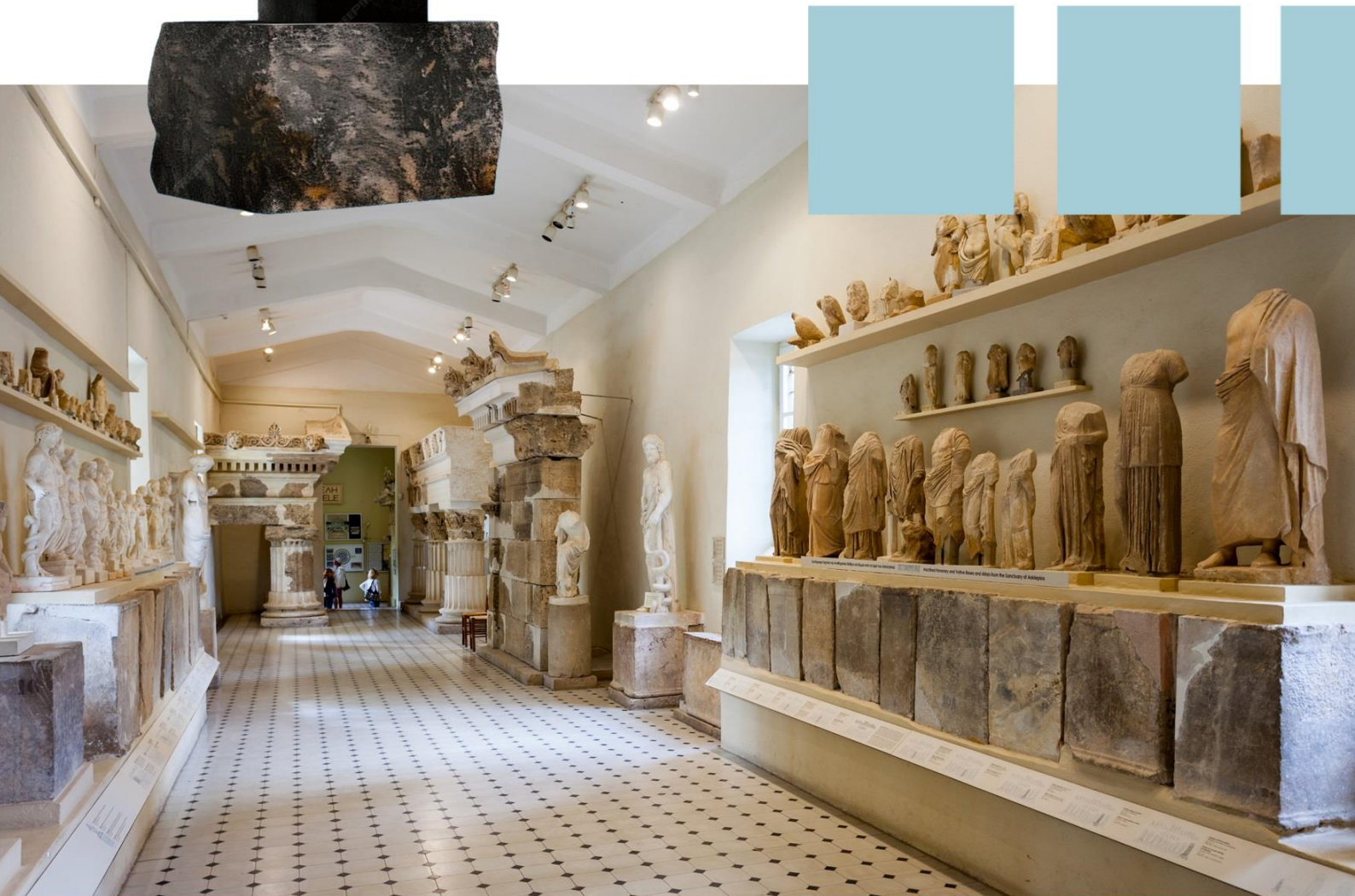

Πολιτιστική διαχείριση

κληρονομιάς και
σύγχρονης δημιουργίας
και βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΟΥΡΟΣ
ΕΔΙΠ Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΛΔΗΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής

***Πολιτιστική διαχείριση κληρονομιάς
και σύγχρονης δημιουργίας και
βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη***

***Πολιτιστική διαχείριση κληρονομιάς και σύγχρονης δημιουργίας και βιώσιμη
οικονομική ανάπτυξη***

Συγγραφή

Παναγιώτης Δούρος

Παναγιώτης Καλδής

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Αναστασία Σακελλαρίου

Γραφιστική Επιμέλεια: Ελένη Τσακμάκη

Κεντρική Ομάδα Υποστήριξης

Γραφιστικός Έλεγχος: Έλενα-Νατάσα Καΐτσα

Βιβλιοθηκονομική Επεξεργασία: Ευδοξία Καρλή

Copyright © 2024, ΚΑΛΛΙΠΟΣ, ΑΝΟΙΚΤΕΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
(ΣΕΑΒ + ΕΛΚΕ-ΕΜΠ)

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el>

Αν τυχόν κάποιο τμήμα του έργου διατίθεται με διαφορετικό καθεστώς αδειοδότησης, αυτό αναφέρεται ρητά και ειδικώς στην οικεία θέση.

ΚΑΛΛΙΠΟΣ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

ISBN: 978-618-228-045-4

Βιβλιογραφική Αναφορά: Δούρος, Π., & Καλδής, Π. (2024). *Πολιτιστική διαχείριση κληρονομιάς και σύγχρονης δημιουργίας και βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-279>

*Σε κάθε φοιτήτρια και φοιτητή που ανησυχεί εξίσου
για το μέλλον και το παρελθόν*

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων	11
Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνυμίων	17
Εισαγωγή.....	19
Κεφάλαιο 1 Μνημεία και αρχαιολογικά πάρκα Πολιτιστικά σύνολα στη στεριά και ενάλια	23
Σύνοψη.....	23
Προαπαιτούμενη γνώση	23
1 Αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	23
1.1 Αρχαιολογικά και περιβαλλοντικά πάρκα, εννοιολογικές προσεγγίσεις.	24
1.2 Περιπτώσεις μελέτης	28
1.2.1 Αρχαιολογικός χώρος του ιερού νησιού της Δήλου.....	28
1.2.2 Αρχαιολογικός χώρος Επιδαύρου	29
1.3 Προτάσεις για τη διαμόρφωση αρχαιολογικού πάρκου: Το πρότυπο της Αρχαίας Επιδαύρου	30
1.4 Η ανάγνωση του τοπίου	34
1.5 Αρχαιολογικά πάρκα στον αστικό ιστό: Η περίπτωση του Αρχαιολογικού Χώρου Ελευσίνας	34
1.6 Ενάλια επισκέψιμα μνημεία και θαλάσσια αρχαιολογικά πάρκα.....	36
1.6.1 Ενάλια αρχαιολογία: Ιστορικό και νομοθετικό πλαίσιο.....	37
1.6.2 Ενάλια αρχαιολογικά πάρκα, όροι και νομικές προϋποθέσεις.....	40
1.6.3 Νομικό πλαίσιο	42
1.6.4 Ζητήματα προς επίλυση	45
1.7 Περιπτώσεις μελέτης ενάλιων ή καταδυτικών πάρκων.....	46
1.7.1 Ίδρυση ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων σε θαλάσσιες περιοχές της Μεθώνης.....	46
1.7.2 Ίδρυση ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων στις Νήσους Σποράδες και στον Δυτικό Παγασητικό	47
1.7.3 Ίδρυση ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων στον Νότιο Ευβοϊκό.....	49
1.7.4 Περίπτωση μελέτης επισκέψιμων υποθαλάσσιων οικισμών στο Παυλοπέτρι Λακωνίας.....	50
1.7.5 Ενάλιοι επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι στο εξωτερικό.....	50
1.8 Η συμβολή των αρχαιολογικών πάρκων στον τουρισμό.....	53
1.8.1 Άλλες επιπτώσεις από την ενεργοποίηση ενάλιων και χερσαίων αρχαιολογικών πάρκων.....	54
1.9 Για μια σύγχρονη πολιτιστική πολιτική στη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων.....	56
1.10 Επίλογος	59
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	62
Κεφάλαιο 2 Περιβάλλον μουσείων, ιστοριογραφία και σύγχρονη λειτουργία Η προσαρμογή τους στην ψηφιακή τεχνολογία	67
Σύνοψη.....	67
Προαπαιτούμενη γνώση	67
2 Από τα μουσεία του χτες στα μουσεία του σήμερα.....	67

2.1 Οι ιδιωτικές συλλογές και η γένεση των μεγάλων μουσείων.....	69
2.1.1 Εννοιολογικές θεωρήσεις και τύποι μουσείων.....	70
2.1.2 Τα μουσεία κατά τον 20ό αιώνα	72
2.2 Η εξέλιξη των ελληνικών μουσείων, ύφος και περιεχόμενο.....	74
2.3 Μουσεία βιομηχανικής κληρονομιάς.....	78
2.4 Η προσφορά των μουσείων στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό.....	79
2.4.1 Η οικονομική συνεισφορά.....	81
2.5 Τα μουσεία στην ψηφιακή μετάβαση.....	83
2.6 Συγκρίσιμα μεγέθη του πολιτιστικού Τουρισμού στην ελληνική πραγματικότητα	85
2.7 Περιπτώσεις μελέτης: Νέο Μουσείο Ακρόπολης – Δράσεις και ψηφιακή μετάβαση	90
2.8 Μουσείο και αρχαιολογικός χώρος Βραυρώνας	92
2.9 Επίλογος.....	94
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	97
Κεφάλαιο 3 Φεστιβάλ και σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία.....	103
Σύνοψη.....	103
Προαπαιτούμενη γνώση.....	103
3 Εμφάνιση: Ύφος και περιεχόμενο.....	103
3.1 Είδη φεστιβάλ.....	104
3.2 Ιδρυτικό όραμα, σκοποί και επιδιώξεις	106
3.3 Στόχοι και επιδιώξεις.....	106
3.4 Πολιτιστική επικοινωνία και στρατηγική.....	107
3.4.1 Πολιτιστικό πλάνο επικοινωνίας και προβολής	109
3.5 Το θετικό αποτύπωμα των φεστιβάλ	110
3.5.1 Φεστιβάλ και κοινωνία.....	110
3.5.2 Φεστιβάλ και οικονομία	112
3.6 Αρνητικές επιπτώσεις.....	114
3.7 Σχεδιασμός, διοργάνωση, υλοποίηση.....	116
3.8 Εισαγωγή καινοτομιών και τεχνολογιών στη λειτουργία των φεστιβάλ.....	120
3.9 Περιπτώσεις μελέτης από τον διεθνή χώρο και την Ελλάδα.....	120
3.9.1 Το Edinburgh Festival στη Σκωτία	121
3.9.2 Το Avignon Festival στη Γαλλία και το Salzburg Festival στην Αυστρία.....	122
3.9.3 Το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου	123
3.11 Επίλογος	126
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	127
Άλλες πηγές	130
Κεφάλαιο 4 Πολιτιστικές διαδρομές στον χώρο και στον χρόνο.....	131
Σύνοψη.....	131
Προαπαιτούμενη γνώση.....	131
4 Εννοιολόγηση και ιστορική αναδρομή	131

4.1 Οι διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης και ο πολιτιστικός τουρισμός	132
4.2 Ο χαρακτήρας των πολιτιστικών διαδρομών	134
4.3 Σχεδιασμός και πιστοποίηση	134
4.4 Η συμβολή των πολιτιστικών διαδρομών	136
4.5 Οι πολιτιστικές διαδρομές στη χώρα μας.....	138
4.6 Ο αρνητικός αντίκτυπος των πολιτιστικών διαδρομών	139
4.7 Περιπτώσεις πολιτιστικών διαδρομών	140
4.7.1 Ιστορικές οδοί και άξονες στην Αττική για τη δημιουργία ΠΔ.....	142
4.8 Ψηφιακή στρατηγική για την πολιτιστική διαδρομή.....	143
4.9 Στρατηγική προώθησης και προβολής πολιτιστικής διαδρομής	143
4.10 Οικονομική στήριξη των πολιτιστικών διαδρομών.....	144
4.11 Επίλογος	145
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	146
Κεφάλαιο 5 ΥΠΠΟΑ και πολιτιστική κληρονομιά Εποπτευόμενοι φορείς και δίκτυα πολιτιστικών οργανισμών.....	149
Σύνοψη.....	149
Προαπαιτούμενη γνώση	149
5 Έλεγχος και εποπτεία του πολιτιστικού τοπίου στην Ελλάδα.....	149
5.1 Μουσεία - Αρχαιολογικοί χώροι και ΥΠΠΟΑ: Πλαίσιο και διάρθρωση λειτουργίας.....	149
5.1.1 Διευθύνσεις και Υπηρεσίες ΥΠΠΟΑ.....	150
5.1.2 Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων – Το πρώην Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων.....	151
5.2 Η κείμενη ελληνική νομοθεσία του Ν. 4858/2021 – ΦΕΚ 220/Α/19-11-2021	153
5.3 Εποπτευόμενοι φορείς σύγχρονου πολιτισμού.....	155
5.4 Ζητήματα χρηματοδότησης.....	156
5.5 Τα μεγάλα πολιτιστικά ιδρύματα – Κληροδοτήματα, τραπεζών και ιδρύματα ιδιωτών	157
5.6 Επίλογος	158
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	159
Κεφάλαιο 6 Πολιτιστική διαχείριση και ευρωπαϊκή στρατηγική πολιτισμού	163
Σύνοψη.....	163
Προαπαιτούμενη γνώση	163
6 Εννοιολόγηση και ορισμοί της πολιτιστικής διαχείρισης	163
6.1 Η πολιτιστική αξιοποίηση και η στήριξη στον πολιτισμό	165
6.2 Τα αρμόδια όργανα της ΕΕ και οι βασικοί πολιτιστικοί άξονες	167
6.3 Η συμβολή των κλάδων πολιτισμού και δημιουργικότητας στην ΕΕ.....	169
6.4 Ευρωπαϊκές συμβάσεις για τη λειτουργία των αρχαιολογικών πάρκων	171
6.5 Επίλογος	173
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	175
Κεφάλαιο 7 Πολιτιστική οικονομία Σύνδεση με τουρισμό, τοπική και υπερτοπική ανάπτυξη	179
Σύνοψη.....	179

Προαπαιτούμενη γνώση	179
7 Η Οικονομική διάσταση των πολιτιστικών φαινομένων	179
7.1 Η οικονομική αξία του σύγχρονου πολιτισμού και η αποτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς	181
7.1.1 Ο ορατός και ο έμμεσος αντίκτυπος της αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων	183
7.2 Πολιτιστικός τουρισμός.....	184
7.2.1 Αρνητικές επιδράσεις του πολιτιστικού τουρισμού	187
7.3 Ο πολιτισμός ως εργαλείο τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης – Ανάπλαση στον αστικό ιστό	188
7.3.1 Πόλεις με ιστορία – Οι αρχαιότητες και τα μνημεία εντός αστικού ιστού	189
7.3.2 Δήμοι και τοπικές κοινότητες που επενδύουν στην πολιτιστική δημιουργία	190
7.3.3 Επιχειρηματικότητα και τοπική ανάπτυξη – Τα επιχειρηματικά clusters, θερμοκοιτίδες και άλλοι πόλοι ανάπτυξης.....	193
7.3.4 Fab Labs: Η περίπτωση του Fab Lab-Academy στη Βαρκελόνη.....	194
7.4.5 Για μια περιβαλλοντική ηθική και πολιτική με μηδενικό αποτύπωμα στο περιβάλλον από τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και υποδομές	195
7.5 Επίλογος	195
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	197
Κεφάλαιο 8 Ψηφιακός μετασχηματισμός και πολιτιστικές υπηρεσίες-υποδομές.....	201
Σύνοψη.....	201
Προαπαιτούμενη γνώση	201
8 Ψηφιακή αναπαράσταση και πολιτιστική κληρονομιά.....	202
8.1 Βασικοί στόχοι και η συμβολή των νέων τεχνολογιών	204
8.2 Ψηφιακά εργαλεία: Εικονική πραγματικότητα και πολιτιστική κληρονομιά.....	206
8.2.1 Οπτικοποίηση	208
8.2.2 Βιωματική προσέγγιση και μαθησιακή αξία των ψηφιακών μέσων	209
8.2.3 Τρισδιάστατη μοντελοποίηση (3D Modeling)	209
8.2.4 Επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality)	210
8.2.5 Περιήγηση στον κόσμο της εικονικής πραγματικότητας.....	211
8.2.6 Μεικτή Πραγματικότητα (mixed reality)	212
8.2.7 Απτική πραγματικότητα (haptics)	213
8.3 Εργαλεία και συσκευές – Μέσα επικοινωνίας του κοινού με την τεχνολογία	215
8.3.1 Εικονική πραγματικότητα και παιχνίδια σοβαρού σκοπού (serious games).....	216
8.3.2 Εμβυθιστικές τεχνολογίες – Ψηφιακά αντίτυπα και αρχιτεκτονικό metaverse.....	217
8.3.3 Κατασκευάζοντας το ψηφιακό αντίτυπο	217
8.3.4 Εμφυσώντας «ζωή» στο μοντέλο του μνημείου.....	219
8.3.5 Ψηφιακό Μουσείο Ακρόπολης	220
8.3.6 Προτεινόμενες ψηφιακές πολιτικές.....	222
8.3.7 Ψηλαφώντας το παρελθόν – Ψηφιακές πολιτικές που παρέχουν πρόσβαση σε άτομα με αισθητηριακή αναπηρία (οπτική και ακουστική βλάβη).....	223
8.4 Ψηφιακή αναπαράσταση και σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία	224
8.4.1 Η ενσωμάτωση νέων τεχνολογικών μέσων.....	224

8.4.2 Νέοι τρόποι παρουσίασης και προβολής της καλλιτεχνικής δημιουργίας	227
8.4.3 Επιμέρους τρόποι αναπαραγωγής θεαμάτων (ολογραφική απεικόνιση, gaming κ.ά.).....	227
8.5 Επίλογος	229
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	231
Κεφάλαιο 9 Περιβάλλον και πολιτισμός, κρίσεις και προκλήσεις	235
Σύνοψη.....	235
Προαπαιτούμενη γνώση	235
9 Η επισφάλεια των πολιτιστικών πόρων.....	235
9.1 Η πολιτιστική κληρονομιά σε κίνδυνο	235
9.2 Διεθνείς φορείς διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	237
9.3 Η κλιματική κρίση στην πολιτιστική κληρονομιά	240
9.4 Κλιματική κρίση και πολιτιστικός τουρισμός	243
9.5 Προσαρμογή, ανθεκτικότητα και αντιμετώπιση πιθανών κινδύνων εξαιτίας του κλίματος	244
9.6 Άλλοι κίνδυνοι και συνέπειες στην πολιτιστική κληρονομιά και την πολιτιστική οικονομία	247
9.6.1 Προστασία και στήριξη της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.....	251
9.6.2 Κίνδυνοι και φθορές για τα μνημεία και κινητά αντικείμενα	251
9.6.3 Εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες που φθείρουν την υλική πολιτιστική κληρονομιά	253
9.7 Συμπέρασμα – Για ένα ολοκληρωμένο σχέδιο προστασίας των μνημείων.....	256
Βιβλιογραφία/Αναφορές.....	258
Επίλογος	263

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνυμίων

ΥΠΠΟΑ	Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
ΠΑ	Περιφέρεια Αττικής
ICOM	International Council of Museums
ΦΑ	Φεστιβάλ Αθηνών
ΠΑΔΑ	Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών)
ICOM	International Council of Museums
ΕΕΑ	Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
ΙΕΝΑΕ	Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών
ΕΕΑΧ	Επισκέψιμοι Ενάλιοι Αρχαιολογικοί Χώροι
NMA	Νέο Μουσείο Ακρόπολης
BXM	Βυζαντινό Χριστιανικό Μουσείο
ΟΔΑΠ	Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων
ΕΣ	Ευρωπαϊκό Συμβούλιο
ΚΠΔ	Κλάδοι Πολιτισμού & Δημιουργικότητας
ΣΕΤΕ	Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων
ΥΠΕΝ	Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας
ΕΣΠΚΑ	Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή
ΟΔΑΠ	Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων

Εισαγωγή

Μολονότι η πολιτιστική διαχείριση αποκτά επαρκή χώρο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με τα περισσότερα πανεπιστήμια της χώρας να την ενσωματώνουν στις προπτυχιακές σπουδές και στα μεταπτυχιακά προγράμματα, δεν αποτυπώνεται η αντίστοιχη πρόοδος των πολιτιστικών φορέων και οργανισμών. Δεν παρατηρείται η επαρκής ενσωμάτωση των καλών πρακτικών και των μεθοδολογικών εργαλείων που θα ισορροπήσουν την ευπρόσωπη και αποδοτική πολιτιστική εικόνα της Ελλάδας σε σχέση με το ανταγωνιστικό της πολιτιστικό απόθεμα και με την εξίσου ενδιαφέρουσα σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία. Ιδιαίτερα όταν έχουν προηγηθεί η μακροπρόθεσμη οικονομική δυσπραγία και άλλες προκλήσεις, όπως η δυσχερής πραγματικότητα της πανδημίας του κορωνοϊού.

Παράλληλα, τίθενται πολλαπλά ερωτήματα για τον τρόπο ανάγνωσης και προσέγγισης της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, όπως επίσης για τα μέσα με τα οποία ασκείται στο πλαίσιο της σύγχρονης τέχνης. Ποιοι είναι οι πολιτιστικοί πόροι που κινούν την πολιτιστική οικονομία και πρωτίστως τον τουρισμό και ποιος ο ρόλος του δημοσίου. Η ελληνική πολιτεία διαθέτει το αποκλειστικό προνόμιο και δικαίωμα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, του ασύγκριτου πλούτου των αρχαιολογικών ευρημάτων και όσων έχουν κηρυχθεί προστατευόμενα μνημεία. Επιπρόσθετα, έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία, στις λεγόμενες πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες, τις οποίες στηρίζει οικονομικά και θεσμικά η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η πολιτιστική κληρονομιά είναι συνυφασμένη με τις «αρχαιότητες», δηλαδή τους θησαυρούς του ελληνικού παρελθόντος με τις οποίες ταυτίζεται το έθνος μας. Είναι πηγή αυτογνωσίας και αυτοσυνείδησης, με αυτές πορευόμαστε στην ευρωπαϊκή οικογένεια, ενώ στην οικονομική κρίση ο πολιτιστικός τουρισμός προσφέρει πραγματικό μετρήσιμο πλούτο και υπολογίσιμες θέσεις εργασίας. Η αξιοποίηση του παρελθόντος με όρους και ιεραρχημένα κριτήρια, όχι δηλαδή η άκριτη εκμετάλλευσή του, είναι ένας σημαντικός άξονας ανάπτυξης και ανάταξης. Απαιτεί την ενεργοποίηση συγκεκριμένων εργαλείων πολιτιστικής διαχείρισης, τα οποία παρουσιάζονται αναλυτικά στα κεφάλαια του συγγράμματος.

Για παράδειγμα, ο τρόπος με τον οποίο το αρμόδιο Υπουργείο Πολιτισμού, ο θεσμικός εγγυητής του ελληνικού πολιτισμού, προσφέρει το πλαίσιο για την περαιτέρω αξιοποίηση σε κάθε πολιτιστικό πεδίο. Η εξυγίανση των φορέων της ευθύνης του είναι αναγκαία, οι εποπτευόμενοι οργανισμοί οφείλουν να αναμορφωθούν, με πρώτο τον οργανισμό που συγκεντρώνει τα έσοδα από τα εισιτήρια και τις υπηρεσίες στις εστίες πολιτισμού. Το Υπουργείο έχει ρόλο ρυθμιστή και ελεγκτή, του κατεξοχήν διαχειριστή και εγγυητή της συντήρησης και της απρόσκοπτης νόμιμης λειτουργίας. Η θεσμική αναβάθμιση τόσο των υπηρεσιών του Υπουργείου όσο και των φορέων της δικαιοδοσίας του πρέπει να γίνει με βάση συγκεκριμένη πολιτιστική και προτεραιότητες. Το περιβάλλον, η συμμετοχή της κοινωνίας, η συνέργεια με την τοπική αυτοδιοίκηση αλλά και την τοπική επιχειρηματικότητα, η πολιτιστική διπλωματία και η ψηφιακότητα είναι, μεταξύ άλλων, σημαντικοί άξονες.

Η δημιουργία σταθερών και καλοπληρωμένων θέσεων εργασίας γύρω από την πολιτιστική ανάπτυξη προϋποθέτει από την ελληνική πολιτεία δομές και επιμέρους προγράμματα. Επίσης, προϋποθέτει συνολικά χωρικές παρεμβάσεις, προκειμένου οι νέες αυτές δομές της πολιτιστικής κληρονομιάς και του σύγχρονου πολιτισμού να δρουν από κοινού και πολλαπλασιαστικά με τις υπόλοιπες πτυχές οικονομικής λειτουργίας, τοπικά ή υπερτοπικά. Οφείλουν να γίνουν συγκεκριμένα βήματα για την ενεργοποίηση της πολιτιστικής οικονομίας και για τη μέγιστη απόδοση στο κοινωνικό σύνολο. Τα στερεότυπα με τα οποία πορευτήκαμε στη χώρα μας εδώ και γενιές, περί «βαριάς βιομηχανίας» ή ότι «αν γνωρίζουμε την ιστορία μας, θα αντιμετωπίσουμε τις όποιες μελλοντικές δυσκολίες», δεν δημιουργούν το αυριανό τοπίο για την πολιτιστική αξιοποίηση. Η αναδιάρθρωση της σημερινής πολιτιστικής πραγματικότητας πρέπει να εξασφαλίζει μια σειρά από συναφείς παράγοντες και κριτήρια, όπως αναφέρονται στις επόμενες σελίδες: η πολιτιστική δημοκρατία και η συμπερίληψη, η διασφάλιση της διαιώνισης των μνημείων, των αντικειμένων και των πολιτιστικών προϊόντων κάθε είδους, η πολιτιστική βιοποικιλότητα, η πολιτιστική εκπαίδευση και η διάχυση της ψηφιακής μορφής σε πολλαπλά κοινά κ.ο.κ.

Οι καλές πρακτικές που συστήνουν οι αρμόδιες επιτροπές της ΕΕ και έχουν υιοθετηθεί στο εξωτερικό για την πολιτική διαχείριση στον πολιτισμό, η συμφωνία ως προς τους στόχους που επιθυμούμε να καλύψουμε και η συνεργασία στα μέσα για την επίτευξη δημιουργούν τη στέρεη βάση ώστε η χώρα μας να ασκήσει υπεύθυνη πολιτιστική πολιτική αντί πυροτεχνημάτων και αποσπασματικών πρωτοβουλιών. Η πολιτιστική

ανάπτυξη με όρους αειφορίας και η κατάργηση ανισοτήτων ανά περιφέρεια, η πολιτιστική αποκέντρωση, η συγκρότηση όρων βιωσιμότητας, ώστε τα πολιτιστικά εργαλεία να μην επιβαρύνουν την πολιτεία κατά το δυνατόν, η δημιουργική παραγωγή, γενικότερα ο εκπολιτισμός (εννοώντας την καλλιέργεια ποιοτικής κοινωνικής νοοτροπίας) στηρίζονται σε αυτή τη βάση εθνικής συνεννόησης.

Η παρατεταμένη κρίση και η πανδημία άνοιξαν τον δημόσιο διάλογο για τις απαιτούμενες ενέργειες συνδιαμόρφωσης στρατηγικού σχεδιασμού και των πολιτιστικών ιεραρχήσεων για κάθε περιφερειακή ενότητα. Ο συγκεντρωτισμός και η γραφειοκρατία που αναγνωρίζονται ως επικρατούσες συμπεριφορές σήμερα πρέπει να ξεπεραστούν προς όφελος της διεύρυνσης και της συμμετοχικότητας, αλλά και της πολιτιστικής δημοκρατίας που συνδιαμορφώνεται πάνω στους προηγούμενους άξονες.

Μια άλλη βασική προϋπόθεση είναι το πώς επεξεργαζόμαστε το παρελθόν ως συμβολικό κεφάλαιο. Οι αναγνώσεις του εθνικού μας κεφαλαίου, που είναι ο πολιτισμός, δεν μπορεί να είναι ίδιες με εκείνες της δεκαετίας του 1970, ούτε καν του 2000, που αποτελεί ορόσημο χιλιετίας και πέρασμα στη νέα εποχή. Τα νοήματα και τα μηνύματα του παρελθόντος όπως τα καταμαρτυρούν τα κατάλοιπα και τα αφηγούνται οι καλλιτέχνες είναι πληθυντικά. Απέχουν από τη μία και μοναδική αλήθεια με τα οποία τα ταυτίζαμε, πλέον η προσέγγιση είναι διεπιστημονική και πλουραλιστική. Τόσο η πολιτιστική κληρονομιά και τα σύμβολά της όσο και οι σύγχρονες τέχνες μάς «εξηγούν» την πορεία μας στον χρόνο, την ιστορικότητα, και νοηματοδοτούν ερωτήματα όπως η θνητότητα, η ταυτότητα, η φύση κ.ά. Τα μνημεία, για παράδειγμα, που αφηγούνται την ακμή χρονικών περιόδων δίνουν αξία στον χρόνο και στις κοινωνίες που τα κληρονόμησαν.

Το σύγγραμμα παραθέτει σε διακριτά κεφάλαια, αλλά κάτω από μια ομπρέλα, τη δομημένη πολιτιστική πολιτική που προτάσσουμε σε βάθος χρόνου και η οποία αφορά συνολικά πολίτες, τέχνες και μνημεία. Η διασαφήνιση των όρων κάνει σαφέστερο το πώς θα αναπτύξουμε και θα κερδίσουμε συλλογικά από τους υφιστάμενους και μελλοντικούς πολιτιστικούς πόρους. Τα βήματα για τον επαναπροσδιορισμό του πολιτισμικού κεφαλαίου της χώρας και οι φάσεις, τα είδη αναφοράς της σημερινής ελληνικής κουλτούρας με τα οφέλη και τις προκλήσεις αναλύονται, αντίστοιχα, διεξοδικά. Στο πρώτο κεφάλαιο, ιδιαίτερα, προσεγγίζεται η σχέση παρελθόντος-παρόντος μέσω του ρόλου που επιτελούν οι αρχαιολογικοί χώροι, παράλληλα αναλύονται η πολιτισμική τους αξία και το νόημα που εκπέμπουν. Προστίθενται αναλύσεις για τα μουσεία και τα φεστιβάλ, την ευρωπαϊκή επίσημη πολιτική και πολιτιστική στρατηγική, το ελληνικό γίγνεσθαι και το παρόν δίκτυο, την ψηφιακή εποχή αλλά και την κλιματική κρίση και το περιβάλλον που συναποτελούν βασικές παραμέτρους. Στοιχειοθετούνται, με αυτή την παρουσίαση, η ολική εκτίμηση, ο προτεινόμενος πολύπλευρος σχεδιασμός, η ευρύτερη γνώση του πολιτιστικού οικοσυστήματος και του κανονιστικού πλαισίου για την πολιτιστική κληρονομιά και τις τέχνες.

Οι περιπτώσεις μελέτης καθιστούν πιο οικείες τις προτάσεις και τα μέσα ανάπτυξης του πολιτιστικού μας κεφαλαίου. Μέσω της γνώσης της νομοθεσίας, των κανόνων και της πολιτικής ευθύνης για την πολιτιστική διαχείριση και τα νέα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και τεχνολογικά δεδομένα καταδεικνύεται ότι χρειάζονται απλός και κατανοητός σχεδιασμός, άμεση και ευέλικτη εφαρμογή των πολιτιστικών μέσων.

Η εμμονή και η αόριστη επίκληση στο προγονικό κλέος οφείλουν να δώσουν τη θέση τους στον προβληματισμό για την ουσιαστικότερη κατανόηση της ιστορίας και την προσδοκώμενη αξιοποίηση των ευρημάτων που έχουν βαθιές ρίζες στον χρόνο. Το πολιτιστικό απόθεμα και το ταλέντο των σύγχρονων καλλιτεχνών χρειάζονται τη χάραξη και τη στήριξη πολιτικής και παραγωγικού σχεδιασμού με στόχευση και κατανόηση του γενικότερου περιβάλλοντος, των κανόνων διοργάνωσης εκδηλώσεων και του ανταγωνισμού. Τα μνημεία και τα μουσεία, τα τοπικά και εθνικά φεστιβάλ, οι πολιτιστικές διαδρομές κ.ά., εκτός από εθνικά σύμβολα, είναι τα προσδοκώμενα σημεία συνάντησης και στοχασμού, δημιουργίας και ψυχαγωγίας, εκπαίδευσης και καινοτομίας. Εκτός από πολιτιστικοί πόροι είναι και εκπαιδευτικοί πόροι, όπου οι πολίτες μπορούν να μάθουν και να δημιουργήσουν ή να αποκτήσουν νέες δεξιότητες. Η συμβολή τους στην οικονομική πρόοδο και σε μια συνεκτική κοινωνία θεωρείται δεδομένη.

Στα κεφάλαια ξετυλίγονται σταδιακά η θεωρητική προσέγγιση των βασικών εννοιών της πολιτιστικής διαχείρισης και η σχέση της με το κοινό, την οικονομία, την πόλη και τις λειτουργίες της. Περιγράφονται η ιστορική αναδρομή της μουσειακής διαχείρισης στη χώρα μας, η εξέλιξή της μέχρι σήμερα, όπως και η σύζευξή της με τον σύγχρονο πολιτισμό, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τους νεότερους κλάδους της δημιουργίας και των τεχνών. Γίνεται εκτενής παρουσίαση και αξιολόγηση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής πολιτικής για τον πολιτισμό, καθώς αποτελεί έναν από τους βασικούς πυλώνες στους οποίους στηρίζεται η πρόοδος της Ευρώπης και τις φάσεις που έχουν περάσει τα κράτη μέλη της έως σήμερα. Παράλληλα, ποιοι διεθνείς οργανισμοί διαμορφώνουν το σύγχρονο πλαίσιο στο οποίο η χώρα μας καλείται να εναρμονίζει άμεσα τόσο το νομικό της υπόβαθρο όσο και τη στρατηγική της σε σχέση με την αξιοποίηση και τη διάδοση του πολιτιστικού της πλούτου. Δίνεται έμφαση στην καταλυτική συμβολή του ψηφιακού μετασχηματισμού, στην πολιτιστική διαχείριση και

στις τέχνες, καθώς επίσης και στην πρόκληση της αντιμετώπισης νέων απειλών, όπως η κλιματική κρίση, οι πόλεμοι, η τρομοκρατία και άλλοι φθοροποιοί παράγοντες.

Επιχειρείται η προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης των μεγάλων πολιτιστικών δράσεων και υποδομών στον κοινωνικό και κατ' επέκταση εθνικό ιστό, στην οικονομική αποτύπωση και στην αρχιτεκτονική εικόνα του τόπου τους, προκειμένου να βελτιωθούν ή τουλάχιστον να καταστούν εύληπτα τα φαινόμενα πολιτιστικού χαρακτήρα που ασκούν καταλυτική επίδραση, είτε αυτά αφορούν μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους είτε πολιτιστικούς άξονες στους οποίους εμπεριέχονται μνημεία, τοπόσημα, φεστιβάλ και καλλιτεχνικοί φορείς κ.ά.

Ποια είναι η συνεισφορά τους στην οικονομική ζωή της ευρύτερης περιφέρειας και πώς επηρεάζονται οι κοινότητες, το κοινωνικό σώμα μέσω των σύνθετων κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών φαινομένων, όπως η βιώσιμη ανάπτυξη, η παγκοσμιοποίηση και ο τουρισμός. Ποια πολιτιστικά δίκτυα διαμορφώνονται εντός των πόλεων από την ανάδειξη του παρελθόντος τους και από την αναμόρφωση των υποδομών με πρόσημο δημιουργίας, τεχνών και εκπαίδευσης. Αναφέρονται περιπτώσεις μελέτης και πρωτίστως καλές πρακτικές οι οποίες θα επιτύχουν τη μέγιστη δυνατή λειτουργίας τους και τα αντίστοιχα προσδοκώμενα οφέλη.

Στη Δίκη της Νυρεμβέργης, το 1945, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν οι Γερμανοί ναζιστές εγκληματίες του πολέμου. Στην εναρκτήρια αγόρευσή του στη δίκη, η οποία μεταδόθηκε σε όλο τον κόσμο, ο Αμερικανός ομοσπονδιακός δικαστής Robert H. Jackson δήλωσε ως εκπρόσωπος της κατηγορούσας αρχής: «Ο Πολιτισμός είναι ο μηνυτής σε αυτό το Δικαστήριο [...] Στην κατηγορία των εγκλημάτων κατά της ειρήνης και της ανθρωπότητας, ο Πολιτισμός είναι ο κατηγορός». Ο Δικαστής ουσιαστικά ταύτισε στον ιστορικό δικανικό του λόγο το Διεθνές Δίκαιο με τον Πολιτισμό, εξηγώντας ότι η ιστορία, ο άυλος πολιτισμός, τα μνημεία και ο περιβάλλων χώρος, σύγχρονος ή παλιός, συμπυκνώνουν την αξία και την πορεία της ανθρώπινης ύπαρξης. Και ότι το μεταπολεμικό συμβόλαιο αφορούσε ένα κράτος δικαίου και αλληλεγγύης με πρωταγωνιστή την πολιτιστική αξία. Αυτόν τον Πολιτισμό, λοιπόν, καλούμαστε να κατανοήσουμε μέσω των σελίδων του συγγράμματος, να τον κάνουμε βίωμα και να τον αξιοποιήσουμε σε πολλαπλά επίπεδα.

Κεφάλαιο 1

Μνημεία και αρχαιολογικά πάρκα

Πολιτιστικά σύνολα στη στεριά και ενάλια

Σύνοψη

Οι αρχαιολογικοί χώροι συνιστούν ένα σύνολο μνημείων και ιστορικών αναφορών που άκμασαν σε τουλάχιστον μια συγκεκριμένη περίοδο. Αρκετά τοπία που εντάσσονται ή γειτνιάζουν με τον αρχαιολογικό χώρο διαφέρουν ως προς τον χρόνο δημιουργίας και συνήθως εντάσσονται σε διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο. Συνολικά, ωστόσο, αποτελούν σημαντικό τμήμα μιας ενιαίας αλυσίδας πολιτιστικού τουριστικού προϊόντος ώστε πλέον να γίνεται αναφορά σε αρχαιολογικό πάρκο, συνδυάζοντας την περιβαλλοντική μέθεξη, την τοπική επιχειρηματικότητα, την εκπαιδευτική διαδικασία και την ψυχαγωγία, καθώς και άλλα στοιχεία.

Η Δήλος, η Ολυμπία, η Αρχαία Μεσσήνη, η Ελευσίνα, οι Δελφοί, η Επίδαυρος και μια εκτεταμένη σειρά γνωστών και διάσημων αρχαιολογικών χώρων προσφέρονται ως περιπτώσεις μελέτης για μια διαφορετική ανάγνωση του παρελθόντος και μια επικαιροποιημένη αντίληψη της πολλαπλής δυναμικής τους.

Ενδεικτικά, ο ευρύτερος χώρος του Ασκληπιείου της Επιδαύρου, που αγγίζει γεωγραφικά το λιμάνι της Παλαιάς Επιδαύρου 14 χιλιόμετρα ανατολικά (μέχρι το Μικρό Θέατρο Αρχαίας Επιδαύρου), καλείται να συστήσει εκ νέου στον επισκέπτη μια πιο αυθεντική εικόνα-εμπειρία του μνημειακού συγκροτήματος του Ασκληπιείου της Επιδαύρου. Το διάσημο Ασκληπιείο της αρχαιότητας διαθέτει κώδικες και λειτουργίες που μας είναι γνωστές από πηγές και πλέον ταυτίζονται με τα τελευταία ανασκαφικά δεδομένα και την αναστήλωσή τους. Τελετουργικά καθαρισμού (με νερό), η διατροφή και η άθληση ως μέσα ίασης, το θέατρο ως θεραπευτικός παράγοντας της ψυχής, ο ύπνος, τα βότανα, γενικότερα η λατρεία των θεών και η συμμετοχή της φύσης που εμπλουτίζεται με αρκετά σημαντικά μνημεία διαφορετικών εποχών (ενδεικτικά η γέφυρα της Μυκηναϊκής εποχής) από κοινού μάς παρουσιάζουν ένα σύνολο πληροφοριών και εικόνων του παρελθόντος σύμφωνα με το «καταστατικό» του αρχαίου κόσμου που ίδρυσε ένα τέτοιο μνημειακό σύνολο.

Ποιες είναι οι συνέργειες και τα βήματα που απαιτούν ο σχεδιασμός και η υλοποίηση του έργου προβολής ενός τέτοιου αρχαιολογικού συνόλου σε συνδυασμό με τα περιβαλλοντικά πλεονεκτήματα της περιοχής από τους αρμόδιους εμπλεκόμενους φορείς και την πολιτεία; Πώς εμπλέκεται ο σύγχρονος πολιτισμός (μέσω του ΥΠΠΟΑ, του Φεστιβάλ Επιδαύρου και άλλων πολιτιστικών και εκπαιδευτικών οργανισμών). Ανάλυση περιπτώσεων μελέτης (κυρίως η Επίδαυρος), παρουσίαση σχεδίων ανάπτυξης και επικοινωνίας των αρχαιολογικών χώρων, εξέταση του μακροπρόθεσμου θετικού αντίκτυπου στον κοινωνικό ιστό, στην αρχιτεκτονική τοπία και στην οικονομική ζωή του τόπου.

Κοινά ερωτήματα και στόχοι τίθενται ως προς την αξιοποίηση του πολιτιστικού αποθέματος στα υδάτινα τοπία της χώρας, ένα νέο πεδίο που προσφέρεται για την ανάδειξη της αρχαιολογικής κληρονομιάς συνολικά σε επιστημονικό και οικονομικό πεδίο. Τι συνιστά ενάλιο επισκέψιμο μνημείο, ποιοι οι όροι υλοποίησης και προβολής μέσω περιπτώσεων μελέτης που έχουν δοκιμαστεί στο εξωτερικό και αποτελούν καλή πρακτική στον νεοφυή τομέα.

Το κεφάλαιο παρουσιάζει τη σύγχρονη αντίληψη για το πώς μπορεί το κοινό να προσλαμβάνει έναν αρχαιολογικό χώρο όπως ήταν στην αρχαιότητα και στις επόμενες σημαντικές ιστορικές φάσεις του σε κάθε γεωγραφικό σημείο της χώρας.

Προαπαιτούμενη γνώση

Το κεφάλαιο αυτό προϋποθέτει μια εξοικείωση με τους ελληνικούς αρχαιολογικούς χώρους, τα μεγέθη και την αντίληψη που έχουμε για τη σημασία τους. Την επίσκεψη σε μνημεία και την ένταξή τους στο φυσικό και αστικό περιβάλλον.

1 Αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η πολιτιστική μας κληρονομιά αποτελεί πεδίο αυτογνωσίας. Θεωρείται συστατικό στοιχείο της ταυτότητας και καθορίζει την εθνική μας υπόσταση. Τα ελληνικά μνημεία και τα τέχνηρα αντικείμενα του παρελθόντος, οι «αρχαιότητες» είναι στενά συνδεδεμένα με την ιστορία και την εθνική φυσιογνωμία.

Με τον όρο «αρχαιότητες» ή «πολιτιστική κληρονομιά» εννοείται το σύνολο των ανθρώπινων υλικών και πνευματικών αξιών μέσα στον χρόνο τα οποία χρήζουν διατήρησης και κληροδοτούνται από το παρελθόν στις επόμενες γενεές αναλλοίωτα. Σύμφωνα με την UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), ο όρος «πολιτιστική κληρονομιά» καλύπτει περισσότερες πτυχές, καθώς περιλαμβάνει τον απτό και τον άυλο πολιτισμό. Επιπρόσθετα, στην πολιτιστική κληρονομιά συμπεριλαμβάνεται η φυσική κληρονομιά, η οποία αναφέρεται σε τοπία τα οποία θεωρούνται μοναδικής πολιτιστικής αξίας, όπως τα Μετέωρα, ή τοπία που θεωρούνται σημαντικά λόγω της βιοποικιλότητας, όπως το φαράγγι του Βίκου στην Ήπειρο.

Στον απτό, υλικό πολιτισμό αντιστοιχούν τα κινητά (αρχαία αντικείμενα, ζωγραφικοί πίνακες, αγάλματα, νομίσματα, παλίμψηστα, κώδικες κ.ά.) και τα ακίνητα (μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι, οικοδομήματα-αρχιτεκτονήματα, ιστορικά κέντρα πόλεων κ.ά.) πολιτιστικά αγαθά. Αμφότερα έχουν οικουμενική αξία από ιστορική, αισθητική και επιστημονική άποψη. Είτε βρίσκονται στη στεριά είτε κάτω από την επιφάνεια του νερού, όπως σε λίμνες και σε υποθαλάσσιο περιβάλλον –ενάλια πολιτιστική κληρονομιά– (ναυάγια, βυθισμένοι οικισμοί και υποβρύχια ερείπια).

Ως προς τον άυλο πολιτισμό, στον κατάλογο των ειδών προς διαφύλαξη και διαώνιση συγκαταλέγονται οι προφορικές παραδόσεις, ήθη και έθιμα, τελετές και οι παραστατικές τέχνες (χορός, λογοτεχνία, μουσική, γαστρονομία, θέατρο κ.ά.).

Η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζεται ως η πλέον σημαντική οικονομική δραστηριότητα του τουρισμού, ενώ γενικότερα συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής καθώς αναγνωρίζεται ως πρωταρχικός παράγοντας της βιώσιμης ανάπτυξης για κάθε κοινότητα. Ιδίως στην Ελλάδα, χιλιάδες επισκέπτες γεμίζουν κάθε καλοκαίρι μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους και αρχαία θέατρα. Τα μνημεία της χώρας μας, τα αρχαία υλικά κατάλοιπα, είναι διεθνώς αναγνωρίσιμα και συνδέονται με υψηλές έννοιες, όπως η φιλοσοφία, η δημοκρατία, το θέατρο και οι τέχνες γενικότερα. Παράλληλα συνιστούν και συγκροτούν μνήμη, συνθέτουν τον μίτο της συνέχειάς μας στον ιστορικό χρόνο. Ενσαρκώνουν τις ιδέες, τα ιδεολογήματα των ιδρυτών τους, κοινωνιών αλλά και φυσικών προσώπων, όπως το Ωδείο Ηρώδου Αττικού στην Αθήνα (Simmel et al., 2004).

Συχνά η εικόνα των αρχαιολογικών χώρων είναι ελλιπής, απουσιάζουν οι βασικές υποδομές και δεν γίνεται λόγος για υπηρεσίες που θεωρούνται αυτονόητες (ιατρικές, εκπαιδευτικές, διερμηνείας κ.ά.). Παρά την αναγνώριση του ειδικού βάρους στην κοινωνία και στην οικονομία, η πολιτεία δεν διακρίνεται για τη μέριμνα και τα γρήγορα αντανάκλαστα ως προς την ανάδειξη και την ένταξη των αρχαιολογικών χώρων στον οικονομικό κύκλο με όρους αειφορίας και βιωσιμότητας. Δυστυχώς, συχνά η αδράνεια και η αμήχανη στάση της πολιτείας μετατρέπουν τα μνημεία σε χορταριασμένα σκηνικά του παρελθόντος, σε φόρμα ή φυσικό ντεκόρ χωρίς ρόλο και δυναμική.

Η προβληματική απόδοση και η αποσπασματική παρουσίαση στο κοινό των αρχαιολογικών μας χώρων, όπως γίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις, σημαίνουν αυτομάτως και μια ανάπηρη, ελλιπή πατριδογνωσία. Αποτελεί ζητούμενο, που θα παρουσιαστεί σε επόμενα κεφάλαια, η επίτευξη της «πολιτισμικής δημοκρατίας», ώστε να βρει καθολικούς αποδέκτες η πολιτιστική μας κληρονομιά. Σε μια διαλεκτική σχέση όπου θα προσφέρεται, σε όλα τα είδη κοινού, το πλήρες πλαίσιο λειτουργίας και νοήματος των παρελθοντικών καταλοίπων. Η Ελλάδα διαθέτει εμβληματικά αρχαιολογικά σημεία, εμβληματικούς χώρους ναυαρχίδες πολιτιστικής μνήμης και τουριστικής προβολής, όπως οι Μυκήνες, οι Δελφοί, η Ολυμπία, η Μεσσήνη, η Ελευσίνα, το Δίον, η Πέλλα, η Βεργίνα, η Αρχαία Αγορά, η Βραυρώνα, το Σούνιο, το Κέρος, η Δήλος, η Δωδώνη, η Κνωσός και πολλά άλλα σημαντικά αρχαιολογικά μέρη.

Η ενεργοποίηση και η ένταξή τους στις όλο και πιο απαιτητικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες είναι αίτημα προς άμεση εφαρμογή σύμφωνα με τις βασικές αρχές της πολιτιστικής διαχείρισης, η οποία αποβλέπει στην εξισορρόπηση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση όλων των πολιτιστικών πόρων.

1.1 Αρχαιολογικά και περιβαλλοντικά πάρκα, εννοιολογικές προσεγγίσεις.

Ως έννοια, το «αρχαιολογικό πάρκο» παραπέμπει σε μη κερδοσκοπική πολιτιστική οντότητα. Στο επίκεντρο τοποθετείται ο κάθε είδους επισκέπτης, καθώς και τα χαρακτηριστικά του μνημεία. Οριοθετείται γεωγραφικά και διοικητικά, ελέγχεται η είσοδος, προσφέρει υπηρεσίες και όλες τις πιθανές διευκολύνσεις για τους επισκέπτες (καφετέρια, χώρο στάθμευσης κ.ά.), αποσκοπεί στη συντήρηση των καταλοίπων του και γενικότερα αποτελεί έναν χώρο που προσδίδει θετικά αποτελέσματα στον τουρισμό και στην οικονομία (McManus, 1996).

Καθώς ο συγκεκριμένος ορισμός περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο ένα χαρακτηριστικό μνημείο, στο 1ο Διεθνές Συνέδριο του ICOMOS για τα αρχαιολογικά πάρκα που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2015

στο Salalah, Σουλτανάτο του Ομάν (ICOMOS, 2015), αποσαφηνίστηκε ότι «ένα αρχαιολογικό πάρκο αποτελείται από:

α) αρχαιολογικά κατάλοιπα, κινητά και ακίνητα, τα οποία βρίσκονται τόσο πάνω όσο και κάτω από το έδαφος,

β) ένα σχεδιασμένο τοπίο, το οποίο θα εξασφαλίζει την προστασία των αρχαιολογικών καταλοίπων και θα παρέχει την αποτελεσματική ερμηνεία τους στους επισκέπτες, και

γ) έναν χώρο, μια περιοχή στην οποία η πρόσβαση θα ρυθμίζεται αποτελεσματικά με ελεγχόμενες εισόδους και ζώνη προσέγγισης.

Ένα αρχαιολογικό πάρκο αποτελεί τον σύνδεσμο μεταξύ της επιστημονικής κοινότητας και του κοινού. Ορίζεται ως μια καθιερωμένη περιοχή, που διακρίνεται για την αξία των πόρων κληρονομιάς της και της γης, που σχετίζεται με αυτούς τους πόρους, έχοντας τη δυνατότητα να γίνει μια ερμηνευτική, εκπαιδευτική και ψυχαγωγική πηγή για το κοινό, η οποία πρέπει να προστατεύεται και να διατηρείται» (ICOMOS, 2015).

Στο συνέδριο του Ομάν προέκυψαν οι πληρέστερες αρχές (Salalah Declaration) της έννοιας «αρχαιολογικά πάρκα» για τη σχέση τους με το κοινό, τις συνέργειες και τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, τη διάχυση της αρχαιολογικής γνώσης στους επισκέπτες και κυρίως τους νέους, τους προτεινόμενους τρόπους διαχείρισής και ανάπτυξης. Η Διακήρυξη Σαλαλάχ (2015) θέτει στο επίκεντρο τη λειτουργία των αρχαιολογικών πάρκων ως εργαλείο για την αειφόρο διατήρηση των αρχαιολογικών τόπων. Επιπλέον προτείνει την προβολή και την ερμηνεία τους ως κλειδί για την κατανόηση του πολιτιστικού μας παρελθόντος.

Η σύλληψη σε επίπεδο ιδεών του αρχαιολογικού πάρκου θεωρήθηκε μια εύληπτη πρακτική για το κοινό, καθώς με τη λέξη «πάρκο» αναιρούνται στην κοινή συνείδηση οι δισταγμοί και ο αυτοπεριορισμός στην επίσκεψη ενός ιδιαίτερου κάλλους, αισθητικής και ιστορίας τοπίου. Το φυσικό περιβάλλον κάθε περιοχής στην οποία έχουν ανακαλυφθεί οι αρχαιότητες λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς την πολιτιστική κληρονομιά καθώς υφίσταται από την αρχαιότητα και αποτελεί παράγοντα για την αρχική κατασκευή τους.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γρανάδας (1985), τα «αρχαιολογικά πάρκα» μπορούν να ενταχθούν στη γ' κατηγορία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς: στα μέρη όπου εντοπίζονται σύνθετα ανθρώπινα δημιουργήματα αλλά και φυσικά έργα, καθώς και οι περιοχές με κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Οι εκτάσεις αυτές κρίνονται ως προστατευόμενες και σημαντικές λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού τους ενδιαφέροντος (με την προϋπόθεση να έχουν αποκαλυφθεί έπειτα από ανασκαφές ή άλλες αρχαιολογικές μεθόδους και να έχουν διαμορφωθεί έτσι ώστε να είναι ανοικτές στο κοινό). Επιπρόσθετα, «κάθε ίχνος ανθρώπινης παρουσίας, κάθε χώρος που σχετίζεται με εκδήλωση της ανθρώπινης δραστηριότητας, εγκαταλελειμμένες και ερειπωμένες κατασκευές και κάθε λείψανο κάτω από το έδαφος ή το νερό, όπως και κάθε αντικείμενο που σχετίζεται με αυτά (N. 3028/2002) αποτελεί αντικείμενο προστασίας και διαχείρισης αρχαιολογικής κληρονομιάς».

Η συγκρότηση ενός αρχαιολογικού πάρκου πραγματοποιείται τμηματικά:

- α) με την ενοποίηση κτιριακών συνόλων και τους αρχαιολογικούς χώρους,
- β) με μεμονωμένα μνημεία, όπως είναι οι ναοί, οι μονές, τα μεσαιωνικά φρούρια,
- γ) με ιστορικές τοποθεσίες όπου διαδραματίστηκαν γεγονότα,
- δ) με παραδοσιακούς και διατηρητέους οικισμούς,
- ε) με ενδιαφέρουσες διαδρομές φυσικού κάλλους (μονοπάτια), τμήματα του ευρωπαϊκού δικτύου E4 που διέρχονται από αρχαιολογικούς χώρους και
- στ) με παραδοσιακά εργαστήρια οικοτεχνίας ή βιοτεχνίας και τοπικής οικονομίας με ρίζες στον χρόνο.

Τα ξεχωριστά στοιχεία, αφού προηγηθούν εργασίες συντήρησης, αναστήλωσης, εξυγίανσης και μια σειρά έργων υποδομής (στέγαση, φωτισμός, κέντρα πληροφορίας και ψυχαγωγίας κ.ά.), συνδέονται μεταξύ τους σε διαδρομές με περιπατητικά μονοπάτια και κατάλληλους δρόμους και αποτελούν επισκέψιμους προορισμούς για πολιτιστικό, φυσιολατρικό και ψυχαγωγικό τουρισμό (ICOMOS Λοζάνη, 1989). Το αρχαιολογικό πάρκο αποτελεί πλέον ένα επιστημονικό και εκπαιδευτικό πεδίο, έναν ερμηνευτικό κώδικα του παρελθόντος και παράλληλα έναν ψυχαγωγικό πόρο για το ευρύ κοινό. Όσον αφορά το νομικό πλαίσιο συγκρότησης και λειτουργίας, το κανονιστικό του πλαίσιο αποτελεί έναν αποτελεσματικό τρόπο προστασίας των πόρων της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στο Υπουργείο Πολιτισμού, και συγκεκριμένα στην Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ, συναντάται συναφής ορισμός για το τι σημαίνει αρχαιολογικό-περιβαλλοντικό πάρκο στην υποβολή φακέλου χρηματοδότησης, τον οποίο υπέβαλε το 2015 η τοπική αρχαιολογική υπηρεσία για την περιβαλλοντική ανάδειξη του ευρύτερου χώρου του Ασκληπιείου της Επιδαύρου: με τον όρο «Αρχαιολογικό- Περιβαλλοντικό Πάρκο» χαρακτηρίζεται «[...] μια καθορισμένη γεωγραφική έκταση, σημαντικού μεγέθους με πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους, δηλαδή αρχιτεκτονήματα-μέλη κάθε μορφής (ναούς, θέατρο, στάδιο, αγορά κ.λπ.) και γενικά ακίνητα στοιχεία αρχαιολογικής και ιστορικής σημασίας, αλλά και κινητά στοιχεία, που έχουν βρεθεί επιφανειακά ή έπειτα από ανασκαφή εντός της έκτασης αυτής. Περιλαμβάνει ακόμη μνημεία της φύσης ή και αλώβητο φυσικό περιβάλλον, χαρακτηριστικό μιας περιοχής, καθώς και αξιόλογα οικοσυστήματα. Πρόκειται για έναν χώρο ο οποίος συνδυάζει την ιστορική εξέλιξη του πολιτισμού της περιοχής μέσα από τα αρχαία, με την πλούσια φυσική ομορφιά της» (Λαμπρινουδάκης, 2019).

Για την καλύτερη κατανόηση της σύνδεσης του φυσικού περιβάλλοντος με μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και προκειμένου να γίνει πιο εύληπτο το εύρος των πάρκων, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των Μετέωρων. Εκεί οι μοναδικοί στο είδος τους φυσικοί βράχοι φιλοξενούν ιστορικές θρησκευτικές μονές με πρωτότυπες αρχιτεκτονικές μορφές και μοναδικά στοιχεία. Στα Μετέωρα είναι αδύνατον να διαχωρίσεις το ιστορικό τους πλαίσιο, τον θρησκευτικό χαρακτήρα, τις συγκεκριμένες πρακτικές και συνήθειες λειτουργίας, τη φυσική ιδιαιτερότητα των εμβληματικών βράχων και την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική σύμπλευση τεχνητού κτίσματος και φυσικού τοπίου. Το ανθρώπινο δημιούργημα συμπλέει, μάλλον ταυτίζεται πλήρως, με το φυσικό περιβάλλον και συναπαρτίζουν ένα θεματικό πάρκο θρησκευτικού, πολιτιστικού φυσικού και λαογραφικού ενδιαφέροντος. Τα μνημεία αποτελούν το σύνολο των ανθρώπινων παρεμβάσεων στο φυσικό τοπίο που εξυπηρετεί τους στόχους τους.

Στη στοχοθέτηση ενός αρχαιολογικού πάρκου και στους σκοπούς λειτουργίας, εμπεριέχεται η έννοια της τουριστικής ένταξης και της οικονομικής αειφορικής ανάπτυξης. Δηλαδή στην περιοχή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, η τουριστική και οικονομική αξιοποίηση οφείλει να λαμβάνει υπόψη το θεσμικό πλαίσιο διαχείρισης και διατήρησης των αρχαιολογικών πόρων, ώστε η μορφή και οι αξίες τους να μεταβιβάζονται αυτούσιες στις επόμενες γενιές. Απαιτούνται κανόνες αειφορίας και μια πιο ολιστική προσέγγιση ώστε τα αρχαιολογικά πάρκα να αποδώσουν και να συνεισφέρουν στην αποτελεσματική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ο ορισμός της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς αποτυπώνεται στη «Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» η οποία υπογράφηκε το 1972 στο Παρίσι και σύμφωνα με αυτή στο άρθρο 1: «ως πολιτιστική κληρονομιά θεωρούνται:

μνημεία: αρχιτεκτονικά έργα, σημαντικά έργα γλυπτικής και ζωγραφικής, έργα ή κατασκευές αρχαιολογικού χαρακτήρος, επιγραφές, σπήλαια και σύνολα έργων παγκοσμίου αξίας από της απόψεως της ιστορίας της τέχνης ή της επιστήμης,

σύνολα οικοδομημάτων: ομάδες κτηρίων μεμονωμένων ή ενοτήτων (οικισμών) τα οποία, λόγω της αρχιτεκτονικής των, της ομοιογενείας των ή της θέσης τους έχουν παγκόσμιο αξιαν από της απόψεως της ιστορίας, της τέχνης ή της επιστήμης,

τοπία: έργα του ανθρώπου ή συνδυασμός έργων του ανθρώπου και της φύσεως, καθώς και εκτάσεις, περιλαμβανομένων και των αρχαιολογικών χώρων, που έχουν παγκόσμια αξία από απόψεως ιστορικής, αισθητικής, εθνολογικής και ανθρωπολογικής».

Στο άρθρο 2, ως φυσική κληρονομιά ορίζονται:

«φυσικά μνημεία αποτελούμενα από φυσικούς ή βιολογικούς σχηματισμούς ή από ομάδες τέτοιων σχηματισμών παγκοσμίου αξίας από απόψεως αισθητικής ή επιστημονικής, γεωλογικοί και φυσιογραφικοί σχηματισμοί και ακριβώς καθωρισμένοι εκτάσεις που αποτελούν την κατοικίαν απειλούμενων ζωικών και φυτικών ειδών, παγκοσμίου αξίας από απόψεως επιστήμης ή ανάγκης διατηρήσεως, φυσικά τοπία ή ακριβώς καθωρισμένες φυσικές εκτάσεις παγκοσμίου αξίας από απόψεως επιστήμης, ανάγκης διατηρήσεως ή φυσικού κάλλους»

(Λάββας, 2010).

Οι αρχαιολογικοί χώροι του καταλόγου της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχουν ενταχθεί με συγκεκριμένα προκαθορισμένα κριτήρια, δηλαδή κάθε μνημείο ή τόπος έχει ένα από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά κριτήρια: είναι ένα μοναδικό καλλιτεχνικό δημιούργημα, έχει ασκήσει επίδραση σε μια πολιτιστική περιοχή στην αρχιτεκτονική ή στην πολεοδομία ή στη μνημειακή τέχνη, αποτελεί εξαιρετικό δείγμα

ενός κτιρίου ή ενός συνόλου, ενός παραδοσιακού οικισμού ή μιας γης ή μιας θάλασσας που αντιπροσωπεύει έναν πολιτισμό, συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με γεγονότα, παραδόσεις, πεποιθήσεις, καλλιτεχνικά έργα, περιλαμβάνει μοναδικά φυσικά φαινόμενα ή περιοχές φυσικής ομορφιάς, αποτελεί μοναδικό παράδειγμα της ιστορίας μιας περιοχής ή με σημαντικά φυσιοκρατικά χαρακτηριστικά ή μιας οικολογικής και βιολογικής εξέλιξης και ανάπτυξης μιας περιοχής (Μοίρα & Παρθένης, 2011).

Αντίστοιχα, η στόχευση και το κίνητρο για την κήρυξη μιας αρχαιολογικής περιοχής σε αρχαιολογικό πάρκο αποσκοπούν στην αέναη κατά το δυνατόν προστασία των μνημείων και της πολιτιστικής κληρονομιάς, στη διασύνδεση όσο περισσότερων πολιτιστικών και φυσικών στοιχείων με την ιστορία του τόπου και την ευαισθητοποίηση της κοινότητας αλλά και των επισκεπτών (Gross, 2006). Τέλος, φιλοδοξούν να ανεβάσουν το ποιοτικό επίπεδο των περιόικων, πρωτίστως οικονομικά και κοινωνικά, μέσω της ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού.

Το αρχαιολογικό-περιβαλλοντικό πάρκο μπορεί να περιλαμβάνει στοιχεία από πολλές διαφορετικές χρονικές περιόδους, τα οποία συνδέονται με την ιστορία μιας περιοχής, σε συνδυασμό με το φυσικό περιβάλλον και το τοπίο, ενώ ως τουριστικός πόλος έλξης θα παρέχει στον επισκέπτη μια πλήρη και επώνυμη εμπειρία πολιτιστικού τουρισμού. Το πλαίσιο λειτουργίας και οργάνωσης περιλαμβάνει γεωγραφικά όρια, άρθια και εύκολα αναγνωρίσιμη προσπέλαση, διαμορφωμένες εσωτερικές διαδρομές πολλαπλών επιλογών (ανάλογα με το μέγεθος της επισκεψιμότητας, τον χρόνο που διαθέτει ο επισκέπτης και τα ειδικά ενδιαφέροντα), στάσεις για ξεκούραση και σημεία ενημέρωσης (info kiosks), θέα και ερμηνεία φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, σήμανση (εξωτερική και εσωτερική), δίκτυα παροχών, συντήρηση ακινήτων και κινητών ευρημάτων, μουσεία ή και εκθέσεις κ.λπ. Χρειάζεται, επίσης, να γίνουν οργανωτικές δράσεις για τη συστηματική προσέλκυση κοινού, την οργάνωση των επισκέψεων, την προβολή, τη σύνδεση με τις τοπικές επιχειρήσεις κ.λπ.

Στόχος είναι μέσω της λειτουργίας ενός επώνυμου θεματικού «προορισμού»:

- α) να αυξάνεται σταδιακά το κοινό που δυνητικά θα το επισκεφτεί,
- β) να προστεθούν πολιτιστικά σημεία με οργανωμένο τρόπο στον τοπικό και υπερτοπικό τουρισμό, που είναι ο κύριος οικονομικός τομέας στη χώρα μας,
- γ) όσον αφορά την αναγνώριση των πολιτιστικών και φυσικών πόρων, να αναγνωριστεί η αξία τους και να εξασφαλιστούν τα απαραίτητα έσοδα για την προστασία και επιβίωσή τους στο μέλλον,
- δ) αναφορικά με την τοπική οικονομία, να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας, αναγνωρισιμότητα και σημαντικά έσοδα.

Σχήμα 1.1 *Ιδία επεξεργασία.*

Ένα αρχαιολογικό πάρκο οφείλει να οργανωθεί και να λειτουργεί λαμβάνοντας υπόψη όλα τα ζητήματα που επιβάλλουν η προστασία των πόρων και η επιστημονική σοβαρότητα. Δεν σημαίνει ότι αποκλείεται η χρήση αναψυχής εφόσον πληρούνται οι ανάγκες προστασίας και διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο όρος «αρχαιολογικό πάρκο», σύμφωνα με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας, προσεγγίζεται ως συγκεκριμένη μορφή υλοποίησης δραστηριοτήτων και οργάνωσης υπηρεσιών (καλλιτεχνικών, εκπαιδευτικών κ.ά.) στον χώρο από κάποιον διορισμένο φορέα διαχείρισης, όπως αυτές αποτυπώνονται από τη διεθνή καλή πρακτική και από την υπό διαμόρφωση θεωρία για τη λειτουργία των αρχαιολογικών πάρκων. Η οποιαδήποτε εκδήλωση σε ένα αρχαιολογικό πάρκο αποτελεί ένα σύγχρονο προϊόν πολιτιστικού τουρισμού.

Η παρουσίαση της ζωής του παρελθόντος στον αρχαιολογικό χώρο παραμένει ο πρωταρχικός σκοπός που επιτυγχάνεται με τη βοήθεια αρχαιολογικών ευρημάτων, ανακατασκευασμένων κτιρίων, του φυσικού περιβάλλοντος και εισαγωγής βιωματικών προγραμμάτων. Στην οικονομική επίδραση και όχι απαραίτητα εντός των γεωγραφικών ορίων τους, συνυπολογίζουμε κάθε συμπληρωματική εμπορική δραστηριότητα, όπως καταστήματα, πανδοχεία, μπαρ, διαμονή, την ενοικίαση χώρων και άλλα. Το αρχαιολογικό πάρκο επηρεάζει

και επηρεάζεται σε μια αμφίδρομη διαδικασία από τους πόρους της τοπική κοινωνίας. Ένα ολοκληρωμένο αρχαιολογικό πάρκο συμβάλλει πάντοτε με δυναμικό τρόπο στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης, στην προσέλκυση κοινού, στην αποκατάσταση κάθε αντικειμένου αλλά και στη μουσειακή βάση της παρουσίας τους.

Στο 1ο Διεθνές Συνέδριο του ICOMOS για τα αρχαιολογικά πάρκα ορίστηκαν συγκεκριμένα πρωτόκολλα που πρέπει να τηρούνται, τα οποία σχετίζονται με τις ανασκαφές, τη διατήρηση και την προστασία του χώρου, τη διατήρηση του χώρου, τη διαχείριση και την προστασία του χώρου και τον εκπαιδευτικό του χαρακτήρα. Οι ανασκαφές πρέπει να είναι προσιτές στο κοινό για εκπαιδευτικούς λόγους, με την παράλληλη εξασφάλιση της πρόσβασης και της ασφάλειάς τους. Θεωρείται προτεραιότητα η μεταφορά των γνώσεων στο κοινό, ενώ την ίδια στιγμή η ανασκαφή θα πρέπει να εξασφαλίζει και την προστασία των αρχαιολογικών ευρημάτων. Επίσης, για τη διατήρηση και προστασία των αρχαιολογικών πάρκων απαιτείται η δέουσα επιστημονική τεκμηρίωση και όλες οι εργασίες να είναι αναστρεψίμες. Η αποτελεσματική διαχείριση ενός αρχαιολογικού πάρκου θα πρέπει να σέβεται την τοπική κοινότητα και το περιβάλλον και να καλύπτει όλη την περιοχή γύρω από το πάρκο, επηρεάζοντας θετικά τους πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους του πάρκου (ICOMOS, 2015).

Οι αρχαιολογικοί χώροι διαθέτουν εύθραυστους και σπάνιους πολιτιστικούς πόρους, ορατούς και επισκέψιμους αλλά και στο έδαφος, προτού ολοκληρωθούν οι ανασκαφικές εργασίες και η συντήρηση. Η όποια πίεση για ανάπτυξη, δόμηση ή ακόμη και καλλιέργεια εδάφους με βαθιά άροση μπορεί να προκαλέσει ανεπανόρθωτη βλάβη. Είναι επιτακτική ανάγκη και υποχρέωση η τήρηση πολλών ισορροπιών στο πώς το αρχαιολογικό πάρκο αναδεικνύεται σε πρωταγωνιστή μιας κοινότητας και πώς ο τρόπος διασύνδεσης και λειτουργίας σχετίζεται με κάθε οικονομική πτυχή και αναπτυξιακό κλάδο.

Για την κατανόηση και τη θεμιτή λειτουργία των αρχαιολογικών πάρκων ακολουθούν δύο διαφορετικές περιπτώσεις μελέτης: πώς είναι σήμερα η κατάσταση και πώς μπορούν να γίνουν ένας βασικός παράγοντας για την προώθηση της τουριστικής βιομηχανίας και του πολιτιστικού τουρισμού.

1.2 Περιπτώσεις μελέτης

1.2.1 Αρχαιολογικός χώρος του ιερού νησιού της Δήλου

Το νησί της Δήλου, στην καρδιά των Κυκλάδων, αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση μελέτης, ώστε να δούμε εκ νέου τον μίτο του παρελθόντος και τι ακριβώς αποδίδουμε με την επιστημονική τεκμηρίωση και την πολιτιστική διαχείριση ή την εφαρμογή ανάλογα με τα ψηφιακά-τεχνολογικά μέσα που διαθέτουμε. Παρά την υψηλή αναγνωρισιμότητα ως κηρυγμένο μνημείο UNESCO και τη γειτνίαση με την εξόχως διάσημη Μύκονο, το νησί-ιερό της αρχαιότητας δεν προσφέρει την ολιστική εμπειρία της ανάκλησης και της ανάγνωσης του παρελθόντος, στο οποίο διαδραμάτισε διακεκριμένο ρόλο. Η μυθολογία αγκάλιασε από νωρίς το ιερό νησί των αρχαίων Ελλήνων όπου φανερώθηκε στη Λητώ –καταδιωκόμενη από την Ήρα– στο κέντρο του Αιγαίου, για να γεννήσει εκεί τον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Στη Δήλο διασώζονται σήμερα τα ερείπια και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ενός από τους μεγαλύτερους και πιο οργανωμένους οικισμούς της ελληνορωμαϊκής περιόδου.

Η αρχαιολογική τεκμηρίωση και τα ίχνη οργανωμένης κοινότητας εκκινούν την 3η χιλιετία π.Χ., όταν πιθανόν πρωτοκατοικήθηκε. Πρωταγωνιστεί στην ελληνική ιστορία από τις αρχές του 10ου αιώνα π.Χ., όταν μετατρέπεται σε λατρευτικό κέντρο του ιωνικού κόσμου, με αφετηρία τη μυθολογική γέννηση του Απόλλωνα και της Άρтемης, και αναγνωρίζεται σταδιακά ως έδρα της μεγάλης αμφικτιονίας νησιών του Αιγαίου.

Παρά τη διεθνώς αναγνωρισμένη θέση του στην ιστοριογραφία, ο αρχαιολογικός χώρος της Δήλου και το μουσείο που φιλοξενεί δεν διαθέτουν επαρκή σήμανση, απουσιάζει η χάραξη της περιπατητικής πορείας που ενδείκνυται, όπως και η βασική πληροφορία για το τι αντικρίζει ο επισκέπτης σε κάθε χώρο. Χαρακτηριστικά, ένας αναλημματικός τοίχος ή ένα άγαλμα μπορεί να είναι κλασικής, ελληνιστικής ή ρωμαϊκής περιόδου και ο περιηγητής δεν έχει πρόσβαση σε πληροφορία για την περίοδο, ποιον αναπαριστά και τι συμβολίζει. Γεννάται αυτομάτως η αμηχανία μπροστά σε κάποιο σημαντικό εύρημα, αφού δεν μας κοινοποιείται ό,τι ακριβώς αντιπροσωπεύει. Δηλαδή, το κοινό αντιλαμβάνεται ενστικτωδώς τη σημασία και τη σημαντικότητα δίχως το ειδικό ιστορικό και αισθητικό πλαίσιο σε έναν μοναδικό από κάθε άποψη ιστορικό χώρο.

Παρά την εξέλιξη της δημόσιας αρχαιολογίας, την ύπαρξη χορηγών ή χρηματοδοτικών πηγών από ευρωπαϊκά προγράμματα, φαίνεται πως τα μνημεία μας παραμένουν άφωνα. Συνοπτικά, η Δήλος της μυθολογίας, της αρχαιολογικής σκαπάνης, των μεγάλων ιστοριών αλλά και της λαογραφίας μαζί με τη γειτονική επίσης ακατοίκητη Ρήνεια, έχει να αφηγηθεί έναν πλούτο τον οποίο ο επισκέπτης δεν έχει τη βοήθεια

σήμερα να συναντήσει. Απουσιάζουν το κείμενο, η εξιστόρηση του νησιού στην πορεία του χρόνου, όπως επίσης όλα εκείνα τα διαχειριστικά-τεχνολογικά εργαλεία που θα έκαναν πιο απτή και εύκολα προσβάσιμη την περίπτωσή της στο ευρύ κοινό. Το αρχαίο θέατρο του νησιού δεν έχει χρησιμοποιηθεί για παραστάσεις και ομιλίες, ο λόγος δεν έχει ακουστεί στο κοίλον του για εκατοντάδες αιώνες.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Δήλου, το οποίο είναι ένα από τα σημαντικότερα της Ελλάδας, με σπάνια εκθέματα, όπως γλυπτά, αγγεία, επιγραφές, θαυμάσια μωσαϊκά κ.ά., παρουσιάζει στατικά προβλήματα, η μουσειολογική παρουσίαση των εκθεμάτων χρειάζεται επικαιροποίηση, ενώ τα εκθέματα δεν είναι ασφαλή στις παρούσες συνθήκες.

Απαιτείται άμεσα μια ολιστική μελέτη που θα συνδυάζει όλα τα μεθοδολογικά εργαλεία, όπως ψηφιακή αναπαράσταση, βίντεο των ανασκαφών και της συντήρησης (γιατί όχι της πανίδας και της χλωρίδας του νησιού), προέκταση των ανασκαφών και των επισκέψεων στο υποθαλάσσιο τμήμα περιμετρικά του νησιού (καταδυτικός τουρισμός), εκπαιδευτικά προγράμματα, συνέργειες με πολλαπλούς φορείς και οργανισμούς, σύγχρονες υποδομές κτιρίων για φύλακες, βοηθητικούς χώρους, ευρυζωνική κάλυψη δικτύου και μια σειρά επιπλέον μέτρων.

Σύννομα με τη θεματική μας, η Δήλος σήμερα δεν αποδεικνύει στον επισκέπτη το ιερό παρελθόν της, τον κομβικό γεωπολιτικό της ρόλο στην αμφικτιονία, το θρησκευτικό της βάρος και την ποικιλομορφία των υποδομών που φιλοτέχνησε. Δεν αναπαρίσταται στην τρίτη του διάσταση κάποιο από τα εμβληματικά της κτίρια με σύγχρονες αναστηλώσεις, κρατώντας μόνο τη γραμμή θεμελίωσης στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν μεταφέρεται στο παρόν το ένδοξο παρελθόν της Δήλου. Ο ερειπιώνας που αντικρίζει σήμερα το κοινό αποτελεί ένα «καρτποσταλικό» ντεκόρ-σκηνικό, με αισθητική δίχως ιστορική ερμηνεία και σύνδεση με τον ρόλο που κλήθηκε να διαδραματίσει η αρχαία πολιτεία της Δήλου.

1.2.2 Αρχαιολογικός χώρος Επιδαύρου

Ένα δεύτερο παράδειγμα από τον ηπειρωτικό χώρο είναι ο αρχαιολογικός χώρος της Επιδαύρου. Το μνημειακό σύνολο είναι στον κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Ο αρχαιολογικός χώρος ήταν αφιερωμένος σε θεότητες με θεραπευτικές ιδιότητες από την προϊστορία, με πιο χαρακτηριστικό το Ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα. Η τοποθεσία του Ιερού αντανakλά και τις ρίζες της επιδαύριας λατρείας, ήδη από την 3η χιλιετία π.Χ., ενώ αρχαιολογικά ευρήματα καταδεικνύουν ότι στους μυκηναϊκούς χρόνους, το αργότερο περί τον 15ο αιώνα π.Χ., άκμασε η λατρεία της θεότητας Μαλεάτας, με θεραπευτικές δυνάμεις για την ίαση των ανθρώπων. Η εξέλιξη της λατρείας αυτής υπήρξε προοδευτικά το Ασκληπιείο της Επιδαύρου με τις σημαντικές πηγές και το εκτεταμένο δίκτυο υπόγειων και επιφανειακών υδραγωγείων. Τον 4ο και τον 3ο αιώνα π.Χ. πραγματοποιήθηκαν μεγάλα έργα ανοικοδόμησης στην περιοχή και προέκυψαν εμβληματικά μνημεία, όπως το θέατρο, ο Ναός του Ασκληπιού, το Άβατον, η Θόλος, το εστιατόριο, ο ξενώνας και το στάδιο (Παπαχατζής, 1978).

Ειδικά το Ασκληπιείο της Επιδαύρου αποτέλεσε το μεγαλύτερο θεραπευτικό κέντρο που σηματοδότησε τη μετάβαση από τη θεία στην πραγματική ιατρική με διαδεδομένη και αναγνωρισμένη φήμη σε ολόκληρο τον γνωστό μεσογειακό κόσμο. Αποτελεί τη μήτρα για τη μετέπειτα δημιουργία περίπου 170 ασκληπιείων, τα οποία λειτούργησαν ως θυγατρικά ιερά και κέντρα ίασης με βάση τη θεραπευτική λατρεία και την ιατρική γνώση του Ασκληπιού. Προέκυψε, επομένως, ένα δίκτυο με ισχυρούς συνεκτικούς δεσμούς και επικοινωνία.

Το μεγάλο θέατρο, που κάθε καλοκαίρι συγκεντρώνει σημαντικό αριθμό παραστάσεων και επισκεπτών, επικουρούμενο από το μικρό ρωμαϊκό θέατρο στο λιμάνι της Παλαιάς Επιδαύρου, αποτελεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Τόσο το μικρό όσο και το μεγάλο θέατρο χρησιμοποιούνται από το Φεστιβάλ Επιδαύρου. Στη συνείδηση του κόσμου, η επίσκεψη στην Αρχαία Επίδαυρο σημαίνει παρακολούθηση αρχαίου δράματος και τοπική γαστρονομία.

Από το 1952 έως το 1963 η Διεύθυνση Αναστήλωσης των Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων της Ελλάδος του Υπουργείου Παιδείας με επικεφαλής τον αρχαιολόγο Ορλάνδο προχώρησε σε αναστηλωτικές εργασίες στον ναό, στο Στάδιο και στη Θόλο, καθώς και σε μια γενική αναστήλωση του θεάτρου της Επιδαύρου. Το αρχαίο θέατρο και η επανάχρησή του έγιναν το όχημα επικοινωνίας έπειτα από πιέσεις του ΕΟΤ για τη διοργάνωση φεστιβάλ, την προσέλκυση κοινού για ολόκληρη την περιοχή, καθώς επίσης και για την πολιτιστική προβολή της χώρας. Με τη συμμετοχή της παγκοσμίου φήμης Μαρίας Κάλλας στις πρώτες παραστάσεις άνοιξε ο δρόμος για την υποστήριξη ενός φιλόδοξου και διεθνούς φεστιβάλ, που χάρη στον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών, στον άρτιο καλλιτεχνικό σχεδιασμό, στην οικονομική υποστήριξη της πολιτείας έγινε θεσμός-πρότυπο, ξεπερνώντας τα σύνορα της χώρας.

Πολύ σύντομα, κυρίως το μεγάλο θέατρο της Αρχαίας Επιδαύρου αύξησε την επισκεψιμότητα και αναβάθμισε το κύρος του αρχαιολογικού χώρου και της ευρύτερης περιοχής. Μονοδιάστατα όμως, εφόσον ακόμη και σήμερα το κοινό ταυτίζει τον χώρο με το εμβληματικό θεατρικό οικοδόμημα και τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις αρχαίου δράματος. Ο επισκέπτης, προκατειλημμένος, γνωρίζει εκ προοιμίου πως το θέατρο είναι το σημαντικότερο σημείο, το μουσείο συνεπικουρεί απλώς χωρίς να εντείνει τη διάδραση, αποτιμώντας το αρχαιολογικό τοπίο και την ατμόσφαιρά του με μια λανθασμένη κατανόηση ή μια μονομερή πρόσληψη. Δεν αποκομίζει την εμπειρία μιας εκτεταμένης έκτασης του πιο σημαντικού συγκροτήματος λατρείας στον αρχαίο κόσμο και της ιατρικής γνώσης.

Ωστόσο, η Αρχαία Επίδαυρος σηματοδοτεί ένα πολύ μεγαλύτερο αρχαιολογικό πάρκο, ένα ολιστικό αρχαιολογικό αφήγημα, καθώς διαθέτει στάδιο, το Ασκληπιείο, εγκαταστάσεις φιλοξενίας για τους ασθενείς της αρχαιότητας, αιγυπτιακό ναό και άλλα ενδιαφέροντα μνημεία που κάθε χρονιά προστίθενται από τις ανασκαφές που βρίσκονται σε εξέλιξη. Το θέατρο ήταν ένα σημαντικό τμήμα του ευρύτερου δομημένου μνημειακού συγκροτήματος με πρωταρχικό σκοπό οι επισκέπτες της εποχής του να έχουν μια μοναδική εμπειρία: να γνωρίσουν και να βιώσουν τον θεό Ασκληπιό, ο οποίος θα τους θεράπευε με συγκεκριμένα μέσα. Σήμερα έχουμε απολέσει πλήρως τι ήταν και πώς λειτουργούσε το Ασκληπιείο στην αρχαιότητα, πώς η θρησκευτική λατρεία και τα στοιχεία της φύσης (θέση, κλίμα, χλωρίδα, πανίδα, νερό, ως βασικός παράγοντας ίασης) συνδυάστηκαν με την ανακάλυψη της ιατρικής επιστήμης.

Ο Πausanias και άλλες πηγές μάς περιγράφουν τη διαδρομή από το λιμάνι μέχρι το αρχαίο θέατρο, την οποία ακολουθούσε στην αρχαιότητα ο πιστός ή ο ασθενής, και περιλάμβανε τελετουργικό κάθαρσης και παραμονής ανάλογα με τη διάγνωση. Η διαδρομή δεκατεσσάρων περίπου χιλιομέτρων του αρχαίου δρόμου, ο οποίος διατηρείται και εν μέρει έχει ήδη αναδειχθεί, έχει μια μυκηναϊκή γέφυρα σε άριστη κατάσταση και σημαντικά αρχαία κατάλοιπα, όπως επίσης περιβαλλοντικά σημεία ενδιαφέροντος με χλωρίδα, που επίσης περιγράφεται στα ιάματα του Ασκληπιείου. Η παραμονή στον χώρο περιλάμβανε μια σειρά τελετουργιών, συγκεκριμένη αγωγή με άσκηση, διατροφή και βότανα και την παρακολούθηση κωμωδίας ή δράματος ανάλογα με το περιστατικό.

Αποτελεί μοναδικό και λίαν αξιόλογο σημείο η σύσταση παρακολούθησης κωμωδίας ή τραγωδίας στον χρήζοντα θεραπείας, κατ' αντιστοιχία με τη διάγνωση μελαγχολίας ή προβληματισμού και σύγχυσης. Η τέχνη, δηλαδή, στην υπηρεσία της ιατρικής των αρχαίων, ο Διόνυσος και ο Ασκληπιός σε αγαστή συνεργασία. Το θέατρο και η τέχνη ως ίαμα, αντίστοιχα η «δίαίτα», η βοτανοθεραπεία, όπως και η σωματική άσκηση, προκειμένου να θεραπευτεί ο ασθενής, είναι πτυχές και εκφάνσεις που εν πολλοίς αγνοούμε ή θα είχαν τεράστια απήχηση μέσω άλλης προβολής και επικοινωνίας του χώρου. Στόχος είναι στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης η δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου στη γεωγραφική αρχαιολογική θέση της Επιδαύρου με εκπαιδευτικό, επιστημονικό, ψυχαγωγικό και πολιτιστικό χαρακτήρα. Το πάρκο οφείλει να είναι προσβάσιμο καθολικά στο κοινό, συμβάλλοντας στην προβολή, στην προστασία και στη συντήρηση των αρχαιολογικών καταλοίπων που ανασκάφηκαν εντός των ορίων του.

Σταδιακά, ολοκληρώνεται ανασκαφικά η εικόνα της Αρχαίας Επιδαύρου και προκύπτει ότι είναι κάτι πολύ πιο ολοκληρωμένο και σημαντικό από το αρχαίο θέατρο, το οποίο διαχειρίζεται κατ' αποκλειστικότητα ο πολιτιστικός οργανισμός με την επωνυμία Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου. Η επίσκεψη στον χώρο, σε έναν ιστορικό δήμο της χώρας με διαχρονική δράση που φτάνει ως τη νεότερη ιστορία, δεν αποδίδει ούτε κατ' ελάχιστο τον αντίκτυπο των χρόνων της ακμής του. Ταυτίζεται περισσότερο με μια άρτια παράσταση και με την τοπική γαστρονομία παρά με τη λειτουργία του ως του πιο διάσημου Ασκληπιείου της ενδοχώρας που ήταν σε επαφή με ένα τεράστιο δίκτυο σε ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο.

Ο τομέας της πολιτιστικής διαχείρισης με την εργαλειοποίηση των αρχαιολογικών πάρκων καλείται να επουλώσει αυτές τις ελλείψεις και τις διαστρεβλώσεις ανάγνωσης του παρελθόντος. Προτάσσονται η επανάχρηση και η υπενθύμιση του ρόλου της θεμελιώδους ύπαρξης των δεκάδων μνημείων που συναπαρτίζουν τελικά ένα ολοκληρωμένο οικοδόμημα στην υπηρεσία της θεραπείας και της ολιστικής ιατρικής, η οποία σήμερα αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη απήχηση στη σύγχρονη επιστήμη της ιατρικής.

1.3 Προτάσεις για τη διαμόρφωση αρχαιολογικού πάρκου: Το πρότυπο της Αρχαίας Επιδαύρου

Ένα σύγχρονο αρχαιολογικό πάρκο, με διευρυμένη έκταση, που περιλαμβάνει την αρχαία διαδρομή και το λιμάνι της Παλαιάς Επιδαύρου, τα δύο θέατρα και τα υπόλοιπα σημαντικά μνημεία της αρχαιότητας, συνιστά έναν πρότυπο ιστορικό και αρχαιολογικό χώρο αλλά ταυτόχρονα και ένα περιβαλλοντικό πάρκο πρασίνου,

μοναδικού φυσικού κάλλους. Συνιστά έναν χώρο με πληθώρα υπηρεσιών και πολιτιστικών-εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στα δύο συνδεδεμένα πεδία, αποδομένες με τεχνολογικό πρόσημο και καινοτόμο χαρακτήρα.

Γνώμονας για τη διαμόρφωση ενός τέτοιου εγχειρήματος οφείλει να είναι αφενός η προστασία και η ανάδειξη του πολιτιστικού τοπίου και του μοναδικού φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής και αφετέρου η ουσιαστική διασύνδεση με το ευρύτερο περιβάλλον, αρχικά τις τοπικές κοινωνίες και κατόπιν το ευρύ κοινό.

Συγκεκριμένα βήματα οδηγούν στον κατάλληλο σχεδιασμό και στην αποτελεσματική διαχείριση ενός αρχαιολογικού πάρκου (Γεωργιάδου, 2016), προκειμένου να διασφαλίζονται η συντήρηση και η επισκεψιμότητά του, όπου περιλαμβάνονται και έρευνες κοινού στις κοινότητες που το περιβάλλουν. Οι κάτοικοι φέρουν γνώση της προφορικής ιστορίας του τόπου τους, των ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών και της παράδοσης, ενώ είναι και ουσιαστικοί μέτοχοι του πάρκου.

Η Αρχαία Επίδαυρος έχει να επιδείξει πλήρως αναστηλωμένα μνημεία, που η τακτική χρήση τα συντηρεί και τα προβάλλει, όπως το μικρό αρχαίο θέατρο των 1.000 θέσεων στο λιμάνι και το μεγάλο θέατρο των 10.000 θέσεων στον αρχαιολογικό χώρο, το στάδιο και ναούς, ενώ η σε εξέλιξη ανασκαφή προσφέρει νέα μνημεία και υλικό του παρελθόντος που ολοκληρώνει το ιστορικό αφήγημα. Η αναστήλωση και η συντήρηση των υπάρχοντων κτισμάτων με τη λιγότερη δυνατή παρέμβαση και σεβασμό τόσο στην αρχαιολογική και ιστορική σημασία του χώρου όσο και στο φυσικό περιβάλλον, το οποίο χρήζει ταυτόχρονης προστασίας, είναι πρωταρχικό βήμα. Η εξασφαλισμένη χρηματοδότηση μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων εγγυάται την απόδοση μιας ολοκληρωμένης εικόνας του αρχαίου κόσμου και της λειτουργίας του.

Στις προτάσεις αναβάθμισης της υπάρχουσας δομής –μέσω ευρωπαϊκής χρηματοδότησης– συγκαταλέγονται εσωτερικές διαδρομές, διαμόρφωση περιπατητικού δρόμου επισκεπτών οφιοειδούς διάταξης και η διαμόρφωση εισόδου με αντίστοιχου μεγέθους ενημερωτικό και εκθεσιακό κέντρο (info kiosk), προκειμένου το κοινό να λάβει τις απαραίτητες πληροφορίες για τον χώρο και το πρόγραμμα δραστηριοτήτων. Επίσης, εργαστήρια ιστορίας για τις διαστάσεις του παρελθόντος μέσω της ψηφιακής και της εικονικής αναπαράστασης ορισμένων ιστορικών πρακτικών, παιδικές χαρές και χώροι αναψυχής, εορταστικές εκδηλώσεις και παραστάσεις πέρα από όσες υλοποιεί το Φεστιβάλ Επιδαύρου κ.ά.

Εκτός από τις προτάσεις που αναφέρθηκαν, προηγούνται και διακρίνονται αρκετές πράξεις και ενέργειες αρχικά για τη συγκρότηση και κατόπιν για την υγιή λειτουργία του αρχαιολογικού πάρκου Επιδαύρου. Αυτές οι ενέργειες πρέπει να βασιστούν καταρχάς σε εμπεριστατωμένες μελέτες (αρχιτεκτονικές, χωροταξικές, πολεοδομικές, δασικές, τοπογραφικές, χρήσης γης και ζωνών προστασίας κ.ά.) για τον χώρο, για τα μνημεία και το κτιριακό σύνολο της εκτεταμένης αρχαιολογικής ζώνης (φωτογραμμετρικές αποτυπώσεις, μελέτες των μηχανισμών φθοράς των ιστορικών κατασκευών, μελέτη σύστασης και συνδυασμού των παραδοσιακών δομικών υλικών, δοκιμαστική σύνθεση και χρησιμοποίηση συμβατών δομικών υλικών κ.ά.), κατά δεύτερον, σε γεωτεχνικές μελέτες, γεωλογικές και οικονομοτεχνικές από ειδικά επιστημονικά όργανα. Οποιαδήποτε ενέργεια προϋποθέτει ικανές και εμπεριστατωμένες μελέτες για κάθε τομέα, όπως για τη συντήρηση, την αναστήλωση, τη στερέωση και την αποκατάσταση των μνημείων. Οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης θα γίνουν από εξειδικευμένα συνεργεία και με την καθοδήγηση αρχαιολόγων, αρχιτεκτόνων, χημικών μηχανικών και συντηρητών αρχαιοτήτων. Γενικότερα, η λειτουργία του Αρχαιολογικού Πάρκου Αρχαίας Επιδαύρου (κατ' επέκταση και άλλων αντίστοιχου μεγέθους, περιεχομένου και σημασίας στη χώρα μας) οφείλει να περιλαμβάνει:

Α) Μια σειρά μελετών για έκτακτες καιρικές συνθήκες και προκλήσεις με την αντίστοιχη αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Για παράδειγμα, είναι επιτακτική η διενέργεια μελέτης για ενδεχόμενες πλημμύρες όχι μόνο στον χώρο του αρχαίου θεάτρου, αλλά και στα υπόλοιπα μνημεία υλοποίησης εκπαιδευτικών και πολιτιστικών δράσεων. Επίσης απαιτείται μελέτη για την πυρασφάλεια αλλά και την αποτροπή ζημιών στα εκθέματα του μουσείου από σεισμό.

Β) Ένα πλάνο λειτουργίας το οποίο να προβλέπει τα ειδικά διαμορφωμένα σκέπαστρα για την προστασία των τυχόν εκτεθειμένων αλλά και ευαίσθητων μνημείων, λαμβάνοντας υπόψη τη φέρουσα ικανότητα και τον βιοκλιματικό σχεδιασμό του. Επίσης θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για την περίφραξη και φύλαξη του αρχαιολογικού χώρου.

Γ) Μελέτες του τρόπου προστασίας της χλωρίδας και της πανίδας της περιοχής, κυρίως όταν οι τουρίστες επιβαρύνουν το περιβάλλον και προξενούν φθορές. Εδώ μπορεί να προβλεφθεί η φύτευση με χλωρίδα (βότανα και φυτά) που αναφέρονται σε πηγές και συγγράμματα του παρελθόντος. Η αποκατάσταση της εικόνας από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας δεν μπορεί να αφήσει εκτός τον φυτικό πλούτο και την προστασία της πανίδας της

περιοχής. Απαιτείται και η συστηματική οικολογική αποτύπωση της περιοχής με την καταγραφή- παρακολούθηση των δεικτών όλων των ειδών χλωρίδας και πανίδας ώστε να προστατευτεί και να αναδειχθεί το οικοσύστημα.

Δ) Επαναχάραξη του μονοπατιού με σήμανση και ενημερωτικό υλικό κατά μήκος της αρχαίας διαδρομής από το λιμάνι μέχρι το κέντρο του αρχαιολογικού χώρου. Κρίνονται αναγκαίες η διαμόρφωση της πρόσβασης κοινού και η δημιουργία εκτεταμένων διαδρομών (μονοπατιών) εντός του πάρκου, που θα οδηγούν τους επισκέπτες στα σημεία ενδιαφέροντος (πρέπει να γίνει ικανή πρόβλεψη και για τους συμπολίτες μας με ειδικές ανάγκες, τις μητέρες με καροτσάκια κ.ο.κ.). Για τη βελτίωση της προσβασιμότητας και της αναγνωσιμότητας του χώρου, είναι απαραίτητη σειρά επεμβάσεων, όπως η άμεση αποξήλωση παλαιών φυλακίων που είχαν τοποθετηθεί, το κλάδεμα πρανών, η συντήρηση και επέκταση της πορείας επισκεπτών, η προσθήκη υποδομών για ΑΜΕΑ, η βελτίωση του χώρου υποδοχής, των κτιριακών εγκαταστάσεων και η τοποθέτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού στα σημεία στάσης.

Στη χάραξη μονοπατιών πρέπει να ληφθεί υπόψη η πολλαπλή επιλογή ώστε να αποφεύγεται ο συνωστισμός, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό στη μετά COVID-19 εποχή. Στόχος είναι η διαμόρφωση ενός αρχαιολογικού περιπάτου, ώστε οι επισκέπτες (δίχως αποκλεισμούς) να μπορούν να κατανοήσουν τα μνημεία, να γνωρίσουν καλά την πολιτιστική κληρονομιά, να απασχοληθούν με δράσεις και να απολαύσουν το φυσικό περιβάλλον.

Ε) Τοποθέτηση μακέτας στην είσοδο του αρχαιολογικού πάρκου και ψηφιακή αναπαράσταση του πάρκου, όπως και κάθε χώρου ξεχωριστά, στο ενημερωτικό και εκθεσιακό κέντρο. Επίσης, απαραίτητη είναι η τοποθέτηση σήμανσης με πληροφοριακές πινακίδες σε κάθε σημείο ενδιαφέροντος.

ΣΤ) Πρόβλεψη και διαμόρφωση χώρων θέας στους φυσικούς λόφους και χώρων στάσης με παροχή σκίασης για ξεκούραση (χώροι στάσης και θέασης). Επίσης, απαραίτητες είναι οι παροχές για τη διευκόλυνση των επισκεπτών: δημιουργία χώρων στάθμευσης, WC, αναψυκτήριο, εστιατόριο, πωλητήριο αναμνηστικών και αρχαιολογικών αντιγράφων κ.λπ.).

Ζ) Εγκατάσταση νέων εισόδων με ηλεκτρονικό εισιτήριο και πρόβλεψη εγκαταστάσεων συναγερμού, ηλεκτροφωτισμού, φωτισμού ασφαλείας, εκτεταμένης πυρασφάλειας κ.λπ.

Η) Προτείνεται οι συστηματικές ανασκαφές να πραγματοποιούνται κατά περίπτωση με παρακολούθηση από το κοινό (δημόσια αρχαιολογία) πάντοτε με την επίβλεψη/καθοδήγηση αρχαιολόγων και σύμφωνα με τις προδιαγραφές της αρχαιολογικής ανασκαφής (ανασκαφικός τουρισμός). Οι ανασκαφές θα αποκαλύψουν, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, την υπόλοιπη πόλη στη χερσόνησο της Παλαιάς Επιδάου, την υποθαλάσσια, σήμερα, προέκτασή της αλλά και μνημεία των οποίων την ύπαρξη γνωρίζουμε από περιηγητές και άλλες πηγές.

Θ) Εκπαιδευτικά προγράμματα που θα υλοποιούνται κυρίως στους χώρους των μουσείων και, όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν, όσο το δυνατόν πιο κοντά στα μνημεία (Ιατρού, 2013).

Ι) Έκδοση επιστημονικών και εκλαϊκευμένων οδηγιών του αρχαιολογικού πάρκου και της ευρύτερης περιοχής.

ΙΑ) Πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού με ειδικές γνώσεις και δεξιότητες για την εξυπηρέτηση κοινού, αναζήτηση χρηματοοικονομικών πόρων από την πολιτεία και τα ευρωπαϊκά συγχρηματοδοτούμενα προγράμματα, καθημερινή λειτουργία του χώρου, προβολή και διάχυση του πολιτιστικού και εκπαιδευτικού περιεχομένου, καθώς και υλοποίηση ολοκληρωμένων πολιτιστικών πολιτικών βραχυπρόθεσμα και με ορίζοντα ανάπτυξης σε βάθος δεκαετιών.

ΙΒ) Λειτουργία τοπικών εργαστηρίων συντήρησης.

Τέλος, προτείνεται:

Π) Η λειτουργία ενός καταδυτικού πάρκου σε ολόκληρο το θαλάσσιο μέτωπο περιμετρικά της Παλαιάς Επιδαύρου με την υλοποίηση ξεναγήσεων στα σημαντικά ερείπια της βυθισμένης πολιτείας, όπως και της χερσονήσου, καθώς και στα ναυάγια από διάφορες ιστορικές περιόδους.¹

Έγινε ήδη αναφορά σε σύγχρονα μουσεία εντός του πάρκου (αρχαιολογικό και θεατρικό), ώστε να ολοκληρωθεί η κατανόηση του ιστορικού ρόλου που διαδραμάτισε ο ιερός χώρος του Ασκληπιού στην αρχαιότητα αλλά και η μετέπειτα εξέλιξή του. Τα πλούσια ευρήματα από τις ανασκαφικές έρευνες και το συνοδευτικό υλικό, που μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη και πληρέστερη ιστορική αφήγηση, θα παρουσιάζονται στο κοινό με ασφάλεια και επικαιροποιημένα εποπτικά μέσα σε κτίρια των οποίων ο αρχιτεκτονικός χαρακτήρας σέβεται το περιβάλλον και τις αρχές μηδενικού περιβαλλοντικού αποτυπώματος.

Πέραν των μουσείων, άλλες υποδομές που μπορούν να προστεθούν:

Α) Σχεδιασμός και κατασκευή ποδηλατόδρομου περιμετρικά του αρχαιολογικού χώρου και, όπου οι χωροταξικές συνθήκες επιτρέπουν, σε ένα πιο εκτεταμένο γεωγραφικά πάρκο.

Β) Πρόβλεψη περισσότερων ανοικτών χώρων για τη φιλοξενία πολιτιστικών και εκπαιδευτικών εκδηλώσεων, όπως στο Στάδιο και σε άλλα σημεία, όπου ήπιες και εφήμερες διαμορφώσεις θα εμπλουτίσουν τον ψυχαγωγικό και παιδευτικό χαρακτήρα του πάρκου.

Γ) Χώρος δραστηριοτήτων και υποδομές για μικρά παιδιά. Εκτός από τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που προαναφέρθηκαν, ειδικά κατά τη διάρκεια των θερινών εκδηλώσεων του Φεστιβάλ Επιδαύρου αρκετοί γονείς θα ήθελαν να αφήσουν τα παιδιά σε ασφαλές και δημιουργικό περιβάλλον ώστε να παρακολουθήσουν την παράσταση.

Δ) Παρόμοια ανάγκη έχει προκύψει και για τη φύλαξη ζώων, ώστε το κοινό να μπορεί να δει παραστάσεις, να εισέλθει στο μουσείο ή να περπατήσει στον χώρο. Για λόγους αισθητικής και πρωτίστως προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, τέτοιου είδους υποδομές πρέπει να υλοποιούνται με υλικά συμβατά με το φυσικό περιβάλλον (π.χ. ξύλο).

Ε) Έργα διαμόρφωσης της μαρίνας στο λιμάνι της Παλαιάς Επιδαύρου για τη φιλοξενία σκαφών.

Όσον αφορά την προβολή του αρχαιολογικού πάρκου (Κόνσολα, 2013) προτείνονται:

- δημιουργία ιστοσελίδας, ώστε το κοινό να ενημερώνεται για θέματα που αφορούν το αρχαιολογικό πάρκο, π.χ. αρχαιολογική σημασία, ωράριο λειτουργίας,
- διενέργεια εκδηλώσεων (αθλητικές, συνέδρια, πολιτιστικές, εκπαιδευτικές, κοινωνικές),
- δημιουργία σελίδων στα κοινωνικά δίκτυα για την ανακοίνωση επιστημονικών ευρημάτων με πλούσιο εποπτικό υλικό και απλή αφήγηση,
- δημιουργία (τουλάχιστον δίγλωσσου) ενημερωτικού φυλλαδίου το οποίο θα διανεμηθεί σε όλους τους κατοίκους,
- τοποθέτηση πινακίδων σήμανσης σε καίρια σημεία του τοπικού και εθνικού δικτύου για την προσέγγιση στον χώρο,
- οθόνες αφής, εφαρμογές για έξυπνα κινητά τηλέφωνα, καθώς και εφαρμογές εικονικής πραγματικότητας (δημιουργία εικονικής περιήγησης και ξενάγησης του αρχαιολογικού πάρκου) και γενικότερα μέσα ανάδειξης και επικοινωνίας του ιστορικού και πολιτιστικού πλούτου της αρχαίας Επιδαύρου,
- οργανική και συνεχής διασύνδεση με τουριστικά γραφεία, πανεπιστήμια, ιδρύματα και άλλους φορείς, ώστε να εξασφαλιστεί βιωσιμότητα στο πάρκο με έναν σταθερό και ολοένα αυξανόμενο κύκλο λειτουργίας.

¹ Το 1971, με τη χρήση και την προσεκτική ανάγνωση αεροφωτογραφιών εντοπίστηκαν τα λιμενικά και κτιριακά καταποντισμένα κατάλοιπα της πόλης της Αρχαίας Επιδαύρου.

1.4 Η ανάγνωση του τοπίου

Το τοπίο, όπως το βλέπει ο επισκέπτης, είναι η αναπαράσταση του περιβάλλοντος χώρου και παράλληλα η ανασυντιθέμενη και επεξεργασμένη εικόνα από τον παρατηρητή του. Αποτελεί το άθροισμα των φυσικών και πολιτισμικών στοιχείων που από κοινού δημιουργούν μια χαρακτηριστική ατμόσφαιρα. Η ατμόσφαιρα περιβάλλει και επηρεάζει το αισθητηριακό ανθρώπινο σύστημα (Δούρος, 2022· Κατσαφάδου & Δέφνερ, 2016). Ο αρχαιολογικός χώρος της Επιδαύρου αποτελεί παράδειγμα δημιουργίας τουριστικού προορισμού που βασίστηκε στο αρχαιολογικό τοπίο του (Δέφνερ & Καραχάλης, 2012).

Αντίστοιχα η γεωγραφική απομόνωση και το δεδομένο γεωγραφικό μέγεθος της νησιωτικής Δήλου λειτούργησαν επίσης καταλυτικά ώστε ολόκληρο το νησί μαζί με την υποθαλάσσια προέκταση να είναι γεμάτο με ορατά μνημεία και ευρήματα που πιστοποιούν την ιστορία της.

Η δημιουργία ενός φεστιβαλικού θεσμού στην Επίδαυρο, όπως και η έντονη ανάπτυξη της Μυκόνου, που βρίσκεται ακριβώς δίπλα στη Δήλο, με τη μεγάλη τουριστική κίνηση άλλαξαν την ταυτότητα και τη φυσιογνωμία των δύο τόπων έτσι ώστε να αναφερόμαστε στη μετατροπή των αρχαίων ερειπίων σε αναστηλωμένο ή ανακατασκευασμένο τουριστικό αξιοθέατο. Τα αναστηλωτικά έργα που έχουν πραγματοποιηθεί στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου και η συστηματική ανασκαφή-αναστήλωση της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Δήλο αναδιαμόρφωσαν ριζικά τη φυσιογνωμία του αρχαιολογικού τοπίου τις τελευταίες δεκαετίες.

Η Δήλος, λόγω της νησιωτικής φύσης της με τις καθολικές απαγορεύσεις κτιριακών επεμβάσεων, δεν κινδυνεύει από την ανεξέλεγκτη ιδιωτική ανοικοδόμηση που συνήθως αλλοιώνει την αυθεντικότητα ενός τοπίου. Η περίπτωση της Επιδαύρου όμως διαφοροποιείται εξαιτίας της γειτνίασης με τουριστικά χωριά και πόλεις, όπου υπάρχει έντονη επιχειρηματική κινητικότητα. Εκεί χρειάζεται επανακαθορισμός των όρων λειτουργίας, προβολή και ενίσχυση των τοπικών χαρακτηριστικών που πλαισιώνουν το αρχαιολογικό τοπίο. Ωστόσο, η προσέλκυση πολλών επισκεπτών χωρίς την αντίστοιχη πρόβλεψη νέων υποδομών, η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και η συμμετοχή της τοπικής επιχειρηματικότητας ενδέχεται να οδηγήσουν σε μη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και να αλλοιώσουν για πάντα το τοπίο (Λαμπρινουδάκης, 2019).

Η ιστορία και η ταυτότητα του χώρου όπως τις γνωρίζουμε από τις πηγές και την αρχαιολογική τεκμηρίωση οφείλουν να αναδειχθούν και να αναπαρίστανται μέσω φυσικών ή ψηφιακών εργαλείων κατά τη διαδικασία επανασχεδιασμού ή διαμόρφωσης ενός τοπίου. Απαιτείται ο επαναπροσδιορισμός της πολιτιστικής διαχείρισης πρωτίστως των αρχαιολογικών χώρων και των μουσείων εντός τους, όπως και ένας ολιστικός σχεδιασμός για την ουσιαστική αναπαράσταση της ιστορίας, την προστασία της ταυτότητας του τοπίου και την επωφελή συνύπαρξη με τις αρχαιότητες και το παρελθόν μας.

Τα προτεινόμενα αρχαιολογικά πάρκα, σε Δήλο, Επίδαυρο και πολλά άλλα αξιόλογα αρχαιολογικά μέρη, θα προβάλλουν την πολιτιστική ταυτότητα της περιοχής τους δίχως επιβάρυνση στην περιβαλλοντική ισορροπία της. Παράλληλα, θα ενισχύσουν το τουριστικό προϊόν του νησιού και της Αργολίδας, θα βοηθήσουν στην άμβλυνση της εποχικότητας των καλοκαιρινών μηνών και στην παράταση της τουριστικής περιόδου, συμβάλλοντας στην οικονομία και αναδεικνύοντας τη δυναμική των τοπικών κοινοτήτων.

1.5 Αρχαιολογικά πάρκα στον αστικό ιστό: Η περίπτωση του Αρχαιολογικού Χώρου Ελευσίνας

Η αναγνωρισμένη διεθνής πρακτική και η βιβλιογραφική αναφορά επιβεβαιώνουν την τάση προς την κατεύθυνση της κήρυξης ή ίδρυσης και της λειτουργίας αρχαιολογικών πάρκων. Αντίστοιχα, υποδεικνύουν την ολοκληρωμένη διατήρηση των αρχαιολογικών ευρημάτων και στο αστικό περιβάλλον. Προφανώς, ο ρόλος του περιβάλλοντος δεν έχει την ίδια επιρροή, καθώς εκεί όπου ήταν η φύση τώρα δεσπόζουν σύγχρονα κτίρια σε πλήρη αντίστιξη και ανταγωνισμό με τα αρχαία κατάλοιπα.

Ωστόσο, ο σχεδιασμός ενός αρχαιολογικού πάρκου που είναι ενταγμένο –συνήθως πλήρως– στον αστικό ιστό, μπορεί να αποδώσει διαλεκτικά τα αρχαιολογικά απομεινάρια στους πολίτες, εξασφαλίζοντας τον δημόσιο χαρακτήρα τους και τα μνημειακά και ιστορικά χαρακτηριστικά τους και να προσδώσει πολιτιστική ζωή στην κοινωνική ζωή της πόλης. Στην Ελλάδα δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου σύγχρονες πόλεις χτίστηκαν ακριβώς πάνω από τις αρχαίες, χρησιμοποιώντας υλικά αλλά και άλλα στοιχεία του παρελθόντος. Στον πολεοδομικό ιστό συναντάμε σημαντικές αρχαιότητες που για πολλούς παράγοντες δεν απομακρύνθηκαν ή δεν καταστράφηκαν προκειμένου να συνεχιστεί η σύγχρονη ζωή και οι οποίες προσελκύουν πολιτιστικές, τουριστικές και οικονομικές δραστηριότητες, αυξάνοντας τον διεθνή ανταγωνισμό των πόλεων. Παραμένουν στον δημόσιο χώρο, εκεί όπου ο κάθε πολίτης οφείλει να διευκολύνεται ως προς την πρόσβαση και τη μέθεξη

χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς, προκρίνοντας την πολυπολιτισμικότητα και την ελεύθερη έκφραση των πολιτών.

Τα αστικά αρχαιολογικά πάρκα, ενταγμένα στην καθημερινότητα των πολιτών, προϋποθέτουν πολύπλοκο και σύγχρονο σχεδιασμό ο οποίος να μην λαμβάνει υπόψη του μονοδιάστατα την τουριστική βιομηχανία αλλά να περιλαμβάνει και ερμηνευτικούς και διδακτικούς σκοπούς. Η έντονη, τακτική και καθημερινή χρήση τους στον δημόσιο χώρο συνθέτει το πιο αποτελεσματικό πλέγμα προστασίας και κοινωνικής διάχυσης του εννοιολογικού πλαισίου των αρχαιολογικών καταλοίπων.

Τα δημόσια μνημεία στον αστικό ιστό είναι τα πολιτιστικά σύμβολα της πόλης που τα φιλοξενεί και σταδιακά μετατρέπουν την πόλη σε ισχυρό πόλο έλξης και σημείο ενδιαφέροντος χάρη στην ανάδειξη της μνήμης και της ιστορίας της. Η Αθήνα εμπεριέχει γεωγραφικά πληθώρα αρχαιολογικών τοποσημίων (Ρωμαϊκή Αγορά, Κλασική Αγορά, Λόφος του Φιλοπάππου και Πνύκα, Ιερός Βράχος και διαδρομή μέχρι το αρχαίο νεκροταφείο Κεραμεικού κ.ά.), ενώ γειτνιάζει με πολύ αξιόλογους αρχαιολογικούς χώρους, όπως Βραυρώνα, Ραμνούντα, Ωρωπός, Λαύριο, Σούνιο και Ελευσίνα.

Η περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου της Ελευσίνας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, και αποτέλεσε έργο της Προγραμματικής Περιόδου ΕΣΠΑ 2014-2020 με στόχο τη βελτίωση της Ποιότητας Ζωής στο Αστικό Περιβάλλον. Ο οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος της Ελευσίνας περιλαμβάνει τον λόφο της αρχαίας ακρόπολης που υπήρξε το κέντρο των οικισμών κατά την αρχαία περίοδο και το Ιερό της Δήμητρας. Γύρω από τον πυρήνα αυτόν αναπτύχθηκε η αρχαία πόλη στο νοτιοδυτικό άκρο του Θριάσιου πεδίου, σε σημείο από όπου διέρχονταν οι οδικοί άξονες που συνέδεαν την Αττική με την Πελοπόννησο και τη Βοιωτία. Τα ευρήματα των ανασκαφών βεβαιώνουν την αδιάκοπη ανθρώπινη παρουσία από τους νεολιθικούς χρόνους. Σήμερα, ο σύγχρονος δήμος έχει συμπεριλάβει στον αρχιτεκτονικό ιστό του τα ορατά σημεία της αρχαίας πόλης.

Σύμφωνα με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων, εντός του οργανωμένου αρχαιολογικού χώρου και σε άμεση εγγύτητα προς αυτόν υπάρχουν εννέα κτίρια με τα οποία υποστηρίζονται ικανοποιητικά οι ανάγκες του αρχαιολογικού έργου. Κάποια κτίρια παραμένουν κενά, καθώς για την αξιοποίησή τους απαιτούνται οι απαραίτητες ενέργειες αποκατάστασής τους, ενώ από τις υποδομές και τις υπηρεσίες για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών απουσιάζει μια διαμορφωμένη πορεία επισκεπτών προκειμένου να διευκολυνθεί και να οργανωθεί κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο η περιήγηση στον χώρο, σε συνδυασμό βέβαια με την ικανοποιητική σήμανση των μεμονωμένων μνημείων. Τα κτιριακά συγκροτήματα παρουσιάζουν αρκετά προβλήματα, κάποια είναι σοβαρά, όπως οικοδομικά και λειτουργικά, και κάποια δευτερεύοντα, περιορισμένων φθορών και αισθητικής φύσεως. Στο σύνολό τους επηρεάζουν αρνητικά την εικόνα του σημαντικότητας κατά τα άλλα αρχαιολογικού χώρου και υποβαθμίζουν τόσο τις παρεχόμενες προς τους επισκέπτες υπηρεσίες όσο και τις συνθήκες εργασίας του προσωπικού.

Το χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα στερέωσης, αποκατάστασης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου θα εξασφαλίσει την προστασία και στερέωση ορισμένων από τα πιο σημαντικά μνημεία της Ελευσίνας, θα αποδώσει την ευκρινέστερη δυνατή εικόνα τους, θα αναβαθμίσει το φυσικό τοπίο εντός της πόλης, θα αυξήσει την επισκεψιμότητα, θα πυροδοτήσει νέες δράσεις, όπως εκπαιδευτικά προγράμματα και περιοδικές εκθέσεις, κ.ο.κ. Συγχρόνως, θα βελτιώσει τη λειτουργικότητα του χώρου και τη μεγάλη ιστορική, αισθητική και εκπαιδευτική αξία του.

Η διατήρηση, η ανάδειξη και η αξιοποίηση, μέσω νέων χρήσεων, μνημείων με ιστορική και αρχιτεκτονική αξία εντός της πόλης συμβάλλουν στην εμβάθυνση κατανόησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, στη διαμόρφωση καλύτερων συνθηκών ποιότητας ζωής, στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας, στην ενδυνάμωση της κοινωνικής υπερηφάνειας και κοινωνικής αυτογνωσίας και παράλληλα επιφέρουν οικονομικά οφέλη για όλη την πόλη, προσελκύουν επισκέπτες και αποτελούν την πλέον υπεύθυνη περιβαλλοντικά επιλογή. Επιπλέον, προσμετράται η αξία τους ως προς την αυθεντικότητα, αναγνωρίζεται η αξία της ιστορικής μνήμης και της καλλιτεχνικής αρχιτεκτονικής, όπως και η αισθητική αναβάθμιση του περιβάλλοντος χώρου. Συνεπώς, μια αρχαία πόλη αναγεννιέται σταδιακά μέσα από τα ερείπιά της και αναπλάθεται. «[...] Ζει μια δεύτερη ζωή στο παρόν με τις αγορές, τα ιερά, τα μνημεία, τα τείχη και τα θέατρά της. Συνεχίζει να φιλοξενεί ανθρώπους και ιδέες, έργα τέχνης και θεάματα. Συνεχίζει να δημιουργεί πολιτισμό», σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Θέμελη που έχει φέρει στο φως την Αρχαία Μεσσήνη.

Κάθε μνημείο και αρχαιολογικός χώρος μέσα στην πόλη αντανakλούν τα μοναδικά χαρακτηριστικά της εποχής στην οποία δημιουργήθηκαν και την αρχική χρήση για την οποία γεννήθηκαν. Οι πόλεις που συντηρούν αυτά τα στοιχεία του παρελθόντος δημιουργούν μια ισχυρή ταυτότητα και έναν ανταγωνιστικό χαρακτήρα.

Η δημιουργία νέων δυναμικών αρχαιολογικών πόλων, οι σύγχρονες εκφράσεις των πολιτιστικών τοποσημίων με αρχαία, τα οποία προβάλλουν με ποικίλα μέσα την ιστορία της πόλης, ανοίγουν νέα πεδία επικοινωνίας με τους κατοίκους της, προσφέρουν διαδρομές εντάσσοντας πληθώρα σημαντικών σημείων

πολιτιστικού ενδιαφέροντος, μετατρέπονται τα ίδια και κατ' επέκταση η πόλη σε κέντρα του πολιτιστικού δικτύου που συγκροτούν άλλοι αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία και μουσεία ή τα μεγάλα πολιτιστικά ιδρύματα της πόλης.

1.6 Ενάλια επισκέψιμα μνημεία και θαλάσσια αρχαιολογικά πάρκα

Πενήντα τρεις εφορείες αρχαιοτήτων καλύπτουν τις ανάγκες της ηπειρωτικής χώρας μας, με το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα χιλιετιών. Ωστόσο, μόνο μία, η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων με έδρα ένα μικρό νεοκλασικό κτίριο επί της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου στην Αθήνα,² ασχολείται με τον υποθαλάσσιο πλούτο της Ελλάδας, ο οποίος διαθέτει την αντίστοιχη έκταση γεωγραφικά. Τα εντυπωσιακά ευρήματα της υποβρύχιας αρχαιολογίας που έρχονται κάθε χρόνο στο φως εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και στα όμορα με αυτό μουσεία, ενώ τα υπολείμματα αρχαίων οικισμών που βρίσκονται στη θάλασσα, όπως και τα ναυάγια, δεν είναι επισκέψιμα και ανοικτά στο κοινό πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, που τώρα διαμορφώνονται ανοίγοντας ένα νέο πολιτιστικό κεφάλαιο. Το υδάτινο στοιχείο και προπάντων η θάλασσα ταυτίζονται με την κουλτούρα, την ιστορία, το περιβάλλον, με ένα μεγάλο κομμάτι από το κοινωνικό γίνεσθαι της χώρας μας.

Η νομοθεσία απαγορεύει οποιαδήποτε υποθαλάσσια δραστηριότητα σε θαλάσσιες περιοχές με αρχαιολογικά ευρήματα, και μόλις το 2005 ξεκίνησαν τροποποιήσεις από το Υπουργείο Πολιτισμού ώστε να εξορθολογιστεί το απαγορευμένο εύρος της μέχρι τότε εκτεταμένης γεωγραφικής περιοχής.³ Από το 2015, μια σειρά κηρύξεων κλασικών ναυαγίων της αρχαιότητας με ΦΕΚ⁴ ως επισκέψιμων υποθαλάσσιων μνημείων και η πίεση της τοπικής κοινωνίας άλλαξαν ακόμη περισσότερο το τοπίο στην προώθηση και αξιοποίηση της θαλάσσιας πολιτιστικής κληρονομιάς, χάρη βέβαια και στην προεργασία που έγινε τις δύο τελευταίες δεκαετίες.

Η έντονη κινητικότητα της πολιτείας, καταρχάς του Υπουργείου Πολιτισμού και κατόπιν των Περιφερειών με τα χρηματοδοτικά εργαλεία, αλλά και η πίεση των τοπικών κοινωνιών –με επιχειρήματα και πρακτικές από επιτυχημένα θαλάσσια πάρκα στο εξωτερικό– δρομολογούν την περαιτέρω ανάπτυξη και την ουσιαστική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στις ελληνικές θάλασσες.

Οι όποιοι δισταγμοί και δειλά βήματα, κυρίως από την πλευρά της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, είναι απολύτως δικαιολογημένα, καθώς δεν έχει συνταχθεί ένα εθνικό σχέδιο με προσεκτικά στάδια και μελέτες. Το μέγεθος και η σημασία των ενάλιων αρχαιοτήτων στην ελληνική θαλάσσια επικράτεια, οι νέες αρχαιολογικές ανακαλύψεις που αυξάνουν τα ευρήματα και τα σημεία ενδιαφέροντος, η διαύγεια και το μοναδικό ασφαλές περιβάλλον της ελληνικής θάλασσας, η αναγνωρισμένη μακραίωνη ναυτοσύνη, η μεγάλη παράδοση και η προσφορά της ναυτικής ιστορίας υποδεικνύουν την προέκταση της πολιτιστικής διαχείρισης και του εθνικού στρατηγικού σχεδιασμού αναφορικά με την ενάλια πολιτιστική παρακαταθήκη.

Επιβάλλεται η πολιτιστική στρατηγική ανάδειξης και αξιοποίησης πέρα από τη διατήρηση και την επιστημονική έρευνα στην οποία έχουμε μείνει μέχρι σήμερα. Η συμβολή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας μπορεί να καταστεί κομβική ακόμη και στην αδειοδότηση και υλοποίηση των Καταδυτικών Πάρκων,⁵ τα οποία πλαισιώνουν ενάλια επισκέψιμα μνημεία.

² Η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1976 με έδρα την Αθήνα (ΦΕΚ 207/Α/10-8-1976). Η ΕΕΑ είναι Ειδική Περιφερειακή Υπηρεσία του ΥΠΠΟΑ με αρμοδιότητα σε όλη την ελληνική επικράτεια. «Σκοπός της υπηρεσίας είναι η οργάνωση της έρευνας, η προώθηση της επιστημονικής γνώσης, η προστασία και η διαχείριση, είτε αυτή αφορά την αρχαιολογική διαδικασία είτε τη σχέση των πολιτών με το ενάλιο πολιτιστικό περιβάλλον. Η ΕΕΑ δημιουργήθηκε και για να καλύψει διοικητικές ανάγκες στους τομείς προστασίας, ανάδειξης και διαχείρισης του ενάλιου πολιτισμικού αποθέματος. Από τη δημιουργία της μέχρι σήμερα, η ΕΕΑ διενεργεί πλήθος αυτοψιών για την αδειοδότηση έργων στη θάλασσα και στις ακτές, πολλές υποβρύχιας –σωστικές κυρίως– αρχαιολογικές έρευνες και ανελκύσεις αντικειμένων, αποτυπώσεις χώρων και ναυαγίων, συνεργασίες με άλλους φορείς αρχαιολογικής έρευνας από την Ελλάδα και το εξωτερικό κ.λπ.».

³ Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι το Υπουργείο Πολιτισμού πέρασε ανέτοιμο από την απόλυτη προστασία με το καθεστώς καθολικής απαγόρευσης στην επιτρεπόμενη πρόσβαση στις ενάλιες αρχαιολογικές θέσεις, κινούμενο αίφνης από το ένα στο άλλο άκρο με τον Ν. 3409/2005, ο οποίος κατέστησε την υποβρύχια δραστηριότητα πρακτικά ελεύθερη.

⁴ ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/Φ17/344762/203211/16908/4712. «Ίδρυση Εναλίων Επισκέψιμων Αρχαιολογικών Χώρων – όροι, προϋποθέσεις λειτουργίας και επιτρεπόμενες δραστηριότητες εντός αυτών, σε θαλάσσιες περιοχές της Λαυρεωτικής - Μακρονήσου, ΠΕ Αττικής».

⁵ Καταδυτικό Πάρκο είναι μια θαλάσσια περιοχή μικρής έκτασης, ελάχιστων τετραγωνικών χιλιομέτρων, με μέγιστο βάθος 35-40 μέτρα, επακριβώς χωροθετημένη και με σήμανση, η οποία αξιοποιείται εμπορικά από παραχωρησιούχο επιχείρηση,

1.6.1 Ενάλια αρχαιολογία: Ιστορικό και νομοθετικό πλαίσιο

Με τον όρο ενάλια ή υποβρύχια αρχαιολογία ορίζεται η συλλογή και η ερμηνεία ανθρωπογενών καταλοίπων μέσα στη θάλασσα σε τέσσερις διακριτές κατηγορίες:

1. απορρίψεις,
2. καταποντισμένα οικιστικά κατάλοιπα από φυσικές καταστροφές, όπως σεισμικές κατακρημνίσεις ή από την άνοδο του επιπέδου της θάλασσας, και εντοπισμός λιμενικών εγκαταστάσεων σε παράκτιες θέσεις,
3. ιερά και θέσεις προσφοράς, και
4. ναυάγια από πλοία, ιπτάμενα και άλλα οχήματα (οποιοδήποτε τμήμα τους, το φορτίο ή άλλο περιεχόμενό τους).⁶

Η θεωρία, η μεθοδολογία, η συνεργασία με άλλες επιστήμες και τα τεχνικά μέσα που ασκούνται στη χερσαία αρχαιολογία μεταφέρονται στον υποβρύχιο αρχαιολογικό κόσμο του παρελθόντος που ερευνάται. Είναι η επιστημονική μελέτη των καταλοίπων του ανθρώπου και της δραστηριότητάς του στη θάλασσα ή την παράκτια ζώνη, διακρίνοντας έτσι τη σημασία της ναυσιπλοΐας για την ανθρώπινη εξέλιξη και την τεχνολογική υπεροχή ενός πλεούμενου που συνυπάρχει με κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και μεταβάλλει την κοινωνία (Muckelroy, 1978).

Ο κλάδος προεκτείνει το ενδιαφέρον του στις συνέπειες όλων των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τις θαλάσσιες οδούς και τις κοινότητές του, αποκαλύπτοντας θρησκευτικές, οικονομικές και πολιτικές πτυχές που από κοινού απαρτίζουν έναν νοητικό χάρτη. Πρόκειται για μια νέα θεματική που περιλαμβάνει όλα τα υδάτινα περιβάλλοντα και τις αντίστοιχες πληροφορίες τις οποίες αυτά περιέχουν σε διάφορα επίπεδα, ενώ προεκτείνει τον μέχρι σήμερα νοητό αρχαιολογικό ορίζοντα της ακτογραμμής, δίνοντας πλήθος νέων δεδομένων και αυξάνοντας κατά πολύ την αρχαιολογική γνώση (Τούρτας, 2020· Westerdahl, 2008).

Επιχειρούνται η κατανόηση και η ανάγνωση των ανθρωπίνων δικτύων με την ανάδυση και την αποτύπωση-μελέτη των φυσικών καταλοίπων που βρίσκονται κάτω από το νερό. Οι επισκέψιμοι ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι είναι οριοθετημένες περιοχές γύρω από κηρυγμένους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους με συγκεκριμένη έκταση ανάλογα με τα υφιστάμενα αρχαιολογικά ευρήματα (είδος και μέγεθος, περιοχή διασποράς κ.λπ.) και τα προσδοκώμενα λόγω πληροφοριών και ενδείξεων. Απαγορεύεται ρητά το ψάρεμα, η αγκυροβολία και η μη αδειοδοτημένη ναυσιπλοΐα, ενώ οι περιοχές θα πρέπει να εμφανίζουν τα απαραίτητα ποιοτικά χαρακτηριστικά, όπως επίσης και εύκολη προσβασιμότητα (Μαρκάτος κ.ά., 2012).

Αρκετά πριν από την ίδρυση της ΕΕΑ, το 1960, ο μετέπειτα πρώτος έφορος Εναλίων Αρχαιοτήτων Γεώργιος Παπαθανασόπουλος υλοποίησε υποβρύχια έρευνα στον κόλπο της Πύλου αναζητώντας κατάλοιπα από την ιστορική ναυμαχία του Ναβαρίνου. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1969, ανασύρεται από τον βυθό της Κυρήνειας στην Κύπρο ένα από τα γνωστότερα ναυάγια, ένα πλοiάριο πρώιμης ελληνιστικής περιόδου που θεωρείται μέχρι σήμερα από τις πλέον κομβικές υποβρύχιες ανακαλύψεις και ανασκαφές.⁷

Οι μεγάλες ξένες σχολές με ανασκαφικό έργο σε διάφορα σημαντικά αρχαιολογικά σημεία της ηπειρωτικής Ελλάδας δραστηριοποιήθηκαν και στο πεδίο της ενάλιας αρχαιολογίας με τη σύμπραξη μεγάλων πανεπιστημίων του εξωτερικού (όπως τα πανεπιστήμια του Σικάγου και της Ιντιάνα), που το 1963 ξεκίνησαν συστηματική έρευνα στις Κεγχρεές Κορινθίας και στο λιμάνι της παραθαλάσσιας αρχαίας πόλης Λεχαιού Κορινθίας. Οι ιστορικές πηγές αναφέρουν σημαντικές ναυμαχίες (π.χ. αναζητείται η ακριβής θέση της

αποκλειστικά για οργανωμένες, αυτόνομες και ελεύθερες καταδύσεις αναψυχής, όπως επίσης για επιστημονική έρευνα και περιβαλλοντική εκπαίδευση. Συνδυάζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: πλούσιο βυθό (ξέρες, ύφαλοι, σπήλαια, ναυάγια), διαύγεια υδάτων (καθαρή ορατότητα), εγγύτητα σε τουριστικά θέρετρα (πρέπει να διαθέτουν αναπτυγμένη τουριστική υποδομή) και αξιοθέατα που θα εξασφαλίζουν επισκεψιμότητα (Μαρκάτος, 2012).

⁶ Το πρώτο θεωρητικό κείμενο για την ενάλια αρχαιολογία εντοπίζεται στο περιοδικό *American Antiquity* (1960) με τίτλο “Underwater Archaeology: Its Nature and Limitations” και συγγραφέα τον J. Goggin.

⁷ Για να αντιληφθούμε τα μεγέθη μιας υποβρύχιας έρευνας και ανέλκυσης, ενδεικτική είναι η υποθαλάσσια έρευνα και ανέλκυση του πλοίου *Mary Rose*, το οποίο βρέθηκε το 1967 στις ακτές της νότιας Αγγλίας. Χρειάστηκαν εξακόσιοι αρχαιολόγοι και πολλοί άλλοι επιστήμονες διάφορων ειδικοτήτων σε μια έρευνα που διήρκεσε ως το 1982 έπειτα από 30.000 καταδύσεις και 22.000 ευρήματα που ήλθαν στο φως.

ναυμαχίας της Ναυπάκτου) και αρχαίες πόλεις στο σύνορο ξηράς θαλάσσης που σήμερα ακόμη αγνοούμε την ακριβή θέση τους (π.χ. η Αρχαία Ελίκη κοντά στο σημερινό Αίγιο).

Αντικείμενο όλων των σχολών, των φορέων και των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού παραμένει εξ αρχής η έρευνα της ναυτικής δραστηριότητας στην ανατολική Μεσόγειο, ίχνη της οποίας εντοπίζονται από πολύ νωρίς και σε ένα εκτεταμένο δίκτυο που αγκαλιάζει κάθε χώρα με παράλιο μέτωπο σε αυτήν. Κάτι που απασχόλησε το ελληνικό κράτος από τα πρώτα χρόνια συγκρότησής του μετά την απελευθέρωσή του από τους Οθωμανούς. Ο 19ος αιώνας περιλαμβάνει και την έντονη παρουσία της ενάλιας αρχαιολογίας με τα δικά της ολοένα και καλύτερα μέσα, με τη δική της μεθοδολογία και ιστορία.

Η ενάλια αρχαιολογία επικεντρώνεται για ευνόητους λόγους σε υποδειγμένα ναυάγια και με αυτόν τον τρόπο έχει έλθει στο φως πληθώρα ευρημάτων με την αποκωδικοποίηση της αρχαιότητας και την αποκάλυψη της αισθητικής του αρχαίου κόσμου. Σημείο αναφοράς είναι ο εντοπισμός και η ανέλκυση του ναυαγίου *Μέντωρ*, χρονολογίας 1802, κατά το 1875 στον όρμο του Αγίου Νικολάου Κυθήρων. Αποτελεί την πρώτη οργανωμένη υποβρύχια έρευνα, καθώς το ναυάγιο συνδεόταν με τη μεγαλύτερη κλοπή της ελληνικής ιστορίας, των Μαρμάρων του Παρθενώνα.

Το πλοίο μετέφερε κατά παραγγελία του λόρδου Έλγιν τμήματα από τη ζωφόρο, τις μετόπες και τα αετώματα του αρχαίου ναού, όταν βυθίστηκε ύστερα από μια κακοκαιρία, σε βάθος μόλις είκοσι περίπου μέτρων. Λόγω της σπουδαιότητας του περιεχομένου των κιβωτίων, ξεκίνησε αμέσως η ανέλκυση (δύο χρόνια διήρκεσε, για την ακρίβεια) με την πρόσληψη Καλύμνιων σφουγγαράδων, οι οποίοι, δυστυχώς, έφεραν στην επιφάνεια ολόκληρο το βυθισμένο φορτίο, που κατέληξε στη Μεγάλη Βρετανία μέχρι σήμερα. Η καλά οργανωμένη υποθαλάσσια έρευνα του 1875 είχε πενιχρά αποτελέσματα σε σχέση με τις προσδοκίες.

Το 1900 ανακαλύπτεται συμπτωματικά το ναυάγιο των Αντικυθήρων, στα νότια της Πελοποννήσου, όπου τότε η μερική ανέλκυση του ναυαγίου συνιστά την πρώτη μεγάλης έκτασης ενάλια έρευνα παγκοσμίως (Θεοδούλου, 2011). Στην πρώτη ανασκαφική φάση (1900-1901) η επιχείρηση υποστηρίχτηκε από Σύμους σπογγαλιείς με τη συνδρομή πλοίων του Βασιλικού Ναυτικού, ενώ στη δεύτερη (1976) πραγματοποιήθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και τη συνδρομή του ωκεανογραφικού πλοίου του Ζακ Ιβ Κουστό *Καλυψώ*. Το ναυάγιο χρονολογείται περίπου στο 60-50 π.Χ., ενώ το φορτίο του χρονολογείται από τον 4ο έως και τον 1ο αιώνα π.Χ. Τα ευρήματα αποτελούν μια σημαντική μαρτυρία για το θαλάσσιο εμπόριο και τη διακίνηση έργων ελληνικής τέχνης στα τέλη της ελληνιστικής εποχής.

Εικόνα 1.1 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 2012 – Περιοδική Έκθεση με τίτλο «Το Ναυάγιο των Αντικυθήρων: Το Πλοίο, οι Θησαυροί, ο Μηχανισμός». (Πηγή: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, https://www.namuseum.gr/periodic_exhibition/to-nayagio-ton-antikythiron-to-ploio-oi-thisayroi-o-michanismos/)

Ο 20ός αιώνας σηματοδοτεί ένα ιδιαίτερα πλούσιο κεφάλαιο στα αποτελέσματα και στην εξέλιξη της ενάλιας αρχαιολογίας. Χάρη στην εξέλιξη των τεχνικών μέσων, με τα οποία χονδρικά έχουμε τη μετάβαση από την ελεύθερη κατάδυση με σκανδαλόπετρα ή το βαρύ σκάφανδρο στην αυτόνομη κατάδυση με μπουκάλια

οξυγόνου, οι καταδύσεις λαμβάνουν άλλες πληρέστερες διαστάσεις, σε πιο μεγάλα βάθη και χρόνους, είναι πολύ πιο μεθοδικές και φέρνουν στην επιφάνεια πολλαπλάσιους θησαυρούς.

Αντίστοιχο σε σημασία με την ενάλια ανασκαφή του πλοιαρίου της Κυρήνειας είναι το πρωτοελλαδικό ναυάγιο της νησίδας Δοκός (2.200 π.Χ.), κοντά στην Ύδρα, του οποίου η ανασκαφή-ανέλκυση κράτησε μέχρι το 1992 και παρουσιάστηκε στο κοινό με σειρά ντοκιμαντέρ. Η φιλομορφία και η προβολή αρχαίων που βρέθηκαν στη θάλασσα ξεκίνησαν από τον Γάλλο πλοίαρχο Κουστό και το πλήρωμα του *Καλυψώ*, οι έρευνες του οποίου στην Ελλάδα, παρά τον ερασιτεχνισμό και τη βιασύνη, ανέδειξαν πάρα πολλά σημαντικά ναυάγια και θέσεις, αυξάνοντας το ενδιαφέρον του κοινού και της πολιτείας για τον νέο κόσμο και την επιστήμη της ενάλιας αρχαιολογίας.

Δεν είναι εφικτή η έστω και σύντομη αναφορά σημαντικών ναυαγίων που έχουν βρεθεί και ερευνηθεί μερικώς ή συνολικά, όπως και των ευρημάτων που έχουν φτάσει μέχρι τις προθήκες των μεγάλων μουσείων της χώρας και σε περιοδικές εκθέσεις στο εξωτερικό, αυξάνοντας το ειδικό βάρος, τη φήμη και τη συμμετοχή της Ελλάδας στην αρχαία ιστορία. Χαρακτηριστικά είναι τα χάλκινα αντικείμενα που στην ξηρά, λόγω επαναχρησιμοποίησης του εύπλαστου υλικού, σπανίζουν. Τα χάλκινα γλυπτά που προέρχονται από την ελληνική θαλάσσια επικράτεια αποτελούν ένα αυτόνομο κεφάλαιο στην πολιτιστική κληρονομιά.

Παράλληλα, στον 20ό αιώνα μπαίνει στο επίκεντρο των ερευνών το κεφάλαιο των αρχαίων λιμένων και παράκτιων ποντισμένων καταλοίπων εξαιτίας της αλλαγής της θαλάσσιας στάθμης ως σταθερής πτυχής της ενάλιας αρχαιολογικής μελέτης. Τέτοιες σημαντικές περιπτώσεις είναι της Δήλου, της Λευκάδας, της Ελίκης, ενώ το 1904 εντοπίζεται και πάλι στη νοτιοανατολική Λακωνία ο βυθισμένος προϊστορικός οικισμός στη θέση Παυλοπέτρι (Τούρτας, 2020).

Παραλείποντας έναν μεγάλο αριθμό ερευνών που πρόσφεραν στη χώρα μας μοναδικά κειμήλια και ευρήματα, όπως πολύ ενδεικτικά ο Δίας ή Ποσειδώνας του Αρτεμίσίου, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον προτού γίνει αναφορά σε περιπτώσεις μελέτης, όπως το πάρκο νοτίου Ευβοϊκού ή ο μυκηναϊκός οικισμός Παυλοπέτρι, να έχουμε γνώση της οικείας νομοθεσίας για την κατανόηση της σημασίας των ενάλιων αρχαιολογικών χώρων και την περαιτέρω πολιτιστική αξιοποίησή τους.

Εικόνα 1.2 Το άγαλμα ανακαλύφθηκε υποθαλάσσια στο Αρτεμίσιο της Εύβοιας, σε ναυαγισμένο πλοίο στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. Προηγήθηκε η εύρεση του αριστερού χεριού το 1926 και του υπόλοιπου αγάλματος το 1928. Φιλοξενείται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και αναπαριστά τον Δία που κραδαίνει μύδρο ή κεραυνό ή τον Ποσειδώνα που κρατά την τριπίδα. Το αντικείμενο που κραδαίνει δεν βρέθηκε. (Πηγή: <https://el.wikipedia.org>)

Εικόνα 1.3 Ανδριάντας έφιππου άνδρα, μάλλον Ρωμαίου αυτοκράτορα, που παραδόθηκε από Καλύμνιους αλιείς στο Υπουργείο Πολιτισμού το 1994 έναντι μεγάλης ανταμοιβής για την εύρεση (Πηγή: Προσωπικό αρχείο). Κατά το 2000 ερευνήθηκαν θαλάσσιες περιοχές μεταξύ της Κω και της Καλύμνου, προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη των ναυαγίων που μετέφεραν τα αγάλματα αυτά με αξιόλογα αποτελέσματα (βρέθηκε η αποκαλούμενη Κόρη της Καλύμνου, καθώς και αρκετά άλλα αντικείμενα). (Πηγή: Προσωπικό αρχείο).

1.6.2 Ενάλια αρχαιολογικά πάρκα, όροι και νομικές προϋποθέσεις

Με τον όρο «υποβρύχιο αρχαιολογικό πάρκο⁸» εννοούμε τον υποθαλάσσιο αρχαιολογικό χώρο ο οποίος είναι επισκέψιμος και ανοικτός στο κοινό και προσβάσιμος μέσω προκαθορισμένων δρομολογίων και με συνοδεία αυτοδυντών ξεναγών ή με ειδικό σκάφος που φέρει γυάλινο πυθμένα.

Η χωροθέτηση ενός θαλάσσιου περιβάλλοντος προϋποθέτει:

1. να έχουν εντοπιστεί τα αρχαία ναυάγια σε επισκέψιμο βάθος, όπως και τα προσβάσιμα κατάλοιπα βυθισμένων οικισμών· επίσης, συνίσταται να διατίθεται ικανός αριθμός για τουλάχιστον τέσσερις καταδύσεις·
2. τη βαθιά γνώση της περιοχής από τη μελετητική ομάδα τόσο με αυτονίες όσο και με τη συγκέντρωση υλικού από οικείους φορείς και την κοινότητα (απαιτείται ευρεία διαβούλευση με όλους τους τοπικούς φορείς)·
3. τη σύνταξη των απαραίτητων μελετών (στοχοθεσία, μεθοδολογία και επιπτώσεις σε κάθε τομέα του οικοσυστήματος, έρευνες και συμπεράσματα, προτάσεις χρηματοδότησης κ.ο.κ)·
4. τις συνήθειες καιρικές συνθήκες και τη μορφολογία της περιοχής για τη χωροθέτηση των σημείων απόπλου - κατάπλου·

⁸ Τα Εθνικά Θαλάσσια Πάρκα (ΕΘΠ) είναι διαφορετικός θεσμός από τα Καταδυτικά Πάρκα. Πρόκειται για ευρύτερες θαλάσσιες περιοχές πολύ μεγάλης έκτασης, αμιγώς δημόσιας θεσμοθέτησης, διαχείρισης και διοίκησης, όπου έχουν θεσπιστεί από τις Εθνικές Νομοθεσίες ειδικοί κανόνες. Ορίζονται αυστηροί και συγκεκριμένοι περιορισμοί στην πρόσβαση, στη διέλευση και στην εκεί επιτρεπόμενη δραστηριότητα, χρήση (π.χ. υδατοκαλλιέργειες) και εκμετάλλευση (π.χ. αλιεία), για λόγους αειφορίας του θαλάσσιου οικοσυστήματος, είτε με πρωτοβουλία των ίδιων των κρατών είτε σε εκτέλεση επιταγών σχετικών ευρωπαϊκών ή διεθνών διατάξεων, συμφωνιών και επιστημονικών πορισμάτων. Ενδεικτικά: οι Οδηγίες 92/43 «Για τη Διατήρηση των Εθνικών Οικοσυστημάτων και της Άγριας Χλωρίδας & Πανίδας», 2001/42 «για τη Στρατηγική Αντιμετώπιση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» και μια σειρά άλλων εγκυκλίων και συμφωνιών σε διακρατικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο (Μαγκλής, 2010).

5. τη δυνατότητα αποτελεσματικής και αποδοτικής φύλαξης της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς (οπτικός έλεγχος με συνήθη εποπτικά μέσα), καθώς και την περιβαλλοντολογική προστασία του προβλεπόμενου πάρκου συνολικά· επίσης, τη λεπτομερή και ανθεκτική στα καιρικά φαινόμενα σήμανση σε ξηρά, θάλασσα, σπήλαια αλλά και υποβρυχίως·
6. την τουριστική υποδομή της περιοχής (απαραίτητα κρίνονται τα τοπικά καταδυτικά κέντρα, ενώ χρήσιμο είναι να υπάρχουν δυνατότητες εστίασης, ψυχαγωγίας, πολιτιστικών διαδρομών, διαμονής κ.ά.)·
7. την πολύπλευρη και συστηματική προώθηση, προβολή και επικοινωνία του καταδυτικού προορισμού για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας.

Ο καταδυτικός τουρισμός έχει αξιοσημείωτη διάδοση με περίπου 25 εκατομμύρια αυτοδύτες τον χρόνο, εκ των οποίων τα 3,5 εκατομμύρια είναι στην Ευρώπη. Η Ελλάδα, με τα 16.575 χιλιόμετρα ακτογραμμής, τα 3.500 κατοικημένα και ακατοίκητα νησιά, τα περίπου 200 καταδυτικά κέντρα-σχολές και το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της μοναδικής ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς,⁹ με πολυάριθμα εντοπισμένα σημεία σε όλο τον θαλάσσιο χώρο, μπορεί να καταστεί αμέσως ένας από τους πλέον δημοφιλείς καταδυτικούς προορισμούς παγκοσμίως.

Παρά τα προφανή επιχειρήματα που συνηγορούν σε μια προσεκτική και ισορροπημένη ανάπτυξη του νέου σχετικά πολιτιστικού αγαθού, η επιθυμητή βιωσιμότητα απαιτεί ένα ολοκληρωμένο καταδυτικό προϊόν με εκτεταμένη προσφορά υπηρεσιών και πρωτίστως επαρκή αριθμό ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων εντός καταδυτικών πάρκων με χλωρίδα και πανίδα.

Εφόσον η διατήρηση και φύλαξη της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς όπως και η περιβαλλοντολογική προστασία των εν λόγω περιοχών αποτελούν προτεραιότητα, ενώ έπεται μια σειρά άλλων σημαντικών παραγόντων, οι γενικές αρχές του κανονιστικού πλαισίου και των όρων λειτουργίας ενός ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου είναι:

- η επαρκής γνώση των οικολογικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και νομοθετικών συνθηκών·
- η καθολική προστασία και η αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων ως ενός ενιαίου συνόλου με αειφορικές μεθόδους και η διαρκής προσπάθεια για επανόρθωση των οικολογικών και άλλων ζημιών που επιφέρουν οι διάφορες ανθρώπινες δραστηριότητες·
- τόσο τα τοπικά και ακόμη περισσότερο τα ιδιωτικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα οφείλουν να υποτετάσσονται σε αυτά του γενικότερου κοινωνικού συνόλου αλλά και σε εκείνα του μέλλοντος·
- όλα τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες απαιτούν σύνθετες λύσεις οι οποίες προκύπτουν μέσω συμμετοχικών διαδικασιών·
- η ανάδειξη των αξιών συνολικά της περιοχής·
- η άρτια οργάνωση των χώρων για την εξυπηρέτηση όλων των επισκεπτών δίχως διακρίσεις και ο έλεγχος της επισκεψιμότητας ώστε να μην δημιουργείται ζημία στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον·
- η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση επισκεπτών και τοπικών κοινωνιών με την ενεργοποίηση της δεύτερης ως μετόχου και κοινωνικού εταίρου στο πρόγραμμα· και, τέλος,
- η συμβολή στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας (Μαγκλής, 2010).

Όπως ακριβώς και στα προτεινόμενα αρχαιολογικά πάρκα, προτείνεται η ανασύσταση του αρχικού τους χαρακτήρα, δηλαδή να είναι κατανοητές οι συνθήκες και τα μέσα με τα οποία ενεργοποιήθηκαν, ενώ ίδια

⁹ Περισσότερα από 20.000 ναυάγια βρίσκονται στον ελληνικό βυθό σύμφωνα με υπολογισμούς της ΕΕΑ, από τα οποία τα 6.000 είναι επίσημα αναγνωρισμένα δίχως να υπολογίζονται τα άλλα σημεία και μνημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος στους ελληνικούς βυθούς.

προσέγγιση οφείλουμε να ακολουθήσουμε στο εγχείρημα μετατροπής ενός ναυαγίου και μιας βυθισμένης πολιτείας σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο. Πρέπει να συμπεριληφθεί η αναπαράσταση της αρχικής του κατάστασης, ώστε ο καταδυόμενος επισκέπτης να αντιλαμβάνεται ολιστικά την ιστορία της απώλειας των αρχαιοτήτων από τον χώρο όπου συγκροτούσαν ένα μοναδικό ιστορικό τεκμήριο. Να αναδύεται με την εμπειρία ενός τοπίου το οποίο χάρη στην οργάνωση και στον τρόπο παρουσίασης προσφέρει την πλέον ολιστική κατανόηση των παρελθόντων καταλοίπων. Επιπρόσθετα, να παρουσιάζονται στον επισκέπτη η ανέλκυση ευρημάτων κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης και η συνολική επιστημονική πληροφορία.

Οι ενάλιες αρχαιότητες ποικίλλουν λόγω των διαφορετικών ειδών και περιόδων, των συνθηκών του βυθού με τις μεταβολές που επέβαλε, των καιρικών συνθηκών που αλλάζουν την εμπειρία προσέγγισης και τις αισθήσεις· πρωτίστως, όμως, ποικίλλουν λόγω του τεράστιου όγκου της υδάτινης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας που μόλις τις τελευταίες δεκαετίες αποκωδικοποιούμε, αποτυπώνουμε και αποφασίζουμε να αξιοποιήσουμε.¹⁰

1.6.3 Νομικό πλαίσιο

Η καταδυτική τεχνολογία και ο κλάδος που έγινε κοινό κτήμα ήδη από το 1950 και δημιούργησε έναν καινούργιο τουριστικό κλάδο, τον καταδυτικό τουρισμό, έφεραν και τη συστηματική απόσπαση αρχαιοτήτων με λαθρανασκαφές. Οι λόγοι ανέλκυσης υποβρύχιων ευρημάτων υπήρξαν κατά αποκλειστικότητα οικονομικοί αρχικά, ωστόσο, όταν η νέα επιστήμη εδραίωσε τους λόγους ύπαρξής της και το σοβαρό περιεχόμενο σε συνέργεια με άλλες επιστήμες, τα οικονομικά κίνητρα υποχώρησαν προς όφελος της πολιτιστικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Η ανάπτυξη της καταδυτικής δραστηριότητας έφερε μοιραία την αύξηση κρουσμάτων λαθρανασκαφών.¹¹ Προς αποφυγήν αυτών των φαινομένων, η χώρα μας ακολούθησε μια πολιτική γενικής απαγόρευσης των καταδύσεων το 1978. Χρειάστηκαν δεκαετίες για τη σταδιακή υποχώρηση και αναθεώρηση των αυστηρών απαγορεύσεων στα περισσότερα θαλάσσια χωρία μέχρι που αναθεωρήθηκε η καθολική απαγόρευση και επιτράπηκαν οι καταδύσεις με τον ρυθμιστικό Ν. 3409/2005, που ενσωμάτωσε στην ελληνική νομοθεσία τα Ευρωπαϊκά Πρότυπα για τις Καταδύσεις Αναψυχής της Επιτροπής CEN 2003, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 6/2/2006. Στο άρθρο 13 του νόμου αναφέρεται και ο θεσμός των καταδυτικών πάρκων για πρώτη φορά, ενδεχομένως και διεθνώς, ως Περιοχών Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης Καταδυτικού Πάρκου (ΠΟΑΚΠ), ενώ προβλέφθηκαν και τα «Υποβρύχια Μουσεία» στο άρθρο 11.¹²

Σε γενικές γραμμές, οι καταδύσεις και οι επισκέψεις κοινού με πλωτά μέσα και μπουκάλες οξυγόνου δεν πρέπει να επηρεάζουν αρνητικά ή να βάζουν σε κίνδυνο την επιτόπια διατήρηση στο ακέραιο ενός ναυαγίου, τα αρχιτεκτονικά στοιχεία και τα κατάλοιπα μνημείων ή τα τέχνηρα αντικείμενα. Αντιθέτως, η θεσμοθέτηση ενός ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου οφείλει να διασφαλίζει τη συντήρηση και την απαραίτητη αποκατάσταση σε ερείπια οικοδομημάτων και οικισμών, σε αρχαίες πολιτείες που πλέον είναι βυθισμένες, σε λιμενοβραχίονες του παρελθόντος και όποια άλλα απομεινάρια του παρελθόντος βρίσκονται υποβρυχίως. Η οργάνωση και η σταθερή λειτουργία με όρους αειφορίας και βιωσιμότητας των ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων αποσκοπούν στη διάχυση των πληροφοριών από το υποβρύχιο πολιτιστικό απόθεμα που είναι προσβάσιμο, στη διατήρηση και την ανάδειξη αυτών των πόρων και στη διάθεσή του σε όσο το δυνατόν ευρύτερο κοινό.

¹⁰ Η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων είναι αρμόδια για όλη τη θαλάσσια έκταση, τα ποτάμια, τις λίμνες και τον αιγιαλό της επικράτειας και ειδικότερα: 7.000 οι κατ' εκτίμηση ενάλιες αρχαιολογικές θέσεις. Ξεπερνούν τα 1.000 τα καταγεγραμμένα αρχαία ναυάγια (εκτιμάται ότι είναι πολλαπλάσια). 26 άγνωστα έως τώρα αρχαία ναυάγια εντοπίστηκαν στην υποβρύχια έρευνα του Ν. Ευβοϊκού και 13 νέες αρχαιολογικές ενάλιες θέσεις στην έρευνα της Μαγνησίας σε μήκος ακτογραμμής μόλις 5 ναυτικών μιλίων, αρχαία ναυάγια οι περισσότερες. 1.900 τα σύγχρονα ναυάγια και 20 τα εντοπισμένα βυθισμένα αεροπλάνα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. 11.500 τα γνωστά ελληνικά σπήλαια. Αρκετά είναι κατακλυσμένα από νερό και σε πολλά υπάρχουν κατάλοιπα αρχαιολογικού, ανθρωπολογικού και παλαιοντολογικού ενδιαφέροντος (πηγή: Αναφορά του καταδυτικού προσωπικού της ΕΕΑ στο γραφείο Υπουργού, 2015).

¹¹ Εδώ γίνεται διάκριση από τη θησαυροθηρία (treasure hunting), η οποία αναπτύχθηκε σημαντικά ακολουθώντας μια παράλληλη με αυτήν της ενάλιας αρχαιολογίας πορεία. Αποτελεί νόμιμη δραστηριότητα ανάλογα με το εθνικό δίκαιο των υδάτων όπου ανελκύεται το πολύτιμο εύρημα και προβλέπεται αντίστοιχο ποσοστό σε όποιον το εντοπίσει και το ανελκύσει.

¹² Άρθρο 11, παρ. 1: «κηρυγμένοι ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να χαρακτηρίζονται ως υποβρύχια μουσεία, στα οποία επιτρέπεται καθοδηγούμενη κατάδυση, πάντα με συνοδεία δυτών-φυλάκων αρχαιοτήτων ή αρχαιολόγων».

Πιο συγκεκριμένα, και σε σχέση με την προστασία της ενάλιας πολιτιστικής μας κληρονομιάς, ισχύουν οι αυστηρές και αναλυτικές συνθήκες που διασφαλίζουν και τη χερσαία. Συμπεριλαμβάνουν ονομαστικά την ενάλια κληρονομιά με τις απαραίτητες τροποποιήσεις και προσαρμογές λόγω της φύσης του περιβάλλοντος το οποίο έχουμε εξ αρχής θέσει ως συνυπεύθυνο και καταλυτικό παράγοντα.

Ήδη ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος, κατά την Αντιβασιλεία του Όθωνα το 1834, αναφέρει σε διάταξη ότι «[...] όλα τα επί εθνικής γης, ή υπ' αυτήν ή εις τον πυθμένα της θαλάσσης, εις ποταμούς και δημοσίους ρύακας, εις λίμνας ή βάλτους ευρισκόμενα ερείπια ή άλλα αρχαιότητος αντικείμενα, οιοδήποτε ονόματος, είναι ιδιοκτησία του κράτους [...]» (Ν. 10/22.5.1834, άρθρο 62). Ο συγκεκριμένος νόμος υπήρξε η βάση για τα μεταγενέστερα νομοθετήματα, που είναι πιο λεπτομερή και αυστηρά, όπως ο νόμος «Περί Αρχαιοτήτων» του 1899.

Σήμερα, με τον Ν. 4858/2021- ΦΕΚ 220/Α/19.11.2021, που έχει τίτλο «Κύρωση Κώδικα νομοθεσίας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», κυρώνεται ο πιο επικαιροποιημένος Κώδικας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς στον οποίο είναι διακριτή η προσπάθεια για μια ολοκληρωμένη πολιτική προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς τόσο στην ξηρά όσο και στο υδάτινο περιβάλλον.¹³

Ο Ν. 3028/2002, που αποτελεί τον κορμό της τελευταίας χρονικά κείμενης νομοθεσίας, περιλάμβανε διατάξεις με ειδική αναφορά στις ενάλιες αρχαιότητες και σε ό,τι αφορά την αυστηρή προστασία τους και την εν γένει διαχείριση.¹⁴ Παράλληλα έκανε ειδική μνεία στους ιστορικούς τόπους με τα απαραίτητα μέτρα

¹³ Συγκεκριμένα στον τελευταίο χρονικά νόμο «...κωδικοποιούνται διατάξεις της κείμενης νομοθεσίας (Ν. 3028/2002, Ν. 3658/2008, Ν. 4355/2015, Ν. 4688/2020 κ.λπ.) σχετικά με:

- τον καθορισμό των χρονικών περιόδων για τον χαρακτηρισμό των ακίνητων μνημείων,
- τον φορέα της κυριότητας και άσκησης της διοίκησης και διαχείρισης των ακίνητων μνημείων, οργανωμένων αρχαιολογικών χώρων και εν γένει ακινήτων πολιτιστικής κληρονομιάς,
- τις υποχρεώσεις των κυρίων, νομέων ή κατόχων ακίνητων μνημείων,
- τη χωρική οριοθέτηση των αρχαιολογικών χώρων,
- τη διαδικασία της απαλλοτρίωσης ή στέρησης χρήσης ακινήτου, μέσα στα οποία υπάρχουν μνημεία,
- τα κινητά μνημεία (εννοιολογικός προσδιορισμός, κυριότητα, κατάσχεση, κατοχή, δανεισμός, φύλαξη και συντήρηση, αναγνώριση ιδιότητας συλλέκτη, αρχαιοπώλη και εμπορίου αυτών), καθώς και διατάξεις αναφορικά με τις προϋποθέσεις εισαγωγής και εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών,
- την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν απομακρυνθεί παράνομα από το έδαφος κράτους μέλους και αφορούν τον εννοιολογικό προσδιορισμό αυτών, τον καθορισμό των αρμόδιων αρχών για τη διαδικασία επιστροφής τους, την ανταλλαγή πληροφοριών, τα δικαστικά μέσα και προϋποθέσεις για την επιστροφή τους, την κυριότητα του επιστραφέντος πολιτιστικού αγαθού,
- την αρχαιολογική έρευνα και τις εργασίες συντήρησης μνημείων (συστηματικές ή/και σωστικές ανασκαφές, προστασία ετοιμόρροπων μνημείων, μεταφορά ακινήτου μνημείου και απόσπαση τμημάτων),
- την ίδρυση και λειτουργία μουσείων,
- την παροχή εγγύησης του Ελληνικού Δημοσίου για την καταβολή αποζημίωσης, σε περίπτωση απώλειας ή φθορών κινητών μνημείων και έργων τέχνης,
- τα οικονομικά κίνητρα (φορολογικές ρυθμίσεις σε περίπτωση επιβολής φόρου κληρονομιάς, κληροδοσίας ή δωρεάς, με αντικείμενο κινητά μνημεία ή εικαστικά ή άλλα έργα τέχνης και οικονομικά κίνητρα σε κυρίους ή νομείς κτηρίων),
- τους κανόνες που διέπουν τη συγκρότηση και λειτουργία των διάφορων συλλογικών οργάνων που λειτουργούν στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (Τοπικά Συμβούλια Μνημείων, Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, Κεντρικό Συμβούλιο Νεοτέρων Μνημείων, Συμβούλιο Μουσείων),
- τις ποινικές κυρώσεις που δύνανται να επιβληθούν στα πρόσωπα που επιδίδονται σε ποινικά κολάσιμες πράξεις, όπως κλοπή, υπεξαίρεση, φθορά από αμέλεια, παράνομη μεταβίβαση και εμπορία μνημείων, παράνομη ανασκαφή ή άλλη αρχαιολογική έρευνα, παράνομη χρήση ανιχνευτή μετάλλου, παράνομη εξαγωγή και εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών κ.λπ.,
- τη διεθνή δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων να εκδικάζουν διαφορές που αναφέρονται σε θέματα κυριότητας, νομής και κατοχής κινητών μνημείων,
- τη χορήγηση χρηματικής αμοιβής σε όποιον συμβάλλει στην ανάκτηση μνημείων, τα οποία κατέχονται παρανόμως κ.λπ. [...]

¹⁴ Στο άρθρο 1, παράγραφος 2 αναφέρεται ρητά ότι «η πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας αποτελείται από τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των χωρικών υδάτων, καθώς και εντός άλλων θαλάσσιων ζωνών στις οποίες η Ελλάδα ασκεί σχετική δικαιοδοσία σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Η πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά».

προφύλαξης και ανάπτυξης. Η προσαρμογή και η υιοθέτηση των σύνθετων ιστορικών πολιτισμικών τοπίων που έχουν αναλύσει αρκετές διεθνείς συμβάσεις έχουν εφαρμογή στην ενάλια πολιτιστική κληρονομιά λαμβάνοντας υπόψη τις ναυμαχίες στη Σαλαμίνα, στη Ναύπακτο, στο Άκτιο, στο Ναβαρίνο και πολλές άλλες περιπτώσεις.

Ειδική πρόβλεψη για τα ενάλια ακίνητα αρχαία υπάρχει σε άρθρο που αφορά τη «Δήλωση, υπόδειξη ακινήτων αρχαίων και αμοιβή». Προκειμένου για ενάλια αρχαία, αν εκείνος που τα δηλώνει δεν είναι κύριος ή μισθωτής του μέσου με το οποίο εντοπίστηκαν, η αμοιβή επιμερίζεται μεταξύ του κυρίου ή μισθωτή του μέσου και εκείνου που τα δηλώνει.

Το άρθρο με τίτλο «Ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι» αναφέρεται στις αρχαιότητες που «[...] ως προς τις γενικές ρυθμίσεις τους δεν διαφοροποιούνται από τους χερσαίους αρχαιολογικούς χώρους, π.χ. οριοθετήσεις ζωνών, προϋπόθεση αρχαιολογικής αδείας και παρουσίας για υλοποίηση έργων κ.ά. Στους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους απαγορεύονται η αλιεία, η αγκυροβολία και η υποβρύχια δραστηριότητα με αναπνευστικές συσκευές, εκτός αν έχει χορηγηθεί άδεια του Υπουργού Πολιτισμού, ενώ με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού καθορίζονται οι όροι άσκησης των δραστηριοτήτων αυτών στους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους. Με όμοια απόφαση ορίζονται οι όροι άσκησης της υποβρύχιας δραστηριότητας με αναπνευστικές συσκευές, βαθυσκάφη ή άλλα μέσα επισκόπησης του βυθού σε θαλάσσιες περιοχές, λίμνες και ποταμούς για λόγους προστασίας της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Επίσης, απαγορεύεται η εκτέλεση κάθε μορφής λιμενικού έργου χωρίς προηγούμενη άδεια, που χορηγείται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου. Η άδεια προηγείται όλων των άλλων ζητούμενων αδειών για την εύρυθμη και νόμιμη εκτέλεση του έργου και τα στοιχεία της αναγράφονται με ποινή ακυρότητας στις υπόλοιπες άδειες που απαιτούνται.

Όσον αφορά τα ναυάγια, μπορούν να καταστούν επισκέψιμα στο κοινό, αν το περιεχόμενό τους αποτελείται από υλικά που δεν μπορούν να αφαιρεθούν εύκολα, όπως οι μαρμάρινες στήλες, τα σιδερένια κανόνια και η κεραμική που έχει πακτωθεί στον βυθό.¹⁵ Τέτοιου είδους υποβρύχιο αρχαιολογικό πάρκο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για την προστασία και την ανάδειξη της αρχαιολογικής κληρονομιάς, όπως συστήνεται από την UNESCO με τη Σύμβαση για την Προστασία της Υποβρύχιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς [...]» (UNESCO, 2012). Απαιτείται, ωστόσο, περαιτέρω εξασφάλιση για τα ναυάγια με αμφορείς και υλικό που δεν είναι καθ' ολοκληρίαν αμετακίνητο με πρόσθετα μέτρα φύλαξης και αποτροπής απομάκρυνσης τμημάτων του.

Τέλος, σύμφωνα με το Ελληνικό Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης,¹⁶ υποστηρίζεται η ανάπτυξη των καταδυτικών πάρκων (διαφέρουν από τα ενάλια επισκέψιμα αρχαιολογικά μνημεία, καθώς προβλέπεται τα καταδυτικά πάρκα να τα πλαισιώνουν χωροταξικά). Συγκεκριμένα, τα άρθρα 1 και 2 του Σχεδίου κάνουν ειδική αναφορά «στην αειφόρο ανταγωνιστική ανάπτυξη, στη διασφάλιση της προστασίας και την αποκατάσταση του περιβάλλοντος και στην υλοποίηση των δεσμεύσεων της Ελλάδας σε κοινοτικό επίπεδο για τη διαχείριση του χώρου, το περιβάλλον και την αειφορία, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, την ανάδειξη και αξιοποίηση των φυσικών πόρων και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της χώρας, την περιφερειακή ανάπτυξη, την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, την ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου κ.λπ.», στόχοι και αξίες που προάγονται από τη συγκρότηση και τη λειτουργία των καταδυτικών πάρκων και των επισκέψιμων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων.

Επιγραμματικά, τόσο ο σχεδιασμός όσο και η σταθερή λειτουργία των προβλεπόμενων ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων με τουριστική επισκεψιμότητα και ερευνητικό έργο αρχαιολογικού χώρου πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις μελέτες σκοπιμότητας και να ακολουθούν ρητά τις κείμενες διατάξεις του Ν. 4858/2021 (ΦΕΚ 220/Α/19.11.2021), οι οποίες προβλέπουν τη διατήρηση και την προστασία του ενάλιου τοπίου γενικότερα και όχι μόνο των αρχαιοτήτων εντός του, όπως επίσης και τις διατάξεις των λοιπών συναρμόδιων φορέων.

¹⁵ Το άρθρο 11 του Ν. 3409/2005 αναφέρει ότι εντός των επισκέψιμων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων επιτρέπεται μόνο η καθοδηγούμενη κατάδυση, δηλαδή η επίσκεψη πάντα με συνοδεία δυτών φυλάκων αρχαιοτήτων ή αρχαιολόγων. Η Γενική Γραμματεία Πολιτισμού του ΥΠΠΟΑ εποπτεύει και ελέγχει και η ίδια αυτοτελώς τους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους, πέρα από τον καθορισμένο φορέα λειτουργίας, και μπορεί να προχωρήσει στην επιβολή στους παραβάτες των βαρύτατων κυρώσεων του άρθρου 66 του Ν. 3028/2002 με τη συνδρομή των Λιμενικών Αρχών.

¹⁶ Απόφαση ΥΠΕΧΩΔΕ 6877/4872/2008 (ΦΕΚ Α' 128/2008).

Τα αρχαιολογικά πάρκα που οριοθετούνται στην ξηρά ή στο υδάτινο τοπίο πρέπει να πληρούν με τη μέγιστη ακρίβεια τους όρους και τις προϋποθέσεις πρωτίστως του Υπουργείου Πολιτισμού και πιο συγκεκριμένα της Εφορείας Ενάλιων Αρχαιοτήτων.

1.6.4 Ζητήματα προς επίλυση

Το ήδη ισχύον νομικό πλαίσιο και η συνεχής μέριμνα της οικείας υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού με τα οικονομικά εργαλεία της τοπικής αυτοδιοίκησης και τα κοινοτικά κονδύλια μπορούν να καλύψουν τα ζητήματα που αφορούν την ίδρυση και λειτουργία ενάλιων επισκέψιμων μνημείων και θαλάσσιων πάρκων γύρω από αυτά.¹⁷ Προηγούνται όμως καίρια θέματα, όπως η επαρκής επάνδρωση της Εφορείας Ενάλιων Αρχαιοτήτων, η σταθερή οικονομική ενίσχυση του Ινστιτούτου Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών, η αναζήτηση άλλων εταίρων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, η αγορά και η χρήση των τεχνολογικών εργαλείων και μέσων που θα καλύψουν τις επιστημονικές ανάγκες σε ακόμη περισσότερες περιοχές, και κυρίως σε μεγαλύτερα βάθη, η κοινοποίηση της μέχρι τώρα έρευνας και η κοινωνικοποίηση (π.χ. με ντοκιμαντέρ και διαδικτυακή προβολή βίντεο), η συνεργασία με τα καταδυτικά κέντρα και η ευαισθητοποίηση σε θέματα διαφύλαξης και ανάδειξης κ.ο.κ.

Η υποθαλάσσια έρευνα στην Κοιλιάδα Αργολίδας κοντά στο σπήλαιο Φράγγχι για τον εντοπισμό του «αρχαιότερου οικισμού της Ευρώπης», παρά την εξασφαλισμένη συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Γενεύης και την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή, δεν συνεχίζεται με σταθερό ρυθμό από το 2014, λόγω ελλείψεων σε καταδύσιμο προσωπικό του ΥΠΠΟΑ. Στο ναυάγιο των Αντικυθήρων, τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε για τους ίδιους λόγους την τυπική συμμετοχή της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων και μια έριδα με τους ξένους αρχαιολόγους που οδήγησαν στην απόσυρση των χορηγών.

Ανησυχία εκδηλώνεται και για πιθανές συνέπειες σε αρχαιότητες που δεν εντοπίζονται εγκαίρως, δηλαδή πριν ή κατά την εκτέλεση υποθαλάσσιων τεχνικών έργων λόγω έλλειψης κονδυλίων, τεχνικών μέσων και καταδύσιμου προσωπικού, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τη νομιμότητα.

Παρά την εκπεφρασμένη πολιτική βούληση για την ίδρυση ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων και τις διοικητικές πράξεις ή τη νομική θωράκιση που διαθέτουμε σε διεθνές επίπεδο, η υλοποίησή τους προϋποθέτει μια στελεχωμένη και ανοικτή στην κοινωνία αρχαιολογική υπηρεσία με σύγχρονα μέσα και αντίληψη. Πρόκειται για άκρως ευαίσθητα περιβάλλοντα και η πολιτιστική οικονομία με όχημα τον πολιτιστικό τουρισμό οφείλει να διασφαλίσει τη συμβατότητα και τη «σύμπλευση» με αυτά τα εύθραυστα τοπία, όπως είναι τα ελάχιστα κατάλοιπα οικισμών σε μικρό βάθος, τα οποία τα περαστικά σκάφη μπορούν να βλάψουν ανεπανόρθωτα, ή σε κοραλλιογενείς υφάλους που συρρικνώνονται και ακόμη και τα βατραχοπέδιλα τραυματίζουν τα φυτά κ.ά.

Ακόμη πιο επιτακτική προβάλλει η ανάγκη στρατηγικού σχεδιασμού για τη διατήρηση και την ανάδειξη της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς έπειτα από διαβούλευση της πολιτείας και των εμπλεκόμενων υπουργείων με τους επιστήμονες, τους αρμόδιους φορείς, συλλόγους και τις τοπικές κοινωνίες. Ακόμη δεν έχουμε ένα πλάνο με τις στοχεύσεις και τα μέσα, τα εργαλεία και τα επιπλέον μέτρα που απαιτεί η ανάπτυξη του νεότερου κλάδου της αρχαιολογικής έρευνας με τις προεκτάσεις και τη δυναμική που αναλύσαμε.

Η σύμβαση της UNESCO για την υποβρύχια πολιτιστική κληρονομιά κάνει εκτενή λόγο για τα απαραίτητα τεχνοκρατικά βήματα συγκρότησής ενός ενιαίου σχεδιασμού, ικανοποιώντας και καλύπτοντας οποιαδήποτε πτυχή της διαχείρισης. Επιπλέον, στη χώρα μας, ενώ υπάρχει το αρχαιολογικό κτηματολόγιο, απουσιάζει η αντίστοιχη βάση υποβρύχιων στοιχείων, δηλαδή ένα αρχείο ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς το οποίο θα εμπλουτίζεται και από το οποίο θα προκύπτει πλήθος δεδομένων.¹⁸

¹⁷ Στο άρθρο 11 του Ν. 3409/2005 περί καταδύσεων αναψυχής, ως καταδυτικό πάρκο θεωρείται «[...] η χαρακτηρισμένη περιοχή, στην οποία πραγματοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα καθοδηγούμενες καταδύσεις αναψυχής, καθώς και συναφείς υποβρύχιες δραστηριότητες, όπως η υποβρύχια φωτογράφιση, η υποβρύχια κινηματογράφηση και η περιβαλλοντική εκπαίδευση». Επίσης, στο ίδιο άρθρο, το ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο είναι «[...] περιοχή εντός κρηγμένων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων, όπου επιτρέπονται οι καθοδηγούμενες καταδύσεις με συνοδεία δυτών φυλάκων αρχαιοτήτων ή αρχαιολόγων [...]»

¹⁸ Στον «Διαρκή κατάλογο κρηγμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων Ελλάδος» δεν υπάρχει λεπτομερής αναγραφή πολλών ενάλιων θέσεων που έχουν κοινοποιηθεί στην κατά τόπους εφορεία ή στην ΕΕΑ. Η πρακτική αυτή σχετίζεται και με την έλλειψη μέτρων αποτελεσματικής διαφύλαξης, οπότε παραμένουν κρυφές η ακριβής τοποθεσία και η ταυτότητα του μνημείου. Επίσης στη λίστα εμπεριέχονται μόνο τα μνημεία για τα οποία προέκυψε ανάγκη κήρυξης προκειμένου αυτά

Ενώ, επιπρόσθετα, η ίδρυση ενός μονοθεματικού μουσείου, με τους θησαυρούς του υδάτινου τοπίου της χώρας μας διάσπαρτους σε αποθήκες και στα μεγάλα μουσεία της χώρας, παρά τις υποσχέσεις της πολιτείας και την προκήρυξη αρχιτεκτονικού διαγωνισμού στο λιμάνι του Πειραιά, δεν έχει ευοδωθεί.¹⁹

Επίσης, παρότι ο τομέας της ενάλιας αρχαιολογίας αναγνωρίζεται διεθνώς ως εξειδικευμένος τομέας της αρχαιολογίας και διδάσκεται σε πολλά πανεπιστήμια του εξωτερικού, η Ελλάδα δεν έχει αναλάβει τα ηνία τουλάχιστον στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση παρά το προνομιακό πεδίο και την αναγνωρισμένη παράδοση.

Τέλος, παραμένει το ερωτηματικό μιας αποτελεσματικής προστασίας απέναντι στο εκτεταμένο φαινόμενο αρχαιοκαπηλίας. Αναζητούνται τα σύγχρονα αποτρεπτικά μέσα, ενώ η πρακτική ενάλιων επισκέψιμων μνημείων του εξωτερικού με τη χρήση ατσάλινου προστατευτικού πλέγματος δεν ευνοεί την κατανόηση και την αναγνώριση της επίσκεψης ενός ναυαγίου, καθώς μεταβάλλεται η εικόνα του.

1.7 Περιπτώσεις μελέτης ενάλιων ή καταδυτικών πάρκων

1.7.1 Ίδρυση ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων σε θαλάσσιες περιοχές της Μεθώνης

Ως Ενάλιοι Επισκέψιμοι Αρχαιολογικοί Χώροι (ΕΕΑΧ), από το 2013 και με υπουργική απόφαση κηρύχθηκαν θαλάσσιες περιοχές στην Πύλο και στη Μεθώνη.²⁰ Το 1997 υποδεικνύεται ως χρονική αφετηρία ίδρυσης ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου όταν «συστάθηκε από την ΕΕΑ ομάδα εργασίας με αντικείμενο μια πρώτη διερεύνηση σχετικά με τις δυνατότητες υλοποίησης και την υποβολή προτάσεων για τον τρόπο λειτουργίας του Υποβρυχίου Πάρκου Μεθώνης».

Στη Μεθώνη Μεσσηνίας από το 1980 η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων έχει συντάξει πρόταση ενός ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου, καθώς έχουν εντοπιστεί 20 περίπου ναυάγια και ένας προϊστορικός οικισμός. Τουλάχιστον τα δύο ναυάγια (με την ονομασία «ναυάγιο των σαρκοφάγων» και «ναυάγιο των κιόνων») πληρούν όλες τις προϋποθέσεις να καταστούν άμεσα επισκέψιμα λόγω της γειννίας, του μικρού βάθους, της εικόνας τους και της εγγύτητας με την ακτή, και επειδή το φορτίο τους δεν είναι εύθραυστο και δεν αποσπάται.

Κοντά στην ακτή είναι εφικτές η επιτήρηση, η ασφάλεια των καταδυόμενων και η διαφύλαξη (έχουν γίνει επανειλημμένες προσπάθειες να αποσπασουν το κάλυμμα μίας σαρκοφάγου). Η διαύγεια του νερού και η ποικιλία της θαλάσσιας ζωής είναι επιπρόσθετοι παράγοντες που συνηγορούν στη δημιουργία του πάρκου (Δελλαπόρτα, 2013).

να θεωρηθούν προστατευόμενα ή να οριοθετηθούν ζώνες προστασίας ή να ενταχθούν στις προστατευτικές διατάξεις του αρχαιολογικού νόμου. Γενικότερα, τα αρχεία και οι κατάλογοι παραμένουν απόρρητα για λόγους προστασίας των θέσεων και δεν δημοσιεύονται πλην εξαιρέσεων. Παλαιότερα προγράμματα καταγραφής, όπως το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Navis I και II, χρειάζονται επικαιροποίηση.

¹⁹ Η αναφορά της ίδρυσης μουσείου ενάλιων αρχαιοτήτων στη χώρα μας και το μέχρι σήμερα ιστορικό των εξελίξεων και του δημόσιου διαλόγου θα αποτελούσαν ξεχωριστό κεφάλαιο, ωστόσο γεγονός παραμένει ότι δεν επίκειται η έναρξη εργασιών παρά τη δεδομένη βούληση και τις επανειλημμένες πολιτικές εξαγγελίες.

²⁰ ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΠΚΑ/ΤΑΧΦ41/176862/94489/11963/5535. «[...] Ίδρυση Εναλίων Επισκέψιμων Αρχαιολογικών Χώρων – όροι, προϋποθέσεις λειτουργίας και επιτρεπόμενες δραστηριότητες εντός αυτών, σε θαλάσσιες περιοχές της Μεθώνης και του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του κόλπου Ναυαρίνου, Δήμου Πύλου – Νέστορος, Περιφέρειας Πελοποννήσου. Ανακηρύσσονται με τη σχετική απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/28260/1725/30– 9–1998 ΥΑ (Β' 1182) επισκέψιμοι από το κοινό ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι:

1. Ο θαλάσσιος χώρος εντός του κηρυγμένου ενάλιου αρχαιολογικού χώρου του Κόλπου του Ναυαρίνου, που συμπεριλαμβάνει το ναυάγιο του δεξαμενόπλοιου Irene Serenade και ζώνη πλάτους 150 μέτρων περιμετρικά αυτού.
2. Ο κηρυγμένος ενάλιος αρχαιολογικός χώρος πλησίον της νήσου Σαπιέντζα στην άκρη Σπίθα [...].»

Εικόνα 1.4 Μεσσηνία, Ν. Σαπιέντζα, ρωμαϊκό ναυάγιο των κίωνων που εικάζεται πως προερχόταν από το Μεγάλο Περιστύλιο του Ηρώδη στην Καισάρεια της Παλαιστίνης (1ος αι. μ.Χ.). (Πηγή: Εφορεία Ενάλιων Αρχαιοτήτων. Προσωπικό Αρχείο. www.culture.gov.gr/anaskafes/pdfs/EEA.pdf)

Η θαλάσσια περιοχή βρίθει ιστοριών και θρύλων που συμπεριλαμβάνουν αρχαία και νεότερα ναυάγια, πειρατές, τους Οθωμανούς του Ιμπραήμ το 1825, τους Ενετούς με τον στρατηγό Μοροζίνι το 1686, ακόμη και το βυθισμένο πλοίο που μετέφερε τον χρυσό των Εβραίων της Θεσσαλονίκης το οποίο είχε συγκεντρώσει ο ναζιστής Γερμανός αξιωματικός Μαξ Μέρτεν. Το 1920, ντόπιοι ψαράδες εντόπισαν το ναυάγιο των ρωμαϊκών σαρκοφάγων, ένα ναυάγιο του 2ου ή του 3ου αιώνα μ.Χ. με τουλάχιστον τέσσερις ρωμαϊκές σαρκοφάγους από τιτανιούχο λίθο και τόπο προέλευσης τις ακτές της Τροίας στη Μυσία. Μαζί με τη βυθισμένη γαλέρα των γρανιτένιων κίωνων του 10ου αιώνα μ.Χ. και το μοναδικό φορτίο από το περιστύλιο της Καισάρειας κοσμούν τον βυθό του Στενού της Μεθώνης σε μικρό σχετικά βάθος κοντά στην παραλία.

Ο κηρυγμένος αρχαιολογικός θαλάσσιος χώρος του κόλπου της Μεθώνης, παρά την κινητοποίηση της κοινότητας και των αρχών, την ανταπόκριση σε μεγάλο βαθμό που βρήκε το αίτημα στην αρχαιολογική υπηρεσία, παρά τον πλούτο σε ιστορία, ευρήματα, θρύλους και μύθους, τουλάχιστον μέχρι το 2023 δεν έχει ξεκινήσει τη λειτουργία του ως επισκέψιμο ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο. Ακόμη δεν έχει συναποφασιστεί ο τρόπος συνεκμετάλλευσης και το πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ φορέων της πολιτείας (ΥΠΠΟ, Υπουργείο Ναυτιλίας, Υπουργείο Τουρισμού κ.ά.), της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Περιφέρεια Πελοποννήσου, ο μόνος φορέας για τη διασφάλιση της σταθερής χρηματοδότησης, όμοροι δήμοι), των τοπικών συλλόγων που θα το πλαισιώσουν (αλιείς, φυσιολατρικοί σύλλογοι κ.ά.), καθώς και ιδιωτών (καταδυτικά κέντρα, τουριστικά γραφεία, εταιρείες εστίασης κ.ά.).

Καθώς δεν έχουμε την πιλοτική λειτουργία ενός Υποβρύχιου Αρχαιολογικού Πάρκου στην Ελλάδα, φαίνεται ότι το νήμα ενός νέου κεφαλαίου στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν ξετυλίγεται από κάπου, παρά τις φαινομενικά ώριμες συνθήκες και τα πολλά βήματα, μεθοδικά ή συγκεχυμένα, που έγιναν τις τελευταίες δεκαετίες.

1.7.2 Ίδρυση ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων στις Νήσους Σποράδες και στον Δυτικό Παγασητικό

Η περίπτωση μελέτης στις Νήσους Σποράδες και στον Δυτικό Παγασητικό χωροθετεί τη λειτουργία ενός, επίσης, μελλοντικού υποβρύχιου αρχαιολογικού πάρκου στις νησιωτικές περιοχές της Ν. Αλοννήσου και Ν. Σκοπέλου, καθώς και στον Δυτικό και Νότιο Παγασητικό Κόλπο.

Το 2000 και περίπου έπειτα από μία δεκαετία ολοκληρώθηκε ο κύκλος ανασκαφικών και σωστικών ενεργειών του κλασικού ναυαγίου (420-400 π.Χ.) της νήσου Περιστεράς δίπλα από την Αλόννησο. Το μεγάλο κουφάρι του πλοίου έχει μήκος 25 μέτρα, βρίσκεται σε βάθος 30 μέτρων και μετέφερε πάνω από 3.000 αμφορείς οίνου από την Αλόννησο. Με βάση το βάρος κάθε αμφορέα, το πλοίο είχε εκτόπισμα άνω των 100 τόνων. Το εντυπωσιακό άθικτο εύρημα των αμφορέων, τα κομμάτια ξύλου, τα ορειχάλκινα καρφιά, τα σκεύη συμποσίου άριστης τεχνικής με τα μελαμβροχρώματα και η γενικότερη εικόνα του ναυαγίου το καθιστούν ένα μοναδικό ελκυστικό μνημείο. Η δήλωση του ναυαγίου έγινε από έναν ψαρά δύτη στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

το 1984. Οι έρευνες στην ευρύτερη περιοχή των Σποράδων εντόπισαν και άλλα αξιόλογα ναυάγια, το πρώτο του 4ου αιώνα π.Χ. στη νησίδα Ψαθούρα και άλλα δύο της βυζαντινής περιόδου (ένα ακόμη στην Περιστερά και ένα στο νησάκι της Κυρά Παναγιάς).²¹

Στη γειτονική Σκόπελο η υποθαλάσσια έρευνα υπέδειξε πλήθος αρχαίων ναυαγίων, για τα οποία εκκρεμούν ενέργειες αρχαιολογικής τεκμηρίωσης, αλλά και ένα ακόμη σημαντικό νεότερο ναυάγιο με την ονομασία Χριστόφορος. Παράλληλα, στον Όρμο Νηές του Δυτικού Παγασητικού, η τοποθεσία Μετόχι του βυθισμένου προϊστορικού οικισμού της Μέσης Εποχής του Χαλκού προστίθεται στις πολιτιστικές επιλογές ως άλλη μια διαφορετική ευκαιρία ανάδειξης του ενάλιου αρχαιολογικού χώρου με προσβασιμότητα από το σύνολο του πληθυσμού, καθώς δεν απαιτεί μπουκάλες οξυγόνου αλλά μόνο μάσκα με αναπνευστήρα.

Οι διαβουλεύσεις που έχουν λάβει χώρα από το 2006 έως το 2011 στους Δήμους Αλοννήσου και Σκοπέλου, η επαρκής χρηματοδότηση από την οικεία Περιφέρεια και άλλους φορείς, οι επιστημονικές δημοσιεύσεις, ημερίδες και συνέδρια σχετικά με τα ναυάγια και την αξιοποίησή τους, η στενή συνεργασία με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων και τα στελέχη της και η μεγάλη επιτόπια έρευνα σε μεγάλο υποθαλάσσιο εύρος καθιστούν πολύ ώριμες τις συνθήκες για την άμεση λειτουργία των επισκέψιμων ενάλιων αρχαιολογικών μνημείων.

Το Υπουργείο Πολιτισμού εντός του κηρυγμένου αρχαιολογικού Χώρου του Εθνικού Θαλάσσιου Πάρκου Αλοννήσου και λοιπών Ερημονησίων των Βορείων Σποράδων έχει αποτυπώσει και «ελευθερώσει» 14 αρχαιολογικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος σημεία, πράξη που το καθιστά ελκυστικό τουριστικό προορισμό με ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Στη θαλάσσια περιοχή Αλοννήσου έχει αντίστοιχες κηρύξεις με τέσσερις χώρους²² κ.ο.κ. Σε βάθος 58 μέτρα βρίσκονται ανέπαφα στον βυθό τα εντυπωσιακότερα γνωστά βυζαντινά ναυάγια της περιοχής με χιλιάδες αμφορείς το καθένα.

Το σχέδιο δημιουργίας «υποβρύχιων μουσείων και καταδυτικών πάρκων στις νήσους Σποράδες και στον Δυτικό Παγασητικό» είναι ένα στοίχημα και μια πρόκληση στην οποία έχει επενδύσει η τοπική αυτοδιοίκηση για την ανάδειξη της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής και την οικονομική αξιοποίηση του ιδιαίτερου καταδυτικού τουρισμού στη χώρα μας. Σε συμφωνία με τις τοπικές κοινότητες έχει προκριθεί η πολιτική ελεγχόμενης αλιείας και απαγόρευσης τοπικά προκειμένου να αναπτυχθεί η ιχθυοπανίδα και να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες μικρών και διαχειρίσιμων καταδυτικών πάρκων και ζωνών κατάδυσης. Ειδικά στην Αλόννησο, εκτός από τα κηρυγμένα ενάλια σημεία, είναι σε ισχύ και λειτουργία το μεγαλύτερο θαλάσσιο πάρκο της Ευρώπης με τίτλο «Θαλάσσιο Πάρκο Αλοννήσου και υπόλοιπων ερημονησίων των Βορείων Σποράδων». Η περίπτωση μελέτης διακρίνεται για τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους, με τα υποβρύχια μνημεία να αποτελούν το ανταγωνιστικό της πλεονέκτημα (Μαρκάτος κ.ά., 2012). Το 2022 θεσπίστηκε εισιτήριο κόστους 50 ευρώ για την ελεγχόμενη κατάδυση στο ναυάγιο της Περιστεράς συνοδεία πιστοποιημένων δυτών και με πολύ περιορισμένες θέσεις.

Η πρώτη παρουσίαση της πρότασης ΕΕΑΧ είχε πραγματοποιηθεί σε διάσκεψη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1994 από τον τότε υπουργό Πολιτισμού.

²¹ ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/Φ53/12387/6960/772/240. «[...] Ίδρυση Ενάλιων Επισκέψιμων Αρχαιολογικών Χώρων – όροι, προϋποθέσεις λειτουργίας και επιτρεπόμενες δραστηριότητες εντός αυτών, σε θαλάσσιες περιοχές των Νήσων Σποράδων και στον Δυτικό Παγασητικό, ΠΕ Μαγνησίας, Περιφέρειας Θεσσαλίας. Το Υπουργείο Πολιτισμού ανακήρυξε επισκέψιμους στο κοινό για τη διενέργεια υποβρύχιας επισκόπησης τους κάτωθι χώρους:

1. Το τμήμα του κηρυγμένου και αναοριοθετημένου ενάλιου αρχαιολογικού χώρου Βορείων Σποράδων-Αλοννήσου, παρά τη νήσο Περιστερά.
2. Ο κηρυγμένος ενάλιος αρχαιολογικός χώρος της νήσου Κικύνθου στη θαλάσσια περιοχή του Δυτικού Παγασητικού, Δήμου Αλμυρού.
3. Ο κηρυγμένος ενάλιος αρχαιολογικός χώρος στα ανατολικά όρια του ορμίσκου «Τηλέγραφος», περιοχής Σούρπης, Δήμου Αλμυρού.
4. Ο κηρυγμένος και αναοριοθετημένος ενάλιος αρχαιολογικός χώρος στη θέση Άκρα Γλάρος στη θαλάσσια περιοχή του Δυτικού Παγασητικού, Δήμου Αλμυρού [...]

²² Οφείλουμε να συμψηφίσουμε και πολλά άλλα ιστορικά κατάλοιπα και ευρήματα που πλαισιώνουν τα αρχαία ναυάγια και τα βυθισμένα ερείπια λιμένων. Ενδεικτικά, στη νησίδα Ψαθούρα έχει εντοπιστεί βυθισμένο γερμανικό αεροσκάφος τύπου Ju88 A4 του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ένα γερμανικό πλοίο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου που βυθίστηκε στις 08.10.1944 από το ελληνικό αντιτορπιλικό *Θεμιστοκλής*.

1.7.3 Ίδρυση ενάλιων επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων στον Νότιο Ευβοϊκό

Σε αναγνωριστική έρευνα στον Νότιο Ευβοϊκό και με συνεργασία της Εφορείας Ενάλιων Αρχαιοτήτων και του ΙΕΝΑΕ, τη διετία 2006-2008 εντοπίστηκαν περίπου 12 ναυάγια και μία επιπλέον θέση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος που χρονολογούνται μεταξύ 6ου αιώνα π.Χ. και 13ου αιώνα μ.Χ. Από το 2006 μέχρι το 2016 προέκυψαν πολλαπλάσια ευρήματα (σύμφωνα με τον ερευνητή δύτη κ. Κουτσουφλάκη έχουν εντοπιστεί και προκαταρκτικά τεκμηριωθεί πάνω από 30 αρχαία και μεσαιωνικά ναυάγια, τα οποία βρίσκονται διεσπαρμένα σε τρεις διαφορετικές γεωγραφικές περιφέρειες της περιοχής).

Σκοπός της έρευνας ήταν ο εντοπισμός, η καταγραφή, η χαρτογράφηση και η τεκμηρίωση αρχαίων και βυζαντινών ναυαγίων, απορρίψεων και μεμονωμένων ευρημάτων που σχετίζονται άμεσα με τη ναυσιπλοΐα, στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ της Αττικής και της Εύβοιας, τη νοτιοανατολική δηλαδή πλευρά του Νότιου Ευβοϊκού, από τη νήσο Καβαλλιανή έως τον Καφηρέα και το Σούνιο. Λόγω των πολλών και σπάνιων ευρημάτων, ανάμεσα στον Μαραθώνα, στη Ραμνούντα και στη Μακρόνησο, ιδρύονται από το ΥΠΟΑ (09/12/2015) ενάλιοι επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι στις θαλάσσιες περιοχές της Λαυρεωτικής και Μακρονήσου.²³ Χαρακτηρίστηκαν «[...] ως επισκέψιμοι από το κοινό για τη διενέργεια υποβρύχιας επισκόπησης καταρχάς επτά κηρυγμένοι ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι οι οποίοι δύνανται να λειτουργούν ως “υποβρύχια μουσεία” και στους οποίους επιτρέπονται: η καθοδηγούμενη κατάδυση των επισκεπτών για επισκόπηση του βυθού με ή χωρίς τη χρήση αυτόνομων αναπνευστικών συσκευών και μέχρι το μέγιστο βάθος των 46 μέτρων, η ερασιτεχνική φωτογράφιση στο πλαίσιο της καθοδηγούμενης κατάδυσης, η επισκόπηση του βυθού με σκάφη διαφανούς πυθμένα με τους όρους και τις προϋποθέσεις της ισχύουσας νομοθεσίας, καθώς και η πάσης φύσεως αρχαιολογική έρευνα/εργασία συντήρησης, για την οποία απαιτείται απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, έπειτα από γνώμη του αρμοδίου Συμβουλίου [...]»

Η Εφορεία Ανατολικής Αττικής και η Εφορεία Ενάλιων Αρχαιοτήτων έχουν αποφανθεί σε κοινή πρόταση ότι η περιοχή συγκεντρώνει πολλά πλεονεκτήματα. Τα ενάλια αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως και τα δεκάδες ναυάγια είναι μαρτυρίες για την εξέλιξη της ναυσιπλοΐας στο πέρασμα των αιώνων και το δίκτυο των θαλάσσιων δρόμων, τις εμπορικές και παράκτιες δραστηριότητες, όπως και τις οικιστικές εκτάσεις από την προϊστορική εποχή μέχρι πρόσφατα. Η πλειονότητα των αρχαίων ναυαγίων βρίσκονται σε άρτια κατάσταση διατήρησης σε ποικίλα αλλά προσιτά βάθη, για διάφορα επίπεδα πιστοποίησης ικανότητας αυτοδυτών, διάφορων ιστορικών περιόδων, εκ των οποίων τα περισσότερα είναι επαρκώς επιστημονικά τεκμηριωμένα. Η ΕΕΑ προβλέπει την παραγωγή ντοκιμαντέρ τρισδιάστατων απεικονίσεων για εικονική περιήγηση στο Διαδίκτυο και εποπτικού και έντυπου ενημερωτικού υλικού για την επιστημονική κοινότητα και το ευρύ κοινό που θα παρουσιάζεται στους μελλοντικούς χώρους υποδοχής, καθώς και σε διεθνή συνέδρια και εκθέσεις.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τρία πιο σύγχρονα ναυάγια, καταρχάς του βρετανικού (δίδυμο πλοίο του *Τιτανικού*) στην Κέα, το οποίο έχει γίνει ο κορυφαίος προορισμός της τεχνικής κατάδυσης. Επίσης, το ναυάγιο του χαμένου γαλλικού υπερωκεάνειου *Burdigala* με βαρύ οπλισμό μήκους 180 μέτρων και δικινητήριο αεροπλάνο που βυθίστηκε από πρόσκρουση σε νάρκη και πόντισε το γερμανικό υποβρύχιο σε εχθροπραξίες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ακόμη, χωρίς να είναι το τελευταίο αξιόλογο, το πολυτελές ατμόπλοιο *Όθων* – που μετά την απομάκρυνση του βασιλιά Όθωνα μετονομάστηκε σε *Πατρίς*– βυθίστηκε προσφέροντας το μοναδικό τέτοιου τύπου ναυάγιο στη Μεσόγειο, καθώς πρόκειται για ένα «εκ των ωραιότερων, εάν μη το άριστον, ατμόπλοιο της Ελληνικής Ατμοπλοϊκής Εταιρείας» σύμφωνα με πηγές της εποχής του.

Τα σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος είναι πολλά και διαφορετικά, η θαλάσσια περιοχή πέριξ της Μακρονήσου έχει ακόμη πλούσια θαλάσσια ζωή, ενώ η τοποθεσία τόσο κοντά στην πρωτεύουσα καθιστά το εγχείρημα βιώσιμο και σύμφоро. Το προβλεπόμενο χωροθετημένο πάρκο με τους πολιτιστικούς θησαυρούς και τη φυσική ομορφιά θα βοηθήσει τον τουριστικό τομέα στην περιοχή με επέκταση της τουριστικής περιόδου και την προσέλκυση επισκεπτών υψηλών εισοδημάτων, ενώ, παράλληλα, θα υπάρξει τόνωση όλων των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τον τουρισμό, όπως εστίασης, ψυχαγωγίας, επιχειρηματικότητας, διαμονής κ.ά., συνυπολογίζοντας ισότιμα την πρόοδο των διεπιστημονικών συνεργειών με την παρακολούθηση των οικοσυστημικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων από τη λειτουργία των ΕΕΑΧ και μια τεκμηριωμένη τεχνογνωσία και οργανωμένη βάση δεδομένων για εφαρμογές σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

²³ ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/Φ17/344762/203211/16908/4712. Ίδρυση Ενάλιων Επισκέψιμων Αρχαιολογικών Χώρων – όροι, προϋποθέσεις λειτουργίας και επιτρεπόμενες δραστηριότητες εντός αυτών, σε θαλάσσιες περιοχές της Λαυρεωτικής-Μακρονήσου, ΠΕ Αττικής.

Η ενίσχυση ενός τόσο σύνθετου εγχειρήματος προϋποθέτει, πέρα από τη θεσμική συνδρομή των αρμόδιων υπουργείων, τη σύμπραξη των Περιφερειών Αττικής και Κυκλάδων, ώστε η δυναμική του πάρκου να έχει πολλαπλασιαστικά οφέλη. Η βούληση της τοπικής κοινωνίας, ωστόσο, που θα επωμιστεί ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης συντήρησης και προστασίας, και η προετοιμασία των δήμων για την ωρίμανση των μελετών αποτελούν τον καταλυτικό παράγοντα που επισπεύδει τις γραφειοκρατικές διαδικασίες. Καθώς οι κοινότητες τουλάχιστον πέντε δήμων θα ωφεληθούν από τη λειτουργία ΕΕΑΧ στον Νότιο Ευβοϊκό, πρέπει να συνταχθούν και σε συνεργασία με το ΥΠΠΟΑ να αναπληρώσουν τον χαμένο χρόνο για την αξιοποίηση της περιοχής τους.

1.7.4 Περίπτωση μελέτης επισκέψιμων υποθαλάσσιων οικισμών στο Παυλοπέτρι Λακωνίας

Η παρατήρηση πολιτιστικών και αρχαιολογικών καταλοίπων ρηχά στο νερό, χωρίς μπουκάλες οξυγόνου (snorkeling), αποτελεί διαδεδομένη πρακτική θέασης ενάλιων μνημείων και θεωρείται εξίσου μια προοπτική τουριστικής προβολής για πολλές περιοχές της χώρας μας. Ορισμένοι από τους πολιτιστικούς θησαυρούς της περιοχής είναι προσβάσιμοι σε όλους τους επισκέπτες, ασχέτως αν είναι αυτοδύτες ή όχι. Γι' αυτόν τον σκοπό προσφέρονται ο οικισμός της Μέσης Εποχής του Χαλκού στη θέση Μετόχι του Όρμου Νηές (0-3 μ. βάθος), η Βυθισμένη Πολιτεία της ρωμαϊκής περιόδου στην Παλαιά Επίδαυρο, όπου στα δύο μέτρα υπάρχει ο ερειπίωνας του οικισμού, το βυζαντινό νανάγιο των Πυθοαμφορέων στη Νήσο Κίκινθο (4,5-9 μ. βάθος) απέναντι από την Αμαλιάπολη του 9ου αιώνα μ.Χ., το βυζαντινό νανάγιο στη Νήσο Δασιά στη Σκόπελο, του οποίου οι κύριες συγκεντρώσεις βρίσκονται στα 11-17 μ. βάθος και ενδεχομένως υπολείμματα του καταβυθισμένου Ασκληπιού στο λιμάνι της Σκοπέλου, εφόσον αυτά μελετηθούν και αναδειχθούν κατάλληλα.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στη βυθισμένη πόλη του 2800 π.Χ., στο Παυλοπέτρι Λακωνίας, την οποία το τηλεοπτικό κανάλι BBC έχει προβάλει ως τον ομορφότερο υποθαλάσσιο οικισμό της αρχαιότητας, καθώς διατηρείται σε πάρα πολύ καλή κατάσταση και σε βάθος μέχρι τέσσερα μέτρα. Εκεί η θάλασσα προφύλαξε το μυστικό της ιστορίας με ευδιάκριτα και ασύλητα τα κατάλοιπα διώροφων σπιτιών, το λιμάνι και τα αγαλματίδια, τους πήλινους αμφορείς και τα εργαλεία από τον προϊστορικό οικισμό που καταποντίστηκε λόγω σεισμών ίσως το 1000 π.Χ. Η χαρτογράφηση με τα πλέον σύγχρονα μέσα που χρησιμοποίησε επιστημονική ομάδα αρχικά του Πανεπιστημίου Κέμπριτζ και μετέπειτα αρκετών άλλων πανεπιστημίων έχει δημιουργήσει μια πρότυπη ψηφιακή απεικόνιση, η οποία άνοιξε τον δρόμο για μια πληρέστερη θέαση και κατανόηση του παρελθόντος.

Η προφύλαξη και η διατήρηση απαιτούν περαιτέρω αυστηρά μέτρα, ενώ το επόμενο βήμα είναι η σύνδεση και η απόδοση στο κοινό στο πλαίσιο μιας βιωματικής εκπαιδευτικής και ψυχαγωγικής εμπειρίας. Στον υδάτινο τόπο, τον οποίο ο ανασκαφέας του οικισμού δόκτωρ Jon Henderson αναγνωρίζει «[...] από τις πρώτες πόλεις όπου αναπτύχθηκε ο σύγχρονος τρόπος ζωής. Διώροφα σπίτια με θέα στη θάλασσα, δρόμοι, ανάπτυξη επαγγελματιών, από εμπόρους μέχρι μικρούς βιοτέχνες και εργάτες [...]»

Εικόνα 1.5 Μέσω εικονικής πραγματικότητας μια βόλτα στον οικισμό Παυλοπέτρι.

(Πηγή: Εφορεία Ενάλιων Αρχαιοτήτων. Προσωπικό Αρχείο. www.culture.gov.gr/anaskafes/pdfs/EEA.pdf)

1.7.5 Ενάλιοι επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι στο εξωτερικό

Ξεφεύγοντας από τα ελληνικά υδάτινα αρχαιολογικά πάρκα που δυνάμει λειτουργούν, οφείλουμε να ανατρέξουμε σε αντίστοιχες περιπτώσεις του εξωτερικού. Εκεί όπου λειτουργούν ήδη ενάλιοι επισκέψιμοι

αρχαιολογικοί και έχουμε πολλά δεδομένα ώστε να εξετάσουμε οφέλη και κινδύνους, καλές πρακτικές και αναπάντεχα αποτελέσματα τόσο για το πολιτιστικό απόθεμα όσο και για το οικοσύστημα και την κοινότητα που το περιβάλλει.

Μια πρώτη περίπτωση μελέτης για τη διαχείριση της ενάλιας κληρονομιάς στο εξωτερικό είναι το πάρκο του Thunder Bay (Michigan των ΗΠΑ) που λειτουργεί από το 2000 και περιλαμβάνει ναυάγια χρονολογίας μεταξύ 1849 και 1966. Το Thunder Bay, σύμφωνα με τις καταστατικές αρχές του «[...] υποστηρίζει, προωθεί και διευθύνει την επιστημονική έρευνα και την παρακολούθηση των θαλάσσιων πόρων με σκοπό τη διαιώνιση της πολιτισμικής κληρονομιάς. Πληρώνοντας εισιτήριο, οι επισκέπτες εξυπηρετούνται στην εξερεύνηση των ναυαγίων είτε με ελεύθερη και αυτόνομη κατάδυση είτε με κανό ή καγιάκ για την επίσκεψη σε ημιβυθισμένα ναυάγια. Στις προσφερόμενες υπηρεσίες υπάρχουν περιοδείες με βάρκες οι οποίες διαθέτουν γυάλινο πυθμένα. Οι επισκέψεις διοργανώνονται από τα κέντρα αναψυχής της περιοχής, όπως είναι τα καταδυτικά κέντρα, κέντρα κανό και καγιάκ κ.λπ., τα οποία συνεργάζονται με το Thunder Bay National Marine Sanctuary [...]». Χιλιάδες επισκέπτες ικανοποιούνται από την ποιότητα παρουσίασης και τις πληροφορίες, τα εργαστήρια και τις εκθέσεις που κάθε χρόνο διοργανώνονται και αναβαθμίζονται.

Στη Μεσόγειο έχουμε αρκετά παραδείγματα σταθερής και απρόσκοπτης λειτουργίας με πολυάριθμες επισκέψεις σε ενάλιες τοποθεσίες «αρχαιολογικού» ενδιαφέροντος, όπως η περιοχή Baiae στην Ιταλία,²⁴ η περιοχή Caesarea²⁵ με το αρχαίο λιμάνι στο Ισραήλ με έναρξη λειτουργίας ήδη από το 2006, ενώ σχεδιάζονται να ανοίξουν στο κοινό και άλλοι επισκέψιμοι ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι, όπως χαρακτηριστικά η περιοχή του Φάρου στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου (Μαγκλής, 2010). Αποτελούν πρότυπα και η λειτουργία τους μπορεί να προσαρμοστεί στα δεδομένα της χώρας μας.

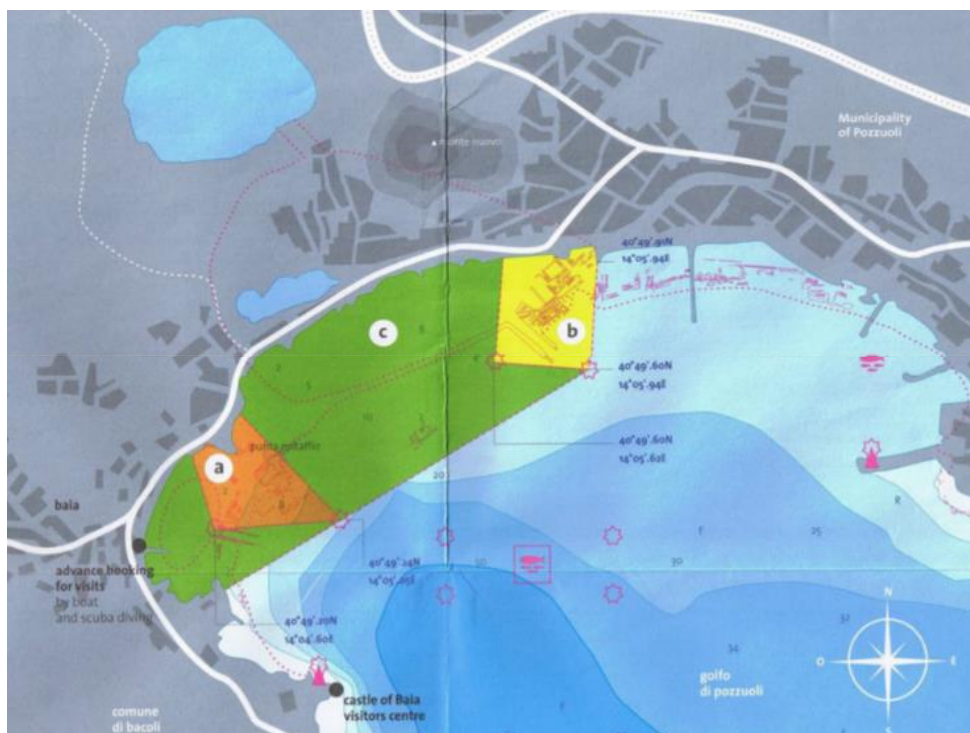
Ενδεικτικά, το Υποβρύχιο Αρχαιολογικό Πάρκο της Baiae λειτουργεί με τρεις ζώνες (όπως και η περίπτωση του Νότιου Ευβοϊκού): (Α) απόλυτης, (Β) γενικής, (Γ) μερικής προστασίας και έχει επικαιροποιημένο κανονισμό με λεπτομερή πρόβλεψη ανάλογα με τον μήνα, το είδος διεργασιών που επιτελούνται και τον αριθμό επισκεπτών.

²⁴ Το υποβρύχιο αρχαιολογικό πάρκο της Baiae κηρύχθηκε προστατευόμενη θαλάσσια περιοχή το 2002 «[...] ως θαλάσσιο περιβάλλον με σημαντική ιστορική, αρχαιολογική, περιβαλλοντική και πολιτιστική αξία, σύμφωνα με το άρθρο 114, σημείο 10 του Ν. 388 από το 2000 από το Υπουργείο Περιβάλλοντος σε συμφωνία με τα Υπουργεία Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Εκδηλώσεων, Υποδομών και Μεταφορών, Γεωργίας και Δασών των Υποδομών. Η διαχείριση του Πάρκου έχει σήμερα ανατεθεί στην Αρχή της Νάπολης και της Καζέρτας [...]». Οι κύριοι στόχοι του υποβρυχίου αρχαιολογικού πάρκου της Baiae είναι:

- περιβαλλοντική και αρχαιολογική προστασία και ανάδειξη της περιοχής, ενσωματώνοντας ευκαιρίες απασχόλησης·
- διάχυση της γνώσης σχετικά με τη θαλάσσια βιολογία και την υποβρύχια αρχαιολογική κληρονομιά·
- υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τη βελτίωση της οικολογικής, υδροβιολογικής και αρχαιολογικής ευαισθητοποίησης·
- εφαρμογή των επιστημονικών ερευνητικών προγραμμάτων για την περαιτέρω μελέτη του χώρου·
- προώθηση μιας συμβατής κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης η οποία βασίζεται σε παραδοσιακές τοπικές δραστηριότητες των κατοίκων και των επιχειρήσεων που λειτουργούν σήμερα στην περιοχή.

(πηγή: www.parcoarcheologicosommersodibaia.it/parco.php?id_lingua=en)

²⁵ Μεταξύ των ενάλιων αρχαιολογικών θέσεων που προσφέρονται στο κοινό είναι ένα ρωμαϊκό ναυάγιο, λείψανα του φάρου, αρχαίος κυματοθραύστης, τα αρχικά θεμέλια του λιμανιού, άγκυρες κ.ά.

Εικόνα 1.6 Το Υποβρύχιο Αρχαιολογικό Πάρκο της Βαiae και οι χρωματισμένες ζώνες προστασίας. Το 2000 το πάρκο της Βαiae κηρύχθηκε ως προστατευόμενη θαλάσσια περιοχή. Το 2007 έγινε επισκέψιμο για το κοινό. Τη διαχείριση του Πάρκου έχει αναλάβει εξ ολοκλήρου η Αρχαιολογική Αρχή της Νάπολης και της Καζέρτα. (Πηγή: <https://www.parcoarcheologicosommersodibaia.it/>)

Οι απαραίτητες ενέργειες για αντίστοιχου βεληνεκούς πάρκα που συνδυάζουν την ενάλια αρχαιολογία και τα πολιτιστικά κατάλοιπα συνοψίζονται:

- στη συγκρότηση ενός λεπτομερούς πλαισίου εφαρμογής και κανόνων λειτουργίας με βάση τον τελευταίο νόμο για τα υποβρύχια μουσεία της Ελλάδας·
- στη γεωγραφική επέκταση των ερευνών για τον εντοπισμό θέσεων σε ολόκληρη τη θαλάσσια επικράτεια και σε όσο μεγαλύτερο βάθος επιτρέπουν τα σημερινά μέσα καταδύσεων·
- στην εξεύρεση των χρηματικών πόρων με μακροπρόθεσμο ορίζοντα για την ορθολογική χωροθέτηση, την παροχή πρότυπων υπηρεσιών και τη σύνδεση με την τοπική και υπερτοπική οικονομία·
- στη διάχυση της ιδέας αξιοποίησης της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς και της ενεργοποίησης των κοινοτήτων πέριξ αυτών. Το δημόσιο συμφέρον εξυπηρετείται καλύτερα μέσω των πολλαπλών συνεργειών και συμμετοχών στη διασφάλιση της λειτουργίας των υποβρύχων αρχαιολογικών πάρκων.

Τα ναύαγια ειδικά, αν και γειτνιάζουν, είναι διάσπαρτα στο πέλαγος και γενικότερα οι υδάτινες αρχαιολογικές θέσεις δεν διαθέτουν κοινή αισθητική ενότητα και ομογενοποιημένα χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά, είναι εφικτό με τη χωροθέτηση, τις συνθήκες διαφύλαξης και την πολλαπλή ανάδειξή τους να συντίθενται σε ιστορική και λειτουργική ενότητα και να παρέχουν τη δυνατότητα δημιουργίας συσχετισμών για τάσεις, δεσμούς, διαφορές, τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις των ναυτικών λαών μέσα στον χρόνο (Μαρκάτος κ.ά., 2012).

Στόχος των ενεργειών είναι η προβολή της επιστημονικής γνώσης και η τουριστική προβολή των αρχαιολογικών ευρημάτων. Η διάχυση της ιστορικής πληροφορίας και η ευαισθητοποίηση του κοινού, κυρίως εφόσον οι ενάλιες αρχαιότητες παραμένουν στο φυσικό υδάτινο τοπίο, επιτυγχάνονται είτε με τη φυσική υποβρύχια επίσκεψη είτε με την εικονική μεταφορά του αρχαιολογικού χώρου στον επισκέπτη μέσω της τεχνολογίας της εικονικής και αυξημένης πραγματικότητας και μέσω άλλων πολυμεσικών εφαρμογών.

Τα ενάλια πάρκα αποτελούν πεδίο άσκησης διεπιστημονικών και πρωτοποριακών προσεγγίσεων, όπως η δημιουργία αναπαραστάσεων και άλλων προϊόντων της πειραματικής αρχαιολογικής προσέγγισης. Επίσης, αξιοποιούν πρόσθετες αξίες, όπως το φυσικό περιβάλλον και άλλα ενδιαφέροντα τοπόσημα, πολιτιστικά εργαλεία, όπως η χάραξη διαδρομών, ενισχύοντας οικονομικά την τοπική κοινωνία και το πολιτιστικό κεφάλαιο της ευρύτερης περιοχής. Η τοπική κοινότητα συμμετέχει, ωφελείται και συνεισφέρει στον οικονομικό κύκλο, όπως και στις επιπλέον δραστηριότητες (επέκταση των δράσεων προβολής, ενίσχυση της έρευνας σε άλλα σημεία, υλοποίηση επιμορφωτικών προγραμμάτων και άλλες πρωτοβουλίες με θέμα τη διαφύλαξη και τη διαχείριση της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς).

Η υλοποίηση οποιασδήποτε δράσης οφείλει να έχει την έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού (ως ο πλέον αρμόδιος φορέας για τη συνεχή προστασία, συντήρηση και φύλαξη των αρχαιολογικών χώρων), το οποίο μπορεί να υποστηρίξει οικονομικά τη δημιουργία ενός υποβρύχιου πάρκου με ιδίους πόρους του τακτικού προϋπολογισμού ή μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων.

Το αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο της χώρας για την προστασία –όπως και για την όποια διαχείριση– των αρχαιοτήτων είναι δεσμευτικό και αποτελεί εγγύηση για τη διαίωνιση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Ωστόσο, η τήρηση πρακτικών, όπως η καθολική απαγόρευση σε μία ενάλια αρχαιολογική περιοχή πρόσβασης, διέλευσης, χρήσης κ.ο.κ., θα μπορούσε να είναι πιο αποτελεσματική με την κήρυξη επισκέψιμων υποβρύχιων μνημείων, η οποία εγγυάται την καλύτερη δυνατή φύλαξη και συντήρηση.

1.8 Η συμβολή των αρχαιολογικών πάρκων στον τουρισμό

Παρατηρείται μια αμφίδρομη επιρροή στην τοπική ανάπτυξη και τη διάδοση/διεύρυνση των αρχαιολογικών χώρων και των αρχαιολογικών πάρκων (χερσαίων και ενάλιων πλέον), ώστε το ένα να συμπαρασύρει το άλλο σε βελτίωση πολλών δεικτών.

Κατά πρώτον, τα μνημεία και η πολιτιστική μας κληρονομιά προβάλλονται, προστατεύονται και διατηρούνται καλύτερα όσο περισσότερο είναι ενταγμένα στην κοινωνική ζωή και βρίσκονται σε συχνή επαφή με το κοινό που τα σέβεται και «εκπαιδευμένο» τα προσεγγίζει. Οι αρχαιολογικοί χώροι οφείλουν να παραμένουν ανοικτοί με ειδικευμένο προσωπικό, ώστε να καλύπτει τις ανάγκες και τις στοχεύσεις τους σε ετήσια βάση, κάτι που αποτελεί εχέγγυο για την αειφορία τους και το καλύτερο δυνατό όχημα ανάπτυξής τους. Δεν προστατεύονται με τον απομονωτισμό και την αυστηρή περιχαράκωση αλλά απονεκρώνονται, ώστε εντέλει να παραδίδονται σε εγκατάλειψη και αχρησία, μην εξυπηρετώντας τους σκοπούς που προαναφέρονται. Στις πολιτείες, όπου το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων τους θεωρείται υψηλό, συναντώνται ελκυστικά μουσεία, ποιοτικοί και εμβληματικοί πολιτιστικοί χώροι, εύκολα προσβάσιμα και καλοδιατηρημένα ή αποκαταστημένα αρχαιολογικά τοπόσημα και έντονη καλλιτεχνική δημιουργία.

Οι κοινότητες που αναπτύσσονται και επιτυγχάνουν την ποσοτική και ποιοτική βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών δεικτών, αυτονόητα, εντάσσουν το πολιτιστικό τους απόθεμα σε αυτή την τροχιά ανάπτυξης, επενδύοντας στην προβολή της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και στην αξιοποίηση του πολιτιστικού πλούτου εν γένει.

Από την άλλη, αποτελεί συχνό φαινόμενο πόλεις και κοινότητες με ένδοξο παρελθόν και απομεινάρια από την εποχή που άκμασαν να θέτουν ως βάση για τη σύγχρονη επανεκκίνηση της οικονομικής τους κατάστασης τα μνημεία, τα ιστορικά τοπόσημα, την άυλη πολιτιστική κληρονομιά και το φυσικό περιβάλλον που σχετίζεται με την ιστορία, τη λαογραφία και τις παραδόσεις. Στη χώρα μας είναι δεδομένη η συμβολή των αρχαιολογικών πάρκων και των μουσείων στον τουρισμό, δίνοντας ένα σημαντικό ποιοτικό χαρακτηριστικό στον πολιτιστικό τουρισμό χάρη στον οποίο η Ελλάδα διακρίνεται με πλεονεκτική θέση έναντι άλλων προορισμών.

Σημαντικό μέρος της τουριστικής κίνησης σχετίζεται με την αναζήτηση στοιχείων της πολιτιστικής μας ταυτότητας. Η ανάπτυξη στον τομέα του τουρισμού έχει ως συνέπεια τη δημιουργία νέων ή περισσότερων θέσεων εργασίας, τοπικά αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. Πρωτίστως η κατασκευή ενός θεματικού πάρκου με άξονα την πολιτιστική κληρονομιά προσδίδει φήμη και κύρος στην περιοχή, τόσο σε τοπικό και εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Για τους τουρίστες θα αποτελέσει έναν ακόμη λόγο επίσκεψης της περιοχής με την επακόλουθη χρήση εστίασης και παραδοσιακών δομών καταλυμάτων ή καταλυμάτων υπαίθρου.

Η λειτουργία ενός πάρκου συμπληρώνει την υπάρχουσα τουριστική υποδομή της περιοχής λειτουργίας του και αποτελεί για τους επαγγελματίες του τουρισμού, όπως είναι οι διοργανωτές συνεδρίων, μια ελκυστική πρόταση για το κοινό τους, εμπλουτίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το σύνολο των προϊόντων και των υπηρεσιών τους. Αναμφίβολα, δημιουργείται προστιθέμενη αξία ποιοτικού τουρισμού.

Η αύξηση της απασχολησιμότητας διακρίνεται σε πρόσκαιρες νέες θέσεις και σε σταθερές. Ως προσωρινές κρίνονται εκείνες οι θέσεις που δημιουργούνται για τον σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού πάρκου, την υλοποίηση ανασκαφής εκεί όπου θα προκύψει το πάρκο ή της αναστήλωσης μνημείων εντός του χώρου αλλά και για το κτίσιμο ενός νέου μουσείου. Αποτελούν τις θέσεις που θα προσληφθούν εργαζόμενοι, όπως εξειδικευμένοι εργάτες, αρχαιολόγοι, συντηρητές, αρχιτέκτονες-μηχανικοί κ.ά.

Ως σταθερές, και μάλλον μόνιμες θέσεις, κρίνονται όσες προκύπτουν για τη λειτουργία των χώρων με όλα τα κτίρια και είναι διάφορες ειδικότητες: φύλαξης, ξεναγοί, διοικητικοί αλλά και υπάλληλοι οι οποίοι επωφελούνται έμμεσα από τους χώρους αυτούς (εργαζόμενοι σε πανδοχεία και δωμάτια, εστίαση και μπαρ, επιχειρήσεις τοπικών προϊόντων κ.ά.) (Ντούβας, 2007).

Η υψηλή επισκεψιμότητα μνημείων και αρχαιολογικών χώρων επιδρά στην προώθηση τοπικών προϊόντων, ενισχύοντας την τοπική επιχειρηματικότητα είτε πρόκειται αμιγώς για προϊόντα είτε για υπηρεσίες που προσφέρονται στο κοινό που τα επισκέπτεται. Αυξάνονται μεν τα έσοδα, δίνοντας ώθηση και κρατώντας τους νέους στην περιοχή τους. Μάλιστα, ακόμη πιο σημαντικό, επιζούν τέχνες τοπικού χαρακτήρα, η τοπική γαστρονομία και άλλοι τομείς που δεν θα επιβίωναν δίχως την τουριστική κίνηση. Η προβολή και η επένδυση στο πολιτιστικό απόθεμα μιας περιοχής γίνεται κινητήρια δύναμη για τη βελτίωση των υποδομών και την αύξηση εισοδήματος μέχρι και την παράταση της τουριστικής περιόδου.

Η πολιτιστική κληρονομιά γενικότερα έχει και σημαίνουσα οικονομική διάσταση, η οποία οφείλει να εξισορροπεί μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της διαίωσής της παράλληλα με την προβολή και την επικοινωνία στην κοινωνία, στάδια και διαδικασίες που ούτως ή άλλως απαιτούν χρηματική υποστήριξη.

Επιλογικά, η συμβολή της αρχαιολογίας (χερσαίας και ενάλιας) στην προσπάθεια ερμηνείας του ανθρώπινου παρελθόντος αποτελεί σημαντικό και ταυτόχρονα ένα μη αποτιμήσιμο γεγονός.

1.8.1 Άλλες επιπτώσεις από την ενεργοποίηση ενάλιων και χερσαίων αρχαιολογικών πάρκων

Σε οποιαδήποτε έρευνα κοινού, ο πολιτιστικός πλούτος της χώρας προβάλλει ως πρωταρχικό κίνητρο για την επιλογή και αποτελεί το σημαντικότερο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα με μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης τόσο γεωγραφικά όσο και χρονικά με την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Η τουριστική βιομηχανία, παρότι φαίνεται να βελτιώνει τα έσοδα (ιδιαίτερα στη χώρα μας είναι υπολογίσιμος παράγοντας του τομέα παροχής υπηρεσιών και του ΑΕΠ), επιφέρει μια σειρά από αλλαγές, και όχι πάντα προς τη θετική κατεύθυνση. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η περιβαλλοντική επιβάρυνση. Τα μνημεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, λόγω της απόλυτης προστασίας, βρίσκονται σε ένα εύθραυστο φυσικό περιβάλλον συνήθως, το οποίο επιτρέπει την ανάπτυξη της χλωρίδας και της πανίδας ανάλογα με το εύρος και τις συνθήκες. Η μεγάλη επισκεψιμότητα μεταβάλλει αυτές τις ιδεατές συνθήκες και έχουμε πολλά παραδείγματα όπου η μαζική βιομηχανία ενέχει σημαντικούς περιβαλλοντικούς κινδύνους.

Ο ορθά κατανοημένος –χωρικά και χρονικά– τουρισμός συμβάλλει καταλυτικά στην προώθηση των αξιοθέατων και στη διαίωσιση του οικοσυστήματος, ενώ ο μεγάλος αριθμός τουριστών, και μάλιστα σε πιεσμένα χρονικά περιθώρια, προκαλεί ασφυξία στους περιβαλλοντικούς πόρους. Η περίοδος της πανδημίας που άρχισε το 2020 και επεκτάθηκε σε ολόκληρο τον πλανήτη δεν άφησε ανεπηρέαστο κανέναν τουριστικό προορισμό, προξενώντας αλλαγές τις οποίες κανένας πολιτικός ή οικονομολόγος δεν είχε προβλέψει. Η τουριστική δραστηριότητα σε παγκόσμια κλίμακα έκανε μια παύση και ανέστρεψε την εικόνα πολλών προορισμών, όπως την είχαμε εντάξει στην οικονομική πραγματικότητα και καθημερινότητα.

Με την απαγόρευση σε περιοχές υψηλής δημοφιλίας και κίνησης, όπως η Βενετία, ανέδειξε πώς θα ήταν το τοπίο, αστικό και φυσικό, δίχως την τουριστική μάζα. Τα κανάλια της Βενετίας αυτοκαθαρίστηκαν και η θαλάσσια ζωή επέστρεψε εκεί όπου μέχρι πρότινος, προ κορωνοϊού, δεν υπήρχε ορατότητα και διαύγεια παρά μόνο μόλυνση και δυσωδία. Δελφίνια και διάφορα άλλα είδη ψαριών και θαλάσσιας ζωής έκαναν την εμφάνισή τους έπειτα από πολλές δεκαετίες έξωσης, το φυσικό τοπίο αποκαταστάθηκε μέσα σε πολύ λίγο χρόνο σε σχέση με τη φθορά και την κακοποίηση από τον άκριτο και ανεξέλεγκτο μαζικό τουρισμό. Το ίδιο παρατηρήθηκε σε πολλά σημεία όπου το περιβάλλον επούλωσε την κακοποιημένη του εικόνα λόγω της τουριστικής υπερκατανάλωσης και της ελαστικότητας των μέτρων προφύλαξης χάρη στα κέρδη από τους επισκέπτες, παρά τη γνώση ότι μακροπρόθεσμα το πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον θα αλλοιωθεί ανεπανόρθωτα.

Στην Αυστραλία, όπου ο Κοραλλιογενής Ύφαλος αποτελεί δημοφιλές σημείο για καταδύσεις, τέθηκαν αυστηρά όρια και απαγορεύσεις χωρικών σημείων έπειτα από χρόνιες παρατηρήσεις ότι οι επισκέπτες τραυματίζουν τα κοράλλια (με τα πέδιλα) και προκαλούν ανεπανόρθωτες ζημιές.

Στη χώρα μας πολλά στοιχεία συνηγορούν ότι η μεγάλη επισκεψιμότητα, όπως στον Παρθενώνα, αλλοιώνει το τοπίο. Η λείανση των μαρμάρινων μονοπατιών, οι φθορές στις κερκίδες των αρχαίων θεάτρων

από τακούνια, τσίχλες, υπολείμματα φαγητών και τόσα άλλα ανεπίτρεπτα παρά τις εκκλήσεις των υπηρεσιών πρέπει να αντιμετωπιστούν έγκαιρα και αποτελεσματικά μέσω μιας ολιστικής πολιτικής προστασίας που λαμβάνει υπόψη όλες τις παραμέτρους. Στα σπήλαια, για παράδειγμα, ο ακατάλληλος φωτισμός και οι ανάσες των επισκεπτών αναπτύσσουν μύκητες ή σταματούν την ανάπτυξη των σταλακτιτών.

Γενικότερα, οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις απαιτούν χαρτογράφηση και συστηματική διεπιστημονική αξιολόγηση. Οφείλουν να εντοπιστούν και να καταστούν κατανοητοί οι βασικοί παράγοντες που επιφέρουν αλλοιώσεις στους τουριστικούς χώρους, όπως και η φέρουσα ικανότητα, η ανθεκτικότητα κάθε περιβάλλοντος και οικοσυστήματος έναντι του πολυδύναμου τουριστικού φαινομένου, όταν ξεπερνά τα όρια και τις αντοχές ενός τόπου. Δηλαδή εκείνα τα μεγέθη τουριστικών μονάδων που ένα περιβάλλον μπορεί να αντέξει σε συγκεκριμένο χρόνο χωρίς μεταβολές και υποβάθμιση, όπως το Σπήλαιο Δηρού ή η Ακρόπολη και πολλά άλλα σημαντικά πολιτιστικά μνημεία.

Οι αρχαιολογικοί τόποι και οι περιοχές ιστορικού ενδιαφέροντος, τα πολιτιστικά αξιοθέατα συμβάλλουν στη βιώσιμη πρόσβαση των επισκεπτών, καθιστώντας το τοπίο προσβάσιμο και φιλικό στον επισκέπτη, δίχως να αλλοιώνει τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του, ωστόσο, έχουν ένα συγκεκριμένο όριο στα ποσοστά επισκεψιμότητας. Περιβαλλοντικά, οι τουριστικές δραστηριότητες οφείλουν να διασφαλίζουν την ποιότητα του περιβάλλοντος, εφόσον χάρη σε αυτό αποκτούν βιωσιμότητα και κερδοφορία, αντί να υποβαθμίζουν την ποιότητα του νερού, του αέρα, των εδαφών με τα απορρίμματα. Στο πλαίσιο της αειφορίας, η τουριστική βιομηχανία αποδίδει ανταποδοτικά οφέλη μέσω καινοτόμων προγραμμάτων διατήρησης της αισθητικής του τόπου, αποτύπωσης και διατήρησης των παραδοσιακών κτιρίων σε μέρη με αυξημένη τουριστική ροή.

Τα έσοδα από τα εισιτήρια στην Κνωσό, στην Αρχαία Ολυμπία, στις Μυκήνες, στη Βεργίνα ή στους Δελφούς και τόσα άλλα ιστορικά αρχαιολογικά μνημεία αντιπροσωπεύουν σημαντικά ετήσια έσοδα και συνεισφέρουν στην αύξηση του ΑΕΠ, πέρα από τη συμβολή τους στη συγκρότηση της πολιτιστικής ταυτότητας, στο κύρος και στην κοινωνική συνοχή της τοπικής ή της εθνικής κοινότητας.

Η κυρίαρχη παρουσία της αρχαιολογικής υπηρεσίας στη χώρα μας έχει συμβάλει στην αποτροπή φαινομένων αλλοίωσης των αρχαιολογικών χώρων, καθώς χάριν της επισκεψιμότητας και της αύξησης των εσόδων από εισιτήρια οι αρχαιολογικοί χώροι αποκαθίστανται πρόχειρα και γρήγορα ή αποκαθίστανται με αντιεπιστημονικές μεθόδους, με αποτέλεσμα να προκύπτει περισσότερο μια κιτς αναπαράσταση, μια αρχαιολογική Ντίσνεϊλαντ με στρεβλή ιστορική απόδοση, παρά ένα αποκατεστημένο μνημείο.

Η διαμόρφωση, μέσω εθνικού σχεδιασμού, ενός δικτύου αρχαιολογικών πάρκων θα μπορούσε να συμβάλει στην εύρωστη οικονομία που στηρίζεται στον πολιτιστικό τουρισμό, πάντοτε σε συνάρτηση με το γεγονός ότι η δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου συντελεί στη διατήρηση των αρχαίων μνημείων όταν μέρος των εσόδων επενδύεται στον απαιτούμενο καθαρισμό και συντήρηση, στη δημιουργία εργαστηρίων, στην υλοποίηση μελετών και ερευνητικών προγραμμάτων κ.ο.κ. Η οικονομική διέγερση δημιουργεί πρόσθετες θέσεις εργασίας.

Συχνά, ωστόσο, παρατηρείται ότι από τα έσοδα δεν επιστρέφεται σημαντικό ποσοστό στον κοινωνικό περίγυρο με τη μορφή επιδοτήσεων, θέσεων εργασίας, προγραμμάτων συμμετοχής τοπικής επιχειρηματικότητας και άλλων τύπων ενίσχυσης. Ούτε επίσης παρατηρείται η όποια αντίστοιχη βελτίωση της αρχιτεκτονικής ενός τόπου. Σε αυτή την περίπτωση έχουμε την ανάπτυξη άλλων χρήσεων, όπως η έντονη αστικοποίηση ή η έντονη γεωργική εκμετάλλευση ή, απλά, η παράδοση του υπόλοιπου τοπίου στη φθορά και στην εγκατάλειψη. Η Δωδώνη ή ο αρχαιολογικός χώρος των Δελφών δεν θα είχαν σήμερα το ίδιο αναλλοίωτο τοπίο από την αρχαιότητα, καθώς οι κάτοικοι θα είχαν στραφεί σε κάθε είδους χρήση, εκμετάλλευση και αξιοποίηση προκειμένου να επιβιώσουν οικονομικά, επηρεάζοντας αναπόδραστα τον περιβάλλοντα χώρο.

Σε πολλά άλλα μέρη με την πάροδο του χρόνου το περιβάλλον έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές λόγω του αλόγιστου τουρισμού και της άναρχης οικιστικής επέκτασης, μεταβάλλοντας οριστικά τον πολιτιστικο-κοινωνικό χαρακτήρα της περιφέρειας (η περίπτωση της Μυκόνου συγκεντρώνει και ακόμη περισσότερες αρνητικές μεταβολές). Στη Σαντορίνη θεσπίστηκε η προστασία του πανάρχαιου αμπελώνα με όρια στην επέκταση οικισμών, καθώς τα κτήματα κρίθηκαν ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση των εύθραυστων εδαφών και του χρώματος που δοκιμάζεται από τις έντονες κλιματολογικές συνθήκες.

Η δόμηση, που αποτέλεσε μοχλό οικονομικής ανάπτυξης στη Σαντορίνη χάρη στη ζήτηση από ξένους αγοραστές, άλλαξε την αρχιτεκτονική εικόνα του νησιού και μπήκε ένας φραγμός προτού το αποτέλεσμα καταστεί οριστικά καταστρεπτικό για το μέλλον του νησιού. Γενικότερα, εκτεταμένες αγροτικές εκτάσεις έχουν διατηρηθεί περιβαλλοντικά αλώβητες λόγω του ειδικού καθεστώτος που καθορίζουν οι κηρύξεις των αρχαιολογικών χώρων από την Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Σημαντική υποσημείωση, αναφορικά με τις όποιες επιβαρύνσεις παρατηρούνται από την αυξημένη τουριστική κίνηση δίχως σχεδιασμό και προγραμματισμό, αποτελεί το πόσο ενεργοβόρα και τι είδους ενέργεια

απομυζούν από κάθε τόπο οι μεγάλες και συχνά ταυτόχρονες εισροές τουριστών. Όλο και πιο σημαντικό το ενεργειακό ζήτημα, δεδομένης της κλιματικής κρίσης και των αναγκών σε ενέργεια που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές σε περιοχές με μεγάλες τουριστικές υποδομές.

Ειδικά, απομονωμένες γεωγραφικές περιοχές, όπως τα νησιά ή τα χωριά σε οροσειρές (π.χ. Ζαγόρια Νομού Ιωαννίνων), υποφέρουν από την ελλιπή και κακή διαχείριση των απορριμμάτων, της τροφικής επάρκειας, των υδάτινων πόρων, των ενεργοβόρων εγκαταστάσεων παρά τις ευνοϊκές συνθήκες για φιλική στο περιβάλλον παραγωγή ενέργειας κ.ο.κ.

1.9 Για μια σύγχρονη πολιτιστική πολιτική στη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων

Μέσω μιας σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής οφείλουμε να αποκαταστήσουμε όσο το δυνατόν πιστότερα την αυθεντική φυσιογνωμία κάθε μνημειακού συγκροτήματος, με τρόπο ώστε το κοινό να έχει καθολική πρόσβαση σε γνώση και εμπειρίες για την αρχική λειτουργία του, την ατμόσφαιρα και την ταυτότητα της εποχής που τα δημιούργησε αλλά και για την πορεία τους στον χρόνο, μέχρι και την ανακάλυψη της ανασκαφής και της συντήρησης. Παραδείγματος χάρη, να καταστεί εύληπτος με όποιο μέσο ο τρόπος λειτουργίας του Ασκληπιείου στην Επίδαυρο κατά την αρχαιότητα. Πώς δηλαδή συνδυάστηκαν η λατρεία του θεού και τα στοιχεία της φύσης (τοποθεσία και χλωρίδα, μικροκλίμα, νερό ως καταλυτικό μέσο θεραπείας κ.ά.) με την επιστήμη της ιατρικής; Ή, πάλι, τι εκδηλώσεις λάμβαναν χώρα στο Ιερό της Δήλου, στο μαντείο της Δωδώνης κ.ο.κ.

Πιο συγκεκριμένα, το κατά πόσο και εάν η σημερινή ιατρική επιστήμη έλκει την καταγωγή της από τις πρακτικές των ιατρών-ιερέων των Ασκληπιείων δεν γίνεται αντιληπτό στο σημερινό τοπίο της αρχαίας Επιδαύρου ούτε στη σύγχρονη τουριστική και επιχειρηματική ζωή της. Οφείλουμε να κινηθούμε σε μια όσο το δυνατόν πιο ευρεία ανάγνωση των πολιτιστικών μας θέσεων, δίνοντας έμφαση και βαρύτητα σε εκείνα τα στοιχεία που τις μεταπλάθουν σε ανθρωποκεντρικές.

Αμφότερες οι περιπτώσεις μελέτης Δήλου και Επιδαύρου θα μπορούσαν να σταθούν πιλοτικά ως η απαρχή μιας άλλης διάστασης παρουσίας και προσέγγισης των μνημείων και του πολιτισμού μας. Είναι αρκετές οι περιπτώσεις μελέτης, όπως οι Δελφοί, ο «ομφαλός του κόσμου» κατά τους αρχαίους, με ένα θέατρο που δεν αξιοποιείται, παρά την προνομιακή του θέση και το μικρό κόστος αποκατάστασης για την πλήρη αναστήλωση και επανάχρηση, παρότι ο γεωπολιτικός του ρόλος και η θρησκευτική ηγεμονία επηρέασαν ολόκληρη την αρχαιότητα, δίχως σήμερα να είναι απτά τα σημάδια του παρελθόντος και του ιστορικού ρόλου που διαδραμάτισε. Και πλείστες άλλες περιπτώσεις.

Παραμένει λοιπόν το ερώτημα κατά πόσο τα μνημεία μας και οι αρχαιολογικοί μας χώροι αφηγούνται επαρκώς και επιστημονικά τεκμηριωμένα τη μνήμη και το παρελθόν που τα γέννησε. Ειδικά όταν πρόκειται για παλίμψηστα και διαρκώς σε χρήση. Μας μένει η εντύπωση ότι κάθε εποχή είναι ξεχωριστή από την προηγούμενη και την επόμενη, ωστόσο, κάθε πολιτισμός είναι μια ατέλειωτη συνέχεια και η αφηγούμενη ιστορία αναδεικνύεται σε μια «διαλεκτική της διάρκειας», που μελετά όχι μόνο το παρελθόν αλλά και το παρόν.

Η θεματολογία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η αρχαιολογία με την ευρύτερη έννοια του όρου: Αρχαιότητα, Μεσαίωνας-Βυζάντιο, λαϊκές τέχνες και παραδόσεις, βιομηχανική αρχαιολογία και γενικότερα η ανακάλυψη και η χαρτογράφηση του κάθε κόσμου, ο οποίος νομοτελειακά χάνεται. Τα αποτυπώματα του σήμερα που θα συγκροτούν την αρχαιολογία του αύριο, φέρνοντας σε επαφή ανθρώπους και κοινότητες.

Ο πολιτισμικός λόγος δημιουργεί και επηρεάζει την εικόνα των αντικειμένων για τα οποία μιλά και τα μνημεία έχουν και αποκτούν νόημα στο πλαίσιο ενός πολιτισμικού λόγου. Αντίστοιχα, τα μουσειακά αντικείμενα και τα αρχαιολογικά ευρήματα διηγούνται μια ιστορία, παράγοντας νόημα μέσω του τρόπου με τον οποίο εκτίθενται (μουσειογραφικά) και απλώνονται σε μια έκθεση, κατασκευάζουν εσκεμμένα ένα νοηματικό πλαίσιο. Επομένως, τα μουσεία δεν είναι ουδέτεροι χώροι αλλά διαχειρίζονται και παράγουν νοήματα (συνεχώς εξελισσόμενα) τα οποία σχετίζονται με ζητήματα εξουσίας. Δεν αποτελούν απλές απεικονίσεις αλλά οδηγούν τους επισκέπτες σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, σε μια δηλαδή κυρίαρχη ανάγνωση. Η πολιτιστική διαχείριση της κληρονομιάς υπερβαίνει την έρευνα, την ανασκαφή και την αποκατάσταση των μνημείων. Πραγματεύεται και φέρνει στο κοινό το πλαίσιο και τις συνθήκες, το κλίμα και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα κάθε περιόδου. Είναι πολυσύνθετη διαδικασία με διεπιστημονική συνεργασία.

Σύμφωνα με τη σημειωτική προσέγγιση του Ronald Barthes, τα εκτιθέμενα αντικείμενα και η όποια πληροφορία διαχέεται έχουν την ικανότητα να σημαίνουν και να συμβολίζουν, λειτουργούν, δηλαδή, εξίσου ως σημεία και σύμβολα. Κατά τον Barthes, «το σημείο προκύπτει από την ένωση του σημαινόμενου με το σημαίνον», το σημείο είναι εκείνο «το κοινωνικό κατασκευάσμα που τα μέλη της ομάδας αναγνωρίζουν και κατανοούν» (Pearce, 2002). Αναγνωρίζει δύο όψεις, το σημαινόμενο και το σημαίνον, όπου στο δεύτερο δεν

βλέπουμε «ένα πράγμα» αλλά μια νοερή αναπαράσταση του «πράγματος» (Lidchi, 1997). Τα αντικείμενα, λειτουργώντας ως σημεία, κατασκευάζουν ένα νόημα και μεταφέρουν νέα μηνύματα.

Μεταφέροντας, λοιπόν, τη σημειωτική προσέγγιση του Barthes στον χώρο του μουσείου, γίνεται αντιληπτή αμέσως η σημασία των αντικειμένων ως φορέων μηνυμάτων για την παραγωγή συγκεκριμένων νοημάτων. Έτσι, θεωρούμε πως τα συνοδευτικά σχόλια και οι φωτογραφίες, τα εκθέματα και το σχεδιασμένο στήσιμό τους, όπως αντίστοιχα και το κτίριο και ο χώρος έκθεσης συνιστούν την ποιητική του «εκθέτειν». Αναπαριστούν τον κώδικα επικοινωνίας των ευρημάτων και των μνημείων, ενώ τα μουσειακά αντικείμενα εντάσσονται στο κοινωνικό τους πλαίσιο, για να μπορεί το κοινό να επικοινωνήσει μαζί τους. Τα σύγχρονα μουσεία δίνουν το βάρος τους στην επικοινωνία με το κοινό, στον διάλογο που θα αναπτύξει κάθε χώρος με τους επισκέπτες του. Εστιάζουν κατά πολύ στην ερμηνεία και στην εύληπτη επικοινωνιακή πολιτική. «Η έκθεση των αντικειμένων διαμορφώνει ένα κοινωνικό, νοηματικό και βιωματικό διάλογο με το κοινό» (Νάκου, 2001).

Η επανασύσταση του κόσμου όπου εξαρχής ή διαδοχικά εντάχθηκαν τα μνημεία στο παρελθόν σημαίνει και την ανάκληση αυτού του παρελθόντος, όσο πιο πιστά, με την αρχική του φωνή και υπόσταση. Ανακαλώντας το, δηλαδή, και αναπαριστώντας το τόσο ως εικόνα όσο και ως νόημα, σημαίνουν - σημαίνόμενο. Απαιτείται μια πολύ συγκεκριμένη πολιτιστική πολιτική στην οποία πρωταγωνιστούν τα μνημεία (κινητά και ακίνητα) και ο περιβάλλον χώρος, ενώ χαράσσεται εκ νέου ή έστω επινοείται μια διαδρομή όπου ξετυλίγεται το ιστορικό νήμα και έτσι ο επισκέπτης βιώνει μια μοναδική νοητική εμπειρία (Mitoula & Kaldis, 2019).

Κατά πρώτον, οι αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί αποδίδουν το αφηγηματικό πλαίσιο με ένα συνεκτικό και κατανοητό από το ευρύ κοινό κείμενο εξιστόρησης. Σκοπός είναι ο μέσος επισκέπτης να κατανοεί ιστορικά στην Επίδαυρο το πέρασμα από τη μαγεία και τον ανιμισμό στην επιστήμη της ιατρικής και την οργάνωση του Ασκληπιείου κατά την αρχαιότητα. Να καταλαβαίνει, επίσης, τον ρόλο και τη χρήση των συστατικών, όπως του νερού, των ιαματικών, ενδημικών φυτών και βοτάνων στη διαδικασία της ίασης. Και όλα αυτά με τη βοήθεια ειδικών σημάνσεων, ψηφιακών μέσων αλλά και με δωρεάν πρόσβαση στο Διαδίκτυο, ενώ είναι απαραίτητη η αναλυτική ενημέρωση για όλο το δίκτυο των διαδρομών στο φυσικό περιβάλλον, για τις περιοδικές εκδηλώσεις ή τον μελλοντικό σχεδιασμό, τις επιστημονικές δραστηριότητες και μια σειρά άλλων πληροφοριών. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, προαπαιτούμενο είναι η ενεργός συμμετοχή των αρχαιολόγων και της διεπιστημονικής κοινότητας μαζί με τη συνέργεια κυβερνητικών αρχών, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των μελών της κοινότητας.

Δίνεται ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα στον τομέα της προσβασιμότητας και της καθολικής συμμετοχής του κοινού σε όλες τις φάσεις και τις λειτουργίες των χερσαίων και ενάλιων πάρκων. Όσο πιο έγκαιρα κινητοποιηθούν οι γύρω κοινότητες και όσο το δυνατόν περισσότεροι πολίτες δραστηριοποιούνται, τόσο υψηλότερο το ποσοστό βιωσιμότητας και επίτευξης των στόχων.

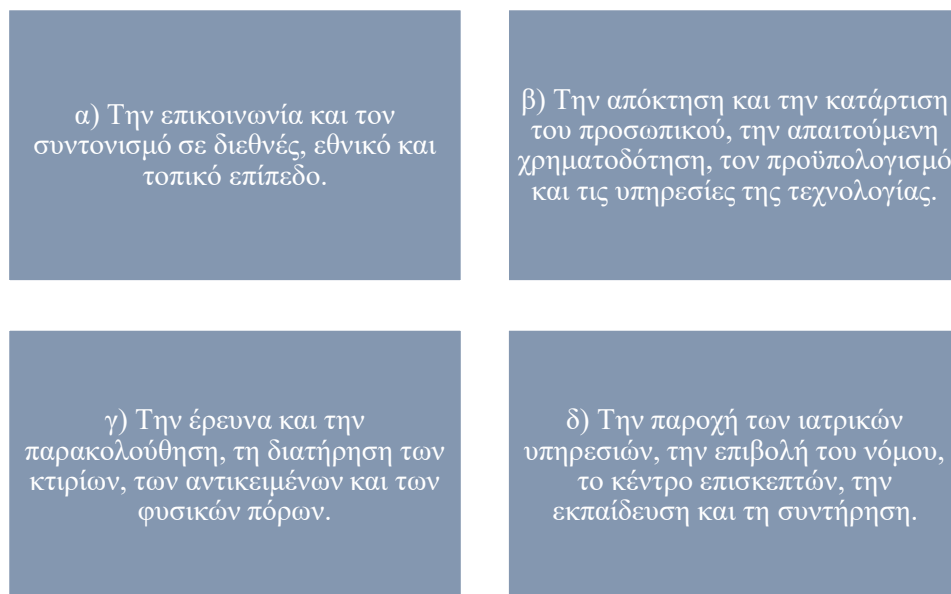
Οι συλλογικά αποφασισμένες πρακτικές διαχείρισης και προβολής συμβάλλουν στην πρόοδο της ευρύτερης περιοχής, στην ενδυνάμωση της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας των πολιτών της και επιτυγχάνουν ποιοτικότερο επίπεδο τουρισμού. Οι αρχαιολογικοί χώροι οφείλουν να καταστούν προσβάσιμοι στο ευρύ κοινό και οι επισκέπτες τους να εκπροσωπούν όλο το φάσμα των κοινωνικών τάξεων. Η καθολική προσβασιμότητα είναι πρωταρχικής σημασίας ζητούμενο, τόσο κυριολεκτικά μέσω διαδρομών και τεχνικών μέσων που επιτρέπουν σε όλους τους συμπολίτες την είσοδο-διέλευση και μέθεξη όσο και μεταφορικά με την παρότρυνση να συμμετέχουν όλοι οι πολίτες και κάθε κοινωνικός φορέας.

Η μετονομασία και η αναβάθμισή τους σε αρχαιολογικό πάρκο θα βοηθήσουν καλύτερα στην κατανόηση και στην έκφραση των πολιτιστικών αξιών από την πλευρά των επισκεπτών, καθώς θα επικαιροποιηθούν οι μουσειολογικές προδιαγραφές, θα αναδειχθεί το φυσικό κάλλος και θα ληφθούν υπόψη τους νεότερες ανάγκες, όπως η πολιτιστική δημοκρατία, δηλαδή θα απευθύνονται σε όλους δίχως αποκλεισμούς. Θα αποτελούν μια δεδομένη προστατευόμενη γεωγραφική περιοχή με ελεγχόμενη είσοδο για τους επισκέπτες, παροχές πολλαπλών υπηρεσιών και προγραμμάτων που καλύπτουν και εξατομικευμένες ανάγκες, όπως χώρους στάθμευσης αυτοκινήτων, αναψυχής, διαμορφωμένα μονοπάτια κ.ά. Θα εξελιχθούν σε μια πλήρη, δυναμική και αρκετά σύνθετη οντότητα με εξελιγμένη διαχείριση και υποστήριξη από πολλούς εμπλεκόμενους φορείς της πολιτείας και όχι μόνο.

Στην περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου της Επίδαυρου, από το 2015 υπάρχει εγκεκριμένο στο Υπουργείο Πολιτισμού ένα πρόγραμμα ΕΣΠΑ. Αφορά τη χρηματοδότηση και τον σχεδιασμό προβολής (marketing plan) με πρόταση για επώνυμο προϊόν, για σχεδιασμό λογότυπου και δημιουργικού, κατασκευή και διαρκή συντήρηση του κόμβου του χώρου στο Διαδίκτυο, δράσεις ανάδειξης (διαφημιστικές ενέργειες και ενέργειες δημοσίων σχέσεων), μελέτη για την προώθηση της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας, προσέγγιση της σήμανσης και των μικρών βελτιώσεων στην πρόσβαση στους χώρους του Πάρκου, σχεδιασμό

ηλεκτρονικού συστήματος διαχείρισης επισκεπτών, φυτεύσεις ενδημικών φυτών και βοτάνων και άλλες ενέργειες. Έτσι ο θεατής-επισκέπτης θα κατανοεί πλήρως και βιωματικά το παρελθόν ενός χώρου στον οποίο ο θεός Ασκληπιός άσκησε τη μαγική πρακτική με ενέργειες, όπως οι τελετές υδάτων και η ύπνωση για συνάντηση του θεού στο όνειρο, μέχρι να φτάσουμε στη σύγχρονη άσκηση της ιατρικής (Λαμπρινουδάκης, 2019).

Σύμφωνα με τη σχετική ανακοίνωση του ICOMOS, η διαχείριση ενός αρχαιολογικού πάρκου έχει τέσσερα προαπαιτούμενα:

Σχήμα 1.2 *Ιδία επεξεργασία.*

Η αποτελεσματική διαχείριση θα πρέπει να καλύπτει την ευρύτερη περιοχή και να βελτιώνει τους πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους του αρχαιολογικού πάρκου (ICOMOS, 2015). Ο όποιος σχεδιασμός και χρονοδιάγραμμα λειτουργίας του αρχαιολογικού πάρκου οφείλει να υπολογίσει και να μετριάσει μέχρι και να εξαλείψει τις επιπτώσεις που θα επιφέρει συνολικά στο περιβάλλον, φυσικό και δομημένο. Οποιαδήποτε μεταβολή επέλθει θα πρέπει να στοχεύει στο όφελος των κατοίκων και της ευρύτερης κοινότητας, όπως και να συμβάλλει αποτελεσματικά στην ανάδειξη όλης της περιοχής.

Το μουσείο αντίστοιχα οφείλει να υιοθετήσει, με νεότερες μελέτες για τη μουσειογραφική και μουσειολογική παρουσίαση, θεματικές όπως ο ρόλος του νερού ως μέσου καθαρισμού και θεραπείας, της άθλησης ως στοιχείου διατήρησης και αποκατάστασης της υγείας, τα τελετουργικά δείπνα, τα θεραπευτικά βότανα και τα φάρμακα, οι αρχαίοι γιατροί με τα εργαλεία τους και οι πρώιμες επεμβάσεις, τα ευχετήρια και ευχαριστήρια αφιερώματα και πολλές άλλες θεματικές που αφηγούνται πληρέστερα και πολύ αποτελεσματικά την ιστορία του χώρου. Εκτός από το μουσείο αρχαιοτήτων, σε παρακείμενο οίκημα φιλοξενούνται κοστούμια, σκηνικά και αντικείμενα από ιστορικές παραστάσεις στο αρχαίο θέατρο μέσω του θεσμού των Επιδaurίων.

Το θέατρο και γενικότερα η ψυχαγωγία ως μέσο θεραπείας ψυχικών νόσων υπήρξαν επιτομή της πρακτικής του Ασκληπιού, που δυστυχώς πέρασε στη λήθη, κυρίως το πού επινοήθηκε, μέχρι τον 20ό αιώνα (όπως και τα όνειρα ως στοιχείο θεραπευτικής αγωγής). Και μόνο αυτά τα δύο στοιχεία της ψυχοθεραπευτικής αρκούν για να προσδώσουν στον σύγχρονα διαμορφωμένο αρχαιολογικό χώρο έναν νέο ρόλο και ακόμη περισσότερη φήμη.

Τα δύο μουσεία με την επικαιροποίηση του περιεχομένου τους και νέες τεχνολογίες θα ολοκληρώσουν την εικόνα ενός ιερού χώρου της αρχαιότητας, όπου το φυσικό περιβάλλον και η σύνθετη λειτουργία του συντελούσαν στην ψυχική ανάταση των επισκεπτών. Η ουσιαστικότερη επικοινωνία μουσείων-μνημείων με το κοινό, βασισμένη σε ποιοτικά στοιχεία, όπως διευρυμένο ωράριο λειτουργίας και με εξειδικευμένο προσωπικό, θα βοηθήσει στο να αποτελούν διαπολιτισμικό και διεπιστημονικό χώρο συλλογικής μνήμης, ένα πεδίο που, ενσωματώνοντας κριτικά το παρελθόν, διασφαλίζει το μέλλον. Σε αυτή την κατεύθυνση κινούνται τα προτεινόμενα διαδραστικά μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, ενώ η γλώσσα με την οποία επικοινωνούν είναι δομικό συστατικό, μια συνθήκη *sine qua non*.

1.10 Επίλογος

Η Ελλάδα είναι ταυτισμένη με το κλασικό της παρελθόν, συνολικά τον κόσμο της αρχαιολογίας, ο οποίος δεν ανήκει αποκλειστικά στην αρχαιολογική υπηρεσία. Αποτελεί έναν δυναμικό αναπτυσσόμενο κόσμο, καθώς καταπιάνεται με όλο το φάσμα της ανθρώπινης φύσης από την πρώτη στιγμή της μέχρι σήμερα.

Η λογική της ανάπλασης ολόκληρων περιοχών με μνημεία και αρχαιότητες έχει ως δεδομένο ότι η πολιτιστική κληρονομιά οφείλει να αξιοποιηθεί υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και αυστηρά κριτήρια. Δεχόμαστε όλοι ως προαπαιτούμενο ότι το πολιτιστικό απόθεμα του παρελθόντος είναι πεδίο που διαμορφώνει και την οικονομική πραγματικότητα πέρα από την ταυτότητα και την εθνική συνείδηση.

Τόσο σε περίοδο ευμάρειας με τα εθνικά ποσοστά των τουριστικών αφίξεων να υπερβαίνουν κάθε προσδοκία και σχεδιασμό όσο και σε περίοδο παρατεταμένης κρίσης (οικονομικής και πανδημίας), η πολιτιστική διαχείριση με τα σύνθετα εργαλεία αναδεικνύεται σε όχημα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και κλειδί για τη διαμόρφωση ενός μοναδικού ανταγωνιστικού εθνικού γνωρίσματος.

Η οργάνωση των αρχαιολογικών χώρων στη λογική των σύγχρονα οργανωμένων και λειτουργικών πάρκων με δομημένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα συναντά το ώριμο αίτημα της ελληνικής κοινωνίας να σχεδιάσει και να διαχειριστεί συλλογικά το παρελθόν στις προοπτικές του μέλλοντος (Pearson & Shanks, 2001). Αναλύθηκε το τι συνιστά ορθολογικό σχεδιασμό και αποτελεσματική διαχείριση ενός αρχαιολογικού πάρκου με συγκεκριμένα βήματα και πρακτικές, ώστε να προστατεύεται πλήρως και να έχει ικανοποιητικό κύκλο επισκέψεων για την αιεσιότητα όλης της περιοχής. Τα αρχαιολογικά πάρκα υπερβαίνουν την περιορισμένη λειτουργία των αρχαιολογικών χώρων, καθώς συνδέουν το πολιτιστικό τους περιεχόμενο με την τοπική κοινωνία, την τοπική επιχειρηματικότητα και τη ζωή τού σήμερα.

Η πολιτιστική διαχείριση των αρχαίων μνημείων και της κληρονομιάς γενικότερα οφείλει να βρίσκεται σε σύμπνοια με την ευρύτερη αιεσιότητα οικονομική ανάπτυξη, ώστε τα νοήματα και οι αξίες ενός δυνητικού αρχαιολογικού πάρκου να διασφαλίζονται και να διαδίδονται ευρέως. Η πολιτεία πρέπει να διαμορφώσει το πλαίσιο από το οποίο θα προκύψει η ανάγκη για την προστασία και την καλύτερη κατανόηση του πολιτιστικού μας πλούτου.

Η κείμενη ελληνική νομοθεσία και το προτεινόμενο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των πάρκων με προσαρμογές που λαμβάνουν υπόψη επιστημονικές, χωρικές και άλλες ιδιαιτερότητες είναι μια στέρεη βάση για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την περιβαλλοντική αιεσιότητα. Μαζί με τη συνεργασία των τοπικών κοινωνιών, που έχουν το κίνητρο και τον συναισθηματικό δεσμό και επωφελούνται συνολικά σε πολλαπλά επίπεδα, τα καθορισμένα αρχαιολογικά πάρκα αποτελούν ένα πρώτης τάξεως εργαλείο για την οικονομική ανάπτυξη και την πρότυπη ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αναφορικά με το πολιτιστικό κεφάλαιο των ενάλιων επισκέψεων και των καταδυτικών πάρκων, τα οικονομικά μεγέθη είναι πολύ μεγάλα και έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν το οικονομικό επίπεδο των παράκτιων κοινοτήτων και δήμων που θα κληθούν να συνδράμουν στη διαχείρισή τους. Καθώς έχουν κοινοποιηθεί σχετικές μελέτες και αναφορές έπειτα από χρόνια δοκιμασμένης λειτουργίας, εύλογα οι τοπικοί παράγοντες ασκούν πιέσεις στην πολιτεία για άμεση εφαρμογή των μελετών και των σχεδιασμών. Ωστόσο, οι ευμενείς συγκυρίες και οι πιέσεις πρέπει να έχουν ως οδηγό έναν εθνικό σχεδιασμό με συγκεκριμένα βήματα. Το πέρασμα από την απαγόρευση καταδύσεων και ερευνών στην απελευθέρωση με έναν νόμο το 2005 και με τις μετέπειτα κηρύξεις επισκέψιμων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων υποδεικνύει αυτοσχέδιους πολιτικούς χειρισμούς με περιθώρια υψηλού ρίσκου.

Τα πάρκα αποτελούν ψυχαγωγικό πόλο έλξης επισκεπτών και, εκτός των οικονομικών πόρων που εξασφαλίζουν, είναι εφικτό να μετατραπούν σε παράλληλο φορέα εκπαίδευσης. Με την κατάλληλη διαχείριση, μέρος του εκπαιδευμένου προσωπικού και με μικρή αυτοχρηματοδότηση μπορεί να διοργανώσει εκπαιδευτικά σεμινάρια, εργαστήρια, ομιλίες ή να συνταιριάζει άλλους τομείς της έρευνας που άπτονται της ιστορικής, της περιβαλλοντικής και της παιδαγωγικής επιστήμης.

Με τις προτεινόμενες εικονικές περιηγήσεις (θα μας απασχολήσουν τα τεχνικά μέσα και η αντίστοιχη τεχνολογία σε επόμενο κεφάλαιο), τα πάρκα διευρύνουν το κοινό και τις δραστηριότητές τους, σπάνε τα φυσικά σύνορα και απευθύνονται σε οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο. Ειδικά ως προς την προβολή των ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, στα οποία για το μεγαλύτερο τμήμα του κοινού παραμένει δύσκολη η πρόσβαση, η ψηφιακή περιήγηση αποτελεί ένα πολύ καλό εργαλείο επικοινωνίας και κατανόησης.

Οι αρχαιολογικοί χώροι διαφέρουν ως προς το περιεχόμενο, την έκταση, το επιστημονικό εύρος, την αρχιτεκτονική ή τα μνημεία, την ιστορία ή τη δυναμική κ.ο.κ. Είναι οι πλέον σύνθετες πολιτιστικές οντότητες και προϋποθέτουν επαρκή διαχείριση και διασύνδεση με όλους τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Ο ρόλος τους είναι πολύ μεγαλύτερος από μια απλή θετική συνιστώσα στην τουριστική προβολή μιας περιοχής,

εφόσον μπορούν να κινητοποιήσουν το σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας γύρω από τον κύκλο και τον τρόπο λειτουργίας τους.

Η περίπτωση της Επιδαύρου με την πολύπλευρη ιστορία μάς αποδεικνύει ότι το πάρκο μπορεί να λειτουργήσει ως τουριστικός πόλος, ως εκπαιδευτική οντότητα, ως ιστορικό σημείο αναφοράς για την ανάπτυξη της ιατρικής, και άρα ως συνεδριακός χώρος, ως πολιτιστικός χώρος με εκδηλώσεις διεθνούς κύρους, ως περιβαλλοντική περιοχή με στοιχεία από την αρχαιότητα ως σήμερα, ως φυσιολατρική προστατευόμενη περιοχή, ως μέρος ενός μεσογειακού δικτύου με συνεκτικό κρίκο την πρακτική τέχνη του Ασκληπιού, ως ιστορικός τόπος λόγω της συμβολής της στην Επανάσταση του '21 και τόσες άλλες πτυχές τις οποίες ακόμη αγνοούμε.

Οι ήπιες παρεμβάσεις, η αρχαιολογική έρευνα που φέρνει στο φως θησαυρούς, η υψηλής ποιότητας αναστήλωση σε μνημεία και κτιριακές εγκαταστάσεις, οι σύγχρονες τεχνολογικές καινοτομίες, η αειφορική ανάπτυξη επιχειρηματικών υπηρεσιών στον περιβάλλοντα χώρο, οι τέχνες και τα γράμματα που επιστρέφουν στη γενέθλια γη (π.χ. στη μήτρα ενός αρχαίου θεάτρου που γέννησε τον Λόγο και το Θέατρο) από κοινού αναβαθμίζουν με τις απαραίτητες υψηλές προδιαγραφές διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς τους σημερινούς αρχαιολογικούς χώρους και την πολιτιστική θέση της χώρας μας. Οι αρχαιολογικοί χώροι, διάσπαρτοι γεωγραφικά και σε κάθε περιφέρεια, μπορούν να γίνουν το όχημα ανάπτυξης, σύμβολο και σημείο αναφοράς των σημερινών δήμων που τους φιλοξενούν. Έγινε εκτενής αναφορά κατά πόσο ένα αρχαιολογικό πάρκο επηρεάζει την οικονομία, τον κοινωνικό και αρχιτεκτονικό ιστό, την παιδεία και την πολιτιστική παραγωγή του τόπου.

Τα μνημεία αυξάνουν την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των πολιτών, βοηθούν στην ποιοτική αναβάθμιση του περιβάλλοντος και του οικοσυστήματος, εντείνουν τη βιοποικιλότητα του φυσικού περιβάλλοντος, ενισχύουν την τουριστική ανταγωνιστικότητα της περιοχής, συμβάλλουν στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, συντηρούν και δημιουργούν νέες θέσεις απασχόλησης, έλκουν καινοτόμες υπηρεσίες και επιχειρηματικές ιδέες, προωθούν παραδοσιακές και ειδικές πτυχές της τοπικής οικονομίας και πολλά άλλα. Δεν είναι μόνο η γνώση και το ιστορικό πρόσημο, οι πληροφορίες αρχαιογνωσίας και τα πολιτιστικά εκπαιδευτικά δρώμενα. Είναι η συνισταμένη όλων αυτών που λειτουργεί πολλαπλασιαστικά για την περιοχή και τη χώρα.

Παράλληλα, η έννοια του αρχαιολογικού πάρκου περικλείει και συμπυκνώνει ευρύτερες ιστορικές περιόδους και μνημεία ή αρχιτεκτονικά σύνολα που φτάνουν μέχρι τη βιομηχανική κληρονομιά και τις προηγούμενες δεκαετίες. Στη χώρα μας στέκονται πολλά συγκροτήματα και μνημεία αδρανή και αναξιοποίητα, πάντοτε όμως υπό την προστασία της αυστηρής και αποτελεσματικής νομοθεσίας που διασφαλίζει τη διαιώνισή τους. Τα βιομηχανικά κατάλοιπα των στοών του Λαυρίου συνδέθηκαν με τα αρχαία πλυντήρια του μετάλλου στους γειτονικούς λόφους και πιο συγκεκριμένα του αργύρου από την κλασική αρχαιότητα. Συγκροτούνται ενότητες και νέα αρχαιολογικά πεδία αξιοποιώντας το ενδιαφέρον των δήμων, τα χρηματοδοτικά μέσα των περιφερειών και τη θεσμική προσαρμογή των νόμων. Όπως αναφέρθηκε ήδη, στην Ελλάδα οι καταδύσεις αναψυχής, που ήταν καθολικά απαγορευμένες από το 1978, επιτράπηκαν με τον Ν. 3409/2005, ο οποίος ενσωμάτωσε στην ελληνική νομοθεσία τα ευρωπαϊκά πρότυπα για τις καταδύσεις αναψυχής της αρμόδιας Επιτροπής και τέθηκε σε ισχύ στις 06/02/2006. Οπότε και σήμερα επιτρέπεται υπό ευνοϊκούς όρους η αξιοποίηση του ενάλιου πλούτου και όλων των υδάτινων πολιτιστικών πόρων.

Σε πολλές περιοχές ξεχωρίζουν φρούρια και μεσαιωνικά κάστρα, αγγίζοντας τουλάχιστον τρεις διαφορετικές περιόδους, του Βυζαντίου, των Οθωμανών και της Βενετοκρατίας. Στη Ναύπακτο, στο Ρέθυμνο, στη Μεθώνη, στο Άργος, στη Σέριφο, στον Πλαταμόνα, στην Καλαμάτα, στην Πύλο και σε πολλά άλλα μέρη δεσπόζουν σε πολύ καλή κατάσταση τα φρούρια. Η καστροπολιτεία του Μυστρά, για παράδειγμα, συνιστά αυτόνομο κτιριακό σύνολο με ίδια αρχιτεκτονικά μνημειακά χαρακτηριστικά και πολλούς θρύλους, ιστορίες και παραδόσεις. Αναστηλωμένη ως επί το πλείστον, χρειάζεται την κινητοποίηση και τη συνέργεια πολλών παραγόντων για να ενεργοποιηθεί και να ενταχθεί σε ένα δίκτυο από άκρη σε άκρη της χώρας. Ντοκιμαντέρ, οπτικοακουστικές παραγωγές, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και φεστιβάλ, όπως θα εξετάσουμε σε επόμενα κεφάλαια, δράσεις και πρωτοβουλίες σε τοπικό και εθνικό επίπεδο μπορούν να εντάξουν σε ένα ζωντανό και ενεργό πεδίο αυτούς και πολλούς άλλους χώρους της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι ιστορικοί και αρχαιολογικοί χώροι οφείλουν να διαθέτουν ένα ευρύ πρόγραμμα διαχείρισης, με εκτεταμένο χρονικό ορίζοντα και περιεχόμενο.

Η ενεργοποίησή τους οφείλει να λάβει υπόψη τις ανάγκες και τις δυνατότητες της τοπικής οικονομίας, το εισόδημα και την απασχόληση του τοπικού πληθυσμού, επιτυγχάνοντας από τη μια τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και από την άλλη την οικονομική τους βιωσιμότητα και εμβέλεια. Απαιτείται κοινωνική ενημέρωση και εμπλοκή, μεγιστοποίηση κύκλου λειτουργίας και εργασιών με γνώμονα την παροχή

υψηλών υπηρεσιών στους επισκέπτες του νησιού, που συνδυάζουν την αναψυχή και την ψυχαγωγία με τον πολιτισμό, την ιστορία, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα του κάθε τόπου. Το ζητούμενο είναι νέες και ποικίλες βιωματικές εμπειρίες και πρωτοπόρες δράσεις, που στόχο θα έχουν την κατανόηση της ιστορικής μνήμης του παρελθόντος με τρόπο πολυεπίπεδο και διαδραστικό.

Η ισχυροποίηση, η ενδυνάμωση και η εδραίωση της πολιτιστικής ταυτότητας κάθε περιοχής μέσω σύγχρονων δράσεων προβολής και προώθησης χωρίς να μεταβάλλονται η περιβαλλοντική και η αισθητική ισορροπία περνά μέσα από τα αρχαιολογικά πάρκα και τα πολιτιστικά σύνολα που αναφέραμε.

Οι παρουσιάσεις με τεχνολογικά πολυμέσα, όπως η αυξημένη πραγματικότητα για την ολοκληρωμένη αντίληψη και κατανόηση των αρχαιολογικών καταλοίπων, οι αναστηλώσεις των ερειπίων και των μνημείων μέχρι εκεί όπου ορίζει η επιστημονική τεκμηρίωση, οι περιβαλλοντικές αναπλάσεις και οι περιοδικές ή μόνιμες εκθέσεις σε συνδυασμό με διάφορα προγράμματα ξανασυστήνουν το παρελθόν. Κοινή συνισταμένη για τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία, εντός ή εκτός της επικράτειας των αρχαιολογικών πάρκων, είναι τα μέσα που χρησιμοποιούνται για τη διάχυση της πληροφορίας, η βαθύτερη κατανόηση του ευρύτερου πλαισίου και των νοημάτων που φέρουν ως θεματοφύλακες του παρελθόντος.

Προαπαιτούμενο είναι ένα θεμελιώδες σώμα κεντρικής αφήγησης (ενδεικτικά: τα Ασκληπιεία, θαλάσσιες ρότες πειρατείας, ναυάγια, Ολυμπιακοί Αγώνες, μαντεία κ.ο.κ.) στην οποία θα προστίθενται υλικό και μηνύματα που θα προκύπτουν από την εξέλιξη της έρευνας, από την ανάγνωση των δεδομένων ή από την πρόοδο των ανασκαφών στο πεδίο. Το συγκεκριμένο υλικό, που αποτελεί και την κεντρική αφήγηση του τόπου ή του μουσείου, γίνεται κείμενα με εικόνες και φωτογραφικό υλικό και φτάνει στον επισκέπτη (φυσικό ή ψηφιακό) με κάθε τρόπο και μέσο. Φυλλάδια, οδηγοί, σήμανση και πινακίδες, πολυμεσικές εφαρμογές, όλα τα πλεονεκτήματα από το Διαδίκτυο, τα ψηφιακά μέσα και τις νέες τεχνολογίες, βίντεο, η ενεργοποίηση ξεναγών, οδηγών επίσκεψης, θεατρολόγων κ.ά.

Η σύγχρονη τεχνολογία, τεχνητή νοημοσύνη, ρομποτική, το Διαδίκτυο των Πραγμάτων (Internet of Things), το machine learning, η τρισδιάστατη εκτύπωση, η εικονική πραγματικότητα, οι τεχνολογίες cloud, η κυβερνοασφάλεια κ.ο.κ., επιτρέπει τη χρήση όλων αυτών των μέσων στον οποιονδήποτε, οπουδήποτε (ακόμα και στο υποβρύχιο περιβάλλον) και οποτεδήποτε, με ευρύτατες εφαρμογές στη σύγχρονη πραγματικότητα. Οι νέες τεχνολογίες και τα μέσα εφαρμογής τους αναδιαμορφώνουν ριζικά την κοινωνία, την παιδεία, τον πολιτισμό και την οικονομία σε σχέση με ό,τι μέχρι τώρα γνωρίζαμε.

Συμπερασματικά, οι αρχαιολογικοί χώροι δεν είναι επινοημένοι χώροι, ούτε το πεδίο στο οποίο θα τοποθετούμε τις σύγχρονες αντιλήψεις μας και τις ιστορικές μας πεποιθήσεις. Αποτελούν μαρτυρία ιστορικής στιγμής του παρελθόντος και πάντοτε μαζί τους αποκαλύπτονται το κοινωνικό πλαίσιο και η κοινωνική μήτρα από την οποία ξεπήδησαν. Οφείλουμε να τους αποδίδουμε στο κοινό, αρχικά όπως λειτουργούσαν την πρώτη στιγμή και κατόπιν όπως ήταν σε άλλες σημαντικές χρονικές περιόδους, ώστε η ερμηνεία του παρελθόντος να είναι μια ευκρινής και ξεκάθαρη γραμμή στον χρόνο από το σημείο μηδέν ως το «εδώ και τώρα».

Από τη δημόσια αρχαιολογία, την αρχαιολογία του υδάτινου τοπίου και τα αρχαιολογικά πάρκα, που προσεγγίζονται ποικιλοτρόπως ανάλογα με το πού βρίσκονται και το τι εκπροσωπούσαν όταν δημιουργήθηκαν, μεταβαίνουμε ιδανικά στη συγκρότηση μιας αντίστοιχα πρωτοποριακής μουσειολογικής μεθοδολογίας, τόσο εντός των αρχαιολογικών χώρων όσο και στο πλαίσιο ενός αυτόνομου μουσείου.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Αντερσον, Μπ. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές του εθνικισμού*. Νεφέλη. [αγγλική έκδοση: Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.]
- Adams, J. (2013). *A Maritime Archaeology of Ships: Innovation and Social Change in Late Medieval and Early Modern Europe*. Oxbow Books.
- Barash, J. A. (2016). *Collective Memory and the Historical Past*. The University of Chicago Press.
- Barthes, R. (2013). *Στοιχεία σημειολογίας*. Επέκεινα.
- Bewley, R., & Maer, G. (2014). Heritage & economy: Perspectives from recent heritage lottery fund research. *Public Archaeology*, 13(1-3), 240-249.
- Bourke, M. (2013). New Trends in Museums of the 21st century. Introduction: Working Group 1. In. A. Nicholls, M. Pereira & M. Sani (eds), *New Trends in Museums of the 21st century, The Learning Museum Network Project* (pp. 9-13).
- Γεωργιάδου, Τ. (2016). *Προστατεύουμε την Πολιτιστική μας Κληρονομιά Ι. Σάϊτα*.
- Δελλαπόρτα, Α. (2005). Υποβρύχια Αρχαιολογική Κληρονομιά στην Ελλάδα: Νομική Προστασία και Διαχείριση. *Νόμος και Φύση*.
- Δελλαπόρτα, Κ. (2013). Εφορεία Εναλίων. 2005. Λιμενοσκόπιο – Εργαστήρια Ενάλιας Αρχαιολογίας πανεπιστημίου Πελοποννήσου – Νομοθεσία. *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 60, 1258-1261.
- Δέφνερ, Α., & Καραχάλης, Ν. (επιμ.) (2012). *Marketing και Branding Τόπου: Η Διεθνής και η Ελληνική Πραγματικότητα*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Δούρος, Π. (2022). Τα Άρρητα Μηνύματα Γλώσσας των Μνημείων και της Ποίησης με θέμα Γλώσσες και Κώδικες των Μνημείων της Πολιτιστικής μας Κληρονομιάς. Στο *Γλώσσα και Ελευθερία της Έκφρασης*. Blink Print Pty Ltd.
- Dillon, M. (1997). *Pilgrims and pilgrimage in ancient Greece*. Routledge.
- Ford, B. (ed.) (2011). *The Archaeology of Maritime Landscapes*. Springer.
- Foucault, M. (1987). *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Εξάντας.
- Francovich, R. (2006). Το αρχαιολογικό-ορυκτολογικό πάρκο του San Silvestro στο πλαίσιο των Πάρκων της Κοιλιάδας της Cornia (Τοσκάνη). Στο *Διεθνής Επιστημονική Ημερίδα, Αρχαιολογικά πάρκα, εμπειρίες και προοπτικές*. Περιλήψεις (17-18). Ιωάννινα: ΠΕΠ Ηπείρου 2000-2006.
- Ζάχος, Κ., Τσακούμης, Χ., Καππά, Χ., Κύρκου, Θ., Κροκίδας, Π., & Παπαβασιλείου, Κ. (2006). Αρχαιολογικό Πάρκο Νικόπολης: Πρόταση Αναβάθμισης του Ιστορικού Τοπίου στο Πλαίσιο ενός Ευαίσθητου Οικοσυστήματος. Στο *Διεθνής Επιστημονική Ημερίδα, Αρχαιολογικά πάρκα, εμπειρίες και προοπτικές*. Περιλήψεις (2-4). Ιωάννινα: ΠΕΠ Ηπείρου 2000-2006.
- Gelner, E. (2002) *Εθνικισμός. Πολιτισμός, πίστη και εξουσία*, Αλεξάνδρεια. [αγγλική έκδοση: Gelner, E. (1997). *Nationalism*. Weidenfeld & Nicolson.].
- Gross, M. et al. (2006). *Signs, Trails, and Wayside Exhibits: Connecting People and Places*. University of Wisconsin Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (2004) (επιμ.). *Η Επινόηση της Παράδοσης*, Θεμέλιο, [αγγλική έκδοση: Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press]
- Hooper-Greenhill, E. (2000). *Museums & the interpretation of visual culture*. Routledge.
- Θεμέλης, Π. (2006). Ανοικτά μουσεία και αρχαιολογικοί χώροι. Στο *Ενημερωτικό Δελτίο Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων*, περ. Β', 13 (Δεκέμβριος), 3-5.

- Θεοδούλου, Θ. (2011). *Αριάδνη* - Επιστημονικό Περιοδικό της Φιλοσοφικής Σχολής, 13-84.
- ICOMOS (2015). *Draft Recommendations of the First International Conference of ICOMOS on Archaeological Parks and Sites*, 23-25 February. Salalah, Sultanate of Oman. (Salalah Recommendation). https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi76tnYyoSDAxXeg_0HHTY5BN0QFnoECA8QAAQ&url=https%3A%2F%2Fwhc.unesco.org%2Fdocument%2F135364&usg=AOvVaw22M3-horBiAtIM43YvmZU9&opi=89978449
- Jones, A. (2002). *Archaeological Theory and Scientific Practice*. Cambridge University Press.
- Καββαδίας, Π. (2006). *Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου*. Κάκτος.
- Κατσαφάδου, Σ., & Δέφνερ, Α. (2016). *Η ατμόσφαιρα στο τοπίο και το μάρκετινγκ τόπου: Το αρχαιολογικό τοπίο της Επιδαύρου*. 3rd international Congress on Ambiances, Βόλος.
- Κιτρομηλίδης, Π. (1999). «Νοερές κοινότητες» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια. Στο Θ. Βερέμης (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα* (σσ. 53-131). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Κόνσολα, Ν. (2013). Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτιστικού Τουρισμού για την Περιφέρεια Νότιου Αιγαίου. City Branding. Ανακτήθηκε 08.02.2021 από: https://www.citybranding.gr/2013/09/blog-post_19.html
- Knappett, C. (2005). *Thinking through Material Culture: An Interdisciplinary Perspective*. University of Pennsylvania Press.
- Kohl, Ph. L. (1998). Nationalism and archaeology: On the constructions of nations and the reconstructions of the remote past. *Annual Review of Anthropology*, 27, 223-246.
- Λάββας, Γ. Π. (2010). *Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης*. Μέλισσα.
- Λαμπρινουδάκης, Β. (2019). *Το όραμα του Καθηγητή κ. Βασίλη Λαμπρινουδάκη για το Ασκληπιείο της Επιδαύρου*. Διάζωμα.
- Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται Ιστορία*. Πόλις.
- Lidchi, H. (1997). The Poetics and the Politics of Exhibiting Other Cultures. In S. Hall (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage in association with the Open University.
- Liritzis, I. et al. (2017). New evidence from archaeoastronomy on Apollo oracles and Apollo-Asclepius related cult. *Journal of Cultural Heritage*, 26 (July-August), 129-143.
- Little, B., Mathers, C., & Darvill, T. (2005). *Heritage of value, archaeology of renown: Reshaping archaeological assessment and significance*. University Press of Florida.
- Μαγκλής, Α. (2010). Η Τουριστική Αξιοποίηση του Ενάλιου Αρχαιολογικού Πλούτου – Διεθνής Εμπειρία. Συμμετοχή στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα *Βιοποικιλότητα και Καταδυτικός Τουρισμός στις Ελληνικές Θάλασσες*. Αθήνα.
- Μαρκάτος, Δ. & Συνεργάτες (2012). *Επιχειρησιακό Σχέδιο για την Κατασκευή Υποβρύχιων Μουσείων & Καταδυτικών Πάρκων στις Ν. Σποράδες & στον Δ. Παγασητικό*. Ατλαντίς Συμβουλευτική ΑΕ.
- Μοίρα, Π., & Παρθένης, Σπ. (2011). Πολιτισμικός – Βιομηχανικός Τουρισμός. Ανοικτή βιβλιοθήκη.
- McManus, P. (ed.) (1996). *Archaeological Displays and the Public*. Institute of Archaeology, University College London.
- Mitoula, R., Theodoropoulou, E., & Kaldis, P. (2019). The Contribution of Culture to The Sustainable Development of The Municipality of Heraclion. *Sustainable Development, Culture, Traditions*, 1a/2018.
- Muckelroy, K. (1978). *Maritime Archaeology*, Cambridge University Press.
- Νάκου, Ε. (2001). *Μουσεία, εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός. Από τη σκοπιά της θεωρίας του υλικού πολιτισμού, της μουσειολογίας και της μουσειοπαιδαγωγικής*. Νήσος.

- Ντούβας, Λ. (2007). Θεματικά πάρκα: Η συμβολή τους στην τουριστική ανάπτυξη. Στο *Διοίκηση και Οικονομία*, 4 (Ανοιξη), 143-156.
- Πάντζου, Ν. (2006). Πολιτιστική κληρονομιά και φυσικό περιβάλλον σε αρμονία: Πρότυπα μοντέλα διαχείρισης από αρχαιολογικά πάρκα, θέσεις παγκόσμιας κληρονομιάς της Unesco. Στο *Διεθνής Επιστημονική Ημερίδα, Αρχαιολογικά πάρκα, εμπειρίες και προοπτικές* (23). Περιλήψεις, Ιωάννινα, ΠΕΠ Ηπείρου 2000-2006.
- Παπαχατζής, Ν. (1978). *Μυκήνες – Επίδαυρος – Τίρυνθα – Ναύπλιο: Ηραίο του Άργους, Άργος, Ασίνη, Λέρνα, Τροιζηνία*. Έσπερος / Κλειώ.
- Pearce, S. M. (2002). *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές. Μια πολιτισμική μελέτη*. Βάνιας.
- Pearson, M., & Shanks, M. (2001). *Theatre/Archaeology*. Routledge.
- Petrelli, D. (2019). Making virtual reconstructions part of the visit: An exploratory study. *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*. 15 (December).
- Raemaekers, D. (ed.) (2011). *The Social Significance of Museums*, The Netherlands Museum Association. Ανακτήθηκε από <https://museumvereniging.nl/Portals/0/NMV%20More%20than%20worth%20it.pdf>
- Ramírez, PEM (2020). *What can we weave? Authority, reconstructing, and negotiating heritages through archaeological open-air museums*. Archaeologies. Springer.
- Renan, E. (2009). *Τι είναι Έθνος*. Ποές [γαλλική έκδοση: Renan, E. (1882). *Qu'est-ce qu'une nation?*, Conférence Faite en Sorbonne Le 11 Mars.]
- Sandell, R. (2007). *Museums, prejudice and the reframing of difference*. Routledge.
- Scott, C. A. (2009). Exploring the evidence base for museum value. *Museum Management and Curatorship*, 24(3), 195-212.
- Silverman, L. (2010). *The Social Work of Museums*. Routledge.
- Simmel, G., Ritter, J., & Gombrich, E. H. (2004). *Το Τοπίο*. Ποταμός.
- Smith, D. A. (2000). *Εθνική Ταυτότητα*, Οδυσσέας. [αγγλική έκδοση: Smith, D. A. (1991). *National Identity*, Penguin Books.]
- Τούρτας, Α. (2020). Από τους σφουγγαράδες στα υδάτινα τοπία. Η θεωρητική περιπέτεια της ενάλιας αρχαιολογίας. Στο Ι. Τζαχίλη & Μ. Αρακαδάκη (επιμ.), *Χρηστά Έργα. Μελέτες προς τιμήν της Κλαίρης Παλυβού* (σσ. 153-182). ΤΑ PRAGMATA PRESS.
- Teutónico, J. M., & Palumbo, G. (eds) (2002). *Management Planning for Archaeological Sites*, An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, 19-22 May 2000, Corinth, Greece. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Themelis, P. (2009/2010). *Ancient Messene – An important site in SW Peloponnese*. *Bull. Austr. Archaeol. Instit. Athens*, 7, 28-37.
- Trigger, B. G. (1989). *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press.
- UNESCO (2017). <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2012). *Safeguarding the Underwater Cultural Heritage*.
- UNWTO (2019). *UNWTO tourism highlights*, 2019 Edition. World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
- Westerdahl, C. (2007). Fish and Ships: Towards A Theory of Maritime Culture. *Deutsches Schiffahrtsarchiv*, 30, 191-236.

- Williams, T. (2012). Preserving archaeological remains in situ. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 14.
- Williamson, R., Robertson, D. A., & S. Hughes (2017). *Archaeological Resource Management in Toronto: Planning, Preservation, and Interpretation*. Urban Archaeology, Municipal Government and Local Planning, pp. 69-89.
- Χατζηδάκης, Π. Ι. (2003). *Δήλος*. Τράπεζα EFG Eurobank Ergasias A.E. / Όμιλος Λάτση. ΟΛΚΟΣ.
- Χουρμουζιάδης, Γ. (1995). *Αναλογίες*. Βάνιας.

Κεφάλαιο 2

Περιβάλλον μουσείων, ιστοριογραφία και σύγχρονη λειτουργία Η προσαρμογή τους στην ψηφιακή τεχνολογία

Σύνοψη

Το κεφάλαιο πραγματεύεται το πώς διασφαλίζεται η διάσωση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας μέσω της πολυσχιδούς λειτουργίας των μουσείων. Επίσης, εξετάζει ποια είναι τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των ελληνικών μουσείων και πού συνήθως σημειώνονται παθογένεια και υστέρηση σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Παρουσιάζεται μια σύντομη ιστοριογραφία της πορείας και της ίδρυσης των μουσειακών συλλογών μέχρι σήμερα που απαιτεί: τα μουσεία να διαδραματίζουν πιο σύνθετους ρόλους, τον ψηφιακό μετασχηματισμό τους, την εγκόλπωση των νέων τεχνολογιών, το πολλαπλό εκπαιδευτικό πρόσημο, τη διεύρυνση κοινού, την πράσινη οικολογική λειτουργία τους, την αειφορία και τον σύνθετο γνωσιακό αντίκτυπο, την περιβαλλοντική ηθική, την πολιτιστική δημοκρατία κ.ο.κ. Τι σηματοδοτεί έκαστο εξ αυτών και πώς επιτυγχάνεται. Τα σύγχρονα μουσεία είναι σύνθετοι οργανισμοί στους οποίους συνυπάρχουν η ακαδημαϊκή γνώση, η ψηφιακή πληροφορία, η παροχή υπηρεσιών, εκπαιδευτικά προγράμματα, εστίαση και πωλητήρια. Επίσης, το κοινό δεν παρακολουθεί πλέον αμέτοχο αλλά εισέρχεται ζωνρό και ενημερωμένο.

Επιχειρείται ανάλυση της λειτουργίας τους μέσω περιπτώσεων μελέτης της χώρας μας και του εξωτερικού για την ανάδειξη της πολιτιστικής ταυτότητας και της παραγωγικής ιστορίας, την αναβάθμιση της εικόνας του τόπου όπου εδρεύουν, την αύξηση των επισκεπτών, των τουριστικών ροών και της ζήτησης για τα τοπικά προϊόντα και τις υπηρεσίες που προσφέρονται υπερτοπικά. Γενικότερα, αναλύονται συνολικές επιδράσεις από τη λειτουργία των μουσείων.

Αναλύονται καλές πρακτικές για το πώς μπορούν να γίνουν πιο ανταγωνιστικά και πώς θα ενισχυθούν ώστε να αποτελούν μοχλό κινητήριας δύναμης για την τουριστική ανάπτυξη και να επιδρούν πιο δυναμικά ως προς τη γενικότερη αναβάθμιση της εικόνας μιας περιοχής.

Παρουσιάζεται αναλυτικά η περίπτωση των μουσείων τα οποία φιλοξενούν τους μύθους, τα μοναδικά αρχαιολογικά ευρήματα, την ιστορία, τη θρησκευτική και μνημιακή διάσταση, την πολιτική και δημοκρατική φιλοσοφική «λίθο», τις τέχνες του θεάτρου και της ποίησης. Επίσης, θα δούμε ποιες νέες διαστάσεις προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία από την παρουσίαση των συλλογών μέχρι την εξυπηρέτηση κοινού.

Προαπαιτούμενη γνώση

Η κατανόηση του παρόντος κεφαλαίου προϋποθέτει ότι ο αναγνώστης έχει προηγουμένως αφομοιώσει τις βασικές έννοιες του Κεφαλαίου 1 για τον ρόλο και τις ιδιότητες των μνημείων.

2 Από τα μουσεία του χτες στα μουσεία του σήμερα

Τα αρχαιολογικά μουσεία στην Ελλάδα συγκροτήθηκαν θεσμικά τον 19ο αιώνα, με την εμφάνιση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Στη συγκρότηση των μεγάλων μουσείων επενδύθηκε η σύνδεση με την «πολιτισμένη Ευρώπη», οπότε η εικόνα τους σφυρηλατούσε ζητήματα εθνικής ταυτότητας, επιστημονικές συνδέσεις και τη σύνδεση με τον μεγάλο ευρωπαϊκό πολιτισμό, στον οποίο η χώρα μας ήθελε να ενταχθεί ως αλλοτινός συνδιαμορφωτής του. Το νέο κράτος αναζήτησε μέσω των κειμηλίων και των αρχαιολογικών τεκμηρίων να ταυτιστεί με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό ως άμεσος απόγονος προκειμένου να σταθεί ισότιμα στην ευρωπαϊκή σκηνή του 19ου αιώνα, όπου αναδύονταν κράτη μετά τη διάλυση αυτοκρατοριών. Σήμερα, η Ελλάδα διαθέτει τα περισσότερα μουσεία σε ολόκληρο τον κόσμο.

Ο αγώνας αυτοκαθορισμού των Ελλήνων απασχόλησε έντονα την επιστημονική κοινότητα και την ελληνική κοινωνία μέχρι και το τέλος του 19ου αιώνα, όταν τελικά εντάχθηκε και το Βυζάντιο στη συνέχεια του ελληνισμού. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος αποκαθιστά εν μέρει την παρεξηγημένη βυζαντινή περίοδο μέσα στο μεγαλόπνοο ιστορικό έργο, εντάσσοντάς την οργανικά στο τριμερές σχήμα της ελληνικής συνέχειας: αρχαιότητα, μεσαίωνας, νεότερος ελληνισμός. Έτσι, τα μεγάλα

μουσεία της χώρας με τους αρχαιολογικούς θησαυρούς, μέχρι σχετικά πρόσφατα, λειτουργούσαν στα πρότυπα μιας χρονολογικής και εξελικτικής παράθεσης των αρχαιολογικών καταλοίπων και των εθνικών συμβόλων, δίνοντας απαντήσεις στις υπαρξιακές αναζητήσεις της εθνικής ιστορίας.

Τα εκθέματα και τα κειμήλια είχαν τον ρόλο ψηφίδων πάνω στο ενιαίο ιστορικό σώμα του ελληνισμού, ώστε να προβάλλεται ως μια αδιαίρετη έννοια και ιδεώδες. Το κοινό εκπαιδεύτηκε σε αυτή τη λογική, ότι κοινωνά ή επικοινωνεί με το παρελθόν καθώς περιηγείται σε μια σπειροειδή ανάπτυξη των γεγονότων με αύξουσα χρονική ακολουθία. Τα αντικείμενα έμπαιναν στις προθήκες προκειμένου να αποδείξουν το ιστορικό αφήγημα μιας αδιάσπαστης, ηρωικής και ένδοξης πορείας του Γένους που χάνεται στον χρόνο.

Μέχρι τη δεκαετία του 1970 κυριάρχησε αυτή η αντίληψη (ενδεχομένως συνέχισε σε κάποιες περιπτώσεις), όπου και αναδύθηκαν νέα μοντέλα μουσειολογικής προσέγγισης και νέες μέθοδοι και αναθεωρήθηκε πλήρως το μονοδιάστατο εννοιολογικό αφήγημα με μεγάλες μετατοπίσεις στη θεωρητική προσέγγιση και στον ρόλο των μουσείων. Από παραδοσιακούς θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες της μίας εθνικής αυθεντίας που εξέπεμπαν οι συλλογές τους,²⁶ τα μουσεία έθεσαν ερωτήματα και υπέδειξαν ερμηνείες του παρελθόντος με κοινωνιολογική προσέγγιση.

Η λεγόμενη «νέα μουσειολογία»²⁷ σταμάτησε να δίνει έμφαση στα στοιχεία που διαφοροποιούν τις ιστορικές περιόδους και μετατόπισε το βάρος στην εξέταση της ανθρώπινης δραστηριότητας με διαχρονικά ζητήματα. Αντί της γεγονοτολογικής παρουσίασης της γραμμικής ιστορίας, τέθηκαν θέματα φύλων, θρησκειών, κοινωνικών δομών, εθίμων, θανάτου, πολιτικής συγκρότησης και πολλά άλλα. Τα κειμήλια-τοτέμ, δηλαδή τα ιερά και όσια σύμβολα, θεωρήθηκαν πλέον στοιχεία μάρτυρες και αφηγηματικά εργαλεία που μας ξεκλειδώνουν άγνωστες πτυχές και κοινότητες.

Η νέα αρχαιολογία, που εγκολπώθηκε μια εθνογραφική προσέγγιση, καθώς και η πειραματική αρχαιολογία προχώρησαν σε αναπαραστάσεις, προσδίδοντας βιωματικό χαρακτήρα στις επισκέψεις, τόσο στα μουσεία όσο και σε αρχαιολογικούς χώρους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λιμναίος οικισμός στο Δισπηλιό με ένα οικομυσείο στα πρότυπα αυτής της προσέγγισης, όπου οι επισκέψεις έχουν συμπεριλάβει εκπαιδευτικά προγράμματα, θεατροποιήσεις, διαδραστικές εφαρμογές και άλλες σύγχρονες μουσειολογικές αντιλήψεις.

Κατά κύριο λόγο, η αναφορά στα μουσεία και στο περιεχόμενό τους τείνει να ταυτίζεται με τα αρχαιολογικά μουσεία, ακριβώς για τον εξέχοντα ρόλο που διαδραμάτισαν ως προς την απόδειξη της ευθείας σύνδεσης της νεότερης Ελλάδας με την κλασική αρχαιότητα. Αφήνεται λίγος χώρος και λιγότερο ενδιαφέρον για μουσεία άλλου είδους, όπως ενδεικτικά είναι τα λαογραφικά και ιστορικά, τα φυσικής ιστορίας και σύγχρονης τέχνης.

Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης στην Αθήνα άνοιξε μόλις το 2020, με τεράστια προβλήματα και αρκετές δεκαετίες μετά την ανακοίνωση ίδρυσης. Όπως, επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι το Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού στην Πλάκα δεν έχει ανοίξει τις πόρτες του για το κοινό το 2022, παρά τις σπάνιες συλλογές και το προνομιακό κτιριακό σύνολο που θα το φιλοξενεί.

Τα μουσεία σήμερα αναγνωρίζονται ως προνομιακοί χώροι πολιτισμού, τεχνών και γραμμάτων. Η ελληνική κοινωνία συνεχίζει να επενδύει στα μεγάλα αυτά ιδρύματα, που προβάλλουν τον υλικό πολιτισμό του παρελθόντος στο πλαίσιο των ισχυουσών ιστορικών και ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Το πεδίο της μουσειολογίας, όπως και των αρχαιολογικών χώρων που αναπτύχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, διευρύνεται διαρκώς και φαίνεται να αποτελεί τον πυρήνα στα μουσεία της νέας περιόδου.

Η δομή των μουσείων, οι σκοποί και το καταστατικό, οι όροι λειτουργίας και η επικοινωνία με το κοινό, όλα τους αναδιαμορφώνονται προκειμένου να προσδώσουν στον επισκέπτη μια ολιστική αντίληψη και

²⁶ Ο 19ος αιώνας επιφέρει στα (εθνικά) μουσεία την επιρροή των μεγάλων εξελίξεων γύρω από το πλάσιμο της εθνικής ταυτότητας σε διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης, πέρα από τη συστηματική αποτύπωση και παρουσία των συλλογών. Η πλειονότητα των ευρωπαϊκών μουσείων είναι πλέον εθνικά μουσεία που προστατεύουν, δηλαδή αντανakλούν, την εθνική κληρονομιά, την αδιαμφισβήτητη εθνική ιστορία και γνώση. Υπήρξαν τα ίδια μέσα και παραγωγοί, θεματοφύλακες της εθνικής γνώσης και ιστορίας ως προς την παρουσίαση της εθνικής φυσιογνωμίας και του παρελθόντος.

²⁷ Το 1986 συγκεκριμένα, μέλη του MINOM (Διεθνές Κίνημα για μια Νέα Μουσείολογία) που συνδέονταν με το ICOM παρουσίασαν με καταστατικό τις αρχές της νέας μουσειολογίας. Πρόταξαν την ολιστική προσέγγιση και τη συνολική εικόνα των πραγμάτων, την έρευνα με κοινωνικό πρόσημο, τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, τη συμβολή ντόπιων σε δράσεις, σειρά ενεργειών που θα προσαρμόζεται σε έναν πληθυσμό και στο περιβάλλον του, την ενδυνάμωση της κοινωνικής ταυτότητας και γενικότερα μια ανοικτή πολιτική που θα ευνοεί τόσο την ατομική όσο και την κοινωνική ανάπτυξη.

κατανόηση του παρελθόντος. Ενδεχομένως προκειμένου και να του εμφυσήσουν απορίες ή επιπλέον ενδιαφέρον για αναστοχασμό και κριτική.

2.1 Οι ιδιωτικές συλλογές και η γένεση των μεγάλων μουσείων

Το μουσείο, όπως γίνεται σήμερα αντιληπτό από τους περισσότερους, δηλαδή ως κτίσμα προορισμένο να φιλοξενήσει ένα σώμα αρχαίων-ιστορικών αντικειμένων και συλλογών, πρωτοσυναντάται το 1682, με την ίδρυση του Πανεπιστημιακού Μουσείου της Οξφόρδης, που φιλοξένησε τη συλλογή του Elias Ashmole και το οποίο θεωρείται το πρώτο εθνικό μουσείο στη Μεγάλη Βρετανία (Lewis, 1992). Τον 17ο αιώνα παρατηρείται το αποκορύφωμα της συλλεκτικής δραστηριότητας που αναβίωσε την περίοδο της Αναγέννησης (τότε γεννιέται το περίφημο Uffizi στη Φλωρεντία με τις συλλογές των Μεδίκων, η Villa Borghese στη Ρώμη κ.ο.κ.) και συνεχίστηκε πλέον με ταχύ ρυθμό με κύριο πυρήνα την αναζήτηση της υψηλής αισθητικής των έργων, την προαγωγή της γνώσης και τη βεβαιότητα ότι τα αντικείμενα των συλλογών οφείλουν να μείνουν παρακαταθήκη για το μέλλον.

Το παρελθόν και οι υψηλές αξίες του ταυτίζονται με έργα σύμβολα που μέσα στους πολέμους των αυτοκρατοριών και κυρίως με την ανάδυση του εθνικισμού τον 19ο αιώνα πρέπει να διασωθούν και να αφηγηθούν στον κόσμο και στις επερχόμενες γενιές το συναισθηματικό τους φορτίο. Είναι τα αποτυπώματα-προϊόντα ιστορικών διαδικασιών, φορείς ιστορικότητας από τη στιγμή της κατασκευής, της δημιουργίας τους μέχρι το διηνεκές (Χουρμουζιάδης, 1999). Τα αντικείμενα εμπεριέχουν νοήματα, πληροφορίες για τις κοινωνίες που τα έφτιαξαν, τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο, τεκμήρια γεγονοτολογικά και φαντάζουν άλλοτε ως σπαράγματα παραπεταμένα και άλλοτε ως αντικείμενα συλλογής, έρευνας, μελέτης και αισθητικής απόλαυσης.

Η έλευση του Διαφωτισμού με τη σαρωτική επιρροή του είναι η τομή για τη μετατροπή του χαρακτήρα των μουσείων σε κτήμα δημόσιο, κοινωφελές, συνυφασμένο με τον πολιτιστικό εκδημοκρατισμό και τη διάχυση της γνώσης. Η ταξινόμηση της επιστήμης, η εγκυκλοπαίδεια, η συστηματική καταγραφή του εθνικού πλούτου σε κάθε πεδίο, η αρχή της ισότητας και τα υπόλοιπα δομικά στοιχεία του κινήματος του Διαφωτισμού, που από τη Γαλλία απλώθηκε ταχύτατα, επανοηματοδοτούν τη φύση και τον ρόλο των μουσείων.

Τα μουσεία μεταδίδουν σε όλους την πληροφορία, ταξινομημένα και αναλυτικά, έχουν δηλαδή παιδαγωγικό χαρακτήρα, πέρα από πολιτικό, κάτι που τα χαρακτηρίζει μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα (Pearce, 2002: 134). Οι ριζοσπαστικές αλλαγές που προωθεί ο Διαφωτισμός στην επιστημονική σκέψη δίνουν έμφαση στην εφαρμογή επιστημονικών μεθόδων στη μελέτη και ταξινόμηση των συλλογών (Οικονόμου, 2003). Η καλλιτεχνική κληρονομιά του παρελθόντος, οι «θησαυροί» του, όπως και αν έχει συγκεντρωθεί, μεταβιβάζεται κατά τον 19ο αιώνα στην «ευθύνη» του κοινού μέσα και από νομικό πλαίσιο, αποκτά ρητά δημόσιο χαρακτήρα. Το 1793 ανοίγει στο κοινό το Λούβρο, με το κοινό να μπαίνει δωρεάν χωρίς περιορισμούς, το 1836 η Alte Pinakothek στο Μόναχο, το 1852 το Hermitage στην Αγία Πετρούπολη, το 1897 η Carlsberg Glyptotek στην Κοπεγχάγη κ.ο.κ.).

Είναι ο 19ος αιώνας κατά τον οποίο, παράλληλα με την Ευρώπη, δημιουργούνται εθνικά μουσεία στις ΗΠΑ, στις Ινδίες, στην Κίνα και αλλού, ενώ παράλληλα καταγράφονται τα αντικείμενα στα μουσεία και εκδίδονται βιβλία και κατάλογοι. Διαφοροποιείται ο τρόπος έκθεσης με βάση συγκεκριμένες επιστημονικές μεθόδους κατάταξης, με συγκεκριμένα ακαδημαϊκά κριτήρια. Τα μουσεία, συνήθως στα πιο επιβλητικά κτίρια, καθίστανται εκτός από δημόσια και ενεργά, παιδαγωγικά και φορείς ισχυρών πολιτικών θεωριών.

Διακρίνονται σε μουσεία με έργα τέχνης και αντικείμενα αρχαιολογίας, σε μουσεία φυσικής ιστορίας και σε ιστορικά μουσεία. Γίνονται ισχυρά σύμβολα και κιβωτοί της μνήμης των εθνών-κρατών που αναδύονται με το πέρασ του ιστορικού ρόλου των μεγάλων αυτοκρατοριών.

Ο 20ός αιώνας στιγματίζεται από τους μεγάλους πολέμους που σφράγισαν τις οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις. Απότοκο των πολέμων και των απειλών-καταστροφών σημαντικών μνημείων (και από τα δύο εμπόλεμα μέτωπα, ενδεικτικά ο βομβαρδισμός της Δρέσδης είχε ως αποτέλεσμα την ισοπέδωση της ιστορικής πόλης) αλλά και αλλαγής ιδιοκτησίας μεγάλων συλλογών (κυρίως από Εβραίους κατόχους) είναι η ίδρυση της UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) το 1945, ακριβώς με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και του ICOM (International Committee of Museums) το 1946. Η δημιουργία του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) από ορισμένους επαγγελματίες μουσείων ως μη κυβερνητικός οργανισμός είχε εξ αρχής κύριο στόχο την καλύτερη προβολή, ανάδειξη και διάσωση της παγκόσμιας πολιτισμικής κληρονομιάς μετά τις βαρύτερες συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η UNESCO στήριξε το ICOM στεγάζοντάς το στο κτίριο της στο Παρίσι. Το 1951 δημιούργησαν από κοινού το πρόγραμμα «Σταυροφορία των Μουσείων», που οδήγησε στην αναγνώριση του εκπαιδευτικού χαρακτήρα των μουσείων. Ο 20ός αιώνας μετατρέπει τα μουσεία σε πολυδύναμους πολιτιστικούς οργανισμούς,

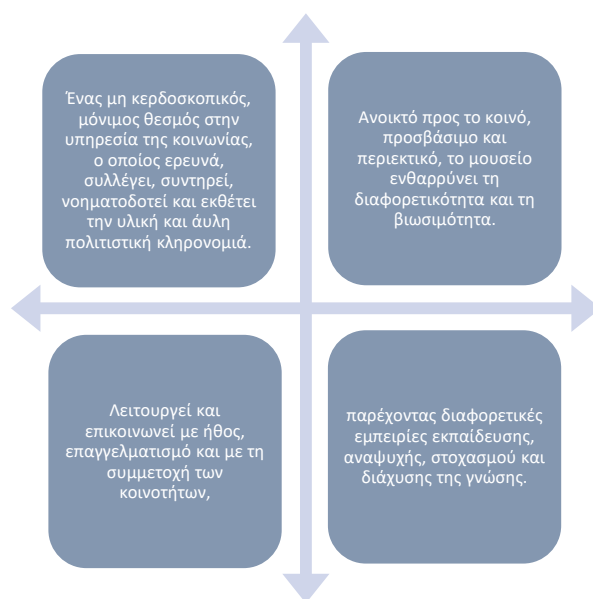
που προσφέρουν ποικιλοτρόπως στην κοινότητα, επιχειρώντας να εκπαιδεύσουν και να ψυχαγωγήσουν το μέγιστο δυνατό ποσοστό επισκεπτών. Παρατηρούμε τη συγκρότηση μουσείων λαογραφίας, βιομηχανικού περιεχομένου, επιστημών-τεχνολογίας, οικομουσειά κ.ά.

Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) θέτει ρητά τα μουσεία στην υπηρεσία του κοινού, «υποταγμένα» για την ακρίβεια, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, λαμβάνοντας υπόψη τις διαρκώς εξελισσόμενες κοινωνικές ανάγκες.

2.1.1 Εννοιολογικές θεωρήσεις και τύποι μουσείων

Το ICOM (1956) όρισε το μουσείο ως εξής: «ένας οργανισμός μόνιμος, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, υποταγμένος στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της και ανοικτός στο κοινό, ο οποίος αποκτά, συντηρεί, μελετά, κοινοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία». Ο ορισμός παραμένει ίδιος, με ελάχιστες αλλαγές μέχρι και στις Συνόδους του 1989, του 1995 και του 2001. Ο προτελευταίος επίσημος και διαφοροποιημένος ορισμός του μουσείου διατυπώθηκε από το ICOM στις 24 Αυγούστου το 2007, κατά τη διάρκεια της 22ης Γενικής Συνέλευσης στη Βιέννη.²⁸ Πολλά κράτη έχουν υιοθετήσει τον ορισμό του ICOM, ενώ σε κάποιες χώρες οι αντίστοιχοι εθνικοί οργανισμοί έχουν προτείνει συμπληρωματικούς.

Ο τελευταίος, ωστόσο, συμπληρωμένος ορισμός για το νόημα και το περιεχόμενο ενός μουσείου δόθηκε στην Πράγα (24.08.2022), στην έκτακτη Γενική Συνέλευση του ICOM, τον οποίο αποδέχτηκε, κατά την ψηφοφορία του νέου ορισμού, το 92,41% (Υπέρ: 487, Κατά: 23, Αποχή: 17) των συμμετεχόντων. Σύμφωνα με τον νέο ορισμό που υιοθετήθηκε, ένα μουσείο είναι:

Σχήμα 2.1 Ορισμός του μουσείου σύμφωνα με το ICOM (2022).

Είναι αξιοσημείωτη η προσθήκη κάποιων καινούργιων στοιχείων, όπως η διαφορετικότητα, ο κόσμος της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, η επιθυμητή βιωσιμότητα, το ήθος και ο επαγγελματισμός. Κάθε πτυχή ανοίγει μια προοπτική λειτουργίας με μεγάλες προεκτάσεις και δίνει στα μουσεία ακτιβιστικό χαρακτήρα και δυναμική. Αποτελεί τον τελευταίο και πιο ολοκληρωμένο ορισμό για το τι συνιστά το μουσείο και την πολιτική του, δείχνοντας τη σημασία και τον κεντρικό ρόλο που αποδίδεται σ' αυτό ως εργαλείο πολιτιστικής διαχείρισης.

Έναν αρκετά διαδεδομένο ορισμό έχει δώσει πολύ νωρίτερα η Αμερικανική Ένωση Μουσείων, σύμφωνα με την οποία το μουσείο ορίζεται ως «ένας οργανωμένος και μη κερδοσκοπικός οργανισμός με στόχο κατ'

²⁸ «...A museum is a nonprofit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment...». (Πηγή: <http://icom.museum/thevision/museumdefinition>)

ουσίαν εκπαιδευτικό ή αισθητικό, με επαγγελματικό προσωπικό, που κατέχει και χρησιμοποιεί απτά αντικείμενα, τα οποία επιμελείται και εκθέτει στο κοινό με κάποιο τακτό πρόγραμμα».

Συμπληρωματικά, «μουσείο είναι το ίδρυμα που συλλέγει, τεκμηριώνει, συντηρεί, ερμηνεύει τις υλικές μαρτυρίες και τη σχετική πληροφόρηση για το κοινό καλό [...]. Τα μουσεία δίνουν τη δυνατότητα στους ανθρώπους να εξερευνήσουν τις συλλογές για να αντλούν έμπνευση, γνώση και ψυχαγωγία. Είναι ιδρύματα που συλλέγουν, προστατεύουν και κάνουν προσβάσιμα αντικείμενα και είδη του φυσικού κόσμου, τα οποία φυλάσσουν προς όφελος της κοινωνίας» (Βουδούρη, 2003).

Στην Ευρώπη διακρίνονται τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις όσον αφορά την αντίστοιχη μουσειολογική εκθεσιακή λογική (Νάκου, 2001). Επισημαίνονται τρεις διαφορετικοί τύποι μουσείων:

- Παραδοσιακά, με επίκεντρο τα αντικείμενα (Κυριαρχία των αντικειμένων - Κυριαρχία του παρελθόντος - Γνώση της πραγματικότητας). Τα μουσεία είναι θεματοφύλακες της εθνικής κληρονομιάς, αναπαράγουν το ένδοξο παρελθόν, εκπέμπουν την εθνική γνώση, βοηθούν στην κοινωνική συνοχή και ενδυνάμωση, παρουσιάζουν τα ευρήματα σύμφωνα με ειδικά επιστημονικά ταξινόμικά κριτήρια.
- Μοντέρνα, τα οποία επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στα αντικείμενα και στο κοινό (Σύνθετες σχέσεις υποκειμένων και αντικειμένων - Σχέση παρελθόντος και παρόντος - Εναλλακτικές ανασυνθέσεις τις πραγματικότητας). Τα μουσεία προβάλλουν τα αντικείμενα σε σχέση με τις κοινωνίες που τα δημιούργησαν και τις τότε επικρατούσες συνθήκες. Με αυτόν τον τρόπο διευκολύνουν την προσέγγιση, κατανόηση και την πρόσληψή τους από το κοινό.
- Μεταμοντέρνα, με επίκεντρο την εξυπηρέτηση του κοινού (Κυριαρχία των υποκειμένων - Κυριαρχία του παρόντος - Κατασκευή διαφορετικών εικόνων της αποδομημένης πραγματικότητας). Τα μουσεία φέρνουν στο κοινό τα αρχαιολογικά ευρήματα ή τα οποιαδήποτε αντικείμενα (πίνακες) ανοικτά στις διαφορετικές προσδοκίες και στις πολλαπλές ερμηνευτικές προσεγγίσεις (Νάκου, 2001).

Στην πρώτη κατηγορία, τα παραδοσιακά μουσεία εκθέτουν τα αντικείμενα μονοδιάστατα, ενώ τα μοντέρνα μουσεία αφουγκράζονται τις κοινωνικές συνθήκες και τις ανάγκες που σχετίζονται με τα άτομα, τις ομάδες, τους πολιτισμούς. Τα μεταμοντέρνα μουσεία ασχολούνται με τις θεάσεις του επισκέπτη και την κάλυψη όσο πιο πολλών αναγκών του (Hooper-Greenhill, 1999).

Πολύ χαρακτηριστικά, σημειώνει ο Bloch (1994) «[...] ακόμη και τα σαφέστερα και πιο βοηθητικά κείμενα ή αρχαιολογικά ντοκουμέντα ομιλούν μόνον όταν ερωτώνται κατάλληλα». Οι επιλογές των επιμελητών, των μουσειολόγων, των μουσειοπαιδαγωγών, ακόμη και οι μη συνειδητές, κρίνονται τόσο από τον τρόπο έκθεσης μέσα στο μουσείο όσο και από την επιλογή των αντικειμένων που θα δει το κοινό. Άλλωστε, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι σαφές τι έχει μεγαλύτερη σημασία από τα δύο.

Το μουσείο καλείται να επικοινωνήσει με τον επισκέπτη με όλο και πιο δυναμικό τρόπο για να παρουσιάσει πολλαπλές πολιτιστικές εκφάνσεις, να περιγράψει σύνθετα ζητήματα, να αποφανθεί ότι η αμφιβολία είναι συνυφασμένη με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις και να προκαλέσει το κοινό να συμμετέχει ενεργητικά στη διαλεκτική που του προτείνει (Bennett, 1988).

«[...] Η ίδια η πράξη της έκθεσης των αντικειμένων δεν είναι με κανέναν τρόπο ουδέτερη: η επιλογή, η διαρρύθμιση, ο συσχετισμός των εκθεμάτων δεν είναι αντικειμενική επιστήμη. [...] Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο εκτίθενται είναι στενά συνδεδεμένος με ρητορικούς ή διδακτικούς στόχους, στο μέτρο που τα ίδια αντικείμενα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να διηγηθούν τελείως διαφορετικές ιστορίες [...].»

(Vergo, 1999).

Ενώ σύμφωνα με τον Le Goff (1998), εκείνο που χρειάζεται σε σχέση με το παρόν είναι οι διαρκείς επαναγνώσεις του παρελθόντος, που οφείλει να προσφέρεται συνεχώς ως επίδοκο αντικείμενο. Η σχέση παρελθόντος - παρόντος μεταφέρεται ως πεδίο αναζήτησης στο μουσείο, όπου η επιστημονική γνώση αποδίδεται με απλότητα στους επισκέπτες στον δημόσιο χώρο όπως τον καθορίζει η ακαδημαϊκή κοινότητα.

Όλες οι συναφείς με μουσειακά αντικείμενα επιστήμες –Μουσειολογία, Αρχαιολογία, Ιστορία, Ιστορία Τέχνης, Ανθρωπολογία– επικοινωνούν και διαπλέκονται ουσιαστικά με τα κοινωνικά υποκείμενα, αξιοποιώντας και ενεργοποιώντας τις βιωμένες εμπειρίες τους (Γαζή, 2002).

2.1.2 Τα μουσεία κατά τον 20ό αιώνα

Πέρα από το ότι επαναπροσδιορίζεται τάχιστα η έννοια του μουσείου, προσδίδοντας κάθε φορά και άλλον ρόλο στην οντότητά του, αξίζει να σημειωθεί το πέρασμα από τον αρχικό του ρόλο για συντήρηση, οργάνωση και έκθεση των αντικειμένων μέσω μιας συντονισμένης διαδικασίας στην αναπτυσσόμενη εκπαιδευτική και διεπιστημονική του υπόσταση. Τον επόμενο χρόνο, η UNESCO, στη δεύτερη γενική συνέλευσή της, συμμορφώνεται με αυτό το πνεύμα και αναγνωρίζει την πολλαπλασιαστική επίδραση των μουσείων στην κοινωνία, ενώ το 1960 προχωρά σε σύσταση «Σχετικά με τα πιο αποτελεσματικά μέσα, για να καταστούν τα μουσεία προσιτά σε όλους», δίνοντας έμφαση στην επικοινωνία των μουσείων με το κοινό. Καταγράφεται με ιδιαίτερη σαφήνεια ο κοινωνικός τους ρόλος και η σημασία που έχουν ως μέσο για την παροχή ίσων ευκαιριών στη μόρφωση και τη γνώση, με την προσπάθεια προσέλκυσης όλων των κατηγοριών του πληθυσμού (Βουδούρη, 2003).

Στο σύγχρονο μουσείο δηλαδή, η επικοινωνία αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ως μία από τις θεμελιώδεις δραστηριότητες. Τα μουσεία δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στη διαδραστική επικοινωνία και επιθυμούν μια πιο διαλεκτική σχέση με τον κόσμο που τα επισκέπτεται. Επιθυμούν να γίνουν «[...] τόποι εμπειρίας και μέσα για ανακάλυψη, αναζήτηση, προσωπική προσέγγιση και μέθεξη και όχι χώροι όπου με στατικό, χρονολογικό τρόπο ξεδιπλώνεται η πορεία της τέχνης...» (Αλεξάκη, 2002). Η ολιστική προσέγγιση της επικοινωνίας στα μουσεία όπως τη διατυπώνει η Hooper-Greenhill σχετίζεται εξίσου με την εικόνα του μουσείου και με την εμπειρία που αποκομίζει ο επισκέπτης. Όλες οι υποδομές και εγκαταστάσεις λαμβάνονται υπόψη σε αυτό το μοντέλο, όπως επίσης το προσωπικό, ο τρόπος διοίκησης, η ατμόσφαιρα, τοπωλήτήριο και η άνεση (Hooper-Greenhill, 1999).

Η δεκαετία του 1960 χαρακτηρίζεται από την άνοδο των κινημάτων σε Ευρώπη και Αμερική σχετικά με τα κοινωνικά δικαιώματα, τις μειονότητες, τον φεμινισμό και το περιβάλλον, οπότε τα μουσεία προσαρμόζονται και αφομοιώνουν όσο πιο γρήγορα τα κοινωνικά μηνύματα. Είναι μια περίοδος επανεξέτασης του αφηγήματος της μνήμης και της ιστορίας, της θέασης των μικρότερων κοινωνικών ομάδων και πολιτισμικών κοινοτήτων.

Έτσι, από τη δεκαετία του 1960 και μετά εμφανίζονται μικρότερα μουσεία, αρκετά αποκαλούνται «συνοικιακά», παιδικά μουσεία, μερικά πιο εξειδικευμένα θεματικά, ενώ χαρακτηριστική είναι η ανάπτυξη των οικομουσείων, τα οποία αποτελούν σημεία αναφοράς και ενημέρωσης για την τοπική κοινότητα, όπως παράλληλα κέντρα προώθησης διαφορετικών αντιλήψεων για ιστορικά και κοινωνικά θέματα (Riviere, 1985). Δεν «συντηρούν» τη μνήμη, τη θέτουν στη διάθεση των πολιτών προς κρίση και συζήτηση. Δεν αφηγούνται τη μία ενιαία ιστορία αλλά επιμέρους θέματα έρχονται στο φως της κριτικής.

Η υποχρέωση των κρατών μελών να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα πέρα από τη διαφύλαξη και για την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς προβλέπεται σε σχετικές με την προστασία της διεθνείς συμβάσεις που υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο της UNESCO και πιο συγκεκριμένα στις Συμβάσεις των Παρισίων του 1970 (N. 1103/1980, άρθρο 5, εδάφιο γ') και του 1972 (N. 1 126/1981, άρθρο 4 και 5) (Βουδούρη, 2003). Όσο κομβική και επιδραστική είναι η δεκαετία του 1960, άλλο τόσο κρίσιμη θεωρείται η επόμενη δεκαετία του 1970. Είναι δεκαετία ορόσημο στον τρόπο αντιμετώπισης των μουσείων διεθνώς, με κύριο χαρακτηριστικό την αντιστροφή της αντίληψης περί ενός χώρου παρουσίασης συλλογών σε έναν ευρύτερο ιδεατό χώρο ιδεών προς όφελος της κοινωνίας και των μελών της.

Πιο συγκεκριμένα, τότε διεισδύουν πολλές καινούργιες θεωρίες και ιδέες στη μουσειολογία, όπως και νέα φρασεολογία και όροι. Στην καθημερινότητα των μουσείων, στη βιβλιογραφία και κυρίως στη σχετική αρθρογραφία συναντώνται οι λέξεις διαχείριση (management), επικοινωνία (marketing), προγράμματα και ανταγωνισμός, πολυπολιτισμικότητα, δικαιώματα του επισκέπτη, αρχειακή μηχανογράφηση, παγκοσμιοποίηση, εποχή της πληροφορίας, μειονοτικές ομάδες, άτομα με ιδιαιτερότητες, προσδοκίες, διά βίου εκπαίδευση στα μουσεία κ.ο.κ. Την ορολογία αυτή εισάγει η Νέα Μουσειολογία, η οποία θέτει νέες στοχεύσεις και διευρύνει τον ρόλο των μουσείων τοποθετώντας πολλά κριτήρια.

Η Διάσκεψη του ICOM στην Γκρενόμπλ το 1971 και η στρογγυλή τράπεζα του ICOM και της UNESCO στο Σαντιάγκο της Χιλής, έναν χρόνο μετά, σηματοδοτούν τη νέα αντίληψη καθώς τέθηκε και υποβλήθηκε σε επεξεργασία ο νέος προσανατολισμός της μουσειολογίας (Davis, 1999). Έπεται σειρά διεθνών συνεδρίων για τη Νέα Μουσειολογία και τι επιφέρει, αποδεικνύοντας τα οφέλη ενός ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα που θα διακρίνει πλέον τα μουσεία. Συνεχίζουν να αναδεικνύονται το ισχυρό αρχιτεκτονικό αποτύπωμα των μουσείων και η πρωτοτυπία των κτιρίων, εφόσον όπου δημιουργούνται πόλεις κατασκευάζονται μουσεία και «οι

πανίσχυρες πόλεις έχουν και παντοδύναμα μουσεία»,²⁹ τα οποία πάντοτε διατηρούν τη δυναμική δημόσια εικόνα (Μούλιου, 2015).

Προτάσσονται στη λειτουργία τους η αμφίδρομη σχέση με την πόλη, το μέρος που αναδεικνύουν, δηλαδή την κοινότητα και το φυσικό περιβάλλον, και όχι μονάχα η απόδειξη της όποιας ιστορίας επιθυμούν να πρεσβεύουν. Επιφορτίζονται πλέον με πλήθος λειτουργιών και δυνατοτήτων, με εκπαιδευτικά προγράμματα και νέες τεχνολογίες, διοργανώνουν/φιλοξενούν καλλιτεχνικές δράσεις και φιλοδοξούν να μετατραπούν σε χώρο ζύμωσης ιδεών και συνάντησης ενεργών πολιτών (Bruno et al, 2007).

Τα μουσεία μεταβάλλονται από παραγωγό πληροφορίας σε παραγωγό γνώσης, μέσω των ερμηνευτικών προσεγγίσεων που προτείνονται ώστε να υπερβούν τον αισθητισμό και τη φетиχοποίηση των αντικειμένων, την υμνολογία της πολύτιμης ύλης ή της μορφής (Gathercole, 1989). Στο ίδιο ακριβώς βιβλίο, η Pearce, μουσειολόγος με σπουδές στην αρχαιολογία, μας αναπτύσσει τη μουσειολογική θεωρία ότι «τα αρχαιολογικά μουσεία είναι μέρος μιας κοινωνικής διαπραγμάτευσης με το να δομούν ή να αναδομούν το παρελθόν μέσα από τη διαχείριση των συλλογών τους, τη διαδικασία της επιμέλειας και τέλος την έκθεση». Η μουσειολογική θεωρητική σκέψη των δύο αυτών δεκαετιών είναι άκρως κριτική στη μουσειακή πρακτική. Η πολυσημία των αντικειμένων και ο πολλαπλός αντίκτυπός τους τίθεται στο επίκεντρο των διεθνών συσκέψεων. Εξετάζει, επίσης, τις πληροφορίες για την ιστορική διαδρομή που έχουν διανύσει στο χρόνο, τις πιθανές χρήσεις και τη σημασία που προσέλαβαν ανάλογα με τους αλληπάλληλους κοινωνικούς σχηματισμούς (Hooper-Greenhill, 1999).

Η 9η Γενική Συνέλευση του ICOM πραγματοποιήθηκε το 1971 στη Γαλλία με θέμα «Το Μουσείο στην υπηρεσία του ανθρώπου, σήμερα και αύριο». Πέρα από την ήδη γνωστή έμφαση στον δυναμικό ρόλο των μουσείων στην κοινωνία, σύμφωνα με το τελικό κείμενο-ψηφίσμα, οι λειτουργίες του σύγχρονου μουσείου οφείλουν να επικεντρωθούν στον εκπαιδευτικό τους ρόλο, στη μετάδοση της πληροφορίας και της γνώσης στην κοινωνία, όπως αυτή το έχει ανάγκη σε κάθε χρονική περίοδο (Ψηφίσματα και οι αποφάσεις των Συνελεύσεων του ICOM, και του 1971 General Assembly)³⁰.

Ακριβώς έναν χρόνο αργότερα και πάλι στη Γαλλία, στο Παρίσι, το 1972, και ταυτόχρονα με τη Σύμβαση της UNESCO για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς που υπογράφεται επίσης εκεί, το ICOM, όπως αναφέρθηκε προωθώτερα, διατυπώνει τον πρώτο επίσημο ορισμό της μουσειολογίας. Το πλαίσιο του γνωστικού αντικείμενου της μουσειολογίας αφορά την ιστορική μελέτη, την ιστορία των μουσείων, του κοινωνικού ρόλου που διαδραμάτισαν, των ειδικών συστημάτων έρευνας, συντήρησης, εκπαίδευσης και οργάνωσης, της σχέσης τους με το φυσικό περιβάλλον, καθώς και της ταξινόμησης των διαφορετικών τύπων μουσείων (Μούλιου, 2001). Η μουσειολογία δεν καταπιάνεται μόνο με την αισθητική παρουσίαση των συλλογών, αλλά ανιχνεύει το αιτιατό και την προέλευσή τους, όπως επίσης καταπιάνεται και με την αποστολή συνολικά του μουσείου σε σχέση με το όραμα που ακολουθεί, τις ιδεολογικές καταβολές και τον εκπαιδευτικό του ρόλο.

Η Μουσειολογία είναι η επιστήμη του μουσείου που αντιμετωπίζεται ως πολυσήμαντος θεσμός και σχετικά λίγο αργότερα, το 1976, ιδρύεται η Διεθνής Επιτροπή Μουσειολογίας του ICOM, το ICOFOM (International Committee for Museology) με αντικείμενο την επιστήμη της μουσειολογίας. Έκτοτε διατυπώνονται πολλοί ορισμοί περί μουσειολογίας, και τη δεκαετία του 1980 κυριαρχούν οι αντικειμενοκεντρικές μουσειολογίες. Είχαν στο επίκεντρο τη μουσειολογία η οποία καταπιάνεται με τον θεσμό του μουσείου και τις λειτουργίες του. Τότε κάνει την εμφάνισή του στην Ευρώπη το αμερικάνικο μοντέλο του μουσείου, δηλαδή το μουσείο ως εταιρεία που μοιάζει να ακολουθεί επιχειρηματικό μοντέλο και που αντανακλά την αντίστοιχη ιδιωτική οικονομική ιδεολογία. Συνδέεται με τη λογική που έχουν οι αγορές και τη βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου. Ο όρος πρωτοεισάγεται μαζί με αυτόν της πολιτισμικής βιομηχανίας.

Εξετάζοντας διαδοχικά τα ψηφίσματα-αποφάσεις του ICOM αξίζει να γίνει διττή αναφορά. Κατά πρώτον, στην πρώτη διεπιστημονική συνάντηση που οργανώθηκε από την UNESCO και το ICOM στη Χιλή το 1972, στην οποία Διακήρυξη του Σαντιάγκο εισάγεται η έννοια του ολιστικού μουσείου (πηγή: Declaration of Santiago 1972). Από τη μία τα μουσεία «να βοηθήσουν τους πολίτες να δουν τον κόσμο ως ολοκληρωμένο σύνολο και τον εαυτό τους ως μέρος του συνόλου αυτού», πέραν αυτού όμως να βοηθήσουν στην ανάπτυξη, εν προκειμένω της Λατινικής Αμερικής που φιλοξένησε τη Σύνοδο. Κατά δεύτερον, το 2010, το ICOM κατά

²⁹ Το Παρίσι ταυτίζεται με το Λούβρο και την περίφημη αρχιτεκτονική προσθήκη της πυραμίδας, το Ερμιτάζ συνδέεται με την Αγία Πετρούπολη, το Μουσείο του Βατικανού με τη Ρώμη, το Βρετανικό Μουσείο με το Λονδίνο κ.ο.κ.

³⁰ <http://icom.museum/resolutions/eres71.html>

τη διάρκεια της 25ης Γενικής Διάσκεψης στη Σανγκάη, υιοθέτησε τη Χάρτα για την Πολιτιστική Διαφορετικότητα, ένα κείμενο αρχών με προμετωπίδα «[...] την αναγνώριση της σημασίας της πολιτιστικής πολυμορφίας και βιοποικιλότητας, την αναγκαιότητα για διαπολιτισμικό και διαγενεακό διάλογο και την υιοθέτηση πολιτικών κοινωνικής προσβασιμότητας από τα μουσεία [...]».

Το ICOM Cultural Diversity Charter περιγράφει το σύνθετο θέμα της κοινωνικής πρακτικής από τα μουσεία, επικαιροποιώντας τις πρακτικές μουσειακής ηθικής εν είδει δεκαλόγου ή ανασυντάσσοντας έννα καινούργιο χάρτη πλοήγησης σε μια δυναμική κοινωνία που απαντά στις προκλήσεις και εξελίσσεται διαρκώς (Μούλιου, 2015). Λαμβάνει υπόψη τις νέες τάσεις σε διεθνές επίπεδο, προχωρά σε συστάσεις και αναλαμβάνει κομβικές πρωτοβουλίες, αποσκοπώντας στον εκσυγχρονισμό και στην αποτελεσματικότητα της μουσειακής λειτουργίας. Καταγράφει, συστηματοποιεί και προτείνει προκειμένου οι συσχετιζόμενοι φορείς (αρμόδια υπουργεία, πολιτιστικά ιδρύματα, φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης) να προσαρμόζονται έγκαιρα και να προχωρούν στην εφαρμογή των νέων στρατηγικών μουσεία της αρμοδιότητάς τους.

Ολοκληρώνοντας τη χρονική αναφορά στις διεθνείς συμβάσεις που αφορούν την εξέλιξη των μουσείων και την αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, γίνεται αναφορά στις δύο σχετικά πρόσφατες παρεμβάσεις της UNESCO. Η 38η σύνοδος της UNESCO επικύρωσε το 2015 το κείμενο Σύσταση για την Προστασία και Προβολή των Μουσείων και Συλλογών, που συντάχθηκε σε συνεργασία με το ICOM για τη συμπλήρωση και τη διεύρυνση των προτύπων και των αρχών για τη λειτουργία των μουσείων, δίνοντας έμφαση και προτεραιότητα στον εκπαιδευτικό και κοινωνικό τους ρόλο.

Τέλος, το 2017, η UNESCO ενέκρινε ψήφισμα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ για την πολιτιστική κληρονομιά, με ειδική αναφορά στα μουσεία, στον υπαρκτό κίνδυνο της τρομοκρατίας και των πολεμικών συρράξεων. Η UNESCO αποτελεί σήμερα τον πιο αποτελεσματικό διεθνή οργανισμό με συνεπές έργο. Διευρύνει τον διάλογο και τη συμβολή σε τομείς όπως η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, η διαφορετικότητα, η προστασία του περιβάλλοντος, η βιοηθική, το ντόπινγκ, η ισοτιμία στην εκπαίδευση.

2.2 Η εξέλιξη των ελληνικών μουσείων, ύφος και περιεχόμενο

Τα πρώτα μουσεία στη χώρα μας αποτέλεσαν το μονοσήμαντο σημείο επαφής και αλληλεπίδρασης της αρχαιολογίας με την κοινωνία. Τα μουσεία απευθύνονταν εξ αρχής ως παιδευτικό και γνωστικό μέσο σε κάθε πολίτη³¹ για την κατανόηση της ιστορίας του και για αυτό τέθηκαν εξ αρχής υπό τον πλήρη έλεγχο και σχεδιασμό του ελληνικού κράτους. Προτεραιότητα έγινε η διάχυση και η εδραίωση της ιδέας μιας διακριτής εθνικής ταυτότητας με υψηλά ιδεώδη. Πιο συγκεκριμένα, τον κύριο λόγο σχεδιασμού και υλοποίησης είχε η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία, ως υπεύθυνη για την εποπτεία όλων των αρχαιολογικών ανασκαφών, των μουσείων, καθώς και του συνόλου της αρχαιολογικής κληρονομιάς της χώρας.

Ιδρύθηκε το 1833, είναι από τις πιο παλαιές υπηρεσίες και στέγασε τις πρώτες συλλογές με αρχαιολογικά κειμήλια, αρχικά στο πρώτο Πανεπιστήμιο (1858-1865), κατόπιν στο Βαρβάκειο Λύκειο (1862-1882) και τέλος στο Πολυτεχνείο (1878-1893) για τη φιλοξενία της συλλογής.

Ήδη από το 1807, ο Αδαμάντιος Κοραής είχε εισαγάγει την ιδέα περί ενός καθολικού «Ελληνικού Μουσείου», ενώ το 1823 συνέταξε επίσημη επιστολή προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο επισημαίνοντας την ιστορική ανάγκη να συγκεντρωθούν «τα λείψανα της ελληνικής αρχαιότητας».³² Η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας το 1827 απαγορεύει την πώληση και την εξαγωγή αρχαιοτήτων στο εξωτερικό και το 1829 ο κυβερνήτης Καποδίστριας ιδρύει τελικά το Εθνικό Μουσείο στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας με διευθυντή τον λόγιο Ανδρέα Μουστοξύδη (ό.π.: 11-16). Μάλιστα ως πρώτα αντικείμενα από την αρχαιότητα ήταν τα κυκλαδικά ευρήματα. Το Εθνικό Μουσείο αποτέλεσε τον πυρήνα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου που αρχικά λεγόταν Κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο και με βασιλικό διάταγμα από τον Όθωνα φιλοξενήθηκε στον Ναό του Ηφαίστου μέχρι το 1874.

³¹ Στο Ηνωμένο Βασίλειο δεν ισχύει το αντίστοιχο, όταν ήδη από τη βικτωριανή εποχή τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι ιστορικές γνώσεις απευθύνονταν σχεδόν αποκλειστικά στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα.

³² Στα προλεγόμενα της έκδοσης του Ισοκράτη, ο Κοραής εξαπολύει μύδρους εναντίων όσων παλούν τα αρχαία «αντί αργυρίου» και τους καλεί να αναφωνήσουν ότι «από εδώ και πέρα μήτε χαρίζωμεν μήτε πωλώμεν πλέον τα πατρογονικά κτήματα». Αυτή η στάση, σημειώνει, είναι ο καλύτερος τρόπος για να κλείσουμε «τα στόματα των κατηγορών του γένους». Η κατηγορία ήταν η ανυπαρξία Γένους, ότι οι επαναστατημένοι Έλληνες δεν κατάγονταν από τους αρχαίους Έλληνες, ότι το Έθνος είχε απωλέσει τις ρίζες του και άρα κατά τον Κοραή τα αρχαία ήταν απτά τεκμήρια περί του αντιθέτου.

Ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος (1834) κάνει σαφή μνεία στην ίδρυση επαρχιακών μουσείων, κάτι που δεν ήταν, ωστόσο, εφικτό λόγω των δεδομένων συνθηκών. Η δημιουργία του νέου μουσείου ξεκίνησε το 1866. Το μουσείο στο νεοσύστατο κράτος ταυτίζεται με την ασφαλή στέγαση των αρχαίων καταλοίπων και αποδεικνύει περίτρανα την άμεση σχέση με την αρχαία Ελλάδα, κηρύττοντας προς κάθε κατεύθυνση την πίστη στην ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού (Avgouli, 1994).

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία όμως ξεχωρίζει την αρχαία κλασική περίοδο και υποβαθμίζει τα βυζαντινά ή τα οθωμανικά κατάλοιπα και μνημεία, είναι πολιτική και κοινωνική υποχρέωση. Διακρίνεται μια εμμονή στην ανάδειξη του κλασικού παρελθόντος και των μνημείων του που κατέχουν αυξημένη ιδεολογική και κοινωνική αξία έναντι των άλλων αρχαιοτήτων οποιασδήποτε περιόδου. Τα «ιερά λείψανα», όπως τα αποκάλεσε ο Κοραΐς, μπαίνουν στα μουσεία και ο κόσμος τα αντιμετωπίζει με την ευλάβεια που προσκυνά τις ιερές εικόνες.

Συνοπτικά, σε αυτό το χρονικό διάστημα αναγνωρίζονται τρεις ξεχωριστές περίοδοι για τα ελληνικά μουσεία: 1829-1874 ως η περίοδος των πρωτοπόρων, 1874-1900 ως η περίοδος της διαμόρφωσης και 1900-1910 ως η περίοδος της επέκτασης. Όπως ήταν φυσικό, το πιο συστηματικό μουσείο που υπήρξε ήταν της Ακρόπολης (1854-1874), όπου στεγάστηκαν τα ευρήματα του ιερού βράχου και ό,τι σχετιζόταν με αυτόν. Διέθετε και οδηγό πληροφοριών για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Μόλις ολοκληρώθηκε η κατασκευή του, ιδρύθηκαν τα αρχαιολογικά μουσεία της Σπάρτης (1874-1876) και της Ολυμπίας (1875-1881).

Το 1882 στο ιδρυτικό καταστατικό της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος γίνεται ρητή αναφορά ότι «[...] άπαντα τα [...] μέλη είχαν κατανοήσει το εθνικόν χρέος προαγωγής της μεσαιωνικής (βυζαντινής) και νεωτέρας ελληνικής ιστορίας, εμπνεόμενοι εκ της ενιαίας θεωρήσεως της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους κατά την διδασκαλίαν του Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου [...]»

Στα τέλη του 19ου αιώνα σφυρηλατείται η θεωρία για τον αδιάσπαστο χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού, που πηγάζει απευθείας από την αρχαία Ελλάδα (Jusdanis, 1995). Τα μουσεία αποσκοπούν μονοσήμαντα στην ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και στην ευθεία σύνδεση με την αρχαία Ελλάδα. Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, βασικός θεμελιωτής και εκφραστής αυτής της άποψης, ακολουθώντας τον Ζαμπέλιο, ταξινόμησε την ελληνική ιστορία σε τρεις μεγάλες περιόδους (αρχαία, βυζαντινή και νέα), όπως ήδη αναφέρθηκε.

Τοποθέτησε το Βυζάντιο σε μια συνέχεια που εκκινούσε από τις πρώτες στιγμές της ιστορίας μέχρι τον ένδοξο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του '21 και την πιο ανθεκτική αντίληψη της Ελληνικής Ιστορίας (για αυτό αναγνωρίζεται ως ένας από τους διαμορφωτές της εθνικής μας συνείδησης). Συνέχισε, ωστόσο, ένα κλίμα αρχαιολατρίας εις βάρος των βυζαντινών μνημείων, κυρίως της Αθήνας, και γενικότερα για δεκαετίες, εξαιτίας αυτού του ιδεολογικού κλίματος, η βυζαντινή κληρονομιά είχε δευτερεύουσα θέση. Έτσι, μόλις στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ανακύπτουν τα αντίστοιχα μουσεία που στηρίζουν τις παραπάνω θέσεις, το 1914 το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, το 1918 το Λαογραφικό Μουσείο, το 1926 το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο και το 1930 το Μουσείο Μπενάκη.

Το 1918 ιδρύεται το πρώτο Λαογραφικό Μουσείο στην Ελλάδα με την επωνυμία «Μουσείον Ελληνικών Χειροτεχνημάτων» και με αυτό ολοκληρώνεται από το κράτος το σχήμα της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνισμού. Μόλις στο μεταίχμιο του 19ου προς τον 20ό αιώνα η εμφανιζόμενη «Εταιρεία των Φιλοτέχνων» έθεσε ως προτεραιότητα την ανάπτυξη των ωραίων τεχνών, την ηθική και την υλική εμφύχωση των καλλιτεχνών.

Το 1931 ορίζεται η έκδοση «αρχαιολογικού γραμματοσήμου» με σκοπό τη συντήρηση των συλλογών και την ανέγερση νέων μουσείων από την πώλησή του. Η δράση της «Εταιρείας των Φιλοτέχνων», εκτός από τη διοργάνωση εκθέσεων, περιέλαβε την ίδρυση αναγνωστηρίου, βιβλιοθήκης με ειδικά συγγράμματα και την ίδρυση γυναικείας καλλιτεχνικής σχολής. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι περίφημοι ζωγράφοι της Σχολής του Μονάχου (Γύζης, Λύτρας, Ιακωβίδης), όπως καταγράφονται οι θέσεις τους στα μέσα της εποχής για δημιουργία Εθνικής Πινακοθήκης, κάτι που επιτεύχθηκε το 1900 με πρώτο έφορο τον ζωγράφο Γεώργιο Ιακωβίδη.

Η δεκαετία του 1930 θεωρείται κομβική αναφορικά με την αποτύπωση της πολιτιστικής προσέγγισης και της πολιτιστικής ανάπτυξης. Μετά την καταστροφή του 1922 και την απώλεια του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, που είχε γαλουχήσει τη χώρα για πολλές δεκαετίες, η «ελληνικότητα» δεν αναζητείται πλέον στην αρχαιολατρία και στις ρομαντικές αποδόσεις της. Η λεγόμενη «γενιά του '30», η διάνοηση της εποχής δηλαδή, επιβάλλει ήπια έναν διαφορετικό τρόπο αντίληψης, της κουλτούρας. Ορίζει εκ νέου την αισθητική και το σύγχρονο (για εκείνη την εποχή), επηρεάζοντας πολλούς τομείς της πνευματικής και της καλλιτεχνικής ζωής της εποχής, μεταξύ των οποίων και τα μουσεία, την αρχιτεκτονική, την πεζογραφία κ.ά.

Το Μουσείο Μπενάκη εγκαινιάζεται τον Απρίλιο του 1931 και λόγω του ιδρυτή ευεργέτη Αντώνη Μπενάκη διατηρεί σε μεγάλο βαθμό «το θερμό ύφος ενός σπιτιού» το οποίο στεγάζει και φιλοξενεί τη διαχρονική συνοχή του ελληνισμού. Στόχος, ακόμη και των επανεκθέσεων, ήταν να αντιληφθεί ο επισκέπτης μια συνολική εικόνα της ιστορικής πορείας του έθνους.

Στη μεταπολεμική περίοδο, στη διαλυμένη Ελλάδα, εξαιτίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου που τον ακολούθησε αλλάζει η αντίληψη περί χρησιμότητας των μουσείων και των μνημείων του παρελθόντος. Πλέον το Υπουργείο Πολιτισμού μπαίνει στην υπηρεσία της νέας κρατικής στόχευσης που δεν είναι άλλη παρά η ανάπτυξη του τουρισμού. Είναι η περίοδος που ανακαλύπτουμε ότι η «βαριά βιομηχανία» της χώρας είναι ο τουρισμός, ένα στερεότυπο ή μια πραγματικότητα που έμεινε ως πολιτικό σλόγκαν μέχρι σήμερα. Όλα τα μνημεία και τα ερείπια του παρελθόντος αντικατοπτρίζουν τη δίψα των τοπικών κοινωνιών για οικονομικό βιοπορισμό. Το κράτος θέτει σε αυτή την τροχιά τη λειτουργία και την επέκταση των μουσειακών χώρων σε ολόκληρη τη χώρα, με έμφαση στον τομέα των αρχαιολογικών μουσείων. Ιδρύονται και ιδιωτικά μουσεία βασισμένα στις προσωπικές συλλογές των ιδρυτών τους, ενώ ξεκινούν και τα πολιτιστικά τμήματα των μεγάλων τραπεζών.

Η άμεση αρνητική συνέπεια σε αυτή τη μεταστροφή είναι η ανάσταση του ελληνοκεντρικού προσανατολισμού που θα καθλώσει τη χώρα πολιτιστικά, μακριά από τις διεθνείς αναζητήσεις και τα νέα θεωρητικά ρεύματα.

Οι μουσειακές συλλογές εκτίθενται και παρουσιάζονται στη λογική αναπαράστασης του παρελθόντος με γραμμικό τρόπο, ενώ δείχνουν μια χρονική εξέλιξη που δεν λαμβάνει υπόψη κοινωνικές και πολιτικές πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Το ίδιο μοτίβο ακολουθείται και στα νεοσύστατα λαογραφικά μουσεία, που τότε ξεφυτρώνουν σποραδικά σε όλη την περιφέρεια για την ενδυνάμωση του πολιτιστικού της προφίλ. Με τη σειρά τους αποδεικνύουν την αυθεντία, το γνήσιο της «φυλής» μέσα από ρομαντικές προβολές της αγροτικής υπαίθρου, που χάνεται (λόγω της αστικοποίησης), του βουκολικού τρόπου ζωής, που δεν είχε σχέση με την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα ή τη συμβολή των πληθυσμών στο εθνικό γίγνεσθαι.

Η επταετία της δικτατορίας (1967-1974) απομακρύνει ακόμη περισσότερο από θεωρητικές επιστημονικές αναζητήσεις την όποια πολιτιστική πολιτική, ενώ τα φεστιβάλ και οι τέχνες γενικότερα αποκτούν εσωστρέφεια και μονομέρεια και η παράδοση έχει αποκλειστικά ιδεολογική χρήση. Η τουριστικοποίηση της πολιτιστικής προβολής εντείνεται. Το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών συστάθηκε με αυτή την ονομασία το 1971³³ και τον κορμό του αποτέλεσαν:

- α) η Γενική Διεύθυνση Πολιτιστικών Υποθέσεων, και
- β) η Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων. Από το 1971 έως το 1977, το Υπουργείο Πολιτισμού δεν είχε οργανισμό και ασκούσε διοίκηση κατά περίπτωση με τις παλαιές, προ του 1971, διατάξεις.

Τότε ιδρύεται στο Υπουργείο η Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού με στόχο να αποκτήσει επιτελικό ρόλο στην προστασία της νεότερης κληρονομιάς και να συντονίζει την ανεξέλεγκτη παρουσία νέων λαογραφικών μουσείων, τα οποία οι δήμοι θεωρούσαν εθνική τους υποχρέωση και αναγκαιότητα. Παράλληλα, δημιουργούνται μουσεία πολλών ειδών, όπως ιστορικού ενδιαφέροντος, ναυτικά μουσεία, βυζαντινά μουσεία, ισλαμικής τέχνης, μουσεία έργων νεότερης τέχνης και πολλά άλλα. Η άνθηση συμπίπτει με την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια το 1981.

Στον βωμό του ευρωπαϊσμού και της ευρωπαϊκής ταυτότητας με την κοινή μήτρα θα εισέλθουν εκ νέου η ελληνική αρχαιολογική παράδοση, η μυθολογία και η ιστορία μας. Για τη δυναμική είσοδο της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την κουλτούρα της θα προταχθεί το πολιτιστικό κεφάλαιο με τα ποικίλα ιδεολογικά μηνύματα που εκπέμπει. Η χώρα προσφέρει την πολιτιστική της κληρονομιά, το συμβολικό κεφάλαιο, στην εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, που αυτή τη φορά εκκινά την ιστορία της στις πλάτες του Δία από μια ακρογιαλιά της Τύρου ή της Σιδώνας (όπως αποτυπώθηκε στο κέρμα των δύο ευρώ).

³³ Με το ΝΔ 957/1971 (ΦΕΚ166/Α/25.8.1971).

Εικόνα 2.1 *Αρπαγή της Ευρώπης. Αγκιστρωμένη στα κέρατα η Ευρώπη, κατέβηκε από τη ράχη του ζώου στο Δικταίον Άντρον, τόπο γέννησης του Δία, όπου οι Ώρες ετοίμασαν το νυφικό κρεβάτι. Τοιχογραφία από την Οικία του Ιάσονα, Πομπηία, 1ου αι. μ.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Νάπολη.*

(Πηγή: <https://www.coopculture.it/en/poi/mann-national-archaeological-museum-of-naples/>)

Τα επιστημονικά πεδία που αναδύονται από τη δεκαετία του 1980, όπως η μουσειολογία και η πολιτιστική διαχείριση, η επέκταση της κοινωνικής ανθρωπολογίας και η κριτική προσέγγιση του παρελθόντος, ανανεώνουν το ενδιαφέρον για τον ρόλο των μουσείων, χωρίς να αλλάζουν ωστόσο ριζικά το παραδοσιακό μοντέλο πρόσληψης της ιστορίας μέσω των αρχαιολογικών θησαυρών. Η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση, που διαχέεται και αφορά σχεδόν το σύνολο των πολιτιστικών κλάδων (θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο), ανανεώνει –κυριολεκτικά– γερασμένα κτίρια και υποδομές.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες το 2004 υπήρξαν το ισχυρό κίνητρο ώστε τα μεγάλα μουσεία να βελτιώσουν τον εξοπλισμό τους (ενδεικτικά το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο μόλις το 2004 τοποθέτησε μηχανήματα ψύξης), υποδομές και υπηρεσίες. Τότε επικαιροποιούνται μουσειογραφικά οι συλλογές και τα εκθέματα, στήνονται περιοδικές θεματικές εκθέσεις με μεγάλη ανταπόκριση εντός και εκτός συνόρων και ανοίγονται περισσότερες προοπτικές και συνεργασίες. Πολλές εκθέσεις με επίκεντρο τον έρωτα, τη γυναίκα, τη θρησκεία, το κάλλος και άλλα ποικίλα θέματα κερδίζουν ένα κοινό που δεν ήταν τόσο κοντά στα μουσειακά δρώμενα, ενώ εκπροσωπούν την Ελλάδα στο εξωτερικό με μεγάλη ανταπόκριση (π.χ. η αρχαιοελληνική έκθεση *The Greeks* ταξίδεψε από την Ιαπωνία μέχρι την Αμερική).

Η νέα ερμηνευτική ματιά αποτυπώνεται στις θεματικές που απασχολούν τις νέες μουσειογραφικές εκθέσεις, όπου τα μουσεία μπορούν ή τολμούν να εναρμονιστούν στα νέα δεδομένα. Το ορόσημο των Ολυμπιακών Αγώνων επαναφέρει έναν διάλογο για τον ρόλο των μόνιμων εκθέσεων, το είδος παρουσίασης και τον τρόπο θέασης των υλικών τεκμηρίων, την ανάγνωση του παρελθόντος, την επικαιροποίηση της επικοινωνίας με το κοινό και πολλά άλλα θέματα που ανέκυσαν.

Πολύ χαρακτηριστικά, στο μεγαλύτερο μουσείο της χώρας, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, οι εργασίες ανακαίνισης του κτιριακού συνόλου διήρκεσαν τέσσερα χρόνια (2001-2004) και συμπαρέσυραν τη μόνιμη έκθεση. Η ανανέωση στο μουσειογραφικό πνεύμα εξαντλήθηκε στην αρχιτεκτονική του συγκροτήματος, στην αισθητική των χώρων και στην εισαγωγή τεχνολογικών στοιχείων, αφήνοντας απέξω τον παραδοσιακό τρόπο της χρονολογικής κατάταξης των συλλογών.

Αν και η επανέκθεση δεν παρέκκλινε σημαντικά από την προηγούμενη λογική χρονολογικής και τυπολογικής ανάπτυξης των αντικειμένων, η ανανέωση αποτυπώνεται στα εκπαιδευτικά προγράμματα σε πρωτοβουλίες όπως το έκθεμα του μήνα, σε πληθώρα περιοδικών εκθέσεων με πρωτοτυπία, στη δημιουργία ιστοσελίδας και στην εκτεταμένη χρήση Διαδικτύου, καθώς και σε μια σειρά άλλων ενεργειών που εντάχθηκαν έκτοτε στην πολιτιστική πολιτική του μουσείου.

Αντίστοιχα, η διεύθυνση του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών, την επίμαχη δεκαετία του 2000, με το πέρασμα στη νέα εποχή, μεταμορφώνει ένα μουσείο στο κέντρο της πρωτεύουσας με γνωσιακό αντικείμενο τη βυζαντινή περίοδο και τα λατρευτικά τεκμήρια της ορθόδοξης θρησκείας. Πιο συγκεκριμένα,

κατατίθεται μια νέα μουσειολογική και μουσειογραφική πρόταση (Γκαζή, 2012· Κωνσταντίνος, 2004) που δεν επιθυμεί να αφηγηθεί μια στρατευμένη εθνική ιστορία, τα εκθέματα είναι ιστορικά αντικείμενα και όχι ιδεολογικά εργαλεία, η εικόνα του παρελθόντος δεν είναι μία και αδιαίρετη και πολλά άλλα καινοτόμα θεωρητικά πλαίσια. Πολύ σημαντική η επισήμανση του τότε διευθυντή του ότι η μουσειολογική πρόταση συνίσταται σε πολλές μικρές ιστορίες, οι οποίες με τη σειρά τους αφηγούνται πτυχές του παρελθόντος.

Παρά το γεγονός ότι στο ΒΧΜ εκτίθενται σπάνιες και πολύτιμες εικόνες ή λατρευτικά κειμήλια, τέθηκε μια νέα φιλοσοφία σε ένα από τα βασικά εθνικά μουσεία. Με σαφή τρόπο άλλαξαν τα μέχρι τότε δομικά στοιχεία του μουσείου, ώστε ο επισκέπτης να ανακαλύπτει ένα πολυπολιτισμικό Βυζάντιο με ετερόκλητες οντότητες, αντί μίας ελληνικής αυτοκρατορίας με ρίζες στον Μέγα Αλέξανδρο. Η κοινωνική ιστορία της Βυζαντινής περιόδου και η καθημερινότητα στο Βυζάντιο έγιναν το επίκεντρο του μουσείου.

Γενικότερα, τα χρηστικά εργαλεία και τα αντικείμενα της καθημερινής ζωής, πρωτίστως των λαϊκών στρωμάτων, δηλαδή η αμιγώς ανθρωποκεντρική ερμηνευτική αντίληψη και ο παραδοσιακός πολιτισμός, μπήκαν στο προσκήνιο (στις προθήκες εν προκειμένω) προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα τα ίχνη του παρελθόντος των προηγούμενων κοινωνιών. Δόθηκε βάρος και σε ζητήματα μικρο-ιστορίας, στις αφανείς μάζες,³⁴ σε νέα ερευνητικά πεδία και στην έρευνα για κοινωνικές πτυχές. Ορισμένα μουσεία δεν ακολούθησαν τις σύγχρονες θεωρητικές αναζητήσεις και συνέχισαν στο μοτίβο του εθνικού θεματοφύλακα με τα κλειδιά της ιστορίας και τη μία αλήθεια του έθνους.

Σε γενικές γραμμές, ο 20ός αιώνας έθεσε πολύ σαφείς βάσεις για τη λειτουργία και την κοινωνική αποστολή των μουσείων, βελτιώνοντας καθοριστικά το ύψος και τον τρόπο διαχείρισης του περιεχομένου τους. Ζητήματα όπως ο ρόλος των γυναικών έχουν αναγνωριστεί και προβληθεί, θέματα όπως η αρχαιολογία που εκ πρώτης όψης δεν αφορούν την καθημερινότητα έχουν συνδεθεί με σημερινά ερωτήματα και ενδιαφέροντα (Merriman, 1999).

Το πέρασμα στη νέα χιλιετία βρήκε την Ελλάδα με ένα εκτεταμένο μουσειακό πρόγραμμα αναβάθμισης των παρεχόμενων συνθηκών-υποδομών και με την ανέγερση αρκετών νέων μουσείων σε ένα πιο ενεργό δίκτυο με πολλούς φορείς. Στον 21ο αιώνα τα μουσεία καλούνται να οδηγήσουν τον επισκέπτη στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που σχετίζονται με «τεχνολογικό αλφαριθμητισμό, κριτική σκέψη, επίλυση προβλήματος, δημιουργικότητα, κοινωνική συνείδηση και επίγνωση της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας» (Institute of Museum and Library Services, 2009).

Η ψηφιακή εκπαιδευτική πραγματικότητα επηρεάζει αναπόφευκτα τον τρόπο λειτουργίας των μουσείων και το πώς μεταδίδουν τα μηνύματά τους. Προσαρμόζονται ενσωματώνοντας τεχνολογίες και εντάσσονται σε ένα όλο και πιο διευρυμένο ψηφιακό οικοσύστημα.

2.3 Μουσεία βιομηχανικής κληρονομιάς

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι του ευρωπαϊκού 20ού αιώνα διέλυσαν τους κοινωνικούς, οικονομικούς και αρχιτεκτονικούς ιστούς πολλών πόλεων της Ευρώπης και έβλαψαν την πολιτιστική δημιουργία του παρελθόντος και των εποχών τους. Αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρείται η δημιουργία μουσείων επιστήμης και τεχνολογίας, τα οποία παρουσιάζουν δημιουργικά τη βιομηχανική και προβιομηχανική κληρονομιά. Το Μουσείο Τεχνολογίας στο Μόναχο φιλοξενεί σε ένα αχανές κτίριο όλα τα τεχνολογικά επιτεύγματα από τα πρώτα βήματα του ανθρώπου μέχρι σήμερα σε όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές.

Η επιστήμη της βιομηχανικής αρχαιολογίας οργανώνει τη διάσωση και την ανάδειξη των πόρων της βιομηχανικής κληρονομιάς, που έχει ποίκιλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ανάλογα με την περιοχή, την περίοδο και το είδος στο οποίο είχε εξειδικευτεί. Διακρίνονται ως προς τη μορφή και τη λειτουργία τους σε:

- βιομηχανικά τοπία (στη Μήλο τα θεωρυχεία καλύπτουν μια ολόκληρη περιοχή με κτίρια, στοές, βαγονέτα και εγκαταστάσεις)·

³⁴ «[...] Ποιος έχτισε τη Θήβα την εφτάπυλη; Στα βιβλία δε βρίσκεις παρά των βασιλιάδων τα ονόματα. Οι βασιλιάδες κουβαλήσαν τ' αγκωνάρια; Και τη χλιοκαταστρεμμένη Βαβυλώνα, ποιος την ξανάχτισε τόσες φορές; [...] Ποιος μαγείρεψε τα νικητήρια συμπόσια; Κάθε δέκα χρόνια κι ένας μεγάλος άνδρας. Ποιος πλήρωσε τα έξοδα; Πόσες και πόσες ιστορίες. Πόσες και πόσες απορίες [...]» (Μπέρτολτ Μπρεχτ).

- βιομηχανικά κελύφη (το πρώην Εργοστάσιο Τσαούσογλου στην οδό Πειραιώς που ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού και φιλοξενεί φεστιβαλικές εκδηλώσεις και εργαστήρια του Οργανισμού Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων)· και
- βιομηχανικά μουσεία, όπως το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα.

Ο σχεδιασμός, το πλαίσιο διαμόρφωσης και η στρατηγική προστασίας αποσκοπούν στην εξοικείωση του κοινού με το βιομηχανικό περιβάλλον και τη συνεισφορά του στην ανθρώπινη εξέλιξη, όπως, επίσης, και στην ενημέρωση αναφορικά με τις ταχύτατα εξελισσόμενες τεχνολογίες. Από το Υπαίθριο Μουσείο Νερού στην Έδεσσα, το οποίο εντάχθηκε στις πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης, μέχρι τους Μπαρουτόμυλους της Δημητσάνας, το αμαξοστάσιο στο Ρουφ στην Αττική και το Πολιτιστικό Τεχνολογικό Πάρκο στο Λαύριο, το οποίο βρίσκεται στους χώρους του πρώην βιομηχανικού συγκροτήματος της παλαιάς Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, η χώρα μας διαθέτει αξιόλογα βιομηχανικά μνημεία και υποσύνολα που μπορούν να μετατραπούν σε πολιτιστικούς χώρους εκπαίδευσης και αναψυχής.

2.4 Η προσφορά των μουσείων στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό

Τα μεγάλα μουσεία της χώρας μας, τα θεωρούμενα εθνικά μουσεία, ιδρύθηκαν σταδιακά προκειμένου να τεκμηριώσουν έμπρακτα την επίσημη πολιτική για την οικοδόμηση της στέρεης έννοιας του έθνους. Η συνέχεια του έθνους, στα ίδια χωρικά και γεωγραφικά σημεία, με αλληπάλληλες κληρονομίες και αλληλουχίες αποτελούσε, και ίσως ακόμη αποτελεί σε κάποια μουσεία, τον θεμέλιο λίθο και τον λόγο ύπαρξης των μουσείων.

Καθώς τα ιδεολογικά προτάγματα αλλοτινών εποχών με ιστορικές ιδιαιτερότητες ατόνησαν, σε συνδυασμό με την εξέλιξη των διεπιστημονικών μουσειακών σπουδών σήμερα τα μουσεία επιτελούν και ικανοποιούν πολλές γνωστικές και ψυχαγωγικές ανάγκες, όπως ακριβώς αποτυπώνεται στον τελευταίο ορισμό των μουσείων από το ICOM. Οι μύθοι και οι εθνικοί θρύλοι έδωσαν τη σκυτάλη στην κριτική ανάγνωση και στάση απέναντι στο κοινό παρελθόν μας, που αλλάζει ανάλογα με τον τρόπο θέασης των ιχνών που ανακαλύπτουμε. Τα παραδοσιακά σχήματα αντίληψης της εθνικής ιστορίας κλονίστηκαν, όπως η βεβαιότητα του κρυφού σχολειού, τη στιγμή που ένα άρτιο τεχνολογικά μουσειογραφικό πλαίσιο θέτει εκ νέου ερωτήματα και αναδεικνύει άγνωστες επιστημονικές πτυχές με τη συνδρομή και άλλων επιστημών.

Το κριτικό σχήμα αντίληψης του παρελθόντος αντικατέστησε την ηρωική και επική ή ρομαντική εικόνα των προπατόρων του έθνους, με τα εκάστοτε εκθέματα να συνδιαμορφώνουν την πολιτισμική ταυτότητα του ελληνισμού. Η απλουστευτική εκδοχή της ενιαίας πορείας έγινε πολλές διαδοχικές και παράλληλες ιστορίες με αυτοτέλεια και διαφορετικό περιεχόμενο, προσφέροντας αντίστοιχα εθνική υπερηφάνεια και διακριτή ταυτότητα δίχως την καταφυγή σε μια εύπεπτη γραμμική ιστορία της Ελλάδας για χιλιετίες.

Η Νέα Μουσειολογία, στην οποία έγινε ήδη αναφορά, τη δεκαετία του 1970 έφερε νέους σκοπούς και προσδοκίες από μια ολιστική μουσειακή πολιτική, την οποία πρότεινε μεθοδικά. Αρχικά εμφανίστηκε ακολουθώντας τον αποδεικτό ορισμό που έδωσε το ICOM (International Council of Museums): «[...] το μουσείο αποτελεί ένα μόνιμο ίδρυμα δίχως κερδοσκοπικό χαρακτήρα, που τίθεται στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, ανοικτό στο κοινό, που συλλέγει τα υλικά αντικείμενα της παρουσίας του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, τα συντηρεί, τα ερμηνεύει, τα εκθέτει προς όφελος του κοινού μέσα από διαδικασίες μελέτης, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας [...]». Αναφέρθηκε διεξοδικά στην επικοινωνία με το κοινό, η οποία μέχρι τότε ήταν μονόπλευρη, στη συλλογή, τεκμηρίωση, συντήρηση, μελέτη, ερμηνεία και έκθεση των αντικειμένων με έμφαση στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον των μουσείων. Σύμφωνα με τη Νέα Μουσειολογία:

- Στον κοινωνικό χώρο, τα μουσεία οφείλουν να αντιλαμβάνονται και να εγκολπώνονται το σύνθετο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσονται και παράλληλα να διευρύνουν την κοινωνική βάση και το κοινό τους. Τα μουσεία χρηματοδοτούνται από τους φόρους των πολιτών και οφείλουν να απευθύνονται στο σύνολο των πολιτών χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς.
- Στον οικονομικό χώρο, τα μουσεία πρέπει να καταστούν βιώσιμα, διευρύνοντας την κάθε πιθανή χρηματοδότησή τους. Πρέπει να αναζητούν τρόπους για τους απαραίτητους πόρους όχι μόνο για την κάλυψη πάγιων αναγκών, αλλά και για τη διεύρυνση των δράσεών τους. Δηλαδή όλο και περισσότερες διοργανώσεις των εκθέσεων, συντήρηση των υπαρχόντων

αντικειμένων, αγορά και εμπλουτισμό των συλλογών, ανάδειξη της δράσης τους και των προγραμμάτων, καθώς και ενδυνάμωση του κοινωνικού και του εκπαιδευτικού τους έργου.

- Στον πολιτικό χώρο, πρέπει να αποκτήσουν αυτονομία και σταθερή πορεία ανεξάρτητα από το πολιτικό τοπίο και τις πιέσεις. Η χρηματοδότηση οφείλει να αφήνει ανεπηρέαστη τη λειτουργία και τον σχεδιασμό, ενώ οφείλουν να απέχουν από τοποθετήσεις με εθνικιστικό, φυλετικό ή άλλο διχαστικό περιεχόμενο. Έχουν αυτόνομη πορεία, αν και επηρεάζονται από τις πολιτικές αποφάσεις και την επιχορήγηση της κάθε κυβέρνησης.

Η αποστολή, το καταστατικό και οι στρατηγικοί στόχοι, τα νοήματα και το περιεχόμενο που εκπέμπει κάθε μουσείο αποτελούν πεδίο αναθεώρησης και αναστοχασμού. Τα μουσεία συνδέονται με τη γνώση και την εκπαίδευση (ήδη από τη δεκαετία του 1970 πυροδοτήθηκε ο σχετικός διάλογος), αναπτύσσουν καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα που απασχολούν δημιουργικά σχολικές ομάδες και νέες γενιές. Η μουσειακή αγωγή, η μουσειοεκπαιδευτική και γενικότερα τα εκπαιδευτικά προγράμματα λειτουργούν αυτόνομα σχεδόν σε όλα τα μεγάλα μουσεία.³⁵ Σκοπός τους είναι η ευαισθητοποίηση των επόμενων γενεών σε θέματα πολιτισμού, τεχνών και περιβάλλοντος, η πνευματική εξύψωση και η συγκρότηση ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων με κριτική σκέψη και ενσυναίσθηση. Η παραγόμενη γνώση (η οποία γίνεται αντιληπτή ως ενιαίο σύνολο) διαχέεται μέσω προγραμμάτων και δράσεων για ποικίλες ηλικιακές ομάδες με σύγχρονες και ψυχαγωγικές θεωρίες. Οι θεματικά οργανωμένες παιδευτικές δραστηριότητες αποκαλύπτουν τα πολλαπλά νοήματα των εκτιθέμενων αντικειμένων και αναδύουν τις σχέσεις που συνδέουν τα αντικείμενα μεταξύ τους, μετατρέποντας τις επιμέρους πληροφορίες σε γνώσεις και βιωματική εμπειρία.

Αν ο ανθρώπινος παράγοντας είναι ο αυτοσκοπός ή έστω ο βασικός άξονας γύρω από τον οποίο στρέφεται μια έκθεση (Hooper-Greenhill, 1999), το μουσείο επιδιώκει διαρκή επικοινωνία με την κοινότητα και όλα τα μέλη της. Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων επικοινωνίας με εκπαιδευτικές κυρίως προθέσεις για το κοινό θέτει στο επίκεντρο των εργασιών του μουσείου τον άνθρωπο. Ο σημαντικότερος πόρος στην εποχή μας, για όλα τα κράτη, είναι οι μορφωμένοι, εκπαιδευμένοι και καλλιεργημένοι πολίτες του.

Στη χώρα μας, οι εκπαιδευτικές δράσεις του ΥΠΠΟΑ και των ιδιωτικών πολιτιστικών οργανισμών εμπλέκουν τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους και γενικά κάθε σημείο πολιτισμικής αναφοράς (μνημείο, κτίριο ή φυσικό σύνολο). Το Υπουργείο προωθεί στους χώρους ευθύνης του προγράμματα επιμόρφωσης και ψυχαγωγίας, όπου οι πολίτες εξοικειώνονται με την τέχνη και απολαμβάνουν δημιουργικά τον χρόνο τους. Τα μουσεία αποτελούν πεδίο μάθησης και κοινωνικού διαλόγου για την πολιτιστική ανάπτυξη.

Παράλληλα, το Ελληνικό Τμήμα του ICOM, από τα πρώτα χρόνια της δράσης του, δίνει έμφαση στη Μουσειοπαιδαγωγική και στην εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους. Το 1995-1996 διοργάνωσε το πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ «Εκπαίδευση και Πολιτισμός» και άλλαξε την εκπαιδευτική πολιτική στα σχολεία συνδέοντάς τα ακόμα περισσότερο με το μουσείο. Επίσης, ενδεικτικά, ένα άλλο αξιόλογο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ελληνικού τμήματος του ICOM, σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού, είχε ως θέμα «Το Σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο». Με αντίστοιχα εκπαιδευτικά προγράμματα, το κάθε μουσείο εκπληρώνει τον νέο ορισμό του ICOM που δίνει έμφαση στον κοινωνικό και εκπαιδευτικό τους ρόλο.

Η Μουσειοπαιδαγωγική συνδέεται στενά με την ανάπτυξη κριτικής ιστορικής σκέψης, γνώσης και ερμηνείας. Λειτουργεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, και ως γέφυρα, που είναι άλλωστε αναγκαία στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες του 21ου αιώνα» (Χατζηνικολάου, 2002). Σύμφωνα με την Γκράτζιου «[...] η παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού σε κάθε μουσείο με βάση τις σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές, η ελκυστική παρουσίαση των εκθεμάτων και η αξιοποίηση των εφαρμογών των νέων τεχνολογιών (κατάλληλος φωτισμός, σύγχρονα οπτικοακουστικά, αναπαραστάσεις χώρων κ.ά.) για την καταλληλότερη προβολή τους συμβάλλουν στη διεύρυνση του θεσμού του μουσείου και στην ανάδειξή του [...]»

Επίσης, αξιοσημείωτο είναι το ότι διευρύνεται το ηλικιακό όριο συμμετοχής σε εκπαιδευτικά προγράμματα, συμβάλλοντας στη διά βίου μάθηση, που αποτελεί κοινωνικό και πολιτικό αίτημα. Ίσως ως η πιο σημαντική συνιστώσα της μουσειακής πολιτικής αναδεικνύεται η σύνδεση του μουσείου με την τοπική

³⁵ Το 1872 καταγράφεται χρονικά η πρακτική της λειτουργίας εκπαιδευτικών τμημάτων στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης και στο Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστώνης στις ΗΠΑ, ενώ το 1885 έχουμε το πρώτο παιδικό μουσείο παγκοσμίως στο Μπρούκλιν των Ηνωμένων Πολιτειών.

κοινωνία και την εκπαίδευση (UNESCO, 2017). Χάρη στην υιοθετούμενη εκπαιδευτική πολιτική, οι αίθουσες μετατρέπονται σε χώρο ψυχαγωγίας, μάθησης και κοινωνικής συναναστροφής.

Στο πλαίσιο ενός ιστορικού-αρχαιολογικού μουσείου, η αναμετάδοση του μηνύματος που φέρει το αντικείμενο (τα υλικά της καθημερινής ζωής που εκτίθενται) επηρεάζεται από την ιδεολογία που υπηρετεί το μουσείο. Επομένως, το μουσείο δεν είναι απλώς ένα μέσο αναμετάδοσης αλλά γίνεται συνοικοδόμος του μηνύματος και αναλαμβάνει τον ρόλο του οχήματος επικοινωνίας ως λειτουργική ενότητα ενός συνόλου χώρων, αντικειμένων και υπηρεσιών, που αποκαθιστά και συντηρεί αυτή την επικοινωνιακή δραστηριότητα. Ο επικοινωνιακός ρόλος του επικεντρώνεται στην απήχηση της έκθεσης στο κοινό και στην επίδραση των μουσειακών-εκπαιδευτικών στόχων.

Τα μουσεία συμμορφώνονται με την επιταγή να λειτουργήσουν ως ζωντανοί εκπαιδευτικοί χώροι όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης (Χατζηνικολάου, 2004). Χάρη στα απτά και σπάνια ή πρωτότυπα ευρήματα και στην επιστημονική ανάλυση, προκαλούν το έντονο ενδιαφέρον των μαθητών, προκαλούν και ικανοποιούν τη φυσική τους περιέργεια.

Πολλοί φιλόσοφοι του Διαφωτισμού και παιδαγωγοί (Bacon, Comenius και Rousseau) υπερασπίστηκαν τη φυσική, πνευματική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών μέσω των αισθήσεων που ερεθίζονται από αντικείμενα (Hooper-Greenhill, 1999). Τα μουσεία αποτελούν προέκταση μιας σχολικής αίθουσας και το σημείο αφήγησης πολλών ιστοριών, οι οποίες εκφέρονται και με διαφορετικούς τρόπους.

Ο παιδευτικός ρόλος των μουσείων αναβαθμίζεται χάρη στις νέες τεχνολογίες. Παρέχεται η δυνατότητα για ουσιαστική κατανόηση του υλικού πολιτισμού που έχει διασωθεί. Επιτείνεται η κριτική προσέγγιση του ιστορικού πλαισίου που τα ανέδειξε, η χρήση και η ιδεολογική αξία που προσέλαβαν σε διάφορες κοινωνικές περιόδους. Ιεραρχώντας τα σχετικά οφέλη, το Συμβούλιο Μουσείων Βόρειας Ιρλανδίας τα απαριθμεί ως εξής:

- Προσφέρουν μαθησιακά προγράμματα και εκπαίδευση για όλους ανεξαιρέτως. Τα μουσεία παράγουν γνώση και ποιοτική παιδεία μέσω διαλέξεων, σεμιναρίων, υποτροφιών, μαθητείας και άλλων πρακτικών.
- Αποτελούν πηγή έμπνευσης και ένα δημιουργικό πεδίο για την επιχειρηματικότητα.
- Ενδυναμώνουν την ταυτότητα των τοπικών κοινωνιών και της πολιτείας. Τα μουσεία λειτουργούν ως τοπόσημα και θεσμικά κτίρια, αποτελούν δημόσιο τόπο συνάντησης.
- Αποτελούν κιβωτό μνήμης, συντηρούν και ενισχύουν τους δεσμούς των μελών της κοινότητας.
- Ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών σε ενέργειες που εμπλέκουν είτε εθελοντές είτε εξειδικευμένες περιπτώσεις επιστημών και δράσεων που αφορούν την ποιότητα ζωής (π.χ. περιβάλλον).
- Αναδεικνύουν κοινωνικές και ιστορικές πτυχές που αφορούν μειονότητες και επιμέρους ομάδες. Συντηρούν την πολυπολιτισμικότητα και το ιστορικό σύνολο της γνώσης δίχως προτεραιότητες (Βερνίκος & Δασκαλοπούλου, 2002).
- Φωτίζουν θέματα ταμπού με επιστημονικό τρόπο, προβάλλουν και παρουσιάζουν επιπλέον άγνωστες ιστορίες.
- Ενισχύουν την αίσθηση του συνανήκειν και της κοινής ιστορίας που αφορά όλους μας.

Σε αρκετά παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν τα Creative Economy Report των τελευταίων χρόνων με έμφαση στην προστασία του «κοινωνικού κεφαλαίου» (μείωση δεικτών παραβατικότητας και συγκρούσεων, ενίσχυση ανοχής, ισότητας φύλων, νεανικής δράσης κ.ά.) και των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ενώ προτάσσουν τη σύνδεση πολιτιστικής ενεργοποίησης με την αξιοποίηση των φυσικών πηγών και το περιβάλλον.

2.4.1 Η οικονομική συνεισφορά

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Directorate-General for Education and Culture, 2006) συμπυκνώνει την οικονομική συνεισφορά των μεγάλων μουσείων στα έσοδα του δημοσίου με τις πωλήσεις εισιτηρίων, αναμνηστικών προϊόντων, τις υπηρεσίες εστίασης, τις χορηγίες και εκδηλώσεις με αντίτιμο. Υπολογίζει ότι σε διάστημα περίπου είκοσι ετών τα μεγάλα μουσεία στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες αποφέρουν πίσω 18 φορές το αρχικό κόστος τους. Συνυπολογίζει τον οικονομικό αντίκτυπο και την περιοχή-εμβέλεια ως προς τη λειτουργία συναφών και εξαρτημένων επιχειρήσεων, που επίσης προσλαμβάνουν πλήθος εργαζομένων λόγω του

αυξημένου ενδιαφέροντος επισκεπτών και με διάθεση να ξοδέψουν χρήματα στον χρόνο που αφιερώνουν συνολικά.

Έχουν πρωταρχικό ρόλο, ενίοτε πρωταγωνιστικό, ως προς την οικονομική και τουριστική ανάπτυξη της περιοχής τους. Εφόσον συνεργάζονται και συνυπάρχουν με παραγωγούς και την τοπική επιχειρηματικότητα, αναδεικνύουν τα τοπικά προϊόντα και άλλα στοιχεία του τόπου, δεσμεύουν τις δυνάμεις της περιοχής με γνώμονα την ποιοτική απόδοση πολλαπλών υπηρεσιών.

Η ΕΕ δίνει έμφαση στον αναντικατάστατο και αποτελεσματικό ρόλο των μουσείων τόσο ως προς το κύρος που παρέχουν στην εικόνα κάθε μέρους που τα στηρίζει όσο και ως προς το γόητρο των πολιτών. Το κύρος της πόλης, ωστόσο, μεταφράζεται σε:

- αριθμούς τουριστών,
- νέες θέσεις εργασίας και διατήρηση των παλιών,
- επιχειρηματικές έδρες και δραστηριότητες,
- αλλά και σε ποιότητα εκπαίδευσης, διαφύλαξη και παροχή γνώσης, καινοτόμα και ελκυστικά εκπαιδευτικά προγράμματα.

Δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί με οικονομικούς όρους το μέγεθος των συλλογών και η αξία των εκθεμάτων, ωστόσο διακρίνεται η τάση της οικονομικής αποτίμησης των υπηρεσιών και των προϊόντων, όπως και η αξιολόγηση των μουσείων και των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς γενικότερα. Καθώς τα μουσεία φέρουν ιδιαίτερο και συνήθως μοναδικό πολιτιστικό φορτίο, υλικό και άυλο, καθώς προσφέρουν ετερόκλητες υπηρεσίες, και λόγω της ετερογενούς λειτουργίας τους, δεν προκύπτουν απολύτως μετρήσιμα μεγέθη από τον συνολικό κύκλο λειτουργίας τους. Στοιχεία που αφορούν την επισκεψιμότητα, τα εισιτήρια και τις αγορές είναι κατά πολύ υποδεέστερα οικονομικά δεδομένα από το σύνολο της οικονομικής τους εμβέλειας. Δηλαδή τα οικονομικά οφέλη στην ευρύτερη οικονομία είναι πολλαπλάσια.

Στη Μεγάλη Βρετανία συνυπολογίζονται έσοδα από εισιτήρια και πωλήσεις σε μουσεία και γκαλερί με μια αναλογία ένα προς χίλια (σε λίρες) στην αγγλική οικονομία. Μία λίρα για κάθε χίλιες στην αγορά σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με τον συγκεκριμένο τομέα, ενώ σε δημόσια συζήτηση τίθενται η αλλαγή και η βελτίωση πρώην βιομηχανικών περιοχών και περιβαλλοντικά υποβαθμισμένων τοπίων, χάρη στη δημιουργία και την αποτελεσματική λειτουργία τους. Γενικότερα, όπου ο τουρισμός συμβάλλει στην εθνική οικονομία, τα μουσεία αποτελούν βασικό πόλο έλξης και αναμφίβολα το μέγεθος του κοινού τους αποδεικνύει τη σύνδεση.

Η ισπανική πόλη του Μπιλμπάο είναι χαρακτηριστική περίπτωση μελέτης αναφορικά με τον καταλυτικό ρόλο των μουσείων στην αστική οικονομία, εκεί όπου ένα μουσείο καταξίωσε ολόκληρη την πόλη. Σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να έχει τα μεγέθη των επισκεπτών και την ποιοτική-ποσοτική συνεισφορά τους δίχως το Guggenheim Μουσείο³⁶ και μάλιστα ελλείπει άλλων σημαντικών τουριστικών αξιοθέατων. Η οικονομική αξιολόγηση του Μουσείου Guggenheim του Μπιλμπάο (GMB) δείχνει, μέσω ερευνών, ότι σχεδόν ολόκληρη η πόλη κινείται γύρω από το μουσείο. Πέρα από τοπόσημο της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, αποτελεί πρότυπη περίπτωση αφύπνισης μιας πόλης που άλλαξε μορφή και φήμη. Η εφημερίδα *New York Times* το αποκάλυψε ένα θαύμα με την επεξήγηση ότι την ίδρυσή του το 1997 σε μια υποβαθμισμένη περιοχή ακολούθησε η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική άνθηση.

Η ανάπλαση μεγάλης κλίμακας στην πόλη έχει ως σημείο αναφοράς το πρωτοποριακό αρχιτεκτόνημα του μουσείου, που κατάφερε από τότε μέχρι σήμερα να προσελκύσει εκατομμύρια επισκέπτες και πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα ύψους πολλών εκατοντάδων εκατομμυρίων ευρώ. Το συνολικό κόστος σχεδιασμού και ανέγερσης του μουσείου ανήλθε στα 84 εκατομμύρια ευρώ, ενώ δεν αποτιμάται η μεταμόρφωση της εικόνας εγκατάλειψης, με μεγάλη ύφεση και ανεργία, σε σύγχρονη ανταγωνιστική πόλη.

Η αρχιτεκτονική σύλληψη ενός φουτουριστικού πλοίου, όπως περίπου μοιάζει το κέλυφος του μουσείου, βελτίωσε την τοπική οικονομία σε χρόνο ρεκόρ και την εικόνα μιας ολόκληρης περιφέρειας που έγινε παγκοσμίως γνωστή. Η απόφαση της πόλης να επενδύσει τους περιορισμένους πόρους της σε ένα μουσείο

³⁶ Τα αποκαλούμενα GLAMUR μουσεία (Global Art Museums as Economic Reactivators) αποσκοπούν εξίσου στη δημιουργία οικονομικής δραστηριότητας πέραν των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών στόχων. Το Guggenheim Museum του Μπιλμπάο συγκαταλέγεται σε αυτή την ομάδα (ενδεικτικά αναφέρουμε το Ισλαμικό Μουσείο Τέχνης της Ντόχα, Κατάρ, το Tate Modern του Λονδίνου, το Βρετανικό Μουσείο μεταξύ πολλών άλλων) και όλα τους αποτελούν μια οικονομική μηχανή χάρη στην τουριστική επιρροή που ασκούν.

έναντι άλλων κοινωνικών και οικονομικών προτεραιοτήτων τοποθέτησε την πόλη στον διεθνή χάρτη. Καθώς κρίθηκε ένα άκρως επιτυχημένο πείραμα, οι αρχές της πόλης ανέθεσαν μετέπειτα σε γνωστούς αρχιτέκτονες την αναβάθμιση του αστικού χαρακτήρα σε μεγαλύτερη κλίμακα.

Εικόνα 2.2 Το μουσείο. (Πηγή: Guggenheim Museum <https://www.guggenheim.org/>)

Άλλη μία περίπτωση μεγάλης ανάπλασης που στηρίχτηκε σε πολιτιστικά τοπία είναι το Παρίσι, όπου κατά την περίοδο της προεδρίας Mitterrand ακολούθησε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα σύγχρονων αρχιτεκτονικών κελυφών πολιτισμού σε όλη την πόλη. Με πολύ σημαντικά δημόσια κεφάλαια προέκυψαν σχεδόν ταυτόχρονα: το Μουσείο Orsay, το κτίριο του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας, οι περίφημες γυάλινες πυραμίδες στο Μουσείο του Λούβρου, το θεματικό Πάρκο La Villette, η νέα Όπερα στη γειτονιά της Βαστίλης, η Εθνική Βιβλιοθήκη, το Διεθνές Συνεδριακό Κέντρο, το κτίριο του Αραβικού Κόσμου, το κτίριο Αψίδα του Υπουργείου Περιβάλλοντος και αρκετά άλλα που ενίσχυσαν καταλυτικά το τουριστικό και πολιτιστικό προφίλ της ιστορικής ευρωπαϊκής μητρόπολης.

Η περίπτωση της γαλλικής πρωτεύουσας αποδεικνύει πως ένα πρόγραμμα αστικής ανάπλασης με πολιτιστικά χαρακτηριστικά (μουσεία κ.ά.) δεν μπορεί να εμπεριέχει μόνο μία περίπτωση, όπως το Μπιλμπάο, δηλαδή μεμονωμένα περιστατικά δεν συνιστούν και δεν συγκροτούν αποτελεσματική πολιτιστική πολιτική αναβάθμισης.

Τέλος, μετά την κατεδάφιση του τείχους του Βερολίνου, το 1989, και την ανακήρυξή του σε νέα πρωτεύουσα της Γερμανίας, υλοποιήθηκε ένα γιγαντιαίο κύμα πολιτιστικών πρωτοβουλιών αστικού σχεδιασμού. Οι κενοί χώροι γύρω από το πρώην τείχος έγιναν πεδίο δημιουργίας νέων πολιτιστικών υποδομών, ώστε η πρωτεύουσα να καταστεί παγκόσμιος τουριστικός πόλος έλξης. Η κίνηση αυτή συμπარέσυρε την ανάπλαση όλων των υποβαθμισμένων περιοχών με σημειακές πολιτιστικές παρεμβάσεις και με τη συμμετοχή των πλέον διάσημων αρχιτεκτόνων.

2.5 Τα μουσεία στην ψηφιακή μετάβαση

Τα μουσεία παρακολουθούν και σταδιακά υιοθετούν την εξέλιξη της τεχνολογίας, τις νέες ψηφιακές τάσεις προκειμένου να αναδείξουν τις συλλογές τους και να τις προωθήσουν σε ευρύτερο κοινό. Οι αλλαγές στον τρόπο κατανάλωσης και στον τουρισμό και οι περιορισμοί της πανδημίας του 2020, η ψηφιακή επικοινωνία, ο ανταγωνισμός των πολιτιστικών οργανισμών και οι νέοι στόχοι είναι μερικοί από τους παράγοντες που επιτείνουν τη χρήση νέων τεχνολογιών στα μουσεία. Σχεδόν όλα πλέον διαθέτουν ιστοσελίδα, την οποία ενημερώνουν τακτικά ή απλώς συντηρούν για τις βασικές πληροφορίες (ωράριο, προσβασιμότητα, τιμολογιακή πολιτική, περιεχόμενο εκθέσεων κ.λπ.) ή χρησιμοποιούν με διαδραστικό τρόπο (εικονική παρουσίαση των εκθεμάτων, εικονικές ξεναγήσεις, παιχνίδια σχεδιασμένα για παιδιά, οπτικοακουστικά βίντεο κ.λπ.).

Το Διαδίκτυο διεύρυνε με αστραπιαία ταχύτητα τη δυναμική των μουσείων, το κοινό αλλά και τον τρόπο έκθεσης των αντικειμένων και των ιδεών που στεγάζουν. Η δημοσιότητα και η επικοινωνία αυξήθηκαν κατακόρυφα, η περιήγηση στις συλλογές, μόνιμες ή περιοδικές, γίνεται και μέσω υπολογιστών ειδικά σε

καιρούς πανδημίας και κρίσεων, η έρευνα απελευθερώθηκε και κάθε πρόγραμμα εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας εκπέμπει σε μεγαλύτερο κοινό και για όσο διάστημα επιθυμεί. Τα μεγάλα και εμβληματικά μουσεία της Ευρώπης χρησιμοποιούν τις ιστοσελίδες τους και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τόσο για την εδραίωση της πολιτιστικής τους παρουσίας όσο και για την προσέλκυση κοινού που δεν διαφέρει από τη φυσική παρουσία.

Το Μουσείο του Λούβρου, το Βρετανικό Μουσείο, το Μουσείο Hermitage της Αγίας Πετρούπολης, η Γκαλερί Uffizi στη Φλωρεντία, το Μουσείο Guggenheim του Μπιλμπάο, οι συλλογές του Βατικανού, η Tate Modern Gallery στο Λονδίνο και πολλά σημαντικά μουσεία δίνουν στους χρήστες την ελευθερία να επιλέγουν οι ίδιοι το τι θα δουν ανάμεσα σε χιλιάδες εκθέματα. Προσφέρουν online εκπαιδευτικά παιχνίδια, διαθέτουν εκπαιδευτικές ενότητες για πολλές ηλικιακές ομάδες, επιτρέπουν πρόσβαση σε λεπτομερή αρχεία για τα πιο σημαντικά εκθέματα εμπλουτισμένα με εικόνες υψηλής ευκρίνειας, έχουν ειδική σελίδα στο Διαδίκτυο για δημοσιογράφους ή ερευνητές και πολλές άλλες αξιόλογες ψηφιακές πρωτοβουλίες.

Ειδικά το Μουσείο του Λούβρου, που διακρίνεται για τη χρήση ψηφιακών μέσων, προβάλλει ολόκληρες θεματικές, όπως της Αιγύπτου, ή συλλογές όπλων και πληθώρα άλλων σε εικονικό περιβάλλον, προσβάσιμες οποτεδήποτε από οποιονδήποτε. Το ειδικά διαμορφωμένο τμήμα εικονικής περιήγησης δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη να μεταφερθεί στην αρχιτεκτονική δομή σχεδόν ολόκληρου του μουσειακού συγκροτήματος, προβάλλοντας κάθε χώρο μέσω μιας σειράς εικόνων 3D σε μεσαία ανάλυση (και σε μορφή VR QuickTime). Η πολιτική αυτή δημοσιοποίησης και απελευθέρωσης αρχείων και συλλογών στο Διαδίκτυο δεν λειτουργεί αποτρεπτικά ως προς την επισκεψιμότητα, που ούτως ή άλλως δεν απασχολεί τα μεγάλα μουσεία. Φαίνεται να ολοκληρώνει τον ανοικτό, δημιουργικό χαρακτήρα των δημόσιων μουσείων, που χαράσσουν μουσειακή πολιτική και ανοίγουν το πεδίο για περισσότερη δημοσιότητα των πολύτιμων αντικειμένων και για ποιοτικότερη έρευνα σε κάθε ενδιαφερόμενο.

Μέσα από ταχύτατες μηχανές αναζήτησης βάσεων δεδομένων στα εκθέματα των μουσείων, οι λέξεις-κλειδιά, όπως ο καλλιτέχνης ή ο τίτλος του έργου, η τεχνολογία και το καλλιτεχνικό είδος, ανοίγουν τις πύλες σε εικονική επίσκεψη που βελτιώνεται ολοένα και περισσότερο.

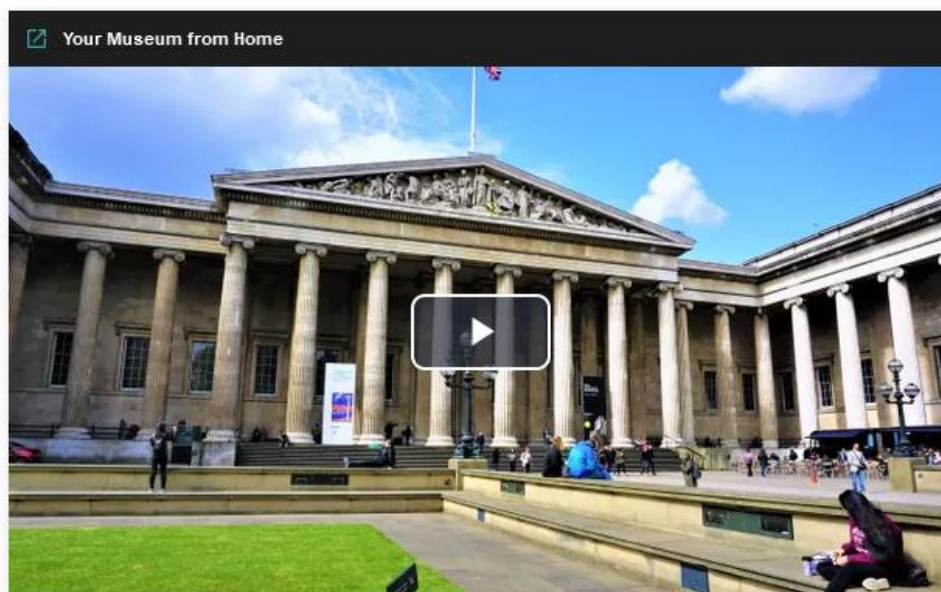
Εικόνα 2.3 Το Μουσείο Hermitage μέσα από το κινητό σε προγράμματα εικονικής επίσκεψης ανάλογα με το ενδιαφέρον ή τη χρονική διάρκεια που επιθυμεί ο χρήστης. (Πηγή: Ιστοσελίδα Μουσείου Hermitage <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/?lng=el>)

Ειδικά λόγω της πανδημίας, που ενέσκηψε το 2020, με τους περιορισμούς σε άτομα ανά τετραγωνικό, την κοινωνική απόσταση και τελικά τη διακοπή λειτουργίας των κλειστών χώρων ανεξαρτήτως ιδιότητας, τα μουσεία υιοθέτησαν αμέσως την ψηφιακή λειτουργία και τις εικονικές ξεναγήσεις. Άνοιξαν ευκαιρίες βιωματικής μάθησης. Αυτή η πρακτική παρέμεινε και όταν άνοιξαν, αναβαθμίζοντας την εμβέλεια και την παροχή υπηρεσιών σε πολλαπλά επίπεδα. Η δυσκολία της φυσικής παρουσίας, που ούτως ή άλλως προϋπήρχε του κορωνοϊού, καθώς δεν ταξιδεύουν όλοι μας με την ίδια άνεση, αντιμετωπίστηκε με την ψηφιακή προσέγγιση και τη διαμεσολαβημένη επίσκεψη χάρη στα πολυμέσα που κάθε μουσείο προσφέρει.

Τα ψηφιακά συστήματα πλοήγησης μέσω κινητών συσκευών και άλλων εργαλείων παρέχουν πληθώρα γνωσιακού υλικού με εικόνες και επεξήγηση, οπτικοακουστικά μέσα και άρα ποικίλες ξεναγήσεις. Μέσω

Διαδικτύου προσφέρεται εξατομικευμένη και διαδραστική εμπειρία ανάλογα με την επιθυμία και τον χρόνο του χρήστη, και μάλιστα σε πολλές γλώσσες. Στα μεγαλύτερα και περισσότερα μουσεία σήμερα δίνονται στον επισκέπτη συσκευές ή προγράμματα μέσω κινητού, ώστε να αλλάζει το είδος και η ποιότητα της περιήγησης ακόμη και στη φυσική παρουσία. Δίπλα σε εκθέματα ξεπηδούν ηλεκτρονικοί πίνακες και πολυαπτικά τραπέζια (multi-touch tables). Μια διαδραστική οριζόντια οθόνη αφής δίνει σε κάθε ενδιαφερόμενο την επιλογή της αλληλεπίδρασης με το περιεχόμενο που εικονίζεται πάνω στο τραπέζι.

Τα μουσεία, στο πλαίσιο μιας πλούσιας και εμπειριστατωμένης εμπειρίας, δημιουργούν μέσω καινοτόμων προγραμμάτων και τεχνολογιών ένα αλληλεπιδραστικό, τρισδιάστατο περιβάλλον. Σε αυτό έχει τη δυνατότητα ο οποιασδήποτε να «εμβυθιστεί» και να αντιληφθεί με άλλες αισθήσεις τον εικονικό πολιτιστικό πλούτο που επιλέγει. Τα πολυμέσα ξεκλειδώνουν διαφορετικά πεδία ερμηνείας και αντίληψης του παρελθόντος και μετατρέπουν τα μουσεία σε χώρους ψυχαγωγίας και γενικότερης παιδείας.

Εικόνα 2.4 Το Asian Civilisations Museum (ACM) της Σιγκαπούρης είναι ένα από τα πιο γνωστά μουσεία της χώρας με ειδίκευση στην ασιατική κουλτούρα και τον πολιτισμό της ηπείρου και είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου διαθέσιμο σε εικονική περιήγηση μέσω Διαδικτύου. (Πηγή: Ιστοσελίδα Asian Civilisations Museum (ACM) της Σιγκαπούρης <https://www.nhb.gov.sg/acm/>)

Από τις υπηρεσίες που απλώς προέβλεπαν ηλεκτρονική αγορά εισιτηρίων, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και ενημερωτικό δελτίο, τα μουσεία προχώρησαν στην υιοθεσία καινοτόμων δυνατοτήτων που μετέβαλλαν κατά πολύ το ύφος και το περιεχόμενό τους. Η παροχή ψηφιακής πρόσβασης, κυρίως λόγω της πανδημίας και των περιορισμών σε μετακινήσεις, προσφέρει στο κοινό εκείνα τα μέσα που του επιτρέπουν ισότιμη συμμετοχή και απόλαυση των ψηφιακών πλέον πολιτιστικών πόρων. Πρόκειται για παρόμοια λειτουργία με τις ράμπες για ΑΜΕΑ, καθώς οι εύκολα διαχειρίσιμοι μουσειακοί ιστότοποι συμβάλλουν στον πολιτιστικό εκδημοκρατισμό σπάζοντας νοητά σύνορα, διακρίσεις και φραγμούς. Η ψηφιακή εργαλειοθήκη επιτρέπει αντίστοιχα στα μουσεία την απεριόριστη διεύρυνση κοινού, επομένως και τη διάχυση γνώσης αλλά και την αύξηση εσόδων και αναγνωρισιμότητας.

2.6 Συγκρίσιμα μεγέθη του πολιτιστικού Τουρισμού στην ελληνική πραγματικότητα

Με μια πρώτη ανάγνωση των στοιχείων για το μέγεθος του κοινού και την περίοδο που επιλέγουν τα ελληνικά μουσεία, είναι αυτονόητο ότι κατά την τουριστική περίοδο του καλοκαιριού πραγματοποιείται η πλειονότητα των επισκέψεων. Τα περισσότερα μουσεία στη χώρα μας φαίνεται να έχουν προσαρμόσει τη λειτουργία τους ανάλογα με την προσέλευση των τουριστικών μαζών, που ξεκινά τον Απρίλιο και ολοκληρώνεται τον Οκτώβριο. Η προσαρμογή λειτουργίας ισχύει και για τους αρχαιολογικούς χώρους που τον χειμώνα είναι αδρανείς.

Κατά τη δεκαετία 2010-2020 ο ελληνικός τουρισμός σημείωσε μια αξιοσημείωτη σταθερή άνοδο. Η όλο και μεγαλύτερη εισροή τουριστών ανά έτος επηρέασε αντίστοιχα και την επισκεψιμότητα και τα έσοδα των

μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων. Όλα τα στοιχεία συνηγορούσαν ότι η χώρα μας ως προορισμός θα είχε σταθερό και ποιοτικότερο μερίδιο από την πίτα του παγκόσμιου τουρισμού, ωστόσο η απρόβλεπτη πανδημία που ενέσκηψε το 2020 ακύρωσε κάθε προοπτική και άλλαξε πλήρως την αισιόδοξη εικόνα. Καθώς η πανδημία αντιμετωπίζεται, έχουμε επάνοδο των τουριστικών ροών στην ανάλυση στοιχείων όμως εστιάζουμε στην προηγούμενη της πανδημίας κανονικότητα.

Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), που ανακοινώνει τα αποτελέσματα της Έρευνας Κίνησης Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων, έχουμε τα εξής ποσοτικά δεδομένα (ακριβώς πριν από τη χρονική εμφάνιση της πανδημίας, δηλαδή υπό κανονικές συνθήκες):

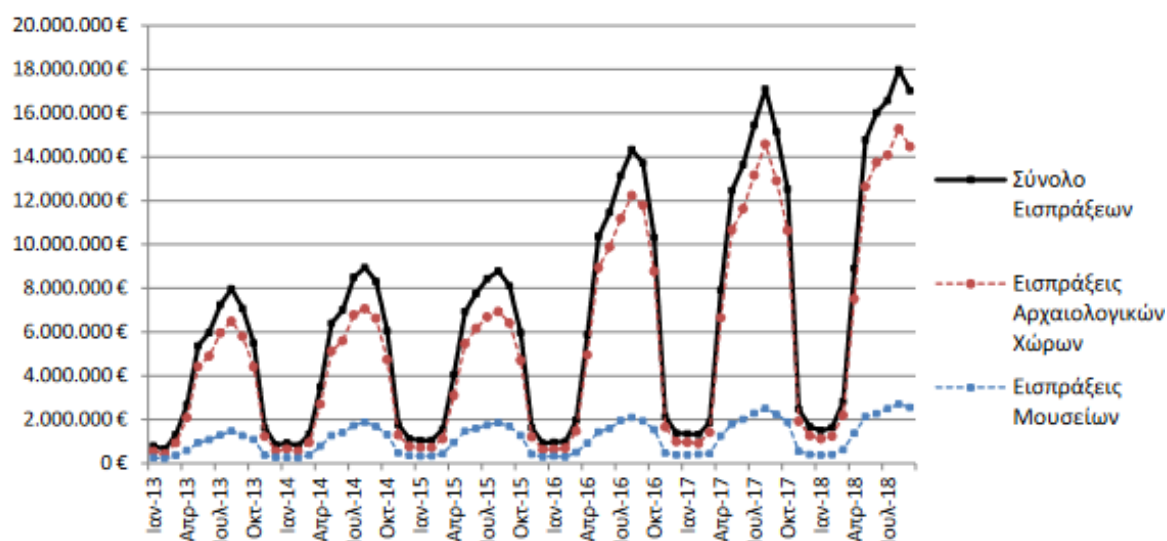
Πίνακας 2.1 Επισκέπτες μουσείων και αρχαιολογικών χώρων.
(Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, ΕΛΣΤΑΤ, <https://www.statistics.gr/>)

I. ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ					
Μουσεία - Αρχαιολογικοί Χώροι	2017	2018	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ		Μεταβολή 2019/2018
			2018	2019	
Γενικό σύνολο επισκεπτών (Α+Β)	16.524.557	18.603.282	15.220.604	16.048.875	5,4%
A. Μουσεία (Γ+Ε)	5.191.781	5.702.211	4.528.658	4.754.250	5,0%
Μουσείο Ακρόπολης	1.593.362	1.774.304	1.397.644	1.412.098	1,0%
Εθνικό Αρχαιολογικό	545.555	594.219	463.407	482.577	4,1%
Αρχαίας Ολυμπίας	145.118	156.658	131.382	133.019	1,2%
Παλάτι Ιπποτών (Ρόδου)	235.413	242.759	203.144	219.316	8,0%
Ηρακλείου (Κρήτης)	426.191	555.031	456.973	557.338	22,0%
Λευκού Πύργου	268.149	225.944	170.444	189.958	11,4%
Δελφών	211.827	249.754	202.525	223.072	10,1%
Λουτών μουσείων	1.766.166	1.903.542	1.503.139	1.536.872	2,2%
B. Αρχαιολογικοί χώροι (Δ+Ζ)	11.332.776	12.901.071	10.691.946	11.294.625	5,6%
Επιδάουρου ⁽¹⁾	469.060	548.890	470.607	448.185	-4,8%
Ακροπόλεως Μυκηνών και Θησαυρού Ατρέα	412.397	495.993	418.498	416.519	-0,5%
Ακροπόλεως Αθηνών ⁽²⁾	2.766.218	3.150.604	2.546.877	2.907.691	14,2%
Σουνίου	259.709	306.665	252.585	273.770	8,4%
Ακροπόλεως Λίνδου ⁽³⁾	441.012	489.137	423.583	454.955	7,4%
Βασιλικοί Τάφοι Βεργίνας	203.632	222.503	179.295	178.085	-0,7%
Αρχαίας Ολυμπίας	481.252	484.238	402.459	379.470	-5,7%
Κνωσού (Κρήτης)	634.710	855.663	709.519	784.309	10,5%
Φαιστού (Κρήτης)	95.182	134.538	100.781	91.925	-8,8%
Αρχαίας Κορίνθου ⁽¹⁾	191.836	196.944	158.321	167.119	5,6%
Μυστρά ⁽¹⁾	125.549	145.939	124.600	124.600	0,0%
Δελφών	345.804	405.947	337.731	331.285	-1,9%
Λουτών αρχαιολογικών χώρων	4.906.415	5.464.010	4.567.090	4.736.712	3,7%
	2017	2018	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ		Μεταβολή 2019/2018
			2018	2019	
Σύνολο Επισκεπτών Με Εισιτήριο (Γ+Δ)	10.288.448	11.576.110	9.517.922	10.942.472	15,0%
Γ. Μουσεία	2.831.466	3.155.269	2.539.690	2.949.114	16,1%
Δ. Αρχαιολογικοί χώροι	7.456.982	8.420.841	6.978.232	7.993.358	14,5%
III. ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΙΣΟΔΟΥ					
	2017	2018	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ		Μεταβολή 2019/2018
			2018	2019	
Σύνολο Επισκεπτών Ελεύθερης Εισόδου (Ε+Ζ)	6.236.109	7.027.172	5.702.682	5.106.403	-10,5%
Ε. Μουσεία	2.360.315	2.546.942	1.988.968	1.805.136	-9,2%
Ζ. Αρχαιολογικοί χώροι	3.875.794	4.480.230	3.713.714	3.301.267	-11,1%

Ο πίνακας εισιτηρίων (όπου συμπεριλαμβάνονται οι ατέλειες, δηλαδή οι προβλεπόμενες δωρεάν προσελεύσεις) δίνει χρήσιμα στοιχεία για τη χάραξη της πολιτιστικής πολιτικής μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, πέρα από το εμφανές, ότι δηλαδή ένα σημαντικό ποσό από τα έσοδα των επισκεπτών, κατά βάση από το αντίτιμο εισόδου, εισέρχεται στα ταμεία ενός δημόσιου φορέα. Το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων που μετονομάστηκε σε Οργανισμό Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (ΟΔΑΠ) διαχειρίζεται κάθε οικονομική δραστηριότητα μουσείων, μνημείων και αρχαιολογικών χώρων. Συγκεντρώνει τα έσοδα, ώστε κατόπιν να πάρει ένα τμήμα το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους και το υπόλοιπο το Υπουργείο Πολιτισμού, προς ενίσχυση των αρχαιολογικών εφορειών ανά την επικράτεια.

Πάνω από δύο εκατομμύρια επισκέπτες προστέθηκαν το 2017 σε σχέση με το 2016, όπως επίσης το 2018 σημειώνεται μια αξιόλογη μεταβολή 5,4% προς τα πάνω σε άτομα. Αντίστοιχη αύξηση παρατηρούμε και για το 2019. Σε δημοσιεύματα της περιόδου γίνεται αναφορά για μια διαρκή άνοξη του ελληνικού τουρισμού που βασίζεται σε ποιοτικές υπηρεσίες και στο πολιτιστικό κεφάλαιο της χώρας.

Στον επόμενο πίνακα αποτυπώνεται η συνεχής ανοδική τάση των εσόδων σε άμεση συνάρτηση με τη σταδιακή αύξηση των τουριστών που σημείωσε ο ελληνικός τουρισμός και με τις δεδομένες αυξήσεις σε τιμές εισιτηρίων αρκετών χώρων. Μέχρι το χρονικό ορόσημο του έτους 2020, όπου η πανδημία ανέκοψε πλήρως τον τουρισμό, κάθε χρόνο παρατηρούσαμε πολύ μεγάλη αύξηση της επισκεψιμότητας, πλήρως αποτυπωμένη και στα ποσοστά των μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και μουσείων.

Γράφημα 2.1 Εισπράξεις μουσείων και αρχαιολογικών χώρων (Ιανουάριος 2014-Σεπτέμβριος 2019) (σε χιλιάδες ευρώ).
(Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή – ΕΛΣΤΑΤ <https://www.statistics.gr/>)

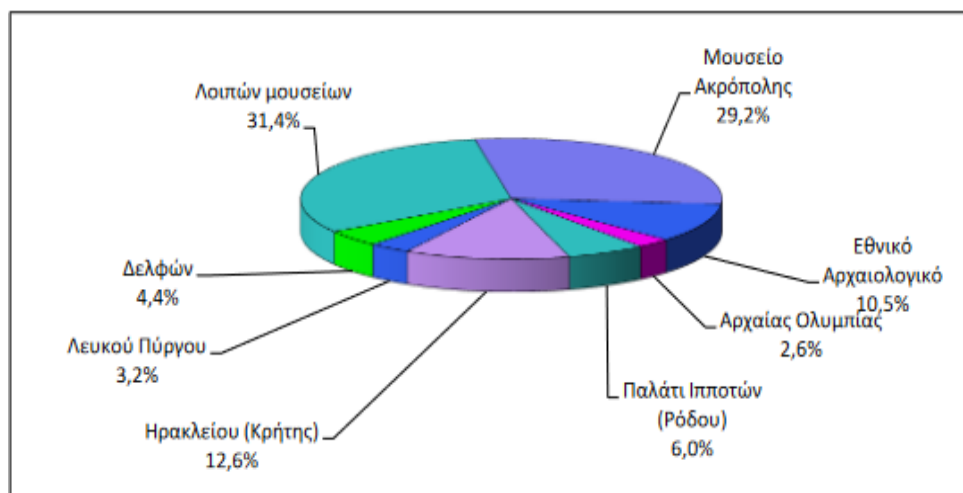
Ακόμη πιο συγκεκριμένα, οι εισπράξεις ανέρχονται στα εξής νούμερα:

Πίνακας 2.2 Εισπράξεις μουσείων και αρχαιολογικών χώρων
(2017, 2018, Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2018, 2019). (Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή – ΕΛΣΤΑΤ
<https://www.statistics.gr/>)

IV. ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ (σε ευρώ)					
	2017	2018	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ		Μεταβολή
			2018	2019	2019/2018
Σύνολο Εισπράξεων (Η+Θ)	102.887.879	115.772.341	97.046.034	109.346.406	12,7%
Η. Μουσεία	16.175.121	18.251.493	14.929.666	19.270.293	29,1%
Θ. Αρχαιολογικοί χώροι	86.712.758	97.520.848	82.116.368	90.076.113	9,7%

Τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να βελτιώσουν τα έσοδα μέσω μιας συγκροτημένης τιμολογιακής πολιτικής, όπως επίσης μέσω και της υιοθέτησης εμπορικότερων πρωτοβουλιών. Η ενοικίαση χώρων, η λειτουργία καφέ και εστιατορίων, ταπωλητήρια, που έχουν ελκυστικά και πρωτότυπα αντικείμενα, τα σεμινάρια και τα εργαστήρια επί πληρωμή, μεταξύ άλλων, αποτελούν μια πρώτη δέσμη μέτρων για την εισροή χρημάτων, ανάλογα με το είδος και την ευελιξία των χώρων, το περιεχόμενο και την προστασία του. Παράλληλα, η δωρεάν είσοδος σε πολλές ηλικιακές και πληθυσμιακές ομάδες ικανοποιεί το αίτημα για καθολική πρόσβαση αδύναμων οικονομικά ή ευπαθών κοινωνικά ομάδων.

Αντίστοιχα, το ΥΠΠΟΑ οφείλει να παρουσιάζει ολοκληρωμένο και κεντρικό σχεδιασμό, ώστε το ποσοστό από τα έσοδα που επιστρέφει στις αρχαιολογικές εφορίες να αξιοποιείται μακροπρόθεσμα λαμβάνοντας τις ανάγκες της εποχής.

Γράφημα 2.2 Επισκεψιμότητα Μουσείων (%) – Σεπτέμβριος 2018. (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <https://www.statistics.gr/>)

Στο γράφημα φαίνεται η σειρά προτίμησης των μουσείων με πρώτο το πλέον αναγνωρίσιμο Μουσείο της Ακρόπολης. Πέρα από το μοναδικό περιεχόμενο των συλλογών, ιδιαίτερα σημαντικοί και άγνωστοι παράγοντες παίζουν ρόλο, όπως η τοποθεσία, ο απαιτούμενος χρόνος περιήγησης, το πάρκινγκ, το περιβάλλον γύρω από τα κτίρια, οι σύγχρονες υποδομές, η διοργάνωση καλλιτεχνικών και εκπαιδευτικών εκδηλώσεων, η επισκεψιμότητα μιας περιοχής, η διαφήμιση ή προβολή και πολλά άλλα.

Κάθε μουσείο, μνημείο και αρχαιολογικός χώρος οφείλει να εξετάζεται ως μια περίπτωση με μεμονωμένα χαρακτηριστικά και διαφορετικές δυνατότητες προοπτικής. Παρ' όλα αυτά, το Υπουργείο Πολιτισμού –όπως και ο ΕΟΤ ή το Υπουργείο Τουρισμού– οφείλει να τα ενισχύσει θεσμικά και οικονομικά για μια πιο αποτελεσματική παρουσία τους στον 21ο αιώνα, λαμβάνοντας υπόψη και τον διεθνή ανταγωνισμό, την πανδημία και άλλες προκλήσεις, ώστε να αποτελέσουν όχημα ανάπτυξης και τοπικής ανάταξης.

Προτάσεις και σχέδια μπορούν να εφαρμοστούν κατά περίπτωση και ανάλογα με την επισκεψιμότητα κάθε περιοχής. Στο τελευταίο γράφημα, για παράδειγμα, δεν πρωταγωνιστεί η Σαντορίνη παρά τη δεδομένη υψηλή τουριστική προτίμηση που την κατατάσσει στους διεθνείς προορισμούς. Το νησί, ως μία πολύ μικρή γεωγραφική ενότητα, θα μπορούσε να αθροίσει τους πολιτιστικούς του χώρους και με ένα εισιτήριο να δίνεται η δυνατότητα επίσκεψης όλων ή όποιων επιλέγει ο επισκέπτης ανάλογα με τον χρόνο (μεγάλο ποσοστό είναι κρουαζιέρες με ολιγόωρη διαμονή).

Η θαμμένη πολιτεία στο Ακρωτήριο, το Μουσείο Προϊστορικής Αρχαιολογίας, το Μουσείο Κλασικής Αρχαιολογίας, το παλιό εργοστάσιο τυποποίησης ντομάτας, που έχει μετατραπεί σε πρότυπο χώρο εκδηλώσεων, θρησκευτικά μνημεία και μοναστήρια, γκαλερί αλλά και οινοποιεία θα μπορούσαν να αθροίσουν τη δυναμική του ώστε να κερδίσουν από την κοινή προβολή και τα έσοδα γενικότερα (εισιτήρια, πωλήσεις και υπηρεσίες). Ενιαίο εισιτήριο σημαίνει σε αυτή την περίπτωση ότι ο επισκέπτης των λίγων ωρών ή των αρκετών ημερών έχει την ευκαιρία να δει στο σύνολο τα πολιτιστικά σημεία διαφορετικών εποχών και συλλογών και όλα τους να αποκομίσουν μερίδιο από την καθορισμένη τιμή και την εμπορική τους δραστηριότητα. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία που θα τοποθετούσε ως κοινωνικό και οικονομικό εταίρο την τοπική επιχειρηματικότητα και την κοινότητα.

Στη χώρα μας, το πιο συνηθισμένο αίτημα κάθε τοπικής κοινότητας είναι η λειτουργία ενός μουσείου. Η κοινότητα επιθυμεί την παραμονή του πολιτιστικού κεφαλαίου στον τόπο του αφενός για συναισθηματικούς λόγους και αφετέρου για οικονομικά κίνητρα. Οι περισσότερες περιοχές συνδέουν την οικονομική ανάπτυξη με τις οικονομικές προοπτικές του πολιτιστικού τουρισμού.

Καθώς προστίθενται μουσεία τα οποία δεν διαθέτουν τη δυναμική αυτόνομης λειτουργίας με επίδραση και κύρος, το Υπουργείο Πολιτισμού οφείλει να παρουσιάσει την αντίστοιχη πολιτική στην οποία θα στοιχηθούν τα μουσεία της χώρας. Η πολιτική αυτή να αποσκοπεί στην επαρκή προστασία και ανάδειξη των συλλογών, στη βιωσιμότητα, στην περιβαλλοντική ηθική, στη συνεργασία με άλλους φορείς και στην κοινωνία γύρω τους, στην οργανική σύνδεση με την επιχειρηματικότητα και τις δημιουργικές βιομηχανίες, στην επαρκή επάνδρωση με εξειδικευμένο προσωπικό, στη μετατροπή τους σε χώρους ανοικτούς για όλους, προωθώντας την παιδεία και τον πολιτισμό σε όλες τους τις εκφάνσεις.

2.7 Περιπτώσεις μελέτης: Νέο Μουσείο Ακρόπολης – Δράσεις και ψηφιακή μετάβαση

Εξετάζοντας τον ρόλο, την αποτελεσματικότητα των μεγάλων μουσείων της χώρας και παράλληλα τον βαθμό προσαρμογής τους στα νέα ψηφιακά δεδομένα, ξεχωρίζει το Νέο Μουσείο Ακρόπολης (NMA), που εγκαινιάστηκε το 2009, ολοκληρώνοντας τον κύκλο ίδρυσης και λειτουργίας των εθνικών μουσείων. Οι έριδες για το Μουσείο του «Ιερού Βράχου», από το πού ακριβώς όφειλε να χωροθετηθεί και με ποιο κέλυφος μέχρι το νομικό καθεστώς λειτουργίας του διήρκεσαν δεκαετίες, δίχασαν και καθυστέρησαν αδικαιολόγητα τη μετακόμιση από το παλιό ακατάλληλο μουσείο, που βρισκόταν δίπλα στον Παρθενώνα, ακριβώς απέναντι στο σημερινό κτιριακό σύνολο.

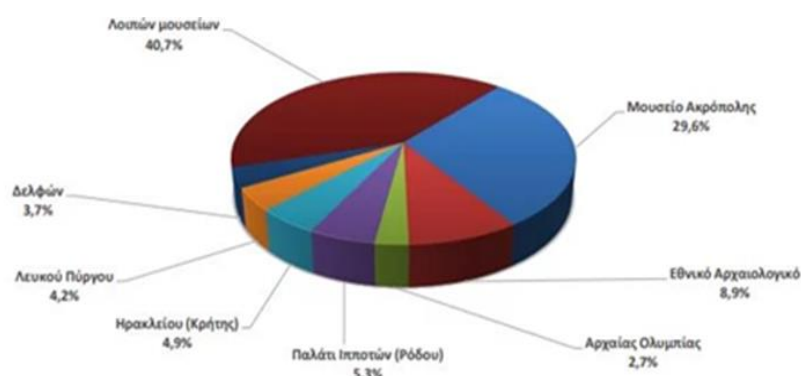
Ξεπερνώντας την αντιπαράθεση που είχε επεκταθεί σε κάθε επιστημονικό πεδίο και δημόσια πολιτική, το NMA έπρεπε τουλάχιστον να πληροί δύο βασικές προϋποθέσεις: αφενός την άμεση οπτική σχέση με τον Παρθενώνα και αφετέρου τη συγκρότηση ενός χώρου που θα φιλοξενεί την «προσομοίωση» του αρχαίου ναού. Ο χώρος έπρεπε, επίσης, να έχει τη δυναμική και την άνεση να φιλοξενήσει μελλοντικά το σύνολο των σωζόμενων γλυπτικών συνθέσεων του Παρθενώνα κατά αντιπαράθεση με το Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο (Γκαζή, 2012). Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετήθηκαν όσα αντικείμενα είχαν ανασκαφεί στην Ακρόπολη και οτιδήποτε είχε σχέση με την ιστορία της. Αφήνοντας κατά μέρος την αισθητική υπεροχή των αγαλμάτων και των αντικειμένων, που είχαν φιλοτεχνηθεί από σημαντικούς τεχνίτες της κλασικής αρχαιότητας, ο επισκέπτης εμπλουτίζει τις γνώσεις του για τη θρησκεία και τα τάματα, για τους ναούς που προϋπήρχαν, την αρχιτεκτονική και την πολιτική διπλωματία, το εύρος της δημοκρατίας της κλασικής εποχής με τις πτυχές και τις εκφάνσεις του, τους σκλάβους και άλλα επιμέρους θέματα.

Παρά τις αρχικές δυσκολίες μέχρι και την έναρξη της δράσης του, παρά τις επικρίσεις που δέχτηκε, το NMA κατάφερε να συγκαταλέγεται στα δέκα καλύτερα μουσεία του κόσμου για σειρά ετών και με διαφορετικές αξιολογήσεις. Γεγονός που συμπυκνώνει την όποια κριτική για το πώς ιδεατά θα έπρεπε να έχει στηθεί, και το κατατάσσει στα κορυφαία εθνικά μουσεία, πρότυπο για τον τρόπο λειτουργίας και την οργανωτική δομή του σε μια σειρά τομέων.

Με πρωτοβουλία του τέως προέδρου, καθηγητή και αρχαιολόγου Δ. Παντερμαλή, το NMA επέκτεινε το θεματικό ενδιαφέρον του για τον κόσμο της αρχαιότητας με τη διοργάνωση διαδοχικών περιοδικών εκθέσεων από άλλες εμβληματικές αρχαιολογικές περιοχές. Τα Ελευσίνια Μυστήρια, το ρωμαϊκό Δίον στους πρόποδες του Ολύμπου, το μαντείο της Δωδώνης και άλλες περιοδικές εκθέσεις διοργανώθηκαν με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση από το NMA. Παρουσιάστηκαν στο κοινό, το οποίο ανταποκρίθηκε πέρα από κάθε προσδοκία πληρότητας, και πάνω σε αυτές τις εκθέσεις στήθηκαν παιδικά και εφηβικά προγράμματα.

Το κοινό, μέσα από φρέσκες και πρωτότυπες μουσειολογικές επιλογές, γνώρισε τον αρχαίο κόσμο που μοιράζονταν τις ίδιες ακριβώς ανησυχίες. Τα τάματα στο ιερό δέντρο της Δωδώνης με ερωτήματα των τότε πιστών θα μπορούσαν να προέρχονται από ένα σημερινό μοναστήρι, τα ερωτήματα στο Μαντείο θα μπορούσαν να είναι από ένα σύγχρονο ερωτηματολόγιο στο Διαδίκτυο κ.ο.κ. (π.χ. θα γυρίσει ο άντρας μου από τον πόλεμο, θα παντρευτεί το παιδί μου, θα κληρονομήσω τους θείους κ.λπ.).

Το μονοθεματικό NMA κατάφερε να διευρύνει το πεδίο, το κοινό και το ενδιαφέρον για την αρχαιότητα. Εξετάζοντας τη δομή, το θεσμικό πλαίσιο, τον τρόπο λειτουργίας και προσαρμογής, όπως στην πανδημία, και άλλες προκλήσεις, τις συνέργειες και γενικότερα το σκεπτικό που ακολουθείται από το μουσείο, προκύπτει μια ολοκληρωμένη εικόνα αιτιολογώντας την επιτυχή κατάταξη στα δέκα καλύτερα του κόσμου.

Γράφημα 2.3 Επισκεψιμότητα μουσείων Μάιος 2022. (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <https://www.statistics.gr/>)

Η Ακρόπολη με τον Παρθενώνα, που αποτελεί το σύμβολο της UNESCO, δεν χρειάζεται συστάσεις και αποτελεί λόγο επίσκεψης στη χώρα μας και στην Αθήνα. Ωστόσο, η διαχείριση των πολλών τουριστών, όπως και των σχολείων της χώρας που συρρέουν γίνεται με οργάνωση και μέθοδο. Τα ραντεβού και οι ώρες επίσκεψης γίνονται έγκαιρα και υπάρχει ομάδα εξειδικευμένων φροντιστών για την καθοδήγηση και τη διευκρίνιση θεμάτων που προκύπτουν. Το προσωπικό φορά διακριτές στολές και φέρει ενδοσυνεννόηση για την καλύτερη και άμεση εξυπηρέτηση.

Επίσης, το προσωπικό που μισθοδοτείται από τα επαρκή έσοδα (προ πανδημίας τουλάχιστον) του μουσείου είναι αρκετό σε μέγεθος και ικανό να ικανοποιήσει πλήρως κάθε ανάγκη, ενώ εκπαιδεύεται με ειδικά σεμινάρια που το ίδιο το ΝΜΑ σχεδιάζει και υλοποιεί. Το διευρυμένο ωράριο επιτρέπει την προσέλευση κοινού είτε για τη συλλογή είτε για τα αμφιθέατρα και τις παντός είδους εκδηλώσεις, ώστε να διασφαλίζονται έσοδα από πολύπλευρες εκδηλώσεις και να διευρύνεται το κοινό μέσω αυτών. Παρέχεται ασφάλεια για τους επισκέπτες και τις συλλογές, ακολουθώντας διάφορα σενάρια κρίσεων, και το μουσείο γενικότερα βρίσκεται σε διαρκή εγρήγορση (σε περίπτωση βανδαλισμού, φωτιάς, σεισμού κ.ά.).

Το εστιατόριο και το κυλικείο με την άμεση θέα στον Παρθενώνα διαθέτουν μενού μεσογειακών γεύσεων και απευθύνονται σε κάθε φιλοξενούμενο. Ο μεγάλος χώρος προσφέρεται και για τους υψηλούς προσκεκλημένους της χώρας και παραμένει ανοικτό μέχρι αργά. Το καλοκαίρι ένα πιάνο συνοδεύει διακριτικά. Στην Πανσέληνο του Αυγούστου και στην Ευρωπαϊκή Νύχτα Μουσείων το Μουσείο της Ακρόπολης λειτουργεί έως τα μεσάνυχτα με ποιοτικές εκδηλώσεις και καλλιτεχνικές πρωτοβουλίες.

Αντίστοιχα και τοπωλητήριο φιλοξενεί πάρα πολλούς κωδικούς με ευρεία ποικιλία τιμών και ειδών και τα έσοδα είναι σημαντικά για τη λειτουργία του μουσείου. Από το 2021 λειτουργεί και ηλεκτρονικό πωλητήριο, κάτι που ελάχιστα δημόσια μουσεία έχουν καταφέρει.

Χιώτισσα Ακρ. 675

Σκληρός γύψος με βάση από μαρμάρο
66 X 25 X 15cm
11000gr ± 2200gr
Τιμή: 1500€

Εικόνα 2.5 Αντικείμενα από το πωλητήριο του Μουσείου Ακροπόλεως.
(Πηγή: <https://theacropolismuseum.gr/agores-sta-politiria-toy-moyseiou>)

Το ΝΜΑ στο πλαίσιο επέκτασης των διαδρομών του εγκολπώθηκε την ανοικτή ανασκαφή στις προτεινόμενες υπηρεσίες. Σύμφωνα με την ιστοσελίδα του «[...] μία αρχαία γειτονιά της Αθήνας ενσωματώνεται μοναδικά στην αρχιτεκτονική του Μουσείου της Ακρόπολης ως ένα ακόμα έκθεμα, το οποίο συνδιαλέγεται με τα αριστουργήματα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού που παρουσιάζονται στους ορόφους του. Χτισμένη στην ομαλή συνέχεια της νότιας πλαγιάς του βράχου, φιλοξενεί τη ζωή και τις δραστηριότητες του ανθρώπου από την 4η χιλιετία π.Χ. έως τον 12ο αι. μ.Χ. Δρόμοι, σπίτια, λουτρά, εργαστήρια και τάφοι συνθέτουν μια περίπλοκη εικόνα αρχαιολογικών καταλοίπων, με καλύτερα διατηρημένα αυτά της ύστερης αρχαιότητας [...]».

Οι ίδιες οι ανασκαφές του οικοπέδου Μακρυγιάννη, που στεγάζει το ΝΜΑ, έδωσαν πλήθος ευρημάτων –γλυπτά, αγγεία, νομίσματα–, τα οποία μας δίνουν εξίσου μοναδική γνώση για τους περίοικους και τον τρόπο ζωής τους. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα του μουσείου επεκτάθηκαν και σε αυτό το σημείο του μουσείου, αποτελώντας ένα αξιολόγο σύνολο εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που καλύπτουν πολλές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές πτυχές των ιστορικών περιόδων που εκπροσωπούνται στο ΝΜΑ. Είτε διαδικτυακά είτε στις δύο εξοπλισμένες με οθόνες αφής αίθουσες του ΝΜΑ, οι νεαρότεροι επισκέπτες πλοηγούνται σε αρχαίες συναρπαστικές ιστορίες και περιπέτειες, ενώ σε μια «παιδική γωνιά» παρουσιάζονται ψηφιακά διαδραστικά παιχνίδια και βίντεο ή animation (παρουσίαση κινούμενων εικόνων μέσω τεχνικών εμφύχωσης) που αφηγούνται αρχαίους μύθους της Ακρόπολης και μας εξοικειώνουν με την καθημερινότητα των αρχαίων Ελλήνων.

Ενδεικτικό του κύρους που χαίρει το ΝΜΑ σε διεθνές επίπεδο είναι ότι κατάφερε να φιλοξενήσει προσωπικά αντικείμενα, έργα τέχνης και έπιπλα που αντιπροσωπεύουν έναν αιώνα κινεζικού πολιτισμού από τα κλειστά διαμερίσματα του αυτοκράτορα της Κίνας Qianlong (1711-1799) στην Απαγορευμένη Πόλη του Πεκίνου. Για πρώτη φορά βγήκαν από εκεί και μόνο για τον εκθεσιακό χώρο του Μουσείου Ακρόπολης, ο οποίος σκηνοθετήθηκε με κατασκευές και χρώματα εμπνευσμένα από τα παλάτια της Απαγορευμένης Πόλης. Η έκθεση οργανώθηκε σε συνεργασία με το Μουσείο των Ανακτόρων της Απαγορευμένης Πόλης και το κοινό της Αθήνας είχε τη σπάνια ευκαιρία να δει κατ' αποκλειστικότητα τη χρυσοκέντητη τελετουργική στολή και το γιγαντιαίο πορτρέτο του Κινέζου αυτοκράτορα, τα σκεύη για το τσάι, ποιητικά κείμενα, έναν θρόνο και εξαιρετικά βουδιστικά έργα με πολύτιμα υλικά, και γενικότερα υλικό από τον πανάρχαιο σύνθετο κινεζικό πολιτισμό, που ταξίδεψε μόνο για το ΝΜΑ.

Η αναλυτική αναφορά στη φιλοσοφία και στον τρόπο λειτουργίας που διακρίνει το ΝΜΑ αποτελεί έναν άρτιο οδηγό για την πολιτική που μπορούν να ακολουθήσουν τα υπόλοιπα μεγάλα ή μικρότερα μουσεία της χώρας, ώστε να βελτιώσουν τα ποσοστά επισκεψιμότητας, τη στοχοθεσία, την ποιότητα υπηρεσιών, τη σχέση τους με το κοινό, τη διάχυση της γνώσης και της πληροφορίας αλλά και την ψηφιακή τους μετάβαση.

Στα σημαντικότερα επιτεύγματα του ΝΜΑ, σύμφωνα με τον πιο πρόσφατο απολογισμό του τέως Πρόεδρου του, συγκαταλέγεται η δημιουργία του προγράμματος «Δημιουργία Ψηφιακού Μουσείου Ακρόπολης», η οποία είχε ενταχθεί στο ΠΕΠ «Αττική 2014-2020» με ΚΩΔ. ΟΠΣ: 5010606 και προϋπολογισμό 1.330.240,63 ευρώ πλέον ΦΠΑ 24%. Πρόκειται για μια σημαντική πρωτοπορία του μουσείου σε σχέση με τα υπόλοιπα μεγάλα μουσεία της χώρας, δεδομένης της ανάγκης για ψηφιακή μετάβαση τόσο λόγω των ιδιαίτερων κοινωνικών συνθηκών όσο και λόγω της πανδημίας, που επηρέασε την τουριστική προσέλευση και την πολιτιστική παραγωγή δριμύτατα.

Αποτέλεσε τον πρώτο ελληνικό μουσειακό ιστότοπο στον οποίο παρουσιάστηκαν όλα τα εκθέματα του μουσείου, 2.156 έργα, ενώ σε αυτά προστίθενται αντικείμενα από τις αποθήκες με πλήρη περιγραφή, διαδραστικό γλωσσάρι, αρθρογραφία, φωτογραφίες, σχέδια και οπτικοακουστικό υλικό. Οθόνες αφής, ψηφιακά παιχνίδια και βίντεο με ιστορικό περιεχόμενο στις «παιδικές γωνιές» και μια σειρά εξειδικευμένων εξοπλιστικών εγκαταστάσεων με πολυμεσικές εφαρμογές βελτίωσαν κατά πολύ τον στόχο του μουσείου για προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με την επιστημονική τεκμηρίωση και ψηφιοποίηση του αρχαιολογικού υλικού από τα ευρήματα της Ακρόπολης και του οικοπέδου του μουσείου.

2.8 Μουσείο και αρχαιολογικός χώρος Βραυρώνας

Ο αρχαιολογικός χώρος και το μουσείο της Βραυρώνας, μόλις λίγα χιλιόμετρα μακριά από την Αθήνα και μερικά λεπτά δίπλα από τον διεθνή αερολιμένα «Ελ. Βενιζέλος», συναποτελούν έναν σπάνιο αρχαιολογικό πυρήνα μέσα σε ένα τοπίο σχεδόν ανέπαφο από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, στα όρια του προστατευόμενου υδροβιότοπου των εκβολών του Ερασίνου ποταμού. Σε πολλές άλλες περιπτώσεις συναντάμε ένα μουσείο στον χώρο από όπου προέρχονται τα τέχνηρα αντικείμενα και τα κινητά μνημεία, ώστε να έχουμε εικόνα της σημερινής κατάστασης και προτάσεων βελτίωσής.

Το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, η λατρεία της οποίας ήταν πλήρως εναρμονισμένη με το φυσικό περιβάλλον, ήλθε στο φως μόλις τη δεκαετία του 1950. Η εγκατάλειψη του ιερού τοποθετείται τον 3ο αιώνα π.Χ. και συνδέεται πιθανόν με υπερχειλίση του ποταμού Ερασίνου. Σύμφωνα με άλλη άποψη, το ιερό καταστράφηκε στον Χερμωνίδειο Πόλεμο (267-261 π.Χ.). Μάλιστα, στους μεταβυζαντινούς χρόνους και (1450 και εξής) πάνω από τον αρχαίο ναό κτίστηκε ο ναΐσκος του Αγίου Γεωργίου.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας εγκαινιάστηκε το 1969 δίπλα από τον χώρο του ιερού της Αρτέμιδος για να παρουσιάσει στο κοινό τα ευρήματα της περιοχής. Μετά την ολοκλήρωση του έργου της επανέκθεσης, το οποίο είχε ενταχθεί στο ΕΠ Πολιτισμός Μέτρο 1.1 - Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, άνοιξε

για το κοινό τον Αύγουστο 2009. Η παρουσίαση των εκθεμάτων οργανώθηκε σε θεματικές ενότητες ανά αίθουσα και πλαισιώθηκε από ανάλογο εποπτικό υλικό, ώστε να δώσει την ευκαιρία στους επισκέπτες να προσεγγίσουν την ιστορία της περιοχής και του ιερού της Αρτέμιδος, αλλά και να κατανοήσουν τη μοναδικότητα των ευρημάτων και των μνημείων.

Σε γενικές γραμμές, η επισκεψιμότητα κινείται μάλλον σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τον αριθμό τουριστών που επισκέπτονται ετησίως την Ελλάδα μέσω του αεροδρομίου, ακριβώς δίπλα, και σε σχέση με τα όσα απλόχερα προσφέρει ο συγκεκριμένος αρχαιολογικός προορισμός. Ο βασικός κορμός επισκεπτών αποτελείται από ομάδες μαθητών και φοιτητών, συλλόγους και οικογένειες, ενώ μικρότερο είναι το ποσοστό των μεμονωμένων επισκεπτών (Ελλήνων και ξένων). Σύμφωνα με τα στοιχεία της Εφορείας Ανατολικής Αττικής, το 2013 ο αριθμός των επισκεπτών ήταν 5.813, το 2014 οι επισκέπτες ανήλθαν στους 6.226, ενώ το 2015, ύστερα από την ολοκλήρωση του έργου διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου, ο αριθμός των επισκεπτών μέχρι και το τέλος Αυγούστου έφτασε τους 23.849.

Πρόθεση της εφορείας είναι, μετά την εξασφάλιση της αναγκαίας χρηματοδότησης, να προχωρήσει σε συμπληρωματικά έργα υποδομής και ανάδειξης, με στόχο τη βελτίωση των παρεχομένων υπηρεσιών, την αύξηση της επισκεψιμότητας και κυρίως την ολιστική αξιοποίηση του αρχαιολογικού χώρου (σύμφωνα με την έφορο Ανατολικής Αττικής Α. Λαζαρίδου). Είναι δεδομένα η πολιτιστική αξία και ο αρχαιολογικός πλούτος του χώρου, καθώς βρίσκεται σε προνομακή θέση δίπλα στο αεροδρόμιο και πλήρως συνδεδεμένος με μεγάλους οδικούς άξονες, ωστόσο δεν έχει επιτευχθεί ο πραγματικός αντίκτυπος, αφού και η τοπική κοινότητα υπολείπεται σε προβολή και ανάπτυξη. Δεν αποτελεί καταλυτικό πόλο έλξης για εγχώριους και ξένους επισκέπτες, όπως και για την ανάμειξη της τοπικής κοινωνίας.

Προκειμένου να επιτευχθεί αύξηση της επισκεψιμότητας αλλά και να αναδειχθεί το μουσείο και ο αρχαιολογικός χώρος σε καίριο πολιτιστικό και εκπαιδευτικό κέντρο της περιοχής, προτείνονται η επέκταση και η καθιέρωση δράσεων, κυρίως εκπαιδευτικού χαρακτήρα, οι οποίες έχουν ήδη υλοποιηθεί στο παρελθόν στο πλαίσιο συγκεκριμένων εκδηλώσεων, καθώς επίσης και η συνεργασία με φορείς της τοπικής κοινωνίας. Επίσης, δίνεται πολύ μεγάλο βάρος στη σύνδεση με παρακείμενους αρχαιολογικούς χώρους. Ο αρχαιολογικός χώρος του ιερού της Αρτέμιδος Βραυρωνίας μπορεί να συνδεθεί με τα άλλα μνημεία της περιοχής του Δήμου Μαρκοπούλου Μεσογαίας, στον οποίο εντάσσεται.

Στο άμεσο περιβάλλον του ιερού βρίσκονται:

- Προϊστορική ακρόπολη στον χαμηλό επιμήκη λόφο Κομμένο Λιθάρι, που δεσπόζει στον μυχό του κόλπου της Βραυρώνας νοτίως του ιερού της Αρτέμιδος (Τελική Νεολιθική - Ύστερη Εποχή του Χαλκού ή Μυκηναϊκή).
- Μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική δυτικά του ιερού της Αρτέμιδος (μετά τα μέσα του 5ου αιώνα).
- Ο Πύργος Βραυρώνας της εποχής της Φραγκοκρατίας. Η ανέγερσή του τοποθετείται την εποχή των Βουργουνδών Ντε Λα Ρος, στη διάρκεια του 13ου αιώνα. Χρησίμευε ως βίγλα.
- Η δημιουργία διαδρομής (ποδηλάτου, περιπατητική κ.ά.), που με την κατάλληλη σήμανση και χάραξη «ενώνει» τα μνημεία της ανατολικής Αττικής όπως αναπτύσσονται από το Αμφιάρειο (Καπανδρίτι) μέχρι και το Σούνιο, συμπεριλαμβάνοντας τον Μαραθώνα, τη Ραμνούντα, το Λαύριο, τη Σάριζα και άλλα ισχυρά τοπόσημα.
- Η διοργάνωση μιας τουλάχιστον περιοδικής θεματικής έκθεσης τον χρόνο, προκειμένου να ανανεώνεται διαρκώς το ενδιαφέρον των επισκεπτών. Πρωτότυπα θέματα, σύγχρονες αναγνώσεις των εκθεμάτων σε διαφορετικό κάθε φορά πλαίσιο, η ανεύρεση και παρουσίαση αντικειμένων από τις αποθήκες είναι μεταξύ πολλών άλλων προτάσεις για τη θεματική των περιοδικών εκθέσεων. Επιπλέον, προτείνεται υλοποίηση του σχεδιασμού της εφορείας για την επέκταση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στον αρχαιολογικό χώρο και η δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων με θέμα την υφαντική, την κεραμική και την ξυλογλυπτική, που θα υλοποιούνται στην αποθήκη παραπλεύρως του ναΐσκου του Αγίου Γεωργίου.

Τέλος, προτείνεται η δημιουργία μουσειοσκευών με θέμα τον αρχαιολογικό χώρο και το Μουσείο της Βραυρώνας. Οι μουσειοσκευές θα περιέχουν έντυπο υλικό για τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές και θα προσφέρονται για μικρά χρονικά διαστήματα στα σχολεία της ευρύτερης περιοχής, προκειμένου οι μαθητές να

γνωρίσουν τα εκθέματα γύρω από τη θεά Άρτεμη και τη λατρεία της, όπως αυτή αποκαλύπτεται μέσα από τα μνημεία του αρχαιολογικού χώρου και τα εκθέματα του μουσείου.

Στον τομέα της ενημέρωσης και επικοινωνίας, παρεμβάσεις που μπορούν να γίνουν με τοπικούς φορείς είναι: α) η δημιουργία έντυπων και μικρών σταθμών πληροφόρησης, β) η ανάρτηση διαδρομών και δικτύων στο Διαδίκτυο, γ) η δημιουργία μονοπατιών πεζοπορίας, με δυνατότητα και χρήσης ποδηλάτου (mountain bike), δ) η σύνδεση με φυσιολατρικούς συλλόγους, περιβαλλοντικές οργανώσεις και τομείς πολιτισμού της Αυτοδιοίκησης, για τον εμπλουτισμό των δικτύων με άλλες δράσεις, ε) επιλεκτικοί καθαρισμοί, ευπρεπισμοί και στερεώσεις διακεκριμένων μνημείων και εμπλουτισμός τους με επιτόπιο πληροφοριακό υλικό.

Οι ψηφιακές δράσεις αντίστοιχα προβλέπουν τη δημιουργία λογαριασμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και ενός διαρκώς επεκτάσιμου διαδικτυακού τόπου για τον αρχαιολογικό χώρο και το Μουσείο της Βραυρώνας, ο οποίος θα περιέχει πληροφορίες για την πρόσβαση, τις συλλογές, φωτογραφικό υλικό και αναλυτικές πληροφορίες για τα μνημεία του χώρου, καθώς και για τη μόνιμη και τις περιοδικές εκθέσεις. Επίσης, τη δημιουργία σύντομων διαφημιστικών σποτ σχετικά με συγκεκριμένα εκθέματα του Μουσείου που θα αναρτηθούν στην ιστοσελίδα του Μουσείου, στην ιστοσελίδα του δήμου, καθώς και στους ιστότοπους άλλων φορέων, όπως, ενδεικτικά, του Διεθνούς Αερολιμένα Αθηνών.

Κρίνεται απαραίτητη η προώθηση προγραμμάτων σε συνεργασία με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς στα οποία θα συνδυάζεται η επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο της Βραυρώνας με την προστασία της άγριας φύσης του υγροβιότοπου και την προβολή των τοπικών αγροτικών προϊόντων. Επίσης επιβάλλεται η σύνδεση με τον Διεθνή Αερολιμένα Αθηνών.

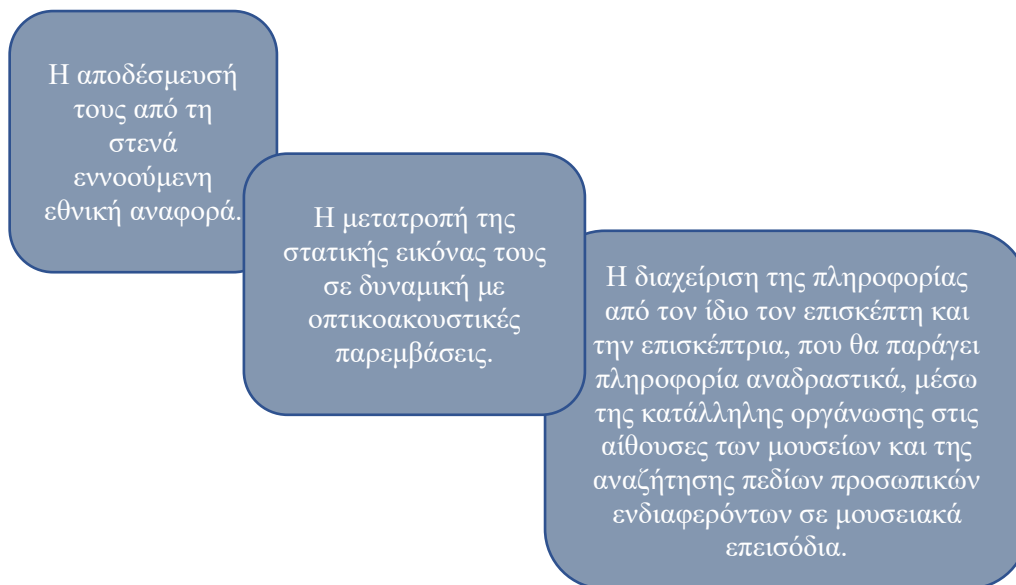
Η ολοκλήρωση αυτών των εργασιών θα συνεισφέρει στην αύξηση της επισκεψιμότητας, θα εντάξει το μουσείο και τον χώρο όχι μόνο στην τοπική κοινότητα αλλά σε ολόκληρη την Αττική, δεδομένης της έκτασης του αρχαιολογικού χώρου και των εκθέσεων, όπως και της γειτνίασης με το διεθνές αεροδρόμιο της χώρας. Θα ενεργοποιήσει, παράλληλα, ένα εκτεταμένο αρχιτεκτονικό συγκρότημα στο οποίο συμπεριλαμβάνονται αρχαιολογικά ευρήματα, νέα κτίρια και ένα πολύ ιστορικό περιβαλλοντικό οικοσύστημα.

2.9 Επίλογος

Σε συνάρτηση με την αύξηση των τουριστικών ροών (εκτός πανδημίας), το κοινό των μουσείων αυξάνεται σταδιακά κάθε χρόνο, όπως επίσης και οι απαιτήσεις του για σύγχρονες εγκαταστάσεις με ποικίλες επιλογές και υπηρεσίες. Σύμφωνα με μελέτη του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) το 2017, «[...] τα μουσεία προσελκύουν επισκέπτες που παρατείνουν τον χρόνο επίσκεψής τους και δαπανούν σημαντικά χρηματικά ποσά. Η δαπάνη κάθε επισκέπτη αφορά σε αγαθά και υπηρεσίες όπως η εστίαση, η ψυχαγωγία, τα καταλύματα και οι αγορές προϊόντων [...]». Το 28% των επισκεπτών στην έρευνα του IOBE δήλωσε ότι η ύπαρξη του μουσείου επηρέασε «πολύ» την απόφασή τους να επισκεφθούν την περιοχή, ενώ το 36% δήλωσε «αρκετά».

Οι καταλυτικές επιδράσεις στον τουρισμό από τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους εκτιμώνται σε ένα ποσό που βελτιώνει κάθε χρόνο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ήδη από την περίοδο των μελετών και της κατασκευής τους, τα μουσεία συνεισφέρουν στην τοπική και εθνική οικονομία. Ένα σχετικά πρόσφατο μουσείο στην πόλη των Ιωαννίνων είναι το Μουσείο Αργυροτεχνίας που εγκαινιάστηκε το 2017. Η συμβολή της κατασκευής του στην τοπική οικονομία υπολογίστηκε στα 7,8 εκατομμύρια ευρώ σε όρους ΑΕΠ, ενώ σε εθνικό επίπεδο 10,6 εκατομμύρια ευρώ, συμβάλλοντας επίσης στην απασχόληση.

Μουσεία, πολυχώροι πολιτισμού και εκπαίδευσης σημαίνουν ανθηρά κέντρα, αυτοχρηματοδοτούμενα και κυρίως δρώντα στοιχεία (Τζιαφέρη, 2005). Προς αυτή την κατεύθυνση, μονόδρομο αποτελεί η υιοθέτηση ενός εξωστρεφούς και ορθολογικού προτύπου σχεδιασμού και προγραμματισμού. Οι αλλαγές είναι πολυεπίπεδες, είτε σε επίπεδο νομοθεσίας είτε σε επίπεδο διοικητικής οργάνωσης και πρακτικής, καθώς και πάρα πολλές άλλες, όπως αναλύσαμε. Σίγουρα δεν είναι προφανείς, ωστόσο παραμένουν μονόδρομος (Κιουσσοπούλου, 2013: 20). Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Γ. Χουρμουζιάδη (1999), τρεις άξονες πρωταγωνιστούν στην ανανέωση των μουσείων:

Σχήμα 2.2 Οι τρεις άξονες ανανέωσης των μουσείων (Ιδία επεξεργασία).

Τα μουσεία της χώρας μας οφείλουν να ξεφύγουν από τις παραδοσιακές λειτουργίες της μουσειακής διαχείρισης, δηλαδή τη συλλογή, τη διατήρηση και την έκθεση των μουσειακών αντικειμένων. Καλούνται να αναπτυχθούν αξιοποιώντας τα τεχνολογικά μέσα (ψηφιοποίηση, εικονικό μουσείο, διαδικτυακή επικοινωνία, διαδικτυακά σεμινάρια και ηλεκτρονική διαχείριση) και να καταστούν σημείο αναφοράς και πόλος έλξης. Επιπρόσθετα, να συνυπολογίσουν στον σχεδιασμό και στην εφαρμοσμένη πολιτική τους την αειφορία³⁷ στον τριπλό άξονα: της οικονομίας, της κοινωνίας και του περιβάλλοντος.

Οι σημερινές ανάγκες συναντούν τη λογική και τα εργαλεία του μουσειακού μάρκετινγκ: ψυχαγωγία που εξασφαλίζει την άνεση, την απόλαυση αλλά και την πρόσβαση στις πληροφορίες, υποδομές και εγκαταστάσεις για κάθε είδος επισκέπτη (τοποθέτηση ψηφιακών πινάκων πληροφόρησης, σηματοδότηση, σημεία ξεκούρασης, αναψυκτήρια και αυτόματοι πωλητές σνακ κ.ά.), μουσειοπαιδαγωγική, υπηρεσίες υψηλού επιπέδου (φιλικό και εκπαιδευμένο προσωπικό, διευρυμένο ωράριο λειτουργίας, επαγγελματισμός, σύγχρονα ελκυστικά πωλητήρια και ποιοτική εστίαση, εργαστήρια, πολιτιστικές-κοινωνικές εκδηλώσεις κ.ο.κ.).

Τα ελληνικά μουσεία σε γενικές γραμμές επιχειρούν τον εκσυγχρονισμό τους με βάση αυτά τα πρότυπα και δεδομένων των δυνατοτήτων τους παρουσιάζουν τις συλλογές τους με ανανεωμένη μουσειολογική προσέγγιση και μεταγράφουν πρακτικές, οπότε για το επόμενο βήμα πρέπει να εξασφαλίσουν τα χρειώδη οικονομικά μέσα. Οφείλουν να αναθεωρούν την οικονομική τους πολιτική αναζητώντας πόρους από κληροδοτήματα, δωρεές, ευρωπαϊκές επιχορηγήσεις, εταιρικές χορηγίες, ιδιωτικές χορηγίες κ.λπ. και να διευρύνουν το εισόδημά τους από αυτοχρηματοδότηση με έξυπνη τιμολογιακή πολιτική, δίδακτρα σεμιναρίων και εργαστηρίων, εισφορές μελών, έσοδα εστιατορίου, πωλητηρίου, καφέ κ.ά.

Ένα άλλο σημαντικό μέσο είναι οι ποιοτικές και ποσοτικές στατιστικές έρευνες, οι οποίες χρησιμοποιούνται ως κατευθυντήριες γραμμές για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών και τουριστικών προγραμμάτων. Επιθυμούμε καινοτόμα μουσεία που σφύζουν από προγράμματα και εργαστήρια, προωθούν τη δημιουργικότητα και τις συνεργασίες. Ο χώρος των μουσείων πρέπει να καταστεί φιλόξενος.

Στο μέτρο του εφικτού θα πρέπει να ισορροπήσουν στον ισολογισμό τους τις μειώσεις από την κρατική επιχορήγηση, τις μειώσεις των εισιτηρίων, π.χ. λόγω πανδημίας, όπως και τις μειώσεις εσόδων στο πωλητήριο. Παρά τα σπάνια τέχνηρα αντικείμενα των ελληνικών συλλογών, το μοναδικό φυσικό και αρχιτεκτονικό κάλλος, την εμπειρία και τη διάθεση των υπηρεσιακών στελεχών και το προνόμιο της τουριστικής ροής κάθε καλοκαίρι, η επισκεψιμότητα των μουσείων (στον μέσο όρο όλων των μουσείων της χώρας) κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Και αντίστοιχα τα έσοδα των εισιτηρίων είναι περιορισμένα σε σχέση με τι μπορούν να αποδώσουν.

³⁷ Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, με τον όρο «αειφόρος ανάπτυξη» εννοείται «[...] η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενιάς χωρίς να υπονομεύει τη δυνατότητα των επόμενων γενεών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους [...]».

Αν δεν υιοθετηθούν σε όλα τα ενεργά μουσειακά συγκροτήματα, οι σύγχρονες πρακτικές προσέγγισης των επισκεπτών των μουσείων, τουριστών και της κοινότητάς τους, μέσα από μάρκετινγκ και τις πωλήσεις, δεν θα είναι βιώσιμα και ενεργά κύτταρα. Πόσο μάλλον όταν δύνανται, με τον ολοκληρωμένο κύκλο εργασιών και λειτουργίας (κυλικεία, εστιατόρια, πωλητήρια, ηλεκτρονικά πωλητήρια, προγράμματα με συνδρομή κ.ο.κ.) που αναφέρθηκαν, να είναι σε μεγάλο βαθμό αυτόνομα και αυτάρκη και να χρηματοδοτούν άλλες πολιτιστικές δράσεις ή να επιδιώκουν την εξωστρέφεια.

Αναφορικά με τον άξονα της περιβαλλοντικής αειφορίας, τα μουσεία καλούνται να πρωταγωνιστήσουν στην αφύπνιση της κοινωνίας και στην ενημέρωση για τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, όπως και για την αντιμετώπισή της. Τα ίδια οφείλουν να αφήνουν το λιγότερο δυνατό αποτύπωμα, τόσο τα κτίρια όσο και ο κύκλος λειτουργίας τους. Δηλαδή απαιτούνται βιοκλιματικά κτίρια των οποίων η κάθε δραστηριότητα λαμβάνει υπόψη την περιβαλλοντική επιβάρυνση.

Ένα μεγάλο μέρος των μουσείων στην επικράτεια φέρει έντονες φθορές λόγω του χρόνου και των κλιματικών συνθηκών. Απαιτούνται άμεσα εργασίες αναμόρφωσης προκειμένου να ανταποκριθούν στις σύγχρονες μουσειακές ανάγκες και να αποκαταστήσουν τον σημαίνοντα ρόλο τους τόσο στην τοπική κοινωνία ως ισχυρών τοπόσημων όσο και διεθνώς. Στο χρονικό διάστημα 1997-2017, καταγράφηκε έκρηξη δημιουργίας και ανασύστασης μουσείων με πολλά αξιόλογα νέα κτίρια σε κάθε περιφέρεια. Το ορόσημο των Ολυμπιακών Αγώνων είχε θέσει έναν χρονικό ορίζοντα μέσα στον οποίο, κυρίως από τα μέσα του 1990, εκσυγχρονίστηκαν σε μεγάλο βαθμό οι μουσειακές υποδομές, διοργανώθηκαν μεγάλες εκθέσεις («Δομήνικος Θεοτοκόπουλος» στην Εθνική Πινακοθήκη κ.ά.), εμπλουτίστηκε ο κοινωνικός τους ρόλος, δημιουργήθηκαν νέα μουσεία σε κέντρο και περιφέρεια (Πάτρα, Θήβα και αλλού). Όλο και πιο πολλά μουσεία δίνουν έμφαση στην προσέλκυση νέου κοινού, στοχεύοντας και σε πολύ μικρές ηλικίες θεατών.

Ο νόμος για την «Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» σε εναρμόνιση με τις βασικές αρχές του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μουσεία (ICOM) βοήθησε στη χάραξη ενιαίας μουσειακής πολιτικής και στη σύνδεση με άλλους παραγωγικούς τομείς της χώρας. Επιπλέον, ανά τακτά διαστήματα προκύπτουν προκλήσεις όπου τα μουσεία μπορούν να αρθρώσουν λόγο και να λειτουργήσουν θεραπευτικά. Η πολιτιστική συνταγογράφηση είναι ένα θέμα στο οποίο μουσεία και τέχνες αναγνωρίζονται ως θεραπευτικά μέσα. Άλλωστε και τα σωφρονιστικά ιδρύματα θεωρούν κρίσιμη τη συμβολή του πολιτισμού για την κοινωνική ενσωμάτωση και επανένταξη, τη γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη κ.ο.κ. Η οργανική σύνδεση των μουσείων με την κοινωνία αποτελεί διαρκές στοίχημα και τα μουσεία μπορούν κάλλιστα να ανταποκριθούν σε νέες ανάγκες και κοινωνικά αιτήματα.

Όσο τα ελληνικά μουσεία εξελίσσονται και εγκαταλείπουν το παγιωμένο ύφος, υιοθετώντας σύγχρονες αρχές διαχείρισης και λειτουργίας, τόσο θα ζωντανεύουν οι αίθουσες, θα αυξάνονται τα έσοδα και θα εκπέμπουν το ισχυρό στίγμα τους παρά τις κοινωνικές προκλήσεις (π.χ. πανδημία) και τις οικονομικές δυσκολίες. Η συμπερίληψη και η εγκόλπωση είναι μονόδρομος, είναι δηλαδή μια μεγαλύτερη και πιο σύνθετη διαδικασία. Απαιτούνται φαντασία, διάλογος, δημιουργική πρόσληψη και ευρεία συμμετοχή αντί της αδιαφορίας και της αποχής. Στην ενεργοποίηση και στο ζωντάνεμα καταλυτικό ρόλο παίζουν οι σύγχρονες τέχνες, που μέχρι σήμερα τις συναντάμε, κατά κύριο λόγο, σε πολιτιστικούς οργανισμούς και φεστιβάλ.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Αλεξάκη, Ε. (2002). Το σύγχρονο μουσείο: εμπορικό κέντρο ή χώρος ουσιαστικής εκπαιδευτικής διαδικασίας. Στο Γ. Κόκκινος & Ε. Αλεξάκη (επιμ), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*. Μεταίχμιο.
- Ambrose, T., & Paine, Cr. (2005). *Museum Basics*. Routledge.
- Ashley, S. (2014). 'Engage the World': examining conflicts of engagement in public museums. *International Journal of Cultural Policy*, 20(3), 261-280.
- Avgouli, M. (1994). The First Greek Museums and National Identity. In F. Kaplan (ed.), *Museums and the making of ourselves: the role of objects in national identity* (p. 247). Leicester University Press.
- Βερνίκος, Ν., & Δασκαλοπούλου, Σ. (2002). *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*. Κριτική.
- Βουδούρη, Δ. (2003). *Κράτος και Μουσεία. Το Θεσμικό Πλαίσιο των Αρχαιολογικών Μουσείων*. Σάκκουλας.
- Bennett, T. (1988). Museums and 'the people'. In R. Lumley (ed.), *The Museum Time Machine*. Routledge for Comedia.
- Bennett, T. (1999). *Culture: A Reformer's Science*. Allen and Unwin.
- Bloch, M. (1994). *Απολογία για την ιστορία. Το Επάγγελμα του ιστορικού* (σ. 88). Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Bruno, C., Chagas, M., & Mutinho, M. (2007). *Sociomuseology*. Lisbon.
- Γαζή, Έ. (2002). *Η Ιστορία στον δημόσιο χώρο*. Στο Γ. Κόκκινος & Ε. Αλεξάκη (επιμ), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή* (σσ. 43-53). Μεταίχμιο.
- Γκαζή, Α. (2012). Εθνικά μουσεία στην Ελλάδα: Όψεις του εθνικού αφηγήματος. Στο: Συλλογικός τόμος *Εθνικά Μουσεία στη Νότια Ευρώπη*. Καλειδοσκόπιο.
- Cerquetti, M. (2014). Local art museums and visitors: Audience and attendance development. Theoretical requirements and empirical evidence. *ENCATC Journal of Cultural Management and Policy*, 1(1), 20-27.
- Cant, J. (2014). *Embracing the Digital*. [blog post]. <https://musdigi.wordpress.com/2014/01/23/embracing-the-digital/>
- Davis, P. (1999). *Ecomuseums: A Sense of Place*. Leicester University Press.
- Gathercole, P. (1989). *The fetishism of artifacts*. In S. Pearce (ed), *Museum Studies in Material Culture*. Leicester University Press.
- EVoCH project (Economic Value of Cultural Heritage) (2012). *Final Conclusions* EVoCH project. Valladolid: Junta de Castilla y León as reviewed by Cornelia Dümcke and Mikhail Gnedovsky at "The Social and Economic Value of Cultural Heritage: literature review". EENC Paper, July 2013.
- Foord, J. (2008). Strategies for creative industries: An international review. *Creative Industries Journal*, 1(2), 91-113. https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1386/cij.1.2.91_1
- Gendron, R. (1996). Arts and Craft: Implementing an Arts-Based Development Strategy in a "Controlled Growth" County. *Sociological Perspectives*, 39(4), 539-555, University of California Press.
- Gianighian, G. (2001). *Venice, Italy*. In R. Pickard, R. (ed.), *Management of historic centres*. Spon Press.
- Giebelhausen, M. (ed.). (2003). *The Architecture of the Museum. Symbolic Structures, Urban Contexts*. Manchester University Press.
- Gillen, J. & Barton, D. (2010). *Digital Literacies*. <http://eprints.lancs.ac.uk/33471/1/DigitalLiteracies.pdf>
- Gombrich, E. (2004). Η αναγεννησιακή θεωρία της τέχνης και η ανάδυση του τοπίου. Στο E. Simmel, J. Ritter & E. Gombrich (επιμ.), *Το τοπίο* (σσ. 99-147). Ποταμός.

- Grefe, X., & Krebs, A. (2010). *The Relationship between Museums and Municipalities in Europe*. ENCATC.
- Grefe, X. (2009). *Heritage conservation as a driving force for development*. In Council of Europe: *Heritage and beyond* (pp. 101-112). Council of Europe Publishing, Institution: University of Paris I.
- Grefe, X. (2011). The economic impact of the Louvre. *The Journal of Arts Management, Law and Society*, 87-112.
- Hawkey, R. (2004). Learning with digital technologies in museums, science centres and galleries. A NESTA Futurelab Research report - report 9.
- Hein, G. E. (1998). *Learning in the museum*. (N. S. F. (U.S.) & Foundation,(eds.). Routledge.
- Hilde, S. H. (2000). *The Museum in Transition: A Philosophical Perspective*. Smithsonian Institution Press.
- Holtorf, C. (2011). *The Changing Contribution of Cultural Heritage to Society*. In *Museum International*, no 249-250. UNESCO. Institution: Linnaeus University of Kalmar.
- Hooper-Greenhill, E. (ed.). (1999). *The educational role of the museum* (2nd ed.). Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (2003). *Museums and the shaping of knowledge*. Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (ed.). (2005). *Museum, Media, Message*. Routledge.
- Horne, D. (1992). Reading' Museums. In P. Boylan (ed.), *Museums 2000 - Politics, People, Professionals and Profit*. Museums Association-Routledge.
- Hull, D. (2011). *Assessing the value and impact of museums*. Research Paper, Research & Library Service Parliament Buildings.
- Jusdanis, G. (1995). Beyond National Culture?. *Boundary 2*, 22(1), 23-60. Duke University Press. <http://www.jstor.org/stable/303661>
- Institute of Museum and Library Services. (2009). *Museum, libraries and 21st century skills*. USA.
- Jersey Heritage (2009). *The value of heritage*. St Helier.
- Καρδουλάκη, Α. (2000). Τα σχέδια για την προβολή του νέου Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. *Τα Νέα της Τέχνης*, 85, 13-15.
- Κόκκινος, Γ., & Αλεξάκη, Ε. (2002). *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη Μουσειακή αγωγή*. Μεταίχμιο.
- Κολοκοτρώνης, Ι. (2015). *Με το βλέμμα και τη σκέψη*. Μέλισσα.
- Κόνσολα, Ν. Ν. (1990). *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα: Η περιφερειακή διάσταση*. Παπαζήσης.
- Κόνσολα, Ν. Ν. (1995). *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*. Παπαζήσης.
- Κόνσολα, Ν. Ν. (2006). *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*. Παπαζήσης.
- Κωνσταντίνος, Δ. (2004). Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Μεταμορφώσεις. Στο *Θωράκιον* (σσ. 29-46). Τόμος στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη.
- Κωνσταντίνος, Δ. (2007). Η μουσειολογική μας πρόταση. Στο *Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο. Βυζαντινές Συλλογές. Η μόνιμη έκθεση* (σσ. 13-28). BXM & ΥΠΠΟ.
- Κωτσάκης, Κ. (2001). *Από το αρχαίο έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας*. Στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα: Θεωρία και Πράξη*. Πρακτικά ομώνυμου Διεθνούς Συμποσίου. Θεσσαλονίκη, 21-24 Νοεμβρίου 1997. Εκδόσεις Εντευκτηρίου.
- Kavanagh, G. (1999). Μουσεία: Η λειτουργία τους. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 71.
- Knell, S. J. (2012). The intangibility of things. In S. Dudley (ed.), *Museum Objects* (pp. 324-35). Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible Heritage as a Metacultural Production. *Museum International*, 56, 52-65.

- Kotler, N., & Kotler, Ph. (2000). Can museums be all things to all people? Missions, Goals, and marketing's role. *Museum management and curatorship*, 18(3), 271-287.
- Kotler, N. G., Kotler, P., & Kotler, W. I. (2008). *Museum Marketing and Strategy: Designing Missions, Building Audiences, Generating Revenue and Resources*. Jossey-Bass 2nd Edition.
- Knudsen, L. V. (2016). Participation at work in the museum. *Museum Management and Curatorship*, 31(2), 193-211.
- Le Goff, J. (1998). *Ιστορία και Μνήμη*. Νεφέλη.
- Levi, W. A. (1985). The Art Museum as an Agency of Culture. *Journal of Aesthetic Education*, 19(2), 23-40, Special Issue: Art Museums and Education, University of Illinois Press.
- Lewis, G. (1992). Museums and their precursors: A brief world survey. In J.M.A. Thompson (ed.) (2nd ed.), *Manual of curatorship: A guide to museum practice*. Butterworth & Heinemann.
- Lohman, J. (2008). The Prospect of a City Museum. In I. Jones, R. Macdonald & D. McIntyre (eds), *City Museums and City Development* (pp. 60-74). AltaMira Press.
- Lord, G. D., & Lord, B. (1997). *The manual of museum management*. Altamira Press.
- Μούλιου, Μ. (2001). Η διαμόρφωση της μουσειακής θεωρίας ως καθοριστικός παράγοντας για την καλύτερη άσκηση της μουσειακής πρακτικής. Στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου. Εντευκτήριο.
- Μούλιου, Μ. (2010). Μουσεία Πόλεων και Διαδίκτυο την εποχή του Web 2.0. Αναλύοντας ένα σύνθετο τεχνολογικό, ιδεολογικό, κοινωνικό και αστικό τοπίο. *Τετράδια Μουσειολογίας*, 7, 74-80.
- Μούλιου, Μ. (2015). Τα μουσεία, οι αξίες τους και οι πολίτες: Μελετώντας απόψεις και συμπεριφορές στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Στο Μ. Κωνσταντουδάκη & Tisdale, R. (2013). *City Museums and Urban Learning*. *Journal of Museum Education*, 38(1), 3-8.
- Μούλιου, Μ. (2015). Το μουσείο ως ποιότητα, εμπειρία, αστικό σύμβολο και ήπια δύναμη. Παραδείγματα από τη διεθνή και εγχώρια μουσειακή πρακτική. Στον συλλογικό τόμο *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική Κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Μπουνιά, Α. (2005). *Τα μουσεία ως πολιτιστικές βιομηχανίες: Θέματα και προβληματισμοί – Μια προκαταρκτική συζήτηση*. Στο Ν. Βερνίκος και άλλοι (επιμ.), *Πολιτιστικές βιομηχανίες. Διαδικασίες, υπηρεσίες, αγαθά* (σσ. 39-58). Κριτική.
- Μπουνιά, Α. (2009). *Στα παρασκήνια του μουσείου*. Πατάκης.
- Merriman, N. (1999). Ανοίγοντας τα μουσεία στο κοινό. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72, 43-46.
- Miura, K. (2005). Conservation of a 'living heritage site' - A contradiction in terms? A case study of Angkor World Heritage Site. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 7, 3-18.
- Mocevic, J. (2011). *Meeting on the Theme of 'The European Dimension of Heritage Days Events'*. Strasbourg (France), Institution: Council of Europe/European Commission.
- Moffatt, I. (2000). Managing sustainable tourism in a World Heritage Site. In M. Robinson (ed.), *Tourism and Heritage Relationships: Global, National and Local Perspectives* (pp. 301-313). Centre for Travel and Tourism - Business Education Publishers, 301-313.
- Mommaas, H. (2003). Cultural clusters and the post industrial city: towards the remapping of urban cultural policy. *Urban Studies*, 41, 507-532.
- Morley, D., & Chen, K. H. (eds.) (1996). *Stuart Hall, Critical Dialogues in Cultural Studies*. Routledge.
- Museums, Libraries and Archives (2010). *Sharper investment for changing times: getting more out of museums, libraries and archives*. MLA. <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/sharper-investment-for-changing-times.pdf>
- Νάκου, Ε. (2001). *Μουσεία: Εμείς τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Νήσος.

- Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ. (2005). Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 94.
- Northern Ireland Museums Council (2011). *Written submission to the Culture, Arts and leisure. Committee: Inquiry into the value and impact of museums in Northern Ireland.*
- Οικονόμου, Μ. (2003). *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός; Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*. Κριτική.
- Παπαντωνίου, Φ. (1998). *Αισθητική Παιδεία Ι – Εκπαιδευτικά Προγράμματα σε Μουσεία και ιστορικούς χώρους*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις. ΑΠΘ.
- Παπαετρόπουλος, Δ. (2006). *Νόμος 3028/2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς*. Σάκουλας.
- Πασχαλίδης, Γ. & Καμπούρη-Ιωαννίδου, Α. (2002). *Οι διαστάσεις των Πολιτιστικών Φαινομένων: Εισαγωγή στον Πολιτισμό*. ΕΑΠ.
- Πετρόπουλος, Μ. (2005). Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 95.
- Pearce, S. (2002). *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*. Βάνιας.
- Riviere, G. H. (1985). The ecomuseum – An evolutive definition. *Museum International*, 37(4).
- Roscoe, E. (2016). *Preliminary research for the museum sector in Greece*. British Council.
- Smith, L. (2006). *The Uses of Heritage*. Routledge.
- Sylaiou, S., Liarakis, F., Sechidis, L., Patias, P., & Georgoula, O. (2005). *Virtual museums, the first results of a survey on methods and tools*. International -18-Symposium (the ICOMOS & ISPRS Committee on Documentation of Cultural Heritage), the CIPA International Archives for Documentation of Cultural Heritage, Vol.XX-2005 International Symposium, the ISPRS International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Services. Vol XXXVI-5/C34, Turin, Italy pp. 1138-1143, 26 September-1 October 2005.
- Τζιαφέρη, Σ. (2005). *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*. Αφοί Κυριακίδη.
- Teather, L. (2011). Museums and Cultural Heritage Professional Education: Evaluation and Assessment. In *Staff and training in regional museums*, edited by Legget, J. Paris: ICOM.
- Turner, H. (2016). Introduction: special issue, critical histories of museum catalogues. *Museum Anthropology*, 39(2), 102-110.
- UNESCO (2017). *Moving Forward the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- United Nations (2015). *Environment Programme*.
- Vergo, P. (1999). Επανεξέταση της «Νέας Μουσειολογίας». *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70.
- Volz, U. et al. (2012). *Revitalisation through Arts and Culture. New Developments for 5 European Industrial Complexes*. Nuremberg: Project Second Chance, Institution: City of Leipzig.
- Walhimer, M. (2013). Building a museum brand. *Museum Planner*. <https://www.museumplanner.org/building-a-museum-brand/>
- Wavell, C. et al. (2002). *Impact evaluation of museums, archives and libraries*. Available evidence project. Report by the Robert Gordon University for MLA.
- Φατούρος, Δ. (2008). *Ιχνος χρόνου. Αφηγήσεις για τη νεώτερη ελληνική αρχιτεκτονική*. Καστανιώτης.
- Φωτοπούλου, Σ.-Β. (2017). 19η Συνάντηση Μουσείων Νεότερου Πολιτισμού Νεοελληνική Πολιτιστική Κληρονομιά και Εκπαίδευση. Στο *Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, Ελληνικό Τμήμα, ICOM, Ενημερωτικό Δελτίο*, περ. Β', 14 (Δεκέμβριος 2017), 19-20.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2002). Ευρωπαϊκά προγράμματα και η δυνατότητα αξιοποίησής τους από τις υπηρεσίες του ΥΠ.Π.Ο. Η εμπειρία του ICOM. Στο *Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων, Το μέλλον του παρελθόντος*

μας «ανιχνεύοντας τις προοπτικές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας,
Πρακτικά 4ου συνεδρίου [Αθήνα 24-26/11/2000] Αθήνα, Εκδόσεις RE.AD.CO. ΕΠΕ, 290-293.

Χατζηνικολάου, Τ. (2004). Συνέντευξη με την Τέτη Χατζηνικολάου. *Τετράδια Μουσειολογίας*, 1, 25-27.

Χουρμουζιάδης, Γ. (1999). *Για μια Νέα Μουσειολογία*. Επτάκυκλος, περίοδος Γ' (τ. 2), 10-28.

Χουρμουζιάδης, Γ. (2000). *Λόγια από χώμα*. Νησίδες.

Κεφάλαιο 3

Φεστιβάλ και σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία

Σύνοψη

Σε τι συνίσταται και πώς σχεδιάζεται ένα μεγάλο φεστιβάλ, τι περιλαμβάνει η υλοποίηση ενός καλλιτεχνικού προγραμματισμού και ποια βήματα απαιτούνται. Πώς επιδρά σε πολιτιστικούς και οικονομικούς άξονες του δήμου και υπερτοπικά. Εκτός από διεθνείς περιπτώσεις, εξετάζεται η περίπτωση της Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ (Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου) και επιμέρους περιπτώσεις για τη διερεύνηση των επιπτώσεων των διεθνών καλλιτεχνικών φεστιβάλ στην τουριστική και πολιτιστική ανάπτυξη των περιοχών όπου λαμβάνουν χώρα. Δηλαδή, η καθοριστική συμβολή των φεστιβάλ στην πολιτιστική ανάπτυξη, ο αντίκτυπος και η ταύτιση με την τουριστική ανάπτυξη και ο ρόλος τους στην προβολή της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Στην περίπτωση του Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου, στον αστικό ιστό της πρωτεύουσας και την Επίδαυρο.

Στο κεφάλαιο αναλύονται οι αναξιοποίητες δυναμικές των φεστιβάλ και πώς η σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία μπορεί να συμβάλει στη γνώση σχετικά με τις πολιτιστικές και τουριστικές επιπτώσεις τους. Η επισκεψιμότητα των φεστιβάλ προσεγγίζεται ως μέσο ανάδειξης προορισμού. Συμπεριλαμβάνονται η συμβολή και η συνεργασία επιστημονικών πεδίων, όπως ο πολιτιστικός τουρισμός και η οικονομία, οι πολιτιστικές και οι κοινωνικές επιστήμες, καθώς τα επιστημονικά πεδία που ασχολούνται με τη μελέτη των φεστιβάλ είναι πολλαπλά, υποδεικνύοντας τον πολύπλευρο χαρακτήρα τους.

Η πολυπλοκότητα του θεσμού προκύπτει και από τον μεγάλο αριθμό των παραμέτρων του. Παρουσιάζονται η οργανωτική δομή, οι προαπαιτούμενες υποδομές, υλικές και άυλες, γενικότερα εκείνα τα συστατικά που κάνουν ένα φεστιβάλ ενεργό πρωταγωνιστή και διαμορφωτή του πολιτιστικού, κοινωνικού ή ακόμη και του αρχιτεκτονικού ιστού. Από τι υλικό φτιάχνονται τα φεστιβάλ και τι μέσα απαιτούνται.

Προαπαιτούμενη γνώση

Η επίσκεψη σε μια θεατρική παράσταση ή σε κάποια συναυλία και τα συναισθήματα που προκαλεί. Η συμμετοχή σε ένα πανηγύρι ή σε κάποιο φεστιβάλ, ώστε να γίνει κατανοητό ποια βιώματα προκαλούνται και πώς αλλάζουν μια περιοχή. Η κατανόηση της λειτουργίας μιας παράστασης.

3 Εμφάνιση: Ύφος και περιεχόμενο

Τα πολιτιστικά φεστιβάλ με τη σημερινή τους μορφή αποτελούν την εξέλιξη των φεστιβάλ της δυτικής Ευρώπης, ιδιαιτέρα της Γερμανίας και της Μεγάλης Βρετανίας του 19ου αιώνα, ενώ αναπτύσσονται σημαντικά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρωτίστως στόχευαν στην ηθική και προφανώς στην υλική ανασυγκρότηση των κοινωνιών, στην αναπέρωση των πολιτών και στην επούλωση των πληγών του πολέμου μέσα από τις τέχνες. Επίσης στόχευαν στην τόνωση της τοπικής οικονομίας, ώστε να ανασυσταθούν οι πόλεις, με την καλλιτεχνική δημιουργία να δημιουργεί τις πρότυπες μελλοντικές μητροπόλεις.

Τα καθιερωμένα φεστιβάλ αποτελούν πολιτιστικούς θεσμούς οι οποίοι εμπεριέχουν πολλαπλές δράσεις και αναδεικνύονται με τα χρόνια. Ενισχύουν την αναγνωρισιμότητα, την καθολική συμμετοχή και τη φήμη σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο. Οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και οι παραγωγές είναι το αποτέλεσμα της σύνθεσης οικονομικών (χρηματοδότηση, έξοδα), οργανωτικών (φορέας διαχείρισης, τεχνικά και οργανωτικά ζητήματα, ανθρώπινο δυναμικό), πολιτιστικών και καλλιτεχνικών παραγόντων.

Προσδιορίζοντας τον όρο, γίνεται αναφορά σε έναν ολοκληρωμένο κύκλο παραστάσεων/εκδηλώσεων που αφορούν τουλάχιστον μία μορφή τέχνης και πραγματοποιούνται σε δεδομένο χρόνο, από μία φορά έως την αντοχή των στόχων που έχουν θέσει οι παράγοντες υλοποίησης. Στα ελληνικά συναντάμε τη μετάφραση με τη λέξη «πανηγύρι», παρότι αυτή έχει μάλλον συνδεθεί με διαφορετική και πιο ειδική περίπτωση γιορτής, οπότε συχνότερα έχουμε αυτούσιο τον γαλλικό όρο «festival», ο οποίος είναι δάνειο από τον λατινικό όρο *festivus* και καλύπτει ευρύ φάσμα εκδηλώσεων.

Ως φεστιβάλ θεωρείται «[...] το άθροισμα καλλιτεχνικών πρωτοβουλιών με μονοθεματικό (π.χ. μόνο θέατρο) ή πλουραλιστικό χαρακτήρα (π.χ. θέατρο και χορός και συναυλίες κ.ά.), καλύπτοντας ένα ευρύτατο

φάσμα «διαφορετικών γεγονότων,³⁸ θρησκευτικών και εγκόσμιων, ιδιωτικών και δημόσιων, που επικυρώνει την παράδοση και συστήνει την καινοτομία, που προτείνει νοσταλγικές αναβιώσεις, παρέχοντας τα εκφραστικά μέσα για την αναβίωση των αρχαϊκών παραδοσιακών εθίμων, γιορτάζοντας-συστήνοντας το υψηλά θεωρητικό και την πειραματική πρωτοπορία της ελίτ των καλών τεχνών [...]» (Falassi, 1987). Ενδεικτικά, για τη φύση και την κατηγοριοποίηση ενός φεστιβάλ ενδείκνυται ο αυτοπροσδιορισμός ή τουλάχιστον μια ανοικτή σε ορισμούς πλατφόρμα, επειδή κάθε συλλογική καλλιτεχνική προσπάθεια διαθέτει αυτόνομα ποιοτικά χαρακτηριστικά και διάφορα κίνητρα ή διαφορετικό τρόπο προσέγγισης, πρακτικής και επιτέλεσης.

Συνιστούν, ωστόσο, στο σύνολό τους ένα εξαιρετικά εύθραυστο πολιτιστικό εγχείρημα, απειλούμενο από πληθώρα αλλαγών (πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών), εφόσον στηρίζονται στην εισαγωγή πρωτοπόρων και καινοτόμων λειτουργιών, στον ελκυστικό καλλιτεχνικό προγραμματισμό, οικονομικό σχεδιασμό σε βάθος χρόνου, στην κοινωνική συμμετοχή-εγκόλπωση, ισχυρή φωνή και διεισδυτική επικοινωνία, καθώς και σε υπηρεσίες αιχμής διαφορετικών τομέων.

3.1 Είδη φεστιβάλ

Κάθε φεστιβάλ έχει τη δική του ταυτότητα, δομή, μέσα και έκφανση, απευθύνεται ή προσελκύει το δικό του κοινό και μαζί εξελίσσονται στην πάροδο του χρόνου. Διακρίνονται σε διεθνή, τοπικά και σε όσα εμπεριέχουν διαγωνιστικές εκδηλώσεις. Στα διεθνή φεστιβάλ ξεχωρίζουν τρεις κατηγορίες:

- Εκείνα που συμβάλλουν στην εκπαίδευση του κοινού, παρουσιάζοντας έργα και είδη μορφών τέχνης από διαφορετικές χώρες, π.χ. τα φεστιβάλ κινηματογράφου της Θεσσαλονίκης, των Καννών κ.ά.
- Εκείνα που βοηθούν στην έρευνα, στον πειραματισμό και στη σύγκριση διαφορετικών τάσεων στις τέχνες, οδηγώντας σε καινοτομίες, π.χ. τα μουσικά φεστιβάλ του Ζάγκρεμπ και Σάλτσμπουργκ, οι εκθέσεις ζωγραφικής της Βενετίας και του Σάο Πάολο κ.ά.
- Εκείνα που εμπεριέχουν πολλές μορφές τέχνης, από τις παραδοσιακές μέχρι τις νέες τάσεις, δημιουργώντας νέους τύπους, π.χ. το Φεστιβάλ της Αβινιόν, η Biennale του Παρισιού και της Κωνσταντινούπολης κ.ά. (UNESCO, 1969).

Μία, επίσης, γενική και σίγουρα όχι πλήρης κατηγοριοποίηση των φεστιβάλ ως προς τον θεματικό χαρακτήρα και το καλλιτεχνικό περιεχόμενο περιλαμβάνει τα εξής:

- Θεατρικά Φεστιβάλ, όπως της Αβινιόν στη Γαλλία.
- Κινηματογραφικά Φεστιβάλ, με πιο διάσημο των Καννών αλλά και της Θεσσαλονίκης στη χώρα μας, όπως και της Δράμας.
- Μουσικά Φεστιβάλ, όπως στο Μάντσεστερ, στην Ίμπιζα, στο Μιλγουόκι των ΗΠΑ κ.ά.
- Φεστιβάλ Χορού, με πιο χαρακτηριστικό της Καλαμάτας. Ένα επίσης πολύ παλαιό φεστιβάλ παραδοσιακού χορού της Ευρώπης είναι το *The golden October* στην Πράγα της Τσεχίας, το οποίο διεξάγεται Οκτώβριο εδώ και 110 χρόνια, με θεατές από πολλές χώρες. Στην Ευρώπη συναντάμε πληθώρα φεστιβάλ παραδοσιακού χορού, ενδεικτικά τον Μάιο στη λίμνη Κόμο στην Ιταλία, στην Κόστα Μπράβα στη Βαρκελόνη κάθε Ιούλιο, στο Σορέντο της Ιταλίας στο τέλος του Ιουνίου και κάθε Αύγουστο στην Κρακοβία της Πολωνίας.
- Φεστιβάλ Τέχνης.
- Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ (π.χ. Θεσσαλονίκης, Λεμεσού, Άμστερνταμ, Χαλκίδας).
- Φεστιβάλ Ιστορικών Αναπαραστάσεων, όπως η Μάχη των Πορτοκαλιών στην Ιβρέα Ιταλίας και το Medieval Rose Festival, στη Ρόδο, Ελλάδα.

³⁸ Το *Λεξικό της Οξφόρδης* ως προς τη διασαφήνιση της έννοιας του φεστιβάλ κάνει διάκριση του όρου «πολιτιστικό γεγονός» (event), καθώς πολλά από τα φεστιβάλ συχνά αντιμετωπίζονται ως τέτοια. Το γεγονός αξιολογείται και κατατάσσεται τυπολογικά ανάλογα με το θέμα, την κλίμακα και τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται. Η λέξη event (γεγονός) προέρχεται επίσης από το λατινικό *eventus*, που σημαίνει αποτέλεσμα, επίδραση, επιτυχία.

- Φεστιβάλ Λογοτεχνίας και Ποίησης.
- Φεστιβάλ Παραμυθιού, στην Ιρλανδία και στη Συρία.
- Φεστιβάλ Κωμωδίας, στην Ιταλία από τον σκηνοθέτη και ηθοποιό Ντάριο Φο.
- Θρησκευτικά Φεστιβάλ, γνωστότερο της χώρας μας στην Πάτμο. Στο Μεξικό η Ημέρα των Νεκρών, στην Ιρλανδία το St. Patrick's festival.
- Αναγεννησιακά Φεστιβάλ.
- Φεστιβάλ Οίνου (Οινοξένεια στο Αίγιο).
- Φεστιβάλ Φαγητού (Αθήνα).
- Φεστιβάλ Ψηφιακής Τέχνης, όπως το CYFEST53 (Πετρούπολη, Ρωσία), το οποίο από το 2007 παρουσιάζει κάθε χρόνο έργα ρομποτικής, Video art, Sound art, Net art κ.ά. Επίσης, μεταξύ πολλών άλλων, το Elektra54 (Μόντρεαλ, Καναδάς) παρουσιάζει από το 1999 οπτικοακουστικές, συμμετοχικές και ρομποτικές Performances.

Σε καθεμία περίπτωση ξεχωρίζει παγκοσμίως κάποιο φεστιβάλ που συνέλαβε την ιδέα και την υλοποίησε με επιτυχία σε βάθος χρόνου, προκαλώντας κλώνους ή παραπλήσια θεματικά φεστιβάλ. Αρκετά φεστιβάλ έχουν δημιουργήσει το δικό τους κοινό και τη δική τους αισθητική, ενώ άλλα συνδύασαν τέχνες και πρακτικές ώστε να διευρύνουν το ακροατήριο και τη δυναμική τους.

Στις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις επιδραστικών και αναγνωρισμένων διεθνών φεστιβάλ ξεχωρίζει το Φεστιβάλ της Αβινιόν, που ιδρύθηκε το 1947 από τον Γάλλο σκηνοθέτη Ζαν Βιάρ, με την τραγωδία του βασιλιά Ριχάρδου II του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, στην αυλή του ανακτόρου των Παπών (Le Palais des Papes, το οποίο συγκαταλέγεται στην παγκόσμια κληρονομιά της UNESCO). Στον εσωτερικό υπαίθριο χώρο κάθε επιλεγμένη παράσταση φιλοξενεί 2.000 θεατές και κατόπιν ταξιδεύει στις μεγαλύτερες θεατρικές σκηνές του κόσμου. Το ανάκτορο των Παπών κατασκευάστηκε το 1335 από τον Πάπα Βενέδικτο ΙΒ΄ και τον διάδοχό του Πάπα Κλήμη ΣΤ΄. Το σημαντικότερο γοτθικό παλάτι της Δύσης, με 600.000 επισκέπτες τον χρόνο, παρουσιάζει στο κοινό περισσότερους από είκοσι χώρους, θέατρα διεθνώς αναγνωρισμένα, μαζί με τα ιδιαίτερα οικήματα του Πάπα και τον περίτεχνο αρχιτεκτονικό διάκοσμο.

Με τη χρήση του μνημείου για πολιτιστικές εκδηλώσεις, το φεστιβάλ κατάφερε σταδιακά να αναδιαμορφώσει ριζικά τον χαρακτήρα της ευρύτερης περιοχής, να συμβάλει στον πολιτιστικό χαρακτήρα της χώρας, να τονώσει καθοριστικά την οικονομία της πόλης ανοίγοντας ένα νέο κεφάλαιο και να αποτελέσει σημείο παγκόσμιας αναφοράς για τη θεατρική εξέλιξη. Εκτός από το επίσημο πυκνό πρόγραμμα παραστάσεων, κάθε Ιούλιο εκατοντάδες εκδηλώσεις λειτουργούν παράλληλα και ελκύουν κοινό από όλο τον κόσμο δημιουργώντας ένα κλίμα οικονομικής ευφορίας. Το φεστιβάλ, σύμφωνα με τον ιδρυτικό του σκοπό, «[...] ποτέ δεν είναι το ίδιο δύο φορές [...]», αναλαμβάνοντας πάντα το καλλιτεχνικό ρίσκο.

Εικόνα 3.1 La Cour d'Honneur du Palais. Η αυλή του παλατιού σε ώρα παράστασης.
(Πηγή: Ιστοσελίδα Φεστιβάλ Αβινιόν, <https://festival-avignon.com/en>)

3.2 Ιδρυτικό όραμα, σκοποί και επιδιώξεις

Θεμέλιο λίθο σε κάθε φεστιβάλ αποτελεί το αποτυπωμένο όραμα των ιδρυτών του, επίσης μια καταστατική φράση που καθορίζει το καλλιτεχνικό του πλαίσιο και τη μετέπειτα λειτουργία του. Το Φεστιβάλ του Εδιμβούργου, που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο καταγεγραμμένο κοινό, όρισε ως βασική αρχή της λειτουργίας του ότι «[...] πρέπει να είναι το πιο συναρπαστικό, καινοτόμο και προσιτό φεστιβάλ τέχνης στον κόσμο, παράλληλα να προάγει την πολιτιστική, εκπαιδευτική και οικονομική ευημερία των ανθρώπων του Εδιμβούργου και της Σκωτίας [...]» Παρά τον φιλόδοξο και φαινομενικά γενικό χαρακτήρα του, αποτελεί ένα ασφαλές και ορατό πλαίσιο για το πώς αναπτύσσεται ένα από τα πολυπληθέστερα φεστιβαλικά γεγονότα κάθε χρόνο.

Αντίστοιχα, το φεστιβάλ της Αβινιόν ξεκίνησε με αποστολή να «[...] αναδείξει τόσο τη γαλλική όσο και την ξένη σύγχρονη θεατρική και χορευτική δημιουργία [...]». Έχει καταξιωθεί και χαίρει ευρείας εκτίμησης στον κόσμο των παραστατικών τεχνών, ενώ πρωταγωνιστεί αδιάλειπτα στην προβολή και παρουσίασή τους.

Στην Ελλάδα, το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου (Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ) είναι το μακροβιότερο και γνωστότερο φεστιβάλ, με περίπου εβδομήντα χρόνια παρουσίας, συμμετοχές από κάθε χώρα. Διακρίνεται για τον πολυσυλλεκτικό του χαρακτήρα και την προσαρμογή του σε νέες προκλήσεις, φιλοξενεί παραστάσεις σε αρχαία θέατρα και μνημεία αλλά και σε αυλές νεοκλασικών της πρωτεύουσας, σε σωφρονιστικά ιδρύματα, σε παλιά εργοστάσια, στη σκηνή του Λυκαβηττού και σε κάθε είδους χώρο, πέρα από το Ωδείο Ηρώδου Αττικού κάτω από την Ακρόπολη και το αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου στην Αργολίδα. Στην ιδρυτική του πράξη δηλώνεται η πρόθεση: «[...] να προσφέρει η Αθήνα στους επισκέπτες της καλλιτεχνικά θεάματα επιπέδου αντίστοιχου με αυτό των ευρωπαϊκών χωρών, αλλά και να διαμορφώσει ένα αναγνωρίσιμο προϊόν και να αυξήσει τον τουρισμό της μέσα από τη σύνδεσή της με ένα διεθνώς γνωστό και καταξιωμένο φεστιβάλ [...]».

Οι τρεις σταχυολογήσεις τριών διαφορετικών φεστιβάλ για την ιδρυτική τους διακήρυξη, τη «μαγιά» και τα πρώτα υλικά για τη δημιουργία ενός φεστιβάλ υποδεικνύουν κατά σειρά: την αναζήτηση της πολιτιστικής πρωτοπορίας, τη δημιουργία καλλιτεχνικού έργου με αξιώσεις και παρακαταθήκες, την αναγνώριση από καλλιτέχνες και κοινό, τη σύνδεση με την εκπαίδευση, την κοινότητα και τον μέγιστο δυνατό πληθυσμό, όπως και την ταύτιση με τον τουρισμό και την πολιτιστική οικονομία για λόγους βιωσιμότητας και αειφορίας. Θεματικές οι οποίες παραμένουν ζητούμενα και βασικές αξιώσεις για όσα φεστιβάλ επιδιώκουν να επηρεάσουν και να πρωταγωνιστήσουν.

Οι κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες ευνοούν ή αποθαρρύνουν τη γένεση ενός φεστιβάλ, ενώ οι οικονομικές συνθήκες επιδρούν καταλυτικά στην επιβίωση ή την αναστολή των δράσεων. Τέλος, ο πολιτιστικός του πυρήνας, όπως διατυπώνεται στα πρώτα βήματα, είναι το υλικό που το καθιστά μοναδικό, κοινωνικά απαραίτητο και οικονομικά υποστηρίξιμο από κάθε κοινωνικό και πολιτικό εταίρο.

3.3 Στόχοι και επιδιώξεις

Η διοίκηση, ο καλλιτεχνικός υπεύθυνος και η ευρύτερη ομάδα υποστήριξης σε κάθε φεστιβάλ θέτουν μια σειρά από στόχους δεδομένων των κοινωνικών συγκυριών, της φύσης του φεστιβάλ και των δυνατοτήτων του. Ο στόχος του Φεστιβάλ της Αβινιόν ήταν εξ αρχής οι κάτοικοι, οι διοργανωτές, οι σκηνοθέτες και οι ηθοποιοί, με τους χορευτές και τους μουσικούς να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους αλλά και με το φυσικό-αρχιτεκτονικό περιβάλλον, εμφυσώντας του ζωή με την τέχνη, μέσα σε εορταστικό κλίμα. Έτσι, κάθε Ιούλιο, η Αβινιόν μετατρέπεται σε μια πόλη-θέατρο, αξιοποιώντας την αρχιτεκτονική της κληρονομιά, προσελκύοντας πλήθος τουριστών, που υπερβαίνουν τα 130.000 άτομα. Το φεστιβάλ δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη σύνδεση με την κοινότητα, στους κατοίκους της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, καθώς τους αναγνωρίζει ως βασικούς εταίρους και συμμάχους του από την ίδρυσή του ως σήμερα.

Στο Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου αντίστοιχα, λαμβάνοντας υπόψη τα ετήσια σημειώματα των προέδρων και των καλλιτεχνικών διευθυντών, καταγράφονται ως επιδιώξεις: η συνεργασία με αντίστοιχα ευρωπαϊκά φεστιβάλ, το άνοιγμα στην πόλη με παραστάσεις οπουδήποτε προσφέρεται ένα πρωτότυπο και λειτουργικό περιβάλλον, η σπουδή στο αρχαίο δράμα μέσα από εργαστήρια και εξειδικευμένα σεμινάρια, η προώθηση πειραματικών σκηνών, η εκπροσώπηση όσο περισσότερων ειδών τέχνης, όπως γκράφιτι, φωτογραφία, παραδοσιακή μουσική, και άλλοι σημαντικοί άξονες ή επιμέρους κατευθύνσεις, που σχετίζονται κατά κύριο λόγο με την προσωπικότητα του εκάστοτε διευθυντή καλλιτεχνικού σχεδιασμού. Η θητεία του έχει τριετή διάρκεια και η μη ανανέωση αυτής προκαλεί επανεκκίνηση, στερώντας του παράλληλα οποιαδήποτε συνέχεια και συνέπεια (καλλιτεχνικού ύφους, εξεύρεσης πόρων ή χορηγών, εγχώριων και διεθνών συνεργασιών, διοικητικής δομής κ.ο.κ.).

Στα μεγάλα δημόσια φεστιβάλ αποτυπώνονται ως στοχεύσεις:

- Η στρατηγική σύμπλευσης προγράμματος και επικοινωνίας για την καθιέρωση και την αναγνώρισή του.
- Η σταθερή σχέση με ιδιώτες ή δημόσιους φορείς χρηματοδότησης.
- Η προώθηση νέας καλλιτεχνικής δημιουργίας ώστε να ξεχωρίσει σε σχέση με παρόμοια φεστιβάλ.
- Η ταύτιση με νέες αρχές και αναδυόμενες αξίες, όπως περιβάλλον, ψηφιοποίηση, καινοτομία κ.ο.κ.
- Η διεύρυνση κοινού και η προσέλκυση νέων ανθρώπων.
- Η οικονομική διασφάλιση.

Επομένως, κάθε φεστιβάλ κινείται γύρω από ένα κεντρικό θέμα και προωθεί ένα ή περισσότερα συγκεκριμένα μηνύματα, μπορεί να υλοποιείται προκειμένου να διαδώσει τις ιδέες ενός κοινωνικού, πολιτικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα. Η επιλογή της θεματικής και του τίτλου ενός φεστιβάλ κρίνεται σκόπιμο να πραγματοποιείται βάσει των τάσεων του ευρύτερου περιβάλλοντος και της κοινωνικο-πολιτιστικής ιστορίας της κοινότητας που τα φιλοξενεί

Τα φεστιβάλ έχουν εξελιχθεί στη διεθνή αγορά, ιδιαίτερα τα πολιτιστικά φεστιβάλ που συνδέουν διάφορα καλλιτεχνικά είδη. Υπολογίζονται παγκοσμίως πάνω από 10.000 τα φεστιβάλ με πολιτιστικό θέμα, εκ των οποίων τα μισά μπορούν να επιδείξουν κάποιον βαθμό διεθνούς αναγνώρισης. Τα φεστιβάλ διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στον τομέα του τουρισμού. Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι τα φεστιβάλ αποτελούν εργαλεία του τουριστικού τομέα και συχνά αντιμετωπίζονται ως ειδικά τουριστικά προϊόντα (Cudny, 2016). Ο πολιτιστικός επισκέπτης συγκαταλέγεται στον εναλλακτικό τουρισμό.

Πολλά φεστιβάλ καταφέρνουν να μετεξελιχθούν από μικρού βεληνεκούς εκδηλώσεις σε μεγάλες παραγωγές, αναβαθμίζοντας περιεχόμενο, δεξιότητες, εμπειρία, δημιουργικότητα, επιχορήγηση, στρατηγική και διοίκηση. Γίνονται υπολογίσιμη επιχείρηση με νέες απαιτήσεις και πλαίσιο από τους υπαλλήλους και τους καλλιτέχνες, τους οικονομικούς υποστηρικτές, τις κοινότητες που τις διοργανώνουν και μια πληθώρα άλλων εταίρων από τους οποίους εξαρτάται η επιτυχία κάθε εκδήλωσης (International Festivals & Events Association). Ένα φεστιβάλ είναι τις περισσότερες φορές συνδεδεμένο με τον πολιτισμό και την κουλτούρα ενός τόπου και μπορεί να χωριστεί σε δύο κύριες κατηγορίες του άυλου πολιτισμού, τον οποίο και προάγει:

α) Στον «λαϊκό πολιτισμό-λαϊκή κουλτούρα», δηλαδή σε περισσότερο εμπορικές εκφάνσεις της κουλτούρας που είναι περισσότερο «εύπεπτη» και «χαμηλότερου» επιπέδου.

β) Στον «υψηλό πολιτισμό-υψηλή κουλτούρα», δηλαδή στο σύνολο της κουλτούρας που αφορά την ελίτ, άτομα λιγότερα σε γενικές γραμμές, που χαρακτηρίζονται μάλιστα από υψηλή μόρφωση και έντονη πνευματική καλλιέργεια (Cudny, 2016).

3.4 Πολιτιστική επικοινωνία και στρατηγική

Το πολιτιστικό μάρκετινγκ, η επικοινωνία και η προβολή των εκδηλώσεων και της συνολικής δράσης ενός φεστιβάλ είναι εξαιρετικά σύνθετη διαδικασία, αποτελούμενη από πολλά μέρη, όπως η τμηματοποίηση της αγοράς και η σχεδίαση της στρατηγικής. Η προσέλκυση και η διεύρυνση κοινού, από τα σημαντικά συστατικά επιτυχίας ενός φεστιβάλ, απαιτούν την υιοθέτηση των πλέον σύγχρονων πρακτικών και πιο συγκεκριμένα απαιτούν να αξιοποίηση στον πιο ανταποδοτικό βαθμό του ψηφιακού μάρκετινγκ. Η πρόσληψη των αναγκών του κοινού στις πολιτιστικές εκδηλώσεις μέσω ερευνών κοινού, που στη χώρα μας ειδικά σπανίζουν, και μέσω της ανάλυσης των στοιχείων του αγοραστή όταν κλείνει τα εισιτήρια αποτελεί μέρος της συγκρότησης επικοινωνιακής στρατηγικής των φεστιβάλ και εν γένει των πολιτιστικών οργανισμών.

Τα φεστιβάλ μπορεί να είναι μια κατηγορία πολιτιστικών εκδηλώσεων μικρής χρονικής διάρκειας και ένα είδος τουριστικού προϊόντος. Υπάρχει μεγάλο εύρος πολιτιστικών φεστιβάλ, όπως φεστιβάλ μουσικής, θεάτρου και κινηματογράφου, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι υπάρχει μεγάλος βαθμός ανταγωνισμού ο οποίος από διοικητικής πλευράς είναι ένα από τα κύρια μειονεκτήματά τους (Βαρβαρέσος, 2013). Η δραστηριοποίηση μεγάλου αριθμού φεστιβάλ και εκδηλώσεων, ειδικά στους θερινούς μήνες, και ο ανταγωνισμός που προκύπτει κάνουν το πολιτιστικό μάρκετινγκ των φεστιβάλ ένα εξαιρετικά χρήσιμο και απαραίτητο εργαλείο.

Με τον όρο «πολιτιστική επικοινωνία και μάρκετινγκ» εννοείται η συνειδητά προσανατολισμένη προς την αγορά κατεύθυνση μιας επιχείρησης (στην περίπτωσή μας ενός πολιτιστικού οργανισμού), η οποία,

προκειμένου να επιτύχει τους στόχους της, στρέφει το σύνολο των δραστηριοτήτων προς την ικανοποίηση των αναγκών των υπαρχόντων και δυνητικών επισκεπτών (Runia et al., 2014). Συνεπώς, οι φορείς διοργάνωσης φεστιβάλ ασκούν επικοινωνιακή στρατηγική προκειμένου να σχεδιάσουν τις παρεχόμενες υπηρεσίες τους, ώστε να ικανοποιούν το κοινό τους (Μπαντιμαρούδης, 2011).

Παρότι οι στοχεύσεις και το καταστατικό κάθε φεστιβάλ είναι ξεχωριστά και διαφέρουν κατά πολύ από τα άλλα, αποσκοπούν στη μεγαλύτερη δυνατή ανταπόκριση σε επίπεδο επισκεψιμότητας (μαζί με την ικανοποίηση των ποιοτικών κριτηρίων) και στην εμπέδωση της φήμης τους χάρη στα μεγάλα κοινά που προσελκύουν. Στον ετήσιο απολογισμό των περισσότερων φεστιβάλ, το πιο σημαντικό στοιχείο είναι ο αριθμός των εισιτηρίων και όχι η αξία τους ως προς τα έσοδα, ούτε αν ήταν μοναδικές ή επαναλαμβανόμενες οι επισκέψεις των θεατών.

Ως προς την αποστολή των φεστιβάλ, παρά τις δομικές διαφορές τους, ένας κοινός παρονομαστής είναι η διάχυση και η ευρεία μετάδοση του πολιτισμού και της καλλιτεχνικής δημιουργίας, η οποία απευθύνεται εξίσου στην κοντινή γεωγραφικά κοινότητα ή στο εγχώριο κοινό αλλά και στους τουρίστες που έχουν κίνητρο τον πολιτισμό και τα φεστιβάλ. Σύμφωνα με αυτή την κοινή βάση, ο στόχος του μάρκετινγκ των φεστιβάλ επικεντρώνεται στα εξής σημεία:

- δημιουργία εσόδων για τη βιωσιμότητα του θεσμού,
- αύξηση αναγνώρισης της επωνυμίας του φεστιβάλ και κατοχύρωση της φήμης του γύρω από έναν τουλάχιστον καλλιτεχνικό άξονα,
- προσέλκυση επισκεπτών στον τουριστικό προορισμό (Kotler et al., 2017),
- συμμετοχή σε ευρύτερο πολιτιστικό δίκτυο,
- προσέλκυση χορηγών,
- ενίσχυση της εικόνας ενός τουριστικού προορισμού ή μιας περιοχής που επιθυμεί να αυξήσει την επισκεψιμότητά της.

Ως προς τον τελευταίο χαρακτηριστικό στόχο, όλο και περισσότερες πόλεις ενισχύουν την ίδρυση μεγάλων φεστιβάλ για την αστική αναγέννηση και την αναβάθμιση του τουριστικού τους προφίλ (Δέφνερ κ.ά., 2012). Ωστόσο, χρειάζεται ικανή και εκτεταμένη γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που έχουν τα πολιτιστικά φεστιβάλ και το κοινό τους προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι. Η κλίμακα, η επιδραστικότητα, η πρωτοπορία, η εταιρική δομή, η ευελιξία κινήσεων, η γενναία και σταθερή χρηματοδότηση, η πυκνή επισκεψιμότητα και το αφοσιωμένο κοινό είναι μέρος μόνο της φύσης του εκάστοτε φεστιβάλ που πρέπει να συνυπολογιστεί στη στρατηγική πολιτική ανάπτυξης.

Συνοψίζοντας τις στρατηγικές στην πολιτιστική επικοινωνία (Βασιλειάδης, 2014), έχουμε τα εξής:

- Διείσδυση στην αγορά: Προσφορά των πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών στις ήδη υπάρχουσες αγορές, όπως δηλαδή η προώθηση ενός τοπικού φεστιβάλ στην κοινότητα της περιοχής του. Η συγκεκριμένη στρατηγική αυξάνει το μερίδιο αγοράς και αποδυναμώνει τους ανταγωνιστές.
- Ανάπτυξη προϊόντος: Εισαγωγή νέων πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών στις ήδη υπάρχουσες αγορές. Συχνά η στρατηγική αυτή απαιτεί νέες ικανότητες για να δημιουργήσει ο οργανισμός τα προϊόντα και τις υπηρεσίες. Ένα παράδειγμα της στρατηγικής αυτής είναι η δημιουργία ενός φεστιβάλ σύγχρονου χορού (Διεθνές Φεστιβάλ Χορού Καλαμάτας) σε μια αγορά που κατακλύζεται από φεστιβάλ παραδοσιακών χωρών και απευθύνεται σε άτομα που απολαμβάνουν συχνά να παρακολουθούν παρόμοιες εκδηλώσεις.
- Ανάπτυξη αγοράς: Πώληση υπαρχόντων πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών σε νέες αγορές. Πρόκειται ουσιαστικά για την προώθηση του φεστιβάλ σε τουρίστες από μέρη που δεν έχουν στο παρελθόν ξανά επισκεφθεί τον προορισμό.
- Διαφοροποίηση: Νέα πολιτιστικά προϊόντα και υπηρεσίες τα οποία απευθύνονται σε νέες αγορές. Πρόκειται για μια στρατηγική που ακολουθεί ένα καινοτόμο φεστιβάλ, π.χ. με πρωτοποριακό είδος μουσικής και το οποίο την αναδεικνύει όχι με τα παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας αλλά μέσω του Διαδικτύου.

3.4.1 Πολιτιστικό πλάνο επικοινωνίας και προβολής

Η δεξαμενή κοινού (αποκαλείται αγορά στη σχετική βιβλιογραφία μάρκετινγκ), στην οποία επιθυμούν μεγαλύτερο μερίδιο τα φεστιβάλ διαφοροποιείται ως προς τις ομάδες με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (αγοραστική δυνατότητα, γούστο, ηλικία, μέσα μετακίνησης, διάθεση χρόνου κ.ο.κ.). Πρόκειται για τη διαδικασία της τμηματοποίησης ή διαμερισμού της αγοράς,³⁹ η οποία περιλαμβάνει κριτήρια και επιλογές που μπορεί να είναι είτε γεωγραφικές και δημογραφικές, είτε του προφίλ θεατών, δεδομένων, π.χ. των στοιχείων καταναλωτικής συμπεριφοράς (Τομαράς, 2014). Γίνεται δηλαδή μια χαρτογράφηση των επισκεπτών για τον τόπο διαμονής και προέλευσης, το μορφωτικό επίπεδο, την ηλικία, το φύλο, το επάγγελμα, τον τρόπο ζωής τους, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αγοράζουν, τι καταναλώνουν και από πού.

Μετά την αναγνώριση του πεδίου της αγοράς, την καταγραφή των ποσοτικών στοιχείων και την αξιολόγηση των διαφορετικών τμημάτων της αγοράς, επιλέγεται το κοινό (targeting) στο οποίο επικεντρώνει ο πολιτιστικός οργανισμός. Προχωρά στην απόφαση με ποιο ή ποια μέρη θα προχωρήσει πιο επισταμένα ως προς την προσέλκυση (Runia et al., 2014). Ενδεικτικά, σε ένα μουσικό φεστιβάλ το κοινό συνήθως είναι περίπου τριάντα ετών και άνω και αποτελεί το 60% της αγοράς (Rowley & Williams, 2008). Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία για την πολιτιστική επικοινωνία, κάθε φεστιβάλ πρέπει να έχει ξεκάθαρο στίγμα στον καλλιτεχνικό χώρο και να γνωστοποιεί τη θέση του στην αντίστοιχη αγορά. Ως προς το κοινό υπάρχει διακύμανση της αφοσίωσης που επιδεικνύει, από μεγάλη, μέτρια έως στοιχειώδη. Σε έρευνες κοινού των φεστιβάλ (Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ, 2014) προκύπτει ότι μεγάλο μέρος των θεατών έχουν υψηλή μόρφωση, έχουν μεσαίο τουλάχιστον εισόδημα και επισκέπτονται περισσότερες από δύο εκδηλώσεις ανά περίοδο.

Το στρατηγικό σχέδιο, το πλάνο μάρκετινγκ και επικοινωνίας, διασφαλίζει ότι τα επόμενα βήματα ενός φεστιβάλ συμβαδίζουν με την πολιτική της διοίκησης, ακολουθεί το πλαίσιο του εγκεκριμένου προϋπολογισμού και δημιουργεί μια διαδικασία παρακολούθησης των πραγματικών έναντι των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων (Kotler et al., 2017).

Τα στάδια που το συγκροτούν αποτελούνται από τα κάτωθι (Runia et al., 2014):

- Εκτίμηση κατάστασης: Παρουσιάζεται η δυναμική του φεστιβάλ, εσωτερικά ως περιεχόμενο και εταιρεία αλλά και του εξωτερικού περιβάλλοντός του. Με τη SWOT ανάλυση, δηλαδή την ανάλυση των δυνάμεων (Strengths), των αδυναμιών (Weaknesses), των ευκαιριών (Opportunities) και των απειλών (Threads), προτείνεται η ανάλυση των εσωτερικών παραγόντων και του πλαισίου στο οποίο δρα ένα φεστιβάλ. Για την αναγνώριση του εξωτερικού περιβάλλοντος προτείνεται η PEST ανάλυση, δηλαδή η ανάλυση του πολιτικού (Political), του οικονομικού (Economic), του κοινωνικού (Social) και του τεχνολογικού (Technical) περιβάλλοντος.
- Διατύπωση στόχων: Οι στόχοι του φεστιβάλ πρέπει να είναι όσο το δυνατόν ρεαλιστικοί σε αριθμούς και χρονικά καθορίσιμοι.
- Περιγραφή της στρατηγικής αγοράς στην οποία απευθύνεται: Αναφορά των πιθανών τμημάτων κοινού-αγοράς, του προσδιορισμού της σχετικής ομάδας και του προσδιορισμού της θέσης του φεστιβάλ στην αγορά στην οποία αποσκοπεί να διεισδύσει.
- Τακτική μάρκετινγκ: Πώς διαχειρίζεται ένα φεστιβάλ τα συστατικά στοιχεία του μάρκετινγκ, δηλαδή το καλλιτεχνικό προϊόν και τις παροχές, την τιμολογιακή πολιτική, το μέρος όπου υλοποιείται, την προώθηση κ.ά.
- Έλεγχος σχεδίου: Αξιοποίηση δεικτών με στόχο να εκτιμηθεί η πραγματική και η επιθυμητή κατάσταση, ώστε να μετρηθεί η επιτυχία του σχεδίου μάρκετινγκ ενός φεστιβάλ.

³⁹ Τμηματοποίηση/Διαμερισμός είναι «[...] η συστηματική διαίρεση της αγοράς σε ομάδες που έχουν παρόμοιες ανάγκες και οι οποίες αντιδρούν παρόμοια σε μεταβλητές του μείγματος μάρκετινγκ [...]» (Σιώμοκος, 2018). Στην περίπτωση των πολιτιστικών εκδηλώσεων των φεστιβάλ, τα είδη των επισκεπτών τους κατηγοριοποιούνται σε ομάδες έτσι ώστε μέσω της στρατηγικής μάρκετινγκ να μπορέσουν να τοποθετηθούν στην αγορά.

Ο τρόπος διάχυσης του καλλιτεχνικού περιεχομένου, των υποδομών και των εισιτηρίων, μαζί με μια σειρά άλλες πληροφορίες, εξαρτάται από τα οικονομικά μέσα, τη φύση του φεστιβάλ αλλά και από το κοινό στο οποίο ένα φεστιβάλ στοχεύει. Σύμφωνα με τους Kotler et al. (2020) το ψηφιακό μάρκετινγκ προσφέρεται με πολλούς τρόπους να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τα σύγχρονα δεδομένα ενός πολιτιστικού οργανισμού, όπως τα φεστιβάλ, μέσα από:

- Διαδικτυακές διαφημίσεις: Εμφάνιση των διαφημίσεων του φεστιβάλ σε πιθανούς επισκέπτες, όταν αυτοί είναι συνδεδεμένοι στο Διαδίκτυο, μέσω διαφημίσεων εικόνας και διαφημίσεων που σχετίζονται με την αναζήτηση σχετικών πολιτιστικών αναφορών.
- Μάρκετινγκ διαδικτυακής αλληλογραφίας: Αποστολή διαφημιστικών μηνυμάτων του φεστιβάλ μαζικά σε πιθανούς επισκέπτες μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.
- Διαδικτυακά βίντεο: Ανάρτηση βίντεο διαφημιστικού χαρακτήρα στους λογαριασμούς μέσω κοινωνικής δικτύωσης του πολιτιστικού φεστιβάλ.

Οι περισσότεροι πολιτιστικοί φορείς διαθέτουν, επίσης, λογαριασμό σχεδόν σε κάθε μέσο κοινωνικής δικτύωσης για την προώθηση των λειτουργιών τους, δείχνοντας ότι η διαδικασία της ενημέρωσης του κοινού και της προβολής είναι εξελίξιμη και πολύ ανοικτή. Οι σύγχρονες πρακτικές του μάρκετινγκ προσφέρονται προς αξιοποίηση και στον πολιτιστικό κόσμο, ενώ τα φεστιβάλ σήμερα καλούνται να αξιοποιήσουν στον πιο ανταποδοτικό βαθμό το ψηφιακό μάρκετινγκ.

3.5 Το θετικό αποτύπωμα των φεστιβάλ

Μέσα από ένα ευρύ φάσμα θεματολογίας, τα φεστιβάλ αλλάζουν την οπτική ακόμη και για τους κατοίκους μιας περιοχής, πολύ περισσότερο για τους επισκέπτες στους οποίους μέσω της τέχνης προσφέρουν συγκίνηση, βιώματα και αφηγήσεις. Δεν αναδιαμορφώνουν μονάχα την εικόνα μιας γειτονιάς, και μάλιστα εφήμερα, αλλά η επίδρασή τους μπορεί να αλλάξει και το περιεχόμενο, το είδος των κατοίκων και τον χαρακτήρα μιας περιοχής. Τα φεστιβάλ που έχουν καταστεί θεσμοί, καταξιωμένοι και γνωστοί, αποτελούν σημείο αναφοράς σε έναν τόπο, ή μάλλον καθιστούν τον τόπο τους σημείο αναφοράς και πόλο έλξης. Εφόσον καταξιωθούν στο πολιτιστικό τοπίο, είναι από τα επιδραστικότερα πολιτιστικά εργαλεία.

Αυτονόητα, οι τομείς τους οποίους μεγάλα φεστιβάλ επηρεάζουν καταλυτικά είναι τα επαγγέλματα και οι εργαζόμενοι, τα νέα είδη εργασίας που επιφέρουν και η ενίσχυση παλαιότερων. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές και ίσως περισσότερο σημαντικές επιπτώσεις από τον κοινωνικό μέχρι τον αρχιτεκτονικό ιστό κ.ά. Τα φεστιβάλ καθίστανται ένα γόνιμο πεδίο ανταλλαγής ιδεών, τεχνών, εμπειριών και συναισθημάτων μεταξύ ετερόκλητων ανθρώπων και πολλών διαφορετικών ομάδων, όπως καλλιτέχνες, επιστήμονες και πολλοί άλλοι.

Επισημαίνουν την ανάγκη για αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, των κτιρίων και των συνθηκών διαβίωσης. Λειτουργούν ανακουφιστικά σε περιόδους κρίσεων, όπως σε περίοδο συγκρούσεων, οικονομικής ύφεσης ή πανδημίας.

Αναμορφώνουν την τέχνη μέσα από νέες τεχνολογίες και συζεύξεις ειδών, αποτελούν έναν πειραματικό χώρο και ένα εργαστήριο απ' όπου προκύπτει το καινούργιο και το δυναμικό. Έχουν τη δύναμη να αναζωογονήσουν ήθη και έθιμα, να παντρέψουν την παράδοση με την έκφραση του παρόντος, να φέρουν στο σήμερα ξεχασμένα ήθη και ιστορίες, αλλοτινές συμπεριφορές που πέρασαν στην αφάνεια. Κάθε φεστιβάλ έχει ένα όραμα σε σχέση με τον πολιτισμό και την κοινωνία που υπηρετεί. Αυτοί οι ευγενείς σκοποί, όπως περιγράφονται στις αρχικές προθέσεις και στις καταστατικές αρχές, κάνουν καλύτερη την κοινότητα, τα μέλη της, τις μεταξύ τους σχέσεις.

Ενδυναμώνουν τον διάλογο μεταξύ κοινωνικών φορέων και τη συμμετοχική/δημοκρατική συνεργατικότητα. Ο εθελοντισμός, η δημιουργικότητα και οι ρόλοι σε πολλούς συμμετέχοντες, η αποδοχή από την κοινωνία του έργου που αποτιμάται υψηλά, οι δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντα για ευρύ κοινωνικό φάσμα αποτελούν μερικές πτυχές από το ισχυρό αποτύπωμα που τα, φαινομενικά εφήμερα, φεστιβάλ αφήνουν.

3.5.1 Φεστιβάλ και κοινωνία

Η πιο σημαντική κοινωνική πτυχή είναι η αίσθηση που δημιουργεί η συμμετοχή στους θεατές σε πολιτιστικά δρώμενα, ότι «κοινωνούν» στις πολιτιστικές εκδηλώσεις που έχουν επηρεάσει την ανθρώπινη πορεία στον χρόνο και ότι κάνουν ακριβώς ό,τι και οι προηγούμενες γενιές. Για παράδειγμα, όταν ένας θεατής παρακολουθεί

κάποιο έργο αρχαίας τραγωδίας στο αρχαίο θέατρο Επιδαύρου, νιώθει πολλά συναισθήματα. Μεταξύ αυτών, ότι κάνει το ίδιο ακριβώς πράγμα όπως επί περίπου 2.500 συναπτά χρόνια οι προηγούμενες γενεές του ίδιου τόπου. Και ότι μέσω αυτού του τυπικού ή της τελετουργίας συνδέεται και ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, η οποία μοιράζεται τις ίδιες πολιτιστικές αξίες και κάνει τα ίδια πράγματα που ορίζουν την ταυτότητά της και τα ιδιαίτερα γνωρίσματά της. Νιώθει ότι έχει τα πνευματικά και συγγενικά δικαιώματα στο έργο της τραγωδίας και ότι, καθώς κάθεται στα ίδια μαρμάρινα καθίσματα του θεάτρου, αναπαράγει και με έναν φανταστικό τρόπο διαιωνίζει την ίδια συμπεριφορά της κοινότητας στην οποία εντάσσεται.⁴⁰

Επίσης, οι παραστάσεις και οι εκδηλώσεις, όταν απευθύνονται σε όλα τα μέλη και εφόσον δίνεται ισχυρό κίνητρο ακόμη και σε όσα νιώθουν αποκλεισμένα, επιμορφώνουν όλους τους πολίτες. Κάθε έργο, κάθε μορφή της τέχνης, που πληροί τα ποιοτικά κριτήρια είναι φορέας σημαντικών μηνυμάτων και διδάσκει δίχως να επιβάλλεται με βαρετές φόρμες. Τα φεστιβάλ και οι παραστατικές τέχνες οφείλουν να ενταχθούν με έναν τρόπο στο εκπαιδευτικό σύστημα και μάλιστα σε οποιαδήποτε βαθμίδα. Μέσα από τα έργα, ακόμη και χορού, μουσικά ή εικαστικά, ο θεατής αντιλαμβάνεται έννοιες όπως ισότητα, σεβασμός, αλληλεγγύη, ισότιμα δικαιώματα και πολλά άλλα. Είναι πιο εύκολο να ευαισθητοποιηθεί η κοινωνία, για παράδειγμα, για το περιβάλλον ή για τα δικαιώματα και την αξία μιας οποιαδήποτε μειονότητας, καθώς η τέχνη συγκινεί άμεσα και μαζικά.

Η συμμετοχή στα πολιτιστικά αγαθά και στον κόσμο που φτιάχνει έστω στιγμιαία ένα φεστιβάλ δίνει το δικαίωμα σε κάθε πολίτη να συμμετέχει και να έλθει σε επαφή με το υπόλοιπο κοινωνικό γίγνεσθαι. Πολύ σημαντικό για ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο, όπως οι μοναχικοί, οι ηλικιωμένοι, να αποτελούν κομμάτι μιας συλλογικότητας που έστω στιγμιαία απολαμβάνει την τέχνη. Παράλληλα, οι διοργανώσεις των φεστιβάλ δίνουν τον χώρο και την προοπτική σε κάθε καλλιτέχνη να ξεδιπλώσει την τέχνη και τον καλλιτεχνικό τρόπο έκφρασης. Νέοι θίασοι αναμετρούν τις δυνάμεις τους και εισάγονται στα καλλιτεχνικά δρώμενα.

Οι περιοχές που φιλοξενούν φεστιβάλ, τόσο εντός πόλεων ή στην περιφέρεια, αναβαθμίζουν την εικόνα τους, το τουριστικό προφίλ και την ελκυστικότητά τους, ώστε να συγκεντρώσουν, πέρα από το κοινό ενδιαφέρον, νέους κατοίκους, επιχειρήσεις, έδρες οργανισμών και άλλα υπερτοπικά γεγονότα. Η προβολή και η ανάδειξη μιας περιοχής, όπως και της κοινότητας που διαμένει εκεί, βοηθούν με τη σειρά τους στην ανύψωση της περηφάνιας και της αυτοπεποίθησης των πολιτών της. Και πάλι με το παράδειγμα της Επιδαύρου, οι κάτοικοι ταυτίζονται με την ιστορία και τη φήμη του αρχαίου θεάτρου, όπως επίσης με την ιστορία και τη φήμη του Φεστιβάλ της Επιδαύρου, που περισσότερο από επτά δεκαετίες νοσηματοδοτεί όλη την περιοχή κάθε καλοκαίρι.

Το Φεστιβάλ της Επιδαύρου έχει οδηγήσει σε πλήρη ανασκαφή του Ασκληπιείου, του ρωμαϊκού οικισμού στο λιμάνι Παλαιάς Επιδαύρου και σε πλήθος σωστικών ανασκαφών, προκειμένου η περιοχή να αναδείξει πλήρως την εικόνα των μνημείων του παρελθόντος και τον ιστορικό της ρόλο στο πέρασμα των αιώνων. Οι κάτοικοι και οι αρχές πιέζουν για περισσότερες παραστάσεις κάθε καλοκαίρι από τον θεσμό, ενώ σε περίοδο αστάθειας, όπως με την πανδημία, διασφαλίζουν ότι δεν θα σταματήσει η λειτουργία του.

Οι νέοι της Επιδαύρου συμμετέχουν ως εθελοντές, ταξιθέτες, φύλακες, φροντιστές, βοηθοί σε φεστιβαλικές εργασίες, συχνά ως κομπάρσοι, και με όλους αυτούς τους τρόπους δείχνουν το ενδιαφέρον τους για έναν θεσμό που είναι ανταποδοτικός. Το φεστιβάλ τους παρακινεί να είναι ενεργοί και προστατευτικοί με το σύνολο της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου τους και να μεταδίδουν αυτό το ενδιαφέρον σε κάθε νέο μέλος.

Συμπτύσσοντας τις κοινωνικές θετικές επιπτώσεις που επιφέρουν, καθώς όλο και πιο συχνά αποτελούν κομμάτι των οργανωμένων στρατηγικών marketing και city branding κάθε περιφέρειας στην Ελλάδα, τα φεστιβάλ:

- βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των κατοίκων μιας περιοχής·
- συμβάλλουν στην προώθηση της καινοτομίας, των ψηφιακών μέσων και των σύγχρονων εργαλείων·
- συμβάλλουν στην κοινωνική συνοχή και στη δημιουργία ισχυρότερων δεσμών μεταξύ των μελών της·
- συμβάλλουν στην ενασχόληση των κοινοτήτων με τον πολιτισμό και την ιστορία τους·

⁴⁰ Στις *Φαντασιακές Κοινότητες* ο Benedict Anderson περιγράφει την ιδέα συγκρότησης ενός έθνους και των κοινοτήτων.

- συμβάλλουν στη διάχυση των μηνυμάτων της τέχνης, καθώς και στην τόνωση της καλλιτεχνικής κοινότητας·
- βελτιώνουν την εικόνα των κοινοτήτων και βοηθούν στην τόνωση της αυτοπεποίθησης των κατοίκων, οι οποίοι φροντίζουν για τον εξωραϊσμό και την προστασία του περιβάλλοντος χώρου·
- συμβάλλουν στη διατήρηση του φυσικού πλούτου και στην αειφορία των οικοσυστημάτων, ακόμη και αν πρόκειται για αστικές περιοχές· η αρχιτεκτονική και οι παραδοσιακοί τόποι αναδεικνύονται και αποτελούν ιδεατό χώρο για εκδηλώσεις και φεστιβαλικές πρωτοβουλίες·
- συνδράμουν στην πολιτιστική ανταλλαγή, καθώς βάζουν στο πρόγραμμα παραστάσεις από μακρινές χώρες, ικανοποιώντας την ανάγκη για γνωριμία άλλων πολιτισμών·
- μας διδάσκουν για το διαφορετικό, την αξία του άλλου (και του ξένου), τα δικαιώματα και την ισοπολιτεία·
- φέρνουν τους ανθρώπους κοντά, η κοινωνική συνοχή δεν είναι παρά η συνύπαρξη σε καλλιτεχνικούς χώρους και η ανταλλαγή απόψεων και ιδεών·
- εξοικειώνουν τους τουρίστες με τις τοπικές κουλτούρες·
- βελτιώνουν τόσο την εικόνα όσο και τις συνθήκες διαβίωσης μιας περιοχής, ώστε να προσελκύουν νέους, επιχειρήσεις και καλλιτέχνες·
- διασφαλίζουν τη συντήρηση και τη διάδοση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς·
- προωθούν την πολιτιστική πολυμορφία και τον διαπολιτισμικό διάλογο·
- αποτελούν σημείο αναφοράς της κοινωνικής ταυτότητας του τόπου·
- αποτελούν πεδίο εμπειριών και βιωματικών συναισθημάτων, προσφέροντας στον επισκέπτη απ' όπου και αν προέρχεται μοναδικές στιγμές·
- προωθούν τη συνέργεια φορέων δημοσίου, τοπικής αυτοδιοίκησης, διαφορετικών ομάδων και ιδιωτών·
- δημιουργούν σε περιόδους παρατεταμένων κρίσεων (οικονομίας, πανδημίας, συγκρούσεων κ.ά.) συναινετικό κλίμα, γιορτινή ατμόσφαιρα και ψυχολογική ανάταση·
- αναβιώνουν ήθη και έθιμα, την τοπική ή παραδοσιακή γαστρονομία, φέρνουν ξανά στο προσκήνιο ιστορικές πτυχές και παραδόσεις από αλλοτινές περιόδους, ώστε να διατηρείται η μνήμη και η ταυτότητα μιας περιοχής (Stankova & Vassenska, 2015).

Από την Επίδαυρο μέχρι τις Συρακούσες της Σικελίας, με το επίσης φημισμένο φεστιβάλ αρχαίου δράματος, αλλά και από το μαζικό καρναβάλι στη Βραζιλία μέχρι το αντίστοιχο ιστορικό καρναβάλι στη Βενετία, τα φεστιβάλ αναβαθμίζουν πόλεις και κατοίκους, επισκέπτες και φορείς. Το παιδευτικό πρόσημο, η ψυχαγωγική τους διάσταση, η πολιτισμική βιωματική λειτουργία και τα συναισθήματα που προσφέρουν αποτελούν κοινώς αναγνωρισμένα και πολύτιμες κοινωνικές επιρροές των φεστιβάλ.

3.5.2 Φεστιβάλ και οικονομία

Ως στρατηγικά μέσα για τη στοχευμένη ανάδειξη των πόλεων και της περιφέρειας, τα φεστιβάλ έχουν σημαντική και μετρήσιμη συμβολή στην οικονομική τους ανάπτυξη. Δεν είναι μόνο η τουριστική ανάπτυξη και το γεγονός ότι αυξάνουν άμεσα την επισκεψιμότητα και το brandname μιας περιοχής, αλλά συνεισφέρουν στον ευρύτερο οικονομικό κύκλο. Τα μεγάλα φεστιβάλ-θεσμοί της χώρας μας, όπως των Αθηνών και Επίδαυρου, της Θεσσαλονίκης (Κινηματογράφου και τα Δημήτρια), και κάποια επιμέρους (Καρναβάλι στην Πάτρα, Δράμας κ.ά.) βοηθούν στην εικόνα της χώρας διεθνώς και δευτερευόντως στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος. Οι συνέπειες μιας πάγιας διοργάνωσης, συνήθως ετήσιας, στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη είναι σύνθετες και εξαιρετικά σημαντικές. Τα φεστιβάλ συνδέονται άρρηκτα με τη δημιουργική οικονομία ενός τόπου, η οποία δίνει το στίγμα και μια σειρά από οικονομικά προνόμια.

Οι οικονομικές επιπτώσεις ενός φεστιβάλ καλύπτουν πολλούς και διαφορετικούς τομείς καθώς:

- Συμβάλλουν στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας κάθε μορφής, μόνιμες και εποχιακές. Επίσης, φέρνουν νέα επαγγέλματα τα οποία χρησιμοποιούν υβριδικά μέσα και ψηφιακά εργαλεία, ενώ συνεργάζονται με εταιρείες που προωθούν ελκυστικά και καινοτόμα προϊόντα και υπηρεσίες.
- Προσελκύουν επισκέπτες υψηλών εισοδημάτων, οι οποίοι επενδύουν σε πολιτιστικές εμπειρίες και αναζητούν υψηλής ποιότητας εκδηλώσεις αναλαμβάνοντας το κόστος συμμετοχής.
- Συμβάλλουν στην αναζωογόνηση γειτονιών του κέντρου των πόλεων ή συγκεκριμένων περιοχών της εκάστοτε περιοχής όπου διεξάγονται. Δίπλα στα θέατρα και στους συναυλιακούς χώρους οι περιοχές εξωραϊζονται και πολλές επιχειρήσεις (εστίασης, διασκέδασης, πωλήσεων) προσπαθούν να ωφεληθούν από τον κόσμο που έρχεται στα θεάματα και προσαρμόζονται στον κύκλο εργασιών τους.
- Τονώνουν το ετήσιο εισόδημα πολλών οικογενειών, καθώς σε ένα φεστιβάλ, όπως το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου, χρειάζονται κάθε φεστιβαλική περίοδο εκατοντάδες τεχνικοί πολλών ειδικοτήτων (ηλεκτρολόγοι, μηχανικοί κ.ά.), εκατοντάδες ταξιθέτες για όλους τους χώρους και πληθώρα άλλων ειδικοτήτων, όπως λογιστές, παραγωγοί, διοικητικοί, φύλακες, καθαριστές κ.ά. Οι περισσότεροι είτε κάνουν άλλη κύρια δουλειά και συμπληρώνουν το ετήσιο εισόδημα είτε σε χαλεπούς καιρούς ανεργίας και κρίσης βρίσκουν έστω μια οικονομική ανακούφιση για τους μήνες προετοιμασίας και υλοποίησης του φεστιβάλ. Παράλληλα, ενισχύονται το εποχιακό εμπόριο και η απασχολησιμότητα πολλών κλάδων.
- Πολλά φεστιβάλ βγαίνουν από τις παραδοσιακές σκηνές και παρουσιάζουν θεάματα κάθε είδους σε προαύλιους χώρους, μνημεία, φυσικά τοπία, ακόμη και σε υποθαλάσσιο περιβάλλον. Αξιοποιούνται χώροι κάθε είδους και ενσωματώνονται στη φεστιβαλική λειτουργία πολλά αξιόλογα αρχιτεκτονικά στοιχεία, τα οποία και αναβαθμίζονται ως αξίες χρήσης.
- Ο φεστιβαλικός τουρισμός είναι διεθνώς ανερχόμενος και αυξάνει δραστικά τα ποσοστά επισκεψιμότητας έστω και μόνο κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων. Σε γενικές γραμμές, τα φεστιβάλ αναβαθμίζουν συνολικά την εικόνα και το περιεχόμενο ενός προορισμού, καταφέροντας σχεδόν πάντα να επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο. Περιοχές που δεν έχουν αξιοποιηθεί τουριστικά, μέσα από τα εύχρηστα πολιτιστικά εργαλεία όπως τα φεστιβάλ, εισάγονται σταδιακά στον τουριστικό χάρτη και προσελκύουν ποιοτικό κοινό. Πόλεις μπορεί να ταυτίζονται με τη διοργάνωση μεγάλων πολιτιστικών (όπως και αθλητικών) γεγονότων (Νέα Υόρκη, Σαγκάη, Ρίο ντε Τζανέιρο κ.ο.κ.), αυξάνοντας κατακόρυφα το τουριστικό ενδιαφέρον και απευθυνόμενες σε κάθε γωνιά του κόσμου.
- Ενισχύεται η δημιουργία εταιρειών που παράγουν και προάγουν τοπικά χαρακτηριστικά, από προϊόντα μέχρι φυσικά τοπία.
- Ο τομέας του πολιτισμού απορροφά σημαντικά ευρωπαϊκά κονδύλια, και τα φεστιβάλ, ειδικά όσα έχουν εταιρική δομή και ικανό προσωπικό να ανταποκριθεί, ενισχύονται με ευρωπαϊκά προγράμματα πολλών εκατομμυρίων. Το 2018, το Φεστιβάλ Αθηνών χρηματοδοτήθηκε μέσω ΕΣΠΑ από την Περιφέρεια Αττικής με πάνω από ένα εκατομμύριο ευρώ για να προχωρήσει σε ελληνικές πολιτιστικές παραγωγές (όπως και η Λυρική Σκηνή, το Εθνικό Θέατρο, το Δημοτικό Θέατρο Πειραιά και άλλοι πολιτιστικοί οργανισμοί). Τα χρήματα ενισχύουν την εγχώρια καλλιτεχνική δημιουργία ή επιπρόσθετα επενδύονται σε μόνιμες υποδομές, οι οποίες μετά τις εκδηλώσεις αποδίδονται στις κοινότητες και τις γειτονιές.

Στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού, κάτω από την Ακρόπολη, παραστάσεις γίνονται σε δύο φάσεις κάθε καλοκαιρινή περίοδο. Η πρώτη, από αρχές Ιουνίου μέχρι τέλος Ιουλίου, αφορά τις παραστάσεις που εντάσσονται στον επίσημο καλλιτεχνικό προγραμματισμό του αθηναϊκού φεστιβάλ σύμφωνα με τον καλλιτεχνικό διευθυντή του. Η δεύτερη φάση εκδηλώσεων αφορά τις εκδηλώσεις του Σεπτεμβρίου, οι λεγόμενες «παραχωρήσεις», καθώς το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο επιλέγει από τις δεκάδες προτάσεις εκείνες που θα φιλοξενηθούν στο ρωμαϊκό ωδείο έναντι ενοικίου (περίπου 24.000 ευρώ συν ΦΠΑ ανά βραδιά).

Το ενοίκιο το λαμβάνει η εταιρεία Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ (δηλαδή το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου) για το προσωπικό και τις παρεχόμενες ειδικές υπηρεσίες (φύλαξης, ταμείων, ήχου και φωτός, καθαριότητας και προβολής).

Παρόλο που τα χρήματα για τη διοργάνωση μιας συναυλίας φαίνονται αρκετά, ωστόσο το Ηρώδειο των περίπου 5.000 θέσεων-εισιτηρίων μπορεί να αποδώσει έσοδα εκατοντάδες χιλιάδες ευρώ ανάλογα με την επιτυχία της εκδήλωσης και το ενδιαφέρον του κόσμου. Σε αρκετές από τις παραστάσεις στις οποίες εξαντλήθηκαν όλα τα εισιτήρια, και η τιμή ήταν αρκετά υψηλή, τα έσοδα που καταγράφονται είναι πολύ ικανοποιητικά, ώστε να αποδεικνύουν ότι ο πολιτιστικός κύκλος εργασιών απέχει από τη φιλανθρωπία, τον ελιτισμό και την υποχρηματοδότηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα χρήματα από έσοδα εισιτηρίων επιμερίζονται σε εκατοντάδες άμεσους και έμμεσους συνεργάτες, καλύπτοντας ανάγκες οικογενειακών προϋπολογισμών.

Ως συγκεκριμένο παράδειγμα διακρίνεται η παράσταση *Ριχάρδος ο Γ΄* του Σαίξπηρ με τον Κέβιν Σπέισι σε σκηνοθεσία Σαμ Μέντες το 2011 στο αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου, όπου 27.000 θεατές παρακολούθησαν μία από τις πιο αναμενόμενες και πολυσηζητημένες παραστάσεις των Επιδαυρίων. Ο θίασος που έφερε στην Επίδαυρο την πρωτοφανή αυτή κοσμοσυρροή, το γρηγορότερο sold out στη σύγχρονη ιστορία του θεσμού, ήταν σε παγκόσμια περιοδεία και ζητήθηκε να παίξει για δύο βράδια στην Ελλάδα. Η παράσταση *Ριχάρδος ο Γ΄* είχε κάνει προηγουμένως την πρεμιέρα στο Old Vic του Λονδίνου, όπου τα εισιτήρια εξαντλήθηκαν σε ελάχιστο χρόνο, ενώ η παράσταση θεωρήθηκε παγκόσμιο πολιτιστικό γεγονός.

Το αρχαίο θέατρο αποτέλεσε το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ώστε μία διεθνούς φήμης χολιγουντιανή παραγωγή να κάνει στάση στη χώρα μας. Το κόστος της μετάκλησης, όπως αποτυπώθηκε στο συμβόλαιο με την ξένη εταιρεία, ανήλθε στα 200.000 ευρώ, ενώ τα έσοδα από τα εισιτήρια έφτασαν τα 800.000 ευρώ για τρία τελικά βράδια, καθώς η πίεση και η ζήτηση υπήρξαν πρωτοφανείς, ενώ προστέθηκε μία ακόμη παράσταση. Εκτός, όμως, από τα υπολογίσιμα έσοδα, η εικόνα ενός διάσημου ηθοποιού σε ένα από τα καλύτερα σωζόμενα θέατρα της αρχαιότητας ταξίδεψε σε όλα τα πολιτιστικά μέσα ενημέρωσης διεθνώς. Τα μεγέθη, λοιπόν, των εκδηλώσεων, δεδομένου και του χρόνου επιτέλεσης μέσα σε λίγες ώρες ή μόλις τρία βράδια, συναγωνίζονται ετήσιους υπολογισμούς μεσαίων εταιρειών.

Συμπερασματικά, τα φεστιβάλ διαχρονικά συνδέονται στενά με το μέρος όπου διεξάγονται και την ταυτότητα του τόπου τους, ο οποίος αναδεικνύεται μέσω εκδηλώσεων και καλλιτεχνικών-εκπαιδευτικών δρώμενων. Η οικονομία, ο πλέον ζωτικός και επιδραστικός τομέας για τη ζωή και το μέλλον μιας περιοχής, τονώνεται και ενισχύεται με την ορθολογική χρήση των φεστιβαλικών παραστάσεων. Ως εργαλείο και όχημα ανάπτυξης, ανάλογα με το μέγεθος και τις συνθήκες, τα φεστιβάλ προσφέρουν στην τουριστική επισκεψιμότητα, στο εισόδημα, στις θέσεις απασχόλησης, στην ποιότητα ζωής, στη φήμη και στην εικόνα ενός τόπου.

3.6 Αρνητικές επιπτώσεις

Τα μεγάλα φεστιβάλ, εκτός από έσοδα και αναγνωρισιμότητα, μπορεί να επιφέρουν μια σειρά από δυσάρεστες συνέπειες στον χώρο διεξαγωγής τους, κυρίως όταν δεν έχουν ληφθεί υπόψη παράγοντες όπως η χρηματοδότηση, το περιβάλλον, η ευαισθησία των μνημείων, οι συνέργειες, η επαρκής στελέχωση και ο μακροχρόνιος προγραμματισμός.

Ένα από τα πρώτα θέματα που συνδέονται με την καλλιτεχνική παραγωγή ενός φεστιβάλ που μετακομίζει σε μια περιοχή είναι η αλλαγή του χαρακτήρα της. Φαίνεται πως, εκτός από τον θετικό εξωραϊσμό, αποκτά ελιτίστικα χαρακτηριστικά και απομακρύνει τους μέχρι τότε κατοίκους, οι οποίοι αδυνατούν να ανταποκριθούν στα επερχόμενα κόστη (το φαινόμενο περιγράφεται με τον αγγλικό όρο *gentrification*). Η γειτονιά στο Γκάζι στην Αθήνα, δίπλα από την Τεχνόπολη του Δήμου Αθηναίων, η οποία κατέλαβε τις παλιές εγκαταστάσεις Φωταερίου Αθηνών, έδιωξε σε πολύ μικρό διάστημα τους κατοίκους στα χαμηλά σπιτάκια με τις εσωτερικές αυλές. Τη θέση τους πήραν μεζεδοπωλεία και άλλα κέντρα διασκέδασης ενώ τα περισσότερα σπιτάκια έγιναν πολυτελείς μεζονέτες, αλλοιώνοντας ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό γνώρισμα της πρωτεύουσας.

Το φαινόμενο του «εξευγενισμού» δεν είναι πάντοτε αυτονόητο ότι θα επέλθει με την πολιτιστική αναβάθμιση, παρά τις συνήθεις αναφορές σε αυτό. Για παράδειγμα, στην Πειραιώς 260, πρώην βιομηχανία επίπλων, οι τέσσερις σκηνές του Φεστιβάλ Αθηνών, που λειτουργούν από το 2006 περίπου, δεν επηρέασαν τη γειτονιά, δεν έφεραν σχεδόν καμία αλλαγή στην ποιότητα ζωής των περιοίκων, δεν αύξησαν το real estate (εκτίμηση ακινήτων) παρά τη μεγάλη επισκεψιμότητα.

Κατά δεύτερον, η κλιματική κρίση έχει ανοίξει τη δημόσια συζήτηση για την προστασία του περιβάλλοντος, την αειφορία της γλωρίδας και της πανίδας, την ανάγκη γενικότερα να μην επιβαρύνεται το οποιοδήποτε οικοσύστημα από ενέργειες και δραστηριότητες, πάγιες ή εφήμερες. Ακόμη και οι πολιτιστικές

παραγωγές ενός φεστιβάλ οφείλουν να προσαρμόζονται στα κριτήρια που θέτει η ΕΕ για το περιβάλλον και, φυσικά, το αρχιτεκτονικό τοπίο. Οι δραστηριότητες ενός έντονου και εκτεταμένου φεστιβάλ πρέπει να αφήνουν ανεπηρέαστο το οικοσύστημα.

Για παράδειγμα, στο αρχαίο θέατρο Επιδαύρου τα σκηνικά των παραστάσεων ξεφορτώνονται πολλές φορές σχεδόν δίπλα στην εύθραυστη σκηνή του αρχαίου θεάτρου, η οποία έχει ιδιαιτερότητες στην κατασκευή της από την αρχαιότητα για τη διάχυση του ήχου και παρότι η τοπική εφορεία αρχαιοτήτων το απαγορεύει ρητά. Επίσης, τα αυτοκίνητα των χιλιάδων θεατών σε λίγες ώρες που διαρκεί η παράσταση επιβαρύνουν με καυσαέριο, ηχορύπανση και κίνηση το φυσικό περιβάλλον της Αργολίδας, που πιέζεται να διαχειριστεί τα απορρίμματα, την εστίαση και τη σχεδόν ταυτόχρονη φιλοξενία υπολογίσιμων επισκεπτών. Η φέρουσα ικανότητα της περιοχής δεν λαμβάνεται υπόψη στον καλλιτεχνικό σχεδιασμό και στις τεχνικές προδιαγραφές, οι οποίες δεν φαίνεται να ταυτίζονται με τις προτάσεις που εγκρίνονται, τουλάχιστον από την αρχαιολογική υπηρεσία της περιοχής. Όλα τα φεστιβάλ οφείλουν να προσαρμόσουν κάθε επιμέρους εργασία σε αυστηρά περιβαλλοντικά πρότυπα και πάνω σε μια στρατηγική μηδενικών ρύπων και γενικότερα μηδενικού περιβαλλοντικού αποτυπώματος.

Η ηλεκτροκίνηση στα μέσα μεταφοράς ως επιλογή, η αποφυγή άσκοπων μεταφορών αντικειμένων και η συγκέντρωση σε μία σταθερά, ο σεβασμός των τοπικών κοινωνιών με τους κανόνες διαβίωσης (π.χ. τα Μετέωρα με τα θρησκευτικά μνημεία των μονών) και πολλές άλλες παράμετροι οφείλουν να καταστούν οι σύγχρονες καλές πρακτικές που ακολουθούν τα μεγάλα ή μικρά φεστιβάλ και τα καλλιτεχνικά γεγονότα.

Αντίστοιχα στο Ηρώδειο, κάθε Οκτώβριο, οι συντηρητές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αθηνών συγκολλούν μάρμαρα που έπαθαν ζημιά από τακούνια και ακατάλληλα υποδήματα, αποκολλούν τσίχλες και διαχειρίζονται ζημιές από αναψυκτικά κ.ο.κ. Το κοινό φαίνεται ότι δεν ακολουθεί πλήρως τις οδηγίες για το πώς εισέρχεται και πώς συμπεριφέρεται σε ιστορικά μνημεία χιλιετιών, που υποφέρουν από τις μαζικές προσελεύσεις και τις κακές συνήθειες. Έτσι, το δεύτερο κατά σειρά φαινόμενο της φθοράς των μνημείων από τις εκδηλώσεις και τη μαζική χρήση ή προσέλευση πρέπει να αντιμετωπιστεί έγκαιρα με τις αντίστοιχες περιβαλλοντικές μελέτες και τις ακόμη πιο σημαντικές μελέτες των συντηρητών.

Παραπλήσιο με το θέμα της χρήσης (κυρίως της κατάχρησης μνημειακών χώρων) είναι το θέμα που συχνά πυροδοτείται στον δημόσιο διάλογο με το είδος των παραστάσεων που φιλοξενούνται σε μνημεία. Η αρχαιολογική υπηρεσία της Αθήνας έχει επανειλημμένα απορρίψει αιτήματα όπως του οίκου Dior για gala στην Ακρόπολη, ενώ παλαιότερη εκδήλωση στον αρχαιολογικό προαύλιο χώρο του Ναού του Ποσειδώνα στο Σούνιο είχε διχάσει την ελληνική κοινωνία για το αν συνάδουν εκδηλώσεις με την πολιτιστική μας κληρονομιά. Ακόμη και στις παραχωρήσεις των εκδηλώσεων του Σεπτεμβρίου στο Ηρώδειο, το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο έχει γνωμοδοτήσει αρνητικά για αρκετούς λαϊκούς τραγουδιστές λόγω του χαρακτήρα του μνημείου. Αν και ζητούμενο είναι πάντοτε η ορθολογική αξιοποίηση των μνημείων, διάσπαρτα και σημαντικά στην ελληνική επικράτεια, ερώτημα παραμένει το κατά πόσο πρέπει να ακολουθεί και να έχει τη σύμφωνη γνώμη του κοινού μια παράσταση.

Το περιεχόμενο της τέχνης συχνά προκαλεί ή θεωρητικά προσβάλλει έστω τμήμα της κοινής γνώμης και πολλές εκδηλώσεις έχουν ακυρωθεί έπειτα από κινητοποίηση μερίδας πολιτών. Συναυλίες που δεν προκρίθηκαν για αρχαιολογικούς χώρους, λόγω, για παράδειγμα, του λαϊκού περιεχομένου τους, τελικά δόθηκαν σε κάστρα ή σε άλλα μνημεία. Ωστόσο, ως προς το ποιες παραστάσεις και εκδηλώσεις ταιριάζουν στην κλασική πολιτιστική κληρονομιά της χώρας μας, πέρα από υποκειμενικό και διαρκώς ρευστό ζήτημα, θετικό είναι ότι ασχολούμαστε ως κοινωνία με τη διαχείρισή τους.

Επιπρόσθετα, έγινε αναφορά στο αρχικό όραμα και σε έναν αξιακό πυρήνα γύρω από τον οποίο γεννιούνται και πορεύονται τα φεστιβάλ. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρείται η ανακολουθία των καλλιτεχνικών δράσεων είτε λόγω της κερδοφορίας που αναζητούν είτε λόγω άλλων παραγόντων, όπως η έλλειψη διαχειριστικών ικανοτήτων, η προβολή οικονομικών και πολιτικών μηνυμάτων ή οποιοσδήποτε νέος παράγοντας αλλάζει τη δομή και το είδος ενός φεστιβάλ.

Η αρχική στόχευση στην υπηρεσία της καλλιτεχνικής δημιουργίας και της κοινωνικής ανάταξης μέσω των τεχνών πολλές φορές λοξοδρομεί στη μετριότητα, στην επανάληψη, στον εμπορικό χαρακτήρα, στο μέτριο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα. Περαιτέρω κάποια φεστιβάλ δεν καταφέρνουν να συνδεθούν με την τοπική κοινότητα για πολλούς λόγους και εξαιτίας πολλών παραγόντων, όπως η αποκλειστική εμπορική στόχευση ή η προώθηση ως τοπικό αξιοθέατο. Αποκομμένο και μακριά από τους πολίτες δεν μπορεί να προχωρήσει σε βάθος χρόνου. Άλλοτε, πάλι, η μαζική προσέλευση και η άνοδος των τιμών επιδρούν αρνητικά στην εικόνα μιας περιοχής και στην ποιότητα ζωής των ντόπιων κατοίκων.

Η πανδημία και άλλα φαινόμενα κρίσεων δεν άφησαν ανεπηρέαστα τα φεστιβάλ, όπως και κάθε άλλον πολιτιστικό οργανισμό. Μία από τις καλές πρακτικές κατά τη διάρκεια των περιορισμών και απαγορεύσεων σε

θεάματα υπήρξε η παροχή δωρεάν ψηφιακής πρόσβασης στο κοινό για παραστάσεις από το αρχείο τους ή και σε ζωντανή σύνδεση, κάτι που εμπέδωσε το δικαίωμα στην καθολική πρόσβαση και στον πολιτιστικό εκδημοκρατισμό. Ένα δημόσιο φεστιβάλ, όπως ακριβώς των Αθηνών και της Επιδαύρου, το οποίο χρηματοδοτείται εξ ολοκλήρου από την πολιτεία, οφείλει να είναι ανοικτό και προσβάσιμο σε κάθε πολίτη.

Ωστόσο, πλανάται το ερώτημα ποια η ενημέρωση και πόση είναι η συμμετοχή των πολιτών από πολλά μέρη της χώρας τη στιγμή που οι κρατικοί φόροι είναι η πάγια πηγή χρηματοδότησής του. Προφανώς οι κάτοικοι της νησιωτικής Ελλάδας ή των ηπειρωτικών περιοχών έχουν εγγενείς δυσκολίες στο να παρακολουθήσουν μια παράσταση στο Ηρώδειο και στη Λυρική Σκηνή, ωστόσο επιβεβαιώνεται ότι ακόμη και από τα δυτικά προάστια των Αθηνών δεν υπάρχει εκπροσώπηση στο κοινό.

Αυτά τα αόρατα τείχη που περιορίζουν τους θεατές σε προνομιακές ομάδες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά δεν πρέπει να υφίστανται σε δημόσια επιχορηγούμενα φεστιβάλ των οποίων ο ρόλος είναι εθνικός. Όπως δεν αρκεί το εισιτήριο να είναι οικονομικό, π.χ. στο άνω διάζωμα, χωρίς να φτάνει η ενημέρωση παντού και δίχως άλλα κίνητρα συμμετοχής, όπως η μετακίνηση. Παράλληλα, η κοινωνική πολιτική αυτών των μεγάλων φεστιβάλ οφείλει να αγγίζει κάθε αποκλεισμένη κοινωνική ομάδα, πρωτίστως με πρακτική προσκλήσεων, δηλαδή τη διάθεση δωρεάν θέσεων. Μια παράσταση σε αρχαίο θέατρο μπορεί ακόμη να έχει ανοικτή πρόβα για μαθητές και φοιτητές, να την παρακολουθούν δωρεάν ευπαθείς ομάδες κ.ο.κ.

Τέλος, κάποια φεστιβάλ θέτουν σε κίνδυνο την ακεραιότητα του κοινού λόγω έλλειψης μέτρων ή επειδή δεν συνάδουν με νεότερες αντιλήψεις, π.χ. για την αντιμετώπιση των ζώων. Στην πόλη της Παμπλόνας, στη βόρεια Ισπανία, πραγματοποιείται κάθε χρόνο με μεγάλη προβολή το διάσημο φεστιβάλ του Σαν Φερμίν, του οποίου οι εννεαήμερες εορταστικές εκδηλώσεις κορυφώνονται με το κυνήγι των ταύρων. Το φεστιβάλ συνίσταται κυρίως στις κούρσες, κατά τις οποίες οι ταύροι αφήνονται ελεύθεροι στα πολυδαίδαλα δρομάκια της παλαιάς πόλης, με τους άνδρες (τους αποκαλούμενους «μόθος») να τρέχουν ανάμεσά τους, έχοντας ως μόνο όπλο διπλωμένες εφημερίδες και προσπαθώντας να αποφύγουν τα κέρατα των ταύρων. Οι συνήθως δώδεκα ταύροι στο τέλος των εκδηλώσεων «συμμετέχουν» σε ταυρομαχίες, κατόπιν σφαγιάζονται και σερβίρονται στα εστιατόρια της πόλης.

Σε άλλα φεστιβάλ ο συνωστισμός του πλήθους έχει επίσης τραυματίες, τα πυροτεχνήματα έχουν προκαλέσει πυρκαγιές, ο κόσμος έχει γίνει αφόρητος για τους ντόπιους κατοίκους, όπως στο Καρναβάλι της Βενετίας κ.ο.κ. Κάθε φεστιβάλ οφείλει να λαμβάνει υπόψη τους κινδύνους και να λειτουργεί προληπτικά. Στο θέατρο της αρχαίας Επιδαύρου κάθε Ιούνιο γίνονται ψεκασμοί και άλλες ενέργειες για την απομάκρυνση σκορπιών, φιδιών, τρωκτικών και άλλων επιβλαβών για τον άνθρωπο ειδών. Επίσης, υπάρχει σε κάθε εκδήλωση ασθενοφόρο και ιατρικό προσωπικό για τις πρώτες βοήθειες σε περίπτωση που κάποιος θεατής παρουσιάσει πρόβλημα υγείας.

Πέρα από άλλες αρνητικές συνέπειες, όπως για το αν το αποτύπωμα ενός φεστιβάλ μοιράζεται σε όλα τα μέλη της κοινότητας, αν όλοι αποκομίζουν οφέλη, αν έχει δυνατό εκπαιδευτικό πρόσημο και άλλα ζητήματα, κάθε φεστιβάλ ισορροπεί σε ένα ισοζύγιο όπου οι ενέργειές του έχουν στην πλειονότητά τους θετική επίδραση ή προξενούν προβλήματα παρά την καλή πρόθεση των διοργανωτών.

Ο φεστιβαλικός τουρισμός, μέρος του πολιτιστικού τουρισμού, είναι από τα εργαλεία που οι τοπικές αρχές και κοινωνίες επενδύουν στο όνομα της ανάπτυξης, η οποία δεν επιτυγχάνεται δίχως συστηματική προμελέτη, ανθρώπινο δυναμικό, συνέργειες, κεφάλαια και στρατηγικό όραμα. Παρά τη θετική συνήθως προβολή και τα κοινωνικά-οικονομικά οφέλη στην τοπική κοινωνία αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, παρατηρούνται σε αρκετές περιπτώσεις παράπλευρες αρνητικές συνέπειες. Σε πολλά εγχειρήματα και απόπειρες, τα φεστιβάλ δεν είναι αποτελεσματικά σε σχέση με την τοπική και υπερτοπική αειφόρο ανάπτυξη. Κάτι που μπορεί τουλάχιστον να μετριαστεί, αν όχι να απαλειφθεί εντελώς, εφόσον υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες, οι γενικοί προϋπολογισμοί και γίνει κατανοητό το σχέδιο δράσης, τα μέσα επίτευξης και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

3.7 Σχεδιασμός, διοργάνωση, υλοποίηση

Όλα τα φεστιβάλ κατηγοριοποιούνται ως προς το θέμα και πολλά άλλα κριτήρια, ωστόσο είναι σαφές ότι το κάθε φεστιβάλ είναι ξεχωριστό και η πορεία του όπως και ο σχεδιασμός του διαφέρουν. Δεν υπάρχει μια τυποποίηση, αν και τα βήματα από την αρχική σύλληψη μέχρι την παρουσίαση στο κοινό έχουν κάποια δεδομένα. Δεν μπορεί να υλοποιηθεί ένα φεστιβάλ χωρίς άδειες χρήσης χώρων, εταιρικό ΑΦΜ, τεχνικά μέσα, σκηνές, πρόγραμμα και προπάντων οικονομικούς - ανθρώπινους πόρους.

Πέρα από τον κεντρικό θεματικό άξονα, αν θα έχει χορευτικές εκδηλώσεις, μουσικές, μικτό πρόγραμμα, εικαστικό, γλυπτική πάγου, αφήγηση και τόσα άλλα, απαιτείται πάνω σε αυτόν ένας ακριβής σχεδιασμός σε

πολλαπλά επίπεδα. Πόσο στοιχίζει, ποιος το αναλαμβάνει, ποια τμήματα εμπλέκονται, τα στάδια ωρίμανσης της παραγωγής, ποιες άδειες απαιτούνται, η τεχνική κάλυψη και προμήθειες υλικών, οι τρόποι επικοινωνίας, οι περιπτώσεις αναβολή ή ακύρωσης, η ασφάλεια (αστική και μέτρα προστασίας), ο λεπτομερής απολογισμός και μια πληθώρα άλλων δεδομένων.

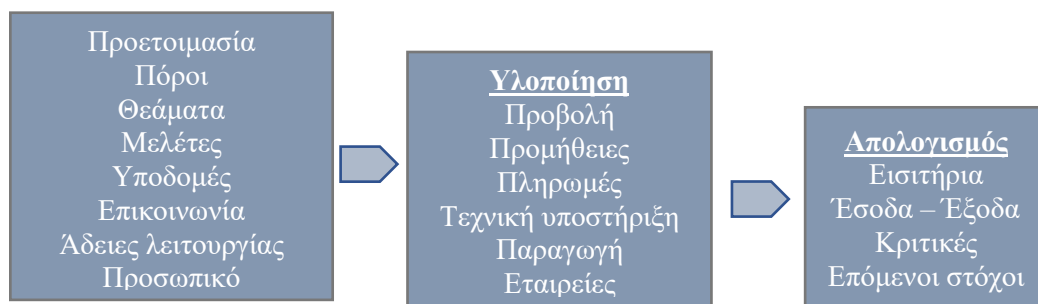
Οι Dowson και Bassett (2018) στο βιβλίο τους για τον σχεδιασμό και τη διαχείριση εκδηλώσεων παραθέτουν μια αναλυτική λίστα σε σχέση με:

- τους διοργανωτές,
- τις θεματικές,
- τους χώρους κοινού και εκδηλώσεων,
- το προσωπικό,
- τις εφήμερες υποδομές και υπηρεσίες,
- τις προμήθειες σε τρόφιμα-ποτά,
- την παροχή άλλων υπηρεσιών ψυχαγωγίας και διασκέδασης,
- τις μετακινήσεις, τη διαμονή και το πρόγραμμα των ομάδων που θα συμμετέχουν,
- τα ηχητικά και φωτιστικά μέσα, γενικά την ικανοποίηση όλων των τεχνικών προϋποθέσεων κάθε θεάματος.

Σε καθεμία περίπτωση μπορεί να γίνει εξειδίκευση ανάλογα με τους πόρους, το μέγεθος και το είδος κάθε φεστιβάλ. Ωστόσο, πάνω σε αυτούς τους βασικούς άξονες η δημιουργική ομάδα κάθε φεστιβάλ οφείλει να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη λειτουργία της και τη διαρκή συνέργεια. Για παράδειγμα, μια ορχήστρα περίπου εβδομήντα ατόμων χρειάζεται ένα ξενοδοχείο σχετικά κοντά στους χώρους προβών και της τελικής εκδήλωσης, δωμάτια μονόκλινα και, ίσως, μέχρι τρίκλινα, εφόσον συναινούν όλα τα άτομα για οικονομία χρημάτων, λεωφορεία στις ώρες του προγράμματος και επιλογή μενού για φαγητό που να προβλέπει κάθε δυνατή ιδιαιτερότητα (θηρεσκεία, αλκοόλ, εθνικές συνήθειες, χορτοφαγικό κ.ο.κ.). Σε κάθε περίπτωση η επιτυχία κάθε διοργάνωσης εξασφαλίζεται με την πλήρωση αυτών των αξόνων και εξαρτάται με το πότε και σε ποιον βαθμό ικανοποιούνται έγκαιρα.

Αντίστοιχα, ως προς τη χρονική ακολουθία διακρίνονται οι εξής χρονικές φάσεις:

Πίνακας 3.1 Διαδοχικές φάσεις. (Ιδία επεξεργασία)

Το κάθε φεστιβάλ διαθέτει τα δικά του χαρακτηριστικά, από την αρχική σύλληψη του καλλιτεχνικού σχεδιασμού, την αισθητική που το καθορίζει, μέχρι τον τρόπο ολοκλήρωσης των εκδηλώσεων. Στην προετοιμασία, όμως, η οποία μπορεί να απαιτεί πολλούς μήνες, διαχέεται προς κάθε κατεύθυνση το περιεχόμενο του φεστιβάλ, υπολογίζεται το κόστος λειτουργίας με κάθε πιθανή εκδοχή, γίνεται ο σκελετός των βασικών εκδηλώσεων, επιλέγονται τα μέρη που θα τις φιλοξενήσουν, προσλαμβάνεται, πέρα από τη βασική ομάδα, σταδιακά ο κορμός του προσωπικού και εξασφαλίζεται το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης (χορηγίες βρίσκονται στην πορεία, ενώ υπάρχουν και τα έσοδα από τα εισιτήρια, πωλητήρια, ενοίκια χώρων κ.ά.).

Ως προς τη συνήθη χρονική ακολουθία, όπως φαίνεται στη σχετική εικόνα, καθεμία είναι καίρια και απαραίτητη. Οι βάσεις που τίθενται στη σύνθετη προετοιμασία των εκδηλώσεων παρέχουν τη δυνατότητα υλοποίησής τους και απόδοσης στο κοινό ενός μοναδικού καλλιτεχνικού έργου κατά τη δεύτερη περίοδο, ενώ

στην τρίτη περίοδο κρίνεται κατά πόσο λειτούργησαν η δυναμική, η καλλιτεχνική σύλληψη, τα τεχνικά μέσα και οι άνθρωποι που δούλεψαν, όπως και αν άξιζε το εγχείρημα ώστε να υλοποιηθεί/χρηματοδοτηθεί ξανά.

Καθώς τα περισσότερα χρήματα προέρχονται από δημόσια χρηματοδότηση, τουλάχιστον στη χώρα μας, η εκάστοτε διεύθυνση είναι υποχρεωμένη να ανεβάζει στη διαύγεια όλα τα κόστη και (στην τρίτη περίοδο) να κάνει ανοικτό απολογισμό για την κάθε δράση ξεχωριστά. Ο ευκρινής και ειλικρινής απολογισμός λειτουργεί καταλυτικά στην ενδυνάμωση του θεσμού και στην εύρεση άλλων πόρων, όπως και στη βελτίωση λαθών και παραλείψεων ή στην αντικατάσταση στελεχών.

Η ζητούμενη εμπειρία προϋποθέτει τον απολογισμό και τη διαδικασία της κριτικής κάθε επιμέρους διαδικασίας, δηλαδή με ποιον τρόπο έγιναν τα πράγματα και τι θα μπορούσε να τα απλοποιήσει, να τα επισπεύσει και να τα χρηματοδοτήσει οικονομικότερα στο επόμενο φεστιβάλ.

Επίσης, σημαντικό είναι κάθε φεστιβάλ να προχωρά σε SWOT αξιολόγηση με γνώση των αδυναμιών και των πλεονεκτημάτων, ώστε να οργανώνει καλύτερα τα επόμενα βήματα. Ενδεικτικά:

Σχήμα 3.1 SWOT ανάλυση φεστιβάλ. (Ιδία επεξεργασία)

Σε καθένα από τα παραπάνω θα μπορούσε να προστεθεί μεγαλύτερος όγκος πληροφοριών και δεδομένων, σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία και τη γνώση που έχουμε για τους παράγοντες οι οποίοι γεννούν και ταξιδεύουν ένα φεστιβάλ στον χρόνο και στις ανθρώπινες κοινότητες. Οι πλέον καθοριστικοί παράγοντες σχετίζονται κατά πρώτον με την πρωταρχική ιδέα και πιο συγκεκριμένα με:

- το κοινό στο οποίο απευθύνεται και πώς το προσεγγίζει,
- την αισθητική που θα το χαρακτηρίζει,
- τις τοποθεσίες όπου θα γίνονται οι παραστάσεις,
- ποια άλλα φεστιβάλ θα προσεγγίσει,
- την εξωστρέφεια, την ανταλλαγή απόψεων και τεχνογνωσίας,
- τις εναλλακτικές περιπτώσεις, αν το φεστιβάλ δεν εξασφαλίσει τις βασικές εκδηλώσεις,
- το χρονικό διάστημα,

- τη βιωσιμότητα σε σχέση με τον προσδοκώμενο κύκλο εργασιών,
- τον εταιρικό τρόπο λειτουργίας του (π.χ. Ανώνυμη Εταιρεία, Σωματείο, Ομόρρυθμη Εταιρεία, Νομικό Πρόσωπο κ.ο.κ.).

Κατά δεύτερον, σημαντικό ρόλο έχουν η διοργάνωση και η λειτουργία των απαιτούμενων δομών σε συνδυασμό με την κάλυψη των χρηματοδοτικών αναγκών, όπως:

- η αγορά, η ενοικίαση ή η απλή αδειοδότηση χρήσης ενός χώρου (π.χ. μνημείο, υπαίθριος χώρος ή αίθουσα που ανήκει σε οποιονδήποτε φορέα και ιδιώτη)·
- η αγορά, η ενοικίαση ή ο δανεισμός του απαραίτητου εξοπλισμού σύμφωνα με τις τεχνικοοικονομικές ανάγκες κάθε εκδήλωσης που εντάσσεται στον προγραμματισμό·
- ο συνολικός υπολογισμός των οικονομικών πόρων που απαιτούνται για να γίνουν οι παραγωγές ή να έλθουν έτοιμες και να παρουσιαστούν στο φεστιβάλ· κατόπιν, η κάλυψη και εύρεση σχεδόν του μεγαλύτερου μέρους του ποσού που χρειάζεται για αμοιβές των καλλιτεχνών και των θιάσων, όπως και για το σύνολο των ανθρώπων που θα εργαστούν στην παραγωγή τους·
- οι προμήθειες υλικών πέρα από τα ηχητικά και τα φωτιστικά, η τροφοδοσία και η επάνδρωση, οι εγκαταστάσεις ταμείων, υγιεινής, έδρας εταιρείας, παραρτήματος κ.ο.κ.·
- η ασφάλεια χώρων κοινού και καλλιτεχνών, η διασφάλιση ανέσεων, όπως η στάθμευση και η αποθήκευση, η διευκόλυνση μετακινήσεων και κυκλοφορίας, η προσαρμογή σε απαιτήσεις για τους συμπολίτες με ζητήματα κινητικότητας κ.ο.κ·
- τα μέτρα και οι δράσεις για αποφυγή ατυχημάτων και απρόβλεπτων καταστάσεων·
- η διενέργεια απαραίτητων διαγωνισμών για τις εταιρείες που θα αναλάβουν επιμέρους λειτουργίες, όπως η παροχή εισιτηρίων, φύλαξης, καθαρισμού, διαφήμισης κ.ά.·
- οι υπηρεσίες Προβολής, Επικοινωνίας και Χορηγίων σύμφωνα με ένα στρατηγικό πλάνο, όπως αναλύθηκε προηγουμένως· καταλύτης για την επιτυχία των φεστιβάλ είναι η χρήση των εργαλείων του πολιτιστικού μάρκετινγκ, η έννοια της τμηματοποίησης της αγοράς, όπως ήδη αναλύθηκε, και η κατανόηση του ψηφιακού μάρκετινγκ με τη χρήση των κοινωνικών δικτύων·
- ο συντονισμός τμημάτων της εταιρείας· συντονισμός και συγκρότηση ομάδας φίλων ή εθελοντών του φεστιβάλ·
- ένα πλήρες οργανόγραμμα εταιρείας και αξιοκρατική κάλυψη των θέσεων·
- ο ψηφιακός μετασχηματισμός δράσεων και υπηρεσιών.

Θα μπορούσε να γίνει ακόμη πιο ειδικός διαχωρισμός, καθώς τα φεστιβάλ αγγίζουν πολλούς τομείς της διαχείρισης, της οικονομίας, της κοινωνίας και της επικοινωνίας, ωστόσο οι περαιτέρω αναφορές εντάσσονται σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες, οι οποίες συστήνουν και συγκροτούν την πλειονότητα των φεστιβάλ. Σημαντικό είναι να αναφερθεί από πού είναι εφικτό να χρηματοδοτηθεί ένα φεστιβάλ στην Ελλάδα και ποιοι φορείς εμπλέκονται:

- Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού,
- Περιφέρεια, ανάλογα με τη γεωγραφική ενότητα στην οποία γίνονται οι εκδηλώσεις,
- Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης – Δήμος που φιλοξενεί το φεστιβάλ,
- ιδιωτικά κεφάλαια από εταιρείες που δρουν (και ενδεχομένως ωφελούνται) στα όρια του φεστιβάλ,
- επαγγελματικά σωματεία και -ολιτιστικοί - εθνικοτοπικοί - εξωραϊστικοί σύλλογοι,
- ευρωπαϊκά προγράμματα στήριξης του πολιτισμού και της εκπαίδευσης,
- ιδιωτικές χορηγίες,
- πλατφόρμες συγκέντρωσης χρημάτων για αντίστοιχες πολιτιστικές πρωτοβουλίες και δράσεις (δεν έχει ανταπόκριση στη χώρα μας),
- χορηγίες από τράπεζες και μεγάλα πολιτιστικά ιδρύματα.

Τα φεστιβάλ αποτελούν σημαντικό παράγοντα της ευρύτερης αναπτυξιακής στρατηγικής για την ποιότητα ζωής, τη βελτίωση των δημοσιονομικών εσόδων, του ατομικού εισοδήματος και της απασχόλησης, όπως και για την προσέλκυση νέων επαγγελματιών ειδικοτήτων και επιχειρηματικών καινοτομιών. Ωστόσο, κάθε λεπτομέρεια μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στην υλοποίηση, στην επικοινωνία των στόχων και του καλλιτεχνικού προγραμματισμού ή στην εξεύρεση οικονομικής ενίσχυσης.

3.8 Εισαγωγή καινοτομιών και τεχνολογιών στη λειτουργία των φεστιβάλ

Τα φεστιβάλ αποτελούν εξ ορισμού χώρους πρωτοπορίας, πειραματισμού και νεωτερισμών, κάτι που δεν αφορά μονάχα την καλλιτεχνική παραγωγή τους αλλά και τα μέσα προώθησής της. Συχνά, άλλωστε, στην τέχνη το μέσο αποτελεί και το μήνυμα. Σε μια παράσταση όπου το κοινό έχει τη δυνατότητα παρέμβασης από το προσωπικό κινητό, σημασία δεν έχει μόνο το καλλιτεχνικό περιεχόμενο αλλά το μέσο επικοινωνίας και ο τρόπος διάχυσης της τέχνης. Έτσι, πολιτιστική είδηση μπορεί να καταστεί ο τρόπος κοινοποίησης της εκδήλωσης και ο τρόπος θέασης αυτής από το κοινό.

Η εμπειρία της πανδημίας, όπως και η ανάπτυξη των ψηφιακών μέσων μέσα από έξυπνες πλατφόρμες και δωρεάν πρόσβαση απελευθέρωσαν ή μάλλον έσπασαν τα παραδοσιακά κανάλια διάχυσης και επικοινωνίας των τεχνών όπως τα γνωρίζαμε μέχρι σήμερα. Επίσης, το νεανικό κοινό, πιο εξοικειωμένο και ενήμερο, τείνει να προτιμά τη χρήση ψηφιακών υπηρεσιών. Για παράδειγμα, είναι πιο πιθανό να αγοράσει ένα εισιτήριο μέσω κινητού και ηλεκτρονικής πληρωμής ακόμη και μεταμεσονύκτια παρά να περιμένει σε ουρά ταμείων για την αγορά του. Τα φεστιβάλ οφείλουν να γνωρίσουν και να προσαρμοστούν στις νέες τάσεις μέσα από έρευνες κοινού, που θα πραγματοποιούνται όμως μέσω του Διαδικτύου και της κοινωνικής δικτύωσης.

Αναμφίβολα, οι τέχνες τείνουν να συναντώνται και έτσι να διαλύονται στεγανά, καθώς έχουμε τον κινηματογράφο και τα οπτικοακουστικά μέσα στο θέατρο, το animation, το πάντρεμα εικαστικών και περφόρμανς κ.ο.κ. Τα φεστιβάλ πολύ περισσότερο χρησιμοποιούν όλο και πιο εξελιγμένα μέσα για την τεχνική υποστήριξη, ώστε να είναι εφικτά εφέ και σκηνικά τα οποία το κοινό απολάμβανε μόνο σε τηλεοπτικά μέσα. Τα τεχνολογικά μέσα κάθε φεστιβαλικού φορέα έχουν ισάξια θέση σχεδόν με τη σκηνοθετική οπτική και τα σκηνικά.

Η διοργάνωση μιας εκδήλωσης με τις σύγχρονες ψηφιακές μεθόδους στον ήχο και την εικόνα έχει μεγαλύτερη πιθανότητα να προκαλέσει έντονα συναισθήματα στο κοινό. Ακόμη και τα παραδοσιακά μονοθεματικά φεστιβάλ οφείλουν να ανανεώνουν τα μέσα παραγωγής, τα μέσα επικοινωνίας και ίσως τον καλλιτεχνικό τρόπο εκφοράς τους, χωρίς να χάνουν τον χαρακτήρα και την ιστορία τους.

3.9 Περιπτώσεις μελέτης από τον διεθνή χώρο και την Ελλάδα

Έγινε αναφορά στα καταστατικά και στο αρχικό όραμα ιστορικών και μεγάλων φεστιβάλ, κυρίως της Ευρώπης, τα οποία άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τις πολιτιστικές εκδηλώσεις. Πρωτίστως τα συγκεκριμένα φεστιβάλ άλλαξαν τις πόλεις τους σε κάθε επίπεδο. Τα Edinburgh Festival στη Σκωτία είναι η πιο κλασική και πολυσυζητημένη περίπτωση μελέτης, ενώ στη λίστα προστίθενται συνήθως τα Avignon Festival στη Γαλλία (1947), Salzburg Festival στην Αυστρία (1920), Bayreuth Festival στη Γερμανία (1876),

το Φεστιβάλ Κινηματογράφου Βενετίας (1932), το Φεστιβάλ Κινηματογράφου Καννών (1946) και το Φεστιβάλ Κινηματογράφου Βερολίνου (1951) και πολλά άλλα.

Ενδεικτικά, κάθε Αύγουστο, και μάλιστα σε τρεις αιώνες, τον 19ο, τον 20ό και τώρα τον 21ο, διοργανώνεται φεστιβάλ όπερας στο Μπαϊρόιτ της Γερμανίας, στο οποίο παρουσιάζονται παραστάσεις όπερας του Γερμανού συνθέτη του 19ου αιώνα Ρίχαρντ Βάγκνερ. Τα εισιτήρια είναι τόσο δυσεύρετα, ώστε η αναμονή να φτάνει τα δέκα χρόνια προκειμένου να εξασφαλίσει το κοινό τις θέσεις. Η πόλη έχει ταυτιστεί ως επισκέψιμο αξιοθέατο με το φεστιβάλ κλασικής μουσικής.

Είναι σημαντικό να ανατρέξει κανείς στο πότε ξεκίνησαν τα φεστιβάλ και με ποια μέσα, ώστε να καταλάβει την εξέλιξη και την επιδραστικότητα που επέφεραν στους τόπους διεξαγωγής σε βάθος χρόνου. Η σημερινή εικόνα των μεγάλων φεστιβάλ με τα εντυπωσιακά νούμερα δεν είναι εφικτό να αντιγραφεί άμεσα, παρά τα οικονομικά μέσα και τις γνωστές καλές πρακτικές. Είναι περισσότερο προϊόν άρτιας, συντονισμένης και μακροχρόνιας εργασίας από ομάδα με συνοχή, συνεργατικό πνεύμα και γνώση που προσαρμόστηκε σε συγκεκριμένες συνθήκες και έδειξε την απαραίτητη ευλυσία.

3.9.1 Το Edinburgh Festival στη Σκωτία

Το Edinburgh Festival αποτελεί το πρώτο σημείο αναφοράς των επιτυχημένων φεστιβάλ διεθνώς, καθώς συμβάλλει καταλυτικά στον τρόπο λειτουργίας της πόλης αλλά και στην εθνική οικονομία (Σκωτίας και Μεγάλης Βρετανίας) με μετρήσιμα στοιχεία που σχεδόν κάθε χρόνο βελτιώνονται πλην ιδιαίτερων περιόδων. Είναι, επίσης, το μεγαλύτερο φεστιβάλ παγκοσμίως. Ιδρύθηκε ως Διεθνές Φεστιβάλ Εδιμβούργου, το 1947, για την ανόρθωση της οικονομίας της Σκωτίας μεταπολεμικά και την ενίσχυση της κλονισμένης ταυτότητας στη διχασμένη Ευρώπη. Η πόλη δεν είχε σημαντικές απώλειες από βομβαρδισμούς και διατηρούσε τον αρχιτεκτονικό της πλούτο, ο οποίος φιλοξένησε εξαρχής σημαντικές εκδηλώσεις και έγινε το φυσικό ντεκόρ του φεστιβάλ.

Από το δειλό ξεκίνημά του μέχρι τις μέρες μας, κατόρθωσε να συνεισφέρει στην οικονομία της Σκωτίας και να αλλάξει το προφίλ της σε τουριστικό, ενώ η πόλη του Εδιμβούργου κατέστη σύγχρονη με ποιοτικές παροχές υπηρεσιών. Σταδιακά, οι κάτοικοι ασχολήθηκαν όλο και πιο εντατικά με τον πολιτιστικό τουρισμό και τις εκδηλώσεις, ιδιαίτερα όταν υποχώρησε η βαριά βιομηχανία τη δεκαετία του 1980. Η πόλη αναδείχθηκε πρώτη διεθνώς ως πόλη των φεστιβάλ και των τεχνών, χάρη στην οργάνωση εκδηλώσεων σχεδόν σε ολόκληρο το έτος, ενώ η ταυτότητά της στηρίζεται στα πάνω από 3.000 πολιτιστικά γεγονότα, με τη συμμετοχή περισσότερων από 25.000 καλλιτεχνών και με 4,5 εκατομμύρια θεατές από εβδομήντα χώρες σύμφωνα με τα ετήσια στοιχεία που δημοσιεύονται (στο Edinburgh Festival City.com). Το μέγεθος ρεκόρ του κοινού υπολείπεται μόλις κατά μία θέση από τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων, ώστε το φεστιβάλ του Εδιμβούργου να βρίσκεται δεύτερο στην κατάταξη μαζί με το Παγκόσμιο Κύπελλο της FIFA.

Οι οικονομικές απογραφές, ενδεικτικά το 2014, δείχνουν έσοδα 180 εκατομμυρίων στερλινών και πάνω από 3.200 θέσεις εργασίας. Στις θέσεις αυτές δεν υπολογίζονται οι εργαζόμενοι στα τουριστικά επαγγέλματα και στη βιομηχανία αναψυχής, ενώ το 2018 τα έσοδα υπολογίστηκαν ευρύτερα σε 280 εκατομμύρια λίρες για την πόλη και σε άλλες 313 εκατομμύρια λίρες για τη Σκωτία, σύμφωνα με μελέτες που παρήγγειλε ο δήμος (Hooves, 2015). Ο δημόσιος τομέας (κυρίως το Συμβούλιο της Πόλης του Εδιμβούργου και ο οργανισμός του Συμβουλίου των Σκοτσέζικων Τεχνών – Creative Scotland Board) είχε ποσοστό σε συνεισφορά κάτω από το 50%, τα εισιτήρια περίπου ως το ένα τρίτο και λίγο κάτω από το ένα τέταρτο των εσόδων προέρχεται από ιδρύματα και χορηγίες γενικότερα. Όλα τα οικονομικά στοιχεία δημοσιεύονται κάθε χρόνο στην ετήσια έκθεση που διατίθεται στην ιστοσελίδα του φεστιβάλ και από εκεί δίνονται πληροφορίες, όπως ότι το 2018 και σε διάστημα είκοσι πέντε ημερών έλαβαν χώρα περίπου 300 παραστάσεις, με πολλαπλά κοινά από κάθε χώρα, κάθε ηλικίας και είδους.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αρκετές εκδηλώσεις υλοποιήθηκαν ελεύθερα χωρίς προεπιλογή, καθώς στην πολιτική της καλλιτεχνικής διεύθυνσης έγκειται η αυθόρμητη συμμετοχή όποιου επιθυμεί να παρουσιάσει το καλλιτεχνικό του έργο στο κοινό. Η ελεύθερη συμμετοχή δεν αλλάζει, αντιθέτως ενισχύει τον πολυσυλλεκτικό και ρηξικέλευθο χαρακτήρα με θεατρικές παραστάσεις (κυρίως κωμωδίας), μουσικές εκδηλώσεις κάθε είδους, όπερας, χορού κλασικού και σύγχρονου κ.ά.

Στο δημοσιευμένο πρόγραμμα του Edinburgh Fringe Festival, που αποτελεί το κύριο φεστιβάλ του Εδιμβούργου κάθε Αύγουστο, οι εκδηλώσεις χωρίζονται σε θέατρον, κωμωδίας, χορού, θεατρικών αφηγήσεων, ακροβατών και τσίρκου, καμπαρέ, παιδικών παραστάσεων, μιούζικαλ, όπερας, μουσικής, προφορικού λόγου, εκθέσεων και λοιπές εκδηλώσεις. Η κωμωδία είναι το πιο αντιπροσωπευτικό είδος με τη μεγαλύτερη ζήτηση από το κοινό. Το 2022 συμπληρώθηκαν τα 75 χρόνια λειτουργίας του θεσμού και μέχρι τις 29 Αυγούστου

πραγματοποιήθηκαν πάνω από 300 παραστάσεις από συνολικά 58 χώρες. Η αυλαία έπεσε στις 29 Αυγούστου με ένα μεγάλο γκαλά συμφωνικής μουσικής από την Ορχήστρα της Φιλαδέλφειας.

Στα αρνητικά του θεσμού αναφέρονται από την πλευρά των καλλιτεχνών η δύσκολη εύρεση διαμονής, όπως και το κόστος διαβίωσης, που τις μέρες του φεστιβάλ εκτινάσσεται. Η κωμωδία, ως το πλέον δημοφιλές είδος, εξασφαλίζει ότι οι θίασοι θα ανταποκριθούν στα απαγορευτικά έξοδα. Παρά τις συνήθως κακές καιρικές συνθήκες, εκδηλώσεις γίνονται και σε αρκετούς εξωτερικούς χώρους από το κέντρο και το Κάστρο μέχρι το λιμάνι, συνολικά δεκαπέντε διαφορετικά σημεία συγκεντρώνουν και φιλοξενούν τις καλοκαιριές παραστάσεις με πυκνότητα και αλληλουχία.

Ως προς την περιβαλλοντική προστασία, όλα τα φεστιβάλ της πόλης έχουν συμφωνήσει στην κοινή διαπεριφερειακή στρατηγική για την προστασία του περιβάλλοντος, δεδομένης της μεγάλης μάζας επισκεπτών που ελκύουν, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επιβάρυνση. Η ευαισθητοποίηση/ενημέρωση των θεατών είναι προτεραιότητα, όπως και πιο άμεσες πρακτικές, ώστε να μην αλλοιώνεται το αστικό και φυσικό οικοσύστημα. Πέρα από την περιβαλλοντική αειφορία, η οικονομική και η κοινωνική βιωσιμότητα όλων των δραστηριοτήτων για την καλλιτεχνική παραγωγή αποτελούν στρατηγικό γνώμονα. Οι κάτοικοι ενθαρρύνονται να συμμετέχουν όχι μόνο ως κοινό αλλά και ως εταίροι, η γνώμη και τα σχόλια των οποίων καθορίζουν τα επόμενα βήματα.

Οι μελέτες και τα απολογιστικά κείμενα που δημοσιεύονται με λεπτομέρειες για κάθε τομέα σε ετήσια βάση, η προσέλκυση νέου κοινού, οι τρόποι μετάδοσης των εκδηλώσεων, οι ημερίδες γύρω από τον θεσμό, η στενή σχέση με τους πολίτες και όλες τις κοινότητες, οι ευαισθησίες και οι παράγοντες που λαμβάνουν υπόψη η διοίκηση και η καλλιτεχνική διεύθυνση του φεστιβάλ το καθιστούν πρότυπο για τα υπόλοιπα, πέρα από το γεγονός ότι αποδεικνύει την επίτευξη σχεδόν κάθε στόχου που αφορά την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αειφορία.

3.9.2 Το Avignon Festival στη Γαλλία και το Salzburg Festival στην Αυστρία

Την ίδια χρονιά, το 1947, και για τους ίδιους περίπου λόγους ιδρύθηκε το Φεστιβάλ της Αβινιόν από τον σκηνοθέτη Ζαν Βιλάρ. Αναγνωρίζεται ως το σημαντικότερο φεστιβάλ παραστατικών τεχνών της Ευρώπης. Από τότε και κάθε Ιούλιο, η πόλη της Αβινιόν φιλοξενεί το μεγαλύτερο θεατρικό φεστιβάλ, όπως έχει ήδη αναφερθεί, με δεκάδες χιλιάδες επισκέπτες από κάθε χώρα. Οι παραστάσεις του κατόπιν ταξιδεύουν σε ολόκληρο τον πλανήτη, στις πιο σημαντικές θεατρικές σκηνές, ώστε το κοινό να μην αποτελείται μόνο από τους θερινούς επισκέπτες στην ιστορική γαλλική πόλη. Το Παλάτι των Παπών είναι η καρδιά του φεστιβάλ, όπου παρουσιάζονται θεατρικές παραστάσεις, αναλόγια και αναγνώσεις, συναφείς εκθέσεις, ταινίες και συζητήσεις.

Η πόλη ανακαλύπτει το παρελθόν της μέσα από το θεατρικό φεστιβάλ και ενώνεται στην υποδοχή των παραστάσεων και ενός κοινού που έχει πολιτιστικά χαρακτηριστικά και ενδιαφέροντα. Οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές επιρροές του φεστιβάλ έχουν αναγνωριστεί και ο ρόλος του θεωρείται κομβικός στην όλη εξέλιξη της περιοχής από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα. Ήδη στον πρώτο χρόνο ο ιδρυτής του Βιλάρ δέχτηκε σφοδρή κριτική από τον Ζαν Πολ Σαρτρ, τον διάσημο συγγραφέα και διανοούμενο, για το αν το φεστιβάλ απευθύνεται στους πολλούς ή είναι ελιτίστικο αλλά και για τον χαρακτήρα που πρέπει να έχει, δημόσιο και ανοικτό. Όσον αφορά τα εισιτήρια, τις διαμονές, την εστίαση και τον κύκλο εργασιών του φεστιβάλ, στην περίπτωση αυτή δεν αναφέρονται τα υψηλά μεγέθη του Φεστιβάλ του Εδιμβούργου αλλά το ειδικό βάρος ενός θεσμού που κατέστη εθνικό κεφάλαιο και προμετωπίδα για το γαλλικό Υπουργείο Πολιτισμού.

Σε μελέτη-αναφορά που παρήγγειλε το 2011 ο δήμος από την εταιρεία TERA consultants γίνεται αναφορά για περίπου 18,6 εκατομμύρια ευρώ σε πολιτιστικές αγορές κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ, οι οποίες αντιστοιχούν σε 625,4 ευρώ αύξηση κατά κεφαλήν εισόδημα ΑΕΠ.

Το αντίστοιχα μουσικό Φεστιβάλ του Σάλτσμπουργκ ιδρύθηκε το 1920 στην πόλη όπου γεννήθηκε Βόλφγκανγκ Αμαντέους Μότσαρτ, ένας από τους πιο επιδραστικούς συνθέτες κλασικής μουσικής, αν όχι ο σημαντικότερος. Διαρκεί περισσότερο από έναν μήνα κάθε καλοκαίρι στην πόλη Σάλτσμπουργκ, της Αυστρίας, συγκεντρώνοντας το ενδιαφέρον ενός πιστού κοινού που καλείται να πληρώσει εισιτήρια με πολύ υψηλό αντίτιμο.

Το 2018 και το 2019 αναφέρονται αντίστοιχα περίπου 28 εκατομμύρια ευρώ από έσοδα εισιτηρίων συν άλλα 7,5 εκατομμύρια ευρώ από δικαιώματα και πωλήσεις, αποδεικνύοντας ότι μια μικρή πόλη μπορεί να αναπτυχθεί τουριστικά μέσα από ειδικά καλλιτεχνικά γεγονότα και φεστιβάλ. Ο κύκλος εργασιών του επίσημου φεστιβάλ της πόλης ανήλθε σε 45,8 εκατομμύρια ευρώ. Αν γίνει αποδεκτό ότι για κάθε ένα ευρώ που ο επισκέπτης ξοδεύει σε εισιτήριο εκδήλωσης αναλογούν άλλα τέσσερα ευρώ σε άλλα έξοδα, όπως φαγητό ή

ψώνια κ.ά. (Anheier & Isar, 2008), τότε τα μεγέθη ενός φεστιβάλ κλασικής μουσικής είναι εξαιρετικά σημαντικά για τη μικρή αυτή πόλη της Αυστρίας, που στηρίζεται κατά πολύ στον τουρισμό.

Οι φεστιβαλικές διοργανώσεις λειτουργούν σε βάθος χρόνου επηρεάζοντας κάθε έκφανση της τοπικής και υπερτοπικής δραστηριότητας, από την αισθητική μέχρι την εμπορική λειτουργία, από το ύψος μέχρι το ετήσιο εισόδημα.

3.9.3 Το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου

Στην Ελλάδα, το μεγαλύτερο και παλαιότερο φεστιβάλ είναι αναμφίβολα το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου, το οποίο ως οργανισμός αναφέρεται ως Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ. Ορίστηκε ως Ανώνυμη Εταιρεία του Ελληνικού Δημοσίου, κάτι που αναφέρεται και στην επωνυμία του, για λόγους ευελιξίας στις προσλήψεις και στην ευρύτερη λειτουργία του.

Ως θεσμός, γεννήθηκε το 1955 από τη σύζευξη του φεστιβάλ της Αθήνας και των Επιδαυρίων, των εκδηλώσεων που λάμβαναν χώρα στο αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου.⁴¹ Προϋπήρχε η «Εβδομάς Αρχαίου Δράματος» από το 1936 και σποραδικές παραστάσεις στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού μέχρι που έλαβε συστηματική μορφή ο θεσμός, με σκοπό τις ποιοτικές παραγωγές και την προσέλκυση επισκεπτών στην πρωτεύουσα και στη χώρα, σε μια περίοδο γενικής ανασυγκρότησης. Από το καταστατικό του φορέα φαίνεται ο γενικός χαρακτήρας των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, ο οποίος παραδόξως δεν επικεντρώθηκε στο αρχαίο δράμα αλλά τέθηκε εξαρχής διευρυμένος με παραστάσεις μουσικής κάθε είδους, σύγχρονου και κλασικού χορού και θεάτρου, καθώς επίσης εκθέσεις και ομιλίες. Το δημόσιο υπήρξε ο βασικός και μόνος μέτοχος, και όταν η εταιρεία μέχρι το 1999 υπαγόταν στον ΕΟΤ και τώρα που ανήκει ως εποπτευόμενος φορέας στο ΥΠΠΟΑ. Εναρκτήρια εκδήλωση στο Ρωμαϊκό Ωδείο ήταν η ιστορική εμφάνιση της Μαρίας Κάλλας υπό την καθοδήγηση του διεθνούς φήμης μαέστρου Δημήτρη Μητρόπουλου με τη Φιλαρμονική Ορχήστρα της Νέας Υόρκης.

Έκτοτε, το αρχαίο θέατρο της ρωμαϊκής περιόδου, σε περίοπτη θέση κάτω ακριβώς από την Ακρόπολη, είναι η βασική έδρα του οργανισμού και έχει φιλοξενήσει ξένους και Έλληνες καλλιτέχνες από τον χώρο του θεάτρου, του χορού και της μουσικής, με πλήθος κόσμου στο κοινό από κάθε χώρα. Αργότερα προστέθηκε το μικρό θέατρο της Παλαιάς Επιδαύρου, το νεότερο θέατρο του Λυκαβηττού και το 2006 οι τέσσερις κλειστές θεατρικές σκηνές ενός εγκαταλελειμμένου εργοστασίου επίπλων στην οδό Πειραιώς 260.

Ωστόσο, παραστάσεις φιλοξενήθηκαν και προγραμματίζονται σε εκατοντάδες σημεία της πόλης, ακόμη και στον Πειραιά. Στην αυλή ενός παραδοσιακού σπιτιού στην Πλάκα, σε ένα νεοκλασικό στον Κολωνό, στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, στο Μέγαρο Μουσικής, στο Ωδείο Αθηνών, στο κτίριο Τάε Κβο Ντο στο Φάληρο, στον Εθνικό Κήπο, στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού, στο Σχολείον της Ειρήνης Παππά, στον εκθεσιακό χώρο του αεροδρομίου Αθηνών, σε πολλά θέατρα της πρωτεύουσας, στα βράχια της Πειραιϊκής, στο Μουσείο Μπενάκη και σε πολλά άλλα τοπία.

Εκτός συνόρων Αττικής, το Φεστιβάλ άνοιξε έπειτα από δεκαετίες αδράνειας το αρχαίο θέατρο Δελφών, κατόπιν της Δωδώνης και της Αρχαίας Μεσσήνης. Ο πλούσιος και εκτεταμένος καλλιτεχνικός προγραμματισμός, στον οποίο βρίσκεται κανείς κάθε είδος τέχνης από όλες τις ηπείρους, βοήθησε και συμβάλλει στην πολιτιστική εκπαίδευση, στον πολιτιστικό εκδημοκρατισμό, στην άρση αποκλεισμών και στη διάδοση του πολιτισμού υπό κάθε συνθήκη.

Ο ετήσιος οικονομικός κύκλος έφτασε να ανέρχεται σε περίπου είκοσι εκατομμύρια ευρώ το 2010 με ανυπολόγιστα παράπλευρα έσοδα και οικονομικές συνέπειες. Είναι πάρα πολλές οι εταιρείες που διαφημίζουν τη σταθερή ή περιστασιακή συνεργασία με το Φεστιβάλ, προκειμένου να διαφημιστούν ως έγκριτες και επαγγελματίες. Αναμφίβολα, περισσότερο διαφημίστηκε η Αθήνα, ως μία σύγχρονη πολιτιστική μητρόπολη που έλαβε τη σκυτάλη από το κλασικό παρελθόν και συνεχίζει την πολιτιστική παραγωγή στα μνημεία της πόλης.

⁴¹ Το αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου φιλοξένησε ξανά παράσταση αρχαίου δράματος με το Εθνικό Θέατρο το 1938. Το έργο που παρουσιάστηκε σε σκηνοθεσία Ροντήρη ήταν η *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή και παίχτηκε χωρίς σκηνικά και φώτα, ημέρα στο φυσικό περιβάλλον του θεάτρου. Το είχε διοργανώσει η Περιηγητική Λέσχη προκειμένου να καθιερωθεί ένα ετήσιο θεατρικό φεστιβάλ στην Επίδαυρο, κάτι που δεν μπόρεσαν αρχικά λόγω του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και κατόπιν λόγω του Εμφυλίου.

Από την άλλη πλευρά, ο Δήμος Επιδαύρου στηρίζει την τουριστική του προβολή σχεδόν εξ ολοκλήρου στις παραστάσεις των αρχαίων θεάτρων που ανάγονται στην αρχαιότητα ως μέσο θεραπείας από τον θεό Ασκληπιό. Οι περίπου οκτώ παραστάσεις στα δύο αρχαία θέατρα, το μικρό και το μεγάλο, όπως αποκαλούνται, νοσηματοδοτούν την καλοκαιρινή κίνηση των επισκεπτών. Οι θεατές των παρατάσεων στην Επίδαυρο φτάνουν –και ξεπερνούν πολλές φορές– τους εκατό χιλιάδες, στο διάστημα των δύο μηνών λειτουργίας.

Στην περίπτωση του μεγαλύτερου και παλαιότερου ελληνικού φεστιβάλ μπορούν να αθροιστούν όλα εκείνα τα οφέλη που περιγράφονται αναλυτικά στη θετική επίδραση των φεστιβάλ. Οι πρωτοβουλίες που έχει αναπτύξει η εκάστοτε διοίκηση, αυτοβούλως ή καθ' υπόδειξη του αρμόδιου υπουργείου, αγγίζουν πολλές κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές πτυχές. Πολλές χιλιάδες προσκλήσεις και η δυνατότητα να δουν δωρεάν ποιοτικές παραστάσεις έχουν δοθεί κατά καιρούς σε δημότες των όμορων δήμων και κοινοτήτων της Επιδαύρου, σε σχολεία της Δυτικής Αττικής, σε γηροκομεία, σε ειδικές ομάδες, όπως απεξάρτησης, κ.ο.κ. Επίσης, οι σκηνές δόθηκαν σε θιάσους μικρότερης εμβέλειας προκειμένου να παρουσιάσουν το έργο τους, οι χώροι φιλοξένησαν συζητήσεις για την οικονομική κρίση, το μέλλον του πολιτισμού στη χώρα μας και πολλές άλλες εκπαιδευτικές -πολιτιστικές αναζητήσεις.

Στο ανθρώπινο δυναμικό που εργάστηκε τις δεκαετίες αυτές πέρασαν χιλιάδες υπάλληλοι, οι οποίοι κατόπιν ανέπτυξαν δικές τους πολιτιστικές δράσεις ή μετέδωσαν την εμπειρία τους σε άλλους φορείς. Το Φεστιβάλ υπήρξε η μήτρα για πολλές δράσεις που συμπεριέλαβαν πόλεις και πολίτες από όλη την Ελλάδα, ανταποδίδοντας τη δημόσια στήριξη και την κρατική επιχορήγηση.

Η συνέπεια και η συνέχεια του θεσμού έδωσαν και δίνουν τη δυνατότητα στον θεσμό να συμπράξει με εκατοντάδες φορείς, καλλιτεχνικούς και μη, συσσωρεύοντας έργο δεκαετιών. Παράλληλα, όμως, η εφήμερη τέχνη των φεστιβάλ και μια σειρά γραφειοκρατικών προβλημάτων, όπως η εναλλαγή καλλιτεχνικών διευθυντών δίχως διαγωνισμό αλλά και διοικήσεων από τον εκάστοτε Υπουργό Πολιτισμού με αμιγώς υποκειμενικά κριτήρια, δεν έχουν βοηθήσει στο στήσιμο ενός αντίστοιχου πολιτιστικού υπεροργανισμού. Υπάρχουν αρκετά θέματα προς επίλυση και πολλά άλλα που δεν του επιτρέπουν να περάσει σε μια νέα δημιουργική περίοδο.

Το 2023, το Φεστιβάλ δεν διαθέτει το απαραίτητο οργανόγραμμα προσωπικού παρά τις εξαγγελίες, κάτι που καθιστά τη λειτουργία της εταιρείας προβληματική και συνιστά κώλυμα στη διεκδίκηση ευρωπαϊκών κονδυλίων, στην πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού ή στην ανάληψη μακροχρόνιων πρωτοβουλιών και προγραμμάτων. Ένα άλλο θέμα που δεν βοηθά στον προγραμματισμό σε βάθος χρόνου είναι τα δημοσιονομικά εμπόδια και η υποχρηματοδότηση. Τα έσοδα του οργανισμού προέρχονται από ποσοστά εσόδων των καζίνο Πάρνηθας και Κέρκυρας, τα οποία φθίνουν σταδιακά, όπως επίσης και από το ΥΠΠΟΑ, που έχει μειώσει κατά πολύ την επιχορήγηση.

Ενδεικτικά, το 2010 το Φεστιβάλ λάμβανε περίπου δέκα εκατομμύρια ευρώ μόνο από το ΥΠΠΟΑ, ενώ το 2020 μόλις τρία εκατομμύρια ευρώ (και άλλα τόσα περίπου από τα καζίνο) για παραγωγές σε τουλάχιστον τέσσερα σημεία: Στα δύο αρχαία θέατρα στην Επίδαυρο, στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού (Ηρώδειο) και στην Πειραιώς 260. Προ κορωνοϊού τα έσοδα από εισιτήρια ανέρχονταν κατά μέσο όρο σε 2.800.000 ευρώ συν 300.000 από ενοίκια του Ηρώδειου τον Σεπτέμβριο (πηγή: Εταιρεία Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ). Σε αντίθεση με άλλα ευρωπαϊκά φεστιβάλ, δεν έχει αναπτυχθεί κάποια εναλλακτική πηγή, είτε από ΕΣΠΑ ή χορηγίες ή άλλες πηγές, όπως ο δήμος Αθηναίων. Ο τελευταίος μάλιστα προχώρησε στην ίδρυση δικού του Φεστιβάλ, το 2022, με τον παρόμοιο τίτλο Athens City Festival, αποδυναμώνοντας τον θεσμό.

Το Φεστιβάλ αδυνατεί να φέρει, για παράδειγμα, στο Ηρώδειο μια μεγάλη φιλαρμονική ορχήστρα από το εξωτερικό, ενέργεια που προϋποθέτει την έγκαιρη συνεννόηση δύο τουλάχιστον ετών και σοβαρή προκαταβολή-δέσμευση ποσών, δεδομένων των πολλών ατόμων που καλούνται. Η μείωση της κρατικής επιχορήγησης οδήγησε σε μικρότερα σχήματα για την πληρωμή λιγότερων συντελεστών, στη μείωση των μετακλήσεων, δηλαδή λιγότεροι θίασοι από το εξωτερικό, αλλά και σε πιο εμπορικές επιλογές προκειμένου να βγουν έσοδα από εισιτήρια που θα καλύψουν το κόστος άλλων παραγωγών. Μία παράσταση του Αριστοφάνη στην Επίδαυρο θα καλύψει το κόστος υλοποίησης μιας θεατρικής παράστασης στην Πειραιώς 260, όπου, ακόμη και αν πουλήσει όλες τις θέσεις, δεν μπορεί να ισοσταθμίσει τα απαιτούμενα έξοδα. Οι συναυλίες στον Λυκαβηττό απέφεραν υπολογίσιμα έσοδα εισιτηρίων, ώστε να τολμά ο εκάστοτε καλλιτεχνικός διευθυντής πειραματικές εκδηλώσεις και παραστάσεις που στη χώρα μας έχουν μικρό κοινό, π.χ. κλασικής μουσικής και σύγχρονου χορού.

Μια άλλη απώλεια για το Φεστιβάλ υπήρξε η δημόσια διαφωνία για το ποιος φορέας θα έχει τη χρήση του θεάτρου του Λυκαβηττού, με αποτέλεσμα να σταματήσει εντελώς κάθε εκδήλωση στη διάσημη συναυλιακή σκηνή. Η ανακαίνιση του ιστορικού και διατηρητέου θεάτρου με πρωτοβουλία της Περιφέρειας Αττικής δεν

διαλεύκανε αν το Φεστιβάλ θα έχει την αποκλειστικότητα των εκδηλώσεων, αφαιρώντας του ένα τμήμα από το πολιτιστικό του προφίλ και τα υπολογίσιμα έσοδα.

Επίσης, παρά τη μακράιωνη πορεία του, το Φεστιβάλ δεν έχει μία μόνιμη και ιδιόκτητη έδρα, με αποτέλεσμα να μετακομίζει συχνά και να δίνει σημαντικό μέρος των περιορισμένων πόρων σε ενοίκια. Την περίοδο 2012-2017 φαίνεται να πληρώνει το ποσό των 24.000 ευρώ μηνιαίως για ένα νεοκλασικό στην Αθήνα. Σε παλαιότερα δημοσιεύματα ανακοινώνεται η πρόθεση του δήμου να του παράσχει δικό του κτίριο δωρεάν ή αλλού γράφεται ότι το ΥΠΠΟΑ θα του παρέχει γραφεία στο συγκρότημα της Πειραιώς, δίπλα στα θέατρα. Ωστόσο, τίποτε δεν δρομολογήθηκε, στερώντας πόρους από καλλιτέχνες σε ιδιαίτερα δύσκολες εποχές.

Αντίστοιχα, όταν ο Οργανισμός Μεγάλου Μουσικής Αθηνών έγινε δημόσιος λόγω χρεών, το Φεστιβάλ δεν συνενώθηκε ώστε να έχει και εμβληματική έδρα και πολυπληθές έμπειρο προσωπικό, παρά τις υποδείξεις του ΥΠΠΟΑ. Το αποτέλεσμα είναι να μειώνονται οι μεγάλες παραγωγές και οι συνέργειες με σημαντικούς φορείς του εξωτερικού για να καλυφθούν άλλες ανάγκες. Παράλληλα, δεν ανανεώνεται ούτε προσελκύεται καινούργιο κοινό, παρά τις θετικές αποτιμήσεις στους απολογισμούς.

Σε αντιδιαστολή με το Φεστιβάλ Εδιμβούργου, όπου όλα τα στοιχεία με τον σχολιασμό και την επεξήγηση βρίσκονται αναρτημένα στο Διαδίκτυο, οι απολογισμοί των καλλιτεχνικών διευθυντών του ελληνικού Φεστιβάλ απέχουν κατά πολύ. Οι γενικεύσεις και οι εξωραϊσμοί δεν βοηθούν στη βελτίωση του θεσμού, αλλά στοχεύουν πολλές φορές στην ανανέωση μιας θητείας από το αρμόδιο υπουργείο. Η λεπτομερής απόδοση των σταθερών δεδομένων-στοιχείων, που αποτελεί υποχρέωση, θα αντικατοπτρίσει την πορεία του θεσμού και τις αυξομειώσεις ή τα προβλήματα. Ακόμη και όταν ανακοινώνεται, για παράδειγμα, ότι 200.000 θεατές προσήλθαν σε μια φεστιβαλική περίοδο, συνήθως στον αριθμό αυτόν εντάσσεται και το κοινό που πήγε κατά δεκάδες χιλιάδες στις φθινοπωρινές παραστάσεις του Ηρώδειου, οι οποίες δεν έχουν την παραμικρή σχέση με το επίσημο φεστιβαλικό πρόγραμμα. Ακόμη, δεν ανακοινώνονται ξεχωριστά στον απολογισμό οι δωρεάν θέσεις, όπως και οι μοναδικές επισκέψεις, κάτι που εύκολα προκύπτει από τα δεδομένα του τμήματος Ταμείων του οργανισμού.

Σπάνια γίνονται έρευνες κοινού από το Φεστιβάλ, με αποτέλεσμα η εικόνα του θεσμού να είναι αποτέλεσμα άλλων παραγόντων και όχι μετρήσεων και ενδείξεων με σταθερά κριτήρια και ζητήματα που χρήζουν ανάλυσης. Η απουσία τακτικής έρευνας κοινού παρατείνει την έλλειψη γνώσης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών «του κοινού στόχευσης» και κατ' επέκταση οδηγεί σε αδυναμία αξιολόγησης, βελτίωσης και ανατροφοδότησης.

Σε σχέση με τα περισσότερα ευρωπαϊκά φεστιβάλ, όπου οι επόμενοι καλλιτεχνικοί διευθυντές ανακοινώνονται πολύ έγκαιρα, στο Φεστιβάλ δεν υπάρχει τέτοια πρόνοια ούτε διεξάγεται κάποιος διεθνής-αντικειμενικός διαγωνισμός για την ανάδειξη του νέου διευθυντή. Η επιλογή του καλλιτεχνικού διευθυντή μάλλον έχει πολιτικά κριτήρια παρά αμιγώς καλλιτεχνικά. Ακόμη, δεν φαίνεται στην ιστοσελίδα η ομάδα που πλαισιώνει την καλλιτεχνική διεύθυνση για την επιλογή των διαφορετικών ειδών θεαμάτων.

Στην ιστορία του θεσμού αναφέρεται η πρώτη περίοδος, η δεύτερη με την επταετία της δικτατορίας στη χώρα μας και η μεταπολίτευση ως τρίτη φάση. Μετά την οικονομική κρίση που άλλαξε απότομα τα οικονομικά δεδομένα και την πανδημία που άλλαξε τα κοινωνικά, το Φεστιβάλ οφείλει να προβεί σε αναδιάρθρωση, τακτοποιώντας την εταιρική λειτουργία και εξασφαλίζοντας καινοτομίες και καλύτερη χρηματοδότηση. Τα ξένα φεστιβάλ διαθέτουν ακολούθους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, την ώρα που τα εγχώρια δεν έχουν καν λογαριασμό σε αυτά ή τον χρησιμοποιούν σπάνια. Η πανδημία οδήγησε στη χρήση των ψηφιακών αναπαραγωγών και μιας σύγχρονης πλατφόρμας και ενδεχομένως η καλή αυτή πρακτική συνεχίσει να υφίσταται με διεύρυνση κοινού. Όπως επίσης η χρήση των κλειστών θεάτρων της Πειραιώς τη χειμερινή περίοδο, εφόσον ισοσκελιστούν τα έσοδα, ανοίγει ένα νέο πεδίο δράσης για το Φεστιβάλ και την πόλη.

Επιλογικά, το Φεστιβάλ, παρά τις όποιες παθογένειες, μπορεί να συντονιστεί με τον σύγχρονο τρόπο λειτουργίας και τις καλές πρακτικές του εξωτερικού, και έτσι να βελτιώσει τη λειτουργία του και να βοηθήσει την πόλη και το κοινό του. Όπου πόλη νοείται και η ευρύτερη περιοχή της Αργολίδας με τα δύο αρχαία θέατρα.

Το Ελληνικό Φεστιβάλ αποτελεί τον μεγαλύτερο πολιτιστικό φορέα της χώρας μας, ο οποίος και οργανώνει ένα από τα παλαιότερα και ιστορικότερα φεστιβάλ της Ευρώπης. Παράλληλα, οι κερκίδες του αποτελούν σημείο συνάντησης και συνάνθρωπισης της πολιτικής και οικονομικής ηγεσίας, των νεότερων γενεών ή των μεγαλύτερων ηλικιών, των φιλότεχνων και όσων θελήσουν να έλθουν σε επαφή με την εγχώρια ή τη διεθνή καλλιτεχνική παραγωγή. Ένα εθνικό πολιτιστικό κεφάλαιο που συμπυκνώνει τη δημόσια σύγχρονη πολιτιστική πολιτική της χώρας μας.

3.11 Επίλογος

Φεστιβάλ με επαναληψιμότητα και μια τελετουργική δομή λαμβάνουν χώρα από την αρχαιότητα. Κυκλωτικοί χοροί, αθλητικοί αγώνες, δρώμενα και θεατρικά αποτελούν πανάρχαιες κοινωνικές πρακτικές της πολιτιστικής έκφρασης κάθε περιοχής. Τα αρχαία θέατρα, που κοσμούν και βγαίνουν ολοένα στο φως σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, αποτελούσαν το επίκεντρο της κοινωνικής, θρησκευτικής και πολιτικής ζωής. Από κοινού με την αγορά και το βουλευτήριο, διαδραμάτιζαν ρόλο αναψυχής, θεραπείας και διδασχής για όλους τους τότε θεωρούμενους πολίτες ανεξαιρέτως. Εξελίχθηκαν, διαδόθηκαν και σήμερα έγιναν ένα αποτελεσματικό εργαλείο αστικής και περιφερειακής αναζωογόνησης, πολιτιστικής προώθησης, οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής.

Στα βασικά χαρακτηριστικά διακρίνονται η πρωτοτυπία, η διαφορετικότητα, η ένταξη τοπικών παραδόσεων, η συμμετοχικότητα, η διάδοση πολιτιστικών θησαυρών, η προβολή της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, η αίσθηση του συνανήκειν σε όσους συμμετέχουν ως κοινό ή ως συντελεστές, η πολιτιστική εκπαίδευση, η άρση των αποκλεισμών και πολλά άλλα γνωρίσματα. Δεν αφήνουν ανεπηρέαστο τον τόπο και τους ανθρώπους του, συμβάλλουν και προσαρμόζονται, καθώς είναι ευέλικτα εργαλεία που λαμβάνουν υπόψη τις απαραίτητες παραμέτρους και τις επιθυμητές στοχεύσεις.

Το Ελληνικό Φεστιβάλ, με αυτόν τον τίτλο και με αυτή την ιδιότητα, έχει όλα τα εφόδια για να πυροδοτήσει καλλιτεχνικές δράσεις σε ολόκληρη τη χώρα. Οι δικές του εκδηλώσεις στο αρχαίο θέατρο Δωδώνης το 2015 δρομολόγησαν δύο χρόνια μετά τη δημιουργία του Φεστιβάλ Δωδώνης, το οποίο συνεχίζει έκτοτε κάθε χρόνο τη λειτουργία του. Τα αρχαία θέατρα, διάσπαρτα σε κάθε νομό, όπως επίσης τα κάστρα και άλλα σημαντικά μνημεία, μπορούν να γίνουν ο φυσικός χώρος για την αναβίωση και τη γένεση τοπικών και υπερτοπικών φεστιβάλ.

Μέσα στην πανδημία τα φεστιβάλ κράτησαν ζωντανή την πολιτιστική κοινότητα, εκείνη που επιβίωσε από τη μακροχρόνια οικονομική κρίση, όπως κράτησαν ζωντανό και το κοινό, που σε συνθήκες εγκλεισμού αναζητούσε στην τέχνη διέξοδο. Χάρη στις εξελεγμένες υπηρεσίες και πλατφόρμες από το Διαδίκτυο, δεν διερράγη αλλά διατηρήθηκε η οργανική σχέση των πολιτών με τα πολιτιστικά δρώμενα των φεστιβάλ και των άλλων πολιτιστικών θεσμών. Προσάρμοσαν σε διάφορα στάδια την ψηφιακή επανάσταση και τα νέα μέσα, άνοιξαν μεγαλύτερο δίαυλο επικοινωνίας με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και αντιμετωπίζουν το μέλλον με την πεποίθηση ότι ανήκουν σε αυτό και το διαμορφώνουν πολιτιστικά.

Υιοθετούν σχετικά άμεσα τις τάσεις για πρωτοτυπία σε κάθε μορφή, αποτελεσματική επικοινωνιακή στρατηγική, μηδενικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα και ευαισθητοποίηση του κοινού γύρω από το οικοσύστημα, νέες καλλιτεχνικές δημιουργίες και κοινωνική συνεργασία. Η δυναμική τους συνδυάζει αστικό σχεδιασμό και τουριστικούς σκοπούς (Quinn, 2005).

Οι φεστιβαλικές εκδηλώσεις μετασχηματίζουν σταδιακά τον τόπο που τις παράγει, τον μετατρέπουν σε ένα γόνιμο και δημιουργικό πεδίο το οποίο προσελκύει κεφάλαια, άτομα και ομάδες. Κάτι που δύσκολα αποτιμάται ως αξία.

Εικόνα 3.2 Εγκατάσταση φοιτητών Σχολής Καλών Τεχνών στην οδό Πειραιώς.
(Προσωπικό αρχείο)

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Anheier, K. H., & Isar, R. Y. (2008). *The Cultural Economy, The Cultures and Globalization Series 2*. SAGE Publications Ltd.
- Arnold, N. (2001). Festival tourism: recognizing the challenges –linking multiple pathways between global villages of the new century. In B. Faulkner, G. Moscardo & E. Laws (eds.), *Tourism in the 21st century: Lessons from experience* (pp. 130-162). Continuum.
- Βασιλειάδης, Χ. (2014). *Διαχείριση Μάρκετινγκ Γεγονότων και Εκδηλώσεων*. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Βαρβαρέσος, Σ. (2013). *Οικονομική του Τουρισμού*. Προπομπός.
- Barbas, V. (2020). Virtual festivalisation in the digital (post) pandemic era. *Scientific Collection "Inter Conf"*, 3.
- Boo, S., & Busser, J. (2006). Impact analysis of a tourism festival on tourist's destination images. *Event Management*, 9(4), 223-237.
- Γασπαρινάτος, Κ., & Ιωαννίδης, Γ. (2007). *Πολιτιστική Πολιτική, Διαχείριση και Νομικά Πρόσωπα*. Σημειώσεις για το τμήμα της Οργάνωσης και Διοίκησης κατά την Ειδική Φάση Σπουδών της ΕΣΤΑ.
- Carlsen, J., Ali-Knight, J., & Robertson, M. (2007). ACCESS- A Research Agenda for Edinburgh Festivals. *Event Management*, 11, 3-11.
- Chi, X., Cai, G., & Han, H. (2021). Festival travelers' pro-social and protective behaviours against COVID-19 in the time of pandemic, 24, 3256-3270, <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1908968>
- Chhabra, D., Sills, E., & Cabbage, F. W. (2003). The significance of festivals to rural economies: estimating the economic impacts of Scottish highland games in North Carolina. *The Journal of Travel Research*, 41, 421-427.
- Cudny, W. (2016). *Festivalisation of Urban Spaces*. Springer International Publication.
- Δέφνερ, Α., Καραχάλης, Ν., & Πανταζής, Π. (2012). *Marketing και Branding Τόπου* (συλλογικός τόμος). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Davies, K. (2021). Festivals Post Covid-19. *Leisure Sciences*, 43, 184-189, <https://doi.org/10.1080/01490400.2020.1774000>
- Derrett, R. (2003). Making sense of how festivals demonstrate a community's sense of place. *Event Management*, 8(1), 49-58.
- De Valck, M. (2020). Vulnerabilities and Resiliency in the Festival Ecosystem: Notes on Approaching Film Festivals in Pandemic Times. In P. D. Keidl et al. (eds), *Pandemic Media*.
- Dowson, R., & Bassett, D. (2018). *Event Planning and Management: Principles, Planning and Practice*. Kogan Page.
- Edinburgh Festivals: Thundering Hooves 2.0 (2015). A Ten-Year Strategy to Sustain the Success of Edinburgh's Festivals. May 2015. FEI
- Estanyol, E. (2022). Traditional Festivals and Covid-19: Event Management And Digitalization in Times of Physical Distancing. *Event Management*, 26(3), 647-659.
- Falassi, A. (1987). *Time Out of Time: Essays on the Festival*. Paperback – April 1, University of New Mexico Press.
- Feinstein, L. (2020). *Beginning of a new era: how culture went virtual in the face of crisis*. https://www.theguardian.com/culture/2020/apr/08/art-virtual-reality-coronavirus-vr?CMP=Share_iOSApp
- Fiske, J. (2010). *Εισαγωγή στην επικοινωνία*. Αιγόκερως.

- Gergaud, O. (2013). Measuring the economic effects of cultural events with special emphasis on music festivals. KEDGE-Bordeaux Business School.
- Getz, D. (2005). *Event management and event tourism*. Cognizant Communication.
- Getz, D. (2010). The nature and scope of festival studies. *International Journal of Event Management Research*, 5(1), 1-47.
- Gradinaru, C. (2021). Community, Social Capital and Festival. A Pandemic Perspective. *Revista de Cercetare și Intervenție Socială*, 73, 154-171
- Javorek, H. (2002). *The Papes and Sous-Papes of the Avignon Festival: A sociocultural and literary analysis of contemporary French theater*. University of Kansas ProQuest Dissertations Publishing.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου (2017). *Μελέτη για τη Χαρτογράφηση της Πολιτιστικής και Δημιουργικής Βιομηχανίας στην Ελλάδα*. <http://ep.culture.gr/el/Documents/Xartografisi.Full.1.pdf>
- Ιωαννίδης, Γ. (2011). Το νέο κύμα στα Ελληνικά Φεστιβάλ και στρατηγικές ανασχεδιασμού του Αυτοδιοικητικού πολιτιστικού χάρτη με την εφαρμογή του Καλλικράτη: Μελετώντας περιπτώσεις συνενομένων Δήμων. *Επιθεώρηση Διοικητικών Επιστημών*, 16. Σάκκουλας.
- Καραγιάννης, Γ. Σ., & Ξεάρχος, Γ. (2016). *Τουριστική ανάπτυξη*. Διάυλος.
- Kelly, H. (2011). The classical definition of a pandemic is not elusive. *Bulletin of the World Health Organization*, 89, 540-541.
- Κωκκόσης, Χ., Τσάρτας, Π., & Γκριμπά, Ε. (2020). *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Κριτική.
- King, A. (2021). Tomorrowland Around the World 2020: A virtual pilgrimage. *Journal of Communication Technology*, 80-103.
- Kotler, P., Bowen, T. J., James, M., & Seyhmus, B. (2017). *Μάρκετινγκ τουρισμού και φιλοξενίας*. BROKEN HILL PUBLISHERS LTD.
- Kotler, P., Oliver, M., & Takaoko, K. (2020). *Digital Marketing Management and Transformation by Innovation*. In P. Kotler & Ch. Sarkar (eds), *Losing Our Democracy*. BROKEN HILL PUBLISHERS LTD.
- Lynch, D. & Quinn, B. (2022). Understanding the influence of place on festival making and artistic production in the local urban festival context. *Journal of Policy Research in Tourism*.
- Μπαντιμαρούδης, Φ. (2011). *Πολιτιστική επικοινωνία: Οργανισμοί, θεωρίες, μέσα*. Κριτική.
- McGillivray, D., Colombo, A., & Villanueva, X. (2022). Tensions and disputes over public space in festival cities: insights from Barcelona and Edinburgh. *Journal of Policy Research in Tourism*.
- Moore, I. (2014). Cultural and Creative Industries Concept- A Historical Perspective. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, 738-746.
- Moscardo, G. (2007). Analyzing the role of festivals and events in regional development. *Event Management*, 11, 23-32.
- Παπανικολάου, Π. (2019). *Η πολιτιστική πολιτική και οι πολιτιστικοί θεσμοί στην Ελλάδα (19ος - 21ος αιώνας) – Συμβολή στη μελέτη των θεσμών της Ιστορίας της Τέχνης*. Επίκεντρο.
- Paraskevopoulou, J. (2006). *Modern cultural festivals in Greece and barriers to their development*. Queen Margaret University College.
- Porter, M. E. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, 86(1), 25-40.
- Prentice, R., & Andersen, V. (2003). Festival as creative destination.– January 2003. *Annals of Tourism Research*, 30(1), 7-30.
- Quinn, B. (2005). Arts Festivals and the City. *Urban Studies*, 42, 927-943.

- Quinn, B. (2009). Festivals, Events and Tourism. In T. Jamal & M. Robinson (eds), *The SAGE handbook of tourism studies*. Sage Publications Ltd.
- Ρήγου, Μ. (2014). Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση: Νέα μέσα, δημοσιότητα και πολιτική. Σιδέρη.
- Rentschler, R., & Lee, B. (2021). *COVID-19 and Arts Festivals: Whither Transformation?* <https://find.library.unisa.edu.au/primo-explore/fulldisplay?vid=ROR&id=9916543115701831>
- Richards, G., & Palmer, R. (2010). *Eventful Cities: Cultural Management and Urban Revitalisation*. Butterworth-Heinemann.
- Rolfe, H. (1992). *Arts festivals in the UK*. Policy Studies Institute.
- Rowley, J. & Williams, C. (2008). The impact of brand sponsorship of music festivals. *Marketing Intelligence & Planning*, 26(7). <https://doi.org/10.1108/02634500810916717>
- Runia, P., Wahl, F., Geyer, O., & Thewissen, C. (2014). *Μάρκετινγκ. Διαδικασίες και Πρακτικές*. Προπομπός.
- Σιώμος, Γ. (2018). *Συμπεριφορά καταναλωτή*. Broken Hill.
- Seidl-Fox, S., Addo, P., Garcia, B. & Hallman, L. (2020). What future for festivals? Salzburg Global Seminar.
- Stankova, M. & Vasenska, I. (2015). Raising cultural awareness of local traditions through festival tourism. *Tourism*, 11(1), 120-127.
- Τετράδια Πολιτισμού. (2007). *Επαναξιολόγηση του πολιτιστικού κεφαλαίου ως μέσο ανάπτυξης*. Τεύχος 1ο, Υπουργείο Πολιτισμού.
- Τετράδια Πολιτισμού. (2007). *Ο Πολιτισμός στη Στρατηγική της Λισαβόνας*. Τεύχος 1ο, Υπουργείο Πολιτισμού.
- Τομαράς, Π. (2014). Εισαγωγή στο Μάρκετινγκ και την Έρευνα Αγοράς, 5^η έκδοση.
- Τσιλήρας, Α. (2015). *Ο θεσμός της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης. Μερικά συμπεράσματα από τη διοργάνωση του 2006 στην Πάτρα*. Εισήγηση στο 13ο Συνέδριο του Ελληνικού Τμήματος ERSA, Αθήνα.
- Τσίμας, Π., Καραποστόλης, Β., Βερνίκος, Ν., Καρράς, Χ., κ.ά. (2010). *Πολιτισμός - Τουρισμός, Μια νέα προσέγγιση*. Πρακτικά Συμβουλίου 4-6 Ιουνίου, Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων.
- Τσουρβάκας, Γ. (2012). *Μάνατζμεντ επικοινωνιακών και πολιτιστικών οργανισμών – Πλαίσιο, εργαλεία, στρατηγικές*. University Studio Press.
- Turner, G. (2003). *British Cultural Studies. An Introduction*. 3rd edition. Routledge.
- UNESCO [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization] (1969). *A Framework for a Classification of World Vegetation*. UNESCO.
- UNESCO (2017). *Moving Forward the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- UNESCO (2018). *Reshaping Cultural Policies: Advancing creativity for development*. <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/reshaping-cultural-policies-2018-en.pdf>
- Van der Borg, J., & Russo, A. P. (2005). *The Impacts of Culture on the Economic Development of Cities*. European Institute for Comparative Urban Research Erasmus University Rotterdam.
- Van der Pol, H. (n.d). *Key role of cultural and creative industries in the economy*. <https://www.oecd.org/site/worldforum06/38703999.pdf>
- Van Tuijl, E., & Van den Berg, L. (2016). Annual City Festivals as Tools for Sustainable Competitiveness: The World Port Days in Rotterdam. *Economies*, 4(11), pp. 1-13.
- Varbanova, L. (2013). *Strategic Management in Arts*. Routledge.
- Vogel, H. (2001). *Entertainment industry economics*. Cambridge University Press.
- Waitt, G. (2008). Urban festivals: geographies of hype, helplessness, and hope. *Geography Compass*, 2, 513-537.

Williams, R. (1981). *Culture*. Fontana.

Wilks, L. (2013). The special challenges of marketing the arts festival. In D. O'Reilly, R. Rentschler & T. Kirchner (eds), *Routledge companion to arts marketing* (pp. 334-343). Routledge.

Χρυσανθάκης, Χ. (2004). Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της διοικητικής διαδικασίας. Στο Ε. Τροβά (επιμ.), *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο* (σσ. 65-77). Σάκουλας.

Άλλες πηγές

Προσωπικό αρχείο (επιστολές, φωτογραφίες, σχέδια και προτάσεις, υλικό πρωτογενών παραγωγών, προγράμματα ΦΑ κ.ά.).

Κεφάλαιο 4

Πολιτιστικές διαδρομές στον χώρο και στον χρόνο

Σύνοψη

Η Πολιτιστική Διαδρομή (ΠΔ) αναγνωρίζεται ως ένα ολοκληρωμένο τουριστικό προϊόν με συγκεκριμένο τίτλο και ποιοτικά χαρακτηριστικά, κοινής συνήθως προέλευσης, όπως οι αρχαιότητες, και το οποίο μπορεί να εμπλουτιστεί με όμορα μνημεία, φυσικά ή πολιτιστικά. Αποτελεί επώνυμη επιλογή ως τουριστικό προϊόν ή εκπαιδευτικό αγαθό και συνιστά μια καθορισμένη γεωγραφική διαδρομή με πολλαπλά σημεία αναφοράς.

Καθώς οι αρχαιότητες προστατεύουν το φυσικό περιβάλλον από οικιστικές επεμβάσεις και αρχιτεκτονικές αλλαγές, οι πολιτιστικές διαδρομές συνδυάζονται με περιβαλλοντικές διαδρομές, οπότε προστίθενται η αισθητική απόλαυση του τοπίου και η ένταξη περιοχών με φυσικό κάλλος.

Στο κεφάλαιο εξετάζονται οι οικονομικές επιπτώσεις των ΠΔ σε συνδυασμό με τις κοινωνικές αναφορές, την περιβαλλοντική ανάπτυξη και την τουριστική προβολή. Πώς, δηλαδή, συνδέεται ένα μοναστήρι ή ένα αρχαίο κατάλοιπο (λατομείο, ταφικά μνημεία, θέατρο κ.ο.κ.) με τον πρωτογενή τομέα μιας περιοχής; Πώς μετατρέπονται άμεσα τα επιλεγόμενα στοιχεία σε όχημα τουριστικής ανάπτυξης και επικοινωνίας αλλά και πώς αναδιαμορφώνουν την ταυτότητα και τη φήμη ενός τόπου;

Πώς η ψηφιακή αποτύπωση δημιουργεί νέο κοινό και πώς επανακαθορίζει την κοινότητα; Αναλύεται η εργαλειοποίηση των πολιτιστικών και περιβαλλοντικών διαδρομών, όπως επίσης και τα απαραίτητα βήματα δημιουργίας και υλοποίησης, σχεδιασμού και προβολής τους. Θα δούμε ποια είναι η συμμετοχή του δημόσιου τομέα, καθώς οι αρχαιότητες αποτελούν εθνικό απόθεμα, όπως και ποια είναι η συμβολή του ιδιωτικού τομέα και των πολιτών.

Παράλληλα, εξετάζονται τα στοιχεία έλξης για την τελική διαμόρφωση της υλικής υπόστασης και του χαρακτήρα μιας ΠΔ, με ποιον τρόπο προκύπτει το άθροισμα μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς, μνημείων φυσικών αλλά και τοπικών επιχειρήσεων, φορέων και θεσμών. Επίσης, εξετάζεται με ποια οικονομοτεχνικά μέσα επιτυγχάνονται η χρηματοδότηση και η υποστήριξη των ΠΔ, καθώς και ποιος είναι ο ρόλος των ΟΧΕ (Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων) ως προς τον σχεδιασμό, την εκτέλεση και την επιτυχή σταθερή λειτουργία των ΠΔ σε συνδυασμό με υποδομές προσβασιμότητας και εξυπηρέτησης κοινού.

Εξετάζεται πώς το ενιαίο και λειτουργικό σύνολο συνδιαλέγεται με τον σύγχρονο πολιτισμό και την καλλιτεχνική-εκπαιδευτική δημιουργία αλλά και την καθημερινή ζωή. Παρουσιάζονται περιπτώσεις μελέτης από διαφορετικές γεωγραφικές ενότητες της χώρας και με ποικίλο ιστορικό και πολιτιστικό απόθεμα.

Προαπαιτούμενη γνώση

Οι γεωγραφικές ενότητες της χώρας μας και τα βασικά είδη μνημείων που απαντώνται.

4 Εννοιολόγηση και ιστορική αναδρομή

Οι πολιτιστικές διαδρομές δημιουργούνται σε μια περιοχή, μικρή ή εκτεταμένη, και εμπεριέχουν στοιχεία της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της. Σχεδιάζονται και λειτουργούν με σκοπό την επικοινωνία και ενημέρωση, την αναψυχή, την εκπαίδευση, την εξερεύνηση του κάθε επισκέπτη και καθεμία αντιστοιχεί συνήθως σε ένα ξεχωριστό πολιτιστικό χαρακτηριστικό. Μια διαδρομή μπορεί να συνδέεται με την ιστορία, την ιδιαίτερη φυσική ομορφιά, τη θρησκεία, την τέχνη, τη γαστρονομία κ.ο.κ.

Ο όρος «πολιτιστική διαδρομή» γίνεται κατανοητός στους περισσότερους ως μία ρότα ή ένα μονοπάτι που προβάλλουν αντίστοιχα επιλεγμένα μνημεία της περιοχής (Murray & Graham, 1997). Είναι χρήσιμη η διάκριση μεταξύ των «τουριστικών διαδρομών» και των «πολιτιστικών διαδρομών», καθώς οι πολιτιστικές διαδρομές συνδέονται άρρηκτα με την πολιτιστική κληρονομιά κάθε τόπου. Η «πολιτιστική οδός» είναι μία ήδη υπάρχουσα φυσική διαδρομή ιστορικής σημασίας. Από την άλλη, οι τουριστικές διαδρομές μπορούν να σχεδιαστούν και να συμφωνηθούν σύμφωνα με τις προτιμήσεις των πελατών, τις γεωγραφικές αποστάσεις και τις εγκαταστάσεις πρόσβασης, τους τόπους ενδιαφέροντος και πολλούς άλλους παράγοντες που αφορούν τη βιωσιμότητα ως επί το πλείστον (Martorell Carreño, 2003). Οι ΠΔ παίζουν σημαντικό ρόλο τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους τουρίστες, γιατί αμφότεροι βιώνουν την αλληλεπίδραση με την παράδοση και την

ιστορία μέσα από ένα πραγματικό ταξίδι με τα μνημεία που ξεδιπλώνονται μπροστά τους, δημιουργώντας έναν δεσμό κληρονομιάς, που αποτελεί κάτι ανώτερο από τουριστικό προϊόν.

Ο ορισμός που χρησιμοποιείται από τη διεθνή επιστημονική επιτροπή ICOMOS στο σχέδιο της σχετικής διεθνούς χάρτας για να οριστούν οι πολιτιστικές διαδρομές αναφέρει: «[...] ως πολιτιστική χαρακτηρίζεται οποιαδήποτε διαδρομή επικοινωνίας, είτε πρόκειται για έδαφος, νερό είτε για κάποιο άλλο είδος, το οποίο είναι φυσικά οριοθετημένο και χαρακτηρίζεται, επίσης, από τη δική του ιδιαίτερη δυναμική και ιστορική λειτουργικότητα, η οποία πρέπει να πληροί τις ακόλουθες προϋποθέσεις: Πρέπει να προκύπτει αλλά και να αντικατοπτρίζει διαδραστικές κινήσεις των ατόμων, αλλά συνάμα και να αντανακλά μια πολυδιάστατη, συνεχή και αμοιβαία ανταλλαγή εμπορευμάτων, ιδεών, γνώσεων και αξιών μεταξύ λαών, χωρών, περιφερειών και ηπείρων, σε σημαντικές περιόδους του χρόνου. Πρέπει να προωθεί έτσι τη διαγωνιμοποίηση μεταξύ των πολιτισμών στον χώρο και τον χρόνο, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται τόσο στην υλική τους όσο και στην άυλη κληρονομιά».

Η σύλληψη και εφαρμογή των ΠΔ λαμβάνει χώρα το 1987. Το Συμβούλιο της Ευρώπης, στην προσπάθειά του να αναδείξει τρόπους ώστε να ενοποιήσει κάτω από μια ομπρέλα την πολιτιστική κληρονομιά των κρατών μελών και να αναδείξει τον πολιτισμό σε παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης, δημιούργησε το “Programme des Itinéraires Culturels du Conseil de L’Europe” (Πρόγραμμα Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών). Επιλέχθηκε για να αναδείξει, μέσα από ένα σύντομο και οικονομικό ταξίδι στον χώρο και στον χρόνο, το πώς η πολιτιστική κληρονομιά των διάφορων χωρών της Ευρώπης συμβάλλει στην κοινή ευρωπαϊκή ιστορία και για να έλθει ο πολίτης σε επαφή με τις αναρίθμητες κουλτούρες που συγκροτούν το ευρωπαϊκό εγχείρημα.

Έτσι, το Συμβούλιο της Ευρώπης όρισε τις πολιτιστικές διαδρομές ως «ένα συνεργατικό έργο εκπαιδευτικού, πολιτιστικού και συγχρόνως τουριστικού χαρακτήρα, το οποίο στοχεύει στην ανάπτυξη και προώθηση μιας διαδρομής ή σειράς διαδρομών, βασισμένων σε μια ιστορική διαδρομή ή μια πολιτιστική έννοια διεθνούς σημασίας για την κατανόηση και τον σεβασμό των κοινών ευρωπαϊκών αξιών».

Κύριος σκοπός εγκαθίδρυσής τους, συνεχίζει η ανακοίνωση από το Συμβούλιο της Ευρώπης, «είναι η διαφύλαξη της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς των κρατών μελών και η ενθάρρυνση της οικονομικής και κοινωνικής προόδου αυτών. Συμπληρωματικά, το Διεθνές Συμβούλιο για τα Μνημεία και τα Αξιοθέατα (ICOMOS), μέσω της Χάρτας που υιοθέτησε για τις πολιτιστικές διαδρομές το 2008, τις χαρακτήρισε ως διαδραστικές, καθώς και δυναμικές διαδικασίες των ανθρώπινων διαπολιτισμικών συνδέσμων, οι οποίες αντανακλούν την πλούσια ποικιλία της συνεισφοράς διαφορετικών ανθρώπων στην πολιτιστική κληρονομιά. Συνιστούν μια πρόσκληση για ταξίδι, εξερεύνηση και ανακάλυψη της πλούσιας και ποικιλόμορφης πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, φέρνοντας κοντά ανθρώπους και προορισμούς, σε δίκτυα κοινής ιστορίας και κληρονομιάς. Η φιλοσοφία που κρύβεται πίσω από την ανάπτυξη του δικτύου των πολιτιστικών διαδρομών στοχεύει στην εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών και αξιών: σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διασφάλιση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και του διαπολιτισμικού διαλόγου κ.ά.».

Οι πιστοποιημένες πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης στηρίζονται σε σημαντικές αρχές και αξίες, υιοθετούν και εκφράζουν τις θεμελιώδεις ευρωπαϊκές αρχές, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η πολιτιστική δημοκρατία, η διαπολιτισμικότητα, η εθνική ταυτότητα, ο κοινωνικός διάλογος, οι αμοιβαίες ανταλλαγές πέρα από σύνορα κ.ο.κ.

Η πρώτη διαδρομή που προέκυψε στο πλαίσιο του Προγράμματος το 1987 ήταν με την ονομασία “Santiago de Compostela”, η οποία είναι πόλη της Ισπανίας. Ενώ η πρόσφατη πιστοποιημένη διαδρομή (2022) φέρει την ονομασία “Women Writers Route”, καθώς αναφέρεται στις ενισχυμένες θέσεις των γυναικών που άρχισαν να έχουν μια πιο κοινωνική ζωή. Η κάθε πολιτιστική διαδρομή του Συμβουλίου της Ευρώπης ονομάζεται και Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Διαδρομή.

4.1 Οι διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης και ο πολιτιστικός τουρισμός

Ο πολιτιστικός τουρισμός, όπως αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο, αποτελεί μια ειδική και εναλλακτική μορφή τουρισμού τόσο στην ύπαιθρο όσο και στον αστικό χώρο με ποικίλες δραστηριότητες. Η «πολιτιστική» εκδοχή του τουρισμού έχει συνδεθεί με επισκέπτες που θέλουν να έλθουν σε επαφή με το φυσικό περιβάλλον ενός τόπου, να έλθουν σε επαφή με τον πολιτισμό και την ιστορία που συνδέεται με τον τόπο αυτόν, καθώς και την ανάγκη διατήρησης του περιβάλλοντος. Οι άνθρωποι που τον επιλέγουν ενδιαφέρονται κυρίως για την κουλτούρα του τόπου, τις τέχνες, την πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά, τους διάφορους χώρους πολιτισμού, την ιστορία ενός τόπου, τη θρησκεία, τη γαστρονομία, τα αθλήματα κ.λπ. (Richards, 2011).

Μερικά από τα στοιχεία του είναι η επίσκεψη σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους, η παρακολούθηση τοπικών φεστιβάλ, χορών και τελετών, οι θεματικές εκδρομές, οι διαδρομές και οι τοποθεσίες που συνδέονται με δημοφιλή πρόσωπα ή σημαντικά γεγονότα. Πολιτιστικός τουρισμός θεωρείται η μετακίνηση ανθρώπων σε πολιτιστικά αξιοθέατα μακριά από την κατοικία τους, με την επιθυμία να γνωρίσουν την ιστορία και την κληρονομιά άλλων λαών ή τον σύγχρονο τρόπο ζωής τους.

Οι ΠΔ είναι ευρέως χρησιμοποιούμενα εργαλεία ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού. Περιλαμβάνουν μια προκαθορισμένη πορεία με επεξήγηση στοιχείων σε φυσικά και πολιτιστικά μνημεία εντός συγκεκριμένου εννοιολογικού άξονα και ιστορικού πεδίου. Οι περισσότεροι δήμοι και φορείς τις αναγνωρίζουν ως ικανά εργαλεία και μέσα ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού με βασικότερο σκοπό την ανάδειξη ενός προορισμού.

Καθεμία διαδρομή αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, το πνεύμα της προσέγγισης αυτής ακολουθεί και η αντιμετώπισή της ως ένα επώνυμο τουριστικό προϊόν, τοπικής, εθνικής ή διεθνούς εμβέλειας, το οποίο συγκροτείται γύρω από μια ιδέα και έναν συγκεκριμένο θεματικό πυρήνα. Είναι ένα δημόσιο, ανοικτό και προσβάσιμο μέσο δικτύωσης σημείων πολιτιστικού ενδιαφέροντος και ανάπτυξης πολιτιστικού τουρισμού, καθώς και μέσο αξιοποίησης, ανάδειξης και ερμηνείας της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου. Ο θεσμός πλέον των πολιτιστικών διαδρομών δημιουργεί ένα ταξίδι στην πολιτιστική κληρονομιά της κάθε χώρας και συνολικά καταφέρνει να αθροίσει σε ένα κοινό αξιακό και ιστορικό πλαίσιο τις κληρονομίες όλης της ηπείρου, συνδέοντας τα σημαντικά σημεία της κάθε περιοχής.

Από την αρχή του προγράμματος επιδιώχθηκε η υπερτοπική και διακρατική συνεργασία με στόχο όχι μόνο την αξιοποίηση των πολιτισμικών αγαθών για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, αλλά την ουσιαστική πολιτισμική ανταλλαγή εμπειριών, εικόνων, ακουσμάτων, γεύσεων και το άνοιγμα νέων οριζόντων. Σκοπός είναι να μεταλαμπαδεύσει η ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά τις αξίες του παρελθόντος στις γενεές του μέλλοντος και να αποτελέσει βάση για τη γεφύρωση διαφορών μεταξύ των λαών (Αυγερινού-Κολώνια, 1995).

Δημιουργήθηκαν και εγκρίθηκαν δεκάδες πολιτιστικές διαδρομές με την έγκριση του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι οποίες εμπεριέχουν όλες μια πληθώρα πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για κάθε πολίτη. Καλύπτουν μεγάλο φάσμα ιδεών και θεματικών, το οποίο περιλαμβάνει κτίρια συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής επιρροής (π.χ. Gaudí στη Βαρκελόνη) και σπάνια τοπία (π.χ. Μετέωρα, φαράγγι Γκραν Κάνιον), θρησκευτικές επιρροές (Βήματα Αποστόλου Παύλου), επιρροές από τη γαστρονομία (Κουζίνα των Βάσκων) και την άυλη κληρονομιά μέχρι και τις μεγάλες μορφές της ευρωπαϊκής τέχνης, της μουσικής (Μότσαρτ στη γενέτειρα πόλη του Σάλτσμπουργκ) και της λογοτεχνίας (Μαρσέλ Προυστ στο Παρίσι και πολλοί άλλοι).

Το 1998 συστάθηκε το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών (EICR) σε σύμπραξη με το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, ως ένας φορέας με αρμοδιότητες αξιολογητικές, συντονιστικές και συμβουλευτικές. Κύριος ρόλος του είναι να διενεργεί αξιολογήσεις και να επιβλέπει τον τριετή κύκλο των πιστοποιημένων ΠΔ σύμφωνα με τα κριτήρια του νομοθετικού ψηφίσματος για τις πολιτιστικές διαδρομές (CM/RES-2013-67), να δίνει διευκρινιστικές οδηγίες και συμβουλές σε νέους αιτούντες για πιστοποίηση και συνάμα να παρέχει πληροφορίες για τις ΠΔ σε άτομα που εκδηλώνουν ερευνητικό ενδιαφέρον (πανεπιστημιακοί φορείς, υπεύθυνοι έργων, καθηγητές, φοιτητές κ.λπ.). Επιπροσθέτως, συντονίζει και το έργο οργανώσεων-εταίρων.⁴²

Το 2009 συντάσσεται η Χάρτα του Κεμπέκ, η οποία αφορά σχεδόν εξ ολοκλήρου τις «Πολιτιστικές Διαδρομές», που ως έννοια και κατόπιν ως εφαρμοσμένη πολιτική θεωρήθηκε καινοτομία. Εμπεριέχει κάθε πολιτιστικό αγαθό, τους ιστορικούς τόπους είτε στην ύπαιθρο είτε σε πόλεις, κάθε μνημείο, αρχιτεκτονικό σύνολο, τα βιομηχανικά κελύφη αλλά και την άυλη παράδοση· στο πλαίσιο μιας ΠΔ συνιστούν μια πιο ολοκληρωμένη και ουσιαστική προσέγγιση της πολιτισμικής κληρονομιάς. Αποδεικνύεται σημαντική η συμβολή των ΠΔ στο να γεφυρώνουν λαούς και νοοτροπίες, και στο να διαδίδουν ιστορίες, ιδέες, γνώσεις, εμπειρίες και αξίες μέσω του τουρισμού.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υλοποίησε το 2010 τη μελέτη με τίτλο «Επιπτώσεις των Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών στην Καινοτομία και Ανταγωνιστικότητα των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων». Επικεντρώθηκε στο κατά πόσο οι ΠΔ συμβάλλουν στην ανάπτυξη των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων, ώστε να αποτελέσουν πηγή καινοτομίας, δημιουργίας εισοδήματος και πολιτιστικών τουριστικών προϊόντων, ώστε να αναπτυχθεί ένα δίκτυο που θα προωθήει τον βιώσιμο ποιοτικό τουρισμό σε προορισμούς με χαμηλότερη επισκεψιμότητα, αγροτικών, κυρίως, περιοχών. Η σύνδεσή τους με

⁴² <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3225>

την τουριστική αύξηση και τα νέα επαγγέλματα και με τη χρήση νέων τεχνολογιών πιστοποίησε τη βαρύτητα και τον ρόλο των ΠΔ.

Κατά την τριετία 2017-2020 τέθηκε σε εφαρμογή το πρόγραμμα του Συμβουλίου της Ευρώπης (Γενική Διεύθυνση Δημοκρατίας) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Περιφερειακής και Αστικής Πολιτικής) με τίτλο “Routes4U”. Στόχος του η ενίσχυση της βιώσιμης και αειφόρου περιφερειακής ανάπτυξης σε τέσσερις μακροπεριφέρειες της ΕΕ (στη Βαλτική Θάλασσα, στον Δούναβη, στην Αδριατική και στο Ιόνιο και στην Περιοχή των Άλπεων). Αυτές περιλαμβάνουν 27 χώρες με περισσότερα από 340 εκατομμύρια άτομα.⁴³

4.2 Ο χαρακτήρας των πολιτιστικών διαδρομών

Κάθε πολιτιστική διαδρομή διαμορφώνεται σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο συνεκτικό στοιχείο και αυτό, ίσως, διαφέρει ανάλογα με τα γνωρίσματα κάθε τόπου και την ποικιλία της φυσικής-πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνοπτικά, οι πολιτιστικές διαδρομές διακρίνονται σε:

- ιστορικές με μνημεία και ιστορικά στοιχεία συγκεκριμένης εποχής·
- θεματικές με ένα ιδιαίτερο στοιχείο, όπως, ενδεικτικά, η βιομηχανική αρχιτεκτονική, οι σιδηροδρομικοί σταθμοί, τα οινοποιεία μιας περιοχής, τα ενεργά ηφαίστεια, τα πέτρινα γεφύρια κ.λπ.
- μεικτές, όπου το περιεχόμενο εμπεριέχει διάφορα και ίσως ασύνδετα πολιτιστικά στοιχεία, ενδεικτικά αρχαιότητες δίπλα σε μοναστήρια, μουσεία και τόποι με σπάνια πανίδα και χλωρίδα, σπηλιές σε φαράγγια κ.ο.κ.

Παράλληλα, υπάρχει και η διάκριση ανάλογα με τη γεωγραφική κλίμακά τους σε:

- αστικές ΠΔ, δηλαδή διαδρομές εντός της πόλης, όπου ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία μιας γειτονιάς ή ολόκληρης πόλης·
- περιφερειακές ΠΔ, οι οποίες ορίζονται σε συγκεκριμένη γεωγραφική ενότητα, όπως τα όρια ενός νομού·
- υπερτοπικές ΠΔ, οι οποίες εκτείνονται σε ευρύτερο γεωγραφικό τόπο, κυρίως όταν οι διαδρομή αυτή σχετίζεται με μία συγκεκριμένη θεματολογία. Αυτές οι διαδρομές, ίσως, ξεπερνούν τα σύνορα ενός ή και παραπάνω κρατών (π.χ. οι Δρόμοι της Ελιάς ή των Βίκινγκς κ.ά).

Οι ΠΔ προσφέρουν σε κάθε επισκέπτη τη δυνατότητα να δει από κοντά και να βιώσει την ιστορικότητα ενός τόπου μέσω μιας ολιστικής προσέγγισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και μέσα από το πρίσμα ενός ενιαίου συνόλου, π.χ. αρχαιολογικών και φυσικών μνημείων. Τα προϊόντα ενός τόπου, τα χρώματα και η αρχιτεκτονική του, τα μνημεία και τα υλικά του, τα έθιμα, οι τοπικές διάλεκτοι, η παράδοση στη μουσική, στον χορό και στην ενδυμασία αποτελούν μέρος μόνο όσων συναντά κανείς όταν διανύει πολιτιστικές διαδρομές, οι οποίες του δίνουν τη δυνατότητα να βιώσει την ιστορικότητα στην ολότητά της.

Αναπόφευκτα, ο χαρακτήρας τους διαφέρει σημαντικά, ωστόσο αποτελούν ένα από τα σημαντικά εργαλεία στη διάθεση της τοπικής αυτοδιοίκησης για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού κάθε περιοχής, αφού αξιοποιούν, εκτός από τα αρχαιολογικά μνημεία, τα λαογραφικά και τα αγροτικά χαρακτηριστικά για να προάγουν την πολιτιστική κληρονομιά. Οι πολιτιστικές διαδρομές αντιπροσωπεύουν μια ποιοτική συμβολή στην έννοια της κληρονομιάς και στη διατήρησή της (Καραβασίλη & Μικελάκης, 2011).

4.3 Σχεδιασμός και πιστοποίηση

Ο σχεδιασμός μιας πολιτιστικής διαδρομής είναι πολύ σημαντικός παράγοντας. Κάθε ΠΔ στοχεύει στην ανάδειξη, στην προστασία, στη διαιώνιση των στοιχείων που παρουσιάζει αλλά και στην οικονομική ευμάρεια και εξέλιξη μιας περιοχής. Γεφυρώνει τα στοιχεία του παρελθόντος με το σήμερα και ο σχεδιασμός οφείλει να

⁴³ Για το Πρόγραμμα “Routes4U”, βλ. <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership>

λαμβάνει υπόψη αυστηρά κριτήρια, δοκιμασμένες αλλά και καινοτόμες μεθόδους, συγκεκριμένες προϋποθέσεις που θα την καθιστούν ελκυστική και βιώσιμη.

Η βαθιά γνώση του τοπίου με την κάθε πτυχή του, ο σεβασμός σε κάθε ιστορική περίοδο και έκφραση, η προτεραιότητα της αειφορίας και της αποφυγής βλαπτικών συνεπειών, η δημιουργία ενός λειτουργικού περιβάλλοντος με υψηλή αισθητική, ο μη αποκλεισμός κοινωνικών ομάδων, η συμπερίληψη κάθε πολίτη, η βιώσιμη διαχείριση των προορισμών, το κοινό όφελος και πολλοί άλλοι παράγοντες καθιστούν τον σχεδιασμό ένα πολύπλοκο εγχείρημα πάνω σε λεπτές ισορροπίες.

Οι νεότερες ΠΔ παίρνουν την πιστοποίηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης όταν είναι σε θέση:

1. να απεικονίζουν ένα θέμα το οποίο συμβολίζει αναγνωρισμένες ευρωπαϊκές αξίες, κοινές σε τουλάχιστον τρεις ευρωπαϊκές χώρες·
2. να αναπτύσσουν τουριστικές υπηρεσίες και προϊόντα για διαφορετικές ομάδες·
3. να ενθαρρύνουν τις πολιτιστικές και εκπαιδευτικές ανταλλαγές νέων ανθρώπων·
4. να ενδυναμώνουν την ευρωπαϊκή συλλογική μνήμη, ιστορία και πολιτιστική κληρονομιά και να συμβάλλουν στην κατανόηση/αποδοχή της σημερινής ποικιλομορφίας των κρατών μελών·
5. να αναπτύσσουν υποδειγματικά και σύγχρονα σχέδια στον πολιτιστικό τουρισμό και στη βιώσιμη ανάπτυξη·
6. να αποτελούν αντικείμενο διεπιστημονικής έρευνας.

Η ενδελεχής ανάλυση του πολιτιστικού και φυσικού κεφαλαίου σε συνδυασμό με τις ανάγκες και τον χαρακτήρα της περιοχής προϋποθέτουν έναν στρατηγικό σχεδιασμό της πολιτιστικής διαδρομής που λαμβάνει υπόψη του τα εξής (Berti, 2013):

- Τον προσδιορισμό ενός συγκεκριμένου θέματος με διακριτή γεωγραφική και πολιτιστική διασύνδεση, το οποίο θα εμπεριέχει το μέγιστο των φυσικών και πολιτιστικών πόρων (π.χ. αναβιώσεις εθίμων, τοπικά φεστιβάλ, πανηγύρια κ.λπ.). Ο τίτλος και το περιεχόμενο να είναι συμβατά με τις ευρωπαϊκές αξίες, να έχει τεκμηριωθεί ιστορικά και να έχει αναπτυχθεί από εμπειρογνώμονες πολλών κλάδων. Οφείλει να εκφράζει όσο το δυνατόν μέρος της ευρωπαϊκής παράδοσης, μνήμης και ιστορίας, ώστε να βοηθά στην κατανόηση της πολυμορφίας της σύγχρονης Ευρώπης.
- Τη SWOT ανάλυση (δηλαδή αναλυτικά οι δυνατότητες, οι πιθανές απειλές, τα δυνατά σημεία και πού μειονεκτεί) για την αποφυγή βλαπτικών ενεργειών, την ενίσχυση υποδομών, την εξοικονόμηση πόρων και την πρόβλεψη σημαντικών πρωτοβουλιών από αρμόδιους φορείς, ώστε να καταστούν προσβάσιμα και επισκέψιμα όλα τα σημεία της διαδρομής.
- Τη συγκρότηση ενός εύρωστου «κοινωνικού κεφαλαίου» με τακτική συνεννόηση και με τη συνεργασία των τοπικών και δημόσιων φορέων. Η μελλοντική λειτουργία της πολιτιστικής διαδρομής, ώστε να αποφέρει έσοδα στους εμπλεκόμενους φορείς, προϋποθέτει τη σύμπραξη πολλών και διαφορετικών τομέων.

Οι πολιτιστικές διαδρομές δεν πρέπει να συνδέουν απλώς σημεία γειτονικά στον χάρτη, δεν μπορεί να είναι μία γραμμή στον χάρτη και να παρακινούν τον επισκέπτη να κινηθεί από ένα μέρος σε ένα άλλο απέναντι. Ο σχεδιασμός πρέπει να είναι τέτοιος ώστε τα τοπόσημα, οι επιλογές, οι δράσεις, η διαμονή, η εστίαση και η ψυχαγωγία να καθιστούν την εκάστοτε πολιτιστική διαδρομή μια ξεχωριστή εμπειρία. Στο Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών (European Institute of Cultural Routes – EICR) υποβάλλονται πολλές αιτήσεις για την εξέταση της λειτουργίας μιας νέας διαδρομής.

Μετά την αξιολόγηση, τη φυσική παρουσία και τις θετικές εισηγήσεις-συστάσεις του εμπειρογνώμονα και του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου Πολιτιστικών Διαδρομών, η πολιτιστική διαδρομή μπορεί να λάβει τη χορήγηση της πιστοποίησης.

Στο πρώτο, από τα τρία απαιτούμενα στάδια, συναντάμε τη δημιουργία ενός αρχικού σχεδιασμού με τις φάσεις, όπως περιγράφονται:

- Κατάρτιση του αρχικού κειμένου στρατηγικής.

- Δημόσια διαβούλευση.
- Έγκριση της Στρατηγικής από το Περιφερειακό Συμβούλιο.
- Έγκριση από τον Περιφερειάρχη του Στρατηγικού Σχεδιασμού της ΟΧΕ

Κατά το δεύτερο στάδιο, αναλύεται και περιγράφεται κάθε μέρος του προγράμματος της πολιτιστικής διαδρομής. Απαραίτητη είναι η εξασφάλιση άδειας όλων των φορέων, όπως επίσης των υποδομών λειτουργικής και αρχαιολογικής πλευράς, της πολεοδομίας και του δασαρχείου, της δημοτικής και περιφερειακής αρχής κ.ο.κ. Έπεται η στρατηγική της επικοινωνίας και των ψηφιακών δράσεων του προγράμματος, η σύμπραξη της τοπικής επιχειρηματικότητας, της ιδιωτικής οικονομίας.

Το τελικό τρίτο στάδιο περιγράφει την αδιάλειπτη λειτουργία όλων των υπηρεσιών και προϊόντων πολιτιστικού τουρισμού που προσφέρονται στον επισκέπτη μέσω του Φορέα Λειτουργίας και Διαχείρισης (DMO), ο οποίος ελέγχει και διαχειρίζεται την ΠΔ. Το 2010 με το σχετικό Ψήφισμα της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης θεσπίστηκε η Διευρυμένη Μερική Συμφωνία Πολιτιστικών Διαδρομών (ΔΜΣ).

Το 2013 επιβεβαιώθηκε η σύσταση της ΔΜΣ (Ψήφισμα CM/Res(2013)66) για την καλύτερη συνεργασία μεταξύ των κρατών. Η ΔΜΣ ενισχύει τον χαρακτήρα των διαδρομών για διευρυμένη συνεργασία, οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή. Θέτει στο επίκεντρο τις θεματικές που έχουν συμβολικό νόημα για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, την παράδοση και τον πολιτισμό, καθώς και την προώθηση λιγότερο αξιοποιημένων προορισμών.

Το ΔΜΣ προχωρά στην πιστοποίηση «Πολιτιστική Διαδρομή του Συμβουλίου της Ευρώπης» με τακτικές αξιολογήσεις των ήδη πιστοποιημένων διαδρομών. Η χώρα μας αποτελεί μέλος της Διευρυμένης Μερικής Συμφωνίας από το 2011 και έχει ιδρύσει την πιστοποιημένη πολιτιστική διαδρομή «Οι Δρόμοι της Ελιάς». Παράλληλα, η χώρα μας έχει διασυνδεθεί με τις διαδρομές: «Δρόμοι των Φοινίκων», «Ευρωπαϊκοί Δρόμοι του Μότσαρτ», «Iter Vitis», «Ευρωπαϊκή Διαδρομή Κοιμητηρίων», «Ευρωπαϊκή Διαδρομή Ιστορικών Λουτροπόλεων», «Προορισμός Ναπολεών», «Δρόμοι του Ιμπρεσιονισμού», «Ευρωπαϊκή Διαδρομή Βιομηχανικής Κληρονομιάς», «Δρόμος του Σιδηρού Παραπετάσματος», «Ευρωπαϊκή Διαδρομή Ιστορικών Κήπων», «Δρόμος του Αινεία» και «Διαδρομή των Κυρίλλου και Μεθοδίου».

4.4 Η συμβολή των πολιτιστικών διαδρομών

Κάθε διαδρομή αποτελεί μοναδική περίπτωση, επομένως αποδίδει και εξυπηρετεί διαφορετικό σκοπό. Ωστόσο, οι ΠΔ σε γενικές γραμμές συνεισφέρουν ως προς τα εξής:

1. στην επέκταση της τουριστικής περιόδου σε όσο το δυνατό ευρύτερο διάστημα·
2. στην προσέλκυση νέων ομάδων κοινού με υψηλά εισοδηματικά κριτήρια και επενδύσεων·
3. στην ενίσχυση της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας·
4. στην προσέλκυση αρκετών τουριστών-επισκεπτών στη συγκεκριμένη περιοχή ώστε να συντηρούν την κοινότητα·
5. στη διαπεριφερειακή, ακόμη και διακρατική συνεργασία·
6. στη διασφάλιση πόρων για τη διατήρηση και αποκατάσταση των πολιτιστικών υποδομών που σχετίζονται με αυτές (ιστορικών τόπων, περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, πολιτιστικών κτηρίων, αρχαιολογικών χώρων και μνημείων)·
7. στη δημιουργία προϋποθέσεων ανάπτυξης και ευκαιρίας για τους παραγωγούς και τους επιχειρηματίες προϊόντων και υπηρεσιών στη συγκεκριμένη διαδρομή·
8. στη διασφάλιση φήμης για την περιοχή και των ελκυστικών μοναδικών της πόρων.

Προβάλλεται συνολικά και σταθερά η πολιτιστική ταυτότητα κάθε περιοχής. Αναδεικνύονται επιστημονικά η ιστορικότητα και τα γεγονότα που την καθόρισαν στο παρελθόν, μνημεία που είχαν παραμεληθεί, παραδοσιακές δραστηριότητες που μπορούν να αναθερμάνουν το ενδιαφέρον των τουριστών και επομένως της οικονομίας, η διασύνδεση με όμορες περιοχές και άλλες εθνοτικές ομάδες, τα ήθη και τα έθιμα μιας περιοχής ή οι εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα σε αυτή και πολλά άλλα. Η πολιτιστική κληρονομιά, όπως ήδη έχει αναλυθεί, εμπεριέχει και άυλες παρελθοντικές αξίες αλλά και φεστιβάλ, γιορτές και επετείους.

Κάθε ΠΔ από όσες έχει πιστοποιήσει μέχρι σήμερα το Συμβούλιο της Ευρώπης:

- Ανοίγει νέες προοπτικές για ειδικευμένο προσωπικό και σύγχρονα επαγγέλματα.
- Λειτουργεί επικουρικά και φιλικά στο φυσικό περιβάλλον χωρίς να το επιβαρύνει όπως ο μαζικός τουρισμός.
- Προσελκύει επισκέπτες σε κάθε εποχή ή αναδεικνύει λιγότερο ελκυστικούς μήνες για το κοινό, καθώς δεν επηρεάζεται από τον καιρό.
- Φέρνει στην περιοχή τουρίστες υψηλότερου εισοδήματος και μορφωτικού επιπέδου.
- Καταφέρνει να κάνει τουριστικά ελκυστικά μέρη που μέχρι πρότινος ήταν στην αφάνεια.
- Προστατεύει, προβάλλει και αξιοποιεί την πολιτιστική κληρονομιά και τους φυσικούς πόρους μέσω της τουριστικής αφύπνισης και του ενδιαφέροντος της κοινότητας που αναπτύσσεται γύρω σε αυτά.
- Μέχρι σήμερα αναγνωρίζεται ως ένα από τα αποτελεσματικά εργαλεία της πολιτιστικής διαχείρισης για την αναζωογόνηση των αστικών κέντρων και των περιφερειακών περιοχών.

Τα οφέλη των ΠΔ μπορούν να αγγίζουν ισότιμα την τοπική και περιφερειακή οικονομία, όπως και την προώθηση της τοπικής κουλτούρας και τη διαφύλαξη ιστορικών τόπων. Ο αρχικός σκοπός για τη διαφύλαξη της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς των κρατών μελών έχει επιτευχθεί και παραμένει προτεραιότητα. Έπεται η αύξηση της οικονομικής και κοινωνικής προόδου. Προέχει ο ρόλος τους ως σημαντικού μέσου διαπολιτισμικού διαλόγου, προώθησης της ιστορικής και λαογραφικής γνώσης, όπως και κατανόησης της ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας.

Συστατικό και πυρήνας μας πολιτιστικής διαδρομής είναι τα πολιτιστικά στοιχεία και η πολιτιστική κληρονομιά των περιοχών που την οριοθετούν. Σύμφωνα με την ΕΕ,⁴⁴ οι ΠΔ επιτυγχάνουν μεγάλα οφέλη τόσο στις αστικές όσο στις αγροτικές περιοχές με νέες πηγές εισοδημάτων και οικονομικών πόρων, αλλά και τη βελτιώνουν με υποδομές, στις οποίες στηρίζεται η πολιτιστική διαδρομή. Συντελούν στην ανάδειξη λιγότερο γνωστών παγκόσμιων μνημείων, ενθαρρύνουν τις επαναλαμβανόμενες επισκέψεις και υποστηρίζουν τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στην Ευρώπη.

Κάθε μνημείο και περιοχή που καταφέρνει να ενταχθεί σε ΠΔ αυξάνει άμεσα τη φήμη και συνδέεται με ιστορικές αξίες ή ταυτίζεται στην κοινή συνείδηση με την εικόνα μεγάλων μνημείων. Καταφέρνουν να ενταχθούν στον τουριστικό χάρτη φαινομενικά ασήμαντες περιοχές, ενώ αναζωογονούνται νεκρωμένα τοπία και κοινότητες. Κάθε τόπος καταφέρνει να αποκτήσει ενεργό ρόλο στην ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά με ενιαία και κοινή ταυτότητα. Οι περιοχές που αξιοποιούν τα στοιχεία του παρελθόντος, το φυσικό κάλλος, το άυλο απόθεμα και την ιστορία τους βελτιώνουν το ποιοτικό επίπεδο ζωής των κατοίκων τους.

Η μείωση της ανεργίας και η δημιουργία ανθεκτικών νέων θέσεων με ποιοτικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά είναι ορατές και μετρήσιμες σε όλες τις περιπτώσεις των ευρωπαϊκών διαδρομών. Κυρίως οι νέοι δεν απομακρύνονται από την εστία τους για την εύρεση εργασίας, πολλές επαγγελματικές ομάδες συνεργάζονται και δραστηριοποιούνται με την κοινωνική συνοχή να βελτιώνεται.

Ενδυναμώνεται η τοπική απασχόληση με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, αναβαθμίζεται συνολικά η περιοχή έτσι ώστε να αυξάνονται οι πόροι και τα έσοδα των μικρών παραγωγικών μονάδων και του πρωτογενούς τομέα. Παράλληλα, κερδίζουν έδαφος και επισκεψιμότητα αρκετές μορφές του εναλλακτικού τουρισμού, όπως ο οινοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο τουρισμός γευσιγνωσίας κ.ά.

Η οικονομική πρόοδος μέσω της γνώσης και της παιδείας, της ιδιαίτερης κουλτούρας των τόπων, του εμπορίου, του πολιτιστικού τουρισμού και της καλύτερης ευρωπαϊκής δικτύωσης είναι ένα μονάχα μέρος από τα βασικά οφέλη του εγχειρήματος ίδρυσης και λειτουργίας διαδρομών. Οι νέες ευκαιρίες γεννούν νέους θεσμούς, επίσης δημιουργούν συνεργασίες με πολλούς ελληνικούς και ξένους οργανισμούς, σύγχρονες πολιτικές και αναπτυσσόμενες πολιτιστικούς πόρους σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, στοιχεία που θα αποτελέσουν κληρονομιά για το μέλλον της ευρύτερης περιοχής.

⁴⁴ https://www.eeas.europa.eu/node/57321_en

Οι ΠΔ προάγουν κατά πολύ την πολιτική συνοχής και σύμπραξης της ΕΕ και οι κοινότητες από κοινού με τους επισκέπτες συμβάλλουν στη λήψη των αποφάσεων για πιο άμεση και συμμετοχική διακυβέρνηση μέσω της υιοθέτησης σύγχρονων πρακτικών.

4.5 Οι πολιτιστικές διαδρομές στη χώρα μας

Ειδικότερα για την Ελλάδα, με τον πυκνό, ορατό και σχετικά εύκολα προσβάσιμο μνημειακό πλούτο, οι διαδρομές θα μπορούσαν να καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας, δίνοντας στις πόλεις και στην περιφέρεια τη δυνατότητα αξιοποίησης της ιστορίας και των πολιτιστικών στοιχείων. Οι επισκέπτες ανάλογα με τον χρόνο και τα ενδιαφέροντα θα μπορούν να επιλέξουν μεταξύ επώνυμων ΠΔ που αναβιώνουν είτε το αρχαίο παρελθόν («Όμηρος», «Μέγας Αλέξανδρος», «Νέστορας», «Μίνωας» κ.ο.κ.) είτε τη νεότερη ιστορία και τις παραδόσεις της («Μυστράς», «Μετέωρα», «Επανάσταση '21» κ.ά.). Τα ψηφιακά μέσα ανασυγκροτούν τον κόσμο και τις συνθήκες του παρελθόντος, μεταφέρουν πλήθος πληροφοριών αρχαιογνωσίας σε όλα τα γεωγραφικά σημεία αλλά και σε φυσιολατρικές διαδρομές.

Στις περισσότερες από τις ΠΔ πλάι σε τοπόσημα και σπάνια στοιχεία αρχιτεκτονικής τοπίου με αρχαιολογικά ευρήματα υπάρχουν υποδομές χαλάρωσης, αναψυχής, πολιτιστικής εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας. Συνεισφέρουν στην ήπια και αειφόρο ανάπτυξη των τόπων, επιτυγχάνοντας τη διασύνδεση των ιστορικών και αρχαιολογικών θέσεων με την τοπική κοινωνία και με τους επισκέπτες από κάθε άλλη περιοχή, προσφέροντας σε κάθε επισκέπτη εμπειρίες μέσω της επαφής του στον χώρο που αποκαλύπτεται.

Οι ΠΔ επεκτείνονται και αφορούν εξίσου το θαλάσσιο μέτωπο (π.χ. ρότες πειρατών ή Σταυροφόρων, Φοινίκων, Μινωιτών κ.ά.) και γενικότερα το υδάτινο τοπίο με το πολιτιστικό απόθεμα σε προσβάσιμο βάθος. Διαδρομές μπορεί να αφορούν θαλάσσια ναυάγια, σπήλαια, ευρήματα οικισμών στην ακτή και σε λίγα μέτρα βάθος στη θάλασσα αλλά και σε λίμνες. Η ενίσχυσή τους θα ανοίξει τον δρόμο για μια ευρύτερη και μεθοδική θέαση του υδάτινου αρχαιολογικού κεφαλαίου. Οι ενάλιες αρχαιολογικές θέσεις και η ενάλια πολιτιστική κληρονομιά γενικότερα μπορούν να αναδειχθούν άμεσα σε στοχευμένες διαδρομές.

Δεδομένης της μακραίωνης ιστορίας της χώρας μας και των ευρημάτων που έρχονται κάθε χρόνο στο φως, κρίνεται αρκετά εφικτό να δημιουργηθούν διαδρομές με ένα ελκυστικό θέμα. Ωστόσο, η θεσμοθέτηση και η ονοματοδοσία με έναν επώνυμο τίτλο δεν εξασφαλίζουν την επιτυχία του εγχειρήματος, το οποίο έχει μια σειρά βημάτων και προϋποθέσεων, όπως τα εξής:

1. Σημαντικά αξιοθέατα και δραστηριότητες, όπως είναι: αρχαιότητες, μουσεία κάθε είδους, ιστορικοί τόποι, μνημεία, χώροι περιήγησης των επισκεπτών, φυσικές ομορφιές (φαράγγια, σπήλαια κ.ά.), αρχιτεκτονική, παραδοσιακά ήθη και έθιμα, φεστιβάλ και οι απαραίτητες λειτουργικές υποδομές ως προς την υποστήριξη αυτών.
2. Ένα ή δύο αξιοθέατα δεν αρκούν για το στήσιμο μιας διαδρομής και την προσέλκυση ικανού κοινού. Απαιτείται συνδυασμός και ποικιλία επιλογών.
3. Τουριστικές μονάδες που προσφέρουν υπηρεσίες ποιότητας σε μεγάλη χρονική διάρκεια, εμπλουτισμένες με υπηρεσίες καινοτομίας, φιλικές προς το περιβάλλον σε συνδυασμό με τη συμμετοχή τους σε δίκτυο ως προς τη διαχείριση της διαδρομής.
4. Υποδομές σύνδεσης επιμέρους σημείων και περιήγησης με σήμανση και φωτισμό, οδικό δίκτυο, ποδηλατοδρόμους, πεζόδρομο, συγκοινωνίες, μονοπάτια πεζοπορίας στο φυσικό και οικιστικό περιβάλλον, ιατρική περίθαλψη κ.ά.
5. Επικοινωνία και διάχυση του περιεχομένου της διαδρομής, σύνδεση με φορείς και κοινό.

Πίνακας 4.1 Συναρμόδιοι φορείς. (Ιδία επεξεργασία)

Αρμόδιοι φορείς για την έγκριση και διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών:		
Το ΥΠΠΟΑ	Οι Δημοτικοί και Κοινοτικοί Πολιτιστικοί Φορείς	Οι Τοπικοί Πολιτιστικοί Σύλλογοι, τα Πολιτιστικά Σωματεία και τα Πολιτιστικά Ιδρύματα πανελλήνιας και τοπικής εμβέλειας

Η UNESCO περιγράφει το πολιτιστικό τοπίο «ως γεωγραφική περιοχή στην οποία τόσο οι πολιτιστικοί και οι φυσικοί πόροι όσο και η άγρια πανίδα και τα οικοσυστήματα ζώα συνδέονται με ένα ιστορικό γεγονός, μια δραστηριότητα ή ένα πρόσωπο ή εμφανίζουν άλλες πολιτιστικές ή αισθητικές αξίες». Έτσι, σε πρώτη φάση, απαιτείται η δημιουργία ενός «χάρτη εργασίας» όπου θα τοποθετηθούν τα εντοπισμένα από το σύνολο της ομάδας εργασίας αφηγηματικά νήματα. Σχεδόν παράλληλα, στον ίδιο χάρτη τοποθετούνται οι υφιστάμενες υποδομές, τα θεσμικά και προγραμματικά δεδομένα, και έτσι προκύπτουν οι άμεσα υλοποιήσιμοι «κόμβοι».

Στη συνέχεια αναζητούνται βάσει του υφιστάμενου και προγραμματικού γεωγραφικού συσχετισμού μεταξύ των εντοπισμένων «νημάτων» οι απαραίτητες επιπλέον υποδομές που χρειάζονται προκειμένου τα «νήματα» να συγκροτηθούν πλέον ως πορείες με υλοποιήσιμους γεωγραφικούς όρους.

Η όλη διεργασία είναι σαφώς διαρκώς ανοικτή σε επιπλέον δεδομένα που προκύπτουν με τον χρόνο και έτσι με τον τρόπο αυτόν το «δίκτυο συρραφών» των πολιτιστικών σημείων ενδιαφέροντος θα εμπλουτίζεται και θα επεκτείνεται τόσο στον χώρο όσο και σε επιπλέον αφηγήσεις. Η χρήση «ποιητικών μέσων» στη διαμόρφωση εναλλακτικών προτάσεων ιστορικών ή αρχαιολογικών αφηγήσεων είναι μία από τις προκλήσεις της Δημόσιας Αρχαιολογίας (Public Archaeology) όσον αφορά τη διάχυση της επιστημονικής πληροφορίας με εύληπτο, ακριβή και ελκυστικό τρόπο.

4.6 Ο αρνητικός αντίκτυπος των πολιτιστικών διαδρομών

Οι πολιτιστικές διαδρομές του Συμβουλίου της Ευρώπης επανεξετάζονται ανά τριετία, και ανάμεσα σε ποσοτικούς δείκτες που δείχνουν την ουσιαστική συνεισφορά σε κάθε επίπεδο αναφέρονται πιθανές επιδράσεις και ζητήματα προς επίλυση. Κυρίαρχο στοιχείο είναι η αυτόματη προσδοκία ότι η σχεδίαση και η διάθεση των ΠΔ στην τουριστική αγορά θα επιφέρουν αυτόματη οικονομική πρόοδο. Κάτι που φυσικά δεν αποτελεί αυτοσκοπό, καθώς οι ΠΔ εξαρχής υπήρξαν ένα μέσο για την κατανόηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της σύνθετης ιστορίας. Αυτές είναι και οι βασικές αρχές στις οποίες στηρίζεται πρωτίστως η δημιουργία των ΠΔ και όχι τα οικονομικά οφέλη. Η οργανική σύνδεση των πολιτιστικών αγαθών με τον τουριστικό κύκλο στοχεύει στην ισόρροπη και δίκαιη ανάπτυξη που εξασφαλίζει και τη μακροήμερευση της ΠΔ.

Αντίστοιχα, στη χώρα μας, η ομπρέλα της ΠΔ σε μνημεία, όπως ενδεικτικά τα αρχαία θέατρα, δεν συνάντησε την αναμενόμενη τουριστική ζήτηση και, παρότι τα τουριστικά γραφεία είναι κρίσιμος παράγοντας για την προώθηση ενός προορισμού, απαιτείται η ικανοποίηση πολύ πιο βασικών προϋποθέσεων. Η φυσική πρόσβαση είναι αυτονόητη με προεκτάσεις για άτομα εμποδιζόμενα, όπως και για ευαίσθητες ομάδες.

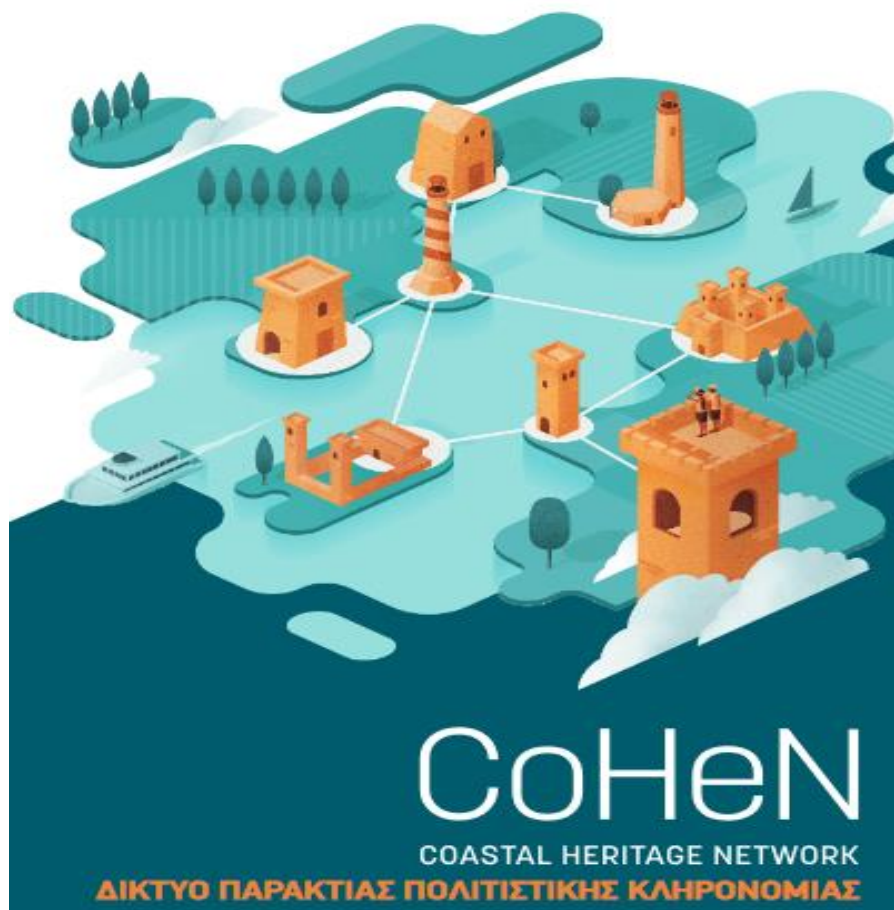
Η διαδρομή πρέπει να εμπνέει ασφάλεια και εμπιστοσύνη στους επισκέπτες, χωρίς να αφήνει γκρίζα σημεία ούτε την επιτυχία της σε τυχαιότητα. Απαιτεί λεπτομερή σχεδιασμό και πλάνο αντιμετώπισης –συν τη χρήση του εργαλείου SWOT Analysis– σε περίπτωση ατυχημάτων, απρόσμενων καιρικών φαινομένων, πυρκαγιάς, σεισμού, τρομοκρατικής επίθεσης και πολλών άλλων απειλών που έχουν παρατηρηθεί παγκοσμίως σε πολιτιστικά μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία.

- Η συντήρηση των μνημείων και των χώρων, η καθαριότητα και η διαρκής φύλαξη, η επάρκεια προσωπικού, όπως και το διευρυμένο ωράριο δίχως αλλαγές δεν τηρούνται, με αποτέλεσμα την ανισόρροπη λειτουργία και τη δυσaréσκεια του κοινού που γνωστοποιείται μέσα από τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης. Ως παράδειγμα αναφέρεται η πρόσληψη αρχαιοφυλάκων και προσωπικού καθαριότητας πολύ μετά την έναρξη της τουριστικής περιόδου στην Ελλάδα, που είναι συνήθως το Πάσχα. Επίσης, πολλά από τα κρατικά μουσεία, ακόμη και σε τουριστικές περιοχές όπως οι Κυκλάδες δεν είναι συντηρημένα, με εμφανή κτιριακά προβλήματα.
- Στις διαδρομές, απαραίτητη είναι η σύνδεση με το Διαδίκτυο όπως και στα πολιτιστικά σημεία, ώστε οι επισκέπτες να ενημερώνονται και να έχουν πρόσβαση σε μια σειρά πληροφοριών και σε ενημέρωση.

- Μια ακόμη παράμετρος είναι η σταδιακή προσέλκυση μαζικού τουρισμού και η απώλεια της μοναδικής ταυτότητας μιας περιοχής. Παράλληλα, σημειώνονται επιπτώσεις και στο περιβάλλον, καθώς η επιβάρυνση δεν αποκαθίσταται παρά την οικονομική κίνηση και τα τέλη. Η φέρουσα ικανότητα (έννοια που προέκυψε τη δεκαετία του 1960 στις ΗΠΑ) κάθε τόπου σημαίνει (δηλώνει) το μέχρι πού μπορεί να επιβαρύνεται με κόσμο και ενέργειες ένα οικοσύστημα. Όλες οι ΠΔ, σε αστικό και κυρίως σε φυσικό περιβάλλον με εκτεταμένο πολιτιστικό απόθεμα, οφείλουν να τηρούν τις αρχές της αειφορίας του οικοσυστήματος. Κάθε ΠΔ οφείλει εξ αρχής να ενσωματώνεται ισόρροπα στις υπάρχουσες δομές και λειτουργίες.
- Οι φορείς διαχείρισης δεν διαθέτουν εξειδικευμένο και έμπειρο προσωπικό, ούτε και το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο, καθώς παρατηρούνται έλλειψη στρατηγικού σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης αλλά και εποχικότητα επισκεψιμότητας.
- Στα περισσότερα μνημεία δεν υπάρχει διάθεση νερού, σημεία ξεκούρασης, WC, μέριμνα για τραυματίες με φαρμακευτικό κιτ κ.ο.κ.
- Απουσιάζει το ηλεκτρονικό εισιτήριο, οι στατιστικές για το είδος και την πρόσληψη κοινού, η θωράκιση των μνημείων με τεχνολογικά μέσα και καινοτόμα προγράμματα. Έτσι, δεν πιστοποιούνται πάντοτε η εμπειρία που αποκομίζει ο επισκέπτης ούτε τα αδύνατα σημεία της διαδικασίας για να βελτιωθούν.
- Η απουσία ενδιαφέροντος από την τοπική κοινότητα για την αξιοποίηση και προστασία των φυσικών και πολιτιστικών πόρων δεν αφήνει πολλά περιθώρια ανάπτυξης και αειφορίας. Εφόσον δεν έχει πειστεί ή δεν εμπλέκεται ενεργά η κοινότητα με επιχειρήσεις και συνδιαχείριση, η ΠΔ δεν μπορεί να σταθεί.

4.7 Περιπτώσεις πολιτιστικών διαδρομών

Το έργο “Coastal Heritage Network – CoHeN” συγχρηματοδοτήθηκε από το διασυνοριακό στρατηγικό πρόγραμμα Interreg V/A Ελλάδα-Ιταλία 2012-2020, στο πλαίσιο του Άξονα Προτεραιότητας 2 – Ολοκληρωμένη Περιβαλλοντική Διαχείριση με συνολικό προϋπολογισμό 6.420.600,00 ευρώ. Η χρηματοδότηση από την ΕΕ ανήλθε σε 5.457.510,00 ευρώ για μια διαδρομή που στόχο έχει την περίληψη και ανάδειξη μνημείων κατά μήκος της Αδριατικής και του Ιονίου. Το ανέλαβε το ΥΠΠΟΟΑ και η Περιφέρεια της Απουλίας. Τα ενταγμένα μνημεία από την Ελλάδα είναι τα Κάστρα Ναυπάκτου και Βόνιτσας, το Φρούριο Ακτίου, το Κάστρο Χλεμούτσι/Clermont, τα Κάστρα Ηγουμενίτσας και Μαργαριτίου, το Παλαιό και Νέο Φρούριο Κέρκυρας και τα περιφερειακά Φρούρια Αγγελόκαστρου, Γαρδικίου και Κασσιώπης, ενώ από την Περιφέρεια Απουλίας: ο Πύργος San Felice, ο Πύργος Πιέτρα, ο Πύργος Calderina, ο Φάρος San Cataldo, ο Φάρος Punta Palascia και ο Φάρος San Giovan.

Εικόνα 4.1 Το «Δίκτυο Παράκτιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (CoHeN) είναι ένα στρατηγικό έργο που χρηματοδοτείται από το Πρόγραμμα Interreg V-A Greece-Italy 2014-2020. Στόχος του είναι η προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού μέσω της αξιοποίησης της Αδριατικής-Ιόνιας Παράκτιας Διαδρομής, που θα δημιουργήσει ένα δίκτυο σημαντικών μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς κατά μήκος της διασυννοριακής περιοχής.

(Πηγή: <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=4332>)

Κύριος στόχος του έργου είναι η προστασία και η προβολή των ενταγμένων μνημείων με σκοπό την προσέλκυση πολιτιστικών τουριστών σε ολόκληρο το έτος για την οικονομική ενίσχυση των τοπικών κοινοτήτων. Το στρατηγικό έργο φιλοδοξεί επίσης:

- να αυξήσει την ελκυστικότητα των εμπλεκόμενων περιοχών, καθορίζοντας ένα κοινό μοντέλο πολιτιστικής διαχείρισης·
- να ενισχύσει τις συμμετοχικές διαδικασίες, εμπλέκοντας δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς του πολιτισμού και του τουρισμού, καθώς και τις τοπικές κοινωνίες· και
- να βελτιώσει την εμπειρία των επισκεπτών, αναζωογονώντας με βιώσιμο τρόπο το ιστορικό παρελθόν των εμπλεκόμενων περιοχών.

Επομένως, οι δύο εταίροι παρεμβαίνουν σε πολιτιστικές υποδομές και ιστορικά τοπία, όπως σε φρούρια, καστροπολιτείες, φάρους και πύργους της Αδριατικής και του Ιονίου, προκειμένου να πιστοποιηθεί η αλληλεπίδραση των κατοίκων των διάφορων περιοχών εδώ και αιώνες. Χρησιμοποιούν καινοτόμα μέσα και σχήματα διαχείρισης.

Σε όλες τις ΠΔ του Συμβουλίου της Ευρώπης φαίνεται η προσπάθεια να αναδειχθεί και να καλυφθεί μια σειρά από θεματικές με εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα, η αρχιτεκτονική και η κληρονομιά της ρωμαϊκής περιόδου που εκτείνεται σε οκτώ χώρες προσεγγίζεται από τη διαδρομή “Transromanica”, η οποία προωθεί την αρχιτεκτονική ρομανική κληρονομιά μεταξύ Βαλτικής και Μεσογείου, ενώ η διαδρομή “Iter Vitis” προωθεί την οινική κληρονομιά και την πλευρά της γαστρονομίας.

Οι ευρωπαϊκοί δρόμοι του Μότσαρτ, η πολιτιστική διαδρομή της χανσεατικής ένωσης στη Βόρεια Ευρώπη, διαδρομές που περπατούν και αφηγούνται τις ζωές των αγίων, όπως αυτή της ζωής του Αγίου Μαρτίνου από την πλευρά της θρησκείας, που συνήθως είναι ένα ιδιαίτερο ευαίσθητο θέμα, ιστορικές διαδρομές με διάσημα γεγονότα-εκδηλώσεις, όπως αυτές των αναπαραστάσεων μαχών, ιστορικές προσωπικότητες και κινήματα, ξετυλίζουν το νήμα της πλούσιας ευρωπαϊκής ιστορίας και τις κουλτούρες που τη συγκροτούν.

4.7.1 Ιστορικές οδοί και άξονες στην Αττική για τη δημιουργία ΠΔ

Η περίπτωση της Ιεράς Οδού στην Αττική αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη λειτουργία μιας διαδρομής στον αστικό, κατά κύριο λόγο, ιστό αρκετών δήμων, που, παρότι έχει ωριμάσει με μελέτες και διαβούλευση, δεν έχει ακόμη προκύψει. Η Ιερά Οδός είναι σε χρήση από την αρχαιότητα, ενώνοντας την Αθήνα με την Ελευσίνα, και στα 22 χιλιόμετρά της συναντάμε το αρχαίο νεκροταφείο του Κεραμεικού, παλιά εργοστάσια και βιομηχανικά κελύφη, το Δρομοκαΐτειο Ίδρυμα, νεοκλασικά κτίρια, τον αρχαίο Ελαιώνα, τη Μονή Δαφνίου, έναν βοτανικό κήπο, ένα Ιερό της Αφροδίτης, τη λίμνη Κουμουνδούρου των πρώτων νεκρών του Πελοποννησιακού Πολέμου, τη ρωμαϊκή γέφυρα στον Κηφισό, απομεινάρια ελληνιστικών επαύλεων κ.ο.κ.

Οι δήμοι και το ΥΠΠΟΑ συμφωνούν στην ενοποίηση της αισθητικής του χώρου, στη διασφάλιση κοινής πρόσβασης και στην ανάδειξη προκειμένου να προκύψει ισορροπημένη προβολή κάθε ιστορικής περιόδου. Η «Μελέτη Ενοποίησης, Ανάδειξης Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων με Στοιχεία Αστικής Ανάπλασης» προτείνει την ανάδειξη της Ιεράς Οδού από την αφετηρία της στην Ιερά Πύλη του Κεραμεικού μέχρι την απόληξή της στον αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας, με όλα τα συνδεδεμένα πολιτιστικά σημεία.

Η ΠΔ της Ιεράς Οδού είναι μια ευκαιρία αξιοποίησης ενός συνόλου με μνημεία από την πρώτη αρχαιότητα έως την πρόσφατη ιστορία, ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής κτιριακά σύνολα αλλά και φυσικές διαδρομές και μονοπάτια στη φύση. Διάσπαρτη με ερείπια και ευρήματα από τον αρχαίο δρόμο, ιερά, σπήλαια και ταφικά μνημεία, η Ιερά Οδός προσφέρεται να μετατραπεί σε πόλο έλξης για τον επισκέπτη της Αθήνας.

Πέρα από τις αποκαταστάσεις και τους ευπρεπισμούς σε χώρους και μνημεία, προτείνεται να συνταχθεί ένας ψηφιακός οδηγός και μια ενημερωμένη ιστοσελίδα για να καταστεί καθολικά προσιτή και προσβάσιμη κάθε γνώση γύρω από τη μακραίωνη ιστορία της Ιεράς Οδού.

Αντίστοιχα, ο άξονας της οδού Πειραιώς από την Ομόνοια μέχρι το λιμάνι του Πειραιά έχει προταθεί με σειρά μελετών για μια διαδρομή με ενοποίηση χώρων και πρωτίστως να κυριαρχεί το πολιτιστικό πρόσημο στο αφήγημα μιας πανάρχαιας οδού με εμπορικές και πολιτιστικές δράσεις.

Χάρη στην ιστορία, τη μυθολογία και τις παραδόσεις, η χώρα μας διαθέτει πολλές έννοιες, γεγονότα, τοπωνύμια και ονόματα τα οποία θα έδιναν έναν επώνυμο και ελκυστικό τίτλο-περιεχόμενο σε αντίστοιχο τουριστικό και εκπαιδευτικό προϊόν. Ο Μέγας Αλέξανδρος, ο Οδυσσεύς, ο Όμηρος, ο Μίνωας και ο Θησεύς, ο Μοριάς του 1821, οι πειρατές του Αιγαίου, τα «βήματα» του Αποστόλου Παύλου, η Εγνατία Οδός και τόσοι

άλλοι ιστορικοί πυρήνες θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αρχή του μίτου που θα ξετυλίξει μια πολιτιστική διαδρομή στον χώρο και στον χρόνο.

Πολλές από αυτές τις θεματικές έννοιες έχουν ωριμάσει στη δημόσια διαβούλευση για την επίρρωση της τουριστικής προβολής κάποιων περιφερειών, ωστόσο η πιστοποίηση απαιτεί περισσότερο συντονισμό και συνέργειες. Επίσης, σε συνεργασία με γειτονικές περιφέρειες είναι εφικτές η αναπαράσταση και η αφήγηση του τρόπου ζωής από το πρόσφατο ή το απώτερο παρελθόν (ενδεικτικά η νομαδική ζωή και η κουλτούρα των Σαρακατσάνων ή των Βλάχων στα Βαλκάνια).

Οι ΠΔ, αξιοποιώντας τη δυναμική και τις σύγχρονες ανάγκες κάθε τόπου σε συνδυασμό με την ήδη υπάρχουσα τεχνογνωσία και τη διεθνή εμπειρία για το στήσιμο και την καλή πρακτική των πολιτιστικών εργαλείων, αποτελούν μια πλήρη ατζέντα. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η τεχνολογία δεν αποδυναμώνουν αλλά ενεργοποιούν πιο άμεσα και πιο προσιτά τις ΠΔ.

4.8 Ψηφιακή στρατηγική για την πολιτιστική διαδρομή

Το πολιτιστικό πεδίο προσφέρεται για την εφαρμογή ψηφιακών πολιτικών και τη χρήση καινοτόμων εργαλείων. Ο ψηφιακός πολιτισμός αποτελεί πραγματικότητα και το πλαίσιο εξελίσσεται και αναπτύσσεται ταχύτατα αλλάζοντας το εύρος και την επίδραση κάθε μέσου άσκησης πολιτιστικής διαχείρισης. Σχετικά με την επιτυχία της πολιτιστικής διαδρομής στον χώρο και στον χρόνο, απαιτούνται ο σχεδιασμός και η σταδιακή εφαρμογή μιας απλής, κατανοητής και συνεκτικής ψηφιακής στρατηγικής, η οποία θα αγκαλιάζει και θα διέπει το σύνολό της, για παράδειγμα το φυσικό τοπίο, το αρχαιολογικό περιβάλλον, τα μνημεία, το μουσείο και ένα φεστιβάλ που μπορεί να εντάσσονται σε μία ΠΔ. Οι ψηφιακές δράσεις αφορούν τα εξής:

- Υλοποίηση των βασικών υποδομών πληροφορικής (σύγχρονες καλωδιώσεις στα κτήρια, οθόνες αφής και προβολής, wifi δικτυακές υποδομές, διαδραστικά media lounges, digital signage διάθεση περιεχομένου της πολιτιστικής διαδρομής και της ευρύτερης περιοχής, χαρτογραφήσεις διαδρομών κ.ά.).
- Παραγωγή ψηφιακού περιεχομένου (2D & 3D, οπτικοακουστικού περιεχομένου κ.ά.).
- Χρήση ψηφιακών τεχνολογιών, με το Διαδίκτυο και την online πρόσβαση στα εκθέματα του μουσείου και της πολιτιστικής διαδρομής για να προσεγγίσουν τους επισκέπτες. Την ψηφιοποίηση, ψηφιακή τεκμηρίωση και την τρισδιάστατη ψηφιακή απεικόνιση και απόδοση των ευρημάτων.
- Virtual Tours με χρήση φωτογραφικών Πανοραμάτων 360°. Την ανάπτυξη Εικονικών Τουριστικών Περιηγήσεων, μαζί με την απόθεση των αρχαιολογικών χώρων και λοιπών σημείων ενδιαφέροντος ως σημείων θέασης και τη δημιουργία εικονικών ξεναγήσεων με τη χρήση 360° πανοραμικών φωτογραφιών.
- Δημιουργία ψηφιακής διαδραστικής χάρτας ολόκληρου του εύρους της ΠΔ με χρήση σύγχρονων ψηφιακών μορφών αναπαράστασης, οι οποίες συνδέονται με τις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνίας (ΤΠΕ) και τα ψηφιακά μέσα για την ανάδειξη και προβολή της ΠΔ.
- Ψηφιακό-εικονικό μουσείο. Το μουσείο ενός αρχαιολογικού χώρου ή ενός δήμου παρουσιάζεται και ψηφιακά.
- Ψηφιακή αναπαράσταση με την προβολή ολογράμματος, π.χ. μιας αρχαίας τραγωδίας, ενός ντόπιου καλλιτέχνη κ.ο.κ.
- Ανάπτυξη εξειδικευμένης και διαδραστικής ιστοσελίδας ως κεντρικής πλατφόρμας ενημέρωσης και προβολής της διαδρομής πολιτισμού (π.χ. «από την στην») με αναφορές σε όλα τα σημεία της πολιτιστικής διαδρομής και σε παράλληλες δραστηριότητες και εκδηλώσεις.

4.9 Στρατηγική προώθησης και προβολής πολιτιστικής διαδρομής

Η διαμόρφωση και υιοθέτηση μιας ολοκληρωμένης, ενιαίας και συνεκτικής στρατηγικής προώθησης και προβολής είναι εξίσου απαραίτητες και επίσης άπτονται των νέων μέσων και των διαδικτυακών υπηρεσιών του ψηφιακού πολιτισμού. Η διάχυση της πληροφορίας και η ενημέρωση σε πολλαπλά κοινά αφορούν το σύνολο

μιας πολιτιστικής διαδρομής αλλά και τα επιμέρους στοιχεία της, δηλαδή τους αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία, το μουσείο, το φεστιβάλ, τις παραδοσιακές και σύγχρονες εκδηλώσεις και τα υπόλοιπα στοιχεία. Η επικοινωνιακή πολιτική προϋποθέτει:

- σχέδιο Επικοινωνίας με διακριτό δημιουργικό για έντυπο-ψηφιακό υλικό και προϊόντα (έντυπο υλικό: φυλλάδια, αφίσες, σε ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά, ιταλικά και γερμανικά)·
- χρήση της ιστορίας αφήγησης (storytelling) της διαδρομής στις ξεναγήσεις, στα ηλεκτρονικά μέσα κ.λπ.·
- εφαρμογή ακουστικής ξενάγησης Audio Guide, ώστε να συμπεριληφθεί στην ιστοσελίδα·
- προβολή της ιστοσελίδας της διαδρομής·
- πλήρη αξιοποίηση κοινωνικών δικτύων για ενέργειες παρουσίασης-προώθησης·
- εναρκτήριο γεγονός της διαδρομής (Launching event)·
- «ταξίδια εξοικείωσης», δηλαδή παροχή δωρεάν τουριστικών πακέτων σε ειδικούς του τουρισμού (tour operators και bloggers) προκειμένου να τα διαφημίζουν και να τα προβάλλουν·
- εφαρμογή του υφιστάμενου σχεδίου προώθησης και συντονισμός και με το σχέδιο προώθησης της Περιφέρειας Πελοποννήσου·
- προβολή της διαδρομής με τη συνδρομή, τη συνεργασία και τη συγχρηματοδότηση του Ιδιωτικού Τομέα (έντυπα, μέριμνα για τη διοργάνωση εκδηλώσεων κ.λπ.)·
- στοχευμένη προβολή και προώθηση της πολιτιστικής διαδρομής σε μεγάλες εταιρείες κρουαζιέρας, εξειδικευμένους T.Os και ταξιδιωτικά γραφεία κ.ά.

Σημαντικό συστατικό στοιχείο είναι η προβολή να περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές ομάδες και όχι μόνο τα είδη επισκεπτών και τουριστών. Η συμπερίληψη είναι βασικός κανόνας, δηλαδή να συμμετέχουν και να μπορούν να παραστούν με φυσικό ή ψηφιακό τρόπο όλα τα μέλη της κοινότητας αδιακρίτως. Πέρα από τις παρεμβάσεις στις υποδομές και τον ψηφιακό μετασχηματισμό, η προβολή πρέπει να φτάνει σε ολόκληρο το κοινωνικό φάσμα, ώστε να διασφαλίζεται η ισότιμη συμμετοχή του καθενός στην πολιτιστική ζωή.

4.10 Οικονομική στήριξη των πολιτιστικών διαδρομών

Η οικονομική υποστήριξη μιας διαδρομής που αποτελεί έναν συνδυασμό τεχνών και επιστημών επιτυγχάνεται πρωτίστως από κοινοτικούς πόρους που έχουν συγκεντρωθεί ακριβώς για αυτόν τον σκοπό. Πιο συγκεκριμένα, το Creative Europe Programme (Πρόγραμμα Δημιουργικής Ευρώπης) αποσκοπεί στη διαιώνιση και στη διασφάλιση του ευρωπαϊκού πολιτισμού με τη χρήση των νέων ψηφιακών μέσων στα πολιτιστικά δρώμενα.

Υπάρχουν αρκετά ευρωπαϊκά προγράμματα που χρηματοδοτούν την προβολή και τη διάχυση της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως: το πρόγραμμα Erasmus «Εμπλουτίζουμε την πολιτιστική μας κληρονομιά» (Enriching our cultural heritage), το Horizon Europe για την έρευνα στον πολιτισμό και την πολιτιστική κληρονομιά, το Interreg “Connecting Cultures, Connected Citizens”, τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ), που υποστηρίζουν αντίστοιχες πρωτοβουλίες κ.ά.

Σημαντικό ρόλο έχουν το εκάστοτε κράτος μέλος και η τοπική αυτοδιοίκηση. Η συνεισφορά και η υποστήριξη κάθε Περιφέρειας αποτελούν τον πιο σημαντικό κρίκο για την προβολή και την αναγνωσιμότητα του όλου εγχειρήματος. Σε αρκετές από τις ΠΔ, που ήδη λειτουργούν επιτυχώς, παρατηρείται η σύμπραξη του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα (ΣΔΙΤ) και η συμμετοχή ιδιωτικών ιδρυμάτων και φορέων, όπως το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ιδρυμάτων (European Foundation Centre) στις Βρυξέλες με περίπου 200 μέλη, η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας Περιβάλλοντος και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, εταιρείες τουρισμού, πολιτιστικά σωματεία κ.ά. Από κοινού μπορούν να διασφαλίζουν και να ενισχύουν οικονομικά την υλοποίηση διαδρομών μικρής ή μεγάλης κλίμακας.

Τέλος, ανάγκες προβολής και επικοινωνίας και μικρότερα υποστηρικτικά έργα, π.χ. για την προσβασιμότητα και εξυπηρέτηση του κοινού, μπορούν να καλυφθούν από υπουργεία, ενδεικτικά το Υπουργείο Εξωτερικών ή το Υπουργείο Τουρισμού, με τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού, αλλά και με χορηγίες από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις που κατά κύριο λόγο εμπλέκονται και ωφελούνται.

4.11 Επίλογος

Οι ΠΔ αναδεικνύουν άμεσα και αδιαμεσολάβητα όλα τα πολιτιστικά στοιχεία μιας περιοχής και τα επιλεγμένα χαρακτηριστικά του τόπου σε ένα δίκτυο πολιτιστικών και φυσικών αγαθών, δράσεων και υπηρεσιών στον επισκέπτη. Αποτελούν την εφαρμοσμένη πρακτική προσέγγισης της πολιτιστικής κληρονομιάς σε κάθε έκφανση και μορφή. Ο επισκέπτης δέχεται χωρίς να κοπιάσει ιδιαίτερα ένα σύνολο εικόνων και γνώσεων, δράσεων και παραστάσεων, οι οποίες αποδίδονται με τον πλέον μεθοδικό και μελετημένο τρόπο.

Προσφέρεται στο κοινό μια σειρά παροχών και ένα προϊόν βασισμένο σε πολλούς παράγοντες και ισορροπίες. Ο κεντρικός πυρήνας, που από μόνος του αρκεί για την προσέλκυση του κόσμου, είναι τα μνημεία και τα κατάλοιπα, που αφηγούνται το παρελθόν, και τα ποιοτικά ιστορικά τοπόσημα, αποδομένα στον επισκέπτη με συστηματικό τρόπο, επιστημονική μέθοδο, ασφάλεια αλλά και με μια ποιητική διάσταση. Η ερμηνεία του παρελθόντος διαθέτει έναν δυναμικό χαρακτήρα και τα κείμενα που την περιγράφουν απαιτούν υψηλή ποιότητα, επιστημονική διασφάλιση στην πληροφορία και απλή αλλά δυνατή «γλώσσα». Ο Γάλλος ιστορικός Fernand Braudel αναφέρει στο έργο του ότι ο πολιτισμός της Μεσογείου είχε τα σύνορά του μέχρι εκεί όπου φυτρώνει η ελιά (υπάρχει αντίστοιχη ΠΔ).

Ο κοινός παρονομαστής των πολιτιστικών στοιχείων, π.χ. των μνημείων που συνιστούν μια διαδρομή, οφείλει να είναι ένας ελκυστικός παρονομαστής, δηλαδή ένα θέμα με οικουμενικό χαρακτήρα και ιστορικές προεκτάσεις που αγγίζει το ευρύ κοινό. Στην έκθεση για τις πολιτιστικές διαδρομές (UNWTO, 2015), εκτός από το κεντρικό αφήγημα και τη διακριτή ταυτότητα, δίνεται βαρύτητα στην ουσιαστική και διαρκή εμπλοκή των κοινοτήτων από την αρχή του εγχειρήματος. Η τουριστική αγορά και οι τοπικές επιχειρήσεις είναι ένας σημαντικός κρίκος στον τουριστικό σχεδιασμό και στην αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων.

Έγινε αναφορά στη σύνταξη ολοκληρωμένου σχεδίου διαχείρισης, σε έναν ευέλικτο φορέα διαχείρισης της διαδρομής, στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη προβολή μέσω ταξιδιωτικών εταιρειών και πρακτορείων, στην αξιοποίηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των ψηφιακών εργαλείων, στην παροχή νέων προϊόντων και υπηρεσιών και στη βελτίωση των υπαρχόντων (π.χ. οδικό ή άλλο δίκτυο) για το στήσιμο και τη βιωσιμότητα μιας διαδρομής. Αντίστοιχα, δόθηκε προτεραιότητα στη στενή και αμοιβαία συνεργασία όλων των φορέων με την τοπική κοινωνία για τα μέγιστα οφέλη.

Η χώρα μας προωθεί συστηματικά τη λειτουργία πολιτιστικών διαδρομών, ωστόσο διαθέτει ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Έχει αναξιοποίητο δυναμικό πολιτιστικών διαδρομών, παρά τις αναγνωρισμένες θετικές επιπτώσεις για τις τοπικές προπαντός μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και τη συνεισφορά στη δημιουργία εσόδων από τουρισμό. Ο τουρισμός επιτυγχάνεται και στηρίζεται στη μοναδική και αυθεντική πολιτισμική κληρονομιά και στις παραδόσεις κάθε περιοχής.⁴⁵

Οι διαδρομές αποτελούν ουσιαστικά δικτύωση της πολιτιστικής κληρονομιάς, οργάνωσης και καταγραφής του περιεχομένου της, προστασίας και διασφάλισής του, όπως επίσης και της διάχυσης της ύπαρξης και των διαχρονικών νοημάτων του. Περιγράφουν και δίνουν τη δυνατότητα να βιώσει κανείς μία πτυχή της ιστορικότητας και της παρελθοντικής διάστασης ενός μέρους που άκμασε σε συγκεκριμένη στιγμή και ιστορικό πλαίσιο. Η κοινωνική συνοχή και η οικονομική πρόοδος στα μέρη που τις υιοθετούν έπονται ως μία από τις θετικές συνέπειες της λειτουργίας τους.

Συμπερασματικά, η δημιουργία περισσότερων ΠΔ στη χώρα μας θα συμβάλει όχι μόνο στις κατά τόπους περιφέρειες, αλλά και στην τουριστική οικονομία, με την αύξηση των κερδών και τη μείωση της ανεργίας. Κατά κύριο λόγο θα ωφελήσει τα ίδια τα μνημεία και τους ψιθύρους της ιστορίας ώστε να αφηγηθούν και πάλι την πορεία τους, εκείνη που σε κάποια δεδομένη χρονική στιγμή άλλαξε τον τόπο τους, τον έκανε για λίγο ή πολύ επίκεντρο και σημείο αναφοράς.

Οι ΠΔ θα εξασφαλίσουν τις απαραίτητες συνθήκες ώστε θρύλοι, συνήθειες, πανηγύρια, ερείπια και αρχαία κατάλοιπα, μεταξύ άλλων αξιών και ιδεών, θα φροντιστούν, θα καθαριστούν, θα έχουν φύλαξη και συντήρηση, θα ενωθούν με άλλα που επηρεάστηκαν και γεννήθηκαν πάνω σε αυτά, για να επιδράσουν στη συλλογική συνείδηση της χώρας και να διαμορφώσουν την ταυτότητα εκείνων που τα οικειοποιούνται, στιγμιαία ή μακροπρόθεσμα.

Με την ανάπτυξη των πολιτιστικών διαδρομών επιχειρείται να αναπτυχθεί η συμμετοχή στα πολιτιστικά δρώμενα και στις ποιοτικές τουριστικές προτάσεις μιας περιοχής, ταυτόχρονα με την ενθάρρυνση συμμετοχής της κοινωνίας σε αυτές και με όρους αειφορίας και σεβασμού.

⁴⁵ OECD Tourism Papers 2015/01. A Review of Effective Policies for Tourism Growth.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Αυγερινού-Κολώνια, Σ. (1995). Πολιτιστικές τουριστικές διαδρομές, δρόμοι διαλόγου και ανάπτυξης. *Σύγχρονα Θέματα*, 18(55), 104-111.
- Αυγερινού-Κολώνια, Σ., & Τουφεγγοπούλου, Α. (2012). Ο σχεδιασμός της πολιτιστικής κληρονομιάς με όρους βιωσιμότητας. Οι επιπτώσεις του στην τουριστική εικόνα και την ανάπτυξη του αστικού χώρου, μέσα από την εμπειρία της Κέρκυρας. Στο Α. Defner & Ν. Karachalis (επιμ.), *Marketing and Place Branding: The International Experience and the Greek Reality* (pp. 432-449). University of Thessaly Publications.
- Aston, M., & Rowley, T. (1974). *Landscape Archaeology*. David & Charles.
- Baker, K. (2013). *Information Literacy and Cultural Heritage: a proposed generic model for lifelong learning*. Chandos Publishing.
- Berki, M., & Csapó, J. (2008). The Geographical Basis for the Development of Thematic Routes. In D. Lóczy, J. Tóth, & A. Trócsányi (eds), *Progress in Geography in the European Capital of Culture 2010*. University of Geography, University of Pécs. *Geographica Pannonica, Nova* 3(1), 161-173.
- Berti, E. (2013). Cultural Routes of the council of Europe: New Paradigms or the Territorial Project and Landscape. *Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, European Institute of Cultural Routes.
- Birksted, J. (2000). *Landscapes of memory and experience*. Spon Press.
- Brown, L. (2013). Tourism: A catalyst for existential authenticity. *Annals of Tourism Research*, 40(1), 176-190.
- Γκαντούνα, Ε. (2013). *Δικτύωση τόπων πολιτιστικής κληρονομιάς: Η περίπτωση του Δήμου Ελασσόνας*. Πτυχιακή εργασία. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Cojocariou, S. (2015). The Development of Cultural Routes: A Valuable Asset for Romania. *Procedia Economics and Finance*, 32, 959-967. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115015543>
- Council of Europe (2015). *Cultural Routes management: from theory to practice*. Council of Europe Publishing.
- Council of Europe (2022). *Routes of the Olive Tree*. <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-routes-of-the-olive-tree>
- Craik, J. (2002). *The Culture of Tourism, Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. Routledge.
- Cros, H. (2001). A new model to assist in planning for sustainable cultural heritage tourism. *International Journal of Tourism Research*, 3(2), 165-170.
- Costa, M., & Carneiro, M. J. (2020). The influence of interpretation on learning about architectural heritage and on the perception of cultural significance. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1-20. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14766825.2020.1737705>
- Δέφνερ, Α. (1999/2004). Πολιτιστικός τουρισμός και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου: Η επίδραση στις λειτουργίες των πόλεων. Στο Δ. Οικονόμου & Γ. Πετράκος (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής* (σσ. 117-155). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Du Cros, H., & McKercher, B. (2015). *Cultural Tourism*. Routledge.
- Góral, A. (2016). *Cultural routes as a medium for changes in regions*. Conference: 5th International Conference on Heritage and Sustainable Development. https://www.researchgate.net/publication/305657867_Cultural_routes_as_a_medium_for_changes_in_regions
- Henderson, V., Squires, T., Storeygard, A., & Weil, D. (2018). The Global Distribution of Economic Activity: Nature, History and the Role of Trade. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(1), 357-406.

- Higher Institute on Territorial Systems of Innovation – SITI. (2016). *Community Engagement in Cultural Routes*. Work Paper Deliverable T.1.1.1. Version 1, 12 2016.
- ΙΝΣΕΤΕ. (2015). Μελέτη εξειδίκευσης των τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών ανά κατηγορία προορισμού – Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου. Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων.
- ΙΝΣΕΤΕ. (2021). *Βασικά Τουριστικά Μεγέθη της Περιφέρειας Βόρειου Αιγαίου*. Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων.
- Zabini, E. (2012). Cultural Routes and Intangible Heritage, *AlmaTourism*, 5, 59-80. <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/3188>
https://www.researchgate.net/publication/307704584_Cultural_Routes_and_Intangible_Heritage
- Καραβασίλη, Μ., & Μικελάκης, Ε. (2011.) Πολιτιστικές Διαδρομές: Προς μία ερμηνευτική του «Πολιτισμικού Τοπίου» με αναπτυξιακή προοπτική. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 71.
- Λάππα, Α. (2016). Διαχείριση Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Η Περίπτωση των Μεταβυζαντινών και Νεότερων Κοσμικών Μνημείων στην Αρκαδία.
- Mangialardi, G., Corallo, A., Esposito, M., Fortunato, L., Monastero, A., & Schina, L. (2016). An integrated and networked approach for the cultural heritage lifecycle management. *ENCATC Journal of Cultural Management and Policy*, 6(1), 80-95.
- Majdoub, W. (2010). Analyzing cultural routes from a multidimensional perspective. *Almatourism – Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 1(2), 29-37. <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/2029> <https://almatourism.unibo.it/article/view/2029>
- Martorell Carreño, A. (2003). Cultural routes: Tangible and intangible dimensions of cultural heritage. In 14th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites', 27-31 oct 2003, Victoria Falls, Zimbabwe. http://openarchive.icomos.org/id/eprint/473/1/A1-5_-_Martorell.pdf
- Murray, M., & Graham, B. (1997). Exploring the Dialectics of Route-based Tourism: the Camino de Santiago. *Tourism Management*, 18(8), 513-524. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(97\)00075-7](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(97)00075-7)
- Προσύλης, Χ. (2015). Σύγχρονη πολιτισμική-καλλιτεχνική δημιουργία, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη. Στο Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Α., Καραχάλης, Ν., Μάσχα, Ε., Μούλιου, Μ., Παπαδάκη, Μ., Προσύλης, Χ., & Τουλούπα, Σ. (2015). *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394>
- Pattanaro, G., & Pistocchi, F. (2016). Linking Destinations Through Sustainable Cultural Routes. *Symphonya Emerging Issues in Management*, 1, 8396. <https://symphonya.unicusano.it/article/view/2016.1.09pattanaro.pistocchi>
- Peroff, D. M., Deason, G. G., Seekamp, E., & Iyengar J. (2017). Integrating frameworks for evaluating tourism partnerships: An exploration of success within the life cycle of a collaborative ecotourism development effort. *Journal of Recreation and Tourism*.
- Richards, G. (2011). Cultural tourism trends in Europe: a context for Tourism trends: Tourism, culture and cultural routes. In *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness* (pp. 21-39). Council of Europe Publishing.
- Robinson, M., & Andersen, H. (eds.) (2004). *Literature and Tourism: Essays in the Reading and Writing of Tourism*. Thomson International.
- ΣΕΤΕ. (2020). *Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου: Ετήσια Έκθεση Ανταγωνιστικότητας και διαθρωτικής προσαρμογής στον τομέα του τουρισμού για το έτος 2019*. Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων.
- Σκουρής, Π., & Τροβά, Ε. (2003). Προστασία αρχαιοτήτων και της πολιτιστικής κληρονομιάς: Ο Ν. 3028/2002. Σάκκουλας.
- Thomas, L., & Middleton, J. (2003). *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*. Gland: IUCN.

- Thomas, R., & Wood, E. (2015). The Absorptive Capacity of Tourism Organisations. *Annals of Tourism Research*, 54, 84-99.
- Timothy, D. J., & Olsen, D. H. (eds) (2006). *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. Routledge.
- Trono, A. (2015). Politics, Policy and Practice of Religious Tourism. In R. Raj & K. Griffin (eds), *Religious Tourism and Pilgrimage Management*. (pp. 16-36). An International Perspective, CABI publisher.
- Trono, A. (2019). Designing cultural tourism experiences as a self-reinforcing system. In D. A. Jelincic & Y. Mansfeld (eds), *Creating and Managing Experiences in Cultural Tourism*. World Scientific.
- UNWTO and Agencia de Turismo de las Islas Baleares (ATB). (2015). *Global Report on Cultural Routes and Itineraries*. Affiliate Members Report: Volume twelve.
- Webb, D. (2002). *Medieval European pilgrimage, c.700-c.1500*. Palgrave.
- Zabbini, E. (2012). Cultural Routes and Intangible Heritage. *AlmaTourism – Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 5, 5980. <https://almatourism.unibo.it/article/view/3188>

Κεφάλαιο 5

ΥΠΠΟΑ και πολιτιστική κληρονομιά

Εποπτευόμενοι φορείς και δίκτυα πολιτιστικών οργανισμών

Σύνοψη

Στο παρόν κεφάλαιο μελετώνται η διάρθρωση και η λειτουργία των υπηρεσιών του ΥΠΠΟΑ σε σχέση με τις αρχαιότητες, την υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τη σύγχρονη δημιουργία. Επίσης, εξετάζονται ποια είναι η σημερινή δομή και ο τρόπος λήψης αποφάσεων, ποια τα εργαλεία και το νομοθετικό πλαίσιο. Ενδεικτικά, το ΝΠΔΔ Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, πλέον Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων, τελεί υπό αναδιάρθρωση τα τελευταία τρία χρόνια, εφόσον αποτελεί το κυριότερο χρηματοδοτικό εργαλείο για το Υπουργείο. Προτείνονται συνολικά ρυθμίσεις και προτάσεις από τη διεθνή βιβλιογραφία και το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Η οικονομική κρίση έδωσε την ευκαιρία σε δίκτυα πολιτιστικών οργανισμών να διευρύνουν τη δράση τους και να συνεργαστούν με τον δημόσιο πολιτιστικό χώρο. Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς έχτισε ένα σύνολο Μουσείων ανά την επικράτεια, το ΚΠΠΣΝ λειτούργησε τον μεγαλύτερο πολιτιστικό πολυχώρο (Πάρκο, ΕΛΣ, Εθνική Βιβλιοθήκη), η Στέγη Τεχνών και Γραμμάτων παρουσίασε στην Επίδαυρο μια διεθνή παραγωγή κ.ο.κ. Βλέπουμε τις καλές πρακτικές αυτών των πολιτικών.

Επιπρόσθετα, αναλύεται το πολιτιστικό περιβάλλον όπως έχει διαμορφωθεί, τα δίκτυα του δημόσιου και μη κρατικού τομέα, το πλαίσιο στο οποίο αντιμετωπίζεται το πολιτιστικό πεδίο εν γένει στη χώρα μας.

Προαπαιτούμενη γνώση

Κατανόηση και γνώση των βασικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και των πιθανών τρόπων αξιοποίησής της.

5 Έλεγχος και εποπτεία του πολιτιστικού τοπίου στην Ελλάδα

Μνημεία, κτιριακά σύνολα και τόποι συνοψίζουν το περιεχόμενο της παγκόσμιας κληρονομιάς, σύμφωνα με τη Σύμβαση περί Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Σε αυτές τις τρεις κατηγορίες εντάσσονται συνολικά τα ιστορικά στοιχεία του παρελθόντος σε κάθε τους μορφή. Στην Ελλάδα, το αρμόδιο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού φέρει την αποκλειστική ευθύνη της εποπτείας και του συντονισμού για κάθε ενέργεια που αφορά την πολιτιστική κληρονομιά αλλά και τον σύγχρονο πολιτισμό. Οι υπηρεσίες και το οργανόγραμμα του Υπουργείου συγκεντρώνουν όλο το βάρος για κάθε παρέμβαση ή έλεγχο που απαιτείται σε περίπτωση μεταβολής οποιασδήποτε συνθήκης γύρω τους.

5.1 Μουσεία - Αρχαιολογικοί χώροι και ΥΠΠΟΑ: Πλαίσιο και διάρθρωση λειτουργίας

Το ΥΠΠΟΑ είναι ο κατεξοχήν υπεύθυνος φορέας για τη συντήρηση, προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και για την ανάπτυξη όλων των τεχνών μέσω των εποπτευόμενων φορέων. Τα θέματα των μουσείων υπάγονται άμεσα στο ΥΠΠΟΑ, συγκεκριμένα στο τμήμα Μουσείων της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, στο τμήμα της Γενικής Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και στο τμήμα Βυζαντινών Μουσείων της διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.

Τα κτίρια των μουσείων υπάγονται στις αρμοδιότητες της Γενικής Διεύθυνσης Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων. Με σκοπό την ενδυνάμωση της προστασίας των μουσειακών συλλογών, το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Μουσειακής Πολιτικής του Ν. 2557/1997 αντικαθίσταται από το Συμβούλιο Μουσείων (άρθρο 51, Ν. 3028/2002). Το Συμβούλιο Μουσείων γνωμοδοτεί στον εκάστοτε Υπουργό για θέματα μουσειακής πολιτικής και λαμβάνει συνολικά αποφάσεις σε θέματα μουσείων ύστερα από ερωτήματα του Υπουργού Πολιτισμού. Είναι δεκαπενταμελές, προεδρεύει ex officio ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Πολιτισμού και συμμετέχουν τέσσερις προϊστάμενοι των αρμοδίων για θέματα μουσείων κεντρικών μονάδων του Υπουργείου Πολιτισμού, έξι διευθυντές μουσείων, δύο πρόσωπα με επιστημονική ειδίκευση ή επαγγελματική εμπειρία σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας μουσείων και από ένας εκπρόσωπος της Κεντρικής Ένωσης

Δήμων και Κοινοτήτων και του Ελληνικού Τμήματος του ICOM. Ο Ν. 3028/2002., πλέον Ν. 4858/2021, προσπάθησε να συνθέσει όλα τα ζητήματα που απασχολούν το ελληνικό μουσειακό τοπίο και να προσδώσει στο μουσείο τον ρόλο του σύγχρονου θεσμού που ανταποκρίνεται στις διεθνείς εξελίξεις, με ευρύτερη κοινωνική αποστολή (Βουδούρη, 2003).

Τα μουσεία της Ελλάδας, στη σημερινή τους μορφή, δεν θα μπορούσαν ως επί το πλείστον να είναι βιώσιμα, εάν δεν υπάγονταν στο Υπουργείο Πολιτισμού. Τα λειτουργικά τους έξοδα (φύλαξη, γενική στελέχωση κ.ο.κ.) και οι αυξημένες ανάγκες συντήρησης των εκθεμάτων, διοργάνωσης εκδηλώσεων, κόστος λογαριασμών, αποκατάσταση ζημιών του κτιρίου κ.λπ. δεν μπορούν να καλυφθούν από τα έσοδα των εισιτηρίων ακόμη και σε πολύ τουριστικές περιοχές με αυξημένη κίνηση (Χατζηνικολάου, 2004).

Το 1997 έγινε η μετατροπή του καθεστώτος των μεγάλων μουσείων (ΕΑΜ, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Ηρακλείου κ.ά.) σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου ως περιφερειακές υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού, για την πιο ευέλικτη διοίκηση και άσκηση των πολύπλευρων ρόλων τους. Η αλλαγή καθεστώτος σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου έχει προταθεί για το σύνολο των μεγάλων μουσείων της χώρας με προοπτική την εφαρμογή ειδικών μέτρων και πολιτικών για την ανάπτυξή τους.

Έχει καταξιωθεί στη συλλογική συνείδηση ο ανερχόμενος κοινωνικός ρόλος των μουσείων κυρίως στη γενική εκπαίδευση και στην πρόοδο της κοινότητας όπου το μουσείο δρα (Δεληγιάννης, 1999). Εντάσσονται, επίσης, σε ένα ευρύτερο δίκτυο με άλλους πολιτιστικούς οργανισμούς και ιδρύματα που προσφέρουν ψυχαγωγικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Τα μουσεία δεν πρέπει να βασίζονται σε παρωχημένες αντιλήψεις (Μιχαηλίδου, 2002).

Ο τελευταίος ορισμός του ICOM (2022) για την εννοιολόγηση και το ανανεωμένο νόημα των μουσείων αναβαθμίζει τον ρόλο και τους άξονες επικοινωνίας τους. Εισάγονται πλέον νέες παράμετροι για την ανάγκη των σύγχρονων μουσείων να ερευνούν, να συλλέγουν, να ενισχύουν τη διαφορετικότητα κ.ο.κ. Αποτελούν την πρόκληση και την πραγματικότητα στην οποία οφείλουν να προσαρμοστούν σε μια σειρά ζητημάτων προς εξέταση. Ενδεικτικά, τι αντίκτυπο μπορούν να έχουν σε ένα μουσείο οι βασικές αρχές της ευέλικτης ανάπτυξης, όπως η πελατοκεντρικότητα, η έννοια της συμπερίληψης και της ενσυναίσθησης ή οι μικρές διαλειτουργικές ομάδες και πολλά άλλα.

Το πέρασμα στον 21ο αιώνα οδήγησε τα μουσεία στην παροχή ποιοτικότερων υπηρεσιών, ενδεχομένως ετερόκλητων, τουλάχιστον φαινομενικά, με το κοινό να βιώνει εμπειρία και να έχει τη δυνατότητα συμμετοχής σε δράσεις, σεμινάρια, περιοδικές εκθέσεις –όλα εναλλασσόμενα στο έτος–, επιδιώκοντας την τακτική σύνδεση του κοινού (μηδενός εξαιρουμένου, φροντίζοντας για ευαίσθητες ομάδες κ.ο.κ.) με τον χώρο, έναν χώρο ιδεατά ως νησίδα πολιτισμού (Μούλιου, 2015). Οι πόλεις, η αρμόδια Περιφέρεια και το Υπουργείο, συχνά συμπράττοντας με ιδιωτικά ιδρύματα και οργανισμούς, φαίνεται να «επενδύουν» στην ανάπτυξη μουσείων-συμβόλων, μουσείων-brands με απόλυτο αρχιτεκτονικό στίγμα που ανταποδίδουν σε κύρος και αναγνωρισιμότητα.

5.1.1 Διευθύνσεις και Υπηρεσίες ΥΠΠΟΑ

Το ΥΠΠΟΑ έχει την ευθύνη για την εφαρμογή της κείμενης νομοθεσίας που αφορά την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Το οργανόγραμμα, σύμφωνα με την ιστοσελίδα του, διαρθρώνεται ως εξής:

- Υπουργός Πολιτισμού & Αθλητισμού
- Γενικός Γραμματέας Σύγχρονου Πολιτισμού
- Γραφείο Γενικού Γραμματέα Σύγχρονου Πολιτισμού
- Γενική Διεύθυνση Σύγχρονου Πολιτισμού
- Γενικός Γραμματέας Πολιτισμού
- Γραφείο Γενικού Γραμματέα Πολιτισμού
- Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
- Γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων
- Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακροπόλεως
- Υπηρεσιακός Γραμματέας
- Γενική Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών
- Γενική Διεύθυνση Διοικητικής Υποστήριξης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης
- Διεύθυνση Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκής Ένωσης

- Μονάδα Εσωτερικού Ελέγχου
- Αυτοτελές Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων και Εθιμοτυπίας
- Αυτοτελές Τμήμα Παλλαϊκής Άμυνας και Πολιτικής Προστασίας
- Αυτοτελές Τμήμα Νομοθετικού Έργου και Κοινοβουλευτικού Ελέγχου
- Αυτοτελές Τμήμα Στρατηγικού Σχεδιασμού
- Αυτοτελές Τμήμα Τύπου, Επικοινωνίας και Προβολής
- Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ του ΥΠΠΟΑ

Παράλληλα, οι Διευθύνσεις των Υπηρεσιών είναι:

- Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
- Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
- Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
- Εθνικού Αρχείου Μνημείων
- Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων
- Απαλλοτριώσεων και Ακίνητης Περιουσίας
- Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς
- Κέντρο Λίθου
- Γραμματεία Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου
- Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
- Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων
- Αναστήλωσης Νεωτέρων και Σύγχρονων Μνημείων
- Τοπογραφήσεων, Φωτογραμμετρίας και Κτηματολογίου
- Μελετών Μουσείων και Πολιτιστικών Κτιρίων
- Διεύθυνση Εκτελέσεως Έργων Μουσείων και Πολιτιστικών Κτιρίων
- Διεύθυνση Νεώτερης και Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς
- Γραμματεία Κεντρικού Συμβουλίου Νεοτέρων Μνημείων
- Διεύθυνση Τεχνικών Ερευνών Αναστήλωσης

Στην υπόλοιπη περιφέρεια δραστηριοποιούνται οι Εφορείες Αρχαιοτήτων (Προϊστορικών και Κλασικών που έχουν συγχωνευτεί με τις Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων), η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, οι Εφορείες Νεωτέρων Μνημείων, Υπηρεσίες Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων και η Υπηρεσία Τεχνικών Έργων Κεντρικής Μακεδονίας. Άλλες υπηρεσίες του ΥΠΠΟ είναι: η Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών, οι Εφορείες Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλιολογίας, τα Αρχαιολογικά Ινστιτούτα Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών, Θεσσαλικών Σπουδών, Ηπειρωτικών Σπουδών, Πελοποννησιακών Σπουδών, Κρητολογικών Σπουδών και Αιγαιακών Σπουδών, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών, το Νομισματικό Μουσείο, το Επιγραφικό Μουσείο, το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου και το Μουσείο Ασιατικής Τέχνης στην Κέρκυρα.

Ο πιο πρόσφατος νόμος για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς ψηφίστηκε το 2021 ως Ν. 4858 και αναφέρεται στην προστασία του συνόλου των πολιτιστικών αγαθών της χώρας, ακίνητων, κινητών και άυλων.

5.1.2 Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων – Το πρώην Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων

Το ΥΠΠΟΑ θεωρείται και είναι ένα παραγωγικό υπουργείο και αυτό επειδή αποφέρει έσοδα από την ανάπτυξη και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα έσοδα από τα εισιτήρια των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων, η ενοικίαση πολιτιστικών χώρων για εκδηλώσεις, η παραχώρηση δικαιωμάτων εστίασης (κυλικεία, καφέ και εστιατόρια εντός πολιτιστικών χώρων) σε ιδιώτες, πωλητήρια, εργαστήρια και άλλες πιθανές οικονομικές συμβάσεις ανήκουν στον Οργανισμό Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών

Πόρων (ΟΔΑΠ), ένα Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου του ΥΠΠΟΑ, το πρώην Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων.

Ο ΟΔΑΠ εποπτεύεται από τον εκάστοτε Υπουργό Πολιτισμού και Αθλητισμού. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό Ν. 4761/ 2020 «σκοπός είναι η διασφάλιση της αποτελεσματικής, διαφανούς και αναπτυξιακής διαχείρισης των πολιτιστικών πόρων της Χώρας, ενώ ως στρατηγικοί σκοποί ορίζονται:

- α) η αναβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών στους επισκέπτες των αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων, μνημείων και μουσείων·
- β) η αύξηση των οικονομικών πόρων που προέρχονται από τις επισκέψεις στους άνω χώρους, από την παροχή υπηρεσιών προς τους επισκέπτες και την αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας·
- γ) η διάθεση των οικονομικών πόρων για την υποστήριξη πολιτικής με στόχο την ανάδειξη, προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, τη λειτουργία των αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων, μουσείων, των υπηρεσιών και φορέων που έχουν ως αρμοδιότητα την προστασία, ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και τη στήριξη συνεργειών μεταξύ των άνω υπηρεσιών και των φορέων της σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας».

Το 2019 τα έσοδα του ΤΑΠ ήταν περίπου 137.500.000 ευρώ. Η πανδημία επηρέασε την αυξητική πορεία των εσόδων που βρίσκονται σε στενή συνάρτηση κατά πρώτον με την προοδευτική αύξηση των επισκεπτών της χώρας και κατά δεύτερον με τη βελτίωση των υπηρεσιών και των προϊόντων του ΟΔΑΠ. Τα έσοδα ανήκουν στη δικαιοδοσία του ΥΠΠΟΑ, πλην ενός μέρους που διατίθεται στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους. Χάρη σε αυτά τα ετήσια ποσά, το υπουργείο είναι σε θέση να ικανοποιεί πολλές ανάγκες της αρχαιολογικής υπηρεσίας σε ολόκληρη τη χώρα και να επενδύει στην καλύτερη δυνατή προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Η ανάδειξη και η υλοποίηση συνεργειών, η βελτιωμένη εμπορική πολιτική, οι σύγχρονες πρακτικές, όπως το ηλεκτρονικό εισιτήριο, είναι εφικτοί στόχοι αλλά γίνονται πράξη μόνο με κονδύλια και πόρους από τα έσοδα του ΟΔΑΠ. Η συνεισφορά της πολιτιστικής κληρονομιάς στο ΑΕΠ κρίνεται σημαντική.

Κάθε χρόνο, ο οργανισμός εξελίσσει τα προϊόντα που πωλούνται στα πωλητήρια μουσείων, ειδικά διαμορφωμένα κτίρια του ΥΠΠΟΑ και αρχαιολογικών χώρων. Εκτός από εκμαγεία και άλλα αντίγραφα αρχαίας τέχνης, προχώρησε ενδεικτικά στην πώληση ειδικά σχεδιασμένων εκδόσεων ελαιόλαδου, όπως στην Ολυμπία με την ονομασία «Χάρισμα Διός». Καθώς οι πωλήσεις κρίθηκαν από την αρχή ενθαρρυντικές, ο οργανισμός επεκτείνει την παραγωγή και διάθεση ελαιόλαδου σε διάφορους αρχαιολογικούς τόπους με την επωνυμία τους που έχει διεθνή αναγνώριση (Μαραθώνας, Κνωσός κ.ά.).

Η ελληνική τουριστική βιομηχανία συνδέεται με το πολιτιστικό κεφάλαιο και τα στοιχεία του που βρίσκονται διάσπαρτα σε κάθε νομό της χώρας. Τα έσοδα του ΟΔΑΠ, σύμφωνα με μελέτες, δεν έχουν έναν στεγανό ορίζοντα και μπορούν να βελτιώνονται εφόσον ο οργανισμός προχωρά στον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας του, ακολουθεί καλές πρακτικές της διοικητικής επιστήμης και συνδέεται με την επιχειρηματική ζωή του κάθε τόπου. Αντίστοιχα, τα έσοδα είναι ανταποδοτικά για τον πολιτισμό, τις τέχνες και την κοινωνία. Στους σκοπούς του ο ΟΔΑΠ που εκπληρώνονται με τη διάθεση των πόρων του αναφέρει μια σειρά θετικών αξόνων μεταξύ άλλων:

«α) την απαλλοτρίωση υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου ή την εξαγορά ή τη στέρηση χρήσης ακινήτων για αρχαιολογικούς σκοπούς και ειδικότερα για τη διενέργεια ανασκαφών, για την αποκατάσταση, προστασία και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων, των ιστορικών τόπων, των μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου αυτών,

β) την ασφάλεια, συντήρηση, διαμόρφωση, αποκατάσταση, ανάδειξη και προβολή των αρχαιολογικών χώρων, των ιστορικών τόπων, των μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου αυτών και κάθε κτίσματος που βρίσκεται μέσα σε αυτούς, και την κατασκευή έργων πρόληψης ζημιών και προφύλαξης εντός αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων και μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου αυτών, τον εκσυγχρονισμό και την αναβάθμιση των υποδομών και εγκαταστάσεων των αρχαιολογικών χώρων, των ιστορικών τόπων και των μουσείων, την ανέγερση, συντήρηση και επισκευή κύριων και βοηθητικών της λειτουργίας των χώρων και μουσείων κτισμάτων, κατασκευών και κτισμάτων εξυπηρέτησης επισκεπτών των αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων,

γ) την προβολή της πολιτιστικής πολιτικής, τη δημοσιοποίηση και ανάδειξη των κινητών και ακίνητων μνημείων και του έργου της αρχαιολογικής υπηρεσίας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, καθώς και των μουσείων και επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων και συλλογών του Δημοσίου,

δ) την υποστήριξη της αποτελεσματικής επιτέλεσης της αποστολής των υπηρεσιών και εποπτευόμενων φορέων του ΥΠΠΟΑ, καθώς και την υποστήριξη της διενέργειας κοινών δράσεων των ανωτέρω υπηρεσιών και φορέων με φορείς της σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας,

ε) τη δημιουργία εκδόσεων και ψηφιακών εφαρμογών με αντικείμενο την πολιτιστική κληρονομιά, την αρχαιολογία και αρχαιογνωσία και την ιστορία της ελληνικής τέχνης,

στ) τη δημιουργία και αναβάθμιση διαδικτυακών ή φυσικών πωλητηρίων εντός και εκτός αρχαιολογικών χώρων και μουσείων, σε επιλεγμένα σημεία της Επικράτειας, καθώς και στο εξωτερικό,

ζ) την ανάπτυξη ηλεκτρονικών συστημάτων, τη διάθεση ειδών, φωτογραφιών, ηλεκτρονικών εκδόσεων και άλλων ψηφιακών εφαρμογών που απευθύνονται στο κοινό,

η) την ενίσχυση της έρευνας, μελέτης και επιστημονικής τεκμηρίωσης σε θέματα αρχαιολογίας και προστασίας, ανάδειξης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς,

θ) τη δημιουργία και αναβάθμιση εργαστηρίων κατασκευής εκμαγείων, ακριβών αντιγράφων και απομιμήσεων, καθώς και τη δημιουργία επισκέψιμων εκθεσιακών χώρων με αντικείμενο θέματα από την πολιτιστική κληρονομιά,

ι) τη μίσθωση ακινήτων για αρχαιολογικούς σκοπούς ή για την εξυπηρέτηση των σκοπών του ΟΔΑΠ,

ια) την ενίσχυση των δημόσιων επενδύσεων στις πολιτιστικές υποδομές και τη σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με την έρευνα και την καινοτομία, τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία, τις πολιτιστικές βιομηχανίες και τη δημιουργική οικονομία».

Η αξιοποίηση και το άνοιγμα στο κοινό (κυρίως στα εκατομμύρια τουρίστες) της πολιτιστικής μας κληρονομιάς προκαλούν τη μεγαλύτερη φθορά στα μνημεία και στους χώρους. Τα απορρίμματα, η διάβρωση από τους περιπατητές, μικροί βανδαλισμοί και ενέργειες που επιβαρύνουν έστω σε μικρή κλίμακα, αλλά αθροιστικά είναι υπολογίσιμα σε εύθραυστα περιβάλλοντα, η ηχορύπανση εντός μοναδικών οικοσυστημάτων, οι ρύποι των οχημάτων μεταφοράς και η χάραξη δρόμων, γεωργικές επενδύσεις κ.ά. έχουν συνέπειες που χρειάζονται κονδύλια να περιοριστούν και να αντιμετωπιστούν. Επίσης, η εξωστρέφεια και το άνοιγμα στην κάθε τοπική κοινωνία απαιτούν εκδηλώσεις που επίσης διαθέτουν προϋπολογισμό με αρκετούς πόρους.

5.2 Η κείμενη ελληνική νομοθεσία του Ν. 4858/2021 – ΦΕΚ 220/Α/19-11-2021

Η χώρα μας διαθέτει άρτια και ολοκληρωμένη νομοθεσία «για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς». Ο Ν. 4858/2021 με τίτλο «Κύρωση Κώδικα νομοθεσίας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς» περιγράφει διεξοδικά τον κώδικα για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αυτόν ενσωματώθηκαν αναθεωρημένες οι διατάξεις της κείμενης νομοθεσίας (Ν. 3028/2002, Ν. 3658/2008, Ν. 4355/2015, Ν. 4688/2020 κ.λπ.) «σχετικά με:

- τον καθορισμό των χρονικών περιόδων για τον χαρακτηρισμό των ακίνητων μνημείων,
- τον φορέα της κυριότητας και άσκησης της διοίκησης και διαχείρισης των ακίνητων μνημείων, οργανωμένων αρχαιολογικών χώρων και εν γένει ακινήτων πολιτιστικής κληρονομιάς,

- τις υποχρεώσεις των κυρίων, νομέων ή κατόχων ακίνητων μνημείων,
- τη χωρική οριοθέτηση των αρχαιολογικών χώρων,
- τη διαδικασία της απαλλοτρίωσης ή στέρησης χρήσης ακινήτων μέσα στα οποία υπάρχουν μνημεία,
- τα κινητά μνημεία (εννοιολογικός προσδιορισμός, κυριότητα, κατάσχεση, κατοχή, δανεισμός, φύλαξη και συντήρηση, αναγνώριση ιδιότητας συλλέκτη, αρχαιοπώλη και εμπόρου αυτών), καθώς και διατάξεις αναφορικά με τις προϋποθέσεις εισαγωγής και εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών,
- την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν απομακρυνθεί παράνομα από το έδαφος κράτους μέλους και αφορούν τον εννοιολογικό προσδιορισμό αυτών, τον καθορισμό των αρμόδιων αρχών για τη διαδικασία επιστροφής τους, την ανταλλαγή πληροφοριών, τα δικαστικά μέσα και τις προϋποθέσεις για την επιστροφή τους, την κυριότητα του επιστραφέντος πολιτιστικού αγαθού,
- την αρχαιολογική έρευνα και τις εργασίες συντήρησης μνημείων (συστηματικές ή/και σωστικές ανασκαφές, την προστασία ετοιμόρροπων μνημείων, τη μεταφορά ακίνητου μνημείου και απόσπαση τμημάτων),
- την ίδρυση και λειτουργία μουσείων,
- την παροχή εγγύησης του Ελληνικού Δημοσίου για την καταβολή αποζημίωσης, σε περίπτωση απώλειας ή φθορών κινητών μνημείων και έργων τέχνης,
- τα οικονομικά κίνητρα (φορολογικές ρυθμίσεις σε περίπτωση επιβολής φόρου κληρονομιάς, κληροδοσίας ή δωρεάς με αντικείμενο κινητά μνημεία ή εικαστικά ή άλλα έργα τέχνης, καθώς και οικονομικά κίνητρα σε κυρίους ή νομείς κτηρίων),
- τους κανόνες που διέπουν τη συγκρότηση και λειτουργία των διάφορων συλλογικών οργάνων που λειτουργούν στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (Τοπικά Συμβούλια Μνημείων, Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων, Συμβούλιο Μουσείων),
- τις ποινικές κυρώσεις που δύνανται να επιβληθούν στα πρόσωπα που επιδίδονται σε ποινικά κολάσιμες πράξεις, όπως κλοπή, υπεξαίρεση, φθορά από αμέλεια, παράνομη μεταβίβαση και εμπορία μνημείων, παράνομη ανασκαφή ή άλλη αρχαιολογική έρευνα, παράνομη χρήση ανιχνευτή μετάλλου, παράνομη εξαγωγή και εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών κ.λπ.,
- τη διεθνή δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων να εκδικάζουν διαφορές που αναφέρονται σε θέματα κυριότητας, νομής και κατοχής κινητών μνημείων,
- τη χορήγηση χρηματικής αμοιβής σε όποιον συμβάλλει στην ανάκτηση μνημείων τα οποία κατέχονται παρανόμως κ.λπ.».

Ουσιαστικά πρόκειται για ενημέρωση και μερική συμπλήρωση του νόμου (3028/02 ΦΕΚ Α'153), ο οποίος τροποποίησε και συμπλήρωσε τον Ν. 5351/1932 και με αυτόν τον τρόπο διαμορφώθηκε ένα συνολικό πλαίσιο κανόνων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας από την αρχαιότητα έως σήμερα. Σύμφωνα με το άρθρο 1 «[...] η προστασία αυτή έχει ως σκοπό τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης χάριν της παρούσας και των μελλοντικών γενεών και την αναβάθμιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος [...]»

Ανάμεσα σε πολλές άλλες διατάξεις που καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, ως αγαθά λογίζονται οι μνήμες και οι μαρτυρίες της ανθρώπινης ύπαρξης, γίνεται αναφορά στον υποθαλάσσιο αρχαιολογικό πλούτο με τους επισκέψιμους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους, τα όρια ισχύος του νόμου είναι αυτά της ελληνικής επικράτειας, αλλά η μέριμνα του κράτους απλώνεται στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών που συνδέονται ιστορικά με την Ελλάδα οπουδήποτε και αν βρίσκονται κ.ά. Η πιο πρόσφατη νομοθεσία αποβλέπει στην επαρκή προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, των αξιών και των νοημάτων του παρελθόντος, όπως επίσης και στην προβολή της αυθεντικής πλευράς. Η ακεραιότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και όσων άλλων στοιχείων θα έλθουν στο φως τα επόμενα χρόνια διασφαλίζεται με τα αναλυτικά και εμπειριστατωμένα άρθρα της σχετικής νομοθεσίας.

Ακόμη πιο θεμελιώδες, το άρθρο 24 του Συντάγματος της Ελλάδας αναφέρεται ρητά στην προστασία του περιβάλλοντος. Και πιο συγκεκριμένα, η παράγραφος 6 περιγράφει το πολιτιστικό περιβάλλον, αναγράφοντας ότι «τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας».

Η πολιτιστική διαχείριση και η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς προστατεύονται, κατά πρώτον, από τον ύψιστο θεσμό του Συντάγματος, εκεί δηλαδή όπου εδράζεται και στηρίζεται όλη η νομοθεσία της χώρας. Κατά δεύτερον, από τον πλήρη εφαρμοστικό νόμο που δεν αφήνει το παραμικρό περιθώριο δυσλειτουργίας και παράκαμψης των βασικών αρχών που τον διέπουν.

5.3 Εποπτευόμενοι φορείς σύγχρονου πολιτισμού

Αν και υπάρχουν αρκετές υπηρεσίες με θεματικό αντικείμενο τον σύγχρονο πολιτισμό, υπαγόμενες στη Γενική Διεύθυνση Σύγχρονου Πολιτισμού του ΥΠΠΟΑ, μια σειρά εποπτευομένων φορέων σχεδιάζει και υλοποιεί ανά θεματικούς καλλιτεχνικούς φορείς το αντίστοιχο έργο σύγχρονης δημιουργίας. Οι αντίστοιχες υπηρεσίες του Υπουργείου έχουν μονάχα τυπική μέριμνα της εποπτείας των πολιτιστικών οργανισμών με ίδιο αντικείμενο. Για παράδειγμα, το Τμήμα Μουσικής του ΥΠΠΟΑ, που υπάγεται στη διεύθυνση Παραστατικών Τεχνών και Κινηματογράφου, με μια σειρά ενδιαφέροντα θέματα στις αρμοδιότητες, ουδεμία σχέση και σύνδεση έχει με το Φεστιβάλ Αθηνών ή το Μέγαρο Μουσικής Αθηνών.

Το Τμήμα Εποπτευομένων Οργανισμών έχει αρμοδιότητες για:

- «τη διοικητική και οικονομική εποπτεία και αξιολόγηση των εποπτευομένων και τακτικώς επιχορηγούμενων Οργανισμών του Υπουργείου, αρμοδιότητας της Γενικής Διεύθυνσης Σύγχρονου Πολιτισμού, σε συνεργασία με τις αντίστοιχες Διευθύνσεις,
- τον συντονισμό, τη δικτύωση και την υποστήριξή τους,
- τον έλεγχο νομιμότητας και σκοπιμότητας δαπανών και διοικητικών ενεργειών των εποπτευομένων και τακτικώς επιχορηγούμενων Οργανισμών αρμοδιότητας της Γενικής Διεύθυνσης Σύγχρονου Πολιτισμού και
- τη συλλογή στοιχείων διαχείρισης (οικονομικοί και καλλιτεχνικοί προϋπολογισμοί και απολογισμοί) των καταγεγραμμένων Φορέων του Μητρώου και βάσει αυτών την αξιολόγησή τους για την περαιτέρω ενίσχυση των δράσεων ή δραστηριοτήτων τους».

Σύμφωνα με την ιστοσελίδα του ΥΠΠΟΑ, το τμήμα εντάσσεται στη Διεύθυνση Πολιτιστικών Δράσεων και Εποπτείας. Η συγκεκριμένη Διεύθυνση θέτει στόχους, όπως «η υποστήριξη και ο συντονισμός δράσεων σε περιφερειακό επίπεδο, η δημιουργία και επικαιροποίηση του μητρώου πολιτιστικών φορέων, η ενθάρρυνση της δημιουργίας δικτύων πολιτισμού σε τοπικό επίπεδο σε συνεργασία με τα θεματικά τμήματα και διευθύνσεις της ΓΔΣΠ, η συστηματική παρακολούθηση-αξιολόγηση του συνόλου των επιχορηγούμενων φορέων του τομέα του Σύγχρονου Πολιτισμού».

Το 2019, η Διεύθυνση συγκρότησε το Μητρώο όλων των πολιτιστικών οργανισμών και φορέων που εντάχθηκαν με σκοπό τη μελλοντική επιχορήγηση. Τον Οκτώβριο του 2019 είχαν ενταχθεί 1.672 φορείς από ολόκληρη την Ελλάδα. Το μητρώο απορρόφησε την προηγούμενη λίστα εποπτευομένων φορέων (26 στο σύνολο) και εμπλουτίστηκε με κάθε λογής καλλιτεχνική πρωτοβουλία, που πληρούσε ορισμένες βασικές προϋποθέσεις.

Οι εποπτευόμενοι φορείς χρηματοδοτούνται από το Υπουργείο ως πιο ευέλικτα όργανα με αυτόνομη διοίκηση και εταιρική δομή. Το υπουργείο ελέγχει τον προϋπολογισμό που υποβάλλει ο κάθε φορέας, εάν δηλαδή πληροί τις προϋποθέσεις κατανομής των προβλεπόμενων ποσών και αν ο τελικός ισολογισμός είναι ισοσκελισμένος στα έσοδα και τα έξοδα δίχως ζημίες. Συχνά και λόγω εγγενών δυσκολιών, όπως η πανδημία και η οικονομική κρίση, το ΥΠΠΟΑ προβαίνει σε έκτακτη και επιπλέον χρηματοδότηση για την κάλυψη κενών και την ενίσχυση της ελληνικής καλλιτεχνικής κοινότητας.

Ανά τακτά διαστήματα, το Υπουργείο οφείλει να διεξάγει ουσιαστικούς ελέγχους για την αποφυγή σπατάλης ή για την αδιάβλητη διαδικασία συμμετοχής των καλλιτεχνών. Επίσης, οφείλει όντως να αξιολογεί το καλλιτεχνικό και εκπαιδευτικό έργο των οργανισμών που μόνο λογιστικά φαίνεται πως εποπτεύει. Από την άλλη, οφείλει να απομακρυνθεί από την πολιτική επιρροή με βάση την οποία επιλέγει τα μέλη του εκάστοτε

διοικητικού συμβουλίου και τους καλλιτεχνικούς, γενικούς διευθυντές. Οφείλει να προχωρήσει στην αξιοκρατική επιλογή τους από επιτροπές ειδικών και με ανοικτές διαδικασίες πρόσκλησης ενδιαφέροντος με όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά κριτήρια.

Τέλος, το Υπουργείο έχει και τη συνολική εικόνα του πολιτιστικού δικτύου και του πολιτιστικού χάρτη, ενώ στις υπηρεσίες του εντάσσεται και ο αποκλειστικός έλεγχος χρήσης ιστορικών μνημείων και αρχαιολογικών χώρων. Για παράδειγμα, ένα καινούργιο φεστιβάλ στην περιφέρεια θα μπορούσε να λαμβάνει χώρα σε προβεβλημένο σημείο της πολιτιστικής κληρονομιάς με την άδεια του ΥΠΠΟΑ και να καταφέρει να πολλαπλασιάσει τη δυναμική του.

Κάποιοι άλλοι οργανισμοί φέρουν σημάδια κόπωσης και χρειάζονται αναδιάρθρωση της λειτουργίας σε καλλιτεχνικό επίπεδο ή εταιρικό. Ορισμένοι θα μπορούσαν να συνενωθούν με συναφείς στο αντικείμενο φορείς και να ενώσουν τις δυνάμεις τους. Επομένως, η αναδιάταξη του πολιτιστικού τοπίου δεν μπορεί να ξεκινήσει δίχως τη συμβολή του Υπουργείου.

5.4 Ζητήματα χρηματοδότησης

Η εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων για πολιτιστικές υποδομές και τη λειτουργία τους μπορεί να περιλαμβάνει μια σειρά από χρηματοδοτικές πηγές. Στην Ελλάδα το ΥΠΠΟΑ, παρά τον περιορισμένο κρατικό προϋπολογισμό του, καλύπτει το μεγαλύτερο τμήμα στον ισολογισμό των δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών. Στη Μεγάλη Βρετανία, αντίστοιχα, η δημόσια επιχορήγηση μπορεί να προέρχεται από έναν δήμο ή η ιδιωτική πρωτοβουλία χρηματοδοτεί το μεγαλύτερο μέρος. Η βιωσιμότητα ενός αρχαιολογικού χώρου, μουσείων και εθνικών οργανισμών, όπως η Λυρική Σκηνή και το Εθνικό Θέατρο, εξαρτάται στον μέγιστο βαθμό από την τακτική και έγκαιρη καταβολή μιας ετήσιας επιχορήγησης από το ΥΠΠΟΑ, που μεταβάλλεται ανάλογα με τα δημόσια δημοσιονομικά.

Συμπληρωματικά, μεμονωμένα μουσεία και αρκετοί πολιτιστικοί οργανισμοί βελτιώνουν τα έσοδά τους και λαμβάνουν επιπλέον χρηματοδότηση από ευρωπαϊκά προγράμματα, τα οποία δεν έχουν απαραίτητα ως επίκεντρο τις τέχνες και τον πολιτισμό. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: Creative Europe (προβλέπει την υποστήριξη συνεργασίας στη διακρατική κινητικότητα και την ανάπτυξη ικανοτήτων καλλιτεχνών ή επαγγελματιών του πολιτισμού, την κυκλοφορία των πολιτιστικών και δημιουργικών έργων και την ανάπτυξη του κοινού), Erasmus+ (με επιχορηγήσεις στον τομέα της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, της κατάρτισης, της νεολαίας και της αθλητισμού), Horizon 2020 (χρηματοδοτεί προγράμματα για την έρευνα και την καινοτομία, ενώ στη νέα περίοδο χρηματοδότησης 2021-2027 ο πολιτιστικός και δημιουργικός τομέας έχουν προτεραιότητα), και Europe for Citizens (επιχορηγεί δράσεις για την ευρωπαϊκή κουλτούρα και ιστορία, τη διαφορετικότητα και τις ευρωπαϊκές αξίες).

Η βιωσιμότητα και η ανάπτυξη ενός μουσείου, ενός αρχαιολογικού πάρκου, ενός θεάτρου, μιας πινακοθήκης, μιας μουσικής σκηνής κ.ο.κ. απαιτούν πόρους που να ικανοποιούν όλο το εύρος των αναγκών με εξασφαλισμένη ροή σε βάθος πενταετίας (Λάββας, 2010). Το ΥΠΠΟΑ, έστω με αυξομειώσεις και έκτακτα ποσά, καταφέρνει να κρατά ενεργούς όλους τους χώρους που υπάγονται σε αυτό.

Οι περισσότεροι πολιτιστικοί οργανισμοί και διάφορα πολιτιστικά προγράμματα, από αναστηλώσεις μνημείων μέχρι πολιτιστικές διαδρομές, αντλούν χρηματοδότηση από την οικεία περιφέρεια που διαχειρίζεται τα μεγαλύτερα κονδύλια. Τόσο από ίδιους πόρους αλλά πρωτίστως από τα κοινοτικά προγράμματα που ανήκουν στη δικαιοδοσία τους, οι δεκατρείς περιφέρειες της χώρας είναι συνήθως ο πρώτος αρωγός. Άλλες πηγές μπορεί να είναι ο δήμος, το Πράσινο Ταμείο, το Ταμείο Ανάκαμψης, το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, τα προγράμματα Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων, προγράμματα του Υπουργείου Εσωτερικών (ενδεικτικά τα «Φιλόδημος» και «Αντώνης Τρίτσης») και άλλα που βρίσκονται σε εξέλιξη κατά τον χρόνο εκτέλεσης των έργων.

Οι πόροι από την Ευρωπαϊκή Ένωση διατίθενται μέσω της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, συνήθως μέσω προγραμματικών συμφωνιών με το ΥΠΠΟΑ και τον εκάστοτε ενδιαφερόμενο φορέα. Επίσης, οι σταδιακές βελτιώσεις του ΥΠΠΟΑ στον νόμο περί χορηγιών έδωσαν κίνητρα σε χορηγούς και στην ιδιωτική χρηματοδότηση με οικονομικές απαλλαγές σε φόρους.

5.5 Τα μεγάλα πολιτιστικά ιδρύματα – Κληροδοτήματα, τραπεζών και ιδρύματα ιδιωτών

Εκτός από τα μεγάλα εθνικά μουσεία, που ελέγχονται από την αρχαιολογική υπηρεσία, μουσεία με συλλογές από ιδιώτες ή ιδρύματα συλλειτουργούν και συμπληρώνουν τον εθνικό σχεδιασμό με τη δράση τους. Το Ίδρυμα Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου στην Πλάκα, Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου, που ίδρυσε η ομώνυμη οικογένεια το 1999, στεγάζει 6.500 αντικείμενα της αρχαιότητας. Το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, αντίστοιχα στο κέντρο της Αθήνας, φιλοξενεί 3.000 αντικείμενα των αρχαίων πολιτισμών του Αιγαίου και της Κύπρου, με ιδιαίτερη έμφαση στην Κυκλαδική τέχνη της 3ης π.Χ. χιλιετίας. Είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου εποπτευόμενο από το Υπουργείο Πολιτισμού και δεν λαμβάνει κρατική επιχορήγηση. Ιδρύθηκε το 1986 για να στεγάσει την ιδιωτική συλλογή αρχαιοτήτων της εφοπλιστικής οικογένειας Γουλανδρή. Αρκετές άλλες περιπτώσεις αποδεικνύουν ότι δεν είναι όλα τα μεγάλα μουσεία προϊόν κρατικής πρωτοβουλίας και στήριξης.

Επίσης, τραπεζικά ιδρύματα φιλοξενούν σημαντικές συλλογές και αρχεία (οικονομικής ιστορίας, λογοτεχνίας κειμήλια κ.ά.), ενώ ορισμένες έχουν προχωρήσει στην ίδρυση αυτοτελών μορφωτικών ιδρυμάτων για την προβολή του πολιτιστικού τους έργου και την ενίσχυση των τεχνών και των γραμμάτων. Εκτός από τα μορφωτικά ιδρύματα, η Τράπεζα Πειραιώς προχώρησε στη σύσταση και στην υποστήριξη δέκα θεματικών μουσείων σε διάφορες περιοχές της χώρας, δημιουργώντας ένα αυτόνομο δίκτυο μουσείων και εκδηλώσεων.

Σύμφωνα με το Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, στόχος αυτών των διαμουσειακών συνεργασιών είναι η κάθε συλλογή «να συνδιαλέγεται με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά του τόπου, να στηρίζει σχήματα νέων δημιουργών και να ενισχύει την κινητικότητα τους, να συνδέει τον πολιτισμό με το περιβάλλον, να προωθεί νέες τεχνολογίες, να υποστηρίζει τη διακίνηση των δημιουργικών και πολιτιστικών έργων και να πριμοδοτεί τις πολιτιστικές ανταλλαγές και τα εκπαιδευτικά προγράμματα».

Αναλυτικά, το δίκτυο θεματικών και τεχνολογικών μουσείων αποτελείται από το Μουσείο Μεταξιού στο Σουφλί, το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα, το Μουσείο της Ελιάς και του Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη, το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου, το Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας στη Λέσβο, το Μουσείο Μαστίχας στη Χίο, το Μουσείο Περιβάλλοντος στη Στυμφαλία, το Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας στον Βόλο και το Μουσείο Αργυροτεχνίας στο Κάστρο Ιωαννίνων. Όλα επαναφέρουν μνήμες από παλαιές τεχνικές που διαδραμάτισαν ιστορικό ρόλο, μνήμες χαμένης τεχνογνωσίας, και αναβιώνουν κύκλους οικονομίας που έσβησαν ή μετατράπηκαν σε κάτι άλλο. Συμβάλλουν στην ανασύσταση του παρελθόντος και δίνουν την ευκαιρία στον επισκέπτη να πιάσει και να δει από κοντά μηχανισμούς και τεχνολογίες που δεν υπάρχουν πλέον.

Εκτός από τις τράπεζες, σημαντική θεωρείται η συμβολή των μεγάλων κληροδοτημάτων που προχώρησαν στην ίδρυση πολιτιστικών ιδρυμάτων με τη στήριξη του κράτους (Φαρμάκης, 2007). Το Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος θεωρείται το επιφανέστερο χάρη στην εκτεταμένη οικονομική στήριξη που λαμβάνει από το μητρικό Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Σε ένα προνομιακό σημείο στο φαληρικό δέλτα, που παραχώρησε ευγενώς το ελληνικό δημόσιο, λειτουργούν, από το 2016 η Εθνική Βιβλιοθήκη, η Εθνική Λυρική Σκηνή και το Πάρκο με ανεξάρτητες καλλιτεχνικές, αθλητικές και εκπαιδευτικές παραγωγές. Οι εκδηλώσεις στον ανοικτό χώρο είναι δωρεάν χάρη στο καταστατικό του ιδρύματος που το προβλέπει, ενώ έχουν δημιουργηθεί πρότυπες αθλητικές εγκαταστάσεις, παιδικές χαρές και άλλες σύγχρονες υποδομές για τη φιλοξενία κάθε είδους εκδήλωσης.

Το ΚΠΙΣΝ αποτελεί αναμφίβολα αρχιτεκτονικό ορόσημο και πολιτιστικό τοπόσημο πανευρωπαϊκά. Είναι μέχρι σήμερα η μεγαλύτερη μεμονωμένη δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος (ΙΣΝ), ανέρχεται σε πάνω από 600 εκατομμύρια ευρώ, ολοκληρώθηκε κτιριακά το 2016 και κατέστη επισκέψιμο για το κοινό στις αρχές του 2017, προσφέροντας μία από τις πιο σύγχρονες σκηνές όπερας, μία μοντέρνα Βιβλιοθήκη και ένα πρότυπο πάρκο δίπλα στη θάλασσα, συνολικής έκτασης 170.000 τ.μ. Η συμμετοχή στην οικονομία κατά την περίοδο της κατασκευής συνίσταται σε 13.000 θέσεις εργασίας, 1,1 δισεκατομμύρια ευρώ στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της χώρας (0,2% του ΑΕΠ ετησίως) και 57 εκατομμύρια ευρώ σε έσοδα από φόρους.

Με την ολοκληρωτική παράδοση του κέντρου και την έναρξη των εργασιών του, το ΚΠΙΣΝ αναφέρει συνεισφορά έως 140 εκατομμύρια ευρώ ετησίως στο ΑΕΠ, 2.000 θέσεις πλήρους απασχόλησης και 19 εκατομμύρια ευρώ σε ετήσια έσοδα από φόρους. Τα μεγέθη προκύπτουν από την οικονομική δραστηριότητα όλων των εκδηλώσεων και των δραστηριοτήτων εντός του κέντρου, την επιπλέον δαπάνη των επισκεπτών και, τέλος, τα πολλαπλασιαστικά οφέλη αυτών των δύο παραγόντων στην ευρύτερη οικονομία (η αξιολόγηση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών επιπτώσεων του Κέντρου Πολιτισμού ανατέθηκε στην εταιρεία The Boston Consulting Group). Για την ιστορία της γέννησης του ΚΠΙΣΝ, το έναυσμα του Ιδρύματος

ήταν να προσφέρει στην πρωτεύουσα νέες θεσμικές βάσεις για την ανασυγκρότηση σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Παιδεία και πολιτισμός με όρους οικονομικής βιωσιμότητας είναι η κινητήρια αρχή του ΚΠΣΝ.

Άλλα σημαντικά ιδρύματα είναι ενδεικτικά το Κοινωφελές Ίδρυμα Λάτση, το Ίδρυμα Μποδοσάκη, το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, το Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστόπουλου κ.ά. Ο γενικός παρονομαστής είναι η έμπρακτη οικονομική στήριξη πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δράσεων. Υποτροφίες, εμβληματικές εκδηλώσεις για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση, ειδικές εκδόσεις, χρηματοδότηση εθνικών πολιτιστικών οργανισμών, διοργάνωση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων σε δήμους όλης της χώρας, εξ ολοκλήρου μελέτες και αποκατάσταση ιστορικών μνημείων, συγκρότηση και υποστήριξη βιβλιοθηκών, συντήρηση συλλογών και πολλές άλλες πρωτοβουλίες ουσιαστικά στηρίζουν τον ελληνικό πολιτισμό σε κάθε του ανάγκη.

5.6 Επίλογος

Η αναγνώριση του δημόσιου συμφέροντος ως προς τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αμφισβητείται. Στον δημόσιο διάλογο έχει προστεθεί η συμβολή της ιδιωτικής σφαίρας υπό προϋποθέσεις, τις οποίες, επίσης, θέτει και ελέγχει το αποκλειστικά αρμόδιο Υπουργείο Πολιτισμού (Χατζηεμμανουήλ, 2007). Από την άλλη, στη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία το δημόσιο έχει πρωταγωνιστικό χαρακτήρα, αφήνοντας ιδιώτες, ιδρύματα, κληροδοτήματα, σωματεία και άλλες ιδιωτικές πρωτοβουλίες να αναπτύσσουν ελεύθερα τη δράση τους. Παρεμβαίνει μόνο όταν ζητείται η διοργάνωση σε χώρους που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του.

Το μέγεθος και το ειδικό βάρος των πολιτιστικών πόρων της χώρας για τη φήμη της, την οικονομία και την κοινωνία επιβάλλουν τη διαρκή και σταθερή παρουσία της πολιτείας συνολικά σε όλα τα ζητήματα ανάπτυξης, διατήρησης και αξιοποίησης. Το ΥΠΠΟΑ χρειάζεται επιτελική και ευέλικτη δομή για την άμεση και αποτελεσματική λειτουργία του, όπως επίσης το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο αλλά και τα απαραίτητα εργαλεία, όπως νομικά πρόσωπα για ειδικό σκοπό. Η σύγχρονη διαχείριση υποδεικνύει και πιο ειδικές μορφές, όπως η περιβαλλοντική διαχείριση, η συμπερίληψη, η ψηφιακή προσαρμογή και πολλά ειδικότερα περιεκτικά πλάνα εφαρμογής. Ο ΟΔΑΠ αποτελεί την κορυφαία έκφραση μιας πολιτικής που διεξάγεται σεβόμενη το δημόσιο γραφειοκρατικό σύστημα, ωστόσο έχει υιοθετήσει πλήρως εταιρικό σχήμα λειτουργίας και δομής προκειμένου να συμβάλει περισσότερο στην αύξηση του εθνικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.

Τα κοινωνικά στοιχεία, όπως και η οικονομική επίδραση των κλάδων του πολιτισμού και της δημιουργίας συνθέτουν την πολιτιστική στρατηγική του Υπουργείου, των Διευθύνσεων και Υπηρεσιών του, κατ' επέκταση όλων των φορέων που εποπτεύει και χρηματοδοτεί. Χωρίς να «στραγγαλίζει» τον πολιτιστικό τομέα και παρά τον αντίλογο ότι το μονοπώλιο δεν αποφέρει τα μέγιστα, το ΥΠΠΟΑ, με το πλήρες θεσμικό πλαίσιο και την τακτική επιχορήγηση προς κάθε φορέα ευθύνης του, κράτησε όρθιο τον κλάδο στα χρόνια της οικονομικής κρίσης και της πανδημίας, ενώ δεν άφησε έρμαιο μνημεία και ιστορικά τοπία.

Η σχέση του πολιτισμού με την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία είναι εξ ορισμού πολύπλοκη και ρευστή, ωστόσο το αρμόδιο υπουργείο φαίνεται να αποτελεί τον εγγυητή-ρυθμιστή στο ευρύτερο δίκτυο. Οι φορείς επιρροής και πρωτίστως οι εποπτευόμενοι με θεματικό αντικείμενο τέχνες και παραγωγές οφείλουν να αποδίδουν τα μέγιστα χρησιμοποιώντας το ελάχιστο δυνατό δημόσιο χρήμα. Συνολικά, διαφαίνεται η ανάγκη μιας ευρύτερης συμφωνίας για ορθολογικό στρατηγικό σχέδιο που θα τηρηθεί καθολικά και μακροπρόθεσμα προς όφελος του ίδιου του πολιτισμού και της κοινωνίας στην οποία αυτός ανήκει. Τα όργανα και οι επιτροπές της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν πολλά περιθώρια να προσφέρουν σε αυτή την κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Ανδριώτης, Κ. (2008). *Αειφορία και εναλλακτικός τουρισμός*. Σταμούλης.
- Βαρβαρέσος, Σ. (2013). Οικονομική του τουρισμού: Εννοιολογικές, θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Προπομπός.
- Βασιλειάδης, Ν., & Μπουτσιούκη, Σ. (2015). *Πολιτιστική διπλωματία* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/4424>
- Βενετσανοπούλου, Μ. (2006). *Η κρατική συμβολή στον τουρισμό – Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Interbooks.
- Βουδούρη, Δ. (1992). *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς*. Παπαζήσης.
- Βουδούρη, Δ. (2003). *Κράτος και Μουσεία. Το Θεσμικό Πλαίσιο των Αρχαιολογικών Μουσείων*. Σάκκουλας.
- Baias, M. (2016). *Mobile NMR: An essential tool for protecting our cultural heritage*. WileyOnline Library.
- Γκαντζιάς, Γ. (2010). *Πολιτιστική Πολιτική, Χορηγία και Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*. Παπασωτηρίου.
- Γκαντζιάς, Γ., & Κορρές, Γ. (2011). *Πολιτιστική Οικονομία και Χορηγίες: Οικονομική Διαχείριση και Ανάπτυξη Πολιτισμικών Μονάδων*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α. (2002). *Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*. Σάκκουλας.
- Δεληγιάννης, Δ. (1999). *Περί Μουσείων*. Παιδαγωγικές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Dunne, G., Flanagan, S., & Buckley, J. (2010). Towards an understanding of international city break travel. *International Journal of Tourism Research*, 12(5), 409-417.
- Fillis, I. (2006). Art for Art's Sake or Art for Business Sake: An exploration of artistic product orientation. *The Marketing Review*, 6(1), 29-40.
- Fillis, I. (2011). The evolution and development of arts marketing research. *Arts Marketing: An International Journal*, 1(1), 11-25.
- Ζερβάκη, Α. (2010). *Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO*. Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Ζήβας, Δ. Α. (2012). *Αρχιτεκτονικός οδηγός Αθηνών*. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Hanink, J. (2017). *The Classical Debt: Greek Antiquity in an Era of Austerity*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Καρύμπαλη-Τσίπτσιου, Γ. (2004) *Τα μνημεία & η κατοχή τους. (Κατά τον Ν. 3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς»)*. Σάκκουλας.
- Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π., & Γκρίμπα, Ε. (2011). *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού: Ζήτηση και προσφορά νέων προϊόντων τουρισμού*. Κριτική.
- Kotler, P., & Keller, K. (2012). *Marketing management*, 14th ed. Pearson.
- Κυριαζόπουλος, Κ. (1993). Προστασία πολιτιστικών αγαθών και θρησκευτική ελευθερία. Σάκκουλας.
- Λάββας, Γ. Π. (2010). *Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης*. Μέλισσα.
- Μιχαηλίδου, Μ. (2002). Μουσείο: Πορεία και προοπτικές προς τον 21ο αιώνα. Στο Γ. Κόκκινος (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή* (σσ. 93-102). Μεταίχμιο.
- Μούλιου, Μ. (2001). Η διαμόρφωση της μουσειακής θεωρίας ως καθοριστικός παράγοντας για την καλύτερη άσκηση της μουσειακής πρακτικής. Στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου. Εντευκτήριο.

- Μούλιου, Μ. (2010). Μουσεία Πόλεων και Διαδίκτυο την εποχή του Web 2.0. Αναλύοντας ένα σύνθετο τεχνολογικό, ιδεολογικό, κοινωνικό και αστικό τοπίο. *Τετράδια Μουσειολογίας*, 7, 74-80.
- Μούλιου, Μ. (2015). Τα μουσεία, οι αξίες τους και οι πολίτες: μελετώντας απόψεις και συμπεριφορές στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Στο Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη & Ε. Μαυρομιχάλη (επιμ.), *Ανασκαφή και Έρευνα Χ: Από το ερευνητικό έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης*, 10ο Επιστημονικό Συμπόσιο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 22-23 Απριλίου.
- Moldoveanu, M., & Ioan-Franc, V. (2011). The impact of the economic crisis on culture. *Review of General Management*, 14(2), 15-35.
- Mortaki, S. (2012). *Cultural Tourism Is a Local Business: The Example of the Maritime*. Museum of Litorchro in Greece, *Review of Contemporary Business Research*, pp. 15-22.
- Νόμος 3028/2002, *Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. https://www.culture.gov.gr/DocLib/g_1950.pdf
- OECD (2020). *OECD Tourism Trends and Policies 2020*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD Publishing.
- Παπαπετρόπουλος, Δ. (2006). Νόμος 3028/2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, Κείμενο – Σχόλια – Ερμηνεία. Σάκκουλας.
- Παυλογεωργάτος, Γ. (2010). *Διατήρηση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς*. Γκιούρδας.
- Πασσάς, Αρ., Σωτηρόπουλος, Δ.Π., & Τσέκος, Θ. (επιμ.) (2016). *Θεσμοί στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης: Αποτίμηση μιας αντιφατικής περιόδου*. Παπαζήσης.
- Πετράκος, Β. Χ. (2011). *Τα ελληνικά μουσεία*. Μέντορ 24.101: 261.
- Pitt, D. G., & Zube, E. H. (1987). Management of natural environments. *Handbook of Environmental Psychology*, 1, 1009-1041.
- Plantzos, D. (2017). Amphipolitics: Archaeological Performance and Governmentality in Greece under the Crisis. In D. Tziovas (ed.), *Greece in Crisis: The Cultural Politics of Austerity* (pp. 65-84). I. B. Tauris.
- Roduner, C., Langheinrich, M., Floerkemeier, C., & Schwarzentrub, B. (2007). Operating Appliances with Mobile Phones-Strengths and Limits of a Universal Interaction Device. Springer.
- ΣΕΠΙΑΑ (2015). *Στρατηγικό και Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανάπτυξης και Λειτουργίας*. ΓΓΠΠ.
- Σταματούδη, Ε. (2004). Εθνικοί πολιτιστικοί θησαυροί και ελεύθερη διακίνηση αγαθών στην ενιαία αγορά, σε Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημοσίου Δικαίου (επιμ. Τροβά Ε.), *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο*, Πρακτικά συνεδρίου.
- Tisdale, R. (2013). City Museums and Urban Learning. *Journal of Museum Education*, 38(1), 3-8.
- Voudouri, D. (2010). Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece. *International Journal of Cultural Property*, 17, 547-568.
- Φαρμάκης, Ε. Ν. (2007). Ιδρύματα και πολιτιστική πολιτική: Αρχής της συμπληρωματικότητας – Διαπιστώσεις από τη συνεργασία Δημοσίου και Ιδιωτικού τομέως. *Τετράδια Πολιτισμού, Μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του πολιτισμού*, 1 (Μάρτιος), 175-180. LineArt.
- Χαμηλάκης, Γ. (2012). *Το έθνος και τα ερείπιά του. Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*. Εκδόσεις του 21ου.
- Χατζηεμμανουήλ, Χρ. (2007). Η συμβολή του κράτους στον πολιτισμό. *Τετράδια Πολιτισμού, Μεγεθύνσεις: Τα οικονομικά του πολιτισμού*, 1 (Μάρτιος), 191-205. LineArt.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2004). Συνέντευξη με την Τέτη Χατζηνικολάου. *Τετράδια Μουσειολογίας*, 1, 25-27.

Χρυσανθάκη, Χ. (2004). Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της διοικητικής διαδικασίας, σε Ευρωπαϊκού Κέντρου Δημοσίου Δικαίου (επιμ. Τροβά Ε.), *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο*, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σ. 65 επ.

Κεφάλαιο 6

Πολιτιστική διαχείριση και ευρωπαϊκή στρατηγική πολιτισμού

Σύνοψη

Η πολιτισμική διαχείριση προϋποθέτει τον εννοιολογικό προσδιορισμό των όρων του πολιτισμού, της κουλτούρας, της κληρονομιάς και των πολιτιστικών αγαθών ή των υπηρεσιών, όπως και τη διασύνδεσή τους με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Τι εννοούμε με τον όρο «πολιτιστική δημοκρατία», «πολιτισμός και περιβάλλον», «πολιτιστική εκπαίδευση», «πολιτιστική δημοκρατία» και μια σειρά άλλων σχετικών εννοιών, όπως «πολιτιστικά αγαθά», «δημιουργικές βιομηχανίες» και «κλάδοι πολιτισμού».

Αναφέρονται οι σκοποί της πολιτιστικής πολιτικής, όπως η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η ενίσχυση της ταυτότητας και της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας, η διεύρυνση της συμμετοχής των πολιτών στην πολιτιστική ζωή κ.ά. Ο πολιτιστικός προγραμματισμός των πόλεων επιδρά καταλυτικά στην επίτευξη εύρωστων και πολυδύναμων αστικών κέντρων με ποιοτικό βιοτικό επίπεδο, όπου πλεονάζουν οι ευκαιρίες για δημιουργικότητα και επιχειρηματικότητα. Αναλύουμε αυτό το περιβάλλον.

Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται η συμβολή του πολιτιστικού κλάδου και των τεχνών στην ανάπτυξη με κοινωνικούς και οικονομικούς όρους, όπως εξίσου η ευρωπαϊκή πολιτική και οι νέες κατευθύνσεις μέσα από τη νομοθεσία, τις οδηγίες και τα συμπεράσματα των αρμόδιων επιτροπών.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, οι καθορισμένες Επιτροπές για την παιδεία και τον πολιτισμό στην Ευρώπη διαμορφώνουν ένα νέο πολιτιστικό τοπίο, προβάλλουν νέες στρατηγικές και επιδιώξεις. Ενδεικτικά, μελετώνται τα πνευματικά δικαιώματα, οι νέες τεχνολογίες ως υπηρεσίες που έχουν αναδιαμορφώσει πολιτιστικές πτυχές (π.χ. Netflix vs. Κινηματογράφος και διανομή), οι χρηματοδοτήσεις πολύ συγκεκριμένων πολιτιστικών πρωτοβουλιών, ο ψηφιακός μετασχηματισμός που ενισχύεται και τόσα άλλα θέματα που θα απασχολήσουν το εγχώριο σκηνικό τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Προαπαιτούμενη γνώση

Δεν απαιτείται.

6 Εννοιολόγηση και ορισμοί της πολιτιστικής διαχείρισης

Στην ουσιαστική σύνδεση του πολιτισμού με την οικονομία γίνεται συνήθως αναφορά στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, στη διαχείριση των πολιτιστικών πόρων, των τεχνών και της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής. Συμπεριλαμβάνονται τα υλικά και άυλα στοιχεία του παρελθόντος, όπως και οι σύγχρονες διαστάσεις της τέχνης.

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, δηλαδή των αντικειμένων και των αξιών του παρελθόντος, έχει κύριο σκοπό τη διατήρηση και διαιώνισή τους προς όφελος των επερχόμενων γενιών. Συχνά συγχέεται με τον όρο «πολιτιστική διαχείριση», η οποία αναφέρεται συνολικά στις πολιτιστικές δράσεις.

Με τον όρο «διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς» εννοούμε τη μεθοδική και συστηματική αντιμετώπιση των ευρημάτων του παρελθόντος από τη στιγμή της ανακάλυψής τους, π.χ. μέσω ανασκαφών, μέχρι την τελική απόδοση και παρουσίασή τους στο κοινό. Σε όλα τα στάδια συνεργάζονται επιστημονικοί κλάδοι, όπως της ιστορίας, της αρχαιολογίας, της συντήρησης, της αρχιτεκτονικής, μηχανικών, των περιβαλλοντικών σπουδών, της πληροφορικής και αρκετά άλλα τμήματα που συνεισφέρουν στην ανάδειξη και στη σύνδεση με την κοινωνία και τις ανάγκες της.

Η πολιτιστική κληρονομιά, όπως έχει γραφτεί επανειλημμένα, διακρίνεται στην υλική κληρονομιά (μνημεία και τέχνηρα αντικείμενα) και στη μη απτή κληρονομιά, δηλαδή τις άυλες μορφές των αξιών και των εθίμων του παρελθόντος, οι οποίες πρέπει να καταγραφούν, να ψηφιοποιηθούν, να διασωθούν και να επικοινωνηθούν. Για παράδειγμα, η ναυπηγική, μια τέχνη από τα ομηρικά χρόνια με την οποία οι θαλασσινές κοινότητες «έκτιζαν» καΐκια με ξυλόκαρφα, ικανά να πλεύσουν σε κάθε συνθήκη. Εδώ και δεκαετίες, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδοτεί την καταστροφή των ιστορικών ξύλινων πλοιαρίων προς όφελος της αλιείας με υψηλή αποζημίωση, προκειμένου οι ιδιοκτήτες να διαλύσουν τα παραδοσιακά σκαριά, αν και την ίδια στιγμή

η ΕΕ προτάσσει ως αξία πολιτιστικής κληρονομιάς οτιδήποτε προτείνεται για διαφύλαξη από πολιτιστικές ομάδες.

Η έννοια της διαχείρισης σχετίζεται με το κοινωνικό ενδιαφέρον για το πολιτιστικό κεφάλαιο, τη συστηματική αγωγή της πολιτείας και των θεσμών, τις ενέργειες για χαρτογράφηση και έρευνα κάθε πολιτιστικού πεδίου, τη συντήρηση και προβολή, τη διάσωση και ανάδειξη, την ανάλυση και επεξήγηση οποιουδήποτε πολιτιστικού φαινομένου. Είτε αυτό προέρχεται από το παρελθόν είτε αποτελεί έκφανση της νεότερης πολιτιστικής δημιουργίας. Πρόκειται για μια διαρκώς εξελισσόμενη και δημόσια διαδικασία στην οποία εμπλέκονται επιστημονικοί κλάδοι και φορείς, καθώς αφορά τη θωράκιση, ανάδειξη και αξιοποίηση των στοιχείων και των αξιών της. Η διαίωσιση και η σύνδεση με το κοινωνικό σύνολο μέσω της πολιτιστικής εκπαίδευσης είναι το κίνητρο για τη μεθοδική συνολική διαχείριση των σωζόμενων στοιχείων του παρελθόντος.

Στην ευρεία του απόδοση ο όρος «συντήρηση» ερμηνεύεται ως η κάθε απαραίτητη διαδικασία μέριμνας ενός τόπου ή υλικού, ώστε να διατηρήσει την πολιτιστική του ιδιαιτερότητα και σημασία. Παρότι αποτελεί σημείο ζωτικής σημασίας για την προστασία και διαίωσιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η επιστήμη της συντήρησης⁴⁶ είναι σχετικά νέος κλάδος με μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης ως προς τις τεχνικές, τη μεθοδολογία και την τεχνολογική εφαρμογή. Η διαδικασία της συντήρησης λαμβάνει υπόψη με υψηλό αίσθημα ευθύνης την αισθητική της εποχής, το ιστορικό πλαίσιο και τη φυσική ακεραιότητα είτε ενός τόπου είτε ενός μνημείου ή ακόμη και των αντικειμένων-κειμηλίων (Sullivan & Mackay, 2012) τηρώντας βασικές αρχές:

- Να κάνει την απαραίτητη έρευνα και επιστημονική τεκμηρίωση και να καταγράψει πλήρως κάθε στοιχείο πριν από την έναρξη των εργασιών και μετά την ολοκλήρωση αυτών.
- Να λάβει υπόψη και να σεβαστεί καθετί στο περιβάλλον του αντικειμένου, από κοινωνικές συμπεριφορές, έθιμα και πολιτιστικές αξίες οι οποίες εγκολπώνονται στο φυσικό αντικείμενο.
- Να διαφυλάξει την αυθεντικότητα με την αναγνώριση των πρωτότυπων υλικών και στοιχείων του παρελθόντος στα οποία θα καταφύγει για την όποια αποκατάσταση.
- Να προβεί στις μικρότερες δυνατές φυσικές προσθήκες και αφαιρέσεις ως προς τη δομή και το περιεχόμενο.
- Να προβεί σε επεμβάσεις οι οποίες θα επιτρέπουν στο μέλλον την εφαρμογή άλλων τεχνικών και διαφορετικών προσεγγίσεων για την τελική μορφή. Μεταφράζοντας την αγγλική ορολογία *retreatability* ως τη δυνατότητα επαναφοράς μέσω απόσυρσης, η συντήρηση επιτρέπει σε νέα δεδομένα και νέα υλικά να αποδώσουν πιστότερα την ακεραιότητα και τη μορφή του θέματος αφαιρώντας τις προηγούμενες παρεμβάσεις.

Μέριμνα της πολιτείας θεωρείται, επίσης, η ισότιμη και δίκαιη κατανομή του εθνικού πολιτιστικού κεφαλαίου. Με όρους εταιρικής χρήσης, δηλαδή σαν να πρόκειται για μία επιχείρηση, «μέτοχοι» στην πολιτιστική κληρονομιά, όπως και υποψήφιοι θεατές σε κάθε εκδήλωση είναι όλοι οι πολίτες δίχως διακρίσεις και προτεραιότητα. Επιπρόσθετα, ενθαρρύνονται ή πρέπει να δίνονται κίνητρα και διευκολύνσεις σε εκείνα τα κοινωνικά στρώματα που για λόγους κοινωνικούς και πολιτικούς δεν συμμετέχουν παραδοσιακά στα πολιτιστικά δρώμενα.

Η πολιτιστική δημοκρατία αποτελεί βασικό στόχο της επίσημης πολιτιστικής πολιτικής μαζί με τη διαχείριση της πολιτιστικής ταυτότητας και την πολιτιστική εκπαίδευση για όλους. Αντίστοιχα, η κοινωνική ευαισθησία και συνέργεια κρίνονται απαραίτητες για την προστασία και τη σταθερή αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ακόμη και σήμερα στη χώρα μας, η αρχαιολογική υπηρεσία θεωρείται συνώνυμη της απαγόρευσης και ανασχετικός αναπτυξιακός παράγοντας, παρότι ωστόσο έχει διασώσει από την ανθρώπινη απληστία παραδοσιακούς οικισμούς και οικοσυστήματα που φέρνουν πλούτο και αναγνώριση (π.χ. Μονεμβασιά, Πάτμος, Ύδρα κ.ο.κ.). Αντίστοιχα, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις ήταν συνώνυμες των φιλάνθρωπων

⁴⁶ «Καλύτερα να συντηρείς από το να επισκευάζεις, καλύτερα να επισκευάζεις από το να αποκαθιστάς, καλύτερα να αποκαθιστάς από το να ξανακτίσεις». (Adolphe Napoléon Didron, «Sur les Travaux du Comité pendant la session de 1839»).

εκδηλώσεων για κοινωνικές ελίτ με αυτοαναφορικό χαρακτήρα που δεν απευθύνονται στο ευρύ κοινό. Τέτοια στερεότυπα και λανθασμένες αντιλήψεις γύρω από την αξία και τον πολλαπλό αντίκτυπο των πολιτιστικών δράσεων έχουν καταρριφθεί και αντικατασταθεί με σύνθετες πρακτικές και πρωτοβουλίες.

Σε παρόμοιες αρνητικές θεωρήσεις και στερεότυπα στο εξωτερικό παρατηρούμε τη μεθοδική αντιμετώπιση της πολιτείας. Στην περιοχή Μπελίζ της Κολομβίας, η τοπική κυβέρνηση διοργάνωσε μαθήματα αρχαιολογίας και συντήρησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και μια σειρά δωρεάν δημόσιων σεμιναρίων για την ιστορική και οικονομική αξία του παρελθόντος, το οποίο δεν πρέπει να λεηλατείται από αρχαιοκάπηλους ή από την αδιαφορία των πολιτών.

Η δημόσια αρχαιολογία επιστρατεύτηκε για την πρόληψη επιβλαβών κοινωνικών πρακτικών και για την εδραίωση της κοινωνικής ευθύνης έναντι του δημόσιου πλούτου. Η διαφύλαξη και η προβολή του δεν εξαρτώνται κατά κύριο λόγο από άνωθεν παρεμβάσεις αλλά στηρίζονται στην άμεση και όσο μεγαλύτερη εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων. Η προτροπή να αποτελούν θεματοφύλακες, συμμετέχοντες και υποστηρικτές οδηγεί σε σταθερή σχέση με τα μνημεία, τις τέχνες και την άυλη κληρονομιά.

Ο πολιτιστικός κόσμος προκαλεί συνειρμούς που συνδέονται με την περιβαλλοντική αποκατάσταση, την οικονομική βιωσιμότητα με εξειδικευμένες τουριστικές υπηρεσίες ή εκπαιδευτικές διαδικασίες, με τη δίκαιη οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών, τη βιοποικιλότητα και την ανάδειξη των ιστορικών ιδιαιτεροτήτων κάθε περιοχής. Κρίνεται πλέον δεδομένος ο οικονομικός του ρόλος, ο μορφωτικός και ιστορικός αντίκτυπος, η επίδραση στο φυσικό και αστικό περιβάλλον, η συνεισφορά του στην απασχολησιμότητα και στο εθνικό ΑΕΠ κ.ο.κ.

Οι πρωτοβουλίες για την αποκατάσταση της συνολικής εικόνας του πολιτιστικού κεφαλαίου οφείλονται κατά κύριο λόγο στα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που χρηματοδοτούν σταθερά και με επάρκεια κάθε πολιτιστική δράση σε ολόκληρη τη Γηραιά Ήπειρο. Στον καταστατικό χάρτη της ΕΕ καίρια θέση κατέχει η προβολή της πολιτιστικής ταυτότητας που συναπαρτίζεται από κάθε μικρή ή μεγάλη πολιτιστική πτυχή.

6.1 Η πολιτιστική αξιοποίηση και η στήριξη στον πολιτισμό

Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη διάδοση των πολιτιστικών αξιών της ηπείρου είναι καταλυτικός, μέσα από ένα σταθερό πρόγραμμα οικονομικής υποστήριξης και μέσα από ένα θεσμικό πλαίσιο διακήρυξης αρχών γύρω από τον πολιτισμό γενικά αλλά και σε ειδικότερο πλαίσιο. Το πλαίσιο καθορίζεται κατά κύριο λόγο στις Συνθήκες/Συμβάσεις που διακηρύσσει η ΕΕ, όπου εκεί, μεταξύ άλλων, καθίστανται ξεκάθαρα ο σεβασμός κάθε πολιτιστικής κληρονομιάς σε όλα τα κράτη μέλη ισότιμα, η ενθάρρυνση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και η διαρκής μέριμνα για τη διατήρηση και την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η ΕΕ ενθαρρύνει μέσω της χρηματοδότησης τις πολιτιστικές συνέργειες των μελών της και δίνει κίνητρα για την προσεκτική αξιοποίηση του πολιτιστικού πλούτου, λαμβάνοντας υπόψη την προστασία του έναντι κάθε πρόκλησης.

Η σύμβαση της Ευρωπαϊκής Μορφωτικής Σύμβασης το 1954 από το Συμβούλιο της Ευρώπης με τίτλο «Διακρατική συμφωνία σε πολιτιστικά θέματα» έθεσε τις πρώτες βάσεις ότι το στοίχημα της ενοποίησης δεν στηρίχτηκε ούτε εμπνεύστηκε μόνο από τα υλικά αγαθά, τον άνθρακα και τον χάλυβα. Η προστασία της πολιτιστικής ζωής και της κληρονομιάς του παρελθόντος υπήρξε πρωταρχική συνθήκη.

Η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται ξεχωριστό αντικείμενο προστασίας, ύψιστης εθνικής σημασίας, ενώ η προστασία που παρέχει η ελληνική νομοθεσία «υπερκαλύπτει την προστασία που παρέχει κάθε άλλη Διεθνής Σύμβαση» (Χριστοφιλόπουλος, 2005). Σημαίνοντα ρόλο ως προς αυτή την εξέλιξη έχει η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981 και η εναρμόνιση/προσαρμογή, που ακολουθείται έκτοτε, της ελληνικής πολεοδομικής και χωροταξικής πολιτικής και νομοθεσίας στα αντίστοιχα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Περαιτέρω, οι ημερομηνίες-ορόσημα για την προστασία και την ανάδειξη του ευρωπαϊκού πολιτισμού είναι μεταξύ άλλων:

- Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ το 1975, από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς. Διεύρυνε την έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, στην οποία περιλαμβάνεται το περιβάλλον της, όταν παρουσιάζει πολιτιστικό ενδιαφέρον. Επίσης, συνέβαλε στην αναγωγή της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς σε ουσιώδη σκοπό του αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού.

- Η Σύμβαση της Γρανάδας το 1985, από το Συμβούλιο της Ευρώπης, η οποία προτάσσει την ολοκληρωμένη προστασία. Αναγνωρίζει ότι η αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί μια αναντικατάστατη έκφραση του πλούτου και της ποικιλίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης.
- Η Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992, από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αναφέρεται στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Στις ιδρυτικές Συνθήκες της Ένωσης απουσίαζε η ιδιαίτερη αναφορά στον τομέα του πολιτισμού, το ενοποιητικό στοιχείο ολόκληρης της ηπείρου. Κενό που καλύφθηκε πρώτη φορά με τη συγκεκριμένη Συνθήκη.
- Η Νέα Χάρτα των Αθηνών το 1998, επίσης από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Γίνεται εκτενής αναφορά στην ευρωπαϊκή πόλη του 21ου αιώνα.
- Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το 2000, ορίζει ότι «η τέχνη και η επιστημονική έρευνα είναι ελεύθερες» και ότι «η Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία».
- Η Συνθήκη της Λισαβόνας το 2007, στα άρθρα της οποίας αναφέρεται «ο σεβασμός του πλούτου της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας και [...] η μέριμνα για την προστασία και την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς» (άρθρο 3 της ΣΕΕ). Σύμφωνα με το άρθρο 6 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), η ΕΕ «αναλαμβάνει δράσεις για να υποστηρίξει, να συντονίζει ή να συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών στον τομέα του πολιτισμού».
- Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (ΕΣ), κατά τη Σύνοδο του Ιουνίου 2010 και σε συνέχεια της πολιτικής της Συνθήκης της Λισαβόνας, ενέκρινε τη νέα Στρατηγική με τον τίτλο «Ευρώπη 2020», η οποία στηρίζεται στους βασικούς άξονες:
 - «Εξυπνη ανάπτυξη» της οικονομίας με βάση τη γνώση και την καινοτομία.
 - «Βιώσιμη ανάπτυξη», προώθηση της πράσινης οικονομίας.
 - «Ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς», με απόκτηση νέων δεξιοτήτων και καλλιέργεια της δημιουργικότητας.

Σε αυτές τις τρεις θεματικές, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Υπουργών ζήτησε το 2010 τα κράτη μέλη να υιοθετήσουν βελτιωτικές πολιτιστικές πολιτικές, να εγκολπωθεί η συμβολή του πολιτισμού στον βιώσιμο τουρισμό και να προχωρήσουν σε στρατηγικές επενδύσεις στον πολιτισμό.⁴⁷

Προηγήθηκε, από το 2007, η «ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό», δηλαδή το στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ στον τομέα του πολιτισμού, με τρεις στρατηγικούς στόχους: α) πολιτιστική πολυμορφία και διαπολιτισμικό διάλογο, β) ο πολιτισμός ως καταλύτης της δημιουργικότητας, και γ) ο πολιτισμός ως απαραίτητο στοιχείο των διεθνών σχέσεων.

Κατόπιν, το πρόγραμμα εργασίας για τον πολιτισμό 2015-2018 καθόρισε την ατζέντα με τέσσερις επιπλέον θεματικές: κατά πρώτον, προσιτός πολιτισμός και ανοικτός σε όλους, κατά δεύτερον, διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, κατά τρίτον, πολιτιστικός και δημιουργικός τομέας: δημιουργική οικονομία και καινοτομία και, κατά τέταρτον, προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας. Και οι τέσσερις προτεραιότητες προτάθηκαν με δέσμη συγκεκριμένων δράσεων.

Η αρμόδια Επιτροπή γνωμοδότησε πως ο πολιτιστικός και δημιουργικός τομέας κατέχει σημαίνουσα θέση στη στρατηγική «Ευρώπη 2020», το αμέσως επόμενο σημαντικό πρόγραμμα. Πιο συγκεκριμένα, ότι στο πλαίσιο της νέας πολιτικής συνοχής της ΕΕ συμβάλλει σε έναν νέο τύπο ανάπτυξης και ότι ο πολιτισμός εμπλέκεται στις στρατηγικές για ολοκληρωμένη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, όπου πλέον θα συγκεντρώνεται και μια κρίσιμη μάζα πόρων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πολιτική Συνοχής 2014-2020, Ολοκληρωμένη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη).

Την επικαιροποίηση των πολιτιστικών θεμάτων και την εισήγηση νέων πολιτικών σε θέματα πολιτισμού και εκπαίδευσης έχει ως κύριο έργο η Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας (CULT) του Ευρωπαϊκού

⁴⁷ Συμπεράσματα Συμβουλίου 10ης Μαΐου 2010 για τη συμβολή του πολιτισμού στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, 2010/C 135/05.

Κοινοβουλίου. Η στρατηγική «Ευρώπη 2020» έθεσε ως βασικές προτεραιότητες ανάπτυξης του τομέα του Πολιτισμού τους εξής άξονες:

- «Την αποτελεσματική και αποδοτική αξιοποίηση και λειτουργία των πολιτιστικών επενδύσεων και υποδομών (προτεραιότητες ΕΕ 2020 υπ' αριθμ. 3 και 6).
- Την οργάνωση πολιτιστικών θεσμών, ευρωπαϊκής ή και παγκόσμιας εμβέλειας.
- Την κρατική ενίσχυση ιδιωτικών πρωτοβουλιών και την κινητοποίηση ιδιωτικών κεφαλαίων για την πραγματοποίηση ιδιωτικών επενδύσεων σε επιλεγμένες δραστηριότητες του τομέα του πολιτισμού.
- Την ανάπτυξη του τομέα του πολιτισμού στην Ψηφιακή Εποχή και στην Κοινωνία της Πληροφορίας.
- Την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού του τομέα του πολιτισμού (μέσω της κατάρτισης των στελεχών της Δημόσιας Διοίκησης, αλλά και των απασχολούμενων στον ιδιωτικό τομέα) και την προώθηση της συμβολής του τομέα στην προσπάθεια αύξησης της απασχόλησης.
- Την αποτελεσματική, αποδοτική και ποιοτική οργάνωση και λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών και των κρατικών θεσμών του τομέα του πολιτισμού.
- Την ενίσχυση της Έρευνας και Ανάπτυξης στον τομέα του πολιτισμού.
- Την αναβάθμιση και προστασία πολιτιστικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την προστασία του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος.
- Την ενίσχυση διακρατικής πολιτιστικής συνεργασίας και την ανάδειξη του τομέα του πολιτισμού ως βασικού παράγοντα ανάπτυξης των διασυνοριακών-διαπεριφερειακών συνεργασιών».

Για την περίοδο 2019-24, οι έξι προτεινόμενες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας (CULT) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου «είναι:

- Μια Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία: ανάδειξη στην πρώτη κλιματικά ουδέτερη ήπειρο.
- Μια Ευρώπη έτοιμη για την ψηφιακή εποχή: ενδυνάμωση των ατόμων μέσω μιας νέας γενιάς τεχνολογιών.
- Μια οικονομία στην υπηρεσία των ανθρώπων: εξασφάλιση κοινωνικής δικαιοσύνης και ευημερίας.
- Μια ισχυρότερη Ευρώπη στον κόσμο: η Ευρώπη να επιδιώκει υψηλότερους στόχους ενισχύοντας το μοντέλο υπεύθυνης παγκόσμιας ηγεσίας που προσφέρουμε και είναι μοναδικό.
- Προώθηση του ευρωπαϊκού μας τρόπου ζωής: οικοδόμηση μιας Ένωσης ισότητας στην οποία όλοι έχουμε την ίδια πρόσβαση σε ευκαιρίες.
- Μια νέα ώθηση για την ευρωπαϊκή δημοκρατία: ανάπτυξη, προστασία και ενίσχυση της δημοκρατίας μας».

6.2 Τα αρμόδια όργανα της ΕΕ και οι βασικοί πολιτιστικοί άξονες

Η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει ένα ευρύ πλαίσιο οργάνων τα οποία κατά πρώτον διασφαλίζουν την πολύπλευρη προσέγγιση των θεμάτων διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και κατά δεύτερον προάγουν κάθε είδους πολιτισμικές εκφράσεις. Το Συμβούλιο Υπουργών Πολιτισμού είναι το υψηλότερο θεσμικό όργανο της ΕΕ για την επικύρωση θεμάτων πολιτισμού, καθώς ορίζει τη σχετική νομοθεσία κατόπιν εισήγησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Πιο συγκεκριμένα, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο λειτουργεί η Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας (CULT), στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λειτουργεί το Συμβούλιο «Παιδεία, Νεολαία, Πολιτισμός και Αθλητισμός» (Education, Youth, Culture and Sports – EYCS) και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή λειτουργεί ο Εκτελεστικός Οργανισμός Εκπαίδευσης, Οπτικοακουστικών Θεμάτων και Πολιτισμού (EACEA), υπό την αιγίδα της οποίας τελούν αρκετά προγράμματα, ανάμεσα στα οποία και το πρόγραμμα Creative Europe

(Δημιουργική Ευρώπη) (Oxford Economics, 2014). Επίσης, στην Επιτροπή των Περιφερειών υπάρχει η Επιτροπή «Εκπαίδευση, Νεολαία, Πολιτισμός και Έρευνα» (EDUC), η οποία «αξιοποιεί την αρμοδιότητά της προκειμένου να καθοδηγήσει και να υποστηρίξει δημιουργικές πρωτοβουλίες με πολιτιστική βάση για την προώθηση στόχων οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής στις ευρωπαϊκές περιφέρειες» (Βασιλειάδης & Μπουτσιούκη, 2015).

Στην ΕΕ, οι αποκαλούμενες «δημιουργικές βιομηχανίες» (cultural and creative industries), δηλαδή οι δραστηριότητες που παράγουν αγαθά και υπηρεσίες πολιτισμού και δημιουργίας αποτελούν ειδικό τομέα με μεγάλη δυναμική και αναγνώριση. Οι κλάδοι αυτοί συμπεριλαμβάνουν μια σειρά δραστηριοτήτων με πολιτιστικό και οικονομικό αντίκτυπο, ειδικότερα τους τομείς: τέχνες και αρχιτεκτονική, σχεδιασμός ιστοσελίδων και γραφιστική, εκδόσεις, παιχνίδια και πολυμέσα, βιομηχανία μουσικής και ψυχαγωγίας, χειροτεχνία και σχέδιο μόδας, κινηματογράφος, διαφήμιση και δημόσιες σχέσεις (Marchegiani, 2013).

Η δυναμική τους αντανακλάται, εκτός από την οικονομική και την κοινωνική ανάπτυξη, εφόσον, σύμφωνα με την Επιτροπή, είναι «καταλύτης καινοτόμων εξελίξεων, στη βιομηχανία και στον τομέα των υπηρεσιών» και «καταλαμβάνουν σημαντική θέση στη στρατηγική Ευρώπη 2020, δεδομένου ότι συμβάλλουν σε έναν νέο τύπο ανάπτυξης», ενισχύοντας τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ΕΕ και προωθώντας τη γνωστική και πολιτισμική της πολυμορφία.

Είναι υπολογίσιμες εστίες εισοδήματος, μειώνουν σημαντικά την ανεργία, υιοθετούν καινοτόμες τεχνολογίες, παίζουν ρόλο στον δυναμισμό της οικονομίας και στην ανταγωνιστικότητα της ΕΕ, συμβάλλουν στη λειτουργία της κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς και στη μείωση της φτώχειας. Η προστασία και διάδοση/συμμετοχή των πολιτιστικών αγαθών και της παράδοσης αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα και θωρακίζεται νομικά.

Οι Συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πολιτιστική κληρονομιά έχουν καταλυτική συμβολή, με προεξάρχουσα την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τον Πολιτισμό (1954),⁴⁸ στην οποία κεντρική ιδέα κατέχουν η πολιτισμική πολυμορφία και η διαφορετικότητα ως πρωτεύον στοιχείο για τη διασφάλιση της ευρωπαϊκής ενότητας προκειμένου να αποφεύγονται συγκρούσεις λόγω πολιτισμικών ή θρησκευτικών διαφορών. Έπεται η Σύμβαση για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς (1964).⁴⁹ Προβλέπει την οριοθέτηση και την προστασία⁵⁰ των χώρων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, σκοπό για τον οποίο μάλιστα ενθαρρύνεται και η διεθνής συνεργασία. Επίσης, ορίζει την αναγκαιότητα της απογραφής των εθνικών αρχαιολογικών θησαυρών και τη δημιουργία ενός επιστημονικού καταλόγου των αρχαιολογικών αντικειμένων, οπουδήποτε και αν βρίσκονται (Schindler, 2012).

Κατόπιν, η Διακήρυξη του Άμστερνταμ από το Συμβούλιο της Ευρώπης, το 1975, όπως έχει αναφερθεί, δίνει έμφαση στην αρχιτεκτονική παράδοση της Ευρώπης, την οποία προβάλλει ως μοναδική, και ενισχύει τα εκπαιδευτικά προγράμματα, προγράμματα με ευρεία συμμετοχή, πρωτίστως των νέων. Γίνεται μνεία για καθολική προστασία των αρχιτεκτονικών μνημείων και καταλοίπων, με πρόβλεψη τόσο συντήρησης και αποκατάστασης όσο και αξιοποίησης και επανένταξης στον πολεοδομικό σχεδιασμό. Παράλληλα, αποτυπώθηκε η περιβαλλοντική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης με έμφαση στην αειφορία και την ισόρροπη ανάπτυξη, που πλέον αποτελούν καταστατική αρχή της Ένωσης (Βουδούρη, 2003).

Το Συμβούλιο της Ευρώπης λίγο αργότερα, το 1985, συνέταξε τη Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και μόλις το 2005 τη Σύμβαση Πλαίσιο για την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κοινωνία, όπου η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζεται ως πόρος για την ανθρώπινη ανάπτυξη με τις οικονομικές αρχές της αειφορίας.⁵¹

⁴⁸ Council of Europe (1954). European Cultural Convention.

⁴⁹ Council of Europe (1969). European Convention for the Protection of the Archaeological Heritage.

⁵⁰ Ο όρος ερμηνεύτηκε ως προστασία-αποκατάσταση ιστορικών μνημείων και τόπων, αλλά και ως αναστήλωση κυρίως σε περιπτώσεις μεμονωμένων μνημείων. Επίσης, χρησιμοποιείται η έννοια της αναβίωσης ιστορικών συνόλων όταν στη συνολική προσέγγιση περιλαμβάνονται στρατηγικές για την οικονομική και κοινωνική ενίσχυση και ανάπτυξη των ιστορικών τόπων.

⁵¹ Η έννοια της αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης σχετίζεται μεταξύ άλλων με τη χρηστή διαχείριση του αστικού αλλά και του φυσικού οικοσυστήματος, τις καινοτόμες λύσεις μέσω της αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών, τη βελτίωση των υποδομών και των κοινωνικών εξυπηρετήσεων, την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του κάθε τόπου, την οικονομική βιωσιμότητα. Το βασικό διακύβευμα που προτάσσει η αειφόρος ανάπτυξη είναι η ουσιαστική αλληλοδιάδραση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, τοπικών και υπερτοπικών χρήσεων και ο απόλυτος σεβασμός στον άνθρωπο και στο περιβάλλον. Οι κλάδοι πολιτισμού και δημιουργίας αποτελούν μηχανές για την επίτευξη των στόχων της (Creative

Καθώς αποτελεί από μόνο του ένα τεράστιο πεδίο έρευνας και σχολιασμού, αναφέρεται μόνο ότι η ΕΕ προτάσσει από την ιδρυτική της διακήρυξη έως σήμερα τον πολιτισμό ως συνεκτικό ιστό και όχημα ανάπτυξης. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), η Συνθήκη της Λισαβόνας (2007) και η Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τον Πολιτισμό (2007) έχουν ως επίκεντρο την προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, της πολιτιστικής πολυμορφίας και του διαπολιτισμικού διαλόγου μεταξύ των λαών της γηραιάς ηπείρου.

Ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στην ανάπτυξη των πολιτιστικών και των δημιουργικών βιομηχανιών δόθηκε με την έκδοση της Πράσινης Βίβλου από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την απελευθέρωση του δυναμικού των πολιτιστικών και των δημιουργικών βιομηχανιών το 2010 αλλά και με τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012) με ειδική αναφορά στον πολιτισμό.

Όλες οι αξιοσημείωτες θεσμικές πρωτοβουλίες, μηχανισμοί και δράσεις της ΕΕ έχουν κοινή συνισταμένη την ευαισθητοποίηση των πολιτών έναντι της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ενίσχυση του πολιτισμού στα κράτη μέλη, τον σεβασμό προς την πολυμορφία τους και την ανάδειξη της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς, τις πολιτιστικές ανταλλαγές μη εμπορικού χαρακτήρα, την κάθε είδους καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, την άσκηση πολιτιστικής διπλωματίας, την κινητικότητα καλλιτεχνών, επαγγελματιών του χώρου του πολιτισμού και συλλογών, την ενίσχυση της ψηφιοποίησης και γενικότερα την προώθηση νέων πολιτιστικών εκφράσεων. Για τη χρηματοδοτική περίοδο 2014-2020 και με εστίαση στους πολιτιστικούς και δημιουργικούς τομείς, η ΕΕ εισήγαγε το Πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη» (Creative Europe) με προϋπολογισμό ύψους 1,46 δισεκατομμυρίων ευρώ (Βασιλειάδης & Μπουτσιούκη, 2015).

Με τέτοιου είδους χρηματοδοτικές πρωτοβουλίες και παρεμφερή προγράμματα ενισχύονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι περιφερειακές διοικητικές μονάδες και γενικότερα ακολουθείται η τάση μετάβασης αυξημένης εξουσίας και πόρων από τις κεντρικές εξουσιαστικές αρχές σε αποκεντρωμένες δραστηριότητες υπό την ομπρέλα της πολιτιστικής δημοκρατίας.

Επιδιώκονται η συμμετοχή και η εμπλοκή των κατοίκων της περιοχής στα προγράμματα που αφορούν τα πολιτιστικά στοιχεία για την τοπική ανάπτυξη και την ενίσχυση του φυσικού-πολιτιστικού χαρακτήρα της περιοχής (Κόνσολα, 1990).

Ο πολιτισμός ως σύνολο (η κουλτούρα) εκπορεύεται από την κοινότητα και οφείλει να επιστρέφει σε αυτήν. Δεν πρέπει να αποτελεί προνόμιο ορισμένων ελίτ που θα έχουν πρόσβαση και ανταποδοτικά οφέλη. Η πολιτιστική δημοκρατία βασίζεται στην ευρεία συμμετοχή των μελών της κοινωνίας στη δημιουργία πολιτιστικών αγαθών, στη λήψη αποφάσεων που αφορούν την πολιτιστική ζωή, στη διάδοση και απόλαυση του πολιτισμού (Βουδούρη, 2003).

6.3 Η συμβολή των κλάδων πολιτισμού και δημιουργικότητας στην ΕΕ

Η αιτιολογική έκθεση [2016/2072(INI)] προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της Επιτροπής Βιομηχανίας, Έρευνας και Ενέργειας και της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας έχει ως εναρκτήρια φράση στην εισαγωγή: «πολιτισμός, τέχνη, δημιουργικότητα: αυτή είναι η πραγματική εικόνα και το κεφάλαιο της Ευρώπης στον κόσμο». Συμπυκνώνοντας τις πλέον πρόσφατες προτάσεις, εισηγήσεις και ψηφίσματα⁵² για την ευρωπαϊκή στρατηγική, επιβεβαιώνεται με ποσοτικά στοιχεία ότι οι κλάδοι του πολιτισμού και της δημιουργικότητας (CCIs/ΚΠΔ) δημιουργούν πλούτο και θέσεις εργασίας μέσω της παραγωγής αξίας. Επίσης, ότι λειτουργούν σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον με ευέλικτα ψηφιακά χαρακτηριστικά σε παγκόσμια κλίμακα. Φαίνεται πως αναπτύσσονται από κοινού τόσο με την ψηφιακή οικονομία όσο και με την οικονομία του διαμοιρασμού. Και ότι με κύκλο εργασιών 535,9 δισεκατομμύρια ευρώ (2017), οι ΚΠΔ αποτελούν σημείο αναφοράς για τη σταθερότητα και τη μακροπρόθεσμη ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας.⁵³

Economy Report, 2013: 32).

⁵² 2016/2072(INI): Γνωμοδότηση της Επιτροπής Νομικών Θεμάτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς την Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας σχετικά με μια συνεκτική πολιτική της ΕΕ για τους κλάδους του πολιτισμού και της δημιουργικότητας, Συντάκτρια γνωμοδότησης: Therese Comodini Cachia.

⁵³ Δαπάνες ύψους περίπου 153 δισεκατομμυρίων ευρώ για «αναψυχή, πολιτισμό και θρησκεία» ανέφεραν το 2015 τα 28 κράτη μέλη της ΕΕ, ποσό που αντιστοιχεί στο 1% του ΑΕΠ της ΕΕ. Όπως αναφέρεται από τη Eurostat, συγκριτικά, το ποσό αυτό είναι πολύ χαμηλότερο από τη δαπάνη σε άλλους βασικούς τομείς, όπως η «κοινωνική προστασία» (19,2% του ΑΕΠ το 2015), «υγεία» (7,2%), «εκπαίδευση» (4,9%) «άμυνα» (1,4%). Ωστόσο, είναι υψηλότερο από τις δημόσιες δαπάνες για «προστασία του περιβάλλοντος» (0,8%) και «κατοικίες και κοινωνικές υπηρεσίες» (0,6%). Το 2015, ο λόγος προς το

Οι απαιτούμενες δεξιότητες και χειρισμοί δεν μπορούν να αντικατασταθούν μέσω μηχανών και υπολογιστών, οπότε η συνεισφορά στην απασχόληση και στους δείκτες εργασίας κρίνεται ως αναντικατάστατη. Θεωρούνται στρατηγικής σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία ποιοτικών θέσεων εργασίας, ενώ διασφαλίζουν την πολυφωνία των μέσων ενημέρωσης και την οικονομική πρόοδο της ΕΕ. Οι αρμόδιες Επιτροπές και τα αντίστοιχα εκτελεστικά όργανα επιθυμούν τη στενότερη σύνδεση του πολιτισμού με την εκπαίδευση και την προώθηση της μαθητείας στους κλάδους του πολιτισμού και της δημιουργικότητας σε όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης. Εκτιμούν πως το ψηφιακό περιβάλλον ανοίγει νέους δρόμους στην παραγωγή πολιτιστικών προϊόντων, ενώ ταυτόχρονα βοηθά στη διευκόλυνση προσβασιμότητας.

Επιπρόσθετα, οι κλάδοι του πολιτισμού και της δημιουργικότητας αποδεικνύονται ανθεκτικοί στη διάρκεια οικονομικής κρίσης και ακριβώς για αυτό διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στην επανεκβιομηχάνιση της Ευρώπης, στην οικονομική μεγέθυνση (Mocevic, 2011). Αποφέρουν καινοτόμα δευτερογενή αποτελέσματα σε τομείς της βιομηχανίας, όπως ο τουρισμός, το λιανικό εμπόριο και οι ψηφιακές τεχνολογίες, ενώ τα δημιουργικά εργαστήρια των ΚΠΑ προσφέρουν δυνατότητες παραγωγής θετικού αντίκτυπου στους τομείς της κοινωνικής συνοχής, της εκπαίδευσης και της ανάπλασης⁵⁴ των αστικών περιοχών.

Οι σχετικές διεργασίες και συζητήσεις συμπεριλαμβάνουν το Ευρωκοινοβούλιο, την έκθεση της Επιτροπής Βιομηχανίας, Έρευνας και Ενέργειας και της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας (A80000/2016) και το ψήφισμα της 8ης Σεπτεμβρίου 2015 με θέμα «Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην πολιτιστική κληρονομιά για την Ευρώπη» (Κείμενα που εγκρίθηκαν, P8_TA (2015)0293). Πέραν τούτων, α) η ανακοίνωση της Επιτροπής με τίτλο «Πρόγραμμα δράσης για την επιχειρηματικότητα 2020 – επιστροφή του επιχειρηματικού πνεύματος στην Ευρώπη» (COM(2012)0795), β) η ανακοίνωση της Επιτροπής με τίτλο «Για μια ευρωπαϊκή βιομηχανική αναγέννηση» (COM(2014) 0014), καθώς επίσης γ) τα συμπεράσματα του Συμβουλίου της 27ης Μαΐου 2015 αναφορικά με τις συνέργειες του πολιτιστικού και του δημιουργικού τομέα με άλλους τομείς για την προώθηση της καινοτομίας, της οικονομικής βιωσιμότητας και της κοινωνικής ενσωμάτωσης (OECD, 2005) «συνομολογούν» ότι:

- είναι επιτακτική η ανάγκη να προωθηθούν και να αναπτυχθούν στρατηγικές επενδύσεις, έτσι ώστε οι ΚΠΑ να δώσουν ώθηση στην πολιτιστική πολυμορφία, στην κοινωνική και εδαφική συνοχή και στην απασχόληση (Creative Economy Report, 2013)·
- καλούν τα εντεταλμένα όργανα της ΕΕ να προσδιορίσουν ειδικούς δείκτες για την παρακολούθηση και την ανάλυση του πολιτιστικού και κοινωνικού αντίκτυπου των πολιτικών της και των κανονιστικών της προτάσεων στους κλάδους του πολιτισμού και της δημιουργικότητας, προκειμένου να βελτιωθούν οι επίσημες στατιστικές·
- σημειώνουν ότι η συμμετοχή σε όλα τα χρηματοδοτούμενα από την ΕΕ προγράμματα είναι ανοικτή για τους ΚΠΑ, αλλά αυτή η συμμετοχή θα πρέπει ακόμη να θεωρείται κατώτερη των δυνατοτήτων της. Ζητούν να δημιουργηθεί μια υπηρεσία που θα προβάλλει τις διάφορες χρηματοδοτικές ευκαιρίες για τους ΚΠΑ, καθώς αυτό θα βελτιώνει την ενημέρωση και την προσβασιμότητα των ΚΠΑ στη χρηματοδότηση και να αποτελέσουν οριζόντια προτεραιότητα στα χρηματοδοτικά προγράμματα της ΕΕ·
- θέτουν ως προτεραιότητα την ανάπτυξη συνδυαστικών διαδρομών εργασίας-μάθησης·
- αναδεικνύουν τη διπλή αξία των ΚΠΑ, καθώς διατηρούν και προάγουν την πολιτισμική και γλωσσική πολυμορφία και ενισχύουν την ευρωπαϊκή, την εθνική και την περιφερειακή ταυτότητα, διατηρώντας συγχρόνως την κοινωνική συνοχή και συμβάλλοντας ουσιαστικά στη δημιουργικότητα, στις επενδύσεις, στη μεγέθυνση, στην καινοτομία και στην απασχόληση στην οικονομία της ΕΕ και των κρατών μελών της·

ΑΕΠ των δημόσιων δαπανών για «αναψυχή, πολιτισμό και θρησκεία» ποικίλλει μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Η Ιρλανδία (0,6%), η Ελλάδα, η Ιταλία και το Ηνωμένο Βασίλειο (0,7%) δαπάνησαν τα λιγότερα, ενώ η Ουγγαρία (2,1%) και η Εσθονία (2,0%) ξόδεψαν τα περισσότερα (πηγή: ΑΠΕ/ΜΠΕ).

⁵⁴ Επιμέρους όροι όσον αφορά την αστική ανάπλαση είναι αποκατάσταση, αστική ανανέωση, αναστήλωση, επανασχεδιασμός, αναβίωση, αναζωογόνηση και επανάχρηση ανάλογα με τον βαθμό και το περιεχόμενο των παρεμβάσεων. Η αναμόρφωση περιοχών με την εφαρμογή παρεμβάσεων για την επίλυση πολεοδομικών προβλημάτων και την αξιοποίηση των αναπτυξιακών προοπτικών σηματοδοτεί την έννοια της ανάπλασης (Τυρολόγος & Ντάσιου, 2001: 2).

- σημειώνουν ότι η απασχόληση στον πολιτιστικό τομέα είναι απίθανο να μεταφερθεί υπεράκτια, καθόσον συνδέεται με ειδικές πολιτιστικές και ιστορικές ικανότητες·
- αναγνωρίζουν ότι οι ΚΠΑ συνεισφέρουν στην «ήπια δύναμη» της Ευρώπης με τον ρόλο τους ως πρεσβευτών ευρωπαϊκών αξιών –όπως ο πολιτισμός, η δημιουργικότητα, η ποιότητα, η αριστεία, η δεξιοτεχνία– στην παγκόσμια σκηνή, όπως και
- το γεγονός ότι σήμερα καταναλώνεται περισσότερο δημιουργικό περιεχόμενο από κάθε άλλη φορά.

Την ουσιαστική επένδυση της ΕΕ στους τομείς του πολιτισμού και της δημιουργικότητας αποδεικνύουν πολλά από τα προγράμματα, όπως η Δημιουργική Ευρώπη και Ορίζοντας 2020, υποστηρίζοντας την πολιτιστική διπλωματία, πρωτοβουλίες για την πολιτιστική κληρονομιά και τον διαπολιτισμικό διάλογο.

6.4 Ευρωπαϊκές συμβάσεις για τη λειτουργία των αρχαιολογικών πάρκων

Πέρα από τη στήριξη και την ενίσχυση των κλάδων πολιτισμού και δημιουργίας, τις αποκαλούμενες και δημιουργικές βιομηχανίες, η ΕΕ μεριμνά για την προώθηση σχεδιασμού και λειτουργίας των ευρωπαϊκών αρχαιολογικών πάρκων. Με μια σειρά σχετικών συμβάσεων υποδεικνύονται οι κατευθυντήριες έννοιες και προτεραιότητες ενός αρχαιολογικού πάρκου, λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο του πολιτισμού στην ενοποίηση των χωρών μελών και στις νέες επιστημονικές υποδείξεις. Η λειτουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου περιγράφεται σε αρκετές συμβάσεις που κατέστησαν διεθνείς, όπως:

- στη Σύμβαση της Βενετίας (Διεθνής Σύμβαση για τη διατήρηση και την αποκατάσταση μνημείων και αρχαιολογικών τόπων, 1964, ICOMOS)·
- στη Σύμβαση της Λοζάνης για την προστασία και τη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς (ICOMOS, 1990)·
- στη Σύμβαση της Βαλέτα – Σύμβαση της Μάλτας για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς (1992)·
- στη Σύμβαση της Βερόνα για τη χρήση αρχαίων τόπων παραστάσεων. Σχετικά με την υλοποίηση ενός αρχαιολογικού πάρκου γίνεται αναφορά στη συμβολή των ψηφιακών μέσων, στη σημασία της εύκολης πρόσβασης του κοινού, στις συνθήκες επισκεψιμότητας και στη διατήρηση των εμφανών σημείων της αρχικής εικόνας των μνημείων (Σύμβαση Πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, Verona, 1997)·
- στη Σύμβαση Μπούρα, της αυστραλιανής ICOMOS για τόπους πολιτιστικής σημασίας (Australia ICOMOS, Burra, 1999)·
- στη Σύμβαση Πολιτιστικού Τουρισμού με αντικείμενο την τουριστική διαχείριση σε τόπους πολιτιστικού ενδιαφέροντος και τη συμβολή της τοπικής επιχειρηματικότητας (ICOMOS Mexico, 1999)·
- στη Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο, στην οποία το τοπίο αναδεικνύεται ως το βασικό στοιχείο της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και καταλυτικός παράγοντας της ποιότητας ζωής των ανθρώπων (Φλορεντία, 2000)·
- στη Σύμβαση της Επιτροπής Υπουργών για την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στον τουρισμό ως βασικού παράγοντα βιώσιμης ανάπτυξης (Σύμβαση Πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου γνωστή ως Σύσταση Rec, 2003)·
- στη Σύμβαση του Φάρο για την Κοινωνική Αξία και την Προσφορά της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Σύμβαση Πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, 2005)·
- στη Σύμβαση του ICOMOS-ENAME για την ερμηνεία και την προβολή Μνημείων της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ICOMOS Quebec, 2008).

Κοινή συνισταμένη σε όλες τις συμβάσεις είναι η εξασφάλιση της διαίονισης των πολιτιστικών μνημείων και τόπων, η κοινοποίηση στο κοινό των αξιών και των νοημάτων, η εφαρμογή νέων τεχνολογιών, η ένταξη της λειτουργίας τους στην οικονομία, η εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων και γενικότερα η φιλοτέχνηση του πολιτιστικού προφίλ μιας Ευρώπης ενιαίας μέσω των ξεχωριστών πολιτιστικών πηγών σε κάθε επίπεδο.

Αναλυτικότερα, ως προς τα αρχαιολογικά πάρκα, στις κεντρικές πτυχές:

- Προτάσσεται η επιστημονική τεκμηρίωση και η αρχαιολογική γνώση που έχει συσσωρευτεί σε βάθος χρόνου και συμπληρώνεται κάθε χρόνο.
- Τόσο η διαδικασία της συντήρησης των στοιχείων, όσο και η έκθεση κατόπιν, οφείλει να λαμβάνει χώρα στο αρχικό σημείο ανακάλυψης. Δεν πρέπει να διαχωρίζεται από το περιβάλλον στο οποίο ανακαλύφθηκαν τα στοιχεία.
- Καθώς τα μνημεία έχουν επαναχρησιμοποιηθεί πολλές φορές μέσα στον χρόνο, η έρευνα και η τεκμηρίωση πρέπει να σέβονται την κάθε διαφορετική φάση και να την προβάλλουν. Δίνεται έμφαση στην αρχική δομή και στις ανάγκες της κοινωνίας που το δημιούργησαν. Για παράδειγμα, ένα ρωμαϊκό μνημείο, όπως η Ροτόντα στη Θεσσαλονίκη, έχει λειτουργήσει και ως βυζαντινός ναός και ως μουσουλμανικό τέμενος, οπότε το κοινό θα μπορεί να αντιλαμβάνεται τα διαφορετικά χρονικά στάδια αλλά και τις παρεμβάσεις στον πρωταρχικό χαρακτήρα του.
- Σε περίπτωση φυσικών ή άλλων καταστροφών πρέπει να είναι εφικτή η αναπαράσταση της αρχικής δομής και των βασικών στοιχείων.
- Στο ίδιο μοτίβο, ο επισκέπτης πρέπει να κατανοεί την εικόνα του περιβάλλοντος με τα στοιχεία της εποχής του, μέσω, για παράδειγμα, της ενίσχυσης της χλωρίδας και της πανίδας από τα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας. Το οικοσύστημα αποτελεί σημαντικό παράγοντα για διατήρηση και παρουσίαση.
- Δίνεται προτεραιότητα στα εκπαιδευτικά προγράμματα και στη σύνδεση της νεότερης γενιάς με την πολιτιστική της κληρονομιά. Εργαστήρια, σεμινάρια, προβολές μέσω εικονικής πραγματικότητας, δημιουργική απασχόληση, ψυχαγωγία και παιχνίδι μέσα στις αρχαιολογικές περιοχές, καθώς και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις αποτελούν εργαλεία πρώτης γραμμής.
- Η σήμανση και η ενημέρωση των επισκεπτών αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την ικανοποίηση του κοινού και την πρόσληψη της ιστορικής πληροφορίας με ακρίβεια και απλό, κατανοητό τρόπο. Μονοπάτια και διαδρομές με σημεία ξεκούρασης και ενδιαφέροντος δίνουν στον επισκέπτη μια ολοκληρωμένη εικόνα. Οι απαιτούμενες παρεμβολές οφείλουν να είναι διακριτές ως σύγχρονες προσθήκες. Αρκετές διατάξεις στη Σύμβαση Μπούρα (άρθρο 22) και στη Σύμβαση ENAME (Σύμβαση Ename άρθρα 4 παρ. 1, 5 παρ. 2, 5 παρ. 5) υποδεικνύουν ότι οι παρεμβολές πρέπει να γίνονται με τέτοιον προσεκτικό τρόπο, ώστε να μην αλλοιώνεται ή να μην επισκιάζεται το μνημείο.

Κάθε τύπου επισκέπτης οφείλει να έχει πρόσβαση στην ενημέρωση και σε ολόκληρη τη χωρική ενότητα. Πάντοτε βέβαια με την προϋπόθεση ότι οι ανξομειώσεις των ροών επίσκεψης δεν επηρεάζουν τη διατήρηση και τη λειτουργία του χώρου.

- Σχεδόν σε κάθε Σύμβαση αναφέρεται ο πολύπλοκος ρόλος της κοινωνίας που ενεργοποιείται γύρω από ένα αρχαιολογικό πάρκο. Πολύτιμη και αναντικατάστατη σε κάθε στάδιο της λειτουργίας του είναι η εγκόλπωση του πληθυσμού και όσο περισσότερων κατοίκων είναι δυνατόν.
- Από τον συντηρητή μέχρι τον αρχαιοφύλακα, τον ξεναγό, τον φροντιστή, τον ταμία κ.ο.κ, το σύνολο του προσωπικού που απαιτείται για την εύρυθμη λειτουργία είναι ανάγκη να εκπαιδεύεται διαρκώς και να επιλέγεται με αξιοκρατικά αυστηρά κριτήρια. Οι διαφορετικοί κλάδοι που δραστηριοποιούνται πρέπει να ενημερώνουν για τον τρόπο και τον βαθμό εμπλοκής τους και να φέρουν επαγγελματική ευθύνη.
- Στις τελευταίες διατάξεις των Ευρωπαϊκών Συμβάσεων αναδεικνύεται η αρχή της ολοκληρωμένης προστασίας και προβολής των μνημείων και των αρχαιολογικών πάρκων. Οι στόχοι επιτυγχάνονται μέσω των συλλογικών αποφάσεων και των δεσμευτικών μέτρων που προωθούν την οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη.

6.5 Επίλογος

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνώρισε από την αρχή την ανάγκη διαμόρφωσης κοινών στόχων για την ανάδειξη ενός κοινού πολιτισμού της Γηραιάς Ηπείρου, προκειμένου να εγγυηθεί την πολιτιστική της ανεξαρτησία και την πολιτική της υπόσταση. Η πολιτιστική της πολιτική αποσκοπεί στην ενθάρρυνση της πολιτιστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών, με τη σταθερή στήριξη της δράσης τους σε θέματα πολιτισμού και εκπαίδευσης. Ενθαρρύνει και χρηματοδοτεί διαπεριφερειακές συνεργασίες στις χώρες μέλη της για τη διάδοση μιας κοινής κληρονομιάς. Έτσι επιτυγχάνει τη διεθνή παρουσία και εξάπλωση της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας, παρέχοντας όλα τα απαραίτητα μέσα στα κράτη μέλη της, καθώς και τα κίνητρα να ενταχθούν στο ευρωπαϊκό σύστημα πολιτιστικής επικοινωνίας και ανταλλαγών προκειμένου να γίνουν πράξη η πολυπολιτισμικότητα και ο ανοικτός διάλογος (Douros, 2020).

Η πολιτική ομογενοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προϋποθέτει την αποδοχή μιας ενότητας μέσω της πολυμορφίας στην οποία ο πολιτισμός πρωταγωνιστεί. Η ΕΕ φαίνεται να δομεί το μέλλον της πάνω σε ένα οξύμωρο σχήμα: την ενότητα μέσα στην πολυμορφία (Scher, 2002). Οι σημερινές διοικητικές περιφέρειες συνθέτουν ένα ψηφιδωτό που απεικονίζει την ευρωπαϊκή πολιτιστική πολυμορφία. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ αναφέρεται στην ευρωπαϊκή ιθαγένεια των πολιτών της, η οποία έχει ως θεμέλιο λίθο την ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά, ξεπερνώντας τις γεωγραφικές, θρησκευτικές και πολιτικές διαφορές (Σκιά-Πανοπούλου, 1998).

Η πολιτιστική διάσταση της Ευρώπης επιθυμεί να συμπεριλάβει το σύνολο της παράδοσής της και δείχνει να είναι η κύρια συνιστώσα του ευρωπαϊκού οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού μοντέλου διοίκησης. Σταδιακά, η πολιτιστική κληρονομιά υπερβαίνει σε σημαντικότητα την ιστορική μνήμη και την κοινή παράδοση, αναλύεται σε διαφορετικά πλαίσια και προτείνεται ως ο καταλυτικός παράγοντας σε πολλούς τομείς, εκτός της κοινωνίας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος.

Οι δράσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία και την ανάδειξη του πολιτισμικού πλούτου των κρατών μελών έχουν μεγάλη επίδραση στην Ελλάδα, με τον συγκεκριμένο κλάδο να εμφανίζεται ως το συγκριτικό πλεονέκτημά της. Η χώρα μας συμμετείχε και στα δύο ευρωπαϊκά προγράμματα, «Καλειδοσκόπιο» και «Raphael»,⁵⁵ τα οποία αναγνωρίζονται ως σημαίνουσα προσπάθεια της ΕΕ για τη θέσπιση και την εφαρμογή μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής για τον πολιτισμό.

Ο θεσμός της «Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης» για το 1997 με την ανακήρυξη της Θεσσαλονίκης υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Καλειδοσκόπιο» και άφησε στην πόλη πολιτιστικές δομές και κτίρια (πέρα από την εκκρεμότητα του απολογισμού που είκοσι χρόνια αργότερα δεν έχει κλείσει). Η συμμετοχή της Ελλάδας στα εν λόγω προγράμματα έδωσε την τεχνογνωσία στους αρμόδιους φορείς και να την αξιοποιήσουν για τα επόμενα προγράμματα (όπως το «Πολιτισμός 2000»,⁵⁶ «Δημιουργική Ευρώπη 2014-2020» κ.ο.κ.).

Η ΕΕ εξασφαλίζει μακροπρόθεσμα και από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας της την προστασία και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρης της ηπείρου ανεξαιρέτως, την προώθηση των ΚΠΔ και την ενίσχυση της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής. Αναγνωρίζεται σε όλα τα ευρωπαϊκά όργανα ότι η σύγκλιση των τεχνολογιών της αποκαλούμενης τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης με τις δημιουργικές βιομηχανίες και τον ψηφιακό μετασχηματισμό συνδιαμορφώνουν το νεότερο προνομιακό πεδίο ανταγωνισμού της ΕΕ με τις ΗΠΑ, την Κίνα και άλλους διεθνείς παίκτες.

Επιλογικά, η ΕΕ δίνει έμφαση σε τρία πολύ βασικά πεδία που αποτελούν την ομπρέλα ανάδειξης ενός βασικού συστατικού της, της ευρωπαϊκής κουλτούρας. Του πολιτισμού, που καθιστά την Ευρώπη την ποιοτικότερη γεωγραφική περιοχή και έναν ασφαλή συνεργατικό μηχανισμό χωρών μελών. Η πολιτιστική κληρονομιά (άυλη και υλική), ο σύγχρονος πολιτισμός και οι σύνθετοι κλάδοι πολιτισμού και δημιουργικότητας απασχολούν εξίσου την πολιτιστική πολιτική της ΕΕ.

Το τελευταίο πεδίο, ο πολιτιστικός και ο δημιουργικός τομέας, υπολογίζεται ότι προσφέρει περίπου 509 δισεκατομμύρια ευρώ προστιθέμενης αξίας, σχεδόν το 5,3% του συνολικού ΑΕΠ της ΕΕ και πάνω από δώδεκα

⁵⁵ Το πρόγραμμα «Raphael» κινήθηκε «γύρω από τους πέντε κύριους άξονες: αξιοποίηση και αίγλη της πολιτιστικής κληρονομιάς, δίκτυα και εταιρικές σχέσεις, πρόσβαση στην κληρονομιά, καινοτομία, επιμόρφωση και κινητικότητα των επαγγελματιών, συνεργασία με τις τρίτες χώρες και τους διεθνείς οργανισμούς» (βλ. OTHRaphael).

⁵⁶ Το πρόγραμμα «Πολιτισμός 2000» συγκεντρώνει τα παλαιά προγράμματα «Raphael», «Ariane» και «Καλειδοσκόπιο» και εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο τον Φεβρουάριο του 2000. Απόφαση αριθ. 508/2000/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 14ης Φεβρουαρίου 2000.

εκατομμύρια εργαζομένους σε θέσεις πλήρους απασχόλησης (σχεδόν το 7,5% του εργατικού δυναμικού της Ευρώπης). Με αυτά τα μεγέθη αποτελεί τον τρίτο μεγαλύτερο εργοδότη μετά τον κατασκευαστικό τομέα και τον τομέα τροφίμων και ποτών. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παίζει σημαντικό ρόλο σε καίριες επενδύσεις, στην καινοτομία και στην απασχολησιμότητα, οπότε και καταλαμβάνει περισσότερο χώρο στις νέες συμβάσεις και στα προγράμματα της Ένωσης.

Το δεύτερο πεδίο, η πολιτιστική κληρονομιά, με όλα τα στάδια που έχουμε περιγράψει, έχει τεκμηριωθεί βήμα προς βήμα με κάθε καλή πρακτική σε σχέση με άλλους επιστημονικούς τομείς, με την ψηφιοποίηση όπως και σε σχέση με την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική. Η ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά συνεχίζει να αποτυπώνεται και να εξελίσσεται σε ψηφίσματα και οδηγίες, πλέον σε συνάρτηση με την ισότητα των φύλων, τη συμμετοχή όλων των κοινωνικών στρωμάτων, την εγκόλπωση μεταναστών και μειονοτήτων, την περιβαλλοντική αειφορία και άλλους σημαντικούς παράγοντες που προκύπτουν, όπως η κλιματική κρίση ή τρομοκρατικές ενέργειες, πόλεμοι κ.ά.

Στο τρίτο πεδίο, που καλύπτει τις τέχνες και την καλλιτεχνική παραγωγή συνολικά, η ΕΕ δείχνει την απαραίτητη ευαισθησία και την έμπρακτη οικονομική ενίσχυση. Προκλήσεις όπως η πανδημία, που μηδένισαν τη λειτουργία πολιτιστικών οργανισμών, καθώς απαγορεύτηκαν σε ευρωπαϊκό επίπεδο το θέατρο, η μουσική και κάθε εκδήλωση, αντιμετωπίστηκαν με ψηφιακά εργαλεία, αποτελεσματικές οδηγίες και ένα γενναιόδωρο πακέτο στήριξης με ειδικό κεφάλαιο για τον πολιτισμό (ενδεικτικά μέσα από το Ταμείο Ανάκαμψης).

Στη δημόσια και ανοικτή ευρωπαϊκή διαβούλευση που λαμβάνει υπόψη κάθε ιδιαιτερότητα κράτους μέλους και τη συνολική στόχευση, η ΕΕ επιδιώκει τη θωράκιση και την ανάδειξη κάθε πεδίου. Επίσης τη στενή συνέργεια και την από κοινού συμπόρευση των κρατικών μηχανισμών αλλά και των ερευνητικών ομάδων, μεταξύ ερευνητών και βιομηχανίας, μεταξύ των cluster (συστάδες) της δημιουργικής βιομηχανίας και των innovation hubs (κυψέλες και κόμβοι καινοτομίας). Η νέα Ψηφιακή Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με ονομασία Digital4Culture (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018) οργανώνει και «ολοκληρώνει:

- «ένα δίκτυο κέντρων ικανοτήτων σε όλη την ΕΕ για τη διαφύλαξη των γνώσεων σχετικά με τα απειλούμενα μνημεία κληρονομιάς μέσω μιας μεγάλης κλίμακας ψηφιοποίησης·
- ένα ηλεκτρονικό ευρετήριο ευρωπαϊκών ταινιών, ενώ θα δρομολογήσει την πρώτη εβδομάδα κινηματογράφου της ΕΕ, με σκοπό οι ευρωπαϊκές ταινίες να καταστούν διαθέσιμες σε σχολεία σε όλη την Ευρώπη·
- ένα πανευρωπαϊκό δίκτυο ψηφιακών κόμβων δημιουργικότητας και καινοτομίας για τη στήριξη του ψηφιακού μετασχηματισμού·
- τα επόμενα βήματα για την Europeana, την ψηφιακή πλατφόρμα της ΕΕ για την πολιτιστική κληρονομιά·
- πιλοτικά προγράμματα καθοδήγησης για τους επαγγελματίες του οπτικοακουστικού τομέα, ώστε να βοηθήσει τα νέα talenta να αναπτύξουν τις ικανότητές τους και να εξελιχθούν στη σταδιοδρομία τους· και τέλος
- την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία της τέχνης και της τεχνολογίας με σκοπό τη βιώσιμη καινοτομία σε επίπεδο βιομηχανίας και κοινωνίας».

Η ΕΕ προχωρά σε ψηφίσματα για την προστασία και την αξιοποίηση της πνευματικής ιδιοκτησίας σε διαμάχη με τα αμερικανικά στούντιο και τις ψηφιακές βιομηχανίες των Amazon, iTunes, Google και Netflix. Ο ανταγωνισμός και η διεκδίκηση αγοραστικού κοινού αναγκάζει την ΕΕ σε αμυντικές ενέργειες προκειμένου να προστατεύσει και να εκμεταλλευτεί η ίδια το πολιτιστικό της κεφάλαιο, ενώ, παράλληλα, στους καθοριστικούς τομείς της τεχνητής νοημοσύνης, του IoT (Internet of Things) και των τεχνολογιών blockchain (αλυσίδα ομάδων συναλλαγών), φαίνεται πως η Ένωση υπολείπεται και οφείλει να πρωταγωνιστήσει.

Η διασυνοριακή συνεργασία για τους πολιτιστικούς παράγοντες, τα αναδυόμενα ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα, τα καινοτόμα αφηγηματικά μέσα και η εικονική πραγματικότητα και, γενικότερα, η ανάπτυξη περισσότερων επιτυχημένων ευρωπαϊκών δημιουργικών έργων-υποδομών αναμένεται να μας απασχολήσουν άμεσα.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Βασιλειάδης, Ν., & Μπουτσιούκη, Σ. (2015). *Πολιτιστική Διπλωματία* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/4424>
- Βουδούρη, Δ. (2003). *Κράτος και Μουσεία. Το Θεσμικό Πλαίσιο των Αρχαιολογικών Μουσείων*. Σάκκουλας.
- Bennett, T. (2007). Making culture, changing society. *Cultural Studies*, 21(4-5), 610-629.
- Bennett, T., & Joyce, P. (eds.). (2010). *Material Powers: cultural studies, history and the material turn*. Routledge.
- Betracchini, E. & Segre, G. (2016). Introduction: Culture, sustainable development and social quality: A paradigm shift in the economic analysis of cultural production and heritage conservation. *City, Culture and Society*, 7, 69-70.
- Creative Economy Report. (2013). *Widening Local Development Pathways*. Special Edition, United Nations/UNDP/UNESCO.
- Douros, P. (2020). Cultural heritage management for sustainable economic growth, guided by the basic principles of local democracy: The European perception of the Current Affairs Committee for approval at its meeting in 2020 and its policy. *International Journal of Economics and Management Studies (IJEMS)*, 7(11).
- ΕΕΤΑΑ (1994). *Πολιτισμός και Τοπική Δημοκρατία. Η αφανής πλευρά μιας προφανούς σχέσης*.
- Ευρωπαϊκή Ένωση COM(2001)31. Πρόταση Απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για το 6ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Κοινότητας «Περιβάλλον 2010: Το μέλλον μας, η επιλογή μας».
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2018). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των περιφερειών. Νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό, Βρυξέλλες, 22.5.2018. https://commission.europa.eu/about-european-commission/service-standards-and-principles/transparency_en
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999α). ΣΑΚΧ – Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου. Προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (1999β). Αειφόρος Αστική Ανάπτυξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πλαίσιο Δράσης.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999γ). Η Ευρώπη των Πόλεων: Κοινοτικές Δράσεις σε Αστικό Περιβάλλον.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (χ.χ.). Πολιτική Συνοχής 2014-2020, Ολοκληρωμένη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2011). Απόφαση αριθ. 1194/2011/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2011, σχετικά με τη θέσπιση δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. ΕΕ L 303 της 22.11.2011, 1-9.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2014). Απόφαση αριθ. 445/2014/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Απριλίου 2014, για τη θέσπιση δράσης της Ένωσης όσον αφορά τις πολιτιστικές πρωτεύουσες της Ευρώπης για τα έτη 2020 έως 2033 και για την κατάργηση της απόφασης αριθ. 1622/2006/ΕΚ.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (6.12.2000/2036 (INI)). Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιτροπή Πολιτισμού Νεότητας Παιδείας, Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Αθλητισμού, Τελικό Α5 0382/2000.

- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2007). Ψήφισμα του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2007 σχετικά με μια Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τον Πολιτισμό. EE C 287/01 της 29.11.2007. [http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007G1129\(01\)&from=EN](http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007G1129(01)&from=EN)
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2014). Συμπεράσματα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνερχομένων στο πλαίσιο του Συμβουλίου, σχετικά με Πρόγραμμα Εργασιών στον Πολιτιστικό Τομέα (2015-2018). EE C 463/02 της 23.12.2014. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(02\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(02)&from=EN)
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2007). Ψήφισμα του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2007 σχετικά με μια Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τον Πολιτισμό. EE C 287/01 της 29.11.2007.
- EUROCITIES. (2010). Unlocking the Potential of Cultural and Creative Industries – Good practices through European cities. EUROCITIES.
- European Commission, European Heritage Days. <https://www.europeanheritagedays.com/EHD-Programme/About/About-Us>
- European Commission, The 2030 Agenda For Sustainable Development. https://ec.europa.eu/europeaid/policies/european-development-policy/2030-agenda-sustainable-development_en
- European Commission, Creative Europe. <https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/>
- Europa Nostra (2006). The Malta Declaration on Cultural Tourism: Its Encouragement and Control. http://www.europanostra.org/UPLOADS/FILS/Malta_declaration_Cultural_Tourism.pdf
- European Union (2011). Territorial Agenda of the European Union 2020 - Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions. Informal Ministerial Meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development.
- European Union (2014). Preparatory action ‘Culture in EU external relations’ (Executive Summary). Engaging the world: Towards global cultural citizenship. European Union. http://cultureinexternalrelations.eu/wp-content/uploads/2013/05/Executive-Summary-ENG_13.06.2014.pdf
- EVoCH project (Economic Value of Cultural Heritage) (2012). Final Conclusions EVoCH project. Valladolid: Junta de Castilla y León as reviewed by Cornelia Dümcke and Mikhail Gnedovsky at “The Social and Economic Value of Cultural Heritage: literature review”. EENC Paper, July 2013.
- EVoCH project (Economic Value of Cultural Heritage). (2009). Charter of Brussels on the role of Cultural Heritage in the economy, and the creation of a European network for recognition and dissemination. Junta de Castilla y León.
- Giraud-Labelle, C. (2011). The place of European cultural heritage in society. In G. Braeckman (ed.), *Cultural heritage. A resource for Europe. The benefits of interaction*. Flemish Government.
- Goddard, S. (2009). ‘Heritage partnerships -Promoting public involvement and understanding’, in *Council of Europe: Heritage and beyond* (pp. 141-148). Council of Europe Publishing.
- Greffe, X., & Krebs, A. (2010). *The Relationship between Museums and Municipalities in Europe*. ENCATC.
- Greg, R. (2011). *Tourism trends: The convergence of culture and tourism*. Academy for Leisure NHTV, University of Applied Sciences.
- Grodach, C. (2017). Urban cultural policy and creative city making. *Cities*, 68, 82-91.
- Hostetler, P. (2014). *The protection of cultural property in armed conflict and peace operations*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2542599
- Hoyos, D., & Mariel, P. (2010). Contingent Valuation. Past, Present and Future. *Prague Economic Papers*, 4.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (2016). *Μελέτη για τη χαρτογράφηση του Πολιτιστικού και Δημιουργικού Τομέα στην Ελλάδα*. Πάντειο Πανεπιστήμιο-Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

- IOBE (2012). *Η επίδραση του τουρισμού στην ελληνική οικονομία*. Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών.
- Ιωακειμίδης, Π. (2001). *Το μέλλον της Ευρώπης*. Σιδέρης.
- Κόνσολα, Ν. Ν. (1990). *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα: Η περιφερειακή διάσταση*. Παπαζήσης.
- Κόνσολα, Ντ. (2006). *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*. Παπαζήσης.
- Khovanova-Rubicondo, K. et al. (2011). *Study on the Impact of European Cultural Routes on SMEs Innovation, Competitiveness and Clustering*. Council of Europe.
- Khovanova-Rubicondo, K. M. (2012). Cultural Routes as a Source for New Kind of Tourism Development: Evidence from the Council of Europe's Programme. *International Journal of Heritage in the Digital Era*.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible Heritage as a Metacultural Production. *Museum International*, 56, 52-65.
- Kling, R. K., Revier, C. F., & Sable, K. (2004). Estimating the public good value of preserving a local historic landmark: the role of non - substitutability and citizen information. *Urban Studies*, 41(10), 2025-2041.
- Kontochristou, M. & Mascha, E. (2014). The Euro Crisis and the question of solidarity in the European Union: Disclosures and manifestations in the European Press. *Review of European Studies*, 6(2).
- Marchegiani, L. (2013). *Proceedings of the international conference on sustainable cultural heritage management*. Aragne.
- Mocevic, J. (2011). *Meeting on the Theme of 'The European Dimension of Heritage Days Events'*. Council of Europe / European Commission.
- O'Brien, D. (2010). *Measuring the value of culture. A report to the Department for Culture, Media and Sport*. United Kingdom Department for Culture, Media and Sport (DCMS). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/77933/measuring-the-value-culture-report.pdf
- Richards, G. (2009). *The Impact of Culture on Tourism*. OECD.
- Rizzo, I., & Throsby, D. (2006). Cultural heritage: economic analysis and public policy. In V. A. Ginsburgh & D. Throsby (eds), *Handbook of the economics of art and culture*, 28(1), 983-1016.
- Σκιά Πανοπούλου, Χ. (1998). *Ανάλυση της διαδικασίας της πολιτιστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση της Καλαμάτας*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Scher, W. P. (2002). Copyright Heritage: Preservation, Carnival and the State in Trinidad. *Anthropological Quarterly*, 75(3), The George Washington University Institute for Ethnographic Research, 453-484.
- Schindler, J. M. (2012). *Culture, politics and Europe: en route to culture-related impact assessment*.
- Serodes, F. (2012). A common European cultural policy in the European Union. <http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/case-studies/a-common-european-cultural-policy-in-the-european-union.pdf>
- Sullivan, S., & Mackay, R. (2012). *Archaeological Sites: Conservation and Management*. Getty Publications.
- Smith, L. (2006). *The Uses of Heritage*. Routledge.
- Stolarik, K., & Currid-Halkett, E. (2013). Creativity and the crisis: The impact of creative workers on regional unemployment. *Cities*, 33, 5-14.
- Τυρολόγος, Α., & Ντάσιου, Φ. (2011). Οι αναπλάσεις αστικών περιοχών μέσο ανάπτυξης αστικού τουρισμού και προώθησης της αειφόρου αστικής ανάπτυξης: Το παράδειγμα της Καβάλας. Ομιλία στο Συνέδριο: Πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός: Ο ρόλος του αρχιτέκτονα (20-23 Σεπτεμβρίου, 2001: Καβάλα). http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_tirologos.pdf

- Tuan, T. H., & Navrud, S. (2008). Capturing the Benefits of Preserving Cultural Heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 9(3), 326-337.
- Volz, U. et al. (2012). *Revitalisation through Arts and Culture. New Developments for 5 European Industrial Complexes*. Project Second Chance, Institution: City of Leipzig.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2002). Ευρωπαϊκά προγράμματα και η δυνατότητά αξιοποίησής τους από τις υπηρεσίες του ΥΠ.ΠΟ. Η εμπειρία του ICOM. Στον τόμο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, *Το μέλλον του παρελθόντος μας «ανιχνεύοντας τις προοπτικές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, Πρακτικά 4ου συνεδρίου [Αθήνα 24-26/11/2000]. Εκδόσεις RE.AD.CO. ΕΠΕ, 290-93.
- Χριστοφιλόπουλος, Δ. (2005). *Προστασία πολιτιστικών αγαθών*. Σάκκουλας.

Κεφάλαιο 7

Πολιτιστική οικονομία

Σύνδεση με τουρισμό, τοπική και υπερτοπική ανάπτυξη

Σύνοψη

Ο κυριότερος οικονομικός αντίκτυπος της πολιτιστικής ανάπτυξης σχετίζεται με τον πολιτιστικό τουρισμό, ο οποίος σε πολλές χώρες αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματος των πολιτών ή το επιδραστικότερο ποσοστό του ΑΕΠ, χωρίς να παραγνωρίζουμε τη δημιουργία θέσεων εργασίας, τη χρήση καινοτόμων τεχνολογιών και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας τοπικά ή υπερτοπικά.

Στη χώρα μας είναι καταλυτική η επιρροή του τουρισμού που αυτομάτως συνδέεται με την πολιτιστική εμπειρία, τις κλασικές αρχαιότητες και τον διαχρονικό ελληνικό πολιτισμό που γέννησε θεμελιώδεις έννοιες και τέχνες. Το γεγονός ότι αξιοποιήθηκαν μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, άνοιξαν ή επεκτάθηκαν μουσεία, αναστηλώθηκαν εμβληματικά κτίρια και συνδέθηκαν με το φυσικό ή το αστικό τους περιβάλλον είχε ως αποτέλεσμα να ενισχυθούν η πολιτιστική κατανάλωση και ο τουρισμός.

Η γεωμετρικά αυξανόμενη προσέλευση κοινού και επισκεπτών συνδέεται με τη χρήση και τη μέγιστη αξιοποίηση του πολιτιστικού αποθέματος (υλικού και άυλου), την άριστη προβολή των πολιτιστικών υπηρεσιών και την υλοποίηση ποιοτικών καλλιτεχνικών γεγονότων. Με αυτές τις πρακτικές καθίσταται πιο ελκυστική μια τοποθεσία, νησί ή πόλη, μητρόπολη ή περιφέρεια.

Προσεγγίζονται οι ορισμοί και το εύρος της πολιτιστικής οικονομίας, του πολιτιστικού τουρισμού και των επιμέρους πτυχών τους. Προβάλλονται κίνητρα και αποτελέσματα επενδύσεων σε πολιτιστικές παροχές. Αναλύονται περιπτώσεις μελέτης από το εξωτερικό, όπως ενδεικτικά τα θαλάσσια πάρκα και ο ενάλιος/καταδυτικός τουρισμός και εξετάζεται πώς είναι εφικτή η λειτουργία των υποβρύχιων μουσείων της χώρας μας, ανοίγοντας ένα νέο κεφάλαιο στην τουριστική της εικόνα: ποιες άλλες ενέργειες και υποδομές ή σχεδιασμοί μπορούν να βελτιώσουν τον τουριστικό χαρακτήρα σε όσο περισσότερες γεωγραφικές περιοχές. Επίσης, αναλύονται συμπεράσματα από τη διεθνή βιβλιογραφία προκειμένου να διατυπωθούν βασικά σημεία μιας νέας πολιτικής για τον κλάδο της πολιτιστικής οικονομίας.

Οι περιπτώσεις μελέτης καταδεικνύουν τον πολλαπλό αντίκτυπο των επενδύσεων της πολιτιστικής οικονομίας στην επισκεψιμότητα και στην πρότυπη εικόνα (brand name) πόλεων και κρατών. Η γκαλερί Tate Modern, το Μουσείο της Ακρόπολης με το ρεκόρ επισκεπτών, το παράρτημα του Μουσείου του Λούβρου στο Άμπου Ντάμπι και πολλά άλλα τοπόσημα δίνουν το επιθυμητό γνωσιακό αποτέλεσμα.

Προαπαιτούμενη γνώση

Κατανόηση του Κεφαλαίου 5 για το πολιτιστικό δίκτυο της χώρας και το θεσμικό πλαίσιο.

7 Η Οικονομική διάσταση των πολιτιστικών φαινομένων

Η ανάπτυξη πολιτισμικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα, παρά τις οικονομικές και υγειονομικές προκλήσεις, αποτελεί σταθερή πολιτική και επιχειρηματική επιλογή, συμβάλλοντας στην οικονομική μεγέθυνση της χώρας με όρους αειφορίας και βιωσιμότητας. Είναι συνειδητή η πολιτική των κυβερνήσεων και της πολιτείας που θέτει τον πολιτισμό, αρχαίο και σύγχρονο, ως πηγή οικονομικής προόδου, με κύριους πυλώνες την αστική ανάπλαση και τον πολιτιστικό τουρισμό.

Με τον όρο «πολιτιστική οικονομία» αναφερόμαστε σε μια εξελισσόμενη μορφή οικονομικής δραστηριότητας η οποία συνδέει τα πεδία της οικονομίας, του πολιτισμού, του περιβάλλοντος, της τεχνολογίας και των κοινωνικών πρακτικών. Ο συγκεκριμένος τομέας έχει στο επίκεντρο αγαθά ή προϊόντα και υπηρεσίες με δημιουργικό περιεχόμενο και μορφή, όπως μουσική, κοσμήματα και μόδα εμπνευσμένα από την αρχαιότητα, δημιουργικό design με παραδοσιακά θέματα, γενικότερα καταναλωτικά προϊόντα με ιστορικές αναφορές και λαϊκές ρίζες κ.ο.κ. Ως δεύτερο συνθετικό έχουν στον πυρήνα τους την καινοτομία και την εφαρμογή νέων τεχνολογιών αιχμής.

Είναι απολύτως κατανοητό στην εποχή μας ότι ο πολιτισμός –σε όλες του τις εκφάνσεις– δεν είναι ουδέτερος έναντι της οικονομίας, αντίληψη που επικρατεί πλέον (ότι δηλαδή φέρει αναπτυξιακό πρόσημο),

ωστόσο μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, καθώς μέχρι τότε οποιαδήποτε σχέση του με τον τομέα της οικονομίας συχνά απορρίπτονταν ως επικίνδυνη. Η εμπορευματοποίηση της τέχνης οδηγούσε στον εκχυδαϊσμό και στον εκφυλισμό της.

Κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών⁵⁷ είναι η παραγωγή αγαθών τα οποία αποτελούν σύμβολα και την ίδια στιγμή προστατεύονται από νόμους περί πνευματικής ιδιοκτησίας, καθώς περιλαμβάνουν «τις βιομηχανίες των εκδόσεων, των εκτυπώσεων, την αρχιτεκτονική και το ειδικευμένο σχέδιο, την τηλεόραση και το ραδιόφωνο, την παραγωγή μουσικής και κινηματογραφικών ταινιών, τις αναπαραστατικές και εικαστικές τέχνες, την παραγωγή διαφημίσεων, τα μουσεία και τις βιβλιοθήκες, τη φωτογραφία και την παραγωγή λογισμικού» (Αυδίκος, 2014).

Ως προς τον παράγοντα της αιεφορίας των πολιτιστικών δράσεων, δηλαδή της εξασφάλισης ωφελειών για μακρό χρονικό διάστημα, η βιβλιογραφία και οι ερευνητές συγκλίνουν στο τρίπτυχο:

- αποτελεσματικότητα οικονομικών ενεργειών,
- προστασία του περιβάλλοντος και του οικοσυστήματος,
- θεσμοθετημένες και νομικές παρεμβάσεις ακριβείας (OECD, 2009).

Οι νέες θέσεις εργασίας εντός ενός αυξανόμενου κύκλου οικονομιών επιπτώσεων σε όλο και περισσότερα στρώματα του πληθυσμού, η προσέλκυση ξένων επισκεπτών και συναλλάγματος, οι νέες καλλιτεχνικές παραγωγές με κύρος και διαφήμιση εκτός συνόρων, τα πολιτιστικά προϊόντα και η τάση για πολιτιστική κατανάλωση οδήγησαν σε μεγάλες επενδύσεις στον πολιτιστικό τομέα (μεγάλα μουσεία, φεστιβάλ, θέατρα, αρχαιολογικά πάρκα, αθλητικά και πολιτιστικά γεγονότα κ.ά.) και φιλόδοξα επιχειρηματικά σχέδια που εμφανίστηκαν ως αξιοποίηση της πολιτιστικής και περιβαλλοντικής κληρονομιάς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η πόλη της Γλασκόβης στη Σκωτία, η οποία άλλαξε ριζικά τον αστικό της χαρακτήρα με μεγάλες πολιτιστικές υποδομές σε κτίρια μουσείων και εκδηλώσεων και με διεξαγωγή φεστιβάλ μεγάλου μεγέθους.

Το παράδειγμα της Βενετίας, όπου εναλλάξ οργανώνεται η Μπιενάλε Τέχνης και η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής σε συνδυασμό με το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου, είναι ίσως η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση μελέτης όπου η οικονομία μιας πόλης αναπτύσσεται διαρκώς και χωρίς όρια γύρω από τη σταθερά του πολιτιστικού αγαθού που παράγεται ανελλιπώς τουλάχιστον για δύο αιώνες. Συνάδει με το ιστορικό παρελθόν της αλλά και βασίζεται κατά κύριο λόγο στην οργάνωση των πιο κορυφαίων γεγονότων σύγχρονου πολιτισμού. Χορηγοί, μάρκετινγκ, τεχνολογική υπεροχή, καινοτομία καλλιτεχνικών δράσεων, νεότερες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, ποιοτικές τουριστικές υποδομές και υπηρεσίες, περιβαλλοντική ευαισθησία και προστασία ενός μοναδικού οικοσυστήματος λιμνοθάλασσας με φιόρδ υποστηρίζουν και προωθούν την πόλη της Βενετίας που ταυτίζεται στη διεθνή συνείδηση με τον πολιτισμό και τις τέχνες.

Η βελτίωση των όρων ζωής στην πόλη, τα αυξημένα κρατικά έσοδα, όπως και η βελτίωση των εισοδημάτων με τις καλύτερες θέσεις εργασίας είναι η μία πλευρά της θετικής συμβολής. Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι αναφερόμαστε σε κοινωνικό αγαθό, αφού ο πολιτισμός ως δημόσιο κτήμα για όλους τους πολίτες οφείλει να κατανέμεται δίκαια και συλλογικά. Αντανακλά τα οφέλη του πολλαπλασιαστικά ενδυναμώνοντας την κοινωνική γαλήνη και συνοχή. Η πολιτιστική ανάπτυξη συμπαρασύρει αυτομάτως την κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική πλευρά με όρους βιωσιμότητας, προστασίας και ανάδειξης. Πώς

⁵⁷ Η ορολογία δίνει έμφαση κυρίως στην παραγωγή και την κατανάλωση πολιτιστικών αγαθών με οικονομικούς σκοπούς. Αρχικά, χρησιμοποιήθηκε ο όρος «πολιτιστικές βιομηχανίες» (cultural industry), το 1947 από τους Γερμανούς κοινωνιολόγους M. Horkheimer και Th. Adorno στο έργο τους *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* (*Dialektik der Aufklärung*), οι οποίοι αναφέρονταν με υποτιμητικό τρόπο στη διάβρωση των τεχνών από τη «μαζική κουλτούρα» μέσω της ισχυρής βιομηχανίας κινηματογράφου των ΗΠΑ που άρχισε να αναπτύσσεται εκείνη την περίοδο (Κόνσολα, 2006· Protherough, 1999). Στη δεκαετία του 1990 εμφανίζεται ο όρος «δημιουργικές βιομηχανίες» (creative industry) με ευρεία χρήση και προσπάθειες αποτίμησης το 2001 (Creative Economy Report, 2013· European Commission, 2006)· πρόκειται για εμπλουτισμό του περιεχομένου του όρου «πολιτιστική βιομηχανία», καθώς πλέον ο όρος δεν αφορά αποκλειστικά την παραγωγή πολιτιστικών αγαθών, αλλά και την εμπλοκή και ενσωμάτωση νέων τομέων δραστηριοτήτων που διαμορφώνουν έναν εντελώς διαφορετικό σύστημα παραγωγής συμβόλων, κειμένων και κατ' επέκταση νοήματος. Και οι δύο όροι έχουν παλαιότερα χρησιμοποιηθεί χωρίς ιδιαίτερη διάκριση μεταξύ τους, σήμερα ωστόσο υπάρχει διάκριση, η οποία σε καμία περίπτωση δεν αναιρεί τη στενή αλληλεπίδραση μεταξύ τους, συχνά μάλιστα θεωρείται ότι οι πρώτες αποτελούν με την ευρεία έννοια υποσύστημα των δεύτερων (Βασιλειάδης & Μπουτσιούκη, 2015· Oxford Economics, 2014· Wallerstein, 1991).

δηλαδή η κοινότητα θα βελτιώσει την ποιότητα ζωής της και την ταυτότητά της και πώς οι μελλοντικές γενιές θα παραλάβουν το ίδιο πολιτιστικό απόθεμα.

Η πολιτιστική οικονομία λειτουργεί ως όχημα ανάπτυξης για μεγάλες περιφέρειες και για τις μικρές κοινότητες οι οποίες επιλέγουν να επενδύσουν πόρους στην πολιτιστική προβολή και στην αντίστοιχη βιομηχανία (Council of Europe, 2000). Η ευρωπαϊκή βιομηχανία πολιτισμού και δημιουργίας κατέχει περίπου το 70% της αντίστοιχης παγκόσμιας αγοράς (Λαζαρέτου, 2014). Αυτονόητα προσθέτει υπολογίσιμες θέσεις απασχόλησης και συμβάλλει αρκετά στην απασχόληση νέων ανθρώπων, ενώ αποδεικνύεται ανθεκτική στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης μετά το 2010.

Επιπρόσθετα, παράγει καινοτομίες λειτουργώντας την ίδια στιγμή και ως μοχλός οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Licciardi & Amirtahmaseb, 2012). Στις ετήσιες εκθέσεις της η UNESCO (2013) ταυτίζει τον πολιτισμό με την ενίσχυση της δημιουργικότητας. Του πιστώνει τον δυναμικό και μετασχηματιστικό χαρακτήρα σε όρους δημιουργίας εισοδήματος και θέσεων απασχόλησης.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλύεται η βαρύτητα που δίνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι θεσμοί και οι κεντρικοί οργανισμοί της ΕΕ στον πολιτισμό, αναγορεύοντάς τον σε βασικό συστατικό της νέας δημιουργικής οικονομίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010). Οι περιφερειακές ενότητες που επενδύουν στον πολιτιστικό τομέα επιτυγχάνουν μεγαλύτερη συνοχή, εσωτερική ηρεμία, μείωση ανεργίας, εφόσον πολιτισμός και τέχνες είναι ένας ζωτικός τομέας της οικονομίας, κατά μέγιστο λόγο ο ακρογωνιαίος λίθος του τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες (Oxford Economics, 2014).

7.1 Η οικονομική αξία του σύγχρονου πολιτισμού και η αποτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού, το ρωμαϊκό θέατρο κάτω από την Ακρόπολη, όπως και στο αρχαίο θέατρο Επιδάουρου κάθε εκδήλωση μπορεί να αποφέρει εκατοντάδες χιλιάδες ευρώ σε έσοδα μόνο από τα εισιτήρια των θεατών. Σε αυτά πρέπει να προστεθούν και έσοδα από χορηγίες αλλά και έσοδα που μοιράζονται σε φορείς εστίασης (τοπικές ταβέρνες και εστιατόρια, μπαρ και καφέ), μετακινήσεων (πούλμαν, βενζινάδικα, πλοίαρια, ΚΤΕΛ, ταξί κ.ά.), διαμονής (ξενοδοχεία, δωμάτια, Airbnb κ.ά.), διαφήμισης και επικοινωνίας και σε άλλες δραστηριότητες κατά την περίοδο της επίσκεψης για την απόλαυση μιας παράστασης.

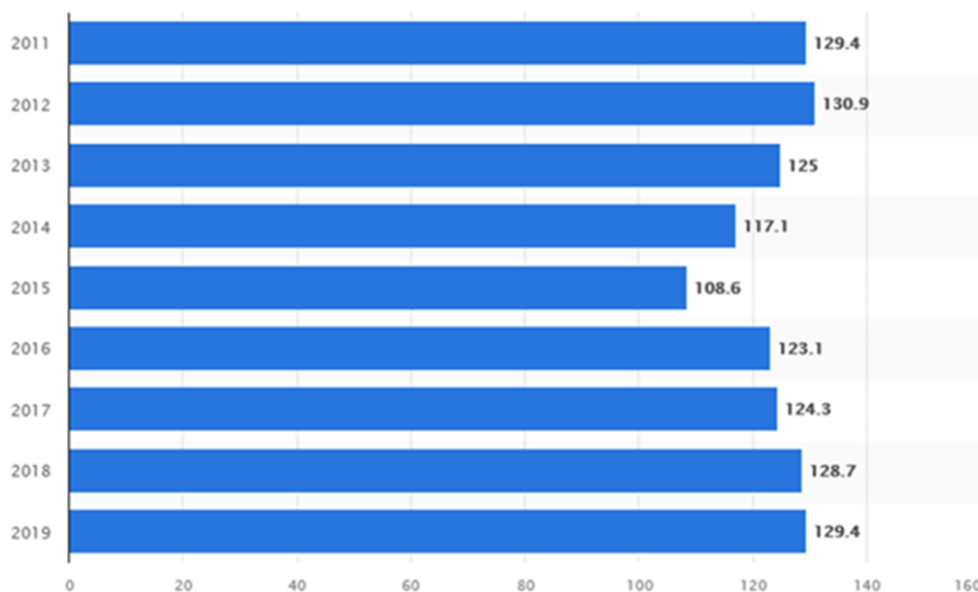
Τα εισιτήρια σε πολλές sold out εκδηλώσεις μπορούν να ξεπεράσουν το μισό εκατομμύριο ευρώ σε μία και μόνο εμφάνιση ανάλογα με το ύψος των εισιτηρίων, το περιεχόμενο και τους συντελεστές της παράστασης. Δεδομένου του πλήθους των επαγγελματιών-ειδικοτήτων που συνεργάζονται για την υλοποίηση των θεαμάτων, η ροή χρημάτων εξασφαλίζει την οικονομική επάρκεια σε πολλές οικογένειες, και έτσι τα χρήματα μοιράζονται πολλαπλώς.

Αντίστοιχο παράδειγμα για το μέγεθος της οικονομικής αξίας των πολιτιστικών οργανισμών: αξιοσημείωτα μεγέθη κοινού στην Εθνική Πινακοθήκη μετά την πολύχρονη ανακαίνιση και κτιριακή επέκταση, επιβεβαιώνοντας το αμείωτο ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού για την εκπαιδευτική διάσταση κάθε τέχνης. Όπως επίσης στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, στο φαληρικό δέλτα της πρωτεύουσας, όπου το μεσογειακό πάρκο, η Εθνική Βιβλιοθήκη και η Λυρική Σκηνή σφύζουν από ζωή και κυρίως νεανικό κοινό.

Το ΚΠΙΣΝ με περίπου 600 εκατομμύρια ευρώ κόστος ανέγερσης έδωσε σημαντική ώθηση στον κατασκευαστικό κλάδο και πληθώρα άλλων ειδικοτήτων εν μέσω οικονομικής κρίσης, ενώ η ετήσια συνεισφορά του αποτιμάται σε δεκάδες εκατομμύρια ευρώ, σε ποιοτικές δράσεις και σε προβολή της εγχώριας και διεθνούς καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Γενικότερα, το άθροισμα των δημόσιων οργανισμών με πολιτιστικό περιεχόμενο, τα μεγάλα κληροδοτήματα, όπως το ΚΠΙΣΝ και η ιδιωτική πρωτοβουλία με αντικείμενο τον σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτιστικών εκδηλώσεων, είναι ένα υπολογίσιμο μέγεθος με σημαντική συνεισφορά στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στην τουριστική προβολή και στον οικονομικό κύκλο.

Η στενή σχέση μεταξύ τεχνών, πολιτιστικής κληρονομιάς και οικονομίας φάνηκε κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης 2010-2017, όπου η κατάρρευση της κρατικής επιχορήγησης προκάλεσε ντόμινο ακυρώσεων, συρρίκνωση εκδηλώσεων, κλείσιμο ή αναστολή λειτουργίας καλλιτεχνικών οργανισμών. Παρά τους κλυδωνισμούς εκείνης της περιόδου στα ευρωπαϊκά στατιστικά στοιχεία, η εικόνα του τομέα δείχνει τη σταθερή επιρροή του:

Γράφημα 7.1 Ποσοστά απασχόλησης στον πολιτιστικό τομέα της Ελλάδας μεταξύ 2011 και 2019 (σε χιλιάδες). Από έρευνα και καταγραφή της Eurostat Source. (Πηγή: eurostat.ec.europa.eu, Release date June 2020 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Employment_statistics/el&oldid=359278)

Στην έρευνα συνυπολογίζονται οι τομείς της πολιτιστικής κληρονομιάς, αρχαία, βιβλιοθήκες, έντυπα και Τύπος, οπτικοακουστικά μέσα, όπως κινηματογράφος και τηλεόραση, παραστατικές τέχνες, πολυμέσα, αρχιτεκτονική, παραδοσιακές τέχνες και χειροτεχνία και διαφήμιση/επικοινωνία. Ιδιαίτερα εξετάζονται ο βαθμός καινοτομίας, η εκπαίδευση και οι ειδικές δεξιότητες που η ανταγωνιστικότητα επιβάλλει, καθώς και τα τεχνολογικά μέσα που εγκολπώνονται τη λειτουργίας τους (Hellmanzik, 2022). Οι δέκα αυτοί τομείς επιχειρούν σε έξι λειτουργίες: δημιουργία, παραγωγή/εκδόσεις, εμπόριο/διανομή, συντήρηση, εκπαίδευση και διαχείριση.

Οι κλάδοι πολιτισμού και δημιουργικότητας συνεισφέρουν στην οικονομία και στους τομείς της τόσο σε μικροοικονομικό όσο και σε μακροοικονομικό επίπεδο (Κόνσολα, 2006). Η οργανική σύνδεση των πολιτιστικών αξιών με την ανάπτυξη της πολιτιστικής βιομηχανίας επιφέρει θετικά αποτελέσματα στην ευρωπαϊκή συνεργασία, στην έρευνα και στη δημιουργικότητα, στην καινοτομία και στην επαγγελματική κατάρτιση. Η πολιτιστική οικονομία ενσωματώθηκε στις επενδύσεις της ΕΕ από το 2014 και μετά, με κονδύλια αλλά και με την ενίσχυση των σχετικών πολιτικών.

Από την άλλη, η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 2010 επέφερε ορατές φθορές και υποχώρηση δεικτών αντίστοιχα στην πολιτιστική μας κληρονομιά, σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους: από την κατάρρευση τείχους στο κάστρο της Μεθώνης το 2021, την κακή εικόνα πολλών μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, τις φωτιές στον αρχαιολογικό χώρο Μυκηνών το 2020 που δυσφήμισαν τη σχέση μας με τα μνημεία, μέχρι την έλλειψη επαρκούς προσωπικού και το αναγκαστικά μειωμένο ωράριο ή την επίσκεψη χώρων πολιτιστικού ενδιαφέροντος κατόπιν ραντεβού. Οι παραμελημένοι χώροι και τα αφρόνιστα μνημεία δεν είναι πλήγμα μόνο για την εικόνα της χώρας, αλλά κυρίως απώλεια εσόδων και τουριστικών ροών.

Σε πίνακες όπου αναφέρονται ποσοτικά το κοινό και τα έσοδα από τα εισιτήρια αντιλαμβανόμαστε πόσο συνεισφέρουν άμεσα σε έσοδα, χωρίς να συνυπολογίσουμε τον πολλαπλό, μετρήσιμο αντίκτυπο σε τοπικές κοινότητες και περιφέρεια ή κράτος. Τα μνημεία, οι ιστορικές περιοχές και οι αρχαιολογικοί τόποι, εφόσον αποδοθούν συντηρημένοι, αναστηλωμένοι και επανδρωμένοι με την πλειάδα του κατάλληλου προσωπικού που θα τα υπηρετεί, πρέπει να είναι ο πυρήνας της αναπτυξιακής μας πολιτικής. Περιπτώσεις όπως η Πομπηία στα περίχωρα της Νάπολης, τα κάστρα της Σκωτίας ή του Λίγηρα στη Γαλλία, η Απαγορευμένη Πόλη του Πεκίνου, τα μουσεία Guggenheim, τα σπήλαια με τις βραχογραφίες στα Πυρηνάια, τόσοι πολιτιστικοί θησαυροί που αξιοποιούνται διεθνώς, είναι πρότυπες περιπτώσεις μελέτης για να δούμε με πιο επικαιροποιημένο τρόπο και ολιστικά τους εγχώριους πολιτιστικούς πόρους του παρελθόντος μας και όχι μόνο.

Από ήπιες επεμβάσεις μέχρι πειραματικές τεχνικές και τη χρήση ψηφιακών μέσων, η διαχείριση των μνημείων και η λειτουργία των μουσείων μπορούν να αποβούν καταλυτικές για τη μετεξέλιξη και την πρόοδο μιας περιοχής. Στο Μπιλμπάο της Ισπανίας ένα μουσείο έφερε οικονομική αναγέννηση και αλλαγή ταυτότητας στην πόλη, το Μουσείο της Ακρόπολης μετέτρεψε το Κουκάκι σε μία από τις πιο ζωνές και ακριβές περιοχές

της Αθήνας, το αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου νοσηματοδοτεί και χρηματοδοτεί την ευρύτερη περιφερειακή ενότητα κ.ο.κ.

Δεν είναι εύκολο το εύλογο εγχείρημα να καταμετρηθεί πλήρως το κατά πόσο συνεισφέρουν οικονομοτεχνικά τα μνημεία, οι αρχαιολογικές τοποθεσίες και τα μουσεία. Τα μοντέλα που έχουν προσπαθήσει να αποτυπώσουν επακριβώς την οικονομική επίδραση με δυσκολία προσεγγίζουν ένα μέρος της οικονομικής τους φύσης. Κυρίως γιατί κάθε πολιτιστικό κεφάλαιο εμπεριέχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, χρήζει διαφορετικής αντιμετώπισης και αξιοποίησης, απευθύνεται σε διαφορετικό κοινό ή επειδή ακόμη δεν είναι ώριμες οι συνθήκες για τον πολλαπλό αντίτυπο του.

Επίσης, δύσκολα υπολογίζεται η αξία ενός πολιτιστικού χώρου, δηλαδή πόσο κοστίζει μία όπερα, πόσο αποτιμάται για παράδειγμα η αξία του Μεγάρου Μουσικής, αν επιθυμούσαμε να πουληθεί, και ακόμη πιο δύσκολα πόσο εκτιμώνται η Εθνική Πινακοθήκη, η Εθνική Βιβλιοθήκη και η ιστορική Μονή Δαφνίου στην Αττική, μεταξύ άλλων. Το αν ένας επισκέπτης διατίθεται να αφιερώσει χρόνο και χρήματα για μία επίσκεψη δεν αντανακλά ακριβώς το πόσο κοστίζει αυτή, τι επιφέρει όπως και τα οφέλη της επίσκεψης.

Διακρίνονται άμεσα, όπως και έμμεσα, οφέλη τα οποία περιγράφουν τις ειδικές οικονομικές πτυχές όπου μια πολιτιστική επένδυση επιφέρει συγκεκριμένη βελτίωση και αναπτυξιακούς δείκτες.

7.1.1 Ο ορατός και ο έμμεσος αντίκτυπος της αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων

Η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει θετική συνεισφορά σε τουριστικούς δείκτες, στην ανανέωση γειτονιών και περιοχών, στην ποιότητα ζωής (Michalos, 2005) και σε μετρήσιμους οικονομικούς δείκτες, ακόμη και όταν πρόκειται για εκπαιδευτικά ή κοινωνικά προγράμματα που δεν είναι εύκολο να υπολογιστεί η αξία τους (Licciardi & Amirtahmaseb, 2012). Οποιαδήποτε στρατηγική συντήρησης και αξιοποίησης πολιτιστικών στοιχείων φέρει ανταποδοτικά άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα πρωτίστως κάνει μια πόλη βιώσιμη και ελκυστική, τη συνδέει οργανικά με την επιθυμητή βιώσιμη ανάπτυξη. Βραχυπρόθεσμα, προκαλεί επανεκκίνηση στην οικονομία, μακροπρόθεσμα τοποθετεί τα θεμέλια για αειφόρο οικονομική ανάπτυξη με συγκεκριμένα κριτήρια (Rypkema, 2009), καθώς:

- Η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς βοηθά στη βιώσιμη οικονομική ζωή της περιοχής, εφόσον στηρίζεται σε τοπικά επενδυτικά αγαθά και τοπικά περιουσιακά στοιχεία.
- Άκρως μετρήσιμος είναι ο αντίκτυπος σε μισθούς και επαγγέλματα γύρω από την επισκεψιμότητα και τη διαρκή λειτουργία του πολιτιστικού αποθέματος μιας περιοχής που έχει πολλαπλασιαστικό ρόλο.
- Βιώσιμη οικονομία δεν νοείται χωρίς τον ιδιωτικό τομέα, και μάλιστα τις μικρές επιχειρήσεις (συμβουλευτικές εταιρείες, αρχιτεκτονικά γραφεία, λογιστικά κ.ά.) που πλαισιώνουν πάντοτε τη διαδικασία ανάπλασης περιοχών.

Η σύμπραξη της δημόσιας σφαίρας που έχει την ευθύνη της πολιτιστικής κληρονομιάς με ιδιωτικές επενδύσεις γύρω από μνημεία, ιστορικούς τόπους και αρχαιολογικές περιοχές επιφέρει αμεσότερα και καλύτερα αποτελέσματα:

- Το αστικό περιβάλλον, στο οποίο διαβιόι πολύ μεγάλο ποσοστό κατοίκων, γίνεται πιο λειτουργικό και ανθρώπινο, αποκτά ανθρωποκεντρική χρήση και χαρακτήρα. Τα ιστορικά κτίρια και συγκροτήματα αποτελούν κοινό συστατικό των μεγάλων πόλεων. Επιτυγχάνεται η ανάδειξη/ανάπλαση του αστικού περιβάλλοντος.
- Τα θετικά αποτελέσματα από την πολιτιστική αξιοποίηση δεν λαμβάνουν χώρα σε βάρος άλλων περιοχών ή τομέων – ό,τι κερδίζει μία περιοχή δεν αφαιρείται από κάπου αλλού και αποτελεί δυναμικό παράγοντα για την περιφερειακή ανάπτυξη.
- Η επανένταξη ιστορικών δομών στον αρχιτεκτονικό και οικονομικό ιστό είναι σύμφυτη με τις περιβαλλοντικές επιταγές και αξίες. Συμporteύεται με την οικονομική (εταιρική) ευθύνη και την κοινωνική ευθύνη (Schneider & Gad, 2014).
- Τέλος, η συντήρηση του παρελθόντος συντελεί στην κατανόηση της ιστορικής μας πορείας και εξέλιξης.

Ο στόχος της υγιούς ανάπτυξης εμπεδώνει και αξιοποιεί την ενεργοποίηση των στοιχείων του παρελθόντος. Σε συνδυασμό με την ενεργοποίηση των δημιουργικών τομέων, δηλαδή από κοινού οι τομείς του πολιτισμού και της δημιουργίας συνδράμουν:

- Στην έξυπνη εξειδίκευση απασχολησιμότητας και στη δημιουργία νέων τύπων επαγγελμάτων σε πρωτοπόρους και επικερδείς τομείς. Το ανθρώπινο δυναμικό μπορεί να εργαστεί από λίγες ημέρες, π.χ. για ένα φεστιβάλ, ή και μόνιμα, και μάλιστα οι εργασίες που χαρτογραφούνται απευθύνονται και στα δύο φύλα συμβάλλοντας στην ισότητα των φύλων και των ευκαιριών, ανεξαρτήτως ηλικίας, ενώ χρειάζεται και ανειδίκευτο προσωπικό.
- Στη διάχυση της γνώσης και της παιδείας. Κάθε πολιτισμική πρωτοβουλία απευθύνεται σε όλους τους πολίτες δίχως διακρίσεις και με έμφαση στις νεότερες γενιές. Τα δημοτικά ωδεία, για παράδειγμα, συμβάλλουν στην καλλιτεχνική παιδεία. Το ίδιο και τα δημοτικά θέατρα ή οι δημοτικές βιβλιοθήκες.
- Στην πρόσκληση επενδύσεων με όρους βιωσιμότητας, εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας, φιλικών υποδομών προς το περιβάλλον και με όρους συντήρησης και προστασίας της περιοχής.
- Στη χρήση καινοτόμων τεχνολογιών και στη διεύρυνση των ψηφιακών μέσων.
- Στον σχεδιασμό μεγάλων πλάνων διαχείρισης και αξιοποίησης ευρύτερων γεωγραφικών ορίων με κοινό χαρακτηριστικό και παρονομαστή την τουριστική προβολή, την ιστορικότητα και τον εξωραϊσμό.
- Στην ενδυνάμωση του πολιτιστικού τουρισμού, σχεδόν του συνόλου των υπηρεσιών και των προφορών του στον επισκέπτη, και στη βελτίωση του τουριστικού ανταγωνισμού. Ιδιαίτερα ο αστικός τουρισμός (city break) γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες.

Δεδομένου ότι ο πολιτιστικός τουρισμός είναι ταυτισμένος με την εικόνα και το περιεχόμενο της χώρας μας, όπως επίσης και το γεγονός ότι έχει ιδιαίτερη θέση στην εθνική μας οικονομία, οφείλουμε να προβούμε σε πιο επισταμένη εξέταση.

7.2 Πολιτιστικός τουρισμός

Ως πολιτιστικό τουρισμό ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) ορίζει τη μετακίνηση ανθρώπων σε πολιτιστικά αξιοθέατα μακριά από την (καθιερωμένη) περιοχή κατοικίας τους, με την προϋπόθεση να συλλέξουν νέες πληροφορίες και εμπειρίες, ώστε να ικανοποιήσουν τις πολιτιστικές τους ανάγκες. Είναι τα ταξίδια που αποσκοπούν στην επαφή και στην εξερεύνηση ιστορικών θεμάτων, παράδοσης, τοπικής γαστρονομίας ή θρησκευτικού τουρισμού και εκδηλώσεων κ.ο.κ.⁵⁸ επίσης στην επαφή με το φυσικό περιβάλλον και την αρχιτεκτονική του τοπίου, με την παράδοση σε κάθε της πτυχή, την άυλη πολιτιστική κληρονομιά,⁵⁸ τα ήθη και έθιμα, τις ρίζες αλλά και τις σύγχρονες πολιτιστικές εκφάνσεις. Πολιτισμός και τουρισμός βρίσκονται σε μια αμφίδρομη και παραγωγική σχέση που οφείλει να αναπτύσσει ισόρροπα τα δύο της σκέλη. Η πολιτιστική οικονομία, κυρίως στη χώρα μας, έχει ως κεντρικό πυρήνα και νόημα τον τουρισμό, ο οποίος αντίστοιχα στηρίζει και ενισχύει τα προϊόντα και τις πολιτιστικές δράσεις.

Είναι μία από τις μεγαλύτερες και ταχύτερα αναπτυσσόμενες παγκόσμιες τουριστικές αγορές (OECD, 2009) και η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού γίνεται ολοένα και πιο δημοφιλής στο κόσμο. Στην ετήσια αναφορά του ο ΟΟΣΑ επισήμανε το πόσο ο πολιτιστικός τουρισμός μπορεί να συνδράμει στην περιφερειακή

⁵⁸ Πέρα από τα μνημεία, τα αρχαιολογικά πάρκα και τα φυσικά κατάλοιπα του παρελθόντος σε οποιαδήποτε μορφή και μέγεθος, υπάρχουν και άυλες πολιτιστικές εκδοχές, όπως έχουμε ήδη αναφέρει στο σύγγραμμα. Στην πολιτιστική οικονομία, αντί του άυλου, συναντάμε τον όρο «αβαρής», όπου εννοείται η οικονομία με αντικείμενο τη διακίνηση άυλων αγαθών. Αγαθών «δίχως βάρος», όπως είναι η ιστορική γνώση, το σώμα των πληροφοριών για το παρελθόν ενός τόπου, η θεωρητική βάση της τεχνολογίας με τα ψηφιακά προϊόντα και διάφορα άλλα άυλα δεδομένα.

ανάπτυξη σε ποικίλες περιοχές ανά τον κόσμο. Αν και ο πολιτιστικός πλούτος της Ελλάδας θεωρείται εγνωσμένου κύρους, ωστόσο δεν λαμβάνει χώρα η πιο εξορθολογισμένη και δημιουργική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, κυρίως μέσω του πολιτιστικού τουρισμού, ο οποίος θα συνέβαλλε δυναμικά στην ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας, δεδομένου ότι η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι καταλυτικής σημασίας (IOBE, 2013).

Για παράδειγμα, ένας επισκέπτης που αποβιβάζεται σε αεροδρόμιο ή λιμάνι δεν έχει πρόσβαση σε πολιτιστικές εκδηλώσεις και σε δρώμενα ή εκθέσεις, Το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου δεν διαφημίζει το καλλιτεχνικό του πρόγραμμα σε αφίσες ή μέσω ηλεκτρονικών εφαρμογών στις πύλες εισόδου της χώρας μας παρά τον ποιοτικό και διεθνή χαρακτήρα του. Δεν υπάρχει επαρκής επικοινωνία των αγαθών και των υπηρεσιών του ελληνικού πολιτισμού και των δημιουργικών κλάδων με τον επισκέπτη, ούτε ένα μακροπρόθεσμο πλαίσιο των τριών παραγόντων, με αποτέλεσμα οι εμπειρίες και αντίστοιχα τα χρήματα που δαπανά ένας μέσος τουρίστας στην Ελλάδα να υπολείπονται των δυνατοτήτων και του εγχώριου δυναμικού.

Ο Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) επισημαίνει διαρκώς την ανάγκη σύμπλευσης των αρμόδιων φορέων για την ενίσχυση και προβολή του πολιτιστικού τουρισμού, ο οποίος απογειώνει την τουριστική ανάπτυξη σε όλα της τα μεγέθη (διάρκεια επίσκεψης, επιμήκυνση τουριστικής περιόδου, κατά κεφαλήν δαπάνη κ.ο.κ). Απαιτείται μεγαλύτερη διαφήμιση των αξιοθεάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, των επιχειρήσεων που προάγουν πολιτιστικές υπηρεσίες, καθώς και αναβάθμιση των υποδομών αυτών, όπως έχει επισημανθεί στα αρχικά κεφάλαια. Πολλές φορές απουσιάζει στο ιστορικό πεδίο, στα μνημεία και στις αρχαιολογικές μας περιοχές η αφήγηση, ένα συνεκτικό προφορικό στοιχείο που αποτελεί ερμηνεία του παρελθόντος αλλά και ταυτότητα που προσελκύει.

Σταδιακά, παρατηρούμε όλο και πιο συντονισμένες ενέργειες και προσπάθειες για ουσιαστικότερη διασύνδεση του τουρισμού με την πλούσια ελληνική πολιτιστική κληρονομιά, τις αναδυόμενες δημιουργικές βιομηχανίες, αλλά και με τη μοναδικότητα, τον πλούτο και την αυθεντικότητα των υπηρεσιών πολιτιστικού τουρισμού (Greg, 2011· European Commission - Directorate-General for Education and Culture 2006· Licciardi & Amirtahmaseb, 2012). Οι τουρίστες-καταναλωτές πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών δαπανούν 60% παραπάνω χρήματα ανά ημέρα σε σχέση με τον απλό τουρίστα, ο οποίος επιλέγει, για παράδειγμα, τον προορισμό για τον ήλιο και τη θάλασσα. Σειρά βρετανικών μελετών που έχουν θέμα τις σχετικές οικονομικές παραμέτρους καταλήγει στο ότι ο τουρισμός που συνδέεται με την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά συνεισφέρει σημαντικά ποσά, πάνω από 12,4 δισεκατομμύρια λίρες ετησίως στη βρετανική οικονομία με προοπτικές ανάπτυξης, περιλαμβανομένων 7,3 δισεκατομμυρίων που αφορούν τα κτίρια και τα μουσεία (Heritage Lottery Fund, 2009).

Ειδικά τον Νότο της Ευρώπης η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) τον συνδέει με την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά που λειτουργεί ως πόλος έλξης, ως μαγνήτης για τον μαζικό τουρισμό και μεμονωμένους επισκέπτες. Ο πολιτιστικός τουρισμός εμπεριέχει τόσο αστικές περιοχές, ιδιαίτερα σε ιστορικές, μεγάλες πόλεις και στις πολιτιστικές εγκαταστάσεις, όπως μουσεία, φεστιβάλ και θέατρα, όσο και αγροτικές περιοχές, αποτυπώνοντας τις παραδόσεις των τοπικών πολιτιστικών κοινωνιών (Bambi & Barbari, 2015).

Οι υπηρεσίες του απευθύνονται συνήθως σε άτομα μεσαίας τάξης και ανώτερου μορφωτικού επιπέδου. Λόγω υψηλότερων εισοδηματικών κριτηρίων, καταναλώνουν πολύ πάνω από τον μέσο όρο των τουριστών. Επιπρόσθετα, ο πολιτιστικός τουρισμός δεν σχετίζεται με την τουριστική περίοδο ούτε με προορισμούς υψηλής δημοφιλίας, όπως τα νησιά το καλοκαίρι. Αντιθέτως, ενθαρρύνει τη μετακίνηση επισκεπτών καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Η αναβάθμιση των υποδομών και των υπηρεσιών που σχετίζονται με την πολιτιστική μας κληρονομιά συνδέεται αυτομάτως με την πρόοδο των τουριστικών εσόδων, όπως προκύπτει από σειρά μελετών του IOBE (2021). Ενδεικτικά, όπως αναλύει ο κάτωθι πίνακας, παρουσιάζονται τρία πιθανά σενάρια για την επίδραση στην οικονομία της χώρας μας από την αναβάθμιση της πολιτιστικής κληρονομιάς:

Πίνακας 7.1 Τρία πιθανά σενάρια για την έκβαση της ελληνικής οικονομίας (IOBE, 2021).

Παράμετρος	Χαμηλό σενάριο	Μεσαίο σενάριο	Υψηλό σενάριο
Ύψος χρηματοδότησης	€ 1,1 δισεκατομμύρια	€ 2,4 δισεκατομμύρια	€ 4,3 δισεκατομμύρια
Τουριστικές αφίξεις	+ 10%	+ 20%	+ 30%
Διανυκτερεύσεις	Επιπλέον ½ ημέρα	Επιπλέον 1 ημέρα	Επιπλέον 2 ημέρες

Στην έκθεση για την ελληνική οικονομία (2021) αναφέρεται η ανθεκτικότητα που επέδειξε ο τουρισμός παρά την πανδημία. Τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του τον έκαναν ανταγωνιστικό και καταλυτικό παράγοντα στήριξης της εθνικής οικονομίας σε συνθήκες κρίσης λόγω της υγειονομικής κρίσης.

Σε αντίστοιχη έκθεση του Παγκόσμιου Συμβουλίου Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) για τον αντίκτυπο του τουρισμού στην οικονομία της Ελλάδας, ο τουρισμός αντιστοιχεί σε κομβικό και αυξανόμενο ποσοστό της ελληνικής οικονομίας και λειτουργεί ως παράγοντας για ανάπτυξη και δημιουργία θέσεων εργασίας, με αυξητικές προβλέψεις σε ορίζοντα δεκαετίας (World Travel and Tourism Council, Travel and Tourism Economic Impact – Greece 2010).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης, η άμεση συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας το 2015 ανήλθε σε 13,3 δισεκατομμύρια ευρώ, αντιπροσωπεύοντας το 7,6% του συνολικού ΑΕΠ και μακροπρόθεσμα, σε βάθος δεκαετίας, θα αυξηθεί σε 19,5 δισεκατομμύρια ευρώ, αντιπροσωπεύοντας το 9,3% του ΑΕΠ. Έτσι, η συνολική συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας το 2015 ανήλθε σε 32,5 δισεκατομμύρια ευρώ (στο 18,5% του ΑΕΠ) και ο κλάδος υποστήριξε 401.000 άμεσες θέσεις εργασίας, δηλαδή το 11,3% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα. Οι εκτιμήσεις κάνουν λόγο για αύξηση των άμεσων θέσεων εργασίας μέχρι το 2026, οπότε ο τουρισμός θα υποστηρίζει άμεσα 529.000 θέσεις εργασίας, δηλαδή το 13,5% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα.

Ο πολιτιστικός τουρισμός ευνοεί σε γενικές γραμμές περισσότερο τον τομέα της εστίασης και φιλοξενίας, ενδεχομένως κάποια κεντρικά μνημεία ή κατ' εξαίρεση μεμονωμένους πολιτιστικούς οργανισμούς, όπως καλοκαιρινά φεστιβάλ (Grefe, 2009). Έρευνες και μελέτες γύρω από την οικονομική επίδραση υποδεικνύουν τον δυναμικό χαρακτήρα και τα ιδιαίτερα μεγάλα οικονομικά μεγέθη που αποφέρουν τα φεστιβάλ. Αξιοσημείωτο να αναφερθεί, βέβαια, πως δεν πρέπει να περάσει στις επόμενες γενιές ως κυρίαρχη αξία του πολιτιστικού περιβάλλοντος μονάχα η οικονομική του πτυχή αλλά κυρίως ότι η διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας πρέπει να αναγνωριστεί ως απαραίτητη για την κάλυψη των υπαρξιακών αναγκών του ανθρώπου, τη διατήρηση της ιστορικής του ταυτότητας κ.ο.κ. (Jersey Heritage, 2009).

Κατόπιν, είναι αναγκαίο να αναζητηθούν οι ιδιαίτερες για κάθε τόπο οικονομικές δραστηριότητες που θα τον στηρίξουν οικονομικά. Μία από αυτές μπορεί να είναι οι πολλαπλές μορφές του τουρισμού (Μαϊστρου, 2001), καθώς ενσωματώνουν την τοπική πολιτιστική κληρονομιά στον κόσμο της οικονομίας. Τα πολιτιστικά αγαθά είναι πλέον «πολιτιστικοί πόροι», δηλαδή προϊόντα ή αγαθά σε μια νέα και πολύ ανταγωνιστική αγορά. Πέραν δηλαδή των μεγεθών που αναδεικνύουν την οικονομική δύναμη (UNESCO Handbook No. 3, 2009) και τη συνεισφορά των πολιτιστικών κλάδων, είναι κοινώς αποδεκτό ότι προάγουν εξίσου την πολιτισμική και γλωσσική πολυμορφία, δημιουργούν κοινωνική συνοχή, όπως επίσης γνώσεις και αξίες (Ljungman & Taboroff, 2011). Συμβάλλουν, επίσης, κατά κύριο λόγο στη διασφάλιση υλικών και άυλων αποδεικτικών στοιχείων του ανθρωπογενούς και του φυσικού κόσμου για τις τωρινές και τις μελλοντικές γενιές (Πράσινη Βίβλος, Απελευθέρωση του κλάδου του πολιτισμού και της δημιουργικότητας, COM, 2010).

Ο τουριστικός τομέας είναι απόλυτα οικονομικό μέγεθος, εφόσον προσμετρά αφίξεις, απασχόληση, συνάλλαγμα κ.λπ., ενώ ο πολιτιστικός εμπεριέχει αξίες και άυλα αγαθά, με άλλη διάσταση από την καθαρά οικονομική (Βερνίκος κ.ά., 2016). Επίσης, σύμφωνα με την πολιτισμική θεωρία, διαδραματίζει ρόλο στην εξασφάλιση της κοινωνικής σταθερότητας, της αλληλεγγύης και των ευκαιριών, αν και πολλάκις χρησιμοποιείται εντέχνως για τη διατήρηση των συγκρούσεων (Smith, 2006).

Ο πολιτιστικός τουρισμός διαθέτει μεγάλο οικονομικό αντίκτυπο και η όποια επένδυση στην πολιτιστική κληρονομιά αποδίδει πολλαπλά οικονομικά και κοινωνικά (δείκτες απασχόλησης, δημιουργία νέων υπηρεσιών και προϊόντων, εισόδημα κ.ο.κ.) (Volz et al., 2012). Διασώζει μορφές της καλλιτεχνικής παράδοσης και αποδίδει την αίσθηση του ανήκειν, της ταυτότητας σε όσους τον προάγουν μέσω προβολής παραδοσιακών μορφών τέχνης και στην ευρύτερη κοινότητα. Προσδίδει την αίσθηση της αυθεντικότητας (Hashimoto, 2003).

Επίσης, μια βασική προϋπόθεση για τη βελτίωση ή την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού είναι η παροχή σύνθετου προϊόντος (όπως ενδεικτικά η πολιτιστική διαδρομή, η δημιουργία αρχαιολογικού πάρκου, το ενιαίο εισιτήριο σε πληθώρα τοπόσημων κ.ο.κ.), το οποίο σχεδιάζεται με βάση τις εξελισσόμενες ανάγκες και τις τάσεις της τουριστικής αγοράς (Διάζωμα, 2015).

Μέσω της ανάπτυξης πολιτιστικών δράσεων, επιτυγχάνονται η ευαισθητοποίηση και η ενεργοποίηση της κοινότητας σε θέματα προστασίας περιβάλλοντος αλλά και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι τοπικές κοινότητες, και κυρίως οι νεότερες γενιές, αγκαλιάζουν και νιώθουν την ευθύνη για την προστασία και την προβολή μέσα από μνημεία και αρχαιότητες, επικοινωνούν με «φρέσκο» τρόπο τα πολιτιστικά αξιοθέατα και ό,τι σχετίζεται με την τοπική κουλτούρα.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός και η ορθολογική διαχείριση των πόρων καθιστούν τον πολιτιστικό τουρισμό αιεφόρο και καθολικά επωφελή. Η ήπια διαχείριση προστατεύει από τον υπερτουρισμό, την αλόγιστη χρήση φυσικών πηγών, την πιθανή φθορά μνημείων, την επιβάρυνση του περιβάλλοντος (με ήχους, καυσαέρια κ.ά.), την εμπορευματοποίηση της παράδοσης, τη μέτρια απόδοση των τεχνών, την αλλοίωση του τρόπου ζωής των ντόπιων και άλλα προβλήματα που παρατηρούνται σε τουριστικές περιοχές. Αν ξεπεραστούν αυτά και πολλά παρόμοια θέματα, ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί πλουτοπαραγωγική πηγή και φορέα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και των τεχνών.

Μια επικαιροποιημένη στρατηγική γύρω από την ανάπτυξη και την αξιοποίηση της κληρονομιάς και του σύγχρονου πολιτισμού της χώρας φαίνεται να αποτελεί εφελτήριο οικονομικής ανάκαμψης (Creative & Cultural Skills, 2008) και σε συμβολικό επίπεδο –εξίσου αναγκαίο– εφελτήριο εθνικής ανάταξης. Απαιτείται στην πολιτική ατζέντα, μέσω διαβούλευσης, νέα πολιτισμική πολιτική με την ευρεία έννοια (και την πολιτιστική κληρονομιά, τις τέχνες και τα γράμματα, αλλά και τις στάσεις, νοοτροπίες και συμπεριφορές) και άνοιγμα των διαδικασιών για τον επαναπροσδιορισμό του ίδιου του πολιτισμικού κεφαλαίου της χώρας και της σύστασής του.

Με αυτόν τον τρόπο θα καταστούν εφικτές οι κατευθύνσεις αναδιάρθρωσης των δομών και οργανισμών, η πολιτιστική βιοποικιλότητα, η αιεφόρος πολιτιστική ανάπτυξη, η ανανέωση των εργαλείων, οι συμπράξεις και η θεμιτή εξωστρέφεια (Ζορμπά, 2014).

7.2.1 Αρνητικές επιδράσεις του πολιτιστικού τουρισμού

Οι αλλαγές και οι επεμβάσεις σε ένα τοπίο ή στο άμεσο περιβάλλον ενός μνημείου, ακόμη και οι μικρές πολιτιστικές εκδηλώσεις σε έναν χώρο επιφέρουν έστω και μικρές ή εφήμερες αλλοιώσεις. Πολύ περισσότερο όταν αναφερόμαστε σε δομικές αλλαγές και μακροπρόθεσμες αστικές παρεμβάσεις ή σε περιοχές όπου ο τουρισμός αποτελεί τον βασικό ρυθμιστή της οικονομίας. Οι κάτοικοι της Βενετίας απομακρύνθηκαν από τα σπίτια τους στα περίχωρα της πόλης, καθώς έφυγαν πρώτα οι εταιρείες και τα γραφεία, που έδωσαν τον χώρο σε ξενοδοχεία και τουριστικά καταστήματα ή εστιατόρια. Οι μεγάλες ροές τουριστών ανέτρεψαν την ποιότητα ζωής των μόνιμων κατοίκων, που πλέον δεν έχουν θέση εντός των ορίων της. Θέματα, επίσης, προέκυψαν με την καθαριότητα, καθώς η ρύπανση στα νερά των καναλιών και η μόνιμη δυσσομία επιδείνωσαν τις συνθήκες. Το 2021, όταν σταμάτησε κάθε τουριστική κίνηση και δραστηριότητα, η πόλη άλλαξε και πάλι σε βιώσιμο και ελκυστικό προορισμό με καθαρά κανάλια γεμάτα ζωή.

Αναλογιζόμενοι ότι στην περίπτωση της Βενετίας και σε πολλούς άλλους πολυσύχναστους προορισμούς υπάρχει σχετική εποπτεία και τηρούνται κανόνες, τότε πρέπει να δούμε πώς σε άλλες περιπτώσεις η έλλειψη προγραμματισμού και η άναρχη τουριστική ανάπτυξη προκαλούν φθορές, τη στέρηση των φυσικών πόρων, τη γενικότερη υποβάθμιση του οικοσυστήματος ή του αστικού περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα προβλήματα εκτός της απομάκρυνσης κατοίκων από το κέντρο έχουν να κάνουν με:

- τη διαχείριση των απορριμμάτων που δεν είναι εφικτό να απομακρύνονται ή να ανακυκλώνονται, με την απουσία χώρων στάθμευσης, ακόμη και για τα τουριστικά λεωφορεία, με τους υπερβολικούς θορύβους·
- τους ρύπους των καυσαερίων που αλλοιώνουν και τα μνημεία·
- την εφοδιαστική αλυσίδα καθώς εισάγονται μεγάλες ποσότητες αγαθών, ακόμη και νερού, συχνά σε στενά και διατηρητέα γεωγραφικά σημεία·
- την αλλοίωση του παραδοσιακού –όχι με τη στενή έννοια της παράδοσης– τρόπου ζωής και συμπεριφοράς των κατοίκων μιας κοινότητας· στα κυκλαδίτικα νησιά, για παράδειγμα,

δεν μπορεί να τεθεί θέμα σύγκρισης ή διατήρησης του τρόπου ζωής προ δεκαετιών με τον σημερινό και τις συμπεριφορές των ντόπιων·

- την απομάκρυνση υλικών πόρων από μια περιοχή για λόγους εμπορίου ή ανέγερσης τουριστικών υποδομών· πολλές οι περιπτώσεις που το αρχιτεκτονικό ύφος αλλάζει ριζικά·
- την εμπορευματοποίηση των σχέσεων μεταξύ κοινότητας και επισκεπτών·
- την ταύτιση του οικονομικού κύκλου ζωής με την τουριστική ζωή, έτσι ώστε σε περιπτώσεις που ο τουρισμός ανακόπτεται (πανδημία, ανταγωνισμός, συρράξεις κ.ά.), τότε η κοινότητα να έχει θέμα επιβίωσης λόγω έλλειψης εναλλακτικών επαγγελματιών· επίσης, με τη θέσπιση ασχολιών εποχιακού χαρακτήρα και αυστηρά χαμηλόμισθες·
- την εξαφάνιση παραδοσιακών τρόπων ζωής, ηθών και εθίμων, τεχνών και τεχνικών προς όφελος της τουριστικής ενασχόλησης που αποδίδει περισσότερα οικονομικά οφέλη· με την αλλοίωση της αυθεντικότητας του τοπίου και των αξιών του που έφερε επί μακρόν·
- την απομάκρυνση των κατοίκων από τις πιο προσοδοφόρες τουριστικές ασχολίες τις οποίες μονοπωλούν επενδυτές και μεγάλες εταιρείες.

Μία πλειάδα μελετών αναφέρει πως κάθε ευρώ που επενδύεται στον πολιτιστικό τουρισμό αποφέρει δέκα σε βάθος χρόνου, και άλλους παρόμοιους υπολογισμούς που δεν λαμβάνουν υπόψη αλλαγές και το κόστος, το τίμημα που καλείται να πληρώσει μια περιφερειακή ενότητα ή τα πολιτιστικά σύνολα. Κρίνονται περισσότερο ως γενικευτικές και μονοσήμαντες, επίσης η μεθοδολογία τους δεν πληροί όλες τις επιστημονικές προϋποθέσεις.

Ένας δημοφιλής τουριστικός προορισμός αναπόφευκτα συμπαρασύρει τους ρυθμούς, την άσκηση παραδοσιακών μορφών και σχέσεων, ειδικά όταν δεν υπάρχει κεντρικός συντονισμός πάνω σε μια κατεύθυνση για την οποία όλοι συμφωνούν. Τουριστικοί προορισμοί όπως η Μύκονος και η Σαντορίνη υποφέρουν από την άναρχη και παράνομη δόμηση, την επαπειλούμενη εξαφάνιση της χλωρίδας και της πανίδας, τη διάβρωση του εδάφους, την καταστροφή της ενάλιας εικόνας από τραπεζοκαθίσματα και ομπρέλες κ.ο.κ.

Η βιωσιμότητα, η διαιώνιση και η αειφορία αποτελούν τρεις βασικές παραμέτρους για τον σχεδιασμό και τη στρατηγική που τα εύθραυστα πολιτιστικά περιβάλλοντα έχουν ανάγκη, προκειμένου να παραμείνουν διαθέσιμες στις μελλοντικές γενιές αλλά και οι επισκέπτες να αποκομίζουν τα μέγιστα οφέλη.

Είναι δεδομένο το πόσους και τι είδους τουρίστες αντέχει ένα μικρό νησί (η λεγόμενη φέρουσα ικανότητα των τουριστικών περιοχών), τι είδους φορτία μπορεί να αντέξει και να ικανοποιήσει δίχως να θέσει τη δική του ύπαρξη σε περιπέτειες. Το ίδιο ισχύει για παραδοσιακούς οικισμούς. Η περίπτωση της Αράχοβας, του ορεινού κοσμικού χωριού στο χιονοδρομικό κέντρο του Παρνασσού, αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση-οδηγό για τους κινδύνους και τα προβλήματα που εγκυμονεί ο πρόχειρα σχεδιασμένος τουρισμός.

7.3 Ο πολιτισμός ως εργαλείο τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης – Ανάπλαση στον αστικό ιστό

Ήδη από το 1992, στη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) με κύρια θεματική το περιβάλλον και την ανάπτυξη σε πολλαπλούς τομείς, συμφωνήθηκε μια προγραμματική βάση για την αειφόρο ανάπτυξη στον 21ο αιώνα, η Local Agenda 21. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και σε ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, η εφαρμογή της Τοπικής Ατζέντας 21 άρχισε την ίδια χρονιά με τη συγκρότηση εθνικών επιτροπών και τη σχετική καμπάνια ενημέρωσης. Ο πολιτιστικός τομέας αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο που διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην τοπική ανάπτυξη. Η ΤΑ21 κάνει ρητή αναφορά στις ισότιμες ευκαιρίες για συμμετοχή στα πολιτισμικά αγαθά, στη διασκέδαση και στην αναψυχή. Επίσης, θέτει ζήτημα μακροχρόνιου πολιτιστικού σχεδιασμού για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης που θα αφορά εξίσου κάθε πολίτη και μέλος.

Στον φιλοσοφικό πυρήνα της, η ΤΑ21 θεωρεί ότι οι όποιες βελτιώσεις δεν θα επέλθουν από την κορυφή αλλά από τη βάση, από τους συνειδητοποιημένους και ενημερωμένους ενεργούς πολίτες. Οι συνέργειες προς την ίδια συναποφασισμένη κατεύθυνση έχουν να κάνουν με την αξιοποίηση των πολιτιστικών μνημείων και των σύγχρονων υποδομών.

7.3.1 Πόλεις με ιστορία – Οι αρχαιότητες και τα μνημεία εντός αστικού ιστού

Σε πολλές ελληνικές πόλεις, όπως και στο εξωτερικό, οι σύγχρονοι οικισμοί αναπτύσσονται πάνω σε ιστορικούς οικιστικούς πυρήνες, οι πόλεις «πατάνε» πάνω σε παλαιότερες πόλεις. Υλικά και στοιχεία του παρελθόντος κάνουν την εμφάνισή τους σε διάφορα σημεία και αποκαλύπτουν το παρελθόν και την αρχική εικόνα μιας μητρόπολης, πότε και πώς ξεκίνησε, από ποια στάδια πέρασε και τι βίωσε. Τόσο οι αρχαιότητες όσο και τα μνημεία αποτελούν το πολιτιστικό κεφάλαιο της πόλης και το γεωγραφικό τους στίγμα επηρεάζει την ταυτότητα και τον οικονομικό κύκλο της, με έμφαση στον πολιτιστικό τουρισμό.

Απόλυτη προτεραιότητα είναι η προστασία των μνημείων, κατόπιν η αναστήλωση και η ένταξη στη λειτουργία της πόλης. Το άρθρο 24 του Συντάγματος (μετά την αναθεώρησή του το 2001) αναγορεύει ρητώς πλέον σε δικαίωμα του κάθε πολίτη την προστασία του περιβάλλοντος και του πολιτιστικού τοπίου από κοινού με την υποχρέωση του κράτους για την προστασία του περιβάλλοντος, στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας, χάριν των μελλοντικών γενεών. Καθιερώνει την προστασία των μνημείων, των παραδοσιακών περιοχών και στοιχείων (Χατζοπούλου, Στεφάνου & Νικολαΐδου, 1995).

Μέσω του Συμβουλίου της Επικρατείας γίνεται ευρύτερη ερμηνεία των όρων αυτών και παρέχεται μια διευρυμένη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως προς το συγκεκριμένο αναγνωριζόμενο δικαίωμα, εκτός από τον αμυντικό χαρακτήρα του, δηλαδή την προστασία του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, υπάρχει και ένα ενεργητικό περιεχόμενο, επιμέρους έκφραση του οποίου είναι για το θέμα που μας απασχολεί, και το δικαίωμα απόλαυσης του πολιτιστικού περιβάλλοντος (Κιουσοπούλου, 2013· Σιούτη, 1985).

Στον κατάλογο των αρχαιοτήτων και των μνημείων από κάθε ιστορική περίοδο προστίθεται η νεότερη αρχιτεκτονική κληρονομιά. Τα νεοκλασικά και τα κτίρια που έχουν κηρυχθεί διατηρητέα στην Αθήνα είναι πλήρως χαρτογραφημένα με όλο το γνωσιακό πλαίσιο για κάθε στοιχείο (ποιος είναι ο αρχιτέκτονας, πότε κτίστηκαν, ποιοι έμειναν, τα αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά, ο φορέας στον οποίο ανήκουν κ.ο.κ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως περίπτωση έχει η περιοχή της Πλάκας, το ιστορικό κέντρο που αποτελεί μορφολογική ενότητα με κάποια κτίρια, όπως η οικία Μπενιζέλων να ανάγονται στην Οθωμανική περίοδο (1456-1833), επίσης ορισμένα στην περίοδο 1834-1864 και η πλειονότητα που συναντάμε σήμερα κτίστηκαν μετά το 1865. Στον οικισμό της Πλάκας τα αρχαία, βυζαντινά, οθωμανικά και νεότερα μνημεία συναπαρτίζουν την εικόνα της πόλης από την ίδρυσή της, την Αρχαιότητα, τον Μεσαίωνα και την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Πίνακας 7.2 Ιστορικές περίοδοι της πόλης των Αθηνών. (Ιδία επεξεργασία)

Νεολιθική εποχή (3500-3200 π.Χ.)	Ρωμαϊκή εποχή (86 π.Χ. - 330 μ.Χ.)
Εποχή του Χαλκού (3200-1050 π.Χ.)	Βυζαντινή εποχή (330-1204 μ.Χ.)
Γεωμετρική εποχή (1050-700 π.Χ.)	Λατινική κυριαρχία (1204-1456 μ.Χ.)
Αρχαϊκή εποχή (700-480 π.Χ.)	Οθωμανική κυριαρχία (1456-1833 μ.Χ.)
Κλασική εποχή (480-323 π.Χ.)	Νεότερα χρόνια (1833-1945)
Ελληνιστική εποχή (323-86 π.Χ.)	Σύγχρονα χρόνια (1945-σήμερα)

Για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς υπογράφηκε από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, στη Γρανάδα στις 3 Οκτωβρίου 1985 η Σύμβαση της Γρανάδας, και κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν. 2039/1992 (ΦΕΚ Α' 61). Η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος αποσκοπεί στη διάσωση των πιο σπουδαίων ανθρωπογενών συστημάτων, δηλαδή των πολυτιμότερων μνημείων, αρχιτεκτονικών συνόλων και τόπων (Δεκλερή, 1996). Πέρα από την προστασία, ειδική μνεία γίνεται στην αβίαστη πρόσβαση από ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο.

Περιλαμβάνονται παραδοσιακά οικήματα και κτιριακά σύνολα, αστικά ιστορικά κέντρα και άλλα διατηρητέα στοιχεία του δομημένου περιβάλλοντος, στα οποία αποδίδονται αξίες μνημείου, όπως η ιστορική, η αρχαιολογική, η καλλιτεχνική, η λαογραφική, η κοινωνική, η αισθητική κ.ά. Παρατηρούμε ότι εισάγεται η έννοια του τόπου ως ανεξάρτητη παράμετρος της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ τα μνημεία διαχωρίζονται από τα αρχιτεκτονικά σύνολα. Υπάρχει μια σαφής ιεράρχηση από το μικρό στο μεγάλο, δηλαδή κτίρια, μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα και τόποι, που αποδίδουν την ταυτόχρονη συνέχεια.

Ως αρχιτεκτονική κληρονομιά δεν νοούνται μόνο τα μνημεία εθνικής σημασίας, αλλά, σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις, και κάθε είδους κτίσματα και κατασκευές που αποτελούν δείγματα της οικοδομικής δραστηριότητας του παρελθόντος. Επίσης, η προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς πηγάζει από το κοινό αίσθημα της μνήμης που διακατέχει κάθε κοινωνία και τη θέλησή της να εξελιχθεί στηριζόμενη στην ιστορική της ταυτότητα, και ως προστασία θεωρείται η διατήρηση, η αποτροπή καταστροφής και αλλοίωσης και η

αποκατάσταση των παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων, καθώς και η ανάδειξη και ένταξή τους στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, ώστε να συνεχίσουν να χρησιμεύουν ως πηγές επιστημονικής γνώσης του παρελθόντος (Παπαδημητρίου, 1994).

Επομένως, η πολιτιστική κληρονομιά, η οποία εμπεριέχει την αρχιτεκτονική κληρονομιά, αποτελεί ζωτικό στοιχείο και ζωντανό κομμάτι της περιοχής (Λιάκος, 2007· Licciardi & Amirtahmaseb, 2012). Ειδικά τα διατηρητέα κτίρια της πρωτεύουσας δεν περιορίζονται στο ιστορικό κέντρο, όπως και τα μνημεία, αλλά μοιράζονται σχεδόν σε ολόκληρο τον ιστό⁵⁹ και σε πλήθος περιοχών και γειτονιών, ώστε να χρειάζεται ένα μητροπολιτικό σχέδιο ανάδειξης και όχι σποραδικές κινήσεις.

Η αστική ανάπτυξη ως διαδικασία σε εξέλιξη προσφέρει σε οικονομικούς δείκτες και απασχολησιμότητα, ενώ στην υλοποίηση ενεργοποιεί περισσότερους οικονομικούς κύκλους. Η πολιτιστική κληρονομιά διακρίνεται ως ένας βασικός συντελεστής της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ο θετικός αντίκτυπος απλώνεται στον τουρισμό, στην υπερτοπική οικονομία, στην παροχή παιδείας, στη μείωση της ανεργίας, στην εισαγωγή καινοτομίας, ενώ παρέχει καλύτερη ποιότητα ζωής και προοπτικές προσέλκυσης κατοίκων, οργανισμών και επιχειρήσεων.

7.3.2 Δήμοι και τοπικές κοινότητες που επενδύουν στην πολιτιστική δημιουργία

Η πόλη είναι ο κατεξοχήν προνομιακός χώρος για την πολιτιστική καινοτομία και την καθημερινή συνάντηση των κατοίκων σε πολιτιστικά δρώμενα, πέρα από την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εκτός, δηλαδή, από την πολιτική της προστασίας των ιστορικών κέντρων και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, οι σύγχρονες πόλεις φροντίζουν για την αναβάθμιση της κοινωνικής ζωής των κατοίκων, με τη δημιουργία πολιτιστικών υπηρεσιών που αποτελούν το δεύτερο βασικό συστατικό για την άσκηση πολιτιστικής πολιτικής (Σκιά-Πανοπούλου, 1998).

Στην Ελλάδα οι δήμοι δεν ασκούν μακροπρόθεσμη και αποτελεσματική πολιτιστική πολιτική λόγω πολλών παραγόντων. Ακόμη και ο θεσμός των Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων της δεκαετίας του 1980 για τη διάχυση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και παραστατικών τεχνών σε κάθε πόλη της ελληνικής περιφέρειας παρακμάζει δίχως προοπτικές ανάκαμψης. Όπως και πόλεις που αδυνατούν να φέρουν εις πέρας τον θεσμό της Ευρωπαϊκής Πρωτεύουσας, της πρωτοβουλίας με ελληνικές ρίζες, επίσης στη δεκαετία του 1980.

Οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ακόμη και οι 13 εθνικές περιφέρειες που έχουν ίδιους οικονομικούς πόρους, δεν διαθέτουν σχεδιασμό ούτε δρομολογούν την ανάπτυξη της πολιτιστικής οικονομίας σε συνεργασία με δήμους και φορείς παρά τα γνωστά οφέλη. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί σπάνια συμπράττουν και ενισχύονται από δήμους και οι μεγάλες εκδηλώσεις οργανώνονται μεμονωμένα και εκτός μακρόπνοου καλλιτεχνικού σχεδιασμού.

Η πόλη των Αθηνών διοργανώνει από το 2022 το Athens City Festival, το οποίο ουδεμία σχέση και επικοινωνία επιδίωξε να έχει με το καθιερωμένο Φεστιβάλ Αθηνών. Στους προϋπολογισμούς των δήμων, πλην λίγων εξαιρέσεων, ελάχιστα κονδύλια επενδύονται στη σύγχρονη δημιουργία και στην καλλιτεχνική εκπαίδευση των δημοτών.

Μικρά φεστιβάλ περιορισμένης εμβέλειας, με ελάχιστους πόρους σε υλικό και ανθρώπινο δυναμικό, είναι η συνήθης συνθήκη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι διεθνείς συμβάσεις και η πολιτική της ΕΕ ενθαρρύνουν την ανάμιξη των τοπικών κοινωνιών στη χάραξη και στη διοργάνωση πολιτιστικών δρώμενων, στην ανάμιξη με θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς και της σχέσης της με την τοπική επιχειρηματικότητα. Οι κοινότητες αποκτούν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην ολιστική αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην ανάπτυξη της πολιτιστικής εκπαίδευσης, δημιουργίας και οικονομίας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδοτεί πλέον τις περιφέρειες και κατ' επέκταση τους δήμους που υποβάλλουν μελέτες εφαρμογής αντί των αντίστοιχων Υπουργείων για την πολιτιστική ανάπτυξη και τη στήριξη της πολιτιστικής οικονομίας.

Σχετικά με την εφαρμογή πολιτιστικών πρωτοβουλιών σε δημοτικές και περιφερειακές ενότητες, το νομοθετικό πλαίσιο που ισχύει αναφέρεται στις σχετικές διατάξεις του Ν. 3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης». Είναι το τελευταίο και σε ισχύ θεσμικό πλαίσιο της πολιτείας όπου αναφέρονται ρητά οι διατάξεις με τις αρμοδιότητες και τα μέσα της τοπικής αυτοδιοίκησης στη χώρα μας.

⁵⁹ Πλήρης κατάλογος Διεύθυνση Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστήλωσης Νεωτέρων Μνημείων, ΥΠΠΟ. <http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio.aspx>

Οι δήμοι έχουν αποκτήσει αρμοδιότητες σε θέματα:

- α) ανάπτυξης,
- β) περιβάλλοντος, όπου οι αρμοδιότητες των δήμων μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν ενέργειες για την προστασία και βελτίωση του φυσικού, αρχιτεκτονικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, για την ανάπλαση περιοχών,
- γ) ποιότητας ζωής και εύρυθμης λειτουργίας των πόλεων και των οικισμών,
- δ) απασχόλησης, όπου οι αρμοδιότητες των δήμων αφορούν μεταξύ άλλων πολιτικές τόνωσης της επιχειρηματικότητας,
- ε) Κοινωνικής Προστασίας και Αλληλεγγύης,
- στ) Παιδείας, Πολιτισμού και Αθλητισμού, όπου περιλαμβάνονται κυρίως:
 - 1. η κατασκευή, διαχείριση και βελτίωση των υλικοτεχνικών υποδομών του εθνικού συστήματος της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και ιδιαίτερα η συντήρηση, η καθαριότητα και η φύλαξη των σχολικών κτιρίων·
 - 2. η ίδρυση και λειτουργία βιβλιοθηκών·
 - 3. η ίδρυση και λειτουργία κέντρων δημιουργικής απασχόλησης παιδιών·
 - 4. η ίδρυση και λειτουργία πάρκων κυκλοφοριακής αγωγής·
 - 5. η εφαρμογή πολιτικών για την ανάδειξη και προστασία του τοπικού πολιτισμού, η προβολή των πολιτιστικών αγαθών και των σύγχρονων πολιτιστικών έργων που παράγονται σε τοπικό επίπεδο με τη δημιουργία πολιτιστικών και πνευματικών κέντρων, μουσείων, πινακοθηκών, κινηματογράφων και θεάτρων, φιλαρμονικών και σχολών διδασκαλίας μουσικής, σχολών χορού, ζωγραφικής, γλυπτικής κ.λπ., καθώς και η μελέτη και εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων·
 - 6. η προστασία μουσείων, μνημείων, σπηλαίων, καθώς και αρχαιολογικών και ιστορικών χώρων της περιοχής αλλά και των εγκαταστάσεων αυτών·
 - 7. η επισκευή, συντήρηση και αξιοποίηση παραδοσιακών και ιστορικών σχολικών κτιρίων, καθώς και κτιρίων που παραχωρούνται από δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς.
 - 8. η διοργάνωση συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων και άλλων πολιτιστικών εκδηλώσεων ή η συμμετοχή τους σε αυτά.
 - 9. η προώθηση πολιτιστικών ανταλλαγών, σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία.
 - 10. η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.
 - 11. η κατασκευή, συντήρηση και διαχείριση αθλητικών εγκαταστάσεων, όπως δημοτικών και κοινοτικών γυμναστηρίων, αθλητικών κέντρων, δημοτικών και κοινοτικών χώρων άθλησης·
 - 12. η προώθηση και εφαρμογή προγραμμάτων ενίσχυσης μαζικού αθλητισμού και διοργάνωση αθλητικών εκδηλώσεων.

Φαίνεται ότι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση πολιτιστικών προγραμμάτων κάθε είδους πέρασαν στην ευθύνη των δήμων, οι οποίοι χρηματοδοτούνται κατά κύριο λόγο από την οικεία περιφέρεια κατόπιν υποβολής μιας σειράς μελετών, όπως σκοπιμότητας, περιβάλλοντος, κόστους και θετικών συνεπειών κ.ά. Άλλωστε, οι δήμοι και οι τοπικές κοινότητες έχουν μακρά γνώση των μνημείων, των συστατικών στοιχείων της κοινωνίας και των δυνατοτήτων τους. Εκτός από τα μνημεία και τα σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος, η διατήρηση και η προβολή της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς εξαρτώνται στον μέγιστο βαθμό από τη βούληση και την ανάμειξη των κατοίκων.

Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς διακρίνεται για την αμεσότητα και τη συμπερίληψη κάθε πολίτη στον τοπικό πλούτο, άυλο και υλικό, από το απώτατο παρελθόν μέχρι σήμερα. Η τοπική κοινωνία γνωρίζει πολύ καλά τον πολιτιστικό πλούτο της περιοχής σε βάθος χρόνου, πώς προέκυψαν τα μνημεία, μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι, μοναστήρια κ.ά., από ποια διαδικασία συντήρησης και αναστήλωσης πέρασαν, πώς έφτασαν σήμερα σε εμάς γενικότερα· όπως και τις πτυχές του άυλου πολιτισμού και φυσικά τις ανάγκες του, τα σημεία αναφοράς του, είτε πρόκειται για τέχνες που χάνονται (ναυπηγική, χτίσιμο με πέτρα, πλίνθους και άλλα υλικά του παρελθόντος, υφαντική κ.ά.) είτε για τις μοναδικές παραδόσεις και τις ζωντανές εκφράσεις που έχουν κληροδοτηθεί από τους προγενέστερους με τον προφορικό

λόγο (ενδεικτικά οι λαϊκές παραδόσεις, ντοπιολαλιές, γιορτές, τοπικά έθιμα και τελετές, χοροί, παραστατικές τέχνες, κοινωνικές πρακτικές κ.ά.). Οι δήμοι έχουν καθοριστικό ρόλο στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης, καθώς και στη διατήρηση και προβολή στη χωρική αρμοδιότητά τους.

Η συμβολή τους μπορεί να είναι καίρια σε κάθε φάση ανάδειξης και ενίσχυσης του πολιτιστικού αποθέματος εντός ορίων τους. Ο Δήμος Αμφίπολης, το 2015, συνεισέφερε τα απαραίτητα εκσκαφικά μηχανήματα και οχήματα στην ανασκαφή του Τύμβου Καστά (πέρα από υλικοτεχνική υποστήριξη και στατικές μελέτες), ώστε να ολοκληρωθούν έγκαιρα οι σωστικές εργασίες, προτού οι καιρικές συνθήκες αποβούν μοιραίες για την έκβαση της ανασκαφής του ταφικού μνημείου. Από το 1980 οι δήμοι έχουν όλο και πιο καίριο λόγο στην προστασία και στη διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών, καθώς οι αποφάσεις των τοπικών συμβουλίων και των δημοτικών αρχών στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς συμβάλλουν με αποφασιστικό τρόπο στην προστασία και προβολή της.

Με βάση την ισχύουσα νομοθεσία, οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης προωθούν τις πολιτιστικές ανταλλαγές, διοργανώνουν και υλοποιούν καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, ενώ γίνεται αναφορά στη συντήρηση και αξιοποίηση ιστορικών οικισμών, στην προστασία των μουσείων, των ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων της περιοχής και των εγκαταστάσεων αυτών. Οι διευρυμένες πλέον αρμοδιότητες των δήμων συμπεριλαμβάνουν την εποπτεία και την πολιτική ευθύνη για την πολιτιστική ανάπτυξη των χωρικών τους ορίων. Ως εκ τούτου, αποτελεί κομβικής σημασίας μέτρο για τη στρατηγική πολιτική τους η ενσωμάτωση πολιτιστικών ενεργειών και υποδομών με στόχο ένα περισσότερο ανθρωποκεντρικό αναπτυξιακό μοντέλο.

Μια ολοκληρωμένη πολιτική βελτίωσης της ποιότητας ζωής με κύριο γνώμονα την κοινωνική και οικονομική βελτίωση της περιοχής τους αναβαθμίζει την πολιτιστική τους κληρονομιά σε κεντρικό όχημα ανάπτυξης, οπότε οι δήμοι οφείλουν να έχουν στη διάθεσή τους κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό και να μεριμνήσουν για τη μακροπρόθεσμη αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων πολιτιστικών πόρων. Επίσης, να προβούν σε συνέργειες με όλους τους τοπικούς φορείς, να διαβουλευτούν χρονοδιάγραμμα υλοποίησης πολλαπλών πρωτοβουλιών και δράσεων, να ορίσουν και να εκμαιεύσουν το ύψος των απαραίτητων οικονομικών πόρων που θα διαθέσουν για την υλοποίηση αυτού του προγράμματος και, τέλος, να σχεδιάσουν ένα συνολικό αφήγημα για τον τόπο τους.

Με το Πρόγραμμα Καλλικράτης αυξήθηκαν οι αρμοδιότητες των 325 Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης στον τομέα του πολιτισμού (με την αυτονόητη πρόβλεψη να αυξηθεί και η οικονομική επιχορήγηση), ωστόσο, οι δήμοι της χώρας πλέον είναι λιγότεροι χάρη σε συγχωνεύσεις και ενώσεις, επίσης ισχυρότεροι, και κατά συνέπεια δύναται να παρέχουν πιο αποτελεσματικές υπηρεσίες, με στόχο τη βελτίωση της ζωής των πολιτών (Αιτιολογική Έκθεση Καλλικράτη, 2010).

Πλέον, οι δήμοι θεωρούνται ισχυρές μορφές τοπικής ανάπτυξης και σε καθέναν εξ αυτών κρίνεται υποχρεωτική η σύσταση μονάδας παιδείας, πολιτισμού, αθλητισμού και νέας γενιάς. Πέραν των ζητημάτων που ρύθμιζε ο «Κώδικας Δήμων και Κοινοτήτων» και μεταφέρθηκαν αυτούσια, με τον νέο νόμο έχει μεταβιβαστεί σε αυτούς η αρμοδιότητα για τη χορήγηση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών μουσικών ιδρυμάτων, εκθέσεων βιβλίου, καθώς και η επιχορήγηση φορέων που ασκούν πολιτιστικές δραστηριότητες. Έστω και δειλά, έκτοτε κάθε δήμος χαράσσει πολιτιστική πολιτική, παρότι αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο εγχείρημα το οποίο απαιτεί στρατηγικό σχεδιασμό.

Αν και αποτελεί περισσότερο ζήτημα κεντρικής πολιτιστικής πολιτικής, οι δήμοι μπορούν να προχωρήσουν στην πλήρη αποτύπωση και καταγραφή (κατά κύριο λόγο με ψηφιακά μέσα) όλων των πολιτιστικών πόρων που υφίστανται στα γεωγραφικά τους όρια, τόσο των υλικών όσο και των άυλων. Η οπτική της τοπικής κοινωνίας θα προσδώσει και θα αναδείξει εκείνα τα χαρακτηριστικά στα οποία θα βασιστούν το όραμα και η στρατηγική τους, ώστε κατόπιν να προχωρήσουν στις κατάλληλες ενέργειες για τη βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής τους. Δεν είναι μόνο η πραγματικότητα των μνημείων αλλά και ο τρόπος αντίληψης αυτών, αφού ο τρόπος προσέγγισης συνδέεται άρρηκτα με την κατανόηση και τη νοηματοδότηση.

Δυστυχώς, η αύξηση αρμοδιοτήτων δεν συνοδεύτηκε από τα αντίστοιχα κονδύλια και οι ΟΤΑ ισορροπούν αμφίβολα σε μια όσο το δυνατόν ορθολογική διαχείριση των αυξημένων αρμοδιοτήτων και των δεδομένων πόρων που προέρχονται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ανάλογα με το εύρος και τα έσοδα κάθε δήμου σε συνδυασμό με την πολιτική απόφαση, κάθε δήμος συνεισφέρει ό,τι θεωρεί αναγκαίο, ώστε να ανταποκρίνεται επαρκώς ή όχι στους πολιτιστικούς τομείς ευθύνης, όπως περιγράφηκαν στο νομικό πλαίσιο.

7.3.3 Επιχειρηματικότητα και τοπική ανάπτυξη – Τα επιχειρηματικά clusters, θερμοκοιτίδες και άλλοι πόλοι ανάπτυξης

Με τον όρο *cluster*, ο οποίος έχει καθιερωθεί στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, αναφερόμαστε σε ένα ενεργό δίκτυο επιχειρήσεων εντός του αστικού ιστού, το οποίο συνεργάζεται στενά και αλληλοεπιδρά συμπληρωματικά. Ο όρος μεταφράζεται ως «συστάδα» ή «συνοικία», αδυνατώντας να ερμηνεύσει την εμπλοκή και τη διάδραση των διαφορετικών επιχειρήσεων που λειτουργούν η μία δίπλα στην άλλη παράλληλα. Οργανισμοί πολιτιστικού σκοπού, φορείς υψηλής γνώσης, οικονομικές πρωτοβουλίες με καινοτόμα τεχνολογικά χαρακτηριστικά και μια δεξαμενή καταναλωτών-πελατών συναπαρτίζουν το δίκτυο παραγωγής.

Πανεπιστήμια, ερευνητές, επενδυτές, θεσμικοί φορείς διοίκησης, οι αρχές δήμου/περιφέρειας και οι δημιουργικοί κλάδοι συνεργάζονται σε μια αλυσίδα παραγωγής με σκοπό τη συλλογική ανάπτυξη: οικονομική, πολιτιστική, κοινωνική, περιβαλλοντική. Η παραγωγή γνώσης και καινοτόμων προϊόντων προτάσσεται της εμπορικής παραγωγής και της υψηλής κατανάλωσης. Παράλληλα, καλλιεργείται η έννοια της κοινότητας, της κοινής γειτνίασης και ενός κοινού κώδικα υψηλής επαγγελματικής ηθικής. Στήνεται πολύ συγκεκριμένα ένα δυναμικό φαινόμενο που αποδίδει προστιθέμενη αξία στην πόλη, η οποία το ενθαρρύνει και το φιλοξενεί.

Η γνωστότερη διεθνής αναφορά είναι η διαχρονική πλέον Silicon Valley των ΗΠΑ, που συγκεντρώνει τις σημαντικότερες και πιο επιδραστικές εταιρείες παγκοσμίως, όπως και τα στελέχη με την καλύτερη κατάρτιση. Εταιρείες με ηγετικό ρόλο προκύπτουν ή συγκεντρώνονται σε περιοχές με σκοπό την επικερδή λειτουργία από τη συνάφεια με άλλες πρωτοπόρες εταιρείες σε κοινό χώρο και πλαίσιο. Τεχνογνωσία, εξοπλισμός, συμβουλευτική, εποικοδομητική συνεργασία και άλλοι παράγοντες εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα και την παραγωγή ανταγωνιστικών υπηρεσιών και προϊόντων.

Ο Michael Porter, που εισήγαγε τον όρο, αναφέρεται περισσότερο σε μια παραγωγική διαδικασία παρά σε ένα αποτέλεσμα και υποδεικνύει τους βασικούς τομείς για την επιτυχία του εγχειρήματος. Οι παράγοντες είναι οι ιδεατές συνθήκες εργασιακού περιβάλλοντος, η ανάγκη για απορρόφηση καινοτόμων υπηρεσιών και αγαθών, η στρατηγική και η συνέργεια των φορέων και των επιχειρήσεων, όπως και οι εύστοχες χειρουργικές παρεμβάσεις της πολιτείας μέσω διατάξεων και η διευκόλυνση της χρηματοδότησης. Στα κύρια χαρακτηριστικά των clusters συναντάμε την ανταγωνιστικότητα, τη στενή και ενδεχομένως αμοιβαία δωρεάν συνεργασία, την άμεση εφαρμογή μιας ιδέας, την εγγύτητα και την προσαρμοστικότητα.

Το κατάλληλο περιβάλλον με όλα τα απαραίτητα συστατικά για την αποτελεσματική λειτουργία των επιχειρήσεων και των εταιρικών πρωτοβουλιών ονομάζεται θερμοκοιτίδα. Είναι πιο οικείος ορισμός για τη συγκέντρωση πολιτιστικών επιχειρήσεων, όπως έχει επιχειρήσει μια σειρά πόλεων από τη Βιέννη (η Περιοχή 21) μέχρι το Πεκίνο (η «γειτονιά» των καλλιτεχνών, γκαλερί και πολιτιστικών επιχειρήσεων σε παλιά βιομηχανικά κτίρια που μετατράπηκαν σε χώρους πολιτισμού και δημιουργικότητας με το όνομα γειτονιά 798). Εκεί μεταφέρονται άμεσα και χωρίς κόστος πληροφορίες και γνώση υλικών, Διαδικτύου, οικονομοτεχνικής φύσης κ.ά., ενώ ενθαρρύνεται η κοινή δράση.

Μετεξέλιξη της ιδέας της θερμοκοιτίδας είναι η δημιουργία των fab labs⁶⁰ (Fabrication Laboratories), μια περίπτωση εργαστηρίων που ξεπήδησε από τα πανεπιστήμια και πιο συγκεκριμένα το MIT (2001) και έχει διαδοθεί παγκοσμίως. Κεντρικός πυρήνας της λειτουργίας τους είναι η πεποίθηση πως καθένας έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει οτιδήποτε, χάρη στην ανταλλαγή τεχνολογικών πληροφοριών, κοινωνικών γνώσεων και ψηφιακών μηχανημάτων, όπως οι τρισδιάστατοι εκτυπωτές, για παράδειγμα. Τεχνολογία, γνώση και κοινότητα είναι το τρίπτυχο της αντίληψης που τα διατρέχει και τα ενεργοποιεί σε περίπου 1.200 ανά τον κόσμο το 2023. Είναι τα δημιουργικά περιβάλλοντα του 21ου αιώνα και ένα μέσο επίτευξης δημιουργικών εφαρμογών σε μικρή και μεσαία κλίμακα.

Σε πρώην βιομηχανική περιοχή της Βαρκελώνης, στο fab lab της πόλης, παράγονται μέσω τρισδιάστατων εκτυπωτών και με την κατάλληλη επεξεργασία ρούχα με πρώτη ύλη τις φλούδες πορτοκαλιών από τα μαγαζιά εστίασης που τις συγκεντρώνουν. Το εγχείρημα έχει την ηθική της ανακύκλωσης εύκολων υλικών που θα

⁶⁰ Αποκαλούνται επίσης εργαστήρια προτυποποίησης. Δρουν πρωτίστως ως συνεργατικά κέντρα με ανοικτές διαδικασίες προς το κοινό ανεξαιρέτως. Αποτελούν τα σύγχρονα εργαστήρια έρευνας, ανάπτυξης και προώθησης της τεχνολογίας της ψηφιακής κατασκευής. Έχουν το ίδιο νήμα με τους όρους *makerspace*, *hackerspace* ή *techshop*, καθώς τα ενώνει η βασική αρχή της έρευνας στο ψηφιακό πεδίο, της τεχνολογικής υπεροχής, της διεπιστημονικής γνώσης και της ανταλλαγής κάθε νέου στοιχείου. Ο εξοπλισμός και τα μέσα που χρησιμοποιούν για την κατασκευή και τη δημιουργία είναι ό,τι πιο σύγχρονο και εξελιγμένο σε εργαλεία μοντελοποίησης και τρισδιάστατης αναπαραγωγής μέσω αντίστοιχων εκτυπωτών, κοπτικών μηχανημάτων laser και CNC, μηχανήματα συγκόλλησης σιδήρου κ.ά.

απορρίπτονταν, του οικολογικού σχεδιασμού, της προστασίας του περιβάλλοντος, της ηθικής ότι δεν υπάρχει υπαμειβόμενη ή παιδική εργασία κ.ο.κ. Στα fab labs, όπως και στα clusters, η αμεσότητα, η απευθείας επαφή και ο συνεργατικός διάλογος αποτελούν φυσικά χαρακτηριστικά και ενδεχομένως το προνομιακό πεδίο ανταγωνιστικότητας.

Τα καινοτομικά και δημιουργικά περιβάλλοντα που οι πόλεις επιδιώκουν να λειτουργήσουν εντός τους είναι ένα σημαντικό βήμα για την τοπική ανάπτυξη, η οποία στηρίζεται στον πολιτισμό και στη δυναμική του, σε στενή συνέργεια με την επιστήμη της πληροφορικής και την επιχειρηματική αειφορία.

7.3.4 Fab Labs: Η περίπτωση του Fab Lab-Academy στη Βαρκελόνη

Όλο και περισσότερα νεοφυή κέντρα και εργαστήρια οργανώνονται, δικτυώνονται, αναπαράγουν και διαρθρώνουν ένα νέο πεδίο. Αποτελούν την πλέον σύγχρονη εκδοχή των δημιουργικών και πολιτιστικών βιομηχανιών με τη συστηματική χρήση υψηλής τεχνολογίας και στόχο την παραγωγή δημιουργικών ιδεών με ηθική και όρους περιβαλλοντικής αειφορίας. Με τον όρο fab lab αναγνωρίζονται οι χώροι στους οποίους ο καθένας έχει τη δυνατότητα να φτιάξει, να παραγάγει (σχεδόν) οτιδήποτε με τη χρήση τρισδιάστατων εκτυπωτών, κοπτήρων laser, design και άλλων μέσων υψηλής τεχνολογίας.

Η φιλοσοφία πίσω από τη στήριξη των fab labs είναι να μετατραπούν οι ιδέες σε κάτι απτό, σε αντικείμενα που θα βοηθήσουν τη ζωή των πολιτών και το περιβάλλον. Ό,τι προκύπτει ως παραγόμενο προϊόν γίνεται στο ίδιο μέρος, από τη σύλληψη και τον σχεδιασμό μέχρι το τελικό στάδιο υλοποίησης. Θεωρητικά κάποιος φέρνει στη δημιουργική ομάδα μία καλή ιδέα και του δίνονται τα κατάλληλα εργαλεία και η τεχνογνωσία να την κάνει πράξη. Τα εργαστήρια καινοτομούν φέρνοντας στην κοινωνία προσωποποιημένα αντικείμενα με μοναδικό χαρακτήρα, αλλάζοντας τους τρόπους και τα μέσα παραγωγής στις δημιουργικές βιομηχανίες. Επίσης, δεν υπάρχει κριτήριο ένταξης ή αποκλεισμού σε οποιονδήποτε επιθυμεί να συμμετέχει. Το μότο των εργαστηρίων, του κινήματος των εργαστηρίων, είναι «κάνε το μόνος σου» και ο ενδιαφερόμενος μπορεί να είναι ένα παιδί με ανησυχίες, ένας καλλιτέχνης, ένας φοιτητής, ένας άνεργος κ.ο.κ.

Στη Βαρκελόνη, στο εργαστήριο φτιάχνονται ρούχα από φλούδες πορτοκαλιών που συγκεντρώνονται από τα μαγαζιά εστίασης της πόλης. Σύμφωνα με την ιστοσελίδα του, το Fab Lab Barcelona είναι ένα κέντρο παραγωγής, έρευνας και εκπαίδευσης, το οποίο χρησιμοποιεί λογισμικό σχεδιασμού, υποβοηθούμενο από υπολογιστή τελευταίας γενιάς για τη δημιουργία πρωτοτύπων και μοντέλων κλίμακας για αρχιτεκτονική, κατασκευή, βιομηχανικό σχεδιασμό και κάθε δραστηριότητα που χρειάζεται τη σύνδεση με ηλεκτρονικό υπολογιστή για τη διαχείριση αντικειμένων σύμφωνα με τις ψηφιακές οδηγίες.

Αυτό ορίζεται ως κέντρο καινοτομίας που αναλύει τον τρόπο ζωής, τη διανομή και την παραγωγή εντός πόλεων. Ως κοινωνικά εργαστήρια διοργανώνουν εργαστήρια και σεμινάρια, ανοικτά προγράμματα εκμάθησης και πληθώρα δραστηριοτήτων για όποιο κοινό ενδιαφέρεται να συμμετέχει δωρεάν. Παρουσιάζεται σε όποιον επιθυμεί η δυνατότητα να σχεδιάσει ένα προϊόν και μπροστά του η ομάδα προχωρά στη δημιουργία του σε μια ανοικτή διαδικασία. Θεωρούνται μέρος της μετάβασης στην 4η Βιομηχανική Επανάσταση, έχοντας στο επίκεντρο την ανθρώπινη κλίμακα και την καθημερινή εμπειρία μέσω της δημιουργίας. Οι πυλώνες και οι τομείς στους οποίους πειραματίζονται περιλαμβάνουν τη διαδραστική εμπειρία, τις δημιουργικές πόλεις, τα υλικά και τις πρώτες ύλες, την εκπαίδευση του μέλλοντος, την αστική οικολογία, τη διεύρυνση του Design και γενικότερα το μέλλον που αναδύεται.

Εικόνα 7.1 Κοινωνικά εργαστήρια σε δράση. (Fab Lab Barcelona: <https://fablabbcn.org/about>)

7.4.5 Για μια περιβαλλοντική ηθική και πολιτική με μηδενικό αποτύπωμα στο περιβάλλον από τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και υποδομές

Σε πολλά σημεία του συγγράμματος τονίζεται η στενή σύνδεση και συνάφεια πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος, όπου και η κείμενη νομοθεσία τα ταυτίζει ως προς την προστασία. Εκτός, όμως, από το οικοσύστημα πέριξ των μνημείων, οι πολιτιστικοί φορείς οφείλουν να ενσωματώσουν την πολιτική μηδενικής επιβάρυνσης από οποιαδήποτε δραστηριότητα, ακόμη και στο χτίσιμο ενός κτιρίου, το οποίο οφείλει να έχει φιλικά υλικά και η κατασκευή του να μην επιβαρύνει το περιβάλλον και την ενέργεια, ενώ, τέλος, να είναι βιοκλιματικό.

Το ίδιο ισχύει και για την καθημερινή δράση των φορέων, οι οποίοι οφείλουν να λειτουργούν με την εταιρική τους δομή χωρίς να βλάπτουν το περιβάλλον (π.χ. με πολλά απορρίμματα, χωρίς ανακύκλωση κ.λπ.). Επιπλέον, και οι παραγωγές / καλλιτεχνικές εκδηλώσεις τους δεν πρέπει να αφήνουν περιβαλλοντικό αποτύπωμα, καθώς και τα σκηνικά οφείλουν να έχουν συγκεκριμένες προδιαγραφές, να μεταφέρονται σε ώρες δίχως κίνηση και με μέσα μεταφοράς που δεν είναι ενεργοβόρα.

Πιο συγκεκριμένα, οι πολιτιστικοί οργανισμοί πρέπει να εντάξουν στη λειτουργία τους συστηματικές μετρήσεις για το τι αποτύπωμα (άνθρακα, απορρίμματα, ενέργεια κ.ο.κ.) αφήνουν. Πέρα από γενικές οδηγίες και περιορισμούς, η πολιτεία μπορεί να δώσει κίνητρα, όπως καλύτερη χρηματοδότηση, όταν επιτυγχάνονται οι στόχοι για «πράσινο πολιτισμό». Ακόμη και ο ψηφιακός πολιτισμός οφείλει να μπει στη λογική ότι οι πολιτιστικές δράσεις, ιδίως μεγάλα γεγονότα με πολυπληθή παρουσία κοινού, έχουν περιβαλλοντικό τίμημα. Και ότι μια πολιτική που διαρθρώνει κάθε τομέα και υπηρεσία μπορεί να αποβεί καταλυτική σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο για την ποιότητα του περιβάλλοντος. Ακόμη και το φαγητό στο εστιατόριο ενός μουσείου οφείλει να ακολουθεί λογικές εποχικών υλικών από κοντινή απόσταση και από τοπικούς παραγωγούς, να γίνεται χρήση βιολογικών προϊόντων κ.ο.κ.

Από την ενεργειακή συμπεριφορά των υποδομών, τον εξοπλισμό μέχρι και κάθε πολιτιστική πτυχή, τις περιόδους, τις εκθέσεις, τις συναυλίες, η ευαισθητοποίηση και η προσαρμογή στις περιβαλλοντικές συνθήκες αποτελούν ορθό οδηγό λειτουργίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή φιλοδοξεί μέσω του Green New Deal να εξαφανίσει τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου μέχρι το 2050. Ο πολιτιστικός τομέας δεν γίνεται να μείνει ανεπηρέαστος και να μην συμμετέχει σε αυτό το κεντρικό εγχείρημα. Κατά πρώτον, ο πολιτιστικός κόσμος και η αντίστοιχη οικονομία να ενημερωθούν για τις καλές πρακτικές, κατά δεύτερον να δοθεί οικονομική ενίσχυση και φοροαπαλλαγές για έναν ουσιαστικό πράσινο πολιτισμό και κυρίως να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη, που αποτελεί τον κυριότερο μοχλό πίεσης.

Καλή γνώση για τη σπατάλη (σε χώρους πολιτισμού και φορείς), χρήση ακατάλληλων υλικών, ανακύκλωση στον χώρο – λεπτομερής σχεδιασμός δράσεων με γνώμονα το περιβάλλον – χρήση μέσων χαμηλών εκπομπών ρύπων για μεταφορές και μετακινήσεις – περιβαλλοντικές μελέτες και προγραμματισμός για το νέο πολιτιστικό κέλυφος της επόμενης περιόδου

Σχήμα 7.1 *Ιδία επεξεργασία.*

7.5 Επίλογος

Ο κομβικός ρόλος των Δήμων και των Περιφερειών επιτάσσει να συμπεριληφθεί ο μακροχρόνιος στρατηγικός σχεδιασμός πολιτιστικής ανάπτυξης στον ετήσιο κύκλο αποφάσεων και στον προϋπολογισμό τους, εντός ενός ευρύτερου δικτύου φορέων. Οι φορείς μπορεί να είναι, εκτός από τους πολιτιστικούς οργανισμούς και τις λεγόμενες δημιουργικές βιομηχανίες, τοπικά σωματεία και σύλλογοι αλλά και εθνικής εμβέλειας επιμελητήρια.

Ενδεικτικά, ο Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) προτείνει δεκαετή πλάνα με συνέργεια της πολιτείας, της εκάστοτε κυβέρνησης, της τοπικής αυτοδιοίκησης και των ιδιωτών στο θέμα του τουρισμού. Ακόμη και με την απειλή της συνεχιζόμενης πανδημίας, υπολογίζει συντηρητικά ότι τα έσοδα μέχρι το 2030 μπορούν να ανέλθουν στα 27 δισεκατομμύρια ευρώ, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 52% σε σχέση με το προ κορωνοϊού έτος 2019, που έφτασαν τα 18 δισεκατομμύρια ευρώ.

Ο πολιτιστικός τουρισμός στην Ελλάδα έχει πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που σχετίζονται με τη φύση και την ιστορία κάθε γεωγραφικής περιοχής. Η πρόταση για ένα στρατηγικό και αποτελεσματικό σχέδιο που συνδέει την τουριστική επιχειρηματικότητα με την πολιτιστική ανάπτυξη κάνει λόγο για ταχύτατη και ήπια προσαρμογή της χώρας στις νέες παγκόσμιες τάσεις. Προσαρμογή στις εξελίξεις που διαμορφώνουν τον παγκόσμιο και κατά συνέπεια τον ελληνικό τουρισμό, όπως είναι: ο ψηφιακός μετασχηματισμός στην πολιτιστική κληρονομιά και στις σύγχρονες τέχνες, η βιώσιμη ανάπτυξη με όρους αειφορίας, η οικονομία διαμοιρασμού, οι δημογραφικές μεταβολές και η εξέλιξη των κοινωνιών, ο υπερτουρισμός, η κλιματική κρίση, οι αναδυόμενοι προορισμοί, η ασφάλεια και η διαχείριση κρίσεων και πολλοί άλλοι παράγοντες.

Προτείνονται από το ΣΕΤΕ ο συντονισμός και η στενή συμπόρευση των αρμόδιων Υπουργείων και της τοπικής αυτοδιοίκησης για την επίτευξη των στόχων ανάπτυξης και αειφορίας σε θέματα πολιτισμού ή τουρισμού. Κάθε δήμος πρέπει να προβαίνει σε επικαιροποίηση της λειτουργίας του υιοθετώντας την πολιτιστική οικονομία στην ευρεία έννοιά της.

Εκτός από τον σχεδιασμό απαιτείται η εξασφάλιση επαρκούς χρηματοδότησης για τη διατήρηση, την εφαρμογή τεχνολογικών καινοτομιών και την εξασφάλιση γενικής πρόσβασης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Δημόσιοι πόροι αλλά και ιδιωτική συμμετοχή καλούνται να ικανοποιήσουν και να πραγματώσουν τις σύγχρονες ανάγκες. Η οικονομική μόχλευση μπορεί να αποδοθεί συνοπτικά ως εξής: κρατική επιχορήγηση από το Υπουργείο Πολιτισμού, οικονομική επιχορήγηση από τον Οργανισμό Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (πρώην Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων), ένταξη σε προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έσοδα εισιτηρίων, έσοδα από εκδηλώσεις, ιδιωτικές εισφορές, δωρεές και χορηγίες, δημοτικές επιχορηγήσεις, κληροδοτήματα, καταπιστεύματα και κάθε άλλο έσοδο από κρατική ή ιδιωτική πηγή, προγράμματα από διεθνείς οργανισμούς, έσοδα από επενδύσεις χρηματικών κεφαλαίων και την εκμετάλλευση περιουσιακών στοιχείων κ.ά.

Η πολιτεία καλείται να αναπτύξει ισόρροπα σε κάθε γεωγραφική περιοχή του ορεινού όγκου ή των νησιωτικών συμπλεγμάτων και σε κάθε δημοτικό κύτταρο της χώρας την πολιτιστική οικονομία, με έμφαση στον πολιτιστικό τουρισμό και στις υπόλοιπες δημιουργικές βιομηχανίες, χωρίς να αποκλείονται ο πολιτιστικός εκδημοκρατισμός και η πολιτιστική εκπαίδευση. Στον Νόμο Καλλικράτη γίνεται ρητή αναφορά στον πρώτο και δεύτερο βαθμό της τοπικής αυτοδιοίκησης, που αποτελεί την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και θεμελιώδη θεσμό του δημόσιου βίου των Ελλήνων, όπως αυτός κατοχυρώνεται από τις διατάξεις του άρθρου 102 του Συντάγματος.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Αυδίκος, Β. (2014). *Πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα*. Επίκεντρο.
- Attanasi, G., Casoria, F., Centorrino, S., & Urso, G. (2013). Cultural investment, local development and instantaneous social capital: A case study of a gathering festival in South of Italy. *The Journal of Socio-Economics*, 47, 228-247.
- Βαρβαρέσος, Σ. (1999). *Τουριστική ανάπτυξη και Διοικητική Αποκέντρωση*. Προπομπός.
- Βαρβαρέσος, Σ. (2008). *Οικονομική του τουρισμού. Εννοιολογικές, θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις από τον 19ο έως τον 21ο αιώνα*. Προπομπός.
- Βασιλειάδης, Ν., & Μπουτσιούκη, Σ. (2015). *Πολιτιστική Διπλωματία* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/4424>
- Βερνίκος, Ν. κ.ά. (επιμ.) (2016). *Πολιτιστικές Βιομηχανίες: διαδικασίες, υπηρεσίες, αγαθά*. Κριτική.
- Bambi, G., & Barbari, M. (2015). *The European Pilgrimage Routes for promoting sustainable and quality tourism in rural areas*. International Conference proceedings. Edited by University of Florence, Italy.
- Blasco López M. F. et al. (2018). Tourism sustainability in archaeological sites. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* ISSN, 2044-1266.
- Beech, J., & Chadwick, S. (2006). *The business of Tourism Management*. Prentice Hall, Financial Times.
- Besculides, A., Lee, M. E., & McCormic, P. J. (2002). Residents' perceptions of the Cultural Benefits of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 29, 303-319.
- Bowitz, E., & Ibenholt, K. (2009). Economic impacts of cultural heritage: Research and perspectives. *Journal of Cultural Heritage*, 10, 1-8.
- Γκαντζιάς Κ. Γ. (2010). *Πολιτιστική Πολιτική, Χορηγία και Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*. Παπασωτηρίου.
- Γκαντζιάς, Γ., & Κορρές, Γ. (2011). *Πολιτιστική Οικονομία και Χορηγίες: Οικονομική Διαχείριση και Ανάπτυξη Πολιτισμικών Μονάδων*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Blackwell Publishers.
- Chakko, H., & Schaffer, J. (1993). The Evolution of a Festival. *Tourism Management*, 14, 475-482.
- COM (2010). *Πράσινη Βίβλος. Απελευθέρωση του κλάδου του πολιτισμού και της δημιουργικότητας*.
- Creative & Cultural Skills. (2008). *The Cultural Heritage Blueprint*, 15-16.
- Creative Economy Report. (2013). *Widening Local Development Pathways*. Special Edition, United Nations/UNDP/UNESCO.
- Crouch, D., & Lubben N. (2003). *Visual Culture and Tourism*. Berg.
- Council of Europe (2000). *European Landscape convention*, European Treaty No 176. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=176>
- Δεκλερή, Μ. (1996). *Ο Δωδεκάδελτος του περιβάλλοντος. Εγκόλπιο βιωσίμου αναπτύξεως*. Σάκκουλας.
- Διάζωμα (2015). *Μελέτη Υποβάθρου: Πιθανολογούμενα έσοδα της πολιτιστικής διαδρομής στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*.
- Denis-Jacob, J. (2012). Cultural industries in small-sized Canadian cities: Dream or reality? *Urban Studies*, 49, 97-114.
- Del Barrio, M. J., Devesa, M., & Herrero, L. C. (2012). Evaluating intangible cultural heritage: The case of cultural festivals. *City, Culture and Society*, 3(4), 235-244.

- Deloitte (2014). Σύμβουλος Τεχνικής Υποστήριξης για την εκπόνηση εμπειρογνωμοσύνης αποτίμησης των κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων των έργων του πολιτισμού. Παραδοτέο Έργου: «Μελέτη αποτίμησης των κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων των έργων πολιτισμού».
- Dümcke, C., & Gnedovsky, M. (2013). *The Social and Economic Value of Cultural Heritage: literature review*. <https://www.interarts.net>
- Esu, B. B., & Arrey, V. M. E. (2009). Branding cultural festival as a destination attraction: a case study of Calabar Carnival Festival. *International Business Research*, 2(3), 182.
- European Commission (Directorate-General for Education and Culture) (2006). *The Economy of Culture in Europe*.
- European Commission (2011). *European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity, Directorate General for Research and Innovation, Socio-economic Sciences and Humanities*, EUR 24749 EN. Publications Office of the European Union.
- European Festivals Association (2008). *The Declaration, Διακήρυξη για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο των Φεστιβάλ των Τεχνών*, European Travel Commission Research Group (ETC) (2005). City Tourism and Culture – The European Experience, A Report produced for the European Travel Commission and for the World Tourism Organisation, Madrid.
- Fab City (2020). <https://fab.city/>
- Fab Lab Barcelona (2020). <https://fablabbcn.org/>
- Ζορμπά, Μ. (2014). *Πολιτική του Πολιτισμού. Ευρώπη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα*. Πατάκης.
- Grefte, X. (2009). Heritage conservation as a driving force for development. In Council of Europe: Heritage and beyond. Council of Europe Publishing, Institution: University of Paris I, 101-112.
- Greg, R. (2011). *Tourism trends: The convergence of culture and tourism*. Academy for Leisure NHTV, University of Applied Sciences.
- Goldsmith, S., & Crawford, S. (2014). The responsive city: engaging communities through data-smart governance. Wiley.
- Gursoy, D., Kim, K., & Uysal M. (2004). Perceived impacts of festivals and special events by organizers: an extension and validation. *Tourism Management*, 25(2), 171-181.
- Hashimoto, H. (2003). Between Preservation and Tourism: Folk Performing Arts in Contemporary. *Asian Folklore Studies*, 62(2), Nanzan Institute for Religion and Culture.
- Hellmanzik, C. (2022). *Οικονομικά του Πολιτισμού*. Προπομπός.
- Heritage Lottery Fund (2009). *Investing in success. Heritage and the UK tourism economy*. Heritage Lottery Fund, 48. https://www.heritagefund.org.uk/aboutus/howwework/Documents/HLF_Tourism_Impat_single.pdf
- Howery, Ch. (2013). The effects of the economic crisis on Archaeology in Greece. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 1(3), 228-233.
- Hughes, H. (2000). *Arts, Entertainment and Tourism*. Butterworth-Heinemann.
- IOBE (2021). *Η Ελληνική Οικονομία – Τριμηνιαία Έκθεση*. Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών.
- Jersey Heritage (2009). *The value of heritage*. St Helier.
- Κιουσοπούλου, Λ. (2013). Η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων στη σύγχρονη ζωή. *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, 4(1), 15-20.
- Κοκκώσης, Χ., & Τσάρτας, Π. (2001). *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*. Κριτική.
- Κόνσολα, Ν. Ν. (2006). *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*. Παπαζήσης.
- Koboldt, C. (1997). Optimizing the Use of Cultural Heritage. In M. Hutterm & Il. Rizzo (eds), *Economic Perspectives on Cultural Heritage* (pp. 50-74). Palgrave Macmillan.

- Λαγός, Δ. (2016). *Θεωρητικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό*. Κριτική.
- Λαζαρέτου, Σ. (2014). *Η έξυπνη οικονομία: «Πολιτιστικές» και «Δημιουργικές» Βιομηχανίες στην Ελλάδα*. Τράπεζα της Ελλάδος.
- Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Πόλις.
- Licciardi, G., & Amirtahmasebi, R. (2012). *The economics of uniqueness: historic cities and cultural heritage assets as public goods*. World Bank.
- Ljungman, C. M., & Taboroff, J. (2011). *Evaluation of Cultural Heritage without Borders (2008-2011)*. Final Report. Stockholm: Indevlop / Swedish International Development Agency (SIDA), 86.
- Lynes, J. K., & Dredge, D. (2006). Going green: motivations for environmental commitment in the airline industry: A case study of Scandinavian Airlines. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(2), 116-138.
- Μαϊστρου, Ε. (2001). *Τουριστική ανάπτυξη και πολιτιστική ταυτότητα. Ο πολλαπλός ρόλος του αρχιτέκτονα*. Ομιλία στο Συνέδριο: Πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός. Ο ρόλος του αρχιτέκτονα (20-23 Σεπτεμβρίου: Καβάλα).
- Μέργος, Γ., & Πατσαβός, Ν. (επιμ.) (2017). *Πολιτιστική Κληρονομιά και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομικά οφέλη, κοινωνικές ευκαιρίες και προκλήσεις δημόσιας πολιτικής* (σσ. 379-396). Εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης.
- Μητούλα, Ρ. (2006). *Βιώσιμη Περιφερειακή Ανάπτυξη και Ανασυγκρότηση του Ελληνικού Αστικού Περιβάλλοντος*. Σταμούλης
- Matarasso, F. (2005). *Art for our sake: The artistic importance of community arts*. The Sorcerer's Apprentice Conference.
- McNeely, J. A. et al. (1992). *Guidelines, Development of National Parks and Protected Areas for Tourism*. University of Minnesota.
- Michalos, C. A. (2005). Arts and the Quality of Life: An Exploratory Study. *Social Indicators Research*, 71(1/3), 11-59.
- OECD (2009). *The Impact of Culture on Tourism*.
- Oxford Economics (2014). *The economic impact of the creative industries in the Americas*. Report prepared for the British Council, Inter-American Development Bank (IDB) and OAS. http://www.oas.org/documents/eng/press/BC_America_report_SB_v6_eng.pdf
- Oxford Economics (2013). *The Economic Impact of the UK Heritage Tourism Economy*, HLF.
- Παπαδημητρίου, Γ. (1994). Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα, θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία. *Νόμος και Φύση*, 1.
- Παυλογεωργάτος, Γ. & Κωνσταντόγλου, Μ.Ε. (2005). Πολιτιστικός Τουρισμός: Η περίπτωση της Ελλάδας. Στο Ν. Βερνίκος & Σ. Δασκαλοπούλου (επιμ.), *Πολιτιστικές Βιομηχανίες, Διαδικασίες, Υπηρεσίες, Αγαθά*. Κριτική.
- Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Α., Καραχάλης, Ν., Μάσχα, Ε., Μούλιου, Μ., Παπαδάκη, Μ., Προσύλης, Χ., & Τουλούπα, Σ. (2015). *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/2394>
- Πράσινη Βίβλος (2010). *Απελευθέρωση του κλάδου του πολιτισμού και της δημιουργικότητας*, COM (2010) 183 τελικό. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe 2020, SEC (2010) 1183, COM (2010) 553 final.
- Protherough, R. (1999). Is Culture an Industry? The Kenyon Review. *New Series*, 21(3/4) Kenyon College, 135-146.

- Rypkema, D. (2009). *Economics and the built cultural heritage*. In Council of Europe: Heritage and beyond. Council of Europe Publishing.
- Rundle, G. (2014). *A revolution in the making: 3D printing, robots and the future*. Affirm Press.
- Σιοῦτη, Γ. (1985). *Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος*. Σάκκουλας.
- Σκιά-Πανοπούλου, Χ. (1998). *Ανάλυση της διαδικασίας της πολιτιστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση της Καλαμάτας*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Schneider, W., & Gad, D. (2014). *Good governance for cultural policy. An African – European research about arts and development*. Peter Lang Editions.
- Shek, D. T. L., Chan, Y. K., & Lee P. S. N. (2005). *Quality of Life in the Global Context: A Chinese Response*. Springer Stable.
- Sigala, M., & Leslie, D. (2005). *International Cultural Tourism, Management, Implications and Cases*. Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Smith, P. (2006). *Πολιτισμική Θεωρία. Μια Εισαγωγή*. Μπουμπάρης, Ν. (εισαγωγή). Κριτική.
- Throsby, D. (1994). The Production and Consumption of the Arts: A View of Cultural Economics. *Journal of Economic Literature*, 32(1), 1-29.
- Throsby, D. (1995). Culture, Economics and Sustainability. *Journal of Cultural Economics*, 19(3), 1-8.
- Throsby, D. (1999). Cultural Capital. *Journal of Cultural Economics*, 23(1-2), 3-12.
- Τσιάλτας, Γ. (2004). Agenda 21 και Τοπική Αυτοδιοίκηση: Η εφαρμογή της αειφορικής διάστασης της ανάπτυξης στις τοπικές κοινωνίες. Στο: *Αειφορία και Περιβάλλον. Η Ευρωπαϊκή και Εθνική Προοπτική*. Σιδέρης.
- Yudice, G. (2003). *The expediency of culture: uses of culture in the global era*. Duke University Press.
- Webel, Ch. & Galtung, J. (eds.) (2012). *Handbook of Peace and Conflict Studies*. Routledge.
- White paper (2004). Living with cultural heritage. Government white paper to the Norwegian parliament no. 16 (2004–2005), p. 46. [Leve med kulturminner. St. melding nr. 16 (2004-2005) s 46]
- WTO (2000). *Tourism Vision 2020*. 1-6.
- Volz, U. et al. (2012). *Revitalisation through Arts and Culture. New Developments for 5 European Industrial Complexes*. Project Second Chance, Institution: City of Leipzig.
- Wallerstein, I. (1991). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge University Press.
- Χατζοπούλου, Α., Στεφάνου, Ι., & Νικολαΐδου, Κ. (1995). *Αστική ανάπτυξη: Πολεοδομία - Δίκαιο - Κοινωνιολογία*. ΤΕΕ.

Κεφάλαιο 8

Ψηφιακός μετασχηματισμός και πολιτιστικές υπηρεσίες-υποδομές

Σύνοψη

Με τον όρο «ψηφιακοί γηγενείς» περιγράφονται όσοι γεννήθηκαν στα τέλη του 20ού αιώνα και μετά, στο διάστημα που χρειάστηκε η ψηφιακή τεχνολογία να φτάσει σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Οι νοούμενοι ψηφιακοί γηγενείς (digital natives) αναγνωρίζουν και χρησιμοποιούν πρωτίστως το ψηφιακό περιβάλλον που έχουν επιλέξει μέσω χρήσης προϊόντων όπως τα κινητά, τα tablet και το Διαδίκτυο, προκειμένου να επικοινωνούν, να ζουν και να μαθαίνουν. Η ενσωμάτωση των αντίστοιχων τεχνολογιών σε μουσεία και πολιτιστικούς οργανισμούς γενικότερα ακολουθεί αυτή την τάση για λόγους διεύρυνσης της φύσης τους, όπως και για επίτευξη αμεσότητας, οικονομίας πόρων ή λόγω άλλων παραγόντων.

Επιπρόσθετα, η πανδημία του κορωνοϊού κατέστη χαρακτηριστικό παράδειγμα απροσδόκητου παράγοντα που επέτεινε την ψηφιακή διάδοση πολιτιστικών παραγωγών, αγαθών και υπηρεσιών, είτε δωρεάν ή με αντίτιμο. Μεγάλοι πολιτιστικοί οργανισμοί σε ολόκληρο τον κόσμο, προκειμένου να μην απολέσουν την επαφή με το κοινό τους που έκτιζαν επί μακρόν, υιοθέτησαν διαδικτυακές πρακτικές και ψηφιακά μέσα σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Επίσης, προέκυψαν από την παρατεταμένη αποχή του κοινού οικονομικές ανάγκες για τους οργανισμούς, που εν μέρει ή κατά πολύ καλύφθηκαν μέσω ψηφιακών υπηρεσιών και προγραμμάτων.

Η επένδυση σε ψηφιακές δεξιότητες και η ανάπτυξη πολυμέσων για πιο άμεση επικοινωνία και πολλαπλή απήχηση κρίθηκαν το πλέον απαραίτητο βήμα για την επιβίωση των πολιτιστικών δικτύων και της σχέσης τους με τον επισκέπτη. Ο άμεσος σχεδιασμός και η υλοποίηση μιας ψηφιακής στρατηγικής έγιναν θεμέλιος λίθος ανάπτυξης που διασφαλίζει τη βιωσιμότητά τους και την ανταγωνιστική τους θέση σε ένα ρευστό περιβάλλον υγειονομικής και οικονομικής αστάθειας.

Η διεύρυνση κοινού προήλθε μέσα στον περιορισμό/αποκλεισμό της πανδημίας, αποδεικνύοντας τη μεταβλητότητα και την ανάγκη θωράκισης των πολιτιστικών μας αποθεμάτων και αξιών. Η διαμόρφωση και ο επανασχεδιασμός των λειτουργικών δομών, η παραγωγή πρωτότυπων ψηφιακών προϊόντων και η παροχή υπηρεσιών ψηφιακής ενημέρωσης και διασύνδεσης του κοινού είναι τα βασικά στάδια που εξετάζουμε.

Υιοθετήθηκε μια ψηφιακή γλώσσα που μας επιτρέπει να γίνουμε πιο παραγωγικοί, να συνεργαζόμαστε και να διαχειριζόμαστε κοινότητες από απόσταση. Αναλύουμε τα απαραίτητα εργαλεία και πλατφόρμες για online προβολές πολιτιστικών υπηρεσιών και προϊόντων αλλά και για την ενίσχυση των ψηφιακών κοινοτήτων. Επίσης, βλέπουμε πώς ο πολιτιστικός κόσμος αντιδρά σε ασφυκτικές συνθήκες που τον περιορίζουν σε αποκλειστικά online δράσεις και πώς προσαρμόζονται οι επαγγελματίες του πολιτιστικού χώρου για να συνεργάζονται και να παραμένουν παραγωγικοί εξ αποστάσεως.

Βλέπουμε το πώς και το γιατί η ψηφιακή στρατηγική είναι ο οδικός χάρτης για την ψηφιακή ανάπτυξη των πολιτιστικών φορέων, των κοινοτήτων και της εθνικής οικονομίας. Και αυτό επειδή διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στην επιστημονική τεκμηρίωση και διάσωση του πολιτιστικού αποθέματος, όπως επίσης και στη συγκέντρωση και αξιολόγηση των πολύπλοκων δεδομένων που συμβάλλουν στη βελτίωση των παρεχόμενων πολιτιστικών υπηρεσιών.

Τέλος, αναλύουμε πώς συντελούν στη διάχυση και στον εκδημοκρατισμό της πολιτιστικής δημιουργίας· ποιες οι αλλαγές που φέρνει ο ψηφιακός μετασχηματισμός στις τέχνες και στην πολιτιστική εκπαίδευση και ποια εργαλεία και πλατφόρμες προκρίνονται στο νέο αυτό περιβάλλον.

Προαπαιτούμενη γνώση

Οι βασικές πληροφορίες για τις σύγχρονες εφαρμογές, όπως η εικονική και αυξημένη πραγματικότητα και τα μέσα πλοήγησης που ήδη χρησιμοποιούν στην πολιτική τους τα μουσεία, οι αρχαιολογικοί χώροι και οι πολιτιστικοί οργανισμοί. Δεν απαιτείται προηγούμενη προσωπική εμπειρία από πλατφόρμες και χρήση των εφαρμογών, ωστόσο θεωρείται δεδομένη η εξοικείωση με τις αντίστοιχες διαδικτυακές τεχνολογίες.

8 Ψηφιακή αναπαράσταση και πολιτιστική κληρονομιά

Η χώρα μας διακρίνεται για τον πλούτο, την ποικιλία και την πυκνότητα σε σχέση με την έκτασή της, για τους αρχαιολογικούς χώρους υψηλής αξίας φυσικά και για αρχιτεκτονικά μνημεία, εκθέματα από την απαρχή της ανθρώπινης ιστορίας και μουσεία. Το ζήτημα ανάδειξης των μουσείων, των πολιτιστικών διαδρομών, των «Αρχαιολογικών Πάρκων» –με στόχο τη διατήρηση και την προστασία των ιστορικών χώρων από κοινού με την ανάδειξη και την αξιοποίηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς γενικότερα– για κοινωνικούς, οικονομικούς σκοπούς στον άξονα της τουριστικής ανάπτυξης αναδύεται κεφαλαιώδεις και οι νέες τεχνολογίες λειτουργούν ως απάντηση στα φαινομενικά μέχρι σήμερα εμπόδια.

Το κόστος, ο χρόνος, η δυσκολία και άλλοι παράγοντες εκμηδενίζονται χάρη στη δωρεάν εύχρηστη τεχνολογία που έρχεται να καλύψει κενά, τη δημοσιονομική υστέρηση και το όποιο χαμένο έδαφος, καθώς και να αποδώσει το πολιτιστικό μας απόθεμα εξίσου ανταγωνιστικό και ελκυστικό στο παγκόσμιο κοινό. Το ίδιο ισχύει και για τη σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή της χώρας, που καλείται να βρει νέους τρόπους έκφρασης και διάχυσης σπάζοντας σύνορα και στεγανά.

Η ψηφιακή επανάσταση που έχει λάβει χώρα παγκοσμίως επιτρέπει τη γρήγορη και οικονομική προσαρμογή με πολλαπλασιαστικά οφέλη. Με την ανάπτυξη του Διαδικτύου, των κοινωνικών μέσων και των ψηφιακών εργαλείων αλλάζουν ραγδαία ο σχεδιασμός, η οργάνωση και η λειτουργία κάθε πολιτιστικού οργανισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, όπου ο ανταγωνισμός και η μετάδοση της πολιτιστικής πληροφορίας/ γνώσης γίνονται σχεδόν επί ίσοις όροις. Ο επισκέπτης ενός πολιτιστικού χώρου (μουσείο, γκαλερί, κτίριο, υπαίθριο μνημείο κ.ά.) έχει τη δυνατότητα να ξεναγείται με πρόσβαση σε πληροφορίες που ο ίδιος επιλέγει και τον ενδιαφέρουν και να αλληλεπιδρά με το περιβάλλον απολαμβάνοντας ελευθερία κινήσεων, καθώς και τα σύγχρονα αναπαραστατικά μέσα.

Με τον όρο «ψηφιακή πολιτική» ή «ψηφιακός σχεδιασμός» αναφερόμαστε στη διαδικασία καταγραφής των αξόνων οργάνωσης, επικοινωνίας, ανάπτυξης και προβολής κατά πρώτον της πολιτιστικής κληρονομιάς και κατά δεύτερον του πολιτιστικού οργανισμού και των πρωτοβουλιών του, με επίκεντρο την εφαρμογή νέων τεχνολογιών και ψηφιακών καινοτομιών. Η στρατηγική στηρίζεται στην αναγνώριση της ευκαιρίας που προσφέρει, π.χ. το Διαδίκτυο για δωρεάν προβολή και διεύρυνση κοινού, των προκλήσεων, όπως υγειονομικά που απαγορεύουν τη φυσική παρουσία επισκεπτών, των αναγκών κάθε οργανισμού ανάλογα με τις συλλογές και τις δράσεις και τα μέσα που διαθέτει. Ένας οργανισμός χωρίς επάρκεια προσωπικού ή με δυναμικό ψηφιακά αναλφάβητο δεν θα μπορέσει να αξιοποιήσει προγράμματα ψηφιακών εφαρμογών, ακόμη και αν διαθέτει τους πόρους να τα εξασφαλίσει.

Τα συστήματα εικονικής, αυξημένης, μεικτής πραγματικότητας και άλλα ψηφιακά εργαλεία και τεχνολογικά μέσα που προκύπτουν σε σταθερή συχνότητα, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, συγκροτούν τη νέα «πραγματικότητα». Βιώνουμε ήδη τη μελλοντική παρουσίαση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, η οποία δεν μεταβάλλει το περιεχόμενο αλλά τον τρόπο έκφρασης και τη γλώσσα επικοινωνίας. Η καινοτομία της αυξημένης πραγματικότητας, που χάρη στα μέσα και την αισθητική των κατασκευαστών βελτιώνεται με αλματώδη ρυθμό, καταφέρνει να ενώσει αναπαραστάσεις ιστορικών μνημείων, φυσικών τοπίων, κτιριακών συμπλεγμάτων και μεμονωμένων εκθεμάτων με τον πραγματικό κόσμο. Οι εφαρμογές επιτυγχάνουν αληθοφανείς προσομοιώσεις αρχαίων κόσμων και οι χρήστες έχουν για πρώτη φορά την επιλογή να αλληλεπιδράσουν με αυτές στο πραγματικό περιβάλλον. Στην περίπτωση μελέτης της Δήλου, η αναστήλωση μιας εμπορικής στοάς προσδίδει στον επισκέπτη την τρίτη διάσταση στον σημερινό ερειπίωνα. Μέχρι την ολοκλήρωση της αναστήλωσης, ωστόσο, η αυξημένη πραγματικότητα μπορεί να προσθέσει μία τρίτη διάσταση στην απεικόνιση άμεσα και με ελάχιστο κόστος, δίνοντας ζωή σε αντικείμενα, μνημειώδη κτίρια και σκηνές του πολιτιστικού βίου (Nofal, 2013).

Οι επισκέπτες και ειδικά οι νεότερες γενιές, που είναι εντελώς εξοικειωμένες με τον ψηφιακό τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος, απολαμβάνουν περισσότερο τη διαδραστική διαδικασία, μέσω της οποίας μαθαίνουν και ταυτόχρονα ψυχαγωγούνται. Οι χρήστες, από παρατηρητές που δεν επιτρέπεται να αγγίζουν και να πλησιάζουν ή να εισέρχονται σε εύθραυστα αρχαιολογικά ευρήματα, ελέγχουν τις πληροφορίες που τους ενδιαφέρουν και δέχονται. Ο ψηφιακός αυτός τρόπος έρχεται σε αντιδιαστολή με το σύνηθες, ενδεχομένως βαρετό και για πολλούς κουραστικό σύστημα μετάδοσης καταγιστικών πληροφοριών, το οποίο οι νεότεροι βρίσκουν απαρχαιωμένο και το οποίο δεν καταφέρνει να τους περάσει την πληροφορία ως μη συμβατό με τον τρόπο ζωής τους.

Σε ολόένα και περισσότερα πολιτιστικά σημεία ενδιαφέροντος διατίθεται, δωρεάν συνήθως, μια ψηφιακή ηχητική εφαρμογή, που συνδυάζεται με έναν μικροϋπολογιστή και μια συσκευή εντοπισμού, ώστε ο επισκέπτης

να κινείται στον χώρο ελεύθερα ανάλογα με το τι του τραβά την προσοχή και να έχει πρόσβαση σε ακουστικές αναλύσεις και πιο σύνθετες παρουσιάσεις.

Βιώνουμε ούτως ή άλλως ένα ψηφιακό περιβάλλον, όπου η ελληνική πολιτεία προωθεί σε κάθε τομέα τη Βίβλο Ψηφιακού Μετασχηματισμού.⁶¹ Εκεί αποτυπώνονται οι αρχές, οι άξονες και το θεσμικό πλαίσιο για την ψηφιακή μετατροπή υπηρεσιών και λειτουργιών. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός έχει καταστεί ίσως η πιο επείγουσα προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 2021, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ολοκλήρωσε το πρόγραμμα «Ψηφιακή Ευρώπη»⁶² για τη στήριξη του ψηφιακού μετασχηματισμού όλων των ευρωπαϊκών κοινωνιών και οικονομιών.

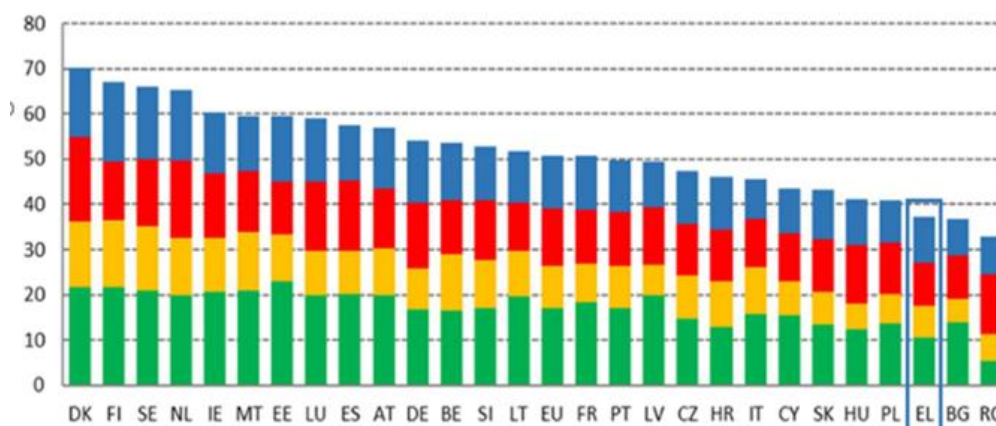
Αποκαλείται «ψηφιακός» εφόσον προϋποθέτει και απαιτεί χρήση μόνο ηλεκτρονικών μέσων (όπως Η/Υ, κινητά ή εφαρμογές Η/Υ, ρομποτικής κ.ά.). Δηλαδή, οι προηγούμενες χειρωνακτικές εργασίες με έγγραφα και φυσική παρουσία αντικαθίστανται από ηλεκτρονική μορφή και συσκευή, από διαδικτυακή παρουσία κ.ο.κ. Επιπρόσθετα, είναι «μετασχηματισμός», εφόσον αλλάζει αυτή τη συνήθη και παραδοσιακή διεργασία σε μη απτή, σε ψηφιακή μέσω συγκεκριμένων βημάτων.

Ο δημιουργικός κόσμος, όπως και οι δημόσιοι ή οι μη κρατικοί πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να προσαρμόσουν στη λειτουργία τους και στην καθημερινότητά τους στόχους και κατευθύνσεις, όπως:

- ψηφιοποίηση και κωδικοποίηση/ταξινόμηση πολιτιστικού αποθέματος·
- ψηφιακές υπηρεσίες και εφαρμογές πολιτιστικών φορέων για τον εμπλουτισμό της φυσικής επίσκεψης/εμπειρίας ή για την απομακρυσμένη πρόσβαση (αφορά μουσεία, μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, φορείς σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας)·
- ψηφιοποίηση διαδικασιών και μητρώων του ΥΠΠΟΑ στα οποία έχουν πρόσβαση οι πολίτες αλλά και τα μέλη του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα·
- βελτίωση της ποιότητας, της διαλειτουργικότητας και της πρόσβασης σε δεδομένα·
- αδειοδότηση ψηφιακού περιεχομένου και αξιοποίηση αυτού ως ανοικτών δεδομένων·
- ενίσχυση της ψηφιοποίησης των φορέων πολιτισμού.⁶³

Πρόκειται για μια διαρκή κατάσταση των οργανισμών, κατά την οποία ακολουθούν μια ενιαία διαδικασία. Σε αυτήν επικαιροποιούνται όσο πιο άμεσα ως προς τα ψηφιακά μέσα και τις υπηρεσίες.

Σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και σύμφωνα με αυτά τα χαρακτηριστικά, η θέση της Ελλάδας αποτυπώνεται ως εξής:

Γράφημα 8.1 Κατάταξη ευρωπαϊκών χωρών ως προς την ψηφιακή οικονομία, με την Ελλάδα στην 26η θέση. (Πηγή: DESI report 2022)

⁶¹ <https://digitalstrategy.gov.gr/>

⁶² «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) 2021/694 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 29ης Απριλίου 2021 για τη θέσπιση του προγράμματος Ψηφιακή Ευρώπη και την κατάργηση της απόφασης (ΕΕ) 2015/2240»]. (Πηγή: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης)

⁶³ https://digitalstrategy.gov.gr/website/static/website/assets/uploads/digital_strategy.pdf

Η χώρα μας κατατάσσεται 26η στα 27 κράτη μέλη της ΕΕ για το 2021, σύμφωνα με την ετήσια αναφορά του Digital Economy and Society Index (DESI report, 2022). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θέσπισε την καταγραφή και την παρακολούθηση της προόδου του ψηφιακού μετασχηματισμού σε ετήσια βάση με αναλυτική περιγραφή των επιμέρους θεματικών σε κάθε χώρα. Η χώρα μας υπολείπεται στον μέσο όρο της ψηφιακής προσαρμογής σε σχέση με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό.

8.1 Βασικοί στόχοι και η συμβολή των νέων τεχνολογιών

Η τρισδιάστατη ψηφιοποίηση, δηλαδή η αναπαράσταση ενός αντικειμένου σε ψηφιακή μορφή, αποτελεί ένα πρώτης τάξεως εργαλείο για τη διάδοση και διάσωση της πολιτικής κληρονομιάς. Η Σύμβαση της UNESCO του 1970 «ορίζει ως πολιτιστικά αγαθά:

- α) συλλογές και σπάνια δείγματα ζωολογίας, βοτανικής, ορυκτολογίας, ανατομίας και αντικείμενα τα οποία παρουσιάζουν παλαιοντολογικό ενδιαφέρον·
- β) αγαθά που αφορούν την ιστορία, συμπεριλαμβανομένων της ιστορίας των επιστημών και τεχνολογίας και της στρατιωτικής και κοινωνικής ιστορίας, καθώς και τη ζωή των εθνικών ηγετών, διανοούμενων, επιστημόνων και καλλιτεχνών και τα εθνικής σημασίας γεγονότα·
- γ) ευρήματα από αρχαιολογικές ανασκαφές (περιλαμβανομένων των κανονικών και λαθραίων) ή από τον διαμελισμό καλλιτεχνικών και ιστορικών μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και αρχαιολογικών ανακαλύψεων·
- δ) στοιχεία προερχόμενα από τον διαμελισμό καλλιτεχνικών ή ιστορικών μνημείων ή αρχαιολογικών χώρων·
- ε) αρχαιολογικά αντικείμενα χρονολογούμενα από εκατό και πλέον έτη, όπως επιγραφές, νομίσματα και εγχάρακτοι σφραγίδες·
- στ) αντικείμενα εθνολογικού ενδιαφέροντος·
- ζ) αγαθά καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος. Στον ελληνικό νόμο 3028/2002 ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου (άρθρο 2)».

Με την ψηφιοποίηση εξασφαλίζεται η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς δημιουργείται μια πλήρης και ασφαλής βάση δεδομένων με ψηφιακό υλικό, η οποία διατίθεται και για τις επόμενες γενιές και μπορεί να εμπλουτιστεί. Κλειστά μουσεία, απομακρυσμένοι και δύσβατοι πολιτιστικοί θησαυροί, κατεστραμμένα από αδιαφορία ή πολέμους ιστορικά τοπία και τόσα άλλα επισφαλής ή εύθραυστα ευρήματα καταλογογραφούνται και αποτυπώνονται ψηφιακά με απόλυτη ακρίβεια. Ήδη από το 1970 και μετά εξαπλώνεται η χρήση μικρών υπολογιστών για την αρχειοθέτηση των συλλογών και άλλων στοιχείων σε μουσεία. Από την επόμενη δεκαετία γίνεται εκτεταμένη χρήση σχεδόν σε όλα τα μουσεία. Τότε σχεδιάζονται τοπικά ηλεκτρονικά δίκτυα, ενώ το 1990 κάνουν την εμφάνισή τους τα πολυμέσα και τα ηλεκτρονικά διαδραστικά εκθέματα.

Από το 2000 μέχρι τις μέρες μας αρκετές πλατφόρμες έχουν ως καταστατικό σκοπό και αντικείμενο τη διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς με διευρυμένο χαρακτήρα (χρονικά, γεωγραφικά και στις πολιτιστικές πτυχές). Επίσης, η σύγχρονη πληροφορική αποσκοπεί στη δημιουργία εμπειριών, ώστε το κοινό να θεωρήσει τα μουσεία έναν οικείο και ωφέλιμο χώρο τον οποίο θα επισκέπτεται συχνά.

Το MU.S.E.U.M project, Minerva Project, το Michael Project, η Europeana (με περίπου 46 εκατομμύρια ψηφιακά αντικείμενα στην ψηφιακή της βιβλιοθήκη) και η πλατφόρμα του Google Art Project και πολλές άλλες πλατφόρμες παρέχουν πρόσβαση σε πολύ υψηλής ανάλυσης εικόνες έργων τέχνης από διεθνή και αναγνωρισμένα μουσεία, όπως επίσης σπάνια πολιτιστικά και φυσικά τοπία. Οι ευρυζωνικές συνδέσεις με γρήγορη και άμεση πρόσβαση σε οικιακούς χρήστες, η πρόοδος στην απεικόνιση και αναπαράσταση τρισδιάστατων αντικειμένων και τοπίων, η διάδοση λειτουργικών εφαρμογών στο Διαδίκτυο και η εξοικείωση ευρείας μάζας κοινού έχουν οδηγήσει στη χρήση της εικονικής πραγματικότητας και των αποκαλούμενων τεχνολογιών εμβύθισης (immersive technologies) από ιδιώτες, ιδρύματα, φορείς και εταιρείες.

Μέσα από τις υπηρεσίες του Διαδικτύου, οι οποίες στην πλειονότητά τους είναι εύχρηστες, επιδραστικές και πολύ οικονομικές, έχει γεννηθεί ένα δεύτερο κοινό, ο ψηφιακός επισκέπτης και χρήστης. Τα οπτικοακουστικά προγράμματα μέσα από κινητά τεχνολογίας android ή μικρές συσκευές χειρός και οι πολυάριθμες πολυμεσικές εφαρμογές ξεναγούν προσφέροντας μια ολοκληρωμένη εμπειρία. Παρέχουν, επίσης, περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα γνωστικά αντικείμενα που επιλέγει να περιηγηθεί ο ενδιαφερόμενος.

Οι σχέσεις μουσείου και κοινού σπάνε κάθε περιορισμό, όπως η ώρα αξιοποίησης των προσφερόμενων προγραμμάτων, η συχνότητα, το μέρος από όπου συνδέεται ο επισκέπτης ή το οικονομικό αντίτιμο. Μετατρέπονται σε πιο ελκυστικούς χώρους χάρη στην εξέλιξη του φαινομένου της διαδικτυακής τεχνολογίας με τις επιμέρους της μορφές που συναντάμε συνήθως στους όρους «εικονικό μουσείο», «ψηφιακό μουσείο» «ηλεκτρονικό μουσείο» και «κυβερνομουσείο».

Εκτός από την ποιότητα και το εύρος των διαδικτυακών επισκέψεων, τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι βελτιώνουν γενικότερα τη λειτουργία τους. Στις θετικές επιπτώσεις προσμετράται η άμεση και ασφαλής διεκπεραίωση διοικητικών θεμάτων, όπως η διαχείριση εισιτηρίων, η παρακολούθηση της συμπεριφοράς του κοινού, η πληρωμή προσωπικού και οφειλών, το πωλητήριο και τόσα άλλα χρονοβόρα και κοστοβόρα θέματα. Διευκολύνεται η θεσμική λειτουργία, αφήνεται ο απαραίτητος χώρος (ανθρώπινο δυναμικό, πόροι και χρόνος) για να αφιερωθούν στην ποιότητα εξυπηρέτησης, την έρευνα, την ανάδειξη και την εκπαίδευση.

Στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους που έχουν υιοθετήσει ψηφιακά μέσα στη λειτουργία τους συναντάμε:

- α) Ενημερωμένες ιστοσελίδες με πλούσιο περιεχόμενο και δυνατότητες που αξιοποιούν κάθε νέα εφαρμογή. Το πρόγραμμα και η δυναμική κάθε μουσείου, το ύψος και οι συλλογές συστήνονται στον επισκέπτη με τρόπο ώστε να τον προσκαλούν σε εικονική ή φυσική επίσκεψη. Ενημερώνονται διαρκώς, αποτελούν ένα εύχρηστο μέσο για την προβολή και την προσέλκυση κοινού (με συνδρομές και προσφορές), όπως και για την προσφορά υλικού σε κάθε επισκέπτη. Η βάση δεδομένων συνδέεται με άλλους επιστημονικούς και πολιτιστικούς φορείς, ώστε ο επισκέπτης να αποκτά πρόσβαση εύκολα και άμεσα σε πρωτότυπο υλικό με επιστημονική τεκμηρίωση και υψηλή ανάλυση. Ανοικτή γνώση και πολιτιστική δημοκρατία χάρη στην ήπια προσαρμογή και στην επιλεκτική αξιοποίηση εκ μέρους των ιστορικών οργανισμών.
- β) Διατήρηση ενεργών λογαριασμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από τις δημόσιες σχέσεις των μουσείων (ενδεικτικά σε Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn), οργάνωση ψηφιακών κοινοτήτων δημιουργώντας άτυπους συλλόγους φίλων των οργανισμών. Πρόκειται για έναν ανέξοδο τρόπο προβολής και διάχυσης των ενημερώσεων για κάθε είδους δράση, εκδήλωση και ενέργεια, καλύπτοντας το κενό της ενημέρωσης στο οποίο τα παραδοσιακά ΜΜΕ δεν ανταποκρίνονται. Γενικότερα προάγεται η πολιτιστική κληρονομιά, όπως και οι τέχνες, οπότε τα μουσεία με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προωθούν το περιεχόμενο και την αποστολή τους.
- γ) Πληθώρα επιλογών για εικονικές περιηγήσεις σε απομακρυσμένους πολιτιστικούς τόπους και κλειστά για το κοινό μνημεία, περιηγήσεις σε μόνιμες συλλογές και περιοδικές εκθέσεις. Πολλά μουσεία ανοίγουν ένα ψηφιακό τμήμα όπου παρουσιάζουν μέρος ή το σύνολο του περιεχομένου τους. Οι πολυμεσικές εφαρμογές⁶⁴ παρέχουν το μέγιστο ποσοστό πληροφοριών για τα εκθέματα και ό,τι άλλο φιλοξενείται στους χώρους ενός μουσείου διευρύνοντας την εμπειρία τους με ευχάριστο, ψυχαγωγικό και μαθησιακό τρόπο.

Τα νοήματα και ο συναισθηματικός πλούτος που εκπέμπουν τα μουσεία μεταδίδονται πολύ πιο άμεσα και γρήγορα από τα παραδοσιακά μέσα. Είναι ένα πολύ αποτελεσματικό εργαλείο για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και των αντικειμένων, την καλλιτεχνική δημιουργία σε ψηφιακή μορφή και τη μετάδοση καλλιτεχνικών οπτικοακουστικών θεαμάτων.

- δ) Τα πωλητήρια των μουσείων που έχουν περισσότερα έσοδα από τις ηλεκτρονικές πωλήσεις μέσω Διαδικτύου παρά από το κοινό που τα επισκέπτεται. Τα ηλεκτρονικά πωλητήρια συμβάλλουν όλο και περισσότερο στην οικονομική ενίσχυση των μουσείων. Επίσης, διαθέτουν, πέρα από τον ηλεκτρονικό κατάλογο, εκδόσεις και συγγράμματα σε ηλεκτρονική μορφή.
- ε) Ειδικό βάρος έχουν οι σχολικές επισκέψεις και οι νεότερες ηλικίες, καθώς πρόκειται για τη βάση του αυριανού κοινού. Τα μουσεία και οι πολιτιστικοί χώροι προσφέρουν εκπαιδευτικά

⁶⁴ Πολυμέσα ή πολυμεσικές εφαρμογές ονομάζουμε εκείνες τις εφαρμογές που συνδυάζουν κείμενο, εικόνες, βίντεο, ήχους, μεμονωμένα ή σε συνδυασμούς. Επιτυγχάνουν μια διαδραστική και παραστατική παρουσίαση του αντικειμένου, βοηθώντας στην κατανόηση και αλληλεπίδραση. Ο χρήστης αλληλεπιδρά χάρη στις επιλογές της εφαρμογής και καθοδηγεί την πρόοδο της παρουσίασης ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του.

προγράμματα μέσω της ιστοσελίδας δωρεάν ή μέσω αντιτίμου για ειδικές ηλικιακές ομάδες. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δίνει στα μουσεία αυξημένο ρόλο, καθώς υπερνικά τα γεωγραφικά εμπόδια και άλλους ανασταλτικούς παράγοντες για τη φυσική παρουσία. Ένα σχολείο, οπουδήποτε στη χώρα μας, μπορεί να επισκεφτεί διαδικτυακά, για παράδειγμα, το Μουσείο Αρκτικού Κύκλου στη Φιλανδία και να παρακολουθήσει προγράμματα για τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης στον Βόρειο Πόλο, με μόνο θέμα βέβαια τη γλώσσα (συνήθως αγγλικά). Η δημιουργία ενός κατανοητού γνωσιακού και ευχάριστου περιβάλλοντος για τις μικρότερες ηλικίες επιτυγχάνεται χάρη στην εξοικείωση των νέων με τις ηλεκτρονικές συσκευές και τους νέους κώδικες επικοινωνίας.

Στη θετική αποτίμηση ενός περιεκτικού ψηφιακού πλαισίου προσμετρώνται επίσης η εξοικονόμηση πόρων, η ολιστική διαχείριση πολιτιστικών προϊόντων, η στατιστική αποτύπωση των φυσικών και διαδικτυακών επισκεπτών και η επιστημονική παρατήρηση ότι οι οργανισμοί που ενσωματώνουν την αντίστοιχη τεχνολογία αποκτούν καλύτερη εικόνα των δυνατοτήτων τους και των αδυναμιών τους. Αποτιμώνται στατιστικά ο δημιουργικός τομέας, τα οικονομικά μεγέθη του, όπως και το ανθρώπινο δυναμικό, οι ανάγκες και τα σχήματα παραγωγής του.

Η αφομοίωση της ψηφιακής καινοτομίας από τον πολιτιστικό κλάδο συμβάλλει στην υπεραξία των πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών και παράλληλα προωθεί την πολιτιστική αιφορία. Με αυτόν τον τρόπο ο κλάδος συνδιαμορφώνει και συμμετέχει σε ένα παραγωγικό μοντέλο ανάπτυξης για όλους τους πολίτες. Ενισχύονται η κοινωνία και γενικότερα η ποιότητα ζωής στις πόλεις και στην περιφέρεια, αναδύονται νέες επιχειρήσεις, ανταγωνιστικοί οργανισμοί και οικονομικές συνέργειες. Ωστόσο, αν δεν ληφθούν υπόψη τα χαρακτηριστικά του ψηφιακού μετασχηματισμού, υπάρχει κίνδυνος η απώλεια θέσεων εργασίας εξαιτίας της αναβάθμισης να μην καλυφθεί από ειδικευμένο και εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό.

8.2 Ψηφιακά εργαλεία: Εικονική πραγματικότητα και πολιτιστική κληρονομιά

Η εικονική πραγματικότητα είναι ένα περιβάλλον που συστήνεται εκ νέου στον επισκέπτη μέσω του υπολογιστή, πολύ αλληλεπιδραστικό, με τον χρήστη να αυτοξεναγείται σε εικονικό περιβάλλον, το οποίο ανταποκρίνεται στη γνώση που πιστεύουμε ότι διαθέτουμε για το πώς ήταν τη δεδομένη στιγμή της αναπαράστασης. Αποτελεί προσομοίωση ενός πραγματικού (ακόμη και φανταστικού) τρισδιάστατου περιβάλλοντος. Οι ψηφιακές τεχνολογίες, ανάλογα με την απόδοση και την ικανότητα, προσφέρουν μια ψευδαίσθηση πραγματικότητας.

Ουσιαστικά, η εικονική πραγματικότητα μεταφέρει νοητά τον χρήστη σε ένα επινοημένο περιβάλλον με όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία, τα οποία ανταποκρίνονται στη γνώση που διαθέτουμε για αυτό. Στοιχεία τα οποία δύνανται να επικαιροποιούνται, χτίζοντας πάνω σε μία βάση την οποία εμπλουτίζουμε με λεπτομέρειες ανάλογα με τα ιστορικά και επιστημονικά δεδομένα που προκύπτουν. Στους αρχικούς ορισμούς συναντάται συχνά η μεταφορά «βυθίζεται» (ο χρήστης) ή η εμπύθιση κ.ο.κ., εννοώντας ότι ο επισκέπτης έχει την ψευδαίσθηση μιας άλλης πραγματικότητας και ενός άλλου κόσμου, αποδρά από τη ρεαλιστική επαφή σε μια φανταστική διάσταση.

Ως τεχνολογικό μέσο και εργαλείο, η εικονική πραγματικότητα εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1980, έκτοτε έχει εξελιχθεί λαμβάνοντας πολλές διαστάσεις και τρόπους παρουσίασης. Οι όλο και πιο εξελιγμένες καινοτόμες εφαρμογές, το χαμηλότερο κόστος των απαραίτητων τεχνολογικών μέσων, η επίλυση προβλημάτων (μεταφόρτωση δεδομένων, ταχύτητες δικτύου κ.ά.) βοήθησαν ώστε πολλά γνωστά μνημεία, μουσεία και πόλεις με ιστορικό πρόσημο να κάνουν ευρεία χρήση της τεχνολογίας της εικονικής πραγματικότητας η οποία προσφέρει μια νέα οπτικοακουστική εμπειρία. Οι μεγαλύτεροι και πιο επιδραστικοί πολιτιστικοί οργανισμοί προσφέρουν στους επισκέπτες τους που βρίσκονται εκεί (in situ) ή οπουδήποτε αλλού στον κόσμο ρεαλιστικά περιβάλλοντα προσομοίωσης, αξιοποιώντας τα διαδραστικά χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας.

Η διδακτική πρακτική και παρουσίαση των μνημείων και των εκθεμάτων οφείλει να βοηθά τους επισκέπτες, φυσικούς ή μέσω Διαδικτύου, να ανασυνθέσουν την εικόνα του αρχαίου κόσμου, να δουν μπροστά τους τη λειτουργία και τον ρόλο των καταλοίπων του παρελθόντος και να αντιληφθούν πλήρως τη ζωή όπως κυλούσε στην αρχαιότητα και σε οποιαδήποτε άλλη ιστορική περίοδο, αγγίζοντας τις απαρχές της ανθρώπινης ύπαρξης και δραστηριότητας. Οι τρισδιάστατες εικονικές περιηγήσεις έχουν αποδεδειγμένα αυξήσει σημαντικά τη χρησιμότητα, την αμεσότητα και το γενικό ενδιαφέρον των επισκεπτών (Sylaiou et al., 2014).

Συγκροτήματα πόλεων και οικισμών, τεχνουργήματα, πολιτιστικά μνημεία και φυσικά τοπία γίνονται πεδίο εξερεύνησης και βελτίωσης των ιστορικών γνώσεων. Σε ένα εικονικό περιβάλλον, όπου η τεχνολογία

σπάει κάθε περιορισμό και όριο, το παρελθόν συστήνεται όπως φτάνει ως τις μέρες μας ή όπως θεωρούμε ότι ήταν ανάλογα την εποχή και το ιστορικό της πλαίσιο. Ιστορικά τοπόσημα και περίοδοι του παρελθόντος μπορούν να αναπαρασταθούν οπτικά, να ξαναζωντανέψουν και να αφηγηθούν το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενό τους.

Οι επισκέπτες μπορούν να ταξιδεύουν σε εικονικά περιβάλλοντα υιοθετώντας ιστορικούς χαρακτήρες και ρόλους, καθώς και να αποκτήσουν μια ξεχωριστή βιωματική εμπειρία όσον αφορά την κουλτούρα και τις συνθήκες ζωής ενός αρχαίου πολιτισμού, καθώς και την κατανόηση της χρήσης σημαντικών αρχαίων μνημείων και τεχνουργημάτων. Η χρήση εικονικών κόσμων προσφέρει τη βιωματική εμπειρία μέσω περιήγησης σε πολύ ρεαλιστικό περιβάλλον, όπου τα αντικείμενα αποδίδονται στις πραγματικές τους διαστάσεις και τα μνημεία στο φυσικό τους μέγεθος.

Επίσης, ο ψηφιακός επισκέπτης εισέρχεται σε ψηφιακά μουσεία με εικονικά αποθετήρια αρχαιολογικών ευρημάτων και πολιτισμικά αγαθά με ακριβή αναπαραγωγή της παραδοσιακής εμπειρίας επίσκεψης σε μουσείο, αφού έχει ξαναγηθεί ανάλογα με τα προσωπικά του ενδιαφέροντα και αφού έχει δικτυωθεί σε οτιδήποτε συναφές συνδέεται με αυτά.

Κυρίως τα σύγχρονα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων κινούνται γύρω από τη βιωματική προσέγγιση αλλά και την οπτικοποίηση των αρχαίων πηγών, τόσο των συγγραμμάτων που έφτασαν ως εμάς όσο και των αρχαιολογικών ευρημάτων που προσφέρουν οι ανασκαφές. Το εποπτικό υλικό, χάρη στα όλο και πιο εξελιγμένα μέσα αναπαραγωγής και τρόπους ανασύνθεσης εικόνων, βοηθά το κοινό να αποκομίζει πληθώρα γνώσης και πληροφοριών για το παρελθόν με πολύ πιο έντονο τρόπο από τα παραδοσιακά συγγράμματα και οδηγούς.

Αποτελεί ένα ισχυρό μέσο για τη δημιουργία συναισθηματικών αλληλεπιδράσεων και παράλληλα ένα επιδραστικό εκπαιδευτικό εργαλείο με μεγάλη αποδοχή. Παιδαγωγικά βασίζεται στις θεωρίες εποικοδομητικής μάθησης και αισθητηριακής εργονομίας με επίκεντρο τη βιωματική εμπειρία του χρήστη, επισκέπτη ή μαθητή (Μικρόπουλος, 1995). Διατίθενται πολλές προοπτικές για την απόκτηση γνώσεων και πληροφοριών μέσα από τις βιωματικές διαδικασίες προσομοίωσης και την εικονική επαφή με τόπους και αντικείμενα.

Από τις μέχρι σήμερα μελέτες γνωρίζουμε ότι η εικονική πραγματικότητα έχει καταλυτική επίδραση στην κατανόηση εξειδικευμένων πληροφοριών, στην αφύπνιση του ενδιαφέροντος και της φαντασίας, όπως και στην ενεργοποίηση πολλών αισθήσεων ταυτόχρονα. Η εικονική πραγματικότητα προσφέρει:

- Την οπτικοποίηση και τη βιωματική προσέγγιση στα αρχαιολογικά εκπαιδευτικά προγράμματα και ευρύτερα σε ό,τι σχετίζεται με την αναπαραγωγή της ιστορίας, των μύθων, της παράδοσης, της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος και του φυσικού περιβάλλοντος που άλλαξε, των θρύλων, της υλικής και άυλης κληρονομιάς.
- Εμβύθιση σε τρισδιάστατο περιβάλλον με αποκαταστημένο το έκθεμα-μνημείο αντί της εικόνας των ερειπίων και των μικρών καταλοίπων που έχουν διασωθεί, ώστε να γίνονται πλήρεις η εικόνα και η εμπειρία θέασης ενός μνημείου (Παπαγεωργίου κ.ά., 2006).
- Πρόσβαση σε όλο το φάσμα της ψηφιοποιημένης πολιτιστικής κληρονομιάς δίχως διαχωρισμούς.
- Διευκόλυνση στην επιστημονική τεκμηρίωση, στη χαρτογράφηση και στη συντήρηση των έργων της πολιτιστικής κληρονομιάς (Gonizzi Barsanti et al., 2015).
- Νοηματοδότηση και ενσάρκωση περιεχομένου σε ό,τι αποσπασματικό, τμηματικό, απομονωμένο ή κρυμμένο έρχεται από το παρελθόν, επαναφορά της θεματικής σύνδεσης ενός πολιτιστικού αντικειμένου.
- Πολλαπλασιασμό των εργαλείων μετάδοσης της γνώσης και εφαρμοστικό συνδυασμό διεπιστημονικών κλάδων. Αποκάλυψη γλαφυρή των σχέσεων και των συνδέσεων μνημείων ή μουσειακών εκθεμάτων με το καλλιτεχνικό τους περιεχόμενο από ανθρωπολογική, ιστορική, φιλοσοφική, κοινωνική και τεχνική σκοπιά (Chiarenza et al., 2019).
- Ελεύθερη περιήγηση χρηστών σε ένα ευχάριστο περιβάλλον, χειρισμό των αντικειμένων, αλληλεπίδραση και συνεργασία με άλλους χρήστες. Μπορούν οι χρήστες να επιλέξουν ρόλο ανάλογα με την ύπαρξη σεναρίου στην ξενάγηση και το αφήγημα της παρουσίασης.
- Περιήγηση σε περιβάλλον που δύσκολα λόγω κόστους ή υλικών κατασκευάζεται.

- Πλούσιες αλληλεπιδράσεις με το αναπαριστάμενο περιβάλλον ή άλλους επισκέπτες και δυνατότητα πειραματισμού. Έτσι σπάει η οπτική μονοτονία των παραδοσιακών μουσείων με τα αντικείμενα σε παράταξη.

Διακρίνονται αρκετές εκδοχές εικονικής περιήγησης ανάλογα με τα μέσα και τις συσκευές, και έτσι έχουμε περιβάλλοντα εμβύθισης με οθόνη στο κεφάλι του χρήστη, με αναπαράσταση σε οθόνη υπολογιστή, με προβολή περιβάλλοντος σε τοίχο και, τέλος, μέσα από μικροσυσκευές, όπως tablets ή smartphone με ενσωματωμένη κάμερα.

8.2.1 Οπτικοποίηση

Στην οπτικοποίηση ο χρήστης έχει μπροστά του μια σειρά εικόνων που συνθέτουν ένα ολόκληρο περιβάλλον/οικосύστημα και το οποίο αποτελεί το ψηφιακό άθροισμα των δεδομένων που έχουμε από ένα μνημείο και τα κινητά αντικείμενα που σχετίζονται με αυτό. Η πλήρης αρχιτεκτονική μορφή από τα συνήθη ερειπιώδη μνημεία και τα σπαράγματα των ευρημάτων έρχεται να θεραπεύσει την εγγενή δυσκολία ενός μέσου επισκέπτη να αντιληφθεί νοητικά ολόκληρη την εικόνα και τον συνολικό τρόπο λειτουργίας τους.

Αποδίδεται ένα τρισδιάστατο μοντέλο σε πιστή αναπαράσταση κλίμακας και χρωμάτων μαζί με τον φυσικό περίγυρο, εμπεριέχοντας ό,τι έχει βρεθεί εκεί, και υποδεικνύει τη χρήση σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Μέσω της οπτικοποίησης του παρελθόντος, μέσω της εικονικής αναπαράστασης της πραγματικότητας, όπως τη μεταφέρει η επιστημονική γνώση και τεκμηρίωση, έχουμε την ψευδαίσθηση της συμμετοχής, της προσωπικής μας ταύτισης και την οικειοποίηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς αντιλαμβανόμαστε μέσω της οπτικοποίησης ένα αντικείμενο που έχει σωθεί πολύ αποσπασματικά και είναι πρωτότυπο ως προς τη γνώση μας για την αρχαία τεχνογνωσία. Λόγω μηχανικής υπολογιστικής, λόγω της εξελιγμένης φύσης του και των μικρών δειγμάτων που ανελκύστηκαν από το γνωστό ναυάγιο, θα αδυνατούσαμε να το κατανοήσουμε δίχως τη διαμεσολάβηση της τεχνολογίας με την εικονική πραγματικότητα.

Θεωρείται από τους επιστήμονες ως ο αρχαιότερος αναλογικός υπολογιστής που έχει βρεθεί, ένα όργανο αστρονομικών παρατηρήσεων με ηλικία δύο χιλιάδες χρόνια και έχει παρουσιαστεί σε σειρά ντοκιμαντέρ. Υπολόγιζε τη θέση και τις εκλείψεις του ήλιου και της σελήνης, πιθανόν και των άλλων πέντε γνωστών πλανητών της αρχαιότητας, όπως ειδικότερα και τις φάσεις της σελήνης και κάθε ποτέ θα διεξάγονταν Ολυμπιακοί Αγώνες. Βρέθηκε στα υπολείμματα ενός ξύλινου κουτιού, σχεδόν κατ' αναλογία ενός σημερινού φορητού υπολογιστή. Το μοναδικό αρχαιολογικό εύρημα αποδεικνύει το γνωσιακό επίπεδο των αρχαίων Ελλήνων. Αποτελεί το αρχαιότερο σωζόμενο υπολογιστικό μηχανήμα με διάταξη πολλαπλών γραναζιών ακόμη και απειροελάχιστου μεγέθους.

Το 2005, με το μηχανήμα X-Tek “Blade Runner” (συνολικού βάρους 8 τόνων) και έπειτα από αρκετές δυσκολίες, η ομάδα της X-Tek κατάφερε στο υπόγειο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου τις τρισδιάστατες σαρώσεις που θα δέχονταν τα σωζόμενα θραύσματα. Συγκεκριμένα, για το καθένα θραύσμα τράβηξαν περίπου 3.000 φωτογραφίες, τις οποίες επεξεργάστηκε ένας υπολογιστής και έπειτα από μια ώρα το πρόγραμμα ανασύνθεσε τα δεδομένα σε μια τρισδιάστατη απεικόνιση. Μπόρεσε να αποδώσει και την εικόνα αλληλοκαλυπτόμενων ελασμάτων με την κάθοδο στα επόμενα επίπεδα των θραυσμάτων, οπότε και άρχισαν να φαίνονται κάθε γρανάζι και τα δόντια θραύσματος πίσω από αυτό.

Τα μεγαλύτερα θραύσματα του μηχανισμού (τέσσερα) σαρωθήκαν σε έναν καινούργιο τομογράφο (Blade Runner) και τα μικρότερα σε μέγεθος σαρωθήκαν σε ομάδες των επτά θραυσμάτων. Μπήκαν πάνω σε μια περιστροφική πλατφόρμα, όπου με τη βοήθεια ακτίνων X άρχισε η σάρωση σε αργή περιστροφή. Κάθε θραύσμα περιστράφηκε 360° και για μία ώρα, αποδίδοντας 300 λήψεις που ο υπολογιστής επεξεργάστηκε με το κατάλληλο πρόγραμμα έτσι ώστε το αποτέλεσμα να είναι μια 3D απεικόνιση.

Η εικονική πραγματικότητα άνοιξε τον δρόμο ως προς την ερμηνεία και την κατανόηση του πρώτου ανθρώπινου υπολογιστή. Χάρη σε αυτήν έγιναν αντιληπτές πολλές λεπτομέρειες που επέκτειναν τη γνώση μας για τις δυνατότητες και τα μηχανικά μεγέθη, τις επιστήμες και τα όργανα της αρχαιότητας. Στο Διαδίκτυο, με μια απλή και σύντομη αναζήτηση, ο επισκέπτης βλέπει τον μηχανισμό σε πλήρη λειτουργία με εκλαϊκευμένη και απλή εξήγηση της χρήσης και των σκοπών που μπορούσε να υπηρετήσει.

8.2.2 Βιωματική προσέγγιση και μαθησιακή αξία των ψηφιακών μέσων

Το παρελθόν, όπως το έχουμε επιστημονικά τεκμηριώσει και με σύγχρονα μέσα απόδοσης, με την ένταση και τη ζωνηράδα (animation) της εικόνας, προκαλεί συναισθηματική φόρτιση και εντείνει τη μνήμη, τη μάθηση και την κατανόηση του περιεχομένου. Τα νοήματα και η ερμηνεία των εκθεμάτων της εικονικής πραγματικότητας γίνονται ευκολότερα αντιληπτά, η εικονική αναπαράσταση διδάσκει ακριβείς λεπτομέρειες βασισμένη σε σύγχρονες εκπαιδευτικές μεθόδους (όπως ο εποικοδομητισμός, η προβληματοκεντρική μάθηση και η μάθηση μέσω δημιουργίας). Η ιστορική ακρίβεια οπτικοποιείται και αποτυπώνεται στη μνήμη, προξενώντας έντονα συναισθήματα, η αυθεντικότητα του τύπου αναγεννάται μέσα από απλά και εύχρηστα προγράμματα.

Επίσης, καλύπτεται η ανάγκη να μην εισέρχεται μεγάλος αριθμός επισκεπτών σε ναούς και μνημεία, όχι μόνο λόγω δυσκολίας στην προσέγγιση αλλά και για τη διατήρηση, την αναλλοίωτη παράδοση στις επόμενες γενιές. Σε μαθησιακά αντικείμενα όπου πρωταγωνιστούν η μορφή, η αρχιτεκτονική ή ο χώρος (ενδεικτικά η Ναυμαχία της Σαλαμίνας, ο Παρθενώνας, μια σαρκοφάγος, ένα ναυάγιο κ.ά.), οι επισκέπτες μπορούν μέσω εικονικού περιβάλλοντος να παρατηρήσουν και να περιηγηθούν στο γνωσιακό περιεχόμενο.

Το εικονικό περιβάλλον, το οποίο στηρίζεται στη συμβολή ειδικών επιστημόνων και σε πρωτότυπο υλικό ανασκαφής ή μνημείων (έστω μερικώς σωζόμενα), μετατρέπεται σε μαρτυρία, η οποία μπορεί και να διασώσει την ύπαρξη των μνημείων ή των αντικειμένων σε περίπτωση απώλειας και καταστροφής. Επίσης, δίνεται η ευκαιρία σε ψηφιακούς επισκέπτες να απολαμβάνουν δωρεάν την πολιτιστική κληρονομιά διαλύοντας κάθε εμπόδιο, φυσικό ή κοινωνικό. Ισχυρά προαπαιτούμενα είναι η πιστότητα απόδοσης των επιλεγμένων θεμάτων, η ακρίβεια πληροφοριών στην αναπαράσταση και η δυνατότητα αντιπαράβολής.

Τα τρισδιάστατα εικονικά περιβάλλοντα μάθησης (Virtual Reality Learning Environments – VRLE) είναι η πιο συνηθισμένη μορφή εικονικής πραγματικότητας, η οποία επιτυγχάνει τη διάχυση ολιστικών εμπειριών μάθησης και εκπαίδευσης στους χρήστες της. Τα VRLE περιλαμβάνουν εικονικά περιβάλλοντα με χαρακτηριστικά κοινωνικών δικτύων και παρουσιάζουν ειδικευμένα σενάρια εκπαιδευτικής αξιοποίησης της εικονικής πραγματικότητας. Όσον αφορά την εκπαιδευτική διάσταση, τα VRLE είναι δημοφιλή χάρη στην ελεύθερη περιήγηση του χρήστη, στην αίσθηση ανακάλυψης και πραγματικής επαφής με τον χώρο, στη βύθιση στον χρόνο και στη διάδραση. Ιδιαίτερα οι μαθητές έχουν γνώση από αντίστοιχα τρισδιάστατα παιχνίδια, οπότε προσαρμόζονται αμέσως στις συνθήκες πλοήγησης και στην αίσθηση μεταφοράς σε διαφορετικό περιβάλλον.

8.2.3 Τρισδιάστατη μοντελοποίηση (3D Modeling)

Στην τρισδιάστατη μοντελοποίηση (3D modeling) κατασκευάζονται γραφικά και εικόνες με τη χρήσιμη πληροφορία που βοηθά στην απεικόνιση του επιλεγμένου θέματος σε τρεις διαστάσεις. Η δημιουργία τρισδιάστατου μοντέλου γίνεται με εξειδικευμένα λογισμικά σε μια χρονοβόρα διαδικασία, η οποία περιλαμβάνει την ένωση διάφορων σημείων στο επίπεδο με γραμμές και καμπύλα τμήματα ώστε να δημιουργηθεί ένας σκελετός.

Προκειμένου να έχουμε ένα τρισδιάστατο απεικονισμένο αντικείμενο, άψυχο ή έμψυχο, χρησιμοποιείται μια συλλογή από σημεία στον τρισδιάστατο χώρο, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με διάφορες γεωμετρικές οντότητες (π.χ. τρίγωνα, γραμμές, καμπύλες). Με τη συγκέντρωση των δεδομένων, σχεδιάζονται τα τρισδιάστατα αντικείμενα-μοντέλα σε μια διαδικασία που αποκαλείται κανονιστική μοντελοποίηση (procedural model) και γίνεται με το χέρι αλγοριθμικά.

Η ψηφιακή οπτικοποίηση του αντικειμένου:

- α) περιλαμβάνει την ένταξη περισσότερων χαρακτηριστικών ιδιοτήτων του αντικειμένου και πληροφοριών·
- β) παράγει ιδιαίτερα λεπτομερή σχέδια με ακρίβεια και χρώματα·
- γ) προσδίδει ιστορική αληθοφάνεια·
- δ) γίνεται αντιληπτή ακόμη και από μη εξοικειωμένο χρήστη·
- ε) έχει ποιότητα και μαζικό χαρακτήρα ταυτόχρονα.

Γίνεται χρήση τεχνικών από την περιοχή της συνθετικής κίνησης με υπολογιστή (computer animation), της μοντελοποίησης φυσικών νόμων (physicallybasedmodeling), της προσομοίωσης⁶⁵ (simulation) και της τεχνητής νοημοσύνης (artificial intelligence), ώστε η ψευδαίσθηση του περιβάλλοντος και της εμπύθισης να αποκτά όσο το δυνατόν πιστότερη και αληθοφανή συμπεριφορά.

8.2.4 Επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality)

Πρόκειται ουσιαστικά για μια παραλλαγή του εικονικού περιβάλλοντος, καθώς με τον όρο «επαυξημένη πραγματικότητα» (AR) γίνεται αναφορά στη χρήση εικονικού περιεχομένου στο ήδη υπάρχον πραγματικό, παντρεύοντας την πραγματικότητα με τα ψηφιακά δεδομένα. Στην εικονική πραγματικότητα ο χρήστης ταξιδεύει εξ ολοκλήρου σε ένα φανταστικό ψηφιακό περιβάλλον, αποκομμένος από τον πραγματικό του περίγυρο.

Αντίθετα ή παραπληρωματικά, η επαυξημένη πραγματικότητα επιτρέπει στον χρήστη να έχει επαφή με τον αληθινό κόσμο, με τα εικονικά αντικείμενα να τοποθετούνται σε αυτόν και να τον συμπληρώνουν. Επομένως, η τεχνολογία AR συμπληρώνει την πραγματικότητα και δεν την υποκαθιστά. Τα εικονικά και πραγματικά αντικείμενα συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο, στο ίδιο πλαίσιο. Η επαυξημένη πραγματικότητα δίνει έμφαση στην άμεση αντίληψη. Τονώνει την αλληλεπίδραση του χρήστη με τον πραγματικό κόσμο και τα εικονικά αντικείμενα συνδέονται με παρεχόμενες πληροφορίες που υπό κανονικές συνθήκες ο χρήστης δεν μπορεί να αποκτήσει.

Πρόκειται κοινώς για επέκταση της εικονικής πραγματικότητας (VR) στην οποία αναμειγνύονται πραγματικά και εικονικά στοιχεία με τελικό αποτέλεσμα τη δημιουργία σύνθετων σκηνών και μια φυσική θέαση της πραγματικότητας χάρη στην παράλληλη παρουσία εικονικών αντικειμένων (Azuma, 1997). Προστίθενται, «συγκολλώνται» νέες πληροφορίες, αποδίδεται μια νοητή προέκταση των μορφών για να έλθουμε κοντά στο πρωτότυπο είτε πρόκειται για αντικείμενο είτε για μνημείο ή φυσικό περιβάλλον.

Εικόνα 8.1 Η AR τεχνολογία στα μουσεία.
(<https://www.queppelin.com/blog-augmented-reality-museums/>)

⁶⁵ Με τον όρο «προσομοίωση» εννοείται η αναπαράσταση της συμπεριφοράς ενός συστήματος μέσω της χρήσης ειδικού προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή για τη μελέτη άλλων συστημάτων.

8.2.5 Περιήγηση στον κόσμο της εικονικής πραγματικότητας

Με την τεχνολογία της επαυξημένης πραγματικότητας (augmented reality), χάρη στην ένθεση ψηφιακής πληροφορίας στον πραγματικό κόσμο, όπως τον αντιλαμβάνεται μία φορητή συσκευή –μέσω της κάμερας και των αισθητήρων της–, κάθε χρήστης αποκτά πρόσβαση στην πλοήγηση, π.χ. μιας πόλης, όπως το θαμμένο στη λάβα Ακρωτήρι της Σαντορίνης ή η Πομπηία. Και σε περιοχές ιδιαίτερου ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος έρχεται σε εικονική επαφή με τα μνημεία της πόλης για να κατανοήσει στη συνέχεια ενδιαφέροντα στοιχεία και πληροφορίες για αυτά και τη σχέση τους με την ιστορία.

Η πλοήγηση αποτελεί τη βασικότερη ενέργεια και την κύρια πρωτοβουλία ενός χρήστη σε εικονικό κόσμο. Εκεί ο κάθε χρήστης μεταφέρεται και αλληλεπιδρά με το περιεχόμενό του, γίνεται μέρος του προκαθορισμένου σεναρίου. Η εξερεύνηση (σαν να βαδίζει ή να οδηγεί οποιοδήποτε όχημα), η τηλεμεταφορά, το πέταγμα, ο χάρτης κάτοψης δίνουν την ευκαιρία ανακάλυψης όλου του εύρους που έχει το εικονικό σύμπαν.

Το περιβάλλον της επαυξημένης πραγματικότητας συνίσταται σε μία κάμερα (κινητό, φορητό tablet κ.ά.) και ένα υπολογιστικό σύστημα τα οποία συγκροτούν την τελική απεικόνιση. Ο χρήστης με την κάμερα εστιάζει στην εικόνα, το υπολογιστικό σύστημα τη συμπληρώνει με τα προβλεπόμενα εικονικά αντικείμενα και με αυτόν τον τρόπο απεικονίζεται το αποτέλεσμα ενός εικονικού εν μέρει εκθέματος. Συμπληρωματικά, οι χρήστες έχουν τη δυνατότητα να κινήσουν τα αντικείμενα, να τα καθοδηγήσουν στον χώρο, να δοκιμάζουν αντιδράσεις (αν πρόκειται για οικοσύστημα) και με την παροχή πιο εξειδικευμένων διαδραστικών τεχνολογιών επικοινωνίας έχουν τη δυνατότητα να επεξεργαστούν πλήρως τα εκθέματα με απτικά αντικείμενα, όπως μαρκαδόρους ή αισθητήρες (τριδιάστατα γυαλιά, γάντια ψηλάφησης κ.ά.).

Ο βαθμός ένταξης του χρήστη στο εικονικό περιβάλλον μπορεί να προβλέπει από τον απλό χειρισμό και τη θέαση συμπληρωμένων αντικειμένων μέχρι πολύ πιο σύνθετα εκπαιδευτικά σενάρια με αλληλουχία θεμάτων ανάλογα με την αντίδραση και το επίπεδο γνώσεων (Nofal, 2013).

Πέραν των εύχρηστων προσωπικών συσκευών, που προτιμώνται σε μουσεία και μνημεία, συναντώνται τρόποι πλοήγησης με τεχνικές ανίχνευσης των ματιών (eye tracking), του κεφαλιού, του σώματος (position tracking), των χειρονομιών (gesture recognition) συν αυτών που γίνονται με τον κέρσορα σε μια οθόνη (mouse gesture recognition) και της απτικής πληροφορίας. Έτσι επιτυγχάνεται η πλοήγηση σε ένα εικονικό περιβάλλον που διαθέτει βάθος χαρακτήρων, σημείων, διαδρομών και πλοκές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αρκετές εκφάνσεις εικονικών κόσμων υπερβαίνουν τους γνωστούς φυσικούς περιορισμούς για μεγαλύτερη ψυχαγωγία και ευκολία στη χρήση και στην εκτέλεση ενεργειών, όπως, για παράδειγμα, προβλέπεται η δυνατότητα χρηστών να πετάξουν ή να τηλεμεταφερθούν, να έλθουν σε επαφή με αντικείμενα, να στέκονται χωρίς βαρύτητα κ.ο.κ.

Ειδικά για τα αντικείμενα στο τρισδιάστατο ψηφιακό περιβάλλον μπορεί να έχουν διαδραστική συμπεριφορά και οι χρήστες να τα αντιλαμβάνονται ποικιλοτρόπως. Δηλαδή με ένα απλό κλικ πάνω τους να τα κρατήσουν, να τα περιστρέψουν σε μία, δύο ή τρεις διαστάσεις και να δουν κάθε πτυχή, να τα διώξουν, να τα φορέσουν, να τα ακούσουν ή ακόμη και να τα νιώσουν κ.ο.κ. Μπορούν να εστιάζουν σε αντικείμενα και να απομακρύνονται από αυτά, να αποκτούν μια εμπειρία γνώσης και εξερεύνησης ενός αντικειμένου παραπλήσια με τη φυσική.

Σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, προσεκτικά σχεδιασμένο που παρέχεται στον επισκέπτη με εύχρηστο και διαισθητικό τρόπο, η πλοήγηση επιτυγχάνεται με διαδικασίες παρατήρησης, που δεν είναι εφικτές με φυσικό τρόπο λόγω αντικειμενικών περιορισμών, με διαδικασίες εξερεύνησης και κατανόησης, εξάσκησης και τελικά βιωματικής γνώσης του αντικειμένου-τόπου προσομοίωσης και των σχετιζόμενων εννοιών.

Ενδεικτικά ως περίπτωση μελέτης στη χώρα μας έχει τεθεί σε εφαρμογή το πρόγραμμα «Αρχαία Ολυμπία: Κοινός Τόπος», προϊόν της συνεργασίας του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και της Microsoft. Η διετής συνεργασία της Microsoft με την τοπική αρχαιολογική υπηρεσία έδωσε στο διεθνές κοινό το έργο «Αρχαία Ολυμπία: Κοινός Τόπος», το οποίο αξιοποιεί την τεχνητή νοημοσύνη για την ψηφιακή διατήρηση της Αρχαίας Ολυμπίας, φέρνοντας σε μορφή τα κτίρια και τον πολιτιστικό της ρόλο. Τεχνητή νοημοσύνη και πολιτιστική κληρονομιά σε έναν καινούργιο-παλιό κόσμο όπου μέχρι πρότινος δεν είχαμε καμία πρόσβαση.

Το μουσείο του Λούβρου, το οποίο γενικά πρωτοπορεί και χαράσσει ψηφιακή πολιτική, χρησιμοποιεί τεχνική ψευδο-απεικόνισης. Πιο συγκεκριμένα, το κοινό έχει πρόσβαση σε μια αντιπροσωπευτική σειρά εκθεμάτων από κάθε πτέρυγα και χρονική περίοδο μέσω του προγράμματος QuickTime (βλέπει περιστροφικά τα αντικείμενα σαν να βρίσκεται στην αίθουσα και με προοπτική 360°).

Ακόμη καλύτερη πρόσβαση διαθέτει το κοινό στο Μουσείο Επιστημών Λεονάρντο Ντα Βίντσι στην Ιταλία. Η πλοήγηση υλοποιείται σε πραγματικό χρόνο μέσα στην πόλη-γενέτειρα του Ντα Βίντσι και

ταυτόχρονα παρέχεται ξενάγηση από ειδικούς τρισδιάστατους ξεναγούς στους δρόμους. Με το πρόγραμμα Virtual Reality Modeling Language (VRML) κωδικοποιείται τρισδιάστατα ο περιβάλλον χώρος και παρουσιάζεται ζωντανά στον επισκέπτη, χάρη στη συνδρομή πρόσθετου λογισμικού (plug-in), μέσω του διαδικτυακού περιηγητή του (Internet browser).

Εικόνα 8.2 Στο μεσαιωνικό κάστρο της πόλης του Γκιμαράες στην Πορτογαλία η γέννηση του πορτογαλικού έθνους αποδίδεται μέσα από ημίωρα διαδραστικά βίντεο εικονικής πραγματικότητας. (Πηγή: Προσωπικό αρχείο)

8.2.6 Μεικτή Πραγματικότητα (mixed reality)

Η μεικτή πραγματικότητα είναι ο συνδυασμός του εικονικού περιβάλλοντος και της επαυξημένης πραγματικότητας (AR) σε μια τεχνολογία που αθροίζει τον αληθινό με τον εικονικό κόσμο. Περισσότερο ανήκει ως υποκατηγορία της εικονικής πραγματικότητας, συνδυάζοντας πραγματικά και εικονικά δεδομένα με σκοπό τη δημιουργία ενός νέου περιβάλλοντος όπου τα φυσικά και τα ψηφιακά αντικείμενα συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν.

Δεν υφίσταται μονάχα στον πραγματικό ή στον εικονικό κόσμο, είναι ένα προϊόν σύνθεσης φυσικής ή εικονικής πραγματικότητας μέσω παρεμβατικών διαδραστικών τεχνολογιών. Είναι υβριδική και διαθέτει τρεις διαστάσεις-κλειδιά (Sylaiou et al., 2014):

- Την αισθητική: Ένα προσεγμένο σκηνοθετικά αφήγημα. Ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο ξετυλίγει το νήμα της ιστορίας, συνδέει γεγονότα με τα εκθέματα και βάζει τα αντικείμενα στο ιστορικό φυσικό περιβάλλον που τα γέννησε, δημιουργώντας συναισθήματα και πλούσιες εμπειρίες.
- Την παραστατική: Αναφερόμαστε στον τρόπο και τα στάδια που η εμπειρία αποκτά μια ενεργητική ή διαδραστική σχέση με το περιβάλλον. Εδώ παίζει ρόλο το πριν και το μετά την επίσκεψη, με την αντίστοιχη προετοιμασία και τη συμπλήρωση κατόπιν της εμπειρίας με πληροφοριακό υλικό. Είναι η επιπλέον ενημέρωση προς ενίσχυση της πολιτιστικής εμπειρίας σε ένα μουσείο, μια περιήγηση σε πολιτιστική διαδρομή ή έναν φυσικό-αρχαιολογικό χώρο κ.ο.κ. Με πιο έντονα οπτικά και ηχητικά εφέ οι επισκέπτες εξερευνούν και ανακαλύπτουν ολιστικά το πολιτιστικό απόθεμα.
- Την κοινωνική: Πρόκειται για τη δημιουργία μιας νέας κοινότητας με μέλη που έχουν φυσική παρουσία στον χώρο και άλλους που τον επισκέπτονται διαδικτυακά από οπουδήποτε, συγκροτώντας από κοινού μια συλλογικότητα. Η από κοινού μέθεξη στο πολιτιστικό αγαθό και σε υπηρεσίες φτιάχνει φαντασιακές κοινότητες με κοινή αντίληψη και αντανακλαστικά. Τα ίδια μέσα που ασκούν πολιτιστική διάδραση δημιουργούν και ενσωματώνουν το άτομο σε ένα κοινό. Είναι η προέκταση των φαντασιακών κοινοτήτων, όπως τις έχει περιγράψει ως όρο ο Benedict Anderson από άλλη βάση εκκίνησης.

Η μεικτή πραγματικότητα αφήνει τον χρήστη να αφοσιωθεί και να ζήσει σε ένα εντελώς επινοημένο πλαίσιο ανακατασκευασμένο με αληθινά απτά αντικείμενα και τη νοητή χρήση στο αποκατεστημένο περιβάλλον τους. Η χρήση κινητών τηλεφώνων επιτρέπει να ακολουθεί τα ίχνη, π.χ. ερείπια μιας βασιλικής ή ενός κάστρου, και να παραπέμπει σε ολοκληρωμένο ιστορικό αφήγημα.

Εικόνα 8.3 Πηγή <https://www.inglobetechnologies.com/the-contribution-of-mixed-reality-to-cultural-heritage-during-the-pandemic>

8.2.7 Απτική πραγματικότητα (haptics)

Αυστηροί κανόνες και η κείμενη νομοθεσία περί αρχαιοτήτων και μνημείων, με σκοπό τη βέλτιστη προστασία και τη διατήρηση, δεν επιτρέπουν στον επισκέπτη να αγγίζει, να ψάξει εκθέματα ή να πατά πάνω στο αρχαίο υλικό, ακόμη και να αναπνέει, π.χ. κοντά σε έναν σταλαγμίτη σπηλαίου, προς αποφυγή αλλοίωσης και ανεπίστρεπτων καταστροφών σε ιστορικά μνημεία και αντικείμενα. Ο κόσμος είναι εξοικειωμένος με τα μέτρα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία τείνουν να γίνονται όλο και πιο έντονα. Οι προηγούμενες γενιές εισέρχονταν στον Παρθενώνα, έτρωγαν κατά τη διάρκεια των θεατρικών παραστάσεων στα αρχαία θέατρα, αγγίζαν και ένιωθαν το ζωντανό μάρμαρο των αγαλμάτων ή σπάνιους κώδικες και παλαίτυπα, συνήθειες που σήμερα ενδεχομένως και να συνιστούσαν βανδαλισμό.

Σήμερα, τα αντικείμενα που εκτίθενται προστατεύονται σε προθήκες, ο επισκέπτης τηρεί μεγάλη απόσταση από πίνακες, βλέπει τους αρχαίους ναούς από μακριά κ.ο.κ. Οι περιορισμοί αυτοί μπορούν να αρθούν μέσω της τεχνολογίας των τρισδιάστατων ψηφιακών μοντέλων, η οποία με την κατάλληλη επεξεργασία (σάρωση ή «ανάγνωση») και τις νεότερες ψηφιακές τεχνικές (3D scanning, τεχνικές λέιζερ, φωτογραμμετρία) παράγει πιστά αντίγραφα που ο επισκέπτης μπορεί να πιάσει (Comes, 2016).

Η αφή είναι πολύ ισχυρό μέσο και αισθητήριο πρόσληψης και με τα ψηφιακά αντίγραφα των έργων τέχνης και των πολιτιστικών θησαυρών ο επισκέπτης επιτυγχάνει τη μέγιστη διάδραση και οικειοποίηση. Η αφή είναι πολύ βασική για την αντίληψη και την κατανόηση του φυσικού περιβάλλοντος, την επικοινωνία με το έκθεμα και τις προεκτάσεις του, και μέχρι σήμερα εξοβελισμένη από μουσεία, χώρους τέχνης και πολιτιστικά κατάλοιπα.

Τα εικονικά αντίγραφα επιτρέπουν την επεξεργασία και την επαφή με φυσικό τρόπο, την πιο ρεαλιστική εμπειρία και την ψυχαγωγία. Σπάνια, εύθραυστα και δυσπρόσιτα αντικείμενα γίνονται προσβάσιμα ακόμη και σε άτομα που βρίσκονται πολύ μακριά, κυρίως όμως –και εδώ αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα αυτή η ψηφιακή πρακτική– σε συμπολίτες με θέματα όρασης ή κινητικότητας που δυσκολεύονται να αποκτήσουν τη μουσειακή εμπειρία και τη φυσική περιήγηση σε μνημεία.

Η απτική απόδοση (haptic rendering) έγκειται στη χρήση αφής με απτικούς αισθητήρες (tactile sensors) και γάντια εικονικής πραγματικότητας και σχετίζεται με την εξομίωση των ασκούμενων δυνάμεων, των δονήσεων και των κινήσεων των εικονικών αντικειμένων. Αποτελεί ένα καινούργιο σχετικά διαδραστικό πεδίο με πρωτότυπα και ισχυρά ερεθίσματα και καταφέρνει να ενώσει τα ερεθίσματα προς τον χρήστη ώστε να του μεταδοθούν οι φυσικές ιδιότητες ενός εικονικού αντικειμένου (μορφή, ελαστικότητα, υφή, μάζα κ.ά.). Με την

αυθόρμητη ή την προσχεδιασμένη κίνηση, π.χ. με τα δάκτυλα μέσα στα απτικά εργαλεία, ο χρήστης εισάγεται σε έναν χώρο που έχει πλαίσιο και όρια χωρίς να του είναι προηγουμένως ορατά (Hoshi et al., 2010).

Ως περίπτωση μελέτης συναντάμε την υιοθέτηση της απτικής αντίληψης ή απτικής επικοινωνίας σε αρκετά μουσεία της Ευρώπης με την εφαρμογή The Museum of Pure Form του Πανεπιστημίου της Πίζας (Ιταλία). Σε περιβάλλον εικονικής πραγματικότητας στο οποίο οι χρήστες αλληλεπιδρούν με τρισδιάστατα ψηφιακά μοντέλα γλυπτικής μέσω της αφής, κάθε επισκέπτης μπορεί να προμηθευτεί την απτική συσκευή και να αλληλεπιδράσει με το επιλεγμένο έκθεμα όταν το έχει μπροστά (Comes, 2016).

Εικόνα 8.4 Τα γάντια αφής επιτρέπουν τη φυσική επεξεργασία του διάσημου εκθέματος της Νεφερτίτης. Πρόκειται για αντίγραφο της προτομής της Βασίλισσας Νεφερτίτη στις προθήκες του Αιγυπτιακού Μουσείου στο Βερολίνο από το 1913. (Πηγή: Neues Museum, <https://www.campaignlive.co.uk/article/vr-experience-allows-blind-see-world-famous-sculptures/1460678>)

Η απτική μπορεί να θεωρηθεί μια σειρά τεχνολογιών και όχι ένας μεμονωμένος κλάδος της ψηφιακής πραγματικότητας, παρά το γεγονός ότι με κάθε τεχνολογία της ο χρήστης επικοινωνεί με το αντικείμενο μέσω της αφής, διότι το πραγματοποιούν με διαφορετικούς τρόπους.

Ορισμένες από τις κοινές τεχνολογικές προσεγγίσεις της απτικής περιλαμβάνουν:

- Δονητικά απτικά: Οι μικροσκοπικοί κινητήρες που δημιουργούν δονήσεις και άλλα απτικά εφέ σε κινητά τηλέφωνα, χειριστήρια παιχνιδιών και εικονικής πραγματικότητας (όπως στο PlayStation 5 και στο Nintendo Switch).
- Υπερηχητικά απτικά μέσα στον αέρα: Οι αλγόριθμοι ελέγχουν τα κύματα υπερήχων έτσι ώστε η συνδυασμένη πίεση των κυμάτων που αλληλεπιδρούν να παράγει μια δύναμη που μπορεί να γίνει αισθητή στα χέρια του χρήστη. Η απτική τεχνολογία «εικονικής αφής» σημαίνει ότι ο χρήστης δεν χρειάζεται καν να βρίσκεται σε επαφή με φυσική επιφάνεια.
- Μικρορευστικά (Microfluidics): Ο αέρας ή το υγρό ωθείται σε μικροσκοπικούς θαλάμους μέσα σε ένα έξυπνο ύφασμα ή άλλη συσκευή, δημιουργώντας θύλακες πίεσης ή θερμοκρασίας στο δέρμα του χρήστη.
- Έλεγχος δύναμης: Μοχλοί ή άλλες μεγάλης κλίμακας (και ακριβές!) μηχανικές συσκευές χρησιμοποιούνται για την άσκηση δύναμης στα χέρια, στα άκρα ή σε ολόκληρο το σώμα ενός χρήστη.
- Απτικά επιφάνειες: Ρυθμίζουν την τριβή μεταξύ του δακτύλου του χρήστη και της οθόνης αφής για τη δημιουργία απτικών εφέ.

Εικόνα 8.5 Πηγή: <https://www.ultraleap.com/company/news/blog/what-is-haptic-feedback/>

8.3 Εργαλεία και συσκευές – Μέσα επικοινωνίας του κοινού με την τεχνολογία

Στη χώρα μας έχει γίνει κατανοητή η ανάγκη παροχής υπηρεσιών Διαδικτύου για το ευρύ κοινό σε όλους τους αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία. Κάτι που δεν υπήρχε μέχρι πρόσφατα, σταδιακά τα σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος συνδέονται διαδικτυακά και αποκτούν εγκαταστάσεις wi-fi, κυρίως με χορηγίες εταιρειών κινητής τηλεφωνίας και με τη συνεργασία των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού. Με γνώμονα την απόκτηση βιωματικών εμπειριών και τον εμπλουτισμό των γνώσεων των επισκεπτών και με σκοπό τη διάχυση του πολιτιστικού νοήματος σε όσο πιο ευρύ κοινό, η εσωστρέφεια και η στείρα άρνηση υπηρεσιών της πολιτείας έδωσαν τη θέση τους στο σταδιακό άνοιγμα σε νέες τεχνολογίες και επίπεδα παροχής υπηρεσιών.

Οι φορητές συσκευές με τον χρόνο έγιναν κτήμα σχεδόν όλων έχουν απεριόριστες δυνατότητες και είναι συμβατές με όσα ψηφιακά εργαλεία αναφέρθηκαν. Κινητά τηλέφωνα, προσωπικές ψηφιακές ατζέντες (PDA's), tablets, iPad's και iPod's αποτελούν τις βασικές φορητές συσκευές που χρησιμοποιούν σήμερα οι επισκέπτες. Η σταθερή διασύνδεση, το γρήγορο δίκτυο, το μικρό και εύκολα διαχειρίσιμο μέγεθός τους, τα πολλαπλά προγράμματα εφαρμογής και η εξατομικευμένη χρήση τους δίνουν πολλές δυνατότητες και επιλογές στον χρήστη κάθε ηλικίας και διαφορετικής προέλευσης.

Πρωταγωνιστούν τα κινητά τηλέφωνα με τις κάμερες και τις οθόνες υψηλής ανάλυσης, που στη νέα χιλιετία αποκαλούνται «έξυπνα» και μετατρέπονται εύχρηστα σε εικονικούς ξεναγούς, ηλεκτρονικούς χάρτες, πλοηγούς στην ιστοσελίδα του πολιτιστικού οργανισμού, μέσο πρόσβασης στα ηλεκτρονικά πωλητήρια των μουσείων και στα προσωπικά ημερολόγια καταγραφής των εντυπώσεων των επισκεπτών. Χάρη στις εφαρμογές τους επεκτείνεται συστηματικά και σε πολλούς φορείς πολιτιστικής διαχείρισης η χρήση τους και ο πειραματισμός με τις προοπτικές τους σε θέματα προσβασιμότητας και υπολογιστικών δυνατοτήτων (Tomius, 2014).

Αναντίρρητα, οι νεότερες και σαφώς προηγμένες τεχνολογικά εφαρμογές βασίζονται στην επαυξημένη πραγματικότητα. Ωστόσο, ενδεικτικά και αποσπασματικά, οι κωδικοί QR, η επαυξημένη πραγματικότητα και τα υπόλοιπα είδη, οι πλοηγοί των κινητών τηλεφώνων, τα πολυμέσα, οι περιηγήσεις μέσω iPad και τόσα άλλα δημοφιλή προγράμματα (χωρίς κόστος τις περισσότερες φορές) ανεβάζουν το επίπεδο αλληλεπίδρασης με τον πολιτιστικό μας κόσμο με ολοένα και πιο πρωτότυπες εμπειρίες.

Σχετικά με τα συστήματα εικονικής πραγματικότητας, έχουμε τη διάκριση σε παθητικά και ενεργητικά, όπου η διαφορά μεταξύ τους σχετίζεται με τα περιθώρια αντίδρασης του χρήστη στο ψηφιακό περιβάλλον που του προσφέρεται. Αν, δηλαδή, το λογισμικό προβλέπει την πλοήγηση και την καθοδήγηση του χρήστη στο εσωτερικό ενός εικονικού κόσμου χωρίς να έχει τη δυνατότητα άσκησης ελέγχου (παθητική κατάσταση) ή αν ο χρήστης μπορεί να ασκήσει οποιονδήποτε βαθμό ελέγχου και να παρέμβει στο σενάριο (ενεργητική κατάσταση).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα παθητικού συστήματος είναι η δυνατότητα Walk του σχεδιαστικού λογισμικού SketchUp. Η εικονική κάμερα προχωρά πάνω στη διαδρομή που θέλει ο χρήστης, οδηγούμενη από τα βελάκια κατεύθυνσης του πληκτρολογίου. Πρόκειται για ένα σχετικά παλιό λογισμικό τρισδιάστατου σχεδιασμού με απλοϊκό περιβάλλον σχεδίασης.

Στόχος του είναι να αναπαραγάγει οποιοδήποτε αντικείμενο σε τρισδιάστατη μορφή για την αξιοποίησή του σε πολλούς τομείς (π.χ. της αρχιτεκτονικής, του 3D Animation, της ψυχαγωγίας, του εικονικού τουρισμού κ.ά.). Προσφέρει στους χρήστες την ίδια αίσθηση με στίλο και χαρτί. Με πολύ χαμηλό κόστος (διατίθεται πλέον σε δωρεάν έκδοση, πολύ ικανοποιητική, προσφέροντας πλήθος εντολών) είναι πολύ φιλικό ακόμη και για

χρήστες με ελάχιστη ή καθόλου εμπειρία σε τέτοια προγράμματα. Η διευρυμένη δυνατότητα σύνδεσης (plugin) ποικίλων σχεδίων, εργαλείων και έτοιμων αντικειμένων από άλλα λογισμικά, sites, βάσεις δεδομένων κ.ά. σε συνδυασμό με το ότι είναι συμβατό για υπολογιστές χαμηλού επιπέδου το έχει κάνει συχνό εργαλείο πολιτιστικών οργανισμών.

Εικόνα 8.6 Με στόχο να διατηρηθεί ζωντανή η μνήμη του Ολοκαυτώματος, το Ίδρυμα Gamaraal διοργάνωσε την ψηφιακή έκθεση «Οι τελευταίοι Ελβετοί επιζώντες του Ολοκαυτώματος». Ψηφιακή έκθεση για τους τελευταίους Ελβετούς επιζώντες του Ολοκαυτώματος: Περιήγηση με ένα κλικ στο <https://gamaraal.com/exhibition/?lang=el>

Εκτός από το λογισμικό SketchUp, υπάρχουν τα λογισμικά Blender, Autodesk Maya, Autodesk 3Ds Max και CityEngine, τα οποία διαθέτουν άλλα χαρακτηριστικά, δυνατότητες, κόστος και δυσκολία χρήσης στον πολιτιστικό κλάδο. Αξιοποιούνται κυρίως για την παραγωγή τρισδιάστατων αντικειμένων με animation (εμψύχωση) σε παιχνίδια κ.λπ., τη δημιουργία περιβάλλοντος άλλων εποχών, την προσομοίωση σε κάθε χώρο και την ψυχαγωγία γενικότερα πέρα από άλλες χρήσεις, όπως στη στρατιωτική εκπαίδευση, την ψυχοθεραπευτική και αλλού. Ειδικότερα, το CityEngine λογισμικό χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την παραγωγή τρισδιάστατων χωρικών μοντέλων κυρίως σε πόλεις αλλά και για την αντίστοιχη σε αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικούς οικισμούς. Τα συστήματα, ωστόσο, εξελίσσονται ραγδαία αλλάζοντας το τοπίο.

Άλλες συσκευές που συνιστούν τον εξοπλισμό της εικονικής/επαυξημένης πραγματικότητας και των λοιπών κατηγοριών που αναφέρονται είναι τα γάντια εισαγωγής πληροφορίας κίνησης (Data Glove) στην απτική απόδοση, η ολόσωμη φόρμα αισθητήρων, οι οθόνες προσαρμογής στο κεφάλι (Head Mounted Display – HMD), τα γυαλιά τρισδιάστατης απόδοσης με οπτικούς δείκτες και αισθητήρες κίνησης κ.ά.

8.3.1 Εικονική πραγματικότητα και παιχνίδια σοβαρού σκοπού (serious games)

Σε πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα, σχολεία και πανεπιστήμια η πολιτιστική εκπαίδευση προκύπτει και μέσα από ψυχαγωγικά σενάρια, αλλά όλο συχνότερα και μέσω παιχνιδιών που έχουν υποστεί επιστημονική τεκμηρίωση και ανταποκρίνονται σε υπαρκτές ιστορικές συνθήκες και περιβάλλοντα. Αποτελεί αυτονόητα έναν διαδεδомένο εναλλακτικό τρόπο προσέγγισης κυρίως νέων γενιών, μεταξύ των οποίων είναι ιδιαίτερα διαδεδомένα (αλλά και μεγαλύτερων ηλικιών), με τρόπο και τεχνολογικά εργαλεία που απολαμβάνουν και γνωρίζουν καλά τις δυνατότητες.

Τα διαδικτυακά παιχνίδια γνωρίζουν ραγδαία διάδοση με την πρόοδο των ηλεκτρονικών υπολογιστών και πρωτίστως με τη νοοτροπία συμπεριφοράς από τους συμμετέχοντες. Όλο και περισσότερες ηλεκτρονικές κοινότητες γεννώνται γύρω από έναν ψυχαγωγικό πυρήνα και λειτουργούν πολύ επιδραστικά αναπτύσσοντας κοινά αντανάκλαστικά. Αφιερώνουν πολλές ώρες συνεργατικά ή μεμονωμένα με κοινούς κώδικες επικοινωνίας και αφοσίωση στον σκοπό που υπηρετεί το παιχνίδι. Ορισμένα παιχνίδια αποδεικνύονται τόσο δημοφιλή, ώστε να γίνονται ταινία, να έχουν δεκάδες χιλιάδες διαδικτυακούς χρήστες, να επηρεάζουν αγοραστικά πρότυπα και να προωθούν την εξέλιξη των γραφικών (και του animation) και των λοιπών μέσων επικοινωνίας. Ή να αποτελούν πρότυπη πλατφόρμα για διαφορετικούς σκοπούς, όπως είναι οι εικονικοί κόσμοι της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι φανταστικοί, όπως συμβαίνει κατά κανόνα στα βιντεοπαιχνίδια, αλλά με αληθινά ιστορικά και

αρχιτεκτονικά στοιχεία σύνθεσης. Οι απαραίτητες κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις βασίζονται κατά πολύ στο γραφικό περιβάλλον της βιομηχανίας ηλεκτρονικών παιχνιδιών και στην επίδραση που ασκούν.

Η ορολογία για τη γενιά παιχνιδιών με παγκόσμιο χαρακτήρα και επιρροή έχει τα ακρωνύμια MMOG (Massively Multiplayer Online Games) με ρόλους των παικτών (μέσω επιλεγμένων avatar)⁶⁶ και εσωτερική επικοινωνία ή mmo (massively multiplayer online), δηλαδή παιχνίδια που αναπαριστούν διάφορα περιβάλλοντα, συμπεριλαμβανομένων όσων βασίζονται στην επιστημονική φαντασία. Σε κάθε περίπτωση, σε ηλεκτρονικά παιχνίδια και στον αναπαριστάμενο πολιτιστικό ψηφιακό κόσμο, το ζήτημα παραμένει η πρόκληση της εντύπωσης της αισθητηριακής εμπειρίας μέσω των βασικών εννοιών του εικονικού περιβάλλοντος: εμπύηση, αλληλεπίδραση και πλοήγηση.

8.3.2 Εμβυθιστικές τεχνολογίες – Ψηφιακά αντίτυπα και αρχιτεκτονικό metaverse

Τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, οι πλατφόρμες της εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας και πολλές άλλες, η τεχνητή νοημοσύνη και η απτική απόδοση, οι τεχνολογίες κρυπτογράφησης, από κοινού και αναλογικά συναπαρτίζουν έναν ενιαίο ψηφιακό κόσμο που σταδιακά σκιαγραφείται. Σε ένα συνεχώς μεταλλασσόμενο τεχνολογικά περιβάλλον συνδυάζονται δεδομένα, όπως της αρχιτεκτονικής, της μουσειολογίας, της θεωρίας μέσων (Media Theory) και των νευροεπιστημών (Cognitive Science), στο περιβάλλον εικονικής πραγματικότητας, συστήνοντας ένα αρχιτεκτονικό metaverse: τη δημιουργία ψηφιακών αντιτύπων (ή αλλιώς διδύμων καθ' ομοίωση των πρωτοτύπων που εισάγονται) σε ένα ψηφιακό σύμπαν. Εκεί τα μοντέλα που δημιουργούνται χρησιμοποιούνται από τους ερευνητές για να μελετήσουν την ανθρώπινη ψυχολογία σε συνάρτηση με τον χώρο, σε συνθήκες εικονικής πραγματικότητας (Vlavianos & Nagakura, 2021).

Οι εμβυθιστικές τεχνολογίες (immersive technologies) που προαναφέρθηκαν συγκροτούν το ψηφιακό σύμπαν, τον τρισδιάστατο ψηφιακό χώρο ανάλογο με τον πραγματικό, στον οποίο οι χρήστες ταξιδεύουν για ψυχαγωγία, ενημέρωση και γνώση. Η ολοκλήρωση ψηφιακών τοπίων τα οποία είναι πανομοιότυπα με τα αληθινά αποτελεί μια ιδιαίτερη πρόκληση, ωστόσο είναι ήδη εφικτή και σε ικανοποιητικό βαθμό.

Αντικείμενα και ακόμη συχνότερα γνωστοί αρχιτεκτονικοί τόποι μέσα από τρισδιάστατες σαρώσεις με κάμερες και με μη επανδρωμένα αεροσκάφη (drones) αποκτούν το ψηφιακό τους αντίγραφο (avatar), στο οποίο επισκέπτες από όλο τον κόσμο περιηγούνται και εξοικειώνονται.

8.3.3 Κατασκευάζοντας το ψηφιακό αντίτυπο

Η δημιουργία ψηφιακού αναλόγου, όπως ενός κτιριακού συνόλου, προϋποθέτει τη λήψη διαδοχικών φωτογραφιών με υπερκάλυψη ή μία με την άλλη. Όλες οι φωτογραφίες συνοδεύονται από μεταδεδομένα, δηλαδή η κάμερα και το drone καταγράφουν τις ακριβείς συντεταγμένες του μέρους όπου γίνεται η λήψη με τα διαφορετικά υψομετρικά σημεία και τα υποπεριεχόμενα. Κατόπιν ο όγκος των φωτογραφιών με τις συνοδευτικές πληροφορίες συνδυάζεται με έναν αλγόριθμο ο οποίος τις ταξινομεί στον χώρο αξιοποιώντας τις συντεταγμένες κάθε λήψης. Οι φωτογραφίες αλληλεπικαλύπτονται και ο αλγόριθμος ταυτίζει τα κοινά τους σημεία με κουκκίδες για το καθένα. Οι κουκκίδες δημιουργούν τον βασικό σκελετό της αρχιτεκτονικής δομής του μνημείου ή του τοπίου και, καθώς εμπλουτίζεται ο αλγόριθμος με περισσότερες φωτογραφίες, τότε προκύπτει ένα πυκνότερο σύννεφο κουκκίδων (ονομάζεται και νέφος), αποδίδοντας με εξαιρετική λεπτομέρεια τη γεωμετρία του και το σχήμα.

Με αυτόν τον τρόπο γεννιέται ένα ψηφιακό αντίτυπο που διαθέτει σε τρεις διαστάσεις την ακριβή γεωμετρία: τις εσωτερικές εσοχές κάθε εσωτερικού χώρου, τις καμπύλες και τις ατέλειες των τοιχίων και του εδάφους, όλο το ανάγλυφο ενός τοπίου σε ψηφιακή μορφή. Σε αυτό το σημείο, οι ερευνητές προχωρούν στην επένδυση του σκελετού, ο οποίος αποτελείται από χιλιάδες ψηφιακές κουκκίδες στον χώρο, με την όψη που παρουσιάζει το εκάστοτε τοπίο στην πραγματικότητα.

Οι πολυάριθμες εικόνες από τις κάμερες και το drone συνθέτουν μια ψηφιακή ταπετσαρία, η οποία πέφτει σαν πέπλο και «ντύνει» τον σκελετό με πιστή ακρίβεια στην κλίμακα, χρώμα, φως και σκιές. Στο τέλος της διαδικασίας γίνεται ένα ψηφιακό αντικείμενο, το οποίο μπορούμε πλέον να διαχειριστούμε και το οποίο

⁶⁶ Το avatar, δηλαδή η ενσάρκωση, λαμβάνει χώρα είτε με τη μορφή κειμένου είτε με γραφική αναπαράσταση (δισδιάστατη ή τρισδιάστατη) ή με avatar με τη μορφή ζωντανού βίντεο και συνοδεία ήχου. Η οντότητα αυτή τον εκπροσωπεί στο νέο περιβάλλον και στους άλλους χρήστες.

παρουσιάζει με εξαιρετική ακρίβεια την πραγματικότητα. Δηλαδή, τα βήματα αποσκοπούν στο να προσομοιωθεί ο χρήστης με τη διαδικασία με την οποία αποτυπώνονται στη μνήμη μας όλα τα στοιχεία και τα ερεθίσματα όταν επισκεπτόμαστε έναν χώρο ή όταν περιεργαζόμαστε ένα έκθεμα. Η διαδικασία είναι ένα ολιστικό εγχείρημα ανάκτησης της πραγματικότητας (Vlavianos & Nagakura, 2021).

Η βιωματική αίσθηση και η αντίληψη ενός μέρους δεν είναι μόνο προϊόν οπτικής απεικόνισης των στοιχείων του περιβάλλοντος χώρου, καθώς επίσης παίζουν ρόλο η αλληλεπίδρασή με τους άλλους επισκέπτες, οι θόρυβοι και οι φυσικοί ήχοι που παρεμβάλλονται, οι μυρωδιές που εναλλάσσονται, η αλλαγή θερμοκρασίας, και οι χαρακτηριστικές εναλλαγές του υλικού που το συστήνει. Η μεταφορά στο Διαδίκτυο των δύο διαστάσεων όλων αυτών των παραγόντων είναι ανέφικτο εγχείρημα, ενώ και στον τρισδιάστατο ψηφιακό χώρο του metaverse έχει αντίστοιχα χαρακτηριστικά. Εκεί ένας χρήστης μπορεί να μεταφερθεί σε έναν χώρο πανομοιότυπο με τον πραγματικό, να συνεργαστεί με άλλους ανθρώπους, να έχει κοινά ακούσματα και να απολαύσει με τις ίδιες αισθήσεις την εμπειρία της προσωπικής του παρουσίας σε έναν ψηφιακό τόπο ανάλογο με αυτόν του φυσικού κόσμου.

Ενδεικτικά, μία από τις είκοσι ιστορικές μονές του Αγίου Όρους συμμετέχει στην ψηφιακή της αποτύπωση και μεταφορά σε πανομοιότυπες συνθήκες εικονικού περιβάλλοντος από ερευνητές του MIT Design & Computation Group. Είναι μια περίπτωση μελέτης που αποτυπώνει όλα τα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες του εικονικού κόσμου που συνδυάζεται με ένα μνημείο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και μάλιστα όχι από την κλασική περίοδο, που κυριαρχεί στη μονοπώληση της ανάδειξης και της εκπροσώπησης.

Εικόνα 8.7 Η Μονή Σίμωνος Πέτρας του Αγίου Όρους στο metaverse από ερευνητές του MIT Design & Computation Group. (Πηγή: Προσωπικό αρχείο)

Το μοναδικό αρχιτεκτονικά και κοινωνικά περιβάλλον ενός υπερχλιετούς μοναστηριού με τις πρωτόγνωρες ιστορικά συνθήκες διαβίωσης και λειτουργίας μπορεί να γίνει κτήμα ενός ανθρώπου που περιηγείται στο αντίστοιχο ψηφιακό δίδυμο περιβάλλον. Αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι η φυσική παρουσία γυναικών απαγορεύεται εντός των γεωγραφικών ορίων του Αγίου Όρους, αντιλαμβανόμαστε την καινοτομία και τη συνεισφορά του εικονικού κόσμου στη μέθεξη και επικοινωνία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το ψηφιακό αντίτυπο του τόπου και η ψευδαίσθηση βιωματικής εμπειρίας σε ένα καταναυκτικό μνημείο, όπως η Σιμωνόπετρα, ανοίγουν έναν νέο δρόμο για τη διαχείριση του πολιτιστικού μας αποθέματος. Σύμφωνα με τους ερευνητές του αντίστοιχου προγράμματος, το ψηφιακό αντίγραφο επιτρέπει τη λεπτομερή επισκόπηση των χώρων του ναού, πραγματοποιώντας απλώς κάποιες τομές με τη βοήθεια ενός λογισμικού στον υπολογιστή,

για παράδειγμα, αφαιρώντας τον ψηφιακό τρούλο μπορεί κανείς να δει τη λεπτομερή αρχιτεκτονική του εσωτερικού του ναού.

8.3.4 Εμφυσώντας «ζωή» στο μοντέλο του μνημείου

Η δημιουργία του μοντέλου-σκελετού μέσα από τη μικροφωτογράφιση και την ολιστική γεωγραφική σάρωση έχει ως δεύτερο στάδιο την εμφύσηση (δηλαδή τη δημιουργία ψευδαίσθησης) ζωής, τη μεταφορά της αίσθησης της ζωής και της λειτουργίας του πραγματικού κόσμου μιας αγιορείτικης μονής στο ψηφιακό σύμπαν. Οι ερευνητές χρησιμοποίησαν κάμερες αισθητήρων βάθους (Kinect depth sensors κάμερες) οι οποίες καταγράφουν το ανθρώπινο σώμα και την κινησιολογία του και μεταφέρουν ένα ακριβές τρισδιάστατο ομοίωμα στον ψηφιακό χώρο.

Παράλληλα, με γυαλιά εικονικής πραγματικότητας οι επιστήμονες, όπως έχει ήδη αναφερθεί, βλέπουν το ψηφιακό αντίγραφο της Μονής και κινούνται εντός του. Η δυναμική του metaverse επιτρέπει σε ερευνητές από οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη που χρησιμοποιεί κοινή τεχνολογία να «επισκεφθούν» την ψηφιακή μονή του Αγίου Όρους, όπου τα δύο ψηφιακά σώματα μπορούν να αλληλεπιδράσουν στον χώρο του metaverse. Ακόμη πιο ειδικά ερευνάται το πεδίο του χώρου που έχει τη μέγιστη και καταλυτική αλληλεπίδραση και με ποιον τρόπο αλληλεπιδρούν με τον ψηφιακό χώρο οι άνθρωποι που βρίσκονται συνδεδεμένοι στο metaverse. Ποιες συνθήκες πρέπει να τονιστούν και να επικρατούν, ώστε κάποιος να πείθεται πως συμμετέχει πλήρως και με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στον συγκεκριμένο χώρο.

Η ψυχολογία των ανθρώπων σε συνθήκες εικονικής πραγματικότητας είναι καίριας σημασίας, επηρεάζοντας ακόμη και τους αρχιτέκτονες, οι οποίοι ενδιαφέρονται να μάθουν ποιες συνθήκες επιτρέπουν τη μέγιστη ανάταση ή βίωση ενός χώρου. Τα συναισθήματα και οι αντιδράσεις μελετώνται και καταγράφονται, το πώς νιώθει και αντιδρά ο οργανισμός όταν είναι συνδεδεμένος στο ψηφιακό σύμπαν και περιηγείται στον συγκεκριμένο χώρο.

Στην περίπτωση του μοναστηριού οι ερευνητές εξετάζουν το φυσικό περιβάλλον και τις αρχιτεκτονικές συνθήκες που θα επιτρέψουν τη μέγιστη βίωση του χώρου της Μονής Σίμωνος Πέτρας. Στα ερεθίσματα του χώρου με παρόμοιο τρόπο όπως στον πραγματικό κόσμο συμπεριλαμβάνονται ακόμη και οι ψαλμωδίες των μοναχών που δημιουργούν παρόμοια ατμόσφαιρα και έχουν επίδραση στο σώμα του εικονικού επισκέπτη. Σε αυτό το σημείο απαιτούνται έρευνα και αποτύπωση στο πεδίο των δεδομένων από τη συμπεριφορά των ανθρώπων που εισέρχονται στο ψηφιακό αντίγραφο της Μονής για να καταγράψουμε τα στοιχεία του αρχιτεκτονικού φυσικού χώρου που επιδρούν στην ψυχοσύνθεσή τους. Γίνεται μια προσομοίωση, πειραματική αρχικά, με τις συνθήκες φωτισμού, με το περιβάλλον οικοσύστημα, με την ποιότητα και ένταση του ήχου, τις υφές και την ένταση στις τοιχογραφίες, προκειμένου να διαπιστωθούν οι ιδανικές συνθήκες αλληλεπίδρασης χώρου και ανθρώπου στην αρχιτεκτονική και στο φυσικό περιβάλλον.

Εικόνα 8.8 Το ψηφιακό δίδυμο αποτύπωμα του καθολικού της μονής. (Πηγή: Vlavianos & Nagakura, 2021)

Το metaverse σύμπαν διαθέτει απεριόριστες δυνατότητες και είναι ήδη ένα πεδίο εκτενών διεπιστημονικών ερευνών. Το αρχιτεκτονικό metaverse, όπως η περίπτωση της μονής στο Άγιο Όρος, μπορεί να μετατραπεί σε ιδεατό χώρο συνάντησης των καλύτερων στοιχείων του πραγματικού, ψηφιακού και μυθικού κόσμου. Χώροι

συνάντησης στο metaverse με σκοπό, πέρα από την επιμόρφωση και την ψυχαγωγία, να προκαλούν ευγενή συναισθήματα και ανάταση (Vlavianos & Nagakura, 2021).

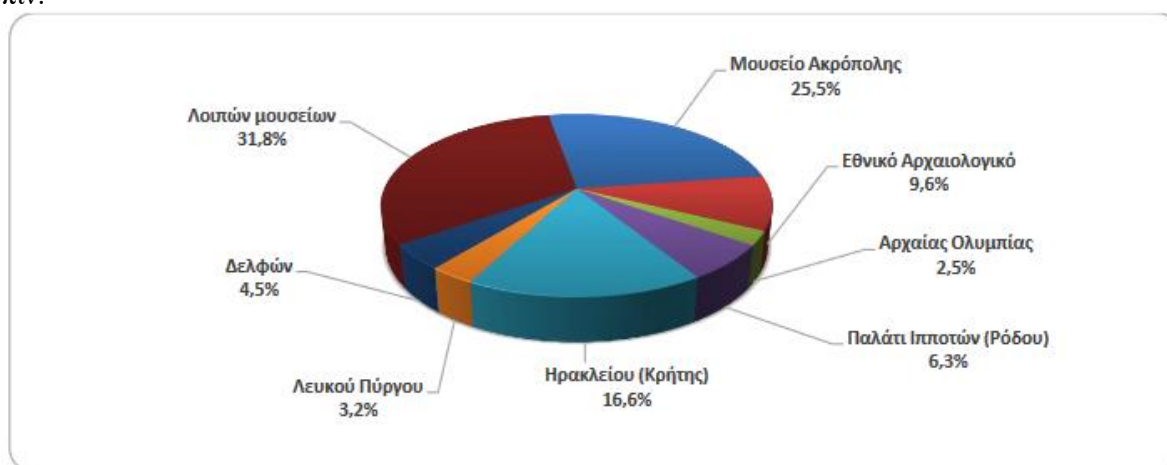
Για την ανάπτυξη του metaverse χρειάζονται συλλογική προσπάθεια και η διάθεση των χρηματοοικονομικών εργαλείων για τη λειτουργία ενός εκτεταμένου ψηφιακού σύμπαντος. Είναι προαπαιτούμενες οι υποδομές με ευρεία χρήση του 5G, η διάθεση καμερών αισθητήρων βάθους, οι υπολογιστές και τα δίκτυα, ένα εκτεταμένο εύρος ζώνης μεταφοράς δεδομένων (bandwidth) για την πλατφόρμα και άλλα μέσα για την επίτευξη της ένταξης πολλών μνημείων στο αρχιτεκτονικό σύμπαν (Vlavianos & Nagakura, 2021).

Το μοντέλο του MIT με επίκεντρο τη Μονή Σίμωνος Πέτρας και παρόμοιου βεληνεκούς μνημεία είναι μια σημαντική παρακαταθήκη για τα ίδια τα μνημεία αλλά και για την ανάπτυξη της πολιτιστικής διαχείρισης. Η ακριβέστατη καταγραφή των ιστορικών κτηρίων σε χαλκογραφίες, σχέδια, μεταξοτυπίες και χειρόγραφα υπήρξε μια ωφέλιμη πρακτική που διατήρησε τη λεπτομέρεια της αρχιτεκτονικής των συγκεκριμένων κτηρίων στον χρόνο και έφερε στις μέρες μας την αρχική τους εικόνα. Εξάλλου, αρκετά μοναστήρια και αρχαίοι ναοί διασώθηκαν επειδή οι περιηγητές έκαναν σκίτσα στα οποία αποτύπωναν με λεπτομέρεια τόσο τη μορφή όσο και στοιχεία της ζωής και του τρόπου λειτουργίας τους. Στις μεγάλες και τακτικές καταστροφές χάρη σε αυτές τις αναπαραστάσεις, προχωρούσαν στην αποκατάσταση, εξασφαλίζοντας τη διατήρηση και τη διαιώνισή τους.

Ένα δεύτερο παράδειγμα αποτύπωσης μνημείου είναι τα προϊστορικά ανάγλυφα και οι τοιχογραφίες σε ένα σπήλαιο της πολιτείας Αλαμπάμα των Ηνωμένων Πολιτειών. Τα ευρήματα μαρτυρούν την τέχνη και τη ζωή της Προκολομβιανής περιόδου, δηλαδή των χρόνων πριν από την ανακάλυψη της νέας ηπείρου από τους Ευρωπαίους. Θεωρούνται από τα πλέον σπάνια και η ψηφιοποίηση του μοναδικού περιβάλλοντος θα βοηθήσει την έρευνα, τη διάσωση και την επικοινωνία στο κοινό.

8.3.5 Ψηφιακό Μουσείο Ακρόπολης

Κατά την περίοδο της πανδημίας το Νέο Μουσείο Ακρόπολης (NMA), αν και κλειστό μόνο το 2020, είχε περίπου 280.000 ψηφιακούς επισκέπτες και για το σύνολό τους διαθέτει χρήσιμα στοιχεία, όπως η χώρα προέλευσης, το πόσο χρόνο διέθεσαν στην εικονική περιήγηση, τι ακριβώς είδαν και τα σχόλια που άφησαν κατόπιν.

Γράφημα 8.3 Επισκεψιμότητα Μουσείων (%) – Σεπτέμβριος 2019. (Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή 2020, <https://www.statistics.gr/documents/20181/5f421294-e00f-da04-f89b-bb354fc2b20d>)

Το υλικό προσφέρεται για αξιοποίηση με πολλούς τρόπους, όχι μόνο από το NMA, και αποτελεί οδηγό για την ψηφιακή μετεξέλιξη του μουσείου. Πολύ πριν από την έλευση της καταστροφικής πανδημίας το 2020, το NMA είχε ενταχθεί σε πρόγραμμα της Περιφέρειας Αττικής για την ψηφιοποίηση των συλλογών του.

Από την Ένταξη της Πράξης «Δημιουργία Ψηφιακού Μουσείου Ακρόπολης» με Κωδικό ΟΠΣ 5010606 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αττική 2014-2020» στο φυσικό αντικείμενο περιγράφεται η υλοποίηση του Ψηφιακού Μουσείου της Ακρόπολης, μέσω της παραγωγής του απαραίτητου ψηφιακού υλικού και της ανάπτυξης των σχετικών ψηφιακών παραγωγών. Πιο συγκεκριμένα:

Δημιουργία πολυδιάστατου ιστοχώρου για το Μουσείο της Ακρόπολης, ο οποίος βασίζεται σε Σύστημα Διαχείρισης Περιεχομένου CMS και περιλαμβάνει:

- πληροφορίες για το μουσείο και για την οργάνωση της επίσκεψης σε αυτό·

- παρουσίαση της συλλογής 10.000 αντικειμένων του μουσείου (από το Σύστημα Διαχείρισης Συλλογών) στο Διαδίκτυο·
- υλοποίηση «διαδικτυακού», «εικονικού» μουσείου, στο οποίο το κοινό μπορεί να προγραμματίσει την επίσκεψή του με βάση τα ενδιαφέροντά του, να δημιουργήσει μια «προσωπική συλλογή» από αγαπημένα εκθέματα ή να αλληλεπιδράσει με μία από τις διαδραστικές πολυμεσικές εφαρμογές που έχουν δημιουργηθεί για χρήση στον φυσικό χώρο του μουσείου αλλά και στο Διαδίκτυο·
- ιστοχώρο της Παιδικής Λέσχης·
- ανάπτυξη πλήθους διαδραστικών πολυμεσικών και διαδικτυακών εφαρμογών, σε δύο γλώσσες (ελληνικά και αγγλικά) και συγκεκριμένα (24) ψηφιακές εφαρμογές·
- προμήθεια και εγκατάσταση εξοπλισμού για την παρουσίαση των εφαρμογών στον χώρο του μουσείου·
- ανάπτυξη εφαρμογής διαχείρισης των εφαρμογών (back office) από το προσωπικό του μουσείου·
- εκπαίδευση του προσωπικού για τον χειρισμό και την ενημέρωση των εφαρμογών και των εγκαταστάσεων.

Το έργο υλοποιήθηκε εντός χρονικών ορίων και έφερε σε πέρας τους παρακάτω στόχους:

- τη λειτουργία ενός αλληλεπιδραστικού χώρου ψηφιακών εκθεμάτων στο μουσείο με την εκπόνηση ψηφιακών, ανοικτών και επαναχρησιμοποιούμενων παραγωγών πολιτιστικού, εκπαιδευτικού και τουριστικού περιεχομένου·
- τη δημιουργία ενός διαδικτυακού τόπου, ο οποίος αποτελεί τον πυρήνα επικοινωνίας του μουσείου με το κοινό του, παρέχει ισότιμη, ελεύθερη και χωρίς περιορισμούς πρόσβαση στις συλλογές και στα εκθέματα, στη γνώση και στην πληροφορία·
- την προβολή των πολλαπλών διαστάσεων των εκθεμάτων που συνθέτουν τις συλλογές του μουσείου με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων της πολυμεσικής τεχνολογίας·
- την πολλαπλή αξιοποίηση του ψηφιακού υλικού για την ενίσχυση της ψυχαγωγίας και της βιωματικής εμπειρίας του φυσικού και διαδικτυακού επισκέπτη·
- τη μακροχρόνια ψηφιακή διατήρηση του πολιτιστικού αγαθού μέσω της τεκμηρίωσης και ψηφιοποίησης του αρχαιολογικού υλικού που αφορά τα ευρήματα της Ακρόπολης, των Κλιτύων (λόφων) και της ανασκαφής του οικοπέδου Μακρυγιάννη·
- τη διαθεσιμότητα, την προσβασιμότητα και την εύκολη διαχείριση του υλικού για την προώθηση της επιστημονικής έρευνας και της εμπειρίας του επισκέπτη·
- την προμήθεια και εγκατάσταση στους χώρους του μουσείου του κατάλληλου εξοπλισμού για την υποστήριξη του ψηφιακού έργου.

Αποτέλεσμα της έγκαιρης ψηφιακής προετοιμασίας ήταν η πιλοτική λειτουργία με όρους ψηφιακής καινοτομίας, ενώ μέσα στην πανδημία υπήρξε το μοναδικό μουσείο που διέθετε πλήρη μουσειακό ιστοχώρο με τις συλλογές, με πλατφόρμες έρευνας και εκπαίδευσης, καθώς επίσης και ψηφιακές υπηρεσίες για αποκλειστική περιήγηση ή παροχή άλλων υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου. Ο ιστοχώρος διατίθεται σε πέντε γλώσσες και είναι συνδεδεμένος με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στα οποία το ΝΜΑ δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα. Επιπλέον, έχει σχεδιαστεί και λειτουργεί πλήρως ειδική ιστοσελίδα για παιδιά από έξι έως δώδεκα χρόνων με εξειδικευμένα μαθησιακά προγράμματα.

Πριν από την ένταξη και υλοποίηση του ψηφιακού μουσείου, το ΝΜΑ είχε ξεκινήσει την ψηφιακή του λειτουργία με τη διαδραστική, δίγλωσση και εύχρηστη διαδικτυακή εφαρμογή «ψηφιακή ζωφόρος» (www.parthenonfrieze.gr). Η εφαρμογή συγκεντρώνει φωτογραφίες και περιγραφές όλων των σωζόμενων λίθων της ζωφόρου που βρίσκονται στο Μουσείο Ακρόπολης και στο εξωτερικό, ώστε το ευρύ κοινό και οι

ειδικοί να αποκτούν μια πλήρη εικόνα του έργου τέχνης.⁶⁷ Οι ψηφιακές εφαρμογές της ιστοσελίδας έχουν και την εφαρμογή Google Art Project, που δίνει στον επισκέπτη τη δυνατότητα μιας εικονικής βόλτας σε μεγάλο μέρος του μουσείου με ένα βίντεο όπου επεξηγείται ο ορθός τρόπος χρήσης της εφαρμογής.

Επίσης, στην ιστοσελίδα έχει ανέβει το πρόγραμμα Γλαύκα, μια διαδικτυακή εφαρμογή με τις εργασίες αποκατάστασης όλων των μνημείων της Ακρόπολης. Το πρόγραμμα εξοικειώνει τα παιδιά με τις ζημίες που έχει υποστεί ο βράχος της Ακρόπολης και τα μνημεία, τα είδη των επεμβάσεων, τα επαγγέλματα των ανθρώπων που πραγματοποιούν τα αναστηλωτικά έργα, καθώς και με τις σύγχρονες τεχνολογίες που εφαρμόζονται.

Οι πολυμεσικές εφαρμογές στο σύνολό τους ενίσχυσαν την ψυχαγωγική και εκπαιδευτική διαδικασία, η οποία επανασχεδιάζεται σχεδόν κάθε διετία, προκειμένου να λειτουργήσει συμπληρωματικά στα εκθέματα, να αυξήσει την κατανόηση και την αντίληψη από όλα τα ηλικιακά κοινά, να προωθήσει τη διάδραση και την επικοινωνία, να προσφέρει προηγμένη εμπειρία με βιωματικό τρόπο.

8.3.6 Προτεινόμενες ψηφιακές πολιτικές

Το Μουσείο Ακρόπολης, με τις ψηφιακές πολιτικές που πιλοτικά υιοθέτησε και με χρηματοδότηση ευρωπαϊκών προγραμμάτων, αποτελεί έναν οδηγό και πεδίο παρατήρησης για το ποιες πρακτικές είναι πιο αποτελεσματικές και τι καλύπτουν. Στον ετήσιο κύκλο λειτουργίας του προβλέπονται έρευνες με στατιστική προσέγγιση των αριθμητικών δεδομένων, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα και αξιολόγηση των ψηφιακών πολιτικών.

Από τον πρώτο απολογισμό του Μουσείου Ακρόπολης, όπως και από άλλα διεθνή μουσεία τα οποία προηγούνται σε σχεδιασμό και εφαρμογή ψηφιακών μέσων, μπορούμε να προτείνουμε σε γενικές γραμμές:

- Τρισδιάστατη παρουσίαση τόσο των μουσείων, των αρχαιολογικών χώρων, των μνημείων όσο και των κειμηλίων. Κτιριακά σύνολα, αρχιτεκτονήματα και φυσικά μνημεία πρέπει να ψηφιοποιηθούν για λόγους προστασίας, προβολής και επικοινωνίας, όπως και τα εκθέματα και ο πλούτος του παρελθόντος για τους ίδιους τουλάχιστον λόγους. Η εξασφάλιση της διατήρησης κάθε υλικού στον μέγιστο χρονικό ορίζοντα αποτελεί το πρώτο βήμα και η διαχείρισή του το αμέσως επόμενο με όλο το ιστορικό και επιστημονικό πλαίσιο πληροφοριών που θα είναι διαθέσιμο σε κάθε ενδιαφερόμενο μέσω εικονικής ξενάγησης με την εφαρμογή της Εμβυθιστικής Εικονικής Πραγματικότητας.
- Πληροφορίες μέσω πολυδύναμης ιστοσελίδας για την πρόσβαση και τους τρόπους προσέγγισης, για το ωράριο, τους όρους λειτουργίας (σε χώρους λατρείας), την τιμολογιακή πολιτική, τις παρεχόμενες υπηρεσίες (φύλαξης, χώρων κοινού κ.ά.), για τα ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα και τους τρόπους παρακολούθησης.
- Διοργάνωση διαδραστικών και εκπαιδευτικών εμπειριών για πολλές ηλικιακές ομάδες.
- Διευκόλυνση των συμπολιτών μας που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες μέσω ψηφιακών μέσων (ενδεικτικά για αχρωματοψία και μειωμένη όραση ή κινητικά προβλήματα).
- Συνεργασία με αντίστοιχα μουσεία ή μνημεία του εξωτερικού για παρουσίαση μέσω Διαδικτύου συναφούς υλικού και περιοδικών εκθέσεων.
- Δραστηριότητες του χώρου, όπως η συντήρηση, οι ανασκαφές, οι τεχνολογικές παρεμβάσεις και άλλες ερευνητικές πρωτοβουλίες μπορούν να είναι σε δημόσια θέα και ανοικτή πρόσβαση.
- Δημιουργία ενημερωτικών ταινιών, podcasts, βίντεο και ηλεκτρονικών παιχνιδιών με επιστημονική υποστήριξη και κατάρτιση για τις νεότερες γενιές.

⁶⁷ Η ζωφόρος, μια συνεχής ζώνη με ανάγλυφες παραστάσεις που περιέτρεχε το επάνω μέρος του τοίχου του Παρθενώνα, απεικονίζει την πομπή προς την Ακρόπολη κατά τα Μεγάλα Παναθήναια, τη μεγαλύτερη γιορτή της αρχαίας Αθήνας. Η σύνθεση της πομπής περιλαμβάνει 378 άνδρες και γυναίκες, πεζούς, ιππείς και αρματοδρόμους, περισσότερα από 200 ζώα, καθώς και αντικείμενα και δώρα προς την Αθηνά, προστάτιδα της Αθήνας. Η εφαρμογή προσφέρει στους χρήστες μια διαδραστική εμπειρία περιήγησης και ενσωματώνει νέες λειτουργικότητες που την καθιστούν προσβάσιμη σε όλους, από όλα τα σύγχρονα μέσα και πλατφόρμες (ακολουθώντας τις καλές πρακτικές web design και UI/UX).

- Ενημερωμένα πωλητήρια με παζλ, 3D, τρισδιάστατες αναπαραστάσεις αντικειμένων, παιχνίδια σε ηλεκτρονική μορφή κ.ά., όπως επίσης και λειτουργία ηλεκτρονικού πωλητηρίου (e-shop).
- Σχεδιασμό ψηφιακού αποθετηρίου για τα πολιτιστικά αξιοθέατα πέριξ του χώρου και ένταξη σε πολιτιστικές διαδρομές (με ψηφιακό χαρακτήρα).
- Αγορά εξοπλισμού, όπως οθόνες αφής και μεγάλα πάνελ με διαδραστικές διαφάνειες σε διάφορες γλώσσες.
- Ψηφιακή αναμετάδοση μέσω Διαδικτύου (live streaming) από τον χώρο σε εικοσιτετράωρη βάση για μνημεία και υπαίθριους αρχαιολογικούς χώρους, ακόμη και ενάλια πολιτιστικά μνημεία.

Σκοπός είναι η δημιουργία βιωματικών εμπειριών και η συμμετοχή όλων των αισθήσεων, η επίτευξη της ισότιμης πρόσβασης άσχετα από κάθε κριτήριο, η παραγωγή γνώσης, η πρόκληση συναισθηματικής φόρτισης, η αισθητική παρουσίαση και γενικότερα η ικανοποίηση του επισκέπτη είτε είναι παρών είτε παρακολουθεί δρώμενα και εκθέματα μέσω Διαδικτύου.

Οι ψηφιακές εφαρμογές οδηγούν τους πολιτιστικούς χώρους στην παγκόσμια σκηνή, στην άμιλλα και στον ανταγωνισμό, στη σύνδεση με την επιχειρηματικότητα, αλλά πρωτίστως με τις κοινότητες και το άτομο ανεξαρτήτως προέλευσης.

Το φαινομενικά υψηλό κόστος για την αγορά, την εγκατάσταση των ηλεκτρονικών και ψηφιακών συστημάτων, την εκπαίδευση προσωπικού, τη διασύνδεση, τα προγράμματα εφαρμογών και τις νέες υποδομές μπορούν να καλυφθούν και σίγουρα είναι ανταποδοτικά σε βραχυπρόθεσμο στάδιο. Τέλος, η παρουσίαση του αρχαιολογικού υλικού και της ιστορικής μαρτυρίας προκαλεί –οφείλει πλέον– την κατανόηση συνόλων τρόπου ζωής και όχι απλώς των χρήσεων σπάνιων εκθεμάτων, δημιουργεί δεσμούς ανάμεσα στο σήμερα και στο παρελθόν, καθώς και κομβικά σημεία αφηγήσεων με πολλαπλούς αποδέκτες. Μόνο μέσω της προσαρμογής στα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα απαντάται αυτή η πρόκληση.

8.3.7 Ψηλαφώντας το παρελθόν – Ψηφιακές πολιτικές που παρέχουν πρόσβαση σε άτομα με αισθητηριακή αναπηρία (οπτική και ακουστική βλάβη)

Αν η ενίσχυση όσο περισσότερων αισθήσεων στην επαφή μας με μνημεία και πολιτιστικές εκφάνσεις αποτελεί ζητούμενο στα νέα ψηφιακά μέσα, τότε η αισθητηριακή αντίληψη των αντικείμενων και της αναπαράστασης πολιτιστικών περιβαλλόντων αποτελεί πρωταρχική ανάγκη για συμπολίτες μας με ειδικά προβλήματα. Η πολιτιστική δημοκρατία, δηλαδή η ισότιμη μέθεξη και επαφή για όλους με τον πολιτισμό, προωθεί πολιτικές που καθιστούν εφικτή τη συμμετοχή ατόμων αυξημένης φροντίδας.

Ένα πρόγραμμα του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης έθεσε σε λειτουργία, έπειτα από πιλοτική εφαρμογή του σε focus groups ατόμων με αισθητηριακές βλάβες, τη νέα κινητή προθήκη ξενάγησης για άτομα με προβλήματα όρασης, μία πολυαισθητηριακή μουσειοσκευή, ώστε μια σειρά δράσεων να είναι προσβάσιμη σε κωφά ή βαρήκοα άτομα. Ονόμασε το πρόγραμμα «ΣΕ ΕΠΑΦΗ» και δημιούργησε μία θεματική διαδρομή – προσβάσιμη σε άτομα με οπτική βλάβη– για τον κυκλαδικό πολιτισμό.

Η προθήκη σχεδιάστηκε με άξονα την ισότιμη συμπερίληψη ατόμων με οπτικές βλάβες, χωρίς να αποκλείει τη χρήση της από όποιον επισκέπτη θελήσει να εμπλουτίσει την εμπειρία της ξενάγησής του με αυτήν. Η κινητή προθήκη αποτελείται από θήκες και περιλαμβάνει κάτοψη της αίθουσας, απτικούς χάρτες της Ελλάδας και των Κυκλάδων και αντίγραφα εκθεμάτων που είναι κατασκευασμένα από μάρμαρο ή ρητίνη, όπως ενδεικτικά έναν κεντημένο χάρτη, έναν απτικό χάρτη νερού, πέτρες, κλωστές, θραύσματα από αντίγραφα ειδωλίων και μαρμάρινα αντίγραφα ειδωλίων.

Τη διαδρομή συμπληρώνουν κατάλληλα διαμορφωμένα, περιγραφικά κείμενα, διαθέσιμα στη γραφή Braille (για τυφλά άτομα), σε μεγαλογράμματη εκτύπωση (για άτομα με μερική όραση), ενώ παράλληλα δημιουργήθηκε και ακουστική εμπειρία με ηχητική περιήγηση στη Συλλογή της Κυκλαδικής Τέχνης, σε ελληνικά και αγγλικά. Ένα βίντεο που απευθύνεται κυρίως στον εκπαιδευτικό/εμπνηχωτή του προγράμματος εξηγεί πώς το υλικό που περιέχεται στη μουσειοσκευή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για ένα ταξίδι στον χώρο και στον χρόνο.

Τα ηχογραφημένα αρχεία συνοδεύουν την κινητή προθήκη δίνοντας πληροφορίες και οδηγίες σχετικά με την απτική εμπειρία μέσω της πλατφόρμας Clío Muse σε κινητό τηλέφωνο που διατίθεται από το μουσείο: η εφαρμογή αυτή, που είναι δωρεάν, απευθύνεται και σε άτομα με πρόβλημα όρασης που χρησιμοποιούν

πρόγραμμα ανάγνωσης οθόνης. Για τους σκοπούς του προγράμματος πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτικό σεμινάριο στο προσωπικό του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης με στόχο την εξοικείωση του προσωπικού με την αναπηρία και τη σωστή διαχείριση επισκεπτών με βλάβη όρασης (υποδοχή, ξενάγηση, συνοδεία, ορολογία κ.ά.). Δίνει τη δυνατότητα να εξερευνήσουν θέματα, όπως η ανθρωπογεωγραφία και η ιστορία των Κυκλάδων, τα ειδώλια και οι πρώτες ύλες (www.cycladic.gr).

8.4 Ψηφιακή αναπαράσταση και σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία

Οι εικονικοί κόσμοι έχουν απήχηση και εφαρμογή στον δημιουργικό χώρο των τεχνών. Οι σύγχρονες τέχνες χάνουν όλο και περισσότερο τα στεγανά και το αυστηρό πλαίσιο, φθίνουν τα όρια μεταξύ τους και παρατηρούνται συνδυασμοί και καλλιτεχνικά παντρέματα. Επίσης, ζωντανεύουν σε ψηφιακά πολυχρηστικά περιβάλλοντα με αμιγώς ή εν μέρει ψηφιακό κοινό με πολυποίκιλες καταβολές και γεωγραφική προέλευση. Στο θέατρο διεισδύει το animation, οι δημιουργοί στα σκηνικά προσθέτουν χωρίς περιορισμούς ψηφιακά αντικείμενα και φανταστικές φιγούρες (και στη βιομηχανία του κινηματογράφου), η κίνηση και η αφήγηση της πλοκής αποκτούν διαδραστικό χαρακτήρα και το κοινό μπορεί να περιηγείται αυτοβούλως συμμετέχοντας στην πλοκή.

Οι εκφραστικές δυνατότητες της καλλιτεχνικής δημιουργίας έχουν πολλαπλασιαστικό χαρακτήρα χάρη στην τεχνολογική εξέλιξη, στις ψηφιακές εφαρμογές και στη διεύρυνση κοινού που εξασφαλίζουν μέσω διαδικτυακής παρακολούθησης χωρίς κόστος και πολύπλοκα μέσα. Οι εικονικοί κόσμοι αποτελούν πραγματικότητα στην τέχνη, ένα διευρυμένο πεδίο δημιουργίας που συγκινεί και προκαλεί το κοινό να αλληλεπιδρά, λειτουργούν είτε αυτόνομα είτε συμπληρωματικά και υποστηρικτικά σε διάφορες πτυχές τέχνης και σύγχρονης δημιουργίας. Παράλληλα, το κοινό ενημερώνεται μέσω Διαδικτύου και όχι από παραδοσιακά μέσα (διαφημίσεις τηλεόρασης και ραδιοφώνου, έντυπα μέσα και αφίσες). Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στοχευμένα, ειδοποιούν για εκδηλώσεις που πιθανόν ενδιαφέρουν τον χρήστη του Διαδικτύου και τροφοδοτούν το ενδιαφέρον του με εικόνες και βίντεο.

8.4.1 Η ενσωμάτωση νέων τεχνολογικών μέσων

Μία από τις πιο απότομες και καθολικές συνέπειες της πανδημίας του κορωνοϊού, που ενέσκηψε το 2021, υπήρξε η σταδιακή κατάλυση του φυσικού κοινού, που ξεκίνησε από περιορισμό θέσεων και κατέληξε σε απαγόρευση φυσικής παρουσίας παγκοσμίως για μεγάλα και αβέβαια χρονικά διαστήματα, τραυματίζοντας τη διαδικασία συμμετοχής και την απόλαυση των πολιτιστικών παραγωγών. Φτάνοντας στα όρια κατάρρευσης, πολλοί κλάδοι πολιτισμού και δημιουργίας προσαρμόστηκαν υιοθετώντας τη δυνατότητα ψηφιακής συμμετοχής και παρουσίας του αντικειμένου τους μέσω υπηρεσιών Διαδικτύου.

Αρκετοί πολιτιστικοί οργανισμοί (θέατρα, γκαλερί, μουσεία όπερες, φεστιβάλ κ.ά.) έδωσαν έμφαση και ανέπτυξαν με ταχύτητα αντανάκλαστικά τη διαδικτυακή τους παρουσία και αντίστοιχη ψηφιακή δραστηριότητα, προκειμένου να διατηρήσουν κάποια λειτουργικά έσοδα και να μην χάσουν επαφή με το κοινό τους. Στη διάρκεια των διαδοχικών «κλειδωμάτων» (lockdown) παρατηρήθηκε κατακόρυφη αύξηση πολιτιστικής δραστηριότητας και προβολής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τη διατήρηση και προσέλκυση επισκεπτών με σημαντική συνεισφορά και θετικά αποτελέσματα.

Πολιτιστικοί φορείς του δηmosίου, όπως το Εθνικό Θέατρο, ο Οργανισμός Μεγάλου Μουσικής Αθηνών και άλλοι μη κρατικοί οργανισμοί, προσέφεραν χωρίς χρέωση από το αρχείο τους σημαντικές παραστάσεις, και έτσι το κοινό είχε τη δυνατότητα να ψυχαγωγηθεί σε πρωτόγνωρες κοινωνικές συνθήκες, να εξοικειωθεί με τον διαμεσολαβημένο τρόπο παρακολούθησης τεχνών και θεαμάτων, ενώ ένα καινούργιο κομμάτι του κοινωνικού ιστού, που για διάφορους λόγους δεν επέλεγε τη φυσική παρουσία, να καταστεί μέτοχος για πρώτη φορά. Οι καθιερωμένοι καλλιτεχνικοί χώροι φυσικής συνάθροισης που ικανοποιούσαν και την ανάγκη για συνύπαρξη και συμμετοχή έγιναν διαδικτυακές κοινότητες μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Επαναπροσδιορίστηκε η σχέση του κόσμου με τον δημόσιο χώρο, η πολιτιστική επαφή, τα όρια και τα μέσα συμμετοχής, ο χρόνος και ο χώρος τέλεσης ενός καλλιτεχνικού δρώμενου.

Η χρησιμοποίηση των νέων τεχνολογικών δυνατοτήτων του Διαδικτύου σε καμία περίπτωση δεν εξισορρόπησε την παραδοσιακή παρουσία των επισκεπτών και τα βιωματικά συναισθήματα που προσφέρουν οι τέχνες, ωστόσο άνοιξε έναν νέο δρόμο που, απ' ό,τι φαίνεται, δεν θα κλείσει μετά το πέρας ή τον περιορισμό των συνεπειών της παγκόσμιας πανδημίας. Η σημασία της αξιοποίησης των τεχνολογικών δυνατοτήτων, όπως κατά κύριο λόγο το live streaming (ψηφιακή αναμετάδοση μέσω Διαδικτύου), που υιοθετήθηκε ως επί το

πλείστον, κατάφερε να κοινοποιήσει τον ρόλο και τον χαρακτήρα κάθε πολιτιστικού σώματος σε μεγαλύτερα κοινά και μακρινότερα γεωγραφικά διαστήματα.

Ειδικά για τους δημόσιους φορείς, η διαδικτυακή παρουσίαση του καλλιτεχνικού τους προγράμματος εμπεριέχει και στοιχεία κοινωνικής δικαιοσύνης, καθώς χρηματοδοτούνται από τους φόρους όλων των πολιτών. Ωστόσο, μεγάλη μερίδα συμπολιτών, π.χ. ακριτικών περιοχών και νησιών, δεν έχουν τη δυνατότητα ισότιμης συμμετοχής και πρόσβασης, γεγονός που αποκαταστάθηκε ή κάπως ικανοποιήθηκε από την προσφερόμενη ψηφιακή παρακολούθηση.

Επιπλέον, η αξιοποίηση των στοιχείων εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας, όπως και της τεχνητής νοημοσύνης, λειτούργησαν καταλυτικά ώστε η πλοήγηση μέσω κινητού και υπολογιστή να είναι αληθοφανής ως μίμηση της φυσικής εμπειρίας και οι περιηγήσεις να είναι εύχρηστες, χαμηλού κόστους και διαδραστικές.

Ενδεικτικά, τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση, το 2022, συνέπεσαν με τον εκτενή και άρτια σχεδιασμένο προγραμματισμό μιας ιδιαίτερα μεγάλης ποικιλίας εκθέσεων και πολιτιστικών δράσεων που δεν είχαν υπολογίσει τις περιοριστικές συνέπειες της πανδημίας. Αντί φυσικών ξεναγήσεων σε ιστορικά σημεία, το κοινό μπόρεσε μέσω podcast, ηχητικών αναφορών και ψηφιακής πλοήγησης να συμμετέχει στα δρώμενα, που δεν μπορούσαν λόγω χρονικού ορόσημου και μεταλλάξεων του φονικού ιού να αλλάξουν χρονικό ορίζοντα, και με αυτόν τον τρόπο το κοινό ήρθε σε επαφή με πληροφορίες που δεν άλλαξαν περιεχόμενο αλλά ύφος και τρόπους προσέγγισης κοινού.

Προφανώς, το θέατρο, οι εκθέσεις, οι βιβλιοθήκες, η όπερα, ο χορός και τόσα άλλα καλλιτεχνικά αγαθά απαιτούν, μάλλον προϋποθέτουν, τη φυσική συμπαρουσία των τελεστών και του κοινού, έχουν ως συστατικό τους στοιχείο την ώσωση και τον ζωντανό χαρακτήρα. Από την άλλη, η καθολική απαγόρευση και η σαρωτική ανεργία του κλάδου του πολιτισμού και δημιουργίας δεν άφησαν χρονικά περιθώρια και τα ήδη διαθέσιμα ψηφιακά εργαλεία κατέστησαν το εγχείρημα της διαμεσολαβημένης θέασης σωτήριο και άμεσο τρόπο επιβίωσης.

Η αφήγηση και η αναπαράσταση παραμένουν συστατικά στοιχεία, οι καλλιτεχνικοί κώδικες δεν μεταβλήθηκαν δραστικά και το μόνο που επαναδιαπραγματεύθηκε η πανδημία ήταν το πώς παρακολουθεί το κοινό και όχι το πώς τελεί/παραδίδει το δρώμενο η εκάστοτε τέχνη. Η δυνατότητα να παράγει νόημα μια παράσταση δεν αμφισβητήθηκε, μόνο τα αναπαραστατικά μέσα άλλαξαν (προσωρινά ή όχι μένει να αποδειχθεί).

Η εγγενής ελευθερία κάθε παραστατικής τέχνης, που πειραματίζεται, εμπλουτίζεται και αναζητά την καινοτομία, συντέλεσε στην εξέλιξη των μέσων απόδοσης και επικοινωνίας με τον κόσμο, παραμένοντας ένα μοναδικό γεγονός που τελείται μπροστά στα μάτια του θεατή και μόνο για αυτόν.

Από την άλλη, η εξέλιξη της τεχνολογίας και της διάδοσης του Διαδικτύου (που ωστόσο δεν εφαρμόζεται από τη συντριπτική πλειονότητα και αυτό οφείλουμε να το λαμβάνουμε υπόψη) οδηγεί σε διαφορετικούς τρόπους αντίληψης και πρόσληψης της υλικότητας, του χώρου και της πληροφορίας, επηρεάζοντας την κρίση μας και τα συναισθήματα. Έχει, ωστόσο, κοινά χαρακτηριστικά με τη μεταφορά έργων επί σκηνής (θεατρικής, μουσικής κ.ά.) στην τηλεόραση, η οποία δεν λειτούργησε ως προέκταση αλλά ως υποκατάστατο της επιτέλεσης ενός έργου.

Πλέον ο θεατής καλείται να παρακολουθήσει τόσο στο φυσικό πεδίο (με μικρούς ή μεγάλους περιορισμούς λόγω της πανδημίας) όσο και στο ψηφιακό πεδίο, το οποίο έχει πολλές δυνατότητες και ελάχιστες προϋποθέσεις. Η έντονη σωματικότητα της σκηνής, η λεγόμενη ενσώματη δράση με την έντονη εκφραστική κίνηση (Hayles, 1999), μπορεί να αποδοθεί και στον ψηφιακό χώρο με διαφορετικές μορφές επικοινωνίας με το κοινό. Αλλάζουν τα δεδομένα των χρονικών και τοπογραφικών περιορισμών, καθώς μια σκηνή μεταφέρεται από τη λυρική σκηνή στο δωμάτιο ή και στο αυτοκίνητο του χρήστη και μάλιστα ασύγχρονα (όχι την ώρα της τέλεσης αλλά ανάλογα με την επιλογή και τη διαθεσιμότητα του χρήστη).

Τα συστατικά του θεάτρου και των παραστατικών σκηνών καταφέρνουν να παραμείνουν αέρια με την ξαφνική μεταφορά της καλλιτεχνικής δημιουργίας στον ψηφιακό χώρο, στην εικονική πραγματικότητα που δεν χρειάζεται τη φυσική συνύπαρξη. Η δημιουργία μιας κοινότητας, που πλέον συναντάται και λαμβάνει χώρα αλλού, παραμένει ορατή με ταυτοτικά στοιχεία και κοινά χαρακτηριστικά παρά τη διεύρυνση και την είσοδο νεότερων μελών. Το ίδιο και η βίωση των συναισθημάτων, η συγκίνηση δηλαδή που επιτυγχάνεται εδώ και αιώνες στο κοίλο των θεάτρων και κάθε σκηνής.

Στο μέλλον φαίνεται ότι η συνύπαρξη του ψηφιακού και φυσικού καλλιτεχνικού περιβάλλοντος είναι δεδομένη, αφήνοντας χώρο η μία στην άλλη ανάλογα με πολλούς παράγοντες, κοινωνικούς, οικονομικούς, καλλιτεχνικούς κ.ά. Η καλλιτεχνική συνάντηση με τον κόσμο που τη ζωογονεί παραμένει, υφίσταται ακόμη

και σε πρωτοφανή ανατρεπτικά περιστατικά, όπως σε μια παγκόσμια πανδημία, παρά τη σημασία της φυσικής εγγύτητας, της συνάθροισης και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Μια ζωντανή (live) παράσταση σημαίνει την ταυτόχρονη παρουσία θεατών και ηθοποιών, τον κοινό χώρο και χρόνο αμφότερων για την αναπαραγωγή του έργου τέχνης, γεγονός που μπορεί να συμβεί και με τη διαμεσολάβηση τεχνολογικών εργαλείων δίχως να χάσει τον «ζωντανό» χαρακτήρα, τη συναισθηματική φόρτιση και συγκίνηση, την ικανοποίηση από την καλλιτεχνική ψυχαγωγία και τη συγχρονικότητα/ζωντανότητα (liveness) των επιτελεστικών παραστατικών τεχνών. Ωστόσο, στα νέα μέσα δεν παρατηρείται η φυσική παρουσία του κοινού, το οποίο μπορεί να παρίσταται στο διπλανό δωμάτιο ή σε άλλη ήπειρο και να παραμένει όμως ενιαίο κοινό. Η συγχρονικότητα και η φυσική παρουσία αποσυνδέονται, το καλλιτεχνικό δρώμενο δεν συντελείται στον ίδιο χώρο. Η ζωντανή αναμετάδοση επιτυγχάνεται και με ψηφιακά μέσα.

Οι συνθήκες καταπολέμησης της καταστροφικής πανδημίας πήραν διαστάσεις πολέμου με ένα αόρατο εχθρό, με αντιδράσεις και μέτρα απομόνωσης, απαγόρευσης ταξιδιών και συγχρωτισμού σε κάθε πτυχή ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένου και του πολιτιστικού κόσμου. Οι επαφές και η κοντινή απόσταση σχεδόν ποινικοποιήθηκαν, αλλάζοντας συνήθειες αιώνων, ειδικά στον μεσογειακό Νότο, όπου η σωματικότητα, η χειραψία και οι εναγκαλισμοί ήταν συνήθης και αποδεκτή πρακτική.

Τα συνέδρια, οι ημερίδες, τα εργαστήρια και τα μαθήματα, οι εκδηλώσεις (και η εργασία) ξεκίνησαν να γίνονται μόνο ψηφιακά, αλλάζοντας τον τρόπο επικοινωνίας και λειτουργίας, την καθημερινότητα όπως την είχαμε συνηθίσει, γεγονός που ώθησε στην αλλαγή της πολιτιστικής παραγωγής και της σχέσης της με τον κόσμο, όπως και στη συρρίκνωση των χώρων που είχαν τα μέσα να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, τα υγειονομικά πρωτόκολλα και τους περιορισμούς.

Το Διαδίκτυο βρήκε από καλλιτεχνικές δραστηριότητες προκειμένου οι οργανισμοί να επιτελέσουν το καλλιτεχνικό τους πρόγραμμα, να μην αναστείλουν τις δραστηριότητες, να κάνουν έργο την κρατική επιχορήγηση και να μην χάσουν την επαφή με την κοινωνία. Οι εποπτευόμενοι κρατικοί πολιτιστικοί φορείς της χώρας υιοθέτησαν και επέκτειναν τη χρήση διαδικτυακών παραστάσεων και τα ψηφιακά τους μέσα, όπως επίσης και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για την προβολή τους. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν τα μεγάλα κληροδοτήματα με πολιτιστικό περιεχόμενο, όπως και η μικρότερης εμβέλειας ιδιωτική πολιτιστική πρωτοβουλία.

Οι οργανισμοί⁶⁸ υλοποίησαν, με την ενίσχυση και την προτροπή της πολιτείας μέσω ανακοινώσεων σχετικών προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού, στον ψηφιακό χώρο διαδοχικές παραστάσεις ζωντανής αναμετάδοσης (live streaming), βιντεοσκοπημένες προβολές κατά παραγγελία (on demand), ψηφιακά εργαστήρια κάθε είδους, διαδικτυακά γεγονότα σε ψηφιακές πλατφόρμες, όπως εικονικές ξεναγήσεις και θεατρικά αναλόγια, ραδιοφωνικές αναμεταδόσεις, παραστάσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και άλλες μεμονωμένες σημαντικές πρωτοβουλίες που πραγματοποιήθηκαν μόνο ή χάρη στο Διαδίκτυο και στην ψηφιακότητα.

Τόσο η πολιτεία όσο και ο κόσμος των τεχνών αντιλαμβάνονται ότι η συγκεκριμένη μετάβαση αφήνει παρακαταθήκη ένα ισχυρό αποτύπωμα και πως η ιδιαίτερη συνθήκη της πανδημίας, εφόσον εξαλειφθεί, δεν θα μας γυρίσει αυτομάτως στην προτεραία κατάσταση. Η συζήτηση για το αν πρόκειται για υβριδικό χαρακτήρα, π.χ. στις θεατρικές παραστάσεις, ή αν είναι πειραματισμός στην τέχνη δεν αναιρεί την πρακτική της ψηφιακής μετάδοσης και λειτουργίας που έχει στέρεες βάσεις και ένα επιπλέον δικό της ακροατήριο.

Η εμπειρία της καλλιτεχνικής δράσης μεταβάλλεται όταν ο καλλιτέχνης έχει μπροστά του ένα ζωντανό κοινό ή μία κάμερα, αν χρησιμοποιεί μικρόφωνο ή μιλά ελεύθερα κ.ο.κ., αλλά ακόμη και με τη διαμεσολάβηση των ψηφιακών εργαλείων η πολιτιστική εμπειρία παραμένει ενεργός και εμπλουτισμένη. Όπως και το εφήμερο μιας παράστασης, που, αντί για εκατό άτομα και μία βραδιά διάρκεια, απευθύνεται σε άγνωστο αριθμό θεατών δίχως όρια, ενώ «αποθηκεύεται» στον ψηφιακό χώρο (cloud), όπου ανακαλείται ελεύθερα για αναπαραγωγή, για εκπαιδευτικούς λόγους κ.ά.

⁶⁸ Η Ελληνικό Φεστιβάλ ΑΕ, το Εθνικό Θέατρο, η Εθνική Λυρική Σκηνή, το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, το Θέατρο Τέχνης Καρόλου Κουν, η Κρατική Ορχήστρα Αθηνών και σταδιακά η πλειονότητα των οργανισμών που ασκούν και παράγουν την πολιτιστική ζωή της χώρας έδειξαν προθυμία στη νέα κατάσταση και ευελιξία στα μέσα παραγωγής και επικοινωνίας του τομέα τους.

8.4.2 Νέοι τρόποι παρουσίασης και προβολής της καλλιτεχνικής δημιουργίας

Τα πρώτα χρόνια της τηλεόρασης, με τη μετάβαση από τη σκηνή και το δρώμενο που γίνεται εκείνη τη στιγμή λίγες ανάσες μακριά από το κοινό σε ένα κουτί συνδεδεμένο στην πρίζα, προσιδιάζουν ως προς την αμηχανία και τον διάλογο για αλλοίωση ή μετάβαση και άλλα ζητήματα σχετικά με την επιρροή του μέσου στην τέχνη και την πολιτιστική κατανάλωση. Πολύ χαρακτηριστικά μας περιγράφεται η εικόνα ενός ανδρόγυνου που έχει φορέσει τα καλά του και κάθεται ήσυχο μπροστά στην τηλεόραση λίγο προτού αρχίσει η μετάδοση ενός θεατρικού έργου (Fischer-Lichte, 2013), καθώς είναι εμπεριστατωμένη μια διαφορετική συμπεριφορά και συνήθεια ψυχαγωγικής απόλαυσης, η οποία φαίνεται να έχει εγγραφεί στο ανθρώπινο DNA (Κοκκώνης κ.ά., 2010). Αντίστοιχα ανεκδοτολογικά περιγράφονται και με την έλευση του ραδιοφώνου στη ύπαιθρο, οπότε φαίνεται πως κάθε νέα τεχνολογία προξενεί αντιδράσεις, σκεπτικισμό και έναν διάλογο που σχετίζεται με τη θετική αποδοχή ή την απόρριψη.

Το πριν (φουαγιέ, συνάντηση με φίλους, η ατμόσφαιρα της αναμονής κάποιου σημαντικού έργου) και το μετά (χειροκρότημα, επίσκεψη στα καμαρίνια, βραδινή έξοδος) μιας παράστασης, που είναι εξίσου συστατικό στοιχείο της μέθεξης του κοινού στην καλλιτεχνική εμπειρία, δεν γνωρίζουμε αν μπορεί να αντικατασταθεί ή έστω να εξισορροπηθεί με τη διαδικασία της ψηφιακής παρακολούθησης και δεν αποτελεί στο παρόν κεφάλαιο ζητούμενο εξέτασης. Το βέβαιο είναι ότι οι παιδευτικές και μεταμορφωτικές δυνάμεις της τέχνης (όπως και το εκάστοτε τελετουργικό της) παραμένουν σε ισχύ.

Η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογικών μέσων αποτελεί κεφαλαιώδες ζήτημα για τα μέσα της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η συγκυρία της πανδημίας υπήρξε απλώς επισπεύδων παράγοντας για την επικράτησή τους (Hellmanzik, 2022). Επίσης, εφαρμόστηκε σε κάθε είδους εκδήλωση και θέαμα, από συναυλίες μέχρι παραδοσιακά είδη.

Εικόνα 8.9 Το παραδοσιακό γερμανικό Circus Roncalli τροποποίησε τη λειτουργία εφαρμόζοντας σύγχρονη τεχνολογία. Αντικατέστησε τη χρήση άγριων και εξωτικών ζώων κατόπιν πίεσης της κοινής γνώμης, ώστε να μην ταλαιπωρούνται ζώα στις παραστάσεις. Οι θεατές δεν θα δουν ζωντανά ελέφαντες, τίγρεις, λιοντάρια και άλογα αλλά τα ψηφιακά ολογράμματά τους, τα οποία προσφέρουν άλλου είδους εμπειρία. Η αλλαγή κοινωνικής νοοτροπίας για τη συμπεριφορά στα άγρια ζώα και οι καταγγελίες δεν ανέτρεψαν τη λειτουργία των παραδοσιακών θεαμάτων τσίρκου αλλά βοήθησαν στη μετεξέλιξη και στην είσοδό τους στη νέα ψηφιακή εποχή. (Πηγή: <https://www.roncalli.de/galerie>)

8.4.3 Επιμέρους τρόποι αναπαραγωγής θεαμάτων (ολογραφική απεικόνιση, gaming κ.ά.)

Ανάμεσα στα νέα είδη που εντοπίζονται και αναφέρθηκαν στο πλαίσιο της ψηφιακής απεικόνισης και του εικονικού κόσμου, που αναδύεται με ποικίλα μέσα, περιλαμβάνεται και η ολογραφική. Σύμφωνα με το Ελληνικό Ινστιτούτο Ολογραφίας, η ολογραφία προκύπτει από τις δύο λέξεις «όλον» και «γράφειν» και αποτελεί μια τεχνική για την καταγραφή εκείνων των φωτεινών κυμάτων που ανακλώνται από κάποιο αντικείμενο. Αποτέλεσμα της καταγραφής αυτής είναι το ολόγραμμα που, όταν φωτιστεί με κατάλληλο τρόπο, αναπαράγει ένα ακριβές τρισδιάστατο είδωλο-αντίγραφο του αντικειμένου.

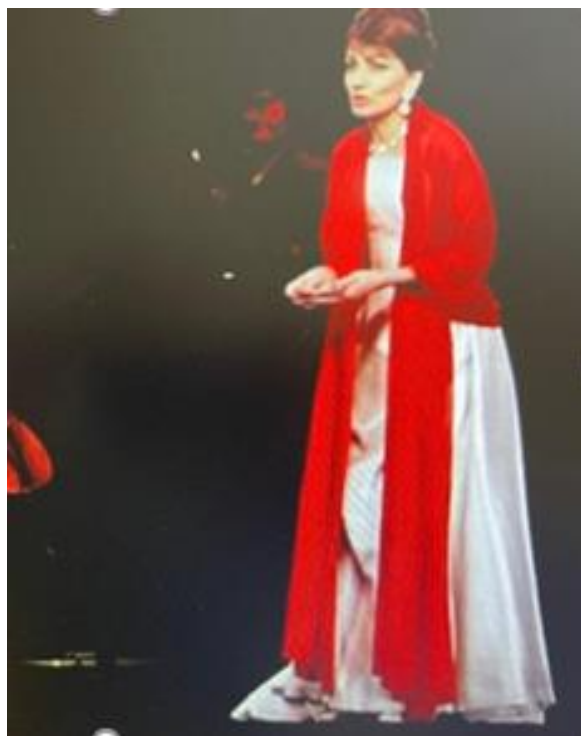
Πρόκειται είναι μια τεχνολογία απεικόνισης που έχει την ικανότητα να παρέχει και τους τέσσερις μηχανισμούς θέασης για το μάτι: τη διοπτρική ανισότητα, την παράλλαξη κίνησης, την προσαρμογή και τη σύγκλιση. Το τρισδιάστατο αντικείμενο θα μπορεί να γίνει θεατό χωρίς τη χρήση ειδικών γυαλών και χωρίς να προκαλεί οπτική κόπωση στο ανθρώπινο μάτι. Το τρισδιάστατο ολόγραμμα κυριαρχεί πλέον στις περισσότερες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Ο Ούγγρος φυσικός Dénes Gábor, το 1950, ήταν ο εφευρέτης της ολογραφίας και του απονεμήθηκε το Βραβείο Νόμπελ. Τα πρώτα ολογράμματα λείζερ υψηλής ποιότητας αποκτήθηκαν δεκαετία του 1960 από τον Σοβιετικό φυσικό Yu N. Denisyuk, το 1968, και 11 χρόνια αργότερα ο Αμερικανός συνάδελφός του Lloyd Cross δημιούργησε ένα ακόμη πιο περίπλοκο ολόγραμμα πολλαπλών απεικονίσεων.

Η ολογραφία είναι μια ειδική τεχνολογία φωτογραφίας που παράγει τρισδιάστατες (ογκομετρικές) εικόνες αντικειμένων. Αυτό κατέστη δυνατό χάρη σε δύο ιδιότητες των φωτεινών κυμάτων, διάθλαση (διάθλαση, κάμψη) και παρεμβολές (ανακατανομή της έντασης του φωτός όταν υπερτίθενται πολλά κύματα). Έτσι, ένα ολόγραμμα ορίζεται ως η φωτογραφική καταγραφή ενός φωτεινού πεδίου και όχι μιας εικόνας που σχηματίζεται από έναν φακό και χρησιμοποιείται για την απεικόνιση μιας πλήρως τρισδιάστατης εικόνας του ολογραφούμενου αντικειμένου, που φαίνεται χωρίς τη βοήθεια ειδικών ποτηριών ή άλλα ενδιάμεσα οπτικά συστήματα.

Το ίδιο το ολόγραμμα δεν είναι μια εικόνα και είναι συνήθως ακατανόητο όταν βλέπει κανείς κάτω από το διάχυτο φως του περιβάλλοντος. Χρειάζεται τη χρήση φωτός λέιζερ για φωτισμό του θέματος και για προβολή του τελικού ολογράμματος. Τα σύγχρονα μοντέλα προβολών είναι σε θέση να δημιουργήσουν έναν τεράστιο αριθμό εφέ 3D. Μεταξύ αυτών είναι οι ολογραφικές προβολές βίντεο που δημιουργούνται μέσω της χρήσης αντίστροφων διαφανειών προβολής βίντεο.

Η ροή βίντεο, περνώντας από αυτά, δημιουργεί μια εικόνα κυριολεκτικά «αιωρούμενη» στον αέρα. Η προβολή ολογραμμάτων καθίσταται εύχρηστο εργαλείο μέσα από εφαρμογές έξυπνων τηλεφώνων, ώστε σήμερα το YouTube να έχει μια σειρά από συμβουλές χρηστών σχετικά με το πώς μετατρέπεται το smartphone σας σε ολογραφικό μίνι προβολέα.

Εικόνα 8.10 Η Μαρία Κάλλας, «ζωντάνεψε» στην αίθουσα Pleyel στο Παρίσι, όπου πραγματοποιήθηκε συνανλία με το ολόγραμμα της «φωνής του αιώνα», *Callas in Concert, the hologram tour*. (Πηγή: <https://nyti.ms/3mkGGho>)

Στην πολιτιστική παραγωγή θεαμάτων υπάρχουν πολλές εφαρμογές της. Πέρα από τις συνανλίες στις οποίες ο θεατής αίφνης βλέπει μπροστά του ένα πολύ πειστικό είδωλο να συμμετέχει σε ζωντανή ορχήστρα και να συμπληρώνει το θέαμα, όπως η περίπτωση της Μαρίας Κάλλας στο Παρίσι, μπορεί να εφαρμοστεί στην ελληνική κληρονομιά των αρχαίων θεάτρων.

Επιπρόσθετα, στην καινοτομία της ολογραφικής απεικόνισης κερδίζουν έδαφος τα παιχνίδια σοβαρού σκοπού για τον πολιτισμό και την εκπαίδευση με χρήση της εικονικής πραγματικότητας στη βιομηχανία του θεάματος. Μέσω παιχνιδιών και της πλατφόρμας διοργανώνονται σε ζωντανή μετάδοση παραγωγές, όπως συνανλίες με μεγάλη απήχηση συμμετεχόντων.

Γενικότερα, η ηλεκτρονική έκδοση πολιτιστικού περιεχομένου ανταγωνίζεται σε περιόδους κρίσης, όπως υγειονομικής αλλά και οικονομικής, τη φυσική παρουσία και συμμετοχή. Οι τρόποι και τα μέσα με τα οποία διαχέεται το πολιτιστικό προϊόν εξελίσσονται ραγδαία με σταθερό προαπαιτούμενο τη σύνδεση με το Διαδίκτυο μέσω μιας συσκευής (Καραμπάτη & Πατρινός, 2009). Η αξιοποίηση των ψηφιακών εφαρμογών και μέσων αγγίζει σχεδόν το σύνολο των δράσεων και ειδών του σύγχρονου πολιτισμού, από το θέατρο και την όπερα

μέχρι τον χορό και κάθε μουσική έκφανση. Χάρη σε αυτά τα μέσα αναδεικνύεται και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά.

8.5 Επίλογος

Η προσέλκυση περισσότερων επισκεπτών σε αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, μνημεία και οργανισμούς μπορεί να επιτευχθεί εφόσον αυτοί αποδοθούν εκ νέου στο κοινό με όρους που τους καθιστούν εύληπτους, προσιτούς και ελκυστικούς. Επομένως, χρειαζόμαστε έναν νέο τρόπο αφήγησης ιστοριών (storytelling), καθώς και μια σειρά από σύγχρονες υποδομές, μεταξύ των οποίων έργα δημιουργίας και αναβάθμισης υφιστάμενων χώρων προβολής, πολιτιστικών διαδρομών, περιπάτων, έργα σήμανσης και παροχής πρότυπου πληροφοριακού υλικού, συστήματα τεχνολογιών μετάδοσης και παρουσίασης κ.ο.κ. (Holtorf, 2012). Στις πολιτιστικές διαδρομές μπορούν να γίνονται επιτόπιες ή ψηφιακές ξεναγήσεις μέσω κινητών και tablets, παιχνίδια θησαυρού για μικρούς επισκέπτες, 360° εικονικό περιβάλλον ξεναγήσης, μια σειρά καινοτόμων δράσεων οι οποίες ξανασυστήνουν ένα πολιτιστικό εργαλείο.

Τα σύγχρονα ψηφιακά μέσα αποτελούν ήδη ακρογωνιαίο λίθο σε μια τέτοια προσπάθεια: η προβολή της ιστορίας μέσω διαδραστικών χαρτών, η διαχείριση της πληροφορίας μέσω ψηφιακών εφαρμογών, η επένδυση των αρχαιολογικών χώρων με ψηφιακές πλατφόρμες είναι τομείς καινοτομίας στους οποίους η πολιτεία και οι φορείς πρέπει να επενδύσουν σήμερα (Δραβίλλας, 2008). Οι ψηφιακές πλατφόρμες είναι εύχρηστα εργαλεία για τη θωράκιση, ανάπτυξη και επικοινωνία του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα της χώρας μας. Δεν απευθύνονται μόνο στους εποπτευόμενους πολιτιστικούς οργανισμούς (μουσεία, φεστιβάλ, θέατρα κ.ά.), αλλά σε κάθε απασχολούμενο του δημιουργικού τομέα και της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας.

Οι κλάδοι δημιουργίας και πολιτισμού δεν επηρεάζουν άμεσα μόνο την τουριστική βιομηχανία αλλά ενσωματώνονται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό στην αξιακή αλυσίδα πολλών παραγωγικών τομέων. Η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας συντελεί στη σχέση πολιτισμού και κοινότητας, πολιτισμού και επιχειρηματικότητας, πολιτισμού και περιβάλλοντος. Η περίοδος της πανδημίας πρόταξε την ψηφιακή διάσταση του σύγχρονου πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, κατά πρώτον, στον πολιτισμικό εκδημοκρατισμό, δηλαδή στην παροχή καθολικής πρόσβασης των πολιτών στα πολιτιστικά αγαθά. Κατά δεύτερον, συντέλεσε στην ανάδειξη των ψηφιακών μέσων ως άμεσου οχήματος ανάπτυξης του κύκλου οικονομίας όλων των φορέων πολιτισμού. Η ψηφιακότητα είναι πια το σημαντικότερο κλειδί στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή κάθε πολιτιστικής πολιτικής με απώτερο σκοπό την ανάδειξη της εθνικής μας ταυτότητας.

Εκτός από τη φυσική προσβασιμότητα στα μνημεία, επιτακτική καθίσταται η διευκόλυνση της προσβασιμότητας στην πολιτιστική πληροφορία με κάθε χώρο να συνοδεύεται από ενέργειες τεκμηρίωσης και πληροφόρησης/ενημέρωσης των επισκεπτών. Το μουσείο, και κατ' επέκταση οι αρχαιολογικοί χώροι με τα κινητά μνημεία, πρέπει να είναι το σημείο όπου οι επισκέπτες ανακαλύπτουν δικούς τους τρόπους κατανόησης και εργάζονται με αυτούς. Είναι προαπαιτούμενο η ενεργός εμπλοκή τους στην εμπειρία, να δημιουργούν δηλαδή νόημα από όσα βλέπουν μέσα στο μουσείο και μέσω αυτής της εμπλοκής να οδηγούνται στην κατανόηση (Black, 2009).

Τόσο η εικονική πραγματικότητα όσο και οι υπόλοιπες κατηγορίες, με τα αντίστοιχα μέσα και εργαλεία, έχουν πετύχει την ανάγνωση του παρελθόντος με βιωματικό τρόπο, που δεν είναι εφικτός με συμβατικούς τρόπους, την αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για πολλές πολιτιστικές πτυχές και την ανασύσταση ιστορικών-φυσικών μνημείων και αρχαιολογικών χώρων διαμέσου της κάθε εποχής με τα αντίστοιχα σκηνικά και γεγοντολογικά δεδομένα. Αποδίδουν επίσης τις αλλοιώσεις και την εξέλιξη των μνημείων στην πάροδο του χρόνου.

Η ψηφιακή ανασύσταση του αρχαίου κόσμου, αρχιτεκτονικών συνόλων από κάθε περίοδο και περιοχή, η εικονική προσέγγιση θησαυρών και άλλων πολιτιστικών αγαθών έχουν μεγάλη μαθησιακή αξία και εκπαιδευτικό πρόσημο για καθέναν ανεξαρτήτως ηλικίας και προέλευσης. Ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι ο αριθμός των ανθρώπων που χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο αυξάνεται καθημερινά, ενώ ο χρόνος που αφιερώνεται σε αυτό μεγιστοποιείται, καθιστώντας το πιο δημοφιλές μέσο των Τεχνολογιών της Πληροφορικής και των Επικοινωνιών για όλες τις τεχνολογικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες.

Η μοντελοποίηση του τρισδιάστατου κόσμου για την κατανόηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, οι υψηλές γεωχωρικές ακρίβειες, η διαδικτυακή αμεσότητα και ταχύτητα, όπως και ένα πλήθος πληροφοριών καθιστούν την εικονική πραγματικότητα όχι μόνο ευχάριστο, αλλά πολυδύναμο, ωφέλιμο μέσο κοινής αποδοχής και χρήσης. Σε συνδυασμό ή μεμονωμένα, τα ψηφιακά μέσα που αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο συμβάλλουν στην προστιθέμενη αξία ενός ενιαίου δημιουργικού χώρου συνύπαρξης και κοινής εξερεύνησης.

Συζητάμε διεθνώς για μια δεδομένη πολιτιστική συνθήκη μέρος της οποίας είναι οι ψηφιακές τεχνολογίες με αναγνωρισμένο ρόλο και λόγο στα εκπαιδευτικά δρώμενα, στην επικοινωνία και κυρίως στον τρόπο θέασης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του σύγχρονου πολιτισμού. Η υπεροχή τους φτάνει στο σημείο να μην γίνεται αντιληπτό ή προσβάσιμο καθολικά ένα πολιτιστικό φαινόμενο.

Ακόμη και μέσα από παιχνίδια που είναι προϊόν επιστημονικής τεκμηρίωσης, υψηλής αισθητικής και διεπιστημονικής αποδοχής καθίσταται σαφής η αρχική τους λειτουργία, ο ιστορικός ρόλος, η μορφή στο πέρασμα του χρόνου. Αποτελούν έναν άλλο τρόπο διδακτικής μεθοδολογίας, καθώς η τεχνολογική τους υπεροχή ξεπερνά τον ρόλο του απλού εποπτικού μέσου.

Η διαδεδομένη πληροφοριακή χρήση που τείνει να μονοπωλεί τον σύγχρονο τρόπο σκέψης και ζωής δίνει μια δεύτερη ζωή και στην πολιτιστική κληρονομιά, όπως και στη θέαση του θεάτρου ή μιας χορευτικής παράστασης που έλαβε χώρα σε διάφορα σημεία του κόσμου κ.ο.κ. Πάντα με το ερωτηματικό ή τον φόβο της επισκίασης, όπως και με την αγωνία μιας διαρκούς επικαιροποίησης, ώστε να μην υστερούν σε σχέση με τα μέσα που η αγορά επιβάλλει σχεδόν κάθε χρόνο.

Σε μια ιδεατή χρυσή τομή με έμπνευση για τη συνύπαρξη του ψηφιακού και φυσικού θεατρικού περιβάλλοντος ενός μουσείου ή μιας καλλιτεχνικής παραγωγής, το κοινό θα αποκομίσει πολλαπλά οφέλη σε ολόκληρη τη διαδικασία της πολιτιστικής και εκπαιδευτικής μέθεξης. Οι τεχνολογίες εμπύθισης και οι εικονικοί κόσμοι αναπαράστασης, το ψηφιακό σύμπαν, συγκλίνουν και συνδυάζουν την παρουσία του χρήστη, τα δεδομένα γεωγραφικά σημεία των πραγματικών τόπων και αντικειμένων με αμφίδρομη σχέση, που προσφέρει εκπαιδευτικές, πολιτιστικές και ψυχαγωγικές εμπειρίες σε κάθε ενδιαφερόμενο, δίχως διαχωριστικά κριτήρια και περιορισμούς. Οι επιτυχημένοι ιστότοποι είναι έτσι προσαρμοσμένοι ώστε να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες κάθε χρήστη του Διαδικτύου που τους επισκέπτεται. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν έχουν όλοι οι χρήστες την ίδια συμπεριφορά και δεν χρειάζονται όλοι το ίδιο εύρος και τον ίδιο τύπο περιεχομένου (Νάτσης κ.ά., 2020).

Οι επισκέπτες αποτελούν τη μία από τις τέσσερις βασικές παραμέτρους που επηρεάζουν το ποσοστό επιτυχίας των τεχνολογικών και ψηφιακών εφαρμογών. Συνυπολογίζεται η στρατηγική του εκάστοτε πολιτιστικού χώρου μαζί με το είδος της τεχνολογίας που εφαρμόζεται, αλλά και το ανθρώπινο δυναμικό των οργανισμών, κατά πόσο δηλαδή αξιοποιεί και μεγιστοποιεί την προσφορά των ψηφιακών στοιχείων. Όταν το κοινό συντονίζεται και ακολουθεί την παρεχόμενη τεχνολογική εξέλιξη με την αρωγή του προσωπικού, τόσο περισσότερο αντίκτυπο παρατηρούμε στα πεδία της μάθησης, ψυχαγωγίας και καλλιτεχνικής απόλαυσης, εκπαιδευτικής κατάρτισης κ.ά. Καταλήγουμε στο ότι η υιοθέτηση ψηφιακών πολιτικών είναι ένας ασφαλής οδικός χάρτης για την ανάπτυξη των πολιτιστικών οργανισμών και γενικότερα για τον κλάδο της δημιουργικής οικονομίας αλλά και για την ανάπτυξη της κοινωνίας.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί το παράδοξο, ότι δηλαδή σε συνθήκες παρατεταμένης κρίσης, όπως υγειονομικής πανδημίας, πολιτικής αστάθειας, οικονομικής δυσπραγίας κ.ο.κ., ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η ψηφιακή στρατηγική αναπτύσσονται ταχύτερα και εδραιώνονται στο συλλογικό πολιτιστικό γίγνεσθαι. Κλειδί για τη βιωσιμότητα σε ειδικές συνθήκες δεν αποτελεί τόσο το αποθεματικό κεφάλαιο, το πλήθος του προσωπικού, η επιδοματική πολιτική και άλλα παραδοσιακά μέσα αντιμετώπισης όσο η υιοθέτηση της ψηφιακής διάδοσης του περιεχομένου και των υπηρεσιών με τεχνολογική υπεροχή και αμεσότητα.

Αποδεικνύεται πως η ανθεκτικότητα του πολιτιστικού κόσμου σχετίζεται με την ψηφιακή σύγκλιση, ενώ οι ίδιες συνθήκες επηρεάζουν και άλλους κρίσιμους τομείς, όπως είναι η διεύρυνση του κοινού, η καλλιτεχνική εκπαίδευση, η διείσδυση σε νεανικό κοινό, η επίτευξη διαδραστικής εμπειρίας αλλά και η πολιτιστική διπλωματία και η πολιτιστική εξωστρέφεια γενικότερα.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Abate, A., Acampora, G., & Ricciardi, S. (2011). An interactive virtual guide for the AR based visit of archaeological sites. *Journal of Visual Languages and Computing*, 22(6), 415-425.
- Avery, J. (2014). *The Tate's Digital Transformation. Case 314-122*. Harvard Business School.
- Azuma, R. T. (1997). A survey of Augmented Reality. *Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4), 355-385.
- Auslander, P. (2012). Digital Liveness: A Historico-Philosophical Perspective. *PAJ: A Journal of Performance and Art*, 34(3), 3-11. <https://www.jstor.org/stable/26206427>
- Autio, E., Szerb, L., Komlósi, E., & Tiszberger, M. (2018). *The European Index of Digital Entrepreneurship Systems*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/39256>
- Bainbridge, W. S. (2007). The scientific research potential of virtual worlds. *Science (New York, N.Y.)*, 317(5837), 472-476.
- Betzler, D., Loots, E., Prokúpek, M., Marques, L., & Grafenauer, P. (2020). COVID-19 and the arts and cultural sectors: investigating countries' contextual factors and early policy measures. *International Journal of Cultural Policy*, <https://doi.org/10.1080/10286632.2020.1842383>
- Black, G. (2009). *Το ελκυστικό μουσείο: Μουσεία και επισκέπτες*. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Brown, A. (2020). *Life after COVID: Who Will Survive?* Arts Professional. <https://www.artsprofessional.co.uk/magazine/article/life-after-covid-who-will-survive> (accessed June 21).
- Bruno, F., Bruno, S., De Sensi, G., Luchi, M.L., Mancuso, S., & Muzzupappa, M. (2010). From 3D reconstruction to virtual reality: a complete methodology for digital archaeological exhibition. *Journal of Cultural Heritage*, 11(1), pp. 42-49.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2005). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. John Wiley & Sons.
- Casey, M. (2006). *Theater and Performance in Digital Culture. From simulation to embeddedness*. Routledge.
- Chiarenza, S., Accardi, A. R., & Inglis, R. (2019). Technological Innovation and New Presentation Strategies for Virtual Museum Exhibitions. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLII-2 (W15), 316-318, 2019 27th CIPA International Symposium "Documenting the past for a better future", 1-5 September 2019, Ávila, Spain.
- Comes, R. (2016). Haptic devices and tactile experiences in museum exhibitions. *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3(4), 61-64.
- Διάζωμα (2017). *Ψηφιακή Στρατηγική για τον Πολιτισμό 2016-2022*. <https://diazoma.gr/site-assets/Digital Strategy Sep 17.pdf>
- Δραβίλλας, Θ. (2008). Ψηφιακή τεχνολογία και πολιτισμική κληρονομιά. *Τετράδια Πολιτισμού*, 3-4, Τέχνες και Γράμματα. Οπτικές και Προοπτικές, 81-93. LineArt.
- Davis, A., Murphy, J., Owens, D., Khazanchi, D., & Ziguers, I. (2009). Avatars, people, and virtual worlds: Foundations for research in metaverses. *Journal of the Association for Information Systems*, 10(2), 90-117.
- Department for Digital, Culture, Media and Sport (2018). *Culture is Digital Executive Summary*. Department for Digital, Culture, Media & Sport. <https://www.gov.uk/government/publications/culture-is-digital>
- Dixon, S. (2009). *Digital Performance: A history of new media in theatre, dance, performance art, and installation*. MIT press ltd.

- Engert, O., Kaetzler, B., Kordestani, K., & MacLean, A. (2019). *Organizational Culture in mergers: Addressing the unseen forces*. McKinsey & Company.
- Gonizzi Barsanti, S., Caruso, G., Micoli, L. L., Covarrubias Rodriguez, M., & Guidi, G. (2015). 3D Visualization of Cultural Heritage Artefacts with Virtual Reality devices, ISPRS-International Archives of the Photogrammetry. Remote Sensing and Spatial Information Sciences (XL-5/W7).
- Fischer-Lichte, E. (2013 [2004]). *Θέατρο και Μεταμόρφωση. Προς μια νέα αισθητική του επιτελεστικού*. Πατάκης.
- Hanschke, I. (2010). *Strategic IT-Management: A Toolkit for Enterprise Architecture Management*. Springer-Verlag.
- Hayles, K. (1999). *How we became posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. The University of Chicago Press.
- Heinze, R. G., & Hoose, F. (2013). The Creative Economy: Vision or Illusion in the Structural Change? *European Planning Studies*, 21(4), 516-535.
- Hellmanzik, C. (2022). *Οικονομικά του Πολιτισμού*. Προπομπός.
- Hemerling, J., Kilmann, J., Danoesastro, M., Stutts, L., & Ahern, C. (2018). *It's Not a Digital Transformation Without a Digital Culture*. BCG.
- Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesböck, F. (2016). Options for Formulating a Digital Transformation Strategy. *MIS Quarterly Executive*, 15(2).
- Hofstede, G., & Peterson, M. F. (2000). Culture: National Values and Organizational Practices. In M. Ashkanasy, C. P. Wilderom & M. F. Peterson (eds.). *The Handbook of Organizational Culture and Climate* (pp. 401-416). Sage.
- Holtorf, C. (2012). The Changing Contribution of Cultural Heritage to Society. *Museum International*, 63(1-2), pp. 8-16.
- Hoshi, T., Takahashi, M., Iwamoto, T., & Shinoda, H. (2010). Noncontact Tactile Display Based on Radiation Pressure of Airborne Ultrasound. *IEEE Transactions on Haptics*, 3(3), 155-165.
- Καραμπάτη, Π. Γ., & Πατρινός, Α. Ι. (2009). Η χρήση των ηλεκτρονικών παιχνιδιών ως μουσειακών εκπαιδευτικών εργαλείων: Η περίπτωση του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα. *Μουσειολογία*, 5, 16-34.
- Κοκκώνης, Μ., Πασχαλίδης, Γ., & Μπαντιμαρούδης, Φ. (2010). *Ψηφιακά Μέσα, ο πολιτισμός του ήχου και του θεάματος*. Κριτική.
- Kane, G. C., Palmer, D., Philips, N. A., Kiron, D., & Buckley, N. (2015). *Strategy, Not Technology, Drives Digital Transformation. Becoming a Digitally Mature Enterprise*. MIT Sloan Management School, Deloitte.
- Kemp, S. (2019). *Digital 2019: Global Internet Use Accelerates*. <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates/>
- Kummer, T.-F. & Schmiedel, T. (2016). Reviewing the Role of Culture in Strategic Information Systems Research: A Call for Prescriptive Theorizing on Culture Management. *Communications of the Association for Information Systems*, 38(1), 122-144.
- Μικρόπουλος, Α. (1995). *Virtual Reality (VR): Γνωστικό εργαλείο ή ενισχυτής εμπειριών*. Πρακτικά διημερίδας «Παρόν και Μέλλον στο εκπαιδευτικό λογισμικό. Μέθοδοι, εργαλεία, πακέτα», Πάτρα.
- Martinez-Caro, E., Cegarra-Navarro, J. G., & Alfonso-Ruiz, F. J. (2020). Digital technologies and firm performance: The role of digital organizational culture. *Technological Forecasting and Social Change*, 154, 119962. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.119962>
- Νάτσας, Χ., Χρυσανθόπουλος, Σ., Λαλαδάκης, Ι., Νάγκουλης, Ι., & Σταμούλη, Μ. (2020). Ο ψηφιακός μετασχηματισμός στον υγειονομικό τομέα στην Ελλάδα: Αξιολόγηση των ιστοσελίδων των Οργανισμών Υγείας στην Περιφέρεια Αττικής. *Open Journal of Social Sciences*, 8(11), 65.

- Nofal, E. (2013). *Taking advantages of augmented reality technology in museum visiting experience*. 6th International Congress. Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin, Athens, Greece, 22-25 October.
- Παντερμαλής, Δ. (1999). *Δίον – Η Ανακάλυψη*. Αδάμ.
- Παπαγεωργίου, Δ., Μπουμπάρης, Ν., & Μυριβήλη, Ε. (2006). *Πολιτιστική αναπαράσταση*. Κριτική.
- Pett, D. (2012). *Uses of social media within the British Museum and museum sector*. Archaeology and Digital Communication: Towards Strategies of Public Engagement, 83-102, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35064.96003>
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2012). *Organizational Behavior*. 15th ed. Prentice Hall.
- ΣΕΒ (2017). Το στρατηγικό σχέδιο του ΣΕΒ για μια ψηφιακά ανεπτυγμένη Ελλάδα, Οικονομία και Επιχειρήσεις, *Special Report*, 7, 22 Μαΐου 2017, https://www.sev.org.gr/Uploads/Documents/50322/special_report_22_5_2017.pdf
- Schmiedel, T., vom Brocke, J., & Recker, J. (2013). Which Cultural Values Matter to Business Process Management? *Business Process Management Journal*, 19(2), 292-317.
- Straub, D., Loch, K., Evaristo, R., Karahanna, E., & Srite, M. (2002). Toward a Theory-Based Measurement of Culture. *Human Factors in Information Systems*, 10(1), 61-65.
- Sylaiou, S., Liarokapis, F., Sechidis, L., Patias, P., & Georgoula, O. (2005). Virtual museums, the first results of a survey on methods and tools. International -18-Symposium (the ICOMOS & ISPRS Committee on Documentation of Cultural Heritage), the CIPA International Archives for Documentation of Cultural Heritage, Vol. XX-2005 International Symposium, the ISPRS International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Services. Vol XXXVI-5/C34, Τορίνο, Ιταλία, σελ. 1138-1143, 26 Σεπτεμβρη-1 Οκτώβρη 2005.
- Sylaiou, S., Killintzis, V., Paliokas, I., Mania, K., & Patias, P. (2014). Usability Evaluation of Virtual Museums' Interfaces Visualization Technologies, Applications of Virtual and Augmented Reality-HCII2014, LNCS 8526, Heraklion, Greece, pp. 124-133.
- Tallon, L. (2017). Digital Is More Than a Department, It Is a Collective Responsibility, The Met Blogs, October 24, 2017, <https://www.metmuseum.org/blogs/now-at-the-met/2017/digital-future-at-the-met>
- Tomiuc, A. (2014). Navigating culture: enhancing visitor museum experience through mobile technologies: From smartphone to Google Glass. *Journal of Media Research*, 3(20), 33-46.
- Toohy, D. (2020). Art and Space During the Coronavirus. *Review of Human Rights*, 6(1), Winter, iv-x.
- Towse, R., & Handke, C. (eds.) (2013). *Handbook on the Digital Creative Economy*. Edward Elgar.
- Veiga, A., Astakhova, L. V., Botha, A., & Herselman, M. (2020). Defining organizational information security culture – Perspectives from academia and industry. *Computers & Security*, 92, 101713. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404820300018?via%3Dihub>
- Vlavianos, N., & Nagakura, T. (2021). An Architectural Metaverse that Combines. Dynamic and Static 3D data in XR. In *CHNT – ICOMOS Editorial*.
- vom Brocke, J., & Sinnl, T. (2011). Culture in Business Process Management: A Literature Review. *Business Process Management Journal*, 17(2), 357-378.
- Weill, P. & Ross, J. W. (2004). *IT Governance: How Top Performers Manage IT Decisions Rights for Superior Results*. Harvard Business School Press.
- Westerman, G., Calmédjane, C., Bonnet, D., Ferraris, P., & McAfee, A. (2011). Digital Transformation: A Roadmap for Billion-Dollar Organizations. *MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting*, pp. 1-68.

- Χρυσουλάκη, Σ. (1997). *Ο εκπαιδευτικός ρόλος του Μουσείου*. 5ο Περιφερειακό Σεμινάριο «Μουσείο-Σχολείο», Καλαμάτα.
- Yilmal, C., & Ergun, E. (2008). Organizational culture and firm effectiveness: An examination of relative effects of culture trains and the balanced culture hypothesis in an emerging economy. *Journal of World Business*, 43(3), 290-306. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1090951608000126?via%3Dihub>
- Yoo, Y., Henfridsson, O., & Lyytinen, K. (2010). Research Commentary – the New Organizing Logic of Digital Innovation: An Agenda for Information Systems Research. *Information Systems Research*, 21(4), 724-735.
- Zafiropoulos, K., Vrana, V., & Antoniadis, K. (2015). Use of twitter and Facebook by top European museums. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, 1(1), 16-24, <https://www.jthsm.gr/vol1iss1/1-1-3.pdf>

Κεφάλαιο 9

Περιβάλλον και πολιτισμός, κρίσεις και προκλήσεις

Σύνοψη

Είναι όλο και συχνότερα τα φαινόμενα φυσικών καταστροφών, όπως ενδεικτικά πυρκαγιές (αρχαιολογικός χώρος στην Ολυμπία 2009 ή στις Μυκήνες το 2020), εκτεταμένες πλημμύρες (Ακρόπολη 2020, Βραυρόνα και Ραμνούντα), ισχυροί σεισμοί (2018 στο Μουσείο της Κω έπεσαν αρχαιολογικά ευρήματα και έπαθαν μεγάλη ζημιά). Αυτά και πολλά άλλα θέτουν σε διαρκή κίνδυνο την πολιτιστική μας κληρονομιά, ενώ η πανδημία ακύρωσε κάθε πολιτιστική πρωτοβουλία.

Η κλιματική κρίση έχει εμφανώς επηρεάσει τον πολιτιστικό τουρισμό αλλά πολύ περισσότερο την ασφάλεια των μνημείων και τη ροή της πολιτιστικής ζωής. Έχει πολλές εκφάνσεις και καθεμία απαιτεί ειδική πρόληψη και αντιμετώπιση.

Η επιθυμητή πολιτιστική ανθεκτικότητα και η βιώσιμη ανάπτυξη προϋποθέτουν την άμεση ανάληψη μέτρων, όπως έγκαιρος στρατηγικός σχεδιασμός με προληπτικά μέσα, ενημερωμένη βάση δεδομένων των φυσικών καταστροφών και όλων των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς ανά περιοχή, ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της αξίας της, προγράμματα κοινωνικής αφύπνισης που υποστηρίζονται από ισχυρό νομοθετικό πλαίσιο και πολλά άλλα μέτρα που εξετάζονται αναλυτικά.

Επιπρόσθετα, η υγειονομική κρίση της πανδημίας απαιτεί πιο ειδικές μεθόδους προστασίας και διασφάλισης των πολιτιστικών μας υποδομών αλλά και μέριμνα για να μην διακόπτεται βίαια η παραγωγή των πολιτιστικών και δημιουργικών κλάδων. Παρουσιάζονται καλές πρακτικές με διεπιστημονική συνεργασία και με στόχο την προστασία/θωράκιση της πολιτιστικής κληρονομιάς στον αστικό και περιφερειακό ιστό.

Προαπαιτούμενη γνώση

Κατανόηση της λειτουργίας των πολιτιστικών χώρων και υποδομών. Τι απαιτεί η διοργάνωση μεγάλων εκδηλώσεων και πώς δημιουργούνται μεγάλες πολιτιστικές δομές.

9 Η επισφάλεια των πολιτιστικών πόρων

9.1 Η πολιτιστική κληρονομιά σε κίνδυνο

Τα αρχαιολογικά πάρκα, τα μνημεία και τα μουσεία αποτελούν στην πλειονότητά τους εύθραυστους και απροστάτευτους πολιτιστικούς πόρους με ένα πλήθος κινδύνων να τα απειλεί μέχρι τον πλήρη αφανισμό τους. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις ιστορικών μνημείων ακόμη και κτιριακών συνόλων τα οποία γκρεμίστηκαν ολοσχερώς. Τα ελληνιστικά αρχαιολογικά κατάλοιπα στο Βασίλειο της Παλμύρας ανατινάχθηκαν συστηματικά από το εφήμερο κρατίδιο των τζιχαντιστών στη Συρία το 2015.

Εικόνα 9.1 Ναός αφιερωμένος στην ανώτερη θεότητα της Παλμύρας, τον Μεσοποτάμιο θεό Μπελ το 2009 και τον Αύγουστο του 2015, όταν το ISIS τον ανατίναξε ολοσχερώς μαζί με πολλά άλλα μνημεία της περιοχής, (Πηγή:

<https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-palmyra-prin-kai-meta-isis-enas-trisdiastatos-odigos-anamesa-sta-halasmata>)

Προφανώς δεν ήταν η πρώτη φορά που η ανθρωπότητα παρατήρησε και βίωσε μια μεθοδική πολιτιστική καταστροφή μνημείων τουλάχιστον 2.000 ετών. Στο Αφγανιστάν το 2001 και για έναν περίπου μήνα οι Ταλιμπάν προσπαθούσαν με δυναμική να μην αφήσουν ίχνος από τα κολοσσιαία αγάλματα του Βούδα στην κοιλάδα του Μπαμιγιάν. Τα δύο παγκοσμίου φήμης αγάλματα ύψους 53 και 38 μέτρων ήταν σπάνια ιερά έργα ελληνοβουδιστικής τέχνης από τον 3ο έως τον 10ο αιώνα.

Είχαν λαξευτεί σε κοιλότητες, στους βράχους της κοιλάδας σε υψόμετρο 2.500 μέτρων. Σε φωτογραφίες και φιλμ πριν από την καταστροφή αποτυπώνεται η μοναδικότητά τους, εφόσον υπήρξαν τα μεγαλύτερα αγάλματα παγκοσμίως που αναπαρίσταναν τον Βούδα ιστάμενο. Τα πλαίσια πλέρη από σπηλιές με τοιχογραφίες και καθιστές μορφές Βούδα. Τον Μάρτιο του 2001, η κυβέρνηση των Ταλιμπάν τα ανακήρυξε επίσημα ως «είδωλα» και, ενώ αρχικά βομβαρδίστηκαν ανεπιτυχώς, κατόπιν ανατινάχθηκαν ολοσχερώς με δυναμίτη.

Η καταστροφή μεταδόθηκε σε όλο τον κόσμο και δεν αποτελούσε μεμονωμένη ενέργεια των Ταλιμπάν αλλά ένδειξη της πολιτιστικής τους επιβολής στην τοπική κοινότητα των Χαζάρων. Για εκείνους, τα αγάλματα ήταν σύμβολα της φυλής και της ιστορίας τους. Από την άλλη, η συστηματική διάλυση των μνημείων των μειονοτήτων έδειχνε το πώς αντιλαμβάνεται ένα δικτατορικό καθεστώς την ομογενοποίηση.

Πιο πρόσφατα, το 2022, η εισβολή της Ρωσίας σε τμήματα της ουκρανικής επικράτειας σηματοδότησε σειρά καταγγελιών για κλοπές και απώλειες συλλογών ή μεμονωμένων έργων τέχνης. Από τις πιο τρανταχτές περιπτώσεις υπήρξε η καταγγελία του Μουσείου Τοπικής Ιστορίας της Μελιτόπολης, όπου Ρώσοι φαίνεται να απέσπασαν τα σπάνια χρυσά αντικείμενα από τη [διάσημη συλλογή των Σκυθών](#).

Αντίστοιχα, στη Μαριούπολη αξιωματούχοι κατήγγειλαν ρωσική έφοδο σε μουσείο τέχνης, από όπου εκλάπησαν πίνακες, ένα γλυπτό και χριστιανικές εικόνες, ενώ σύμφωνα με την *Guardian*, στην Μποροντιάνκα, μια πόλη κοντά στο Κίεβο, Ρώσοι στρατιώτες φέρεται να πυροβόλησαν την προτομή ενός φημισμένου Ουκρανού ποιητή και σε άλλη πόλη να διέλυσαν ένα μουσείο φιλοσοφίας κ.ο.κ.

Εικόνα 9.2 Ουκρανοί καλύπτουν με αμμόσακους το άγαλμα του δούκα ντε Ρισελιέ στην Οδησό για να το προστατεύσουν από την επίθεση των Ρώσων εναντίον της πόλης τους. (Πηγή: <https://www.alphafreepress.gr/2022/03/11/kosmos/odissos-polemos-oukrania-se-etomotita-oi-katoikoi-gia-to-xytima-ton-roson/>)

Είναι μερικές μόνο από τις αρκετά χαρακτηριστικές περιπτώσεις όπου συρράξεις και πόλεμοι στην πρόσφατη ιστορία δεν αφήνουν εκτός το πολιτιστικό κεφάλαιο παρά τις διεθνείς συνθήκες και τη μέριμνα από διεθνείς οργανισμούς. Πολιτιστικές αναφορές παθαίνουν ζημιές ή καταστρέφονται ολοσχερώς σε διαμάχες, συχνά στοχευμένα και άλλοτε στο πλαίσιο παράπλευρων απωλειών. Στη Βαγδάτη, στον Πόλεμο του Κόλπου τη δεκαετία

του 1990, Αμερικανοί στρατιώτες είχαν λεηλατήσει το Εθνικό Μουσείο του Ιράκ και πολλοί θησαυροί της Μεσοποταμίας βρέθηκαν ή να πωλούνται στο Διαδίκτυο ή στις αποθήκες μουσείων (Miller et al., 2009).

Δεκαετίες μετά την αποτρόπαια πράξη των Ταλιμπάν εκκρεμεί το πώς θα αποκατασταθούν τα δύο αγάλματα στο Αφγανιστάν. Η επάνοδος της δεύτερης κυβέρνησης των Ταλιμπάν το 2021 πάγωσε κάθε διάλογο και διεθνή πρωτοβουλία, ενώ δεν είχε ακόμη εξασφαλιστεί χρηματοδότηση. Επίσης, η διεθνής καταδίκη για τη λεηλασία των πολιτιστικών πόρων της Ουκρανίας και την καταστροφή πολιτιστικών υποδομών, μουσείων και θεάτρων δεν αποσόβησε τις περαιτέρω πολεμικές ενέργειες σε βάρος τους, ενώ στη Συρία, το ιταλικό Υπουργείο Πολιτισμού χρηματοδότησε ένα διεθνές πρόγραμμα αποκατάστασης των μνημείων της ελληνιστικής Παλμύρας και ψηφιοποίησης των εναπομεινάντων στη συριακή έρημο αλλά με μακρύ χρονικό ορίζοντα.

Τα μνημεία αποτελούν φορείς μηνυμάτων, νοημάτων και συμβολισμών της εποχής τους, ενώ τους αποδίδεται πολιτικός χαρακτήρας ανάλογα με τις εντάσεις σε κάθε περίοδο. Η πολιτική χροιά τα στοχοποιεί σε περίοδο συρράξεων ώστε ο συμβολισμός τους να καταργηθεί. Σε ειρηνική περίοδο, αντίστοιχα, μνημεία αφήνονται στη λήθη του χρόνου και στη φθορά. Για παράδειγμα, στο πρώην ανατολικό μπλοκ, τα τεραστίων διαστάσεων αγάλματα γκρεμίζονται ή υφίστανται φθορές, καθώς οι σημερινές κοινωνίες τα έχουν συνδέσει με μια ανεπιθύμητη πολιτική περίοδο και ενδεχομένως με μισητό ιδεολογικό φορτίο. Το ίδιο ισχύει για μνημεία που συνδέονται με μια θρησκεία, όπως στο Κοσσυφοπέδιο με τα σερβικά ορθόδοξα μοναστήρια εντός μουσουλμανικών πλέον θυλάκων.

Έγινε εκτενής αναφορά στη βαρύτητα και στη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς με τις πολλές προεκτάσεις. Στον αντίποδα υφίσταται ο όρος «αρνητική κληρονομιά», εννοώντας ότι μνημεία και στοιχεία του παρελθόντος προκαλούν αρνητικά συναισθήματα και όχι ότι τα στοιχεία αυτά πρέπει να καταστραφούν. Από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα υπάρχουν τα ναζιστικά κρατητήρια της Γκεστάπο σε διάφορες πόλεις, στη Θεσσαλονίκη ο σιδηροδρομικός σταθμός απ' όπου στάλθηκε σε κρεματόρια σχεδόν το σύνολο της εβραϊκής κοινότητας, στην Κεντρική Ευρώπη τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τόσο πολλά άλλα.

Ακόμη και στον 20ό αιώνα στη χώρα μας αφήνονταν σε πλήρη ερήμωση τα οθωμανικά στοιχεία, ακόμη και αν επρόκειτο για χαμάμ ή ιεροδιδασκαλεία, μάλιστα με την προτροπή των τοπικών αρχών που αποκήρυτταν το οθωμανικό παρελθόν και προέτασαν το βυζαντινό. Μόλις από το 1980, τα οθωμανικά κατάλοιπα εντάχθηκαν στη συστηματική συντήρηση και στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας μας.

Επίσης, καταστροφές ιστορικών κτιρίων, παραδοσιακών οικισμών ακόμη και γειτονιών λαμβάνουν χώρα στο όνομα της ανάπτυξης και της αστικής ανέπλασης. Τα διατηρητέα της Αθήνας θυσιάστηκαν για να γίνουν πολυκατοικίες και να στεγάσουν τις μάζες της υπαίθρου. Το ίδιο έγινε και στο Πεκίνο, όπου χαμηλά παραδοσιακά συγκροτήματα, τα χουτόνγκ, έδωσαν τη θέση τους σε γιγάντια μπλοκ. Μαζί τους έσβησε και ένα ολόκληρο σύστημα αξιών με κώδικες συμπεριφοράς και κοινωνικές αναφορές.

Από την άλλη, οι επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης με ακραία περιβαλλοντικά φαινόμενα, που κάνουν την εμφάνισή τους νωρίτερα απ' ό,τι οι επιστήμονες υπολόγιζαν, απειλούν ολόκληρα πολιτιστικά οικοσυστήματα και κατάλοιπα οικισμών. Στην Ελλάδα, το παράδειγμα της Δήλου, το αρχαίο ιερό νησί στην καρδιά του Αιγαίου, είναι χαρακτηριστικό, καθώς η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης παρατηρείται κάθε χρόνο. Το νησί, που ολόκληρο έχει κηρυχτεί μνημείο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO, απειλείται από τη σταδιακή άνοδο της στάθμης της θάλασσας και τη διάβρωση. Το νησί βρίσκεται στο επίπεδο της θάλασσας και μετρήσεις από τη γαλλική αρχαιολογική αποστολή, που διενεργεί ανασκαφές από τον 19ο αιώνα, καταγράφει την άνοδο της στάθμης σε περίπου ένα μέτρο σε διάρκεια ενός αιώνα, προκαλώντας μόνιμες αλλοιώσεις και μη αναστρέψιμες βλάβες στα αρχαία κατάλοιπα.

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι από τη φύση της σύνθετο εγχείρημα και απαιτείται η διεπιστημονική συνεργασία πολλών κλάδων για την ολιστική πρόληψη και θεραπεία (Pedersoli et al., 2016). Τα περιβαλλοντικά ζητήματα, από κοινού με άλλους παράγοντες, για παράδειγμα πυρκαγιές και σεισμοί, κερδίζουν το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας και ευαισθητοποιούν πλέον την πλειονότητα των πολιτών.

9.2 Διεθνείς φορείς διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς

Οι διεθνείς οργανισμοί που μεριμνούν και γνωμοδοτούν για την προστασία και τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

Σχήμα 9.1 *Ιδία επεξεργασία.*

Η UNESCO από το 1945 έχει κύριο μέλημα και σκοπό να διατηρήσει, να προάγει και να διασώσει τη γνώση, εξασφαλίζοντας τη συντήρηση και την προστασία της Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε έντυπα, έργα τέχνης και διάφορα μνημεία ιστορικού ή επιστημονικού ενδιαφέροντος. Προωθεί και συστήνει στα κράτη που εκδηλώνουν ενδιαφέρον τις κατάλληλες διεθνείς συμβάσεις. Εκτός από τη διάδοση επιστημονικών και τεχνικών πληροφοριών, έχει και επιχειρησιακό χαρακτήρα με στόχο:

- την οργάνωση προγραμμάτων κατάρτισης σε θέματα συντήρησης αρχιτεκτονικών μνημείων και κινητών αγαθών με τη στενή συνεργασία των οργανισμών ICOMOS και ICCROM·
- τη διάδοση επιστημονικών και τεχνικών πληροφοριών καλύπτοντας την έκδοση τεχνικών εγχειρίδιων, μελετών και περιοδικών, καθώς και τη διοργάνωση συνεδρίων, τη διεξαγωγή ερευνών και την προώθηση επιστημονικών ανταλλαγών.

Ο δεύτερος αυτόνομος διακυβερνητικός εταίρος είναι το ICCROM (1959), το διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη της Συντήρησης και της Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών, με βασικούς άξονες την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, τη διεξαγωγή σεμιναρίων σε θέματα συντήρησης και αποκατάστασης αρχιτεκτονικών μνημείων, τοιχογραφιών, χαρτιού και την έκδοση ειδικών μελετών.

Στους μη κυβερνητικούς οργανισμούς διακρίνεται το ICOMOS (1965), Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Χώρων, που ασχολείται αποκλειστικά με θεωρητικά, μεθοδολογικά και τεχνικά θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στους βασικούς του άξονες συγκαταλέγονται:

- η συστηματική προώθηση και εφαρμογή Διεθνών Συμβάσεων για τη συντήρηση και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς·
- η συλλογή και αξιολόγηση πληροφοριών·
- η προώθηση της διεπιστημονικής επαφής·
- η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σεμιναρίων·
- η εκτενής παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών για τη σύσταση και λειτουργία Κέντρων Τεκμηρίωσης.

Τέλος, το ICOM (1946), Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, έχει ιδρυτικό του σκοπό να συμβάλλει στην ανάπτυξη και τη διαχείριση μουσείων όλων των κατηγοριών. Στους βασικούς του άξονες το ICOM επιθυμεί:

- να ενθαρρύνει την ίδρυση, την ανάπτυξη και την επαγγελματική διαχείριση μουσείων·
- να διοργανώνει διεθνή συνέδρια, διαλέξεις, συναντήσεις, μελέτες και εκδόσεις και να παρέχει αντίστοιχη τεχνική βοήθεια·
- να προβάλλει συστηματικά τον ρόλο των μουσείων και τη μουσειολογία και να προωθεί τη συνεργασία μεταξύ μουσείων·
- να συνεισφέρει στη Διακυβερνητική Επιτροπή για την Προώθηση της Επιστροφής των Πολιτιστικών Αγαθών στις χώρες από όπου προέρχονται.

Για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, μια σειρά από Διεθνείς Συμβάσεις καθορίζουν το πλαίσιο ενεργειών:

Πίνακας 9.1 *Ιδία επεξεργασία,*

Διεθνής Σύμβαση της Χάγης	Ψηφίστηκε από την UNESCO το έτος 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Το 1970 ψηφίστηκε στο Παρίσι η Σύμβαση της UNESCO που αφορά τα μέσα προστασίας και καταπολέμησης της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών. Επιπλέον, το 1972 δημιουργήθηκε η Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς.
Σύμβαση UNIDROIT	Συμπληρώθηκε από την UNESCO το έτος 1995 για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς Λονδίνου	Η σύμβαση υπογράφηκε στο Λονδίνο το 1969 και είχε δέσμευση με τα συμβαλλόμενα κράτη να λαμβάνουν τα εξής μέτρα προστασίας: 1. Την προστασία των αρχαιολογικών τόπων και συνόλων και των εφεδρικών ζωνών που κρύβουν αρχαιολογικά αγαθά. 2. Να ρυθμίζουν τις ανασκαφές, να ελέγχουν και να διατηρούν τα ευρήματά τους και να απαγορεύουν τις λαθραίες ανασκαφές. 3. Να εξασφαλίσουν την πληροφόρηση σχετικά με τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις, καθώς και την απογραφή των αρχαίων ευρημάτων.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τις Παραβιάσεις	Η σύμβαση υπογράφηκε στους Δελφούς το 1985. Η Σύμβαση δημιουργήθηκε για να εστιάζει στις ποινικές πτυχές της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών. Έχει υπογραφεί από τα εξής κράτη: Ελλάδα, Τουρκία, Πορτογαλία και Λιχτενστάιν.
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τις Παραβιάσεις στη Γρανάδα	Η σύμβαση υπογράφηκε το 1985 και ορίζει ότι στην αρχιτεκτονική κληρονομιά περιλαμβάνονται τα ακόλουθα ακίνητα αγαθά: • Τα μνημεία • Τα αρχιτεκτονικά σύνολα • Οι τόποι
Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την UNESCO στο Παρίσι το 2003: Η Επιτροπή Διαφύλαξης συντάσσει, ενημερώνει και δημοσιεύει κατάλογο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που απαιτεί επείγουσα προστασία και καταχωρεί την εν λόγω κληρονομιά στον Κατάλογο κατόπιν αιτήματος του ενδιαφερομένου συμβαλλόμενου κράτους. Η Επιτροπή επιλέγει κατά περιόδους και προωθεί προγράμματα, σχέδια και δραστηριότητες προστασίας της κληρονομιάς που κρίνει ότι αντικατοπτρίζουν καλύτερα τις αρχές και τους στόχους της Σύμβασης.

Τα αρχαία μνημεία συμβάλλουν στην εθνική οικονομία, στη διάδοση του σύγχρονου πολιτισμού, στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, στην πολιτιστική εκπαίδευση, στην αύξηση των θέσεων εργασίας, όπως και στη διάσωση της ιστορικής μνήμης και στη συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας. Η καταστροφή τους σηματοδοτεί την αλλοίωση και την αφαίρεση τμήματος από την κοινή ιστορία. Σύμφωνα με τις σχετικές αναφορές του ICOMOS (2009), η πολιτιστική κληρονομιά απειλείται και βλάπτεται συστηματικά από τις έντονες ανθρώπινες παρεμβάσεις, την ιλιγγιώδη αύξηση του πληθυσμού, την αλόγιστη εμπορική δραστηριότητα, την κτηνοτροφία και την αγροτική εκμετάλλευση, την εξόρυξη των φυσικών πόρων, τα γιγάντια έργα, τον υπερτουρισμό, τις γεωπολιτικές αλλαγές, την απουσία σχεδίου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, την κρίση του περιβάλλοντος, τις πολεμικές διαμάχες, τα πυρηνικά και τις φυσικές καταστροφές.

Η θωράκιση και η διαιώνιση των νοημάτων που αποπνέουν και εμπνέουν η κοινή καταγωγή και τα ιστορικά κατάλοιπα είναι επιβεβλημένες. Η σημασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς και του άυλου πολιτισμού, όπως επίσης και η σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή έχουν καταλυτικό ρόλο σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας.

Η θεσμοθέτηση ενός αυστηρού νομοθετικού πλαισίου σε κάθε κράτος συμβάλλει ουσιαστικά στην προστασία των εθνικών πολιτιστικών αγαθών. Οι διεθνείς συμβάσεις, όπως και οι διακηρύξεις, κάνουν μνεία στα περισσότερα. Ωστόσο, η ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο δεν γίνεται πάντοτε άμεσα ή χωρίς προσαρμογές και εκπτώσεις ανάλογα με τις πιέσεις. Η Ελλάδα έχει ενσωματώσει στο Σύνταγμα την προστασία του πολιτιστικού και φυσικού της πλούτου, ενώ αντίστοιχα η νομοθεσία, όπως έχει ήδη γραφεί, είναι εμπεριστατωμένη και πλήρης.

Επιπλέον, η Χάρτα της Βενετίας του 1964 αποτελεί οδηγό εργασιών και επίβλεψης στο ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού, το οποίο έχει την αποκλειστική ευθύνη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μόνο το αρμόδιο Υπουργείο διαχειρίζεται με ευθύνη και επίβλεψη το δημόσιο αγαθό. Η Χάρτα προβλέπει την ενδεδειγμένη αποκατάσταση των μνημείων και, για την ακρίβεια, πέρα από ορισμούς:

- προσδιορίζει πιθανούς τρόπους συντήρησης και επιτρεπόμενα όρια επέμβασης·
- λαμβάνει μέριμνα για τα αρχιτεκτονικά σύνολα·
- οριοθετεί την αποκατάσταση και την αναστήλωση·
- προτείνει το πλαίσιο για μια ολοκληρωμένη ανασκαφή· και
- θέτει τα απαραίτητα μέτρα και τις προϋποθέσεις για κάθε τύπου εργασίες επέμβασης, για την τεκμηρίωση και τη δημοσίευσή τους.

Σύμφωνα με την UNESCO (2008), το φυσικό περιβάλλον της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς διαχωρίζεται σε τρεις περιπτώσεις: την εξωτερική, την εσωτερική και την ενταφιασμένη, με σκοπό να αναζητούνται σε κάθε κατηγορία οι ανάλογες εξειδικευμένες προσεγγίσεις.

9.3 Η κλιματική κρίση στην πολιτιστική κληρονομιά

Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες συγκροτούνται εθνικές επιτροπές για την αντιμετώπιση των φαινομένων της κλιματικής κρίσης. Η χώρα μας υπέγραψε το 1998 το Πρωτόκολλο του Κιότο μαζί με τις χώρες μέλη της ΕΕ και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ακολούθησε τη διαδικασία μείωσης των ρύπων, μεταξύ άλλων δεσμεύσεων, ενώ από το 2014 έχει προχωρήσει σε μνημόνιο συνεργασίας υπουργείων και φορέων με τίτλο: «Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή» (ΕΣΠΚΑ). Το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ) είναι ο επισπεύδων στην πρωτοβουλία και συμμετέχει πλήθος οργανισμών, όπως η Τράπεζα της Ελλάδος, η Ακαδημία Αθηνών κ.ά. Το Υπουργείο Πολιτισμού προσθέτει τους τομείς ενδιαφέροντος στο γενικότερο κείμενο μαζί με την Ελληνική Εθνική Επιτροπή του ICOM και με την υποστήριξη του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών κ.ά.

Σύμφωνα με τις οδηγίες της ΕΕ και το καταστατικό του ΥΠΕΝ, η ΕΣΠΚΑ κατά πρώτον αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη θωράκιση της Ελλάδας απέναντι στις καταστροφικές συνέπειες της κλιματικής κρίσης και των βίαιων φαινομένων. Όλο και πιο συχνά σημειώνονται ακραίες τιμές καιρικών φαινομένων που, σύμφωνα με τους επιστήμονες, θα έπρεπε να συναντώνται ανά πενήντα χρόνια ή σπανιότερα. Η ΕΣΠΚΑ προτάσσει μηχανισμούς παρακολούθησης και καταγραφής, αξιολόγησης και εφαρμογής.

Κατά δεύτερον στοχεύει στη συστηματική ενημέρωση των ιθυνόντων, των αξιωματούχων και των πολιτών, ώστε κάθε βήμα να έχει λάβει υπόψη όλους τους παράγοντες που διαμορφώνουν το τοπίο. Τα κείμενα και οι βασικοί άξονες επικοινωνούνται σε φορείς και δήμους, αλλά παράλληλα, λόγω και της πρωτοφανούς κλιματικής αλλαγής σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, επικαιροποιούνται και προστίθενται διαρκώς πληροφορίες και υλικό. Με αυτόν τον τρόπο ο αρχικός γενικός χαρακτήρας του κειμένου παίρνει πιο συγκεκριμένη μορφή και γίνεται οδηγός δράσεων.

Η δυνατότητα προσαρμογής έχει αρχικό ορίζοντα πενταετίας για τα υπουργεία και την τοπική αυτοδιοίκηση, προβλέποντας ειδικά σεμινάρια και εξειδικευμένη ανάλυση/εκμάθηση ανάλογα με την τοπική κλιματική παθογένεια. Η ΕΣΠΚΑ μπορεί να αποτελέσει τον βασικό κορμό μιας εθνικής περιβαλλοντικής στρατηγικής, όπου το πολιτιστικό περιβάλλον έχει την ανάλογη βαρύτητα και θέση. Η προσαρμογή στη δεδομένη κλιματική κρίση είναι μια συνεχής διαδικασία υπό διαμόρφωση σύμφωνα με τις καιρικές συνθήκες και απαιτεί διευρυμένη συνέργεια της πολιτείας με την επιστημονική κοινότητα. Είναι κοινή συνισταμένη πως

η Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή αποτελεί ένα πρώτο βήμα για μια ευέλικτη διαδικασία συγκρότησης των μέτρων προσαρμογής σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Σχήμα 9.2 Βασικοί Άξονες ΕΠΣΚΑ.

(Πηγή: <https://ypen.gov.gr/perivallon/klimatiki-allagi/prosarmogi-stin-klimatiki-allagi/> *Ιδία επεξεργασία*).

Την πολιτική της ΕΣΚΑ διαμορφώνουν: η σχετική σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, η Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, οι Ευρωπαϊκές Οδηγίες και σε έναν βαθμό η διεθνής εμπειρία. Το επόμενο απαραίτητο στάδιο σχετίζεται με τα ειδικότερα Περιφερειακά Σχέδια για την προσαρμογή κάθε περιοχής σύμφωνα με το μικροκλίμα, για τη διαμόρφωση εδάφους, το οικοσύστημα και την τρωτότητα. Τέλος, επιβάλλονται η άμεση υιοθέτηση της δεσμίδας μέτρων και η κινητοποίηση της πολιτείας, της τοπικής αυτοδιοίκησης και των εμπλεκόμενων φορέων σε οικονομικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο.

Η πρώτη ΕΠΣΚΑ έχει ολοκληρωθεί το 2016 και έχει ενσωματωθεί σε αυτήν ο κλάδος της πολιτιστικής κληρονομιάς με ξεχωριστή στρατηγική και σχεδιασμό. Το ΥΠΠΟΑ εκπόνησε το 2019 αναλυτικότερο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τους αντικειμενικούς κλιματικούς κινδύνους οι οποίοι απειλούν περιοχές με πολιτιστικά μνημεία και αρχαιολογικά κατάλοιπα ή μουσεία. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης θέτει τις αρχές ενός οράματος για όλη την πολιτιστική κληρονομιά, τη διασυνδεσιμότητα, τον μακρόχρονο ορίζοντα σχεδιασμού και την ευελιξία στα νέα δεδομένα. Συνδέει, επίσης, το αρχαιολογικό κτηματολόγιο με την ανάπτυξη ψηφιακού αποθετηρίου μέχρι το 2025, την πιλοτική ενεργειακή αναβάθμιση των μουσείων της χώρας μας με χρήση σχεδόν μηδενικής ενέργειας μέχρι το 2030 και γενικότερα στοχεύει στην ολιστική προστασία συλλογών και μνημείων (Πηγή: <https://digitalculture.gov.gr/2021>).

Δράσεις της ΕΠΣΚΑ για μνημεία:

Βιοκλιματικές κατασκευές
Σκίαση και ανάλογα υλικά
Αναπλάσεις με αρχικό και παραδοσιακό χαρακτήρα

Δράσεις της ΕΠΣΚΑ για περιβάλλοντα χώρο:

- Φύτευση & αναδάσωση, δημιουργία χώρων αναψυχής & πρασίνου
- Μονοπάτια και διαδρομές πρασίνου, αυτοφυγή διάνοιξης δρόμων
- Οριοθέτηση και καθορισμό όρων χρήσεων γης και δόμησης
- Αντιτυρικές ζώνες, πυροπροστασία
- Αντιπλημμυρικά έργα
- Οριοθέτηση χειμάρρων και υδάτινων χώρων
- Πράσινες μετακινήσεις
- Αυστηροί όροι δόμησης οικισμών εντός προστατευόμενων

Σχήμα 9.3 *Ιδία επεξεργασία.*

Για όλες τις προτεινόμενες δράσεις χρειάζονται η επιμέρους εξειδίκευσή τους και η εμβάθυνση στον κάθε χωρικό σχεδιασμό.

Αντίστοιχη πολιτική ακολουθεί και η γειτονική Ιταλία, που μαστίζεται, όπως η Ελλάδα, από καιρικές μεταβολές, μερική ξηρασία και πρωτοφανή φαινόμενα. Η πολιτεία εκεί συνέταξε την Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή (Strategia Nazionale di Adattamento ai Cambiamenti Climatici) με σκοπό την αντιμετώπιση των συνεπειών αυτών των φαινομένων.

Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα κινδύνων που επηρεάζουν και βλάπτουν βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα τα υλικά πολιτιστικά κατάλοιπα.

Σχήμα 9.4 *Ιδία επεξεργασία.*

Η κλιματική κρίση επηρεάζει αναπόφευκτα τις συνθήκες προστασίας και διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 2007). Το ολοκληρωμένο αρχαιολογικό κτηματολόγιο του ΥΠΠΟΑ προσφέρει τη χαρτογράφηση και την ακριβή ταυτότητα των υλικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αυτό περιλαμβάνονται η αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης και η επικείμενη φθορά από την ακραία μεταβολή κλιματικών συνθηκών. Για κάθε κατηγορία κινδύνου ξεχωριστά προβλέπονται προληπτικά μέτρα και δοκιμασμένες πρακτικές. Η διεθνής μεθοδολογία, οι δείκτες παρακολούθησης και η διαδικασία διάγνωσης - προληπτικών μέτρων - θεραπευτικών μέσων συμβάλλουν από κοινού στην ανάπτυξη και στην προστασία των πολιτιστικών πόρων.

Για το χρονικό διάστημα 2019-2026, η Ελλάδα κατοχύρωσε το έργο AdaptInGR⁶⁹ «Ενισχύοντας την εφαρμογή πολιτικής για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα» (Boosting the implementation of adaptation policy across Greece), με συνολικό προϋπολογισμό 14,2 εκατομμύρια ευρώ από την ευρωπαϊκή χρηματοδοτική διαδικασία LIFE-IP για αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικά μνημεία. Περίπου 2 εκατομμύρια ευρώ θα διατεθούν για την αγορά και την εγκατάσταση συστημάτων παρακολούθησης και καταγραφής των επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής στο μικροπεριβάλλον για τις ανάγκες συντήρησης των επιφανειών των μνημείων.

Για το συγκεκριμένο υποέργο προβλέπεται η καταγραφή με δίκτυα αισθητήρων, ψηφιακή πλατφόρμα για την καταγραφή και διαχείριση των δεδομένων και εφαρμογή διασύνδεσης και παρακολούθησης προκειμένου να προσδιοριστούν οι κλιματικές ζώνες, οι δείκτες κινδύνου φθοράς, η επεξεργασία δεδομένων με μοντέλα κλίμακας, η ένταξη σε γεωχωρικά συστήματα. Επιπρόσθετα, καταγράφονται τα επίπεδα των ατμοσφαιρικών ρύπων και των αλλοιώσεων στις επιφάνειες των μνημείων και μέθοδοι καθαρισμού και αποκατάστασης.

Η εκτεταμένη φωτιά μέσα στον αρχαιολογικό χώρο των Μυκηνών κατά την τουριστική περίοδο 2021 οδήγησε σταδιακά στην πυροπροστασία των αρχαιολογικών χώρων. Από το έργο AdaptInGR, 3.200.000 ευρώ κατανέμονται για έργα πυροπροστασίας στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά και 2.225.000 ευρώ για τον αρχαιολογικό χώρο των Φιλιππων.

Εκτός από πυρκαγιές, έντονες πλημμύρες έχουν σημειωθεί σε αρκετά σημεία της χώρας και αντίστοιχα κατανέμονται μεταξύ άλλων: 7.715.000 ευρώ για την προστασία από βροχοπτώσεις στους Δελφούς, όπου ο αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται σε σχετικό υψόμετρο και επικίνδυνος έδαφος με χειμάρρους.

Συνολικά απαιτούνται: κατάρτιση ενός σχεδίου διαχείρισης κάθε αρχαιολογικού χώρου και πολιτιστικού συνόλου, μελέτη τρωτότητας κάθε μνημείου, εκπόνηση περιβαλλοντικών μελετών για τους περιβαλλοντικούς κινδύνους ανά συγκεκριμένη περιοχή, εκπόνηση τεχνικών μελετών για τη συντήρηση και για την προστασία από κλιματικές απειλές, ένα σχέδιο δράσεων προστασίας από τον δήμο και την οικεία περιφέρεια, αναδασώσεις και αντιπυρική προστασία, έργα και υποδομές (π.χ. αντιδιαβρωτικής και αντιπλημμυρικής προστασίας, οδικών αξόνων κ.ο.κ.) για ολόκληρες περιοχές που κινδυνεύουν από φυσικά φαινόμενα και άλλες σχετικές πρωτοβουλίες.

Τέλος, ο αρχαιολογικός νόμος που ισχύει «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» απαιτεί, πέρα από τις άρτιες χωροταξικές ρυθμίσεις, να υιοθετήσει τις κοινοτικές οδηγίες για την ελάχιστη περιβαλλοντική επιβάρυνση από πολιτιστικές υποδομές και δραστηριότητες.

9.4 Κλιματική κρίση και πολιτιστικός τουρισμός

Οι ακραίες κλιματικές συνθήκες αλλάζουν το τοπίο, τον τρόπο ζωής και κάθε παραγωγική διαδικασία. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες επιβαρύνουν ολόκληρο τον πλανήτη με ρύπανση κάθε είδους. Το μαλακό ασβεστολιθικό πέτρωμα με το οποίο χτίστηκαν ο Παρθενώνας, οι Πυραμίδες, η Νοτρ Νταμ στο Παρίσι και αναρίθμητα άλλα μνημεία βλάπτεται ανεπανόρθωτα και οι επιστήμονες παλεύουν με τον χρόνο προκειμένου να μην καταστραφούν (Ferreira, 2019). Το βασικό υλικό, το ανθρακικό ασβέστιο, είναι ευάλωτο στους ρύπους και ειδικά στο διοξείδιο του θείου που βγαίνει στην ατμόσφαιρα κατά την καύση ορυκτών καυσίμων. Ιδιαίτερα όταν το καυσαέριο ενωθεί με το νερό της βροχής, προκαλούνται στην επιφάνεια των μνημείων και των

⁶⁹ Στη γενική πλατφόρμα της ΕΕ CLIMATEADAPT αναφέρονται τα τελευταία δεδομένα σχετικά με τα μέτρα προσαρμογής στα κράτη μέλη και τα προτεινόμενα εργαλεία υποστήριξης της πολιτιστικής πολιτικής έναντι της κλιματικής αλλαγής. Η στρατηγική της αποσκοπεί στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας της Ευρώπης στην κλιματική αλλαγή, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ενωσιακό επίπεδο.

αγαλμάτων μαύρες επιζήμιες επικαλύψεις. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που βεβιασμένες ή κάποιες συμβατικές τεχνικές συντήρησης μνημείων επιφέρουν μεγαλύτερη βλάβη.

Η ενεργειακή υπερκατανάλωση, επίσης, μειώνει ή επιβαρύνει πρωτίστως τα εύθραυστα οικοσυστήματα, επηρεάζει τη βιοποικιλότητα, αυξάνει τα αέρια του θερμοκηπίου κ.ο.κ., σε ένα ντόμινο επιβλαβών και αλληλεξαρτώμενων συνεπειών. Τα περιβαλλοντικά φαινόμενα επιδρούν άμεσα ή και σε βάθος χρόνου σε πολλούς πολιτιστικούς προορισμούς.

Ο πολιτιστικός τουρισμός επηρεάζεται κατά πολύ από επικίνδυνα καιρικά φαινόμενα, με αποτέλεσμα σπάνια μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς να μην έχουν την αντίστοιχη επισκεψιμότητα. Οι παρατεταμένοι και υψηλότεροι καύσωνες που σημειώνονται στην Κεντρική και κυρίως Νότια Ευρώπη, φαινόμενα ξηρασίας και έλλειψη υδάτινων πόρων που ποτέ δεν είχαν προηγηθεί και πυρκαγιές –εξαιτίας της θερμοκρασίας– επηρεάζουν τη ροή της τουριστικής επισκεψιμότητας και τα χρονικά περιθώρια.

Η υπερθέρμανση, για παράδειγμα, καθιστά απαγορευτική την επίσκεψη των Πυραμίδων της Αιγύπτου το καλοκαίρι για πολλούς τουρίστες, όπως και οι τυφώνες που πλέον εκδηλώνονται κάθε καλοκαίρι στην Καραϊβική. Η Αϊτή δοκιμάστηκε από έναν συνδυασμό φονικών σεισμών και τυφώνων που οδήγησαν στην κατάρρευση της τουριστικής βιομηχανίας τη δεκαετία του 2020. Η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης διώχνει τους κατοίκους των μικρών νησιών του Ειρηνικού και έχουμε για πρώτη φορά το φαινόμενο μετανάστευσης λόγω κλιματικής κρίσης. Οι κάτοικοι εγκαταλείπουν τις εστίες τους και μαζί με αυτές την πολιτιστική τους κληρονομιά και τον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Φαίνεται πως η καταστροφή μνημείων συνοδεύεται και από τη φθορά-λήθη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ορεινές περιοχές αντίστοιχα δοκιμάζονται από αλλαγές που επηρεάζουν τη χλωρίδα, τον τρόπο διαβίωσης και την προσβασιμότητα.

Η δημοφιλής πόλη Κέιπ Τάουν (Cape Town) στη Νότια Αφρική αντιμετώπισε εκτεταμένη ξηρασία το 2017, ανατρέποντας τον τουριστικό σχεδιασμό δύο ετών. Ειδικά για τη Μεσόγειο, η κλιματική κρίση φαίνεται να μειώνει άμεσα την τουριστική ροή και χρειάζεται συντονισμένος σχεδιασμός του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα. Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και του οικοσυστήματος μαζί με τα πολιτιστικά σημεία αποτελεί προτεραιότητα για την αειφόρα ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Εκτός από την πραγματικότητα των βίων και απότομων αλλαγών στα κλιματικά πρότυπα, είναι γεγονός ότι καμία πόλη και περιοχή (εν προκειμένω στην Ευρώπη) δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις (Michalski, 1990). Ακόμη και η Βενετία, όπου γίνεται λόγος από δεκαετίες για την άνοδο της στάθμης των νερών, συνεχίζει να πλημμυρίζει και να γίνεται αρνητική είδηση παγκοσμίως. Παρά την εύρωστη οικονομία που στηρίζεται κατά βάση στον πολιτιστικό τουρισμό και στα ριζωμένα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της ιστορικής πόλης, τα κτίρια και τα αρχιτεκτονικά μνημεία είναι ευάλωτα και απροστάτευτα στις επικείμενες μεταβολές. Ο βαθμός τρωτότητας και οι συγκεκριμένες κλιματικές αλλαγές μπορούν να προκαλέσουν σημαντική ζημιά στο προφίλ, στα μνημεία, στην οικονομία και στους ρυθμούς της Βενετίας.

Αντίστοιχοι κίνδυνοι απειλούν μια σειρά περιοχών που έχουν επενδύσει στην προβολή και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ή του σύγχρονου πολιτισμού. Η έκθεση στις αλλαγές, τα τρωτά σημεία και η αδυναμία έγκαιρης προσαρμοστικής ικανότητας είναι τρεις παράγοντες που δύνανται να αλλάξουν βίαια τις σημερινές συνθήκες. Επιστήμονες προειδοποιούν ότι οι ιστορικοί αμπελώνες της νότιας Ευρώπης αδυνατούν να ανταποκριθούν στην άνοδο της θερμοκρασίας, στη μεταβολή των βροχοπτώσεων και στους καύσωνες των τελευταίων δεκαετιών. Ωστόσο, η οικονομία του κρασιού εκτείνεται πολύ περισσότερο από τις φιάλες που διακινούνται.

Οι εκτεταμένοι καύσωνες και τα ακραία θερμικά φαινόμενα είναι ιδιαίτερα επιβλαβή για τα επιφανειακά υλικά, επιβαρύνουν τα πολιτιστικά κτήρια με ζημιές και χρήση ενέργειας για κλιματισμό, απομακρύνουν ευπαθείς ομάδες από την επίσκεψη. Αντίστοιχα, τα απότομα και υψηλά ποσοστά βροχόπτωσης επιφέρουν υγρασία, διάβρωση και ρωγμές, σκουριές και διάλυση, υποβαθμίζουν γενικότερα τα κατάλοιπα του παρελθόντος. Επίσης, η εικόνα πλημμυρισμένων περιοχών αποτελεί αρνητική διαφήμιση που μένει για καιρό στο προσκήνιο.

9.5 Προσαρμογή, ανθεκτικότητα και αντιμετώπιση πιθανών κινδύνων εξαιτίας του κλίματος

Η αντιμετώπιση των υπαρκτών και σημαντικών κινδύνων σχετίζεται με την ενημέρωση και την προσαρμοστικότητα στα κατά τόπους απειλητικά φαινόμενα. Η πρόληψη και η αποτροπή, έστω ο μετριασμός κινδύνων, σχετίζονται με τη σταδιακή προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Πέρα από την αυτονόητη πολιτική

παρέμβαση, για παράδειγμα στη μείωση του φαινομένου των αερίων του θερμοκηπίου, απαιτείται μια ολιστική διαχείριση των απειλών/καταστροφών.

Σχήμα 9.5 *Ιδία επεξεργασία.*

Η προστασία του πολιτιστικού κεφαλαίου από κάθε ενδεχόμενο περιβαλλοντικό κίνδυνο, η ποιότητα της λειτουργίας των πολιτιστικών υποδομών και χώρων, η εξασφάλιση των ικανών συνθηκών που θα επιτρέπουν την απρόσκοπτη προσβασιμότητα και, φυσικά, η διαίωσιση των πολιτιστικών θησαυρών για τις επόμενες γενιές αποτελούν προτεραιότητες για τη συγκρότηση πλάνου αποτροπής εξαιτίας της κλιματικής κρίσης. Οι λέξεις-κλειδιά για την επίτευξη αυτών των στόχων είναι η «Προσαρμοστική Ανθεκτικότητα» του αστικού και περιφερειακού ιστού απέναντι στον τωρινό και μελλοντικό κίνδυνο για τον οποίο η διεπιστημονική κοινότητα προειδοποιεί με δεδομένα.

Οι πρωτοβουλίες για την αποσόβηση των ορατών κινδύνων της κλιματικής αλλαγής αποτυπώνονται στις διεθνείς συμφωνίες: η Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC, 1992), το Πρωτόκολλο του Κιότο (1997), η Διάσκεψη της Κοπεγχάγης (2009), η Συμφωνία των Παρισίων (2016) και άλλες μικρότερης εμβέλειας έχουν ορίσει κανόνες και περιορισμούς για όλα τα κράτη σχετικά με την επιτρεπόμενη δραστηριότητα. Η ΕΕ έχει ένα πλαίσιο δράσεων για τον πολιτισμό και την προστασία του εξαιτίας του κλίματος που τον επηρεάζει άμεσα. Η ευρύτερη στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή αποτυπώνεται στην Πράσινη Βίβλο με χρονικό ορίζοντα το 2030.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σε συνεργασία με τους άλλους ευρωπαϊκούς θεσμούς και όργανα έχει δρομολογήσει έγκαιρα μια σειρά καλών πρακτικών, συνιστώμενης έρευνας και προτεινόμενων δράσεων προσαρμογής για τα κράτη μέλη της Ένωσης. Η συγκροτημένη πολιτική της ΕΕ αφορά την προληπτική αλλά άμεση διαχείριση κινδύνων (Πηγή: Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2013).

Προτεινόμενες ήπιες παρεμβάσεις και προληπτικές ενέργειες

Διάδοση των σημερινών γνώσεων και ενδεδειγμένη παρακολούθηση – Αξιολόγηση των προτεραιοτήτων – Κατανόηση του περιβαλλοντικού, οικονομικού και κοινωνικού ρόλου της πολιτιστικής ζωής

Συλλογή δεδομένων για την υποστήριξη αποφάσεων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο – Εύρεση πολλαπλών πόρων χρηματοδότησης και χρηματοοικονομικών προσεγγίσεων – Διεπιστημονική έρευνα και στοχοθετημένες μελέτες

Αναζήτηση καινοτομιών, σύγχρονης τεχνολογίας και ειδικών φορέων για την υποστήριξη τεχνικών και πρακτικών – Ενίσχυση υλικών και προληπτική συντήρηση

Ενίσχυση της πολιτιστικής κληρονομιάς με σειρά αναπτυξιακών πολιτικών – Παρεμβάσεις αποκατάστασης σε φυσικά τοπία, μνημεία και αρχιτεκτονικά σύνολα

Άλλες δράσεις στον χώρο ανά περίπτωση απειλής

Αντιπλημμυρικές εργασίες – Φυτεύσεις κατάλληλων δέντρων – Ανέγερση περιφράξεων – Επισκευή αποχετεύσεων και υπογειοποιημένων δικτύων σε αρχαιολογικά ευαίσθητες περιοχές – Κατάλληλη φύτευση – Μετακίνηση υποδομών & μνημείων

Προστασία ανασκαφών με στέγαστρα και κανάλια νερού – Δημιουργία ζωνών προστασίας γύρω από μνημεία και κτίρια – Αποστραγγιστικά έργα – Αποφυγή άλλων δραστηριοτήτων που ενδεχομένως βλάπτουν το φυσικό ή πολιτιστικό μνημείο

Εκτεταμένη συντήρηση υλικών και διασφάλιση των φορμών και των αρχιτεκτονικών στοιχείων με ενίσχυση – Μετακίνηση συλλογών σε καταλληλότερες αίθουσες

Σχήμα 9.6 *Ιδία επεξεργασία.*

Η εθνική στρατηγική κάθε χώρας λαμβάνει υπόψη το εθνικό πολιτιστικό κεφάλαιο και τις κλιματικές απειλές. Επομένως, διακρίνουμε και εντός της ΕΕ με την κοινή οδηγία πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις και άλλη αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης από κάθε κράτος μέλος. Κάποιες χώρες, όπως η Ιταλία, έχουν προσαρμόσει το κοινοτικό πλαίσιο στην εθνική στρατηγική και εν μέρει στη νομοθεσία. Άλλες έχουν προχωρήσει μόνο σε ήπιες δράσεις ανά γεωγραφική περιφέρεια, ενώ στις νέες υποδομές/αναβαθμίσεις υφιστάμενων εντάσσουν την απαραίτητη τεχνολογία και τεχνογνωσία για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων.

Τα πολιτιστικά τοπία, οι συλλογές, ιστορικά κτίρια και μεμονωμένα μνημεία εντάσσονται στον σχεδιασμό που θα τα θωρακίσει και θα εγγυηθεί τη διασφάλισή τους. Η πρόβλεψη μακροχρόνιας προστασίας και συντήρησης καλύπτει το σύνολο των πολιτιστικών πόρων με γενικές κατηγορίες: παράκτια πολιτιστική κληρονομιά, υποθαλάσσια, μνημεία και κατάλοιπα θαμμένα στο έδαφος, αστική, υπαίθρια, φυσική, κήποι, θρησκευτική κ.ά.

Η αξία του πολιτιστικού κεφαλαίου, το νόημα και το περιεχόμενό του, οι εθνικοί συμβολισμοί προβάλλονται στον δημόσιο διάλογο για την εξασφάλιση της ακεραιότητάς τους. Η κοινή γνώμη ενημερώνεται

και συμμετέχει στη συλλογή στοιχείων και στην παροχή πληροφοριών για τα οικεία πολιτιστικά στοιχεία, άυλα και υλικά. Με το υλικό που προκύπτει ανατροφοδοτούνται τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

9.6 Άλλοι κίνδυνοι και συνέπειες στην πολιτιστική κληρονομιά και την πολιτιστική οικονομία

Παραδοσιακοί οικισμοί, ιστορικές πόλεις και αρχαιολογικοί χώροι βρίσκονται εκτεθειμένοι σε κινδύνους που αφορούν την κλιματική μεταβολή αλλά και άλλα φαινόμενα, φυσικά και ανθρώπινα. Από τη στιγμή που σε μια ανασκαφή ευρήματα ξαναβλέπουν το φως είναι ευάλωτα και ανά πάσα στιγμή κινδυνεύουν περισσότερο από όταν βρίσκονταν θαμμένα ή στον θαλάσσιο βυθό. Η έκρηξη ενός ηφαιστείου στην Ισλανδία το 2010 και κατόπιν το 2022 έθεσε σε κίνδυνο παραδοσιακούς οικισμούς και ανέστειλε την οποιαδήποτε τουριστική δραστηριότητα για μήνες.

Οι γεωλογικοί κίνδυνοι επηρεάζουν την πλειονότητα των χωρών αλλά με άλλη μορφή, ένταση και συχνότητα. Στη χώρα μας δεν είναι οι ηφαιστειακές εκρήξεις στην πρώτη γραμμή, αν και διαθέτει ενεργητικά ηφαίστεια, αλλά οι σεισμοί. Στην Κω, το 2021, ένας δυνατός σεισμός, μεσούσης της καλοκαιρινής περιόδου, προξένησε ζημιά το λιμάνι, έριξε διατηρητέα κτίρια, επέφερε ρηγματώσεις σε αρχαιολογικά μνημεία, ενώ φυσικά αντικείμενα στο αρχαιολογικό μουσείο του νησιού έπεσαν και έσπασαν. Απόρροια των σεισμών σε άλλες περιοχές του πλανήτη είναι η πιθανή εμφάνιση ισχυρών κυμάτων (τσουνάμι) και η διάβρωση των παράκτιων μετώπων. Οι κατολισθήσεις από διάβρωση εδαφών, όπως και η καθίζηση εδάφους είναι γεωλογικοί απειλητικοί παράγοντες.

Παραδοσιακοί οικισμοί, μνημεία και πολιτιστικά στοιχεία σε ακτές και θαλάσσιο μέτωπο αντιμετωπίζουν ήδη την περίπτωση της σταδιακής βύθισης, καθώς η στάθμη του νερού ανεβαίνει σταδιακά. Η UNESCO απαριθμεί περίπου 140 μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς που μπορεί στις επόμενες δεκαετίες να είναι κάτω από το νερό (UNESCO, 2007). Τα μνημεία και τα κτίρια είναι ούτως ή άλλως καταπονημένα από την αλατότητα, την υγρασία και τους ανέμους και απαιτούν διαφορετική συντήρηση και προστασία.

Έντονες πυρκαγιές, που επίσης αυξάνουν την ένταση και την πυκνότητά τους στη Νότια Ευρώπη, προκύπτουν τόσο από την ξηρασία και τον καύσωνα όσο και από ανθρωπογενείς δραστηριότητες και αμέλεια. Η εκτεταμένη πυρκαγιά στην Εύβοια, το 2022, δεν άφησε αλώβητα τα φυσικά μνημεία και σημαντικούς αρχαιολογικούς οικισμούς. Στην ολοσχερώς καμένη βόρεια Εύβοια χρειάζονται πολλά χρόνια και συστηματική δουλειά έργων και προβολής προκειμένου να ανακάμψει η οικονομία της περιοχής.

Η έντονη ηλιακή ακτινοβολία, οι μεταβολές της θερμοκρασίας, οι ισχυρές καταιγίδες, οι θύελλες, οι καύσωνες και οι χιονοπτώσεις καταπονούν σταδιακά μέχρι κατάρρευσης την πολιτιστική κληρονομιά στη στεριά, όπως επίσης και η ατμοσφαιρική ρύπανση που διαβρώνει γρηγορότερα πολλά υλικά της αρχαιότητας (Daly, 2019). Η υποβάθμιση των αρχαιολογικών μνημείων και η κακή εικόνα λόγω συνθηκών και μη συντήρησης καθιστούν λιγότερο ελκυστικά και επισκέψιμα ιστορικά τοπόσημα και αρχαιολογικά τοπία.

Οι φυσικές καταστροφές και η έντονη κλιματική αλλαγή απειλούν σχεδόν το σύνολο των πολιτιστικών πόρων, ενώ σίγουρα επιδρούν ακαριαία στην πολιτιστική οικονομία και στις δημιουργικές βιομηχανίες. Εκτός από τα έντονα καιρικά φαινόμενα (κυκλώνες, ανεμοθύελλες, κεραυνοί, τυφώνες, παλίρροιες, ερημοποίηση κ.ά.) και τα γεωλογικά, κίνδυνος για τη σημασία, την ακεραιότητα και την αυθεντικότητά της πολιτιστικής ζωής μπορεί να υπάρξει από πολλούς άλλους παράγοντες:

Πιθανή πανδημία, όπως COVID-19, και έξαρση επιδημιών ανατρέπουν την τουριστική και πολιτιστική οικονομία

Πολιτική και κοινωνική αστάθεια, όπως η «Αραβική Άνοιξη», η ανατροπή καθεστώτων (Βιρμανία), το πραξικόπημα στην Τουρκία (2015) κ.ο.κ.

Οι ψηφιακές απειλές (hacking, επίθεση στον κυβερνοχώρο, υποκλοπή ή εξαφάνιση δεδομένων)

Πολλές τρομοκρατικές επιθέσεις λαμβάνουν χώρα σε φεστιβάλ, μεγάλες εκδηλώσεις ή χώρους πολιτισμού γενικότερα

Εξαιτίας της οικονομικής καταστροφής και της κοινωνικής κατάρρευσης τα μνημεία μένουν ασυντήρητα και διώχνουν κάθε επισκέπτη

Σχήμα 9.7 *Ιδία επεξεργασία*

Η πανδημία του κορωνοϊού απέδειξε ότι απρόβλεπτες καταστάσεις, και μάλιστα σε παγκόσμια κλίμακα, μπορούν να σταματήσουν κάθε γενική και επιμέρους δραστηριότητα, αφήνοντας ανθρώπινα θύματα, ανεπούλωτα κοινωνικά τραύματα και οικονομική καταστροφή σε πολλά κράτη. Περιοχές και χώρες που στηρίζουν την οικονομία τους στον τουρισμό βρέθηκαν λόγω της πανδημίας με μηδενικές επισκέψεις, δίχως ορίζοντα ανάκαμψης εξαιτίας της πρωτοφανούς υγειονομικής κρίσης. Ωστόσο, είναι πιο συχνό φαινόμενο οι επιδημίες που ενσκήπτουν σε χώρες να μειώνουν τα έσοδα των κλάδων της πολιτιστικής οικονομίας. Η απουσία επισκεπτών δεν βλάπτει άμεσα τα μνημεία, το αντίθετο φαίνεται να εξισορροπεί και να δίνει την ευκαιρία στο φυσικό περιβάλλον να ανακάμψει. Στους πολιτιστικούς οργανισμούς, ενδεικτικά μουσεία και θέατρα, η απουσία επισκεπτών, άρα και εσόδων, είναι άμεση απειλή για κλείσιμο. Απειλή είναι, όμως, και για όσους συνεργάζονται με αυτά.

Γύρω από το Μουσείο Ακρόπολης, που δέχεται εκατομμύρια ξένους τουρίστες, ανθεί μια εμπορική δραστηριότητα με είδη εστίασης, τουριστικές υπηρεσίες και είδη εμπορίου. Όταν το μουσείο έκλεισε εντελώς λόγω των υγειονομικών μέτρων ή αργότερα δεχόταν μικρές μόνο ομάδες, πολλά μαγαζιά ανέστειλαν τη λειτουργία τους. Το ίδιο το μουσείο, που χρηματοδοτείται αποκλειστικά από ίδια έσοδα, χρειάστηκε έκτακτη επιχορήγηση από το Υπουργείο Πολιτισμού προκειμένου να ανταποκριθεί σε ανελαστικά έξοδα αμοιβών προσωπικού και συντήρησης του χώρου.

Στην Αίγυπτο, που επίσης χάρη στην πλούσια ιστορία της και στη μοναδική παρακαταθήκη μνημειωδών κατασκευών βασιζείται κατά πολύ στο τουριστικό συνάλλαγμα, η πανδημία προξένησε κοινωνική αναταραχή. Η κυβέρνηση αδυνατούσε, τα έτη 2020 με 2022, να επιχορηγήσει την ακμάζουσα τουριστική βιομηχανία, με αποτέλεσμα η παρατεταμένη διακοπή τουριστικών επισκέψεων να οδηγήσει σε περαιτέρω φτωχοποίηση (Ragui et al., 2022). Η συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ πολλών χωρών είναι κεφαλαιώδης και οποιαδήποτε ανατροπή του προκαλεί αναταραχή.

Το παράδειγμα της Αιγύπτου αποτελεί περίπτωση μελέτης και για πολιτική αναταραχή. Αποτελεί άλλον ένα σημαντικό λόγο μελέτης για την ανασχεση της πολιτιστικής οικονομίας αλλά και για την υποβάθμιση των πολιτιστικών πόρων μιας χώρας. Από το 2010 όλες οι χώρες της Βόρειας Αφρικής μέχρι τον Αραβικό Κόλπο γνώρισαν διαδοχικά τη λαϊκή εξέγερση σε απολυταρχικά καθεστώτα και μοναρχίες. Η έκβαση της γενικευμένης εξέγερσης έφερε ποικίλα αποτελέσματα στη μετέπειτα πολιτική και κοινωνική ζωή των κρατών, ωστόσο, κοινή συνισταμένη υπήρξε η απώλεια των τουριστών επί μακρόν.

Για πολλά χρόνια οι παραδοσιακοί παράκτιοι προορισμοί της αφρικανικής Μεσογείου με τους παραδοσιακούς οικισμούς, τα αξιοθέατα και τις ανταγωνιστικές τιμές δεν ανέκαμψαν λόγω των σκληρών διαδηλώσεων με θύματα και των δυσεπίλυτων πολιτικών προβλημάτων. Ένας από τους βασικούς λόγους ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού στις αρχές της δεκαετίας του 2010 υπήρξε το γεγονός ότι καρπώθηκε μεγάλο μέρος των τουριστών της Μεσογείου. Αντίστοιχες αναταραχές με τον ίδιο ακριβώς αντίκτυπο έχουν

σημειωθεί στη Βιρμανία ενάντια στη στρατιωτική δικτατορία, στην Ταϊλάνδη, όπου οι αντικυβερνητικές διαδηλώσεις έδωξαν κάθε επισκέπτη, στην Τουρκία με το αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα το 2015 κ.ο.κ.

Πολιτική αναταραχή με μακροχρόνιες συνέπειες θεωρήθηκε και η έξοδος της Μεγάλης Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, πράξη που επηρέασε την αγγλική τουριστική βιομηχανία και τον δημιουργικό κλάδο γενικότερα. Η πολιτική αστάθεια αποτελεί σημαντικό παράγοντα τόσο για την προσέλκυση όσο και για την απομάκρυνση επισκεπτών.

Η πολιτιστική οικονομία, παρά την ευελιξία των κλάδων της, δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε συνθήκες πολιτικής κρίσης. Τα μνημεία, τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι σε τέτοιες χώρες μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα και δεν συντηρούνται ούτε προστατεύονται. Τα έσοδα των εισιτηρίων και των επισκεπτών βοηθούν στην ανάδειξη εφόσον είναι πολύτιμα για την τοπική και εθνική οικονομία. Η πολιτική κρίση οδήγησε σε εμφύλιες συρράξεις και πολέμους σε ορισμένες από τις αραβικές χώρες, κατάσταση που προφανώς λειτουργεί ακόμη πιο καταστροφικά για ολόκληρο το πολιτιστικό κεφάλαιο μιας χώρας. Οι πολεμικές συρράξεις στη Συρία, στην Υεμένη και στη Λιβύη δεν απομάκρυναν τους τουρίστες πρόσκαιρα, αλλά οδήγησαν σε καταστροφή πολιτιστικών κτιρίων και μεγάλες φθορές σε αρχαιολογικά ευρήματα και τοπία.

Σε κάθε πόλεμο παρατηρείται κλοπή και λεηλασία μουσείων και συλλογών, βομβαρδισμός ιστορικών κτηρίων, ακόμη και εσκεμμένη καταστροφή μνημείων, όπως προαναφέρθηκε. Οι διεθνείς συνθήκες και οι υπογραφές-αποδοχή δεν ισχύουν σε πολεμικές συγκρούσεις, όταν η εξόντωση του αντιπάλου συμπεριλαμβάνει και την ιστορική του ταυτότητα. Ένα πολυσυζητημένο παράδειγμα προέρχεται από τον πολυετή αιματηρό εμφύλιο της Γιουγκοσλαβίας στις αρχές του 1990. Η εθνικά διχοτομημένη πόλη Μόσταρ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη έχει μία γέφυρα η οποία έγινε σύμβολο του γιουγκοσλαβικού εμφυλίου πολέμου τη δεκαετία του 1990 και σήμερα είναι το εθνικό σύμβολο του κράτους Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Η γέφυρα είχε χτιστεί επί οθωμανικής κυριαρχίας το 1556 και βομβαρδίστηκε στοχευμένα το 1993 στον πόλεμο της Βοσνίας από Κροάτες. Με παρέμβαση και σημαντική χρηματοδότηση της UNESCO ξαναχτίστηκε, με βάση το αρχικό σχέδιο, το 2004. Η αποκατάσταση της γέφυρας, του μνημείου συμβόλου ολόκληρης της χώρας, σήμανε παραδόξως και τη νέα εποχή για τη Βοσνία.

Ένας άλλος παραπλήσιος παράγοντας είναι οι τρομοκρατικές επιθέσεις. Έγινε αναφορά στην καταστροφή της Παλμύρας από το ISIS, ωστόσο τρομοκρατικές επιθέσεις έχουν λάβει χώρα σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις από οργανωμένες ομάδες. Με τον όρο τρομοκρατία καλύπτεται ένα ευρύ φάσμα και συχνά ο όρος χρησιμοποιείται για προπαγάνδα. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που τυφλά χτυπήματα ακόμη και επιθέσεις αυτοκτονίας έχουν σπείρει τρόμο και χάος σε φεστιβάλ και εκδηλώσεις με θύματα πολίτες. Τέτοιες περιπτώσεις έβλαψαν τις μεγάλες εκδηλώσεις, ακύρωσαν μεγάλα πολιτιστικά γεγονότα, απομάκρυναν πολίτες από γιορτές και εκδηλώσεις. Ενδεικτικές περιπτώσεις τρομοκρατικών επιθέσεων με παγκόσμια προβολή και μακροχρόνιο αντίκτυπο έγιναν στη Γαλλία, στη Ρωσία, στη Γερμανία και σε άλλες χώρες.

Το 2002, πενήντα Τσετσένοι αυτονομιστές εισέβαλαν πυροβολώντας με καλάσνικοφ σε πλήθος θεατών στο κατάμεστο θέατρο της Μόσχας Ντουμπρόβκα. Η κατάληψη είχε 850 ομήρους και έληξε με διακόσιους περίπου νεκρούς. Οι τρομοκράτες ορκίζονταν αφοσίωση στο ισλαμιστικό αυτονομιστικό κίνημα της Τσετσενίας και εκβίαζαν ζητώντας πλήρη αποχώρηση των Ρώσων από την Τσετσενία. Το αποτέλεσμα της τρομοκρατικής επιχείρησης, καθώς απευθύνονταν σε άοπλους πολίτες, ήταν να σκοτωθούν όλοι οι τρομοκράτες, καθώς και 140 όμηροι θεατές κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής επιχείρησης. Αποτέλεσε πρωτοφανές γεγονός με διεθνή απήχηση, εφόσον δεν υπήρχαν τέτοιου μεγέθους τρομοκρατικές ενέργειες σε θέατρο. Το θλιβερό γεγονός μεταφέρθηκε σε θεατρική παράσταση που έκανε παγκόσμια περιοδεία.

Μια δεκαετία σχεδόν αργότερα, το 2015, σημειώθηκε σειρά από ένοπλες αιματηρές επιθέσεις στο Παρίσι. Η επίθεση με τα περισσότερα θύματα έγινε στο [θέατρο Μπατακλάν](#), όπου ένοπλοι τζιχαντιστές κράτησαν ομήρους τους 1.500 ακροατές μιας συναυλίας και έδωσαν πολύωρη μάχη με την αστυνομία και ειδικές μονάδες στρατού. Κατά τη διάρκεια των επιθέσεων σκοτώθηκαν οκτώ ένοπλοι, συνολικά 129 πολίτες, από τους οποίους σχεδόν εκατό στο θέατρο Μπατακλάν. Τρεις από τους επιτιθέμενους στο θέατρο ανατινάχθηκαν με γιλέκα εκρηκτικών και το γεγονός μεταφέρθηκε στα μέσα ενημέρωσης ως η Σφαγή στο Μπατακλάν.

Το Ισλαμικό Κράτος της Συρίας ανέλαβε επίσημα την ευθύνη για τις επιθέσεις την επόμενη κιόλας ημέρα και απείλησε ότι «αυτό ήταν μόνο η αρχή της καταιγίδας». Η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, ακυρώθηκε κάθε πολιτιστική εκδήλωση και συγκέντρωση για λόγους ασφαλείας, η Ντίσνεϊλαντ του Παρισιού έκλεισε για πρώτη φορά από το 1992 κ.ο.κ. Ακόμη και ο Πύργος του Άιφελ, το σύμβολο της πρωτεύουσας με τουλάχιστον 20.000 ημερήσιους επισκέπτες, είχε κλείσει επ' αόριστον.

Την ευθύνη για το πολύνεκρο τρομοκρατικό χτύπημα είχε ανακοινώσει και πάλι το Ισλαμικό Κράτος στη Νίκαια της Γαλλίας το 2016. Ακολουθήθηκε άλλη μέθοδος με ένα φορτηγό γεμάτο εκρηκτικά να εφορμά στον κόσμο που παρακολουθούσε εκδήλωση με πυροτεχνήματα. Ο τρομοκράτης οδηγός, Γάλλος με καταγωγή από την Τυνησία, σκότωσε 84 άτομα και τραυμάτισε 65 στη φονική του πορεία των δύο χιλιομέτρων μέχρι να τον ακινητοποιήσει με πυροβολισμούς η αστυνομία. Ανάμεσα στα θύματα ήταν Βρετανοί, Αυστριακοί, Ισπανοί, Ελβετοί και Αμερικανοί τουρίστες. Και πάλι ανακοινώθηκαν περιοριστικά μέτρα για δημόσιες εκδηλώσεις, αστυνομική προστασία σε τουριστικά και πολιτιστικά αξιοθέατα προκειμένου να μετριαστούν ο φόβος και οι συνέπειες στην πολιτιστική οικονομία.

Την ίδια χρονιά, το 2016, στη χριστουγεννιάτικη αγορά του Βερολίνου ένας άλλος Τυνήσιος σκότωνε έναν Πολωνό οδηγό, του έκλεψε την νταλίκά των 25 τόνων και μπήκε με ταχύτητα σε μια γεμάτη χριστουγεννιάτικη αγορά στην πλατεία Μπράϊτσαίντ του Βερολίνου, αφήνοντας πολλά θύματα και τραυματίες. Κυρίως άφησε τον φόβο για τη συμμετοχή σε παραδοσιακές εκδηλώσεις και ανοικτά πολιτιστικά γεγονότα με κόσμο. Η πολιτεία δεν κατέστη εφικτό να κρατήσει την υπόσχεσή της για προστασία, ασφάλεια και ελευθερία.

Και από τις τέσσερις περιπτώσεις (μεταξύ αρκετών άλλων) προκύπτει αυτό που επισήμανε στη νεκρολογία της κηδείας των τελευταίων θυμάτων ο Πρόεδρος της Γερμανικής Δημοκρατίας. Ότι «η πολιτεία δεν κατέστη εφικτό να κρατήσει την υπόσχεσή της για προστασία, ασφάλεια και ελευθερία». Τα πολιτιστικά μνημεία, οι εκδηλώσεις και οι δημόσιες γιορτές είναι έρμαιο στην απέλπιδα προσπάθεια τρομοκρατών κάθε είδους και εθνικότητας να εκβιάσουν και να επιβληθούν. Ο ισχυρός συμβολισμός τους έχει απήχηση ώστε να φέρει φόβο και οι πολίτες να περιοριστούν και να πιέσουν.

Τα μέτρα προστασίας, πέρα από χρονοβόρα και δαπανηρά, δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν επιθέσεις αυτοκτονίας και οργανωμένες επιθέσεις με βαρύ οπλισμό ακόμη και στην καρδιά της Ευρώπης. Οι εικόνες με στρατιώτες και στρατιωτικά οχήματα να φρουρούν τουρίστες στις Βρυξέλλες περισσότερο διώχνουν και απομακρύνουν την επισκεψιμότητα παρά φέρνουν καθησυχασμό και ασφάλεια. Οι επιθέσεις σε δημοφιλή γεγονότα, όπως γιορτές με πυροτεχνήματα, και σε τουριστικές περιοχές πλήττουν την εικόνα και την τοπική οικονομία άμεσα και σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Ένας άλλος κίνδυνος που επηρεάζει αρνητικά και στο μέλλον ενδέχεται να είναι πιο υψηλά στην ιεραρχία των απειλών είναι οι ψηφιακές απειλές (hacking, επίθεση στον κυβερνοχώρο, υποκλοπή ή εξαφάνιση δεδομένων). Πολλές εταιρείες κάθε είδους αλλά και αεροδρόμια ή ταξιδιώτες έχουν πέσει θύματα διαδικτυακών επιθέσεων και παραβίασης δεδομένων. Το hacking υπολογίζεται σε κόστος δισεκατομμυρίων ευρώ, καθώς λαμβάνει χώρα σε παγκόσμια κλίμακα και επηρεάζει αναπόφευκτα κάθε επιμέρους οικονομικό κλάδο.

Η οικονομική μεταβολή προς τα κάτω και η επακόλουθη κοινωνική αναταραχή αποτελούν μια ακόμη συνθήκη με πολλές επιπτώσεις στην πολιτιστική ζωή και στις δραστηριότητές της. Όταν μια χειρότερη οικονομική συνθήκη συμβαίνει απότομα και επιβάλλεται βίαια για τους πολίτες, σημειώνονται διαμαρτυρίες, απεργίες, συμπλοκές που ανατρέπουν την εικόνα ενός φιλήσυχου ασφαλούς προορισμού. Στην Αργεντινή, η οικονομική κατάρρευση και οι αλληπάλληλες χρεοκοπίες από το 2001, η είσοδος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου χωρίς όρους προστασίας για την κοινωνία και η λαϊκή δυσανεμία βύθισαν τη χώρα σε πρωτοφανείς συγκρούσεις με κλιμάκωση βίαιων γεγονότων.

Η υποτίμηση του νομίσματος και η φτωχοποίηση της κοινωνίας είχαν εμφανή αντίκτυπο στη συντήρηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως και στη χρηματοδότηση πολιτιστικών οργανισμών που μείωσαν προσωπικό και έργο. Παρατηρήθηκε παύση τουριστικών ροών κατά την περίοδο των βίαιων πορειών και των συγκρούσεων με την αστυνομία. Η οικονομική αστάθεια, επομένως, αποτελεί κίνδυνο για την ευαίσθητη πολιτιστική κληρονομιά και για τις πολιτιστικές εκδηλώσεις-εκθέσεις με εισιτήριο εισόδου και κόστος υλοποίησης.

Συνεπώς, εκτός από τις πολλές πτυχές με τις οποίες η κλιματική κρίση πλήττει την πολιτιστική κληρονομιά και δημιουργία, μια σειρά παραγόντων μπορεί να έχει εξίσου καταστροφικές συνέπειες. Στην πρόσφατη ιστορία αναφέρονται πολλές περιπτώσεις που αποδεικνύουν πόσο εύκολα ο πολιτισμός γίνεται θύμα και έρμαιο πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δυσχερειών.

Η ανατίναξη αρχαιοτήτων στη Συρία έσβησε μία σελίδα από την ιστορία της χώρας, στο Αφγανιστάν οι Ταλιμπάν διέλυσαν κάθε ίχνος άλλης θρησκείας «φτωχαίνοντας» το παρελθόν του, στο Νεπάλ ένας καταστροφικός σεισμός το 2015 κλόνισε την εθνική ταυτότητα και μια σειρά άλλων αναφορών προξενούν ανησυχία και την ανάγκη για εγρήγορση, μαζί με διεπιστημονικότητα, τεχνολογική καινοτομία και συντονισμό.

9.6.1 Προστασία και στήριξη της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς

Η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος και όλων των στοιχείων του εντάσσεται στο άρθρο 24 του Συντάγματος, το οποίο προτάσσει τη συντήρηση και ανάπτυξη του φυσικού περιβάλλοντος. Η αναβάθμιση και προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την προστασία του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος αποτελούν μέρος της κείμενης νομοθεσίας της χώρας μας. Παράλληλα, αποτελεί οδηγό και κίνητρο για τη χρηματοδότηση της συντήρησης και της βέλτιστης αξιοποίησης μέσω της επισκεψιμότητας και της χρήσης του υπό αυστηρές προϋποθέσεις.

Το νομοθετικό πλαίσιο και η ιστορία του, όπως έχουν παρουσιαστεί ήδη, εγγυώνται την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, αν και τα κλιματικά φαινόμενα και τα επιστημονικά δεδομένα για άλλους επισφαλείς παράγοντες απαιτούν να ενταχθούν στο νομοθετικό πλαίσιο και στις υπουργικές εγκυκλίους νέες οδηγίες. Εκκρεμούν, επίσης, οι γενικές αρχές μιας σύγχρονης και πιο πράσινης πολιτικής για:

- μηδενικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα (στεγαστρα, ανακύκλωση, βιοκλιματικά, μεταφορές υλικών κ.λπ.)·
- την αναβάθμιση όλων των κτιρίων που στεγάζουν πολιτιστικές υπηρεσίες και φορείς φιλικά προς το περιβάλλον·
- επανέλεγχο και οικολογική αναβάθμιση των τριών ζωνών αρχαιολογικής προστασίας·
- αξιολόγηση των κινδύνων ανά περιφέρεια και αξιολόγηση της κατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Οι αρχαιολογικοί χώροι της Ελλάδας έχουν πολλάκις συληθεί πριν από τις επίσημες ανασκαφές και έχουν αφαιρεθεί τμήματα και κινητά στοιχεία. Αποτελούν, αναμφίβολα, εύθραυστα και επίφοβα κομμάτια της ευρύτερης πολιτιστικής κληρονομιάς και κάθε πρωτοβουλία απαιτεί μελέτη και προσεκτικό σχεδιασμό. Αντίστοιχα, από μουσεία της χώρας έχουν κλαπεί αντικείμενα (π.χ. ο μοναδικός πίνακας Πικάσο από την Εθνική Πινακοθήκη το 2012), παρότι η αρχαιοκαπηλία επισείει αυστηρές ποινές στη χώρα μας.

Οι σημερινές τάσεις –και η κοινωνική πίεση– για ανάπτυξη και ένταξη στην ευρύτερη οικονομία δεν πρέπει να οδηγήσουν σε παρανόηση του ρόλου τους και της ευαίσθητης φύσης τους. Η διαχείριση του πολιτιστικού μας κεφαλαίου χρειάζεται τη διασύνδεση πρωτίστως με την εκπαίδευση και την κοινότητα και κατόπιν με οικονομία.

Το ΥΠΠΟΑ, για τη βέλτιστη προστασία των πολιτιστικών αγαθών από την παράνομη διακίνηση, παρακολουθεί και συμμετέχει ενεργά στο διεθνές κανονιστικό πλαίσιο, έχει συστηματική συνεργασία με διεθνείς φορείς, όπως οι ICOM, ICOMOS και INTERPOL, συνάπτει διμερείς συμφωνίες και Σύμφωνα Συνεργασίας με άλλες χώρες για την καταπολέμηση τέτοιων φαινομένων, ενώ εφαρμόζει έγκαιρα καλές πρακτικές και μέτρα που εισηγείται η ΕΕ.

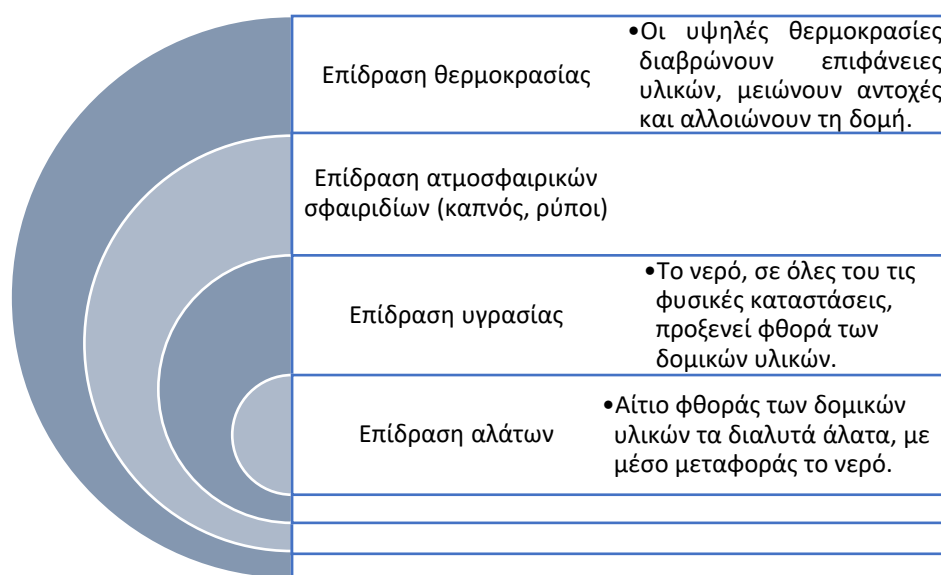
Στην προγραμματική περίοδο ΕΣΠΑ 2014-2020, τα έργα για την αναβάθμιση των αρχαιοτήτων στις 13 περιφέρειες της χώρας εντάσσονται στον «Άξονα προτεραιότητας – Βελτίωση της Ποιότητας Ζωής στο Περιβάλλον» και αναφέρουν από κοινού στον θεματικό στόχο την «Προστασία Περιβάλλοντος – Φυσική και Πολιτιστική Κληρονομιά». Ενδεικτικά, στην Περιφέρεια Αττικής, το Φρούριο των Αιγιοσθενών στο Πόρτο Γερμενό παρουσίαζε σοβαρές δομικές βλάβες και είχε υποστεί τη φθορά των επιδράσεων εξωτερικών παραγόντων (σεισμοί από το 1981) αλλά και εσωτερικών μηχανισμών. Η χρηματοδότηση της συντήρησης από το πρόγραμμα της Περιφέρειας Αττικής συνέβαλε στη διάσωση και ανάδειξη του μνημείου με στόχο την αναβάθμιση της ευρύτερης περιοχής και την προσέλκυση επισκεπτών και τουριστών (πηγή: Περιφέρεια Αττικής).

9.6.2 Κίνδυνοι και φθορές για τα μνημεία και κινητά αντικείμενα

Με τον όρο φθορά αποκαλείται η μείωση της έντασης των ιδιοτήτων των υλικών, η μερική ή ολική αλλοίωση των χαρακτηριστικών, του χρώματος, της συνοχής, των διαστάσεων και η υποβάθμιση της αισθητικής των υλικών καθώς περνάει ο χρόνος (Γεωργιάδου, 2016). Κάθε υλικό ανάλογα με το είδος του και τις συνθήκες στις οποίες εκτίθεται παρουσιάζει αργά ή γρήγορα αλλαγές στην εικόνα και στη σύστασή του. Ορισμένα υλικά είναι πιο επιρρεπή στη φθορά και στη διάβρωση, ενώ ακόμη και στην ίδια κατηγορία παρατηρούνται διαφορές. Για παράδειγμα, το φημισμένο από την αρχαιότητα μάρμαρο Νάξου, λόγω καθαρότητας και σύστασης, δείχνει φαινομενικά μεγαλύτερη αντοχή στις ίδιες συνθήκες από μάρμαρα της Μικράς Ασίας. Ωστόσο, ένα μαρμάρينو άγαλμα σε ανοικτό χώρο έχει άλλη πορεία στον χρόνο από το ίδιο που εκτίθεται στεγασμένο από άλλο που

βρέθηκε βυθισμένο κ.ο.κ. Ο χώρος και οι μεταβολές των συνθηκών έχουν κυρίαρχο ρόλο. Η υγρασία, το φως και η αυξομείωση της θερμοκρασίας επηρεάζουν κάθε υλικό αντικείμενο ανεξάρτητα από τη διάσταση και μειώνουν ανάλογα με την έντασή τους τον προβλεπόμενο χρόνο ζωής των υλικών.

Υπάρχει διάκριση μεταξύ της φθοράς και των φθοροποιών παραγόντων με τη βλάβη, δηλαδή τις ζημιές που προκαλούνται σε τέχνηρα αντικείμενα και μνημεία. Οι ζημιές αυτές αφορούν αλλαγές μεγεθών, μεταβολές της μορφής, ρηγματώσεις, κλίσεις (ολόκληρου κτιρίου), απομάκρυνση μέρους της επιφάνειας, μερική κατάρρευση κ.ά. Η θερμοκρασία, η επιβάρυνση της ατμόσφαιρας ακόμη και από την έκρηξη ηφαιστείου, η υγρασία και τα άλατα σε κάθε μορφή νερού επιδρούν βλαπτικά σε κάθε υλικό. Επιπρόσθετα, αναφέρεται η επίδραση έμβιων οργανισμών: πτηνά (ιδιαίτερα τα περιστέρια στο αστικό περιβάλλον) και είδη πανίδας (τρωκτικά για παράδειγμα), χλωρίδα (κισσοί, μεγάλες ρίζες δέντρων κ.ο.κ.) και μικροοργανισμοί, όπως βακτήρια και μύκητες, δρουν ανάλογα με συνήθη κτίσματα χωρίς να παραλείπουν τα λίθινα ιστορικά μνημεία (Γεωργιάδου, 2016).

Σχήμα 9.8 *Ιδία επεξεργασία.*

Οι φθοροποιοί παράγοντες επιδρούν στην εικόνα και στη μορφή των υλικών κατασκευών και των αντικειμένων, ωστόσο λαμβάνεται υπόψη εξίσου η ταχύτητα με την οποία αυξάνεται η φθορά, δεδομένων των φθοροποιών συνθηκών.

Εικόνα 9.3 *Αποφλοιώση και αποκόλληση των δομικών υλικών στο Μουσείο Ελευσίνας, 2016. (Πηγή: Προσωπικό αρχείο)*

Αναφορικά με τις επιπτώσεις στην πολιτιστική κληρονομιά, διακρίνονται οι άμεσες και εμφανείς σε πρώτη φάση, ενώ μακροπρόθεσμα οι έμμεσες, που συνήθως δύσκολα αποτιμώνται. Οι πρώτες είναι κυρίως υλικές ζημιές με σχετικά μετρήσιμα μεγέθη. Η καταστροφή μέρους ενός μνημείου, οι σοβαρές αλλοιώσεις στην επιφάνεια, στο σχήμα και στη μορφή είναι οι ορατές και άμεσες συνέπειες ενός σεισμού ή μιας πυρκαγιάς. Τα συνήθη φυσικά υλικά δύσκολα αντέχουν, εφόσον υφίστανται για χιλιετίες σε όποια συνθήκη υπάρχει. Ακόμη και το νερό για την κατάσβεση ή τα χημικά των πυροσβεστήρων επιβαρύνουν ένα μνημείο ή έναν πίνακα ζωγραφικής κ.ο.κ. Το ίδιο και σε ακραία φαινόμενα, όπως το φονικό τσουνάμι στην Ινδονησία το 2004 με 230.000 νεκρούς αφάνισε το παράκτιο πολιτιστικό απόθεμα. Μόνο από φωτογραφικό υλικό κατέστη δυνατή η αναπαράσταση και η ανοικοδόμηση μέρους διατηρητέων και άλλων πολιτιστικών στοιχείων.

Στις έμμεσες βλάβες περιλαμβάνεται η ζημιά στο ευρύτερο οικοσύστημα. Ο περιβάλλον χώρος ενδέχεται, για παράδειγμα, να ερημώσει και έτσι να υποβαθμιστεί. Αρκετά χωριά της ορεινής Ελλάδας έχουν αφεθεί από τους κατοίκους τους έπειτα από κατολισθήσεις ή υποχώρηση του εδάφους, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη συντήρηση παραδοσιακών ή παλαιών κτιρίων. Η οικονομία ενός τόπου κρίνεται μακροπρόθεσμα από την ισχύ και από την επιρροή ισχυρών φαινομένων. Η τριετής πρωτοφανής ξηρασία το 1984 στην Αιθιοπία επέφερε λιμό με μισό εκατομμύριο νεκρούς και ανυπέρβλητες καταστροφές που επηρέασαν τη χώρα για δεκαετίες. Η πολιτιστική οικονομία και συγκεκριμένα ο τουρισμός δέχτηκε πλήγμα το οποίο είναι εμφανές ακόμη και σήμερα, λόγω ενός φαινομένου που προκάλεσε ντόμιο καταστροφών σε κάθε πλουτοπαραγωγικό και ζωτικό τομέα επί μακρόν. Δύσκολα υπολογίζονται η τιμή και η αξία άυλων παραγόντων, όπως η ιστορικότητα ενός μνημείου, οι εθνικοί συμβολισμοί, η αισθητική και αρχιτεκτονική σπανιότητα και τόσοι άλλοι παράγοντες, τους οποίους οι οικονομικοί δείκτες αδυνατούν να μετρήσουν.

Ο πληρέστερος δυνατός σχεδιασμός πολιτικών με στόχο την προστασία των πολιτών και του ζωτικού τους περιβάλλοντος πρέπει να καταστεί προτεραιότητα σε κάθε διεθνή και εθνικό αρμόδιο φορέα.

Πίνακας 9.2 *Ιδία επεξεργασία.*

Προτεινόμενα μέτρα ασφαλείας και πρόληψης		
Α.	Β.	Γ.
Χαρτογράφηση	Εκπαιδευμένο προσωπικό	Πλαίσιο Νόμου
Επίβλεψη	Καινοτομία στην ασφάλεια	Διεθνές δίκτυο
Συντήρηση	Περιβαλλοντική ευαισθησία	Ικανή χρηματοδότηση
Ενίσχυση	Ενεργοποίηση τοπικής κοινωνίας	
Καθορισμός χρήσεων της γης	Προγράμματα με διάρκεια	
Ολιστική διαχείριση		
Ανοικτά στο κοινό		

9.6.3 Εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες που φθείρουν την υλική πολιτιστική κληρονομιά

Η διάβρωση αποτελεί την πιο συνήθη μορφή φθοράς, όταν η επιφάνεια ενός μνημείου ή αγάλματος έχει ορατά προβλήματα. Ο θαλασσινός αέρας, τα νερά της βροχής και της υγρασίας, το όξινο περιβάλλον, οι ρύποι κ.ά. επιδρούν στην επιφάνεια (Omar, 2011). Παράλληλα, διάβρωση παρατηρείται και όταν ασκούνται πιέσεις. Τότε το φαινόμενο ονομάζεται κόπωση υλικών. Η κόπωση υλικών διαφέρει από την τριβή, που αποτελεί το τρίτο είδος φθοράς: δύο επαπτόμενα υλικά τρίβονται ακόμη και με ανεπαίσθητη κίνηση, οπότε προκαλούνται ρηγματώσεις και μερική αποκόλληση.

Ως προς την εξέλιξη του φαινομένου εξετάζεται ο βαθμός του συντελεστή τριβής. Το τέταρτο είδος φθοράς αποκαλείται «ερπυσμός» και αναφέρεται στην παραμορφωτική φθορά λόγω μιας τάσης, όπως η υψηλή/χαμηλή θερμοκρασία. Τα στέγαστρα και η επικάλυψη βοηθούν στην προστασία και στη μείωση του βαθμού εξέλιξης της όποιας φθοράς (Γεωργιάδου, 2016).

Διακρίνονται συνοπτικά δύο βασικές ομάδες παραγόντων για τα είδη φθοράς:

Εσωτερικοί παράγοντες που έχουν να κάνουν με τη φύση των υλικών

- είδος υλικού (λίθινο, μεταλλικό, ξύλινο, ασβστοκονίαμα, μπετόν, πήλινο κ.ο.κ.
- ιδιότητες και δομή κάθε υλικού
- προέλευση υλικών και τρόπος παραλαβής - μεταφοράς - εξόρυξης
- τεχνολογία παραγωγής, διαμόρφωσης και κατασκευής των δομικών υλικών
- ιστορικό υλικών (παλαιότερες παρεμβάσεις και ανακατασκευές)
- συμβατότητα μεταξύ των υλικών (χημική σύσταση, συντελεστής θερμικής διαστολής, πυκνότητα)

Εξωγενείς παράγοντες που έχουν να κάνουν με το περιβάλλον

- διάφορες περιβαλλοντικές συνθήκες, φορτίσεις και μικροκλίμα
- ατμοσφαιρικοί ρύποι
- νερό
- μηχανικές καταπονήσεις από σεισμούς, μετατοπίσεις και μεταβολές θερμοκρασίας
- τρόποι και συνθήκες λειτουργίας του υλικού
- βιολογικοί παράγοντες: μικροοργανισμοί (ζωικοί και φυτικοί, μύκητες κ.ά.)
- κατάσταση εδάφους και αντίδραση σε κλιματικές προκλήσεις (π.χ. πλημμύρες)
- γκράφιτι

Σχήμα 9.9 *Ιδία επεξεργασία.*
(Πηγή: Γεωργιάδου, 2016)

Στη χώρα μας κάθε παράγοντας επιδρά με τον δικό του τρόπο και ταχύτητα ανάλογα με το είδος του μνημείου ή των αντικειμένων και την τοποθεσία τους. Ο Ναός του Επικούρειου Απόλλωνα στη Φιγαλία βρίσκεται σε μεγάλο υψόμετρο και οι χαμηλές συνθήκες με το χιόνι καταπονούν το μνημείο της UNESCO. Αντίστοιχα, το θαλασσινό νερό του Αιγαίου διαβρώνει τη Στοά του Φιλίππου και το αρχαίο θέατρο στη Δήλο. Στον Ναό του Απόλλωνα τοποθετήθηκε μπαλόνι-κέλυφος, ενώ στο Μουσείο της Δήλου μεταφέρθηκαν τα αγάλματα των λεόντων και στη θέση τους τοποθετήθηκαν αντίγραφα. Επομένως, κατά περίπτωση απαιτούνται διαφορετικά άμεσα και μακροπρόθεσμα μέτρα συντήρησης, προστασίας και αποκατάστασης.

Συχνοί είναι οι σεισμοί μικρής αλλά και μεγάλης κλίμακας λόγω της μετακίνησης των λιθοσφαιρικών πλακών στις οποίες βρίσκεται η Ελλάδα, οπότε τα μουσεία οφείλουν να λάβουν υπόψη πώς εκθέτουν αντικείμενα. Στα αρχαιολογικά πάρκα ο σχεδιασμός οφείλει να εντάξει την ελληνική πραγματικότητα των σεισμικών συνθηκών που καταπονούν καίρια τα πολιτιστικά στοιχεία. Στο μνημείο της Ροτόντας στη Θεσσαλονίκη ισχυρή δόνηση το 1978 προξένησε σημαντικές βλάβες και οι αναστηλωτικές εργασίες διήρκεσαν πολλές δεκαετίες μέχρι να αποδοθεί εκ νέου στο κοινό.

Επίσης, πυρκαγιές όλο και μεγαλύτερης έντασης εισβάλλουν σε αρχαιολογικούς χώρους, συνεπώς η πυροπροστασία σε ολόκληρο τον μεσογειακό Νότο είναι επιβεβλημένη (Karlsen, 2002). Το ίδιο ισχύει και για ξαφνικές νεροποντές, οι οποίες προκαλούν ορμητικούς χειμάρρους και καταστροφικές πλημμύρες που παρασύρουν ό,τι βρουν στην πορεία τους. Τέλος, οι παρατεταμένοι και ακραίοι καύσωνες, που έκαναν την εμφάνισή τους με την κλιματική κρίση, φέρνουν έντονες μεταβολές στη θερμοκρασία, δοκιμάζοντας την αντοχή και την ακεραιότητα υλικών κατασκευών και αντικειμένων που πρέπει να καλυφθούν.

Εικόνα 9.4 Βανδαλισμός στο μνημείο του Κολοκοτρώνη στην Παλαιά Βουλή, με γκράφιτι στην οδό Σταδίου. (Πηγή: Προσωπικό αρχείο)

Η ιστορική συνοικία της Πλάκας και πολλά άλλα πολιτιστικά μνημεία και διατηρητέα κτίρια έχουν δοκιμαστεί από ανεξίτηλα γκράφιτι και βαφές. Η τεχνολογία απομάκρυνσης υλικών επιτρέπει την άμεση απομάκρυνση, ωστόσο, πρόκειται για κοστοβόρα και χρονοβόρα διαδικασία που δεν αφήνει ανεπηρέαστες τις επιφάνειες. Η εικόνα των ελληνικών μνημείων με συνθήματα κάθε είδους αποτελεί κακοποίηση και παραποίηση του πολιτισμού της χώρας και είναι περισσότερο θέμα παιδείας παρά αστυνόμευσης.

Τα όλο και συχνότερα και εντονότερα φυσικά φαινόμενα στις πόλεις και στην ύπαιθρο θεωρούνται φυσιολογικά βάσει των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων και των αλλαγών στο κλίμα. Ο πλανήτης εξάλλου αλλάζει και εξελίσσεται. Μια ηφαιστειακή έκρηξη μπορεί να επιφέρει μεγάλες αλλαγές στη θερμοκρασία και στο μικροκλίμα. Οι υποδομές και οι παρεμβάσεις στο οικοσύστημα, ιδιαίτερα στις τελευταίες δεκαετίες, απλώς εντείνουν την καταστροφή των φυσικών φαινομένων.

Ως προς τα είδη των φαινομένων (Wirasinghe et al., 2013) διακρίνονται τα:

- βιολογικά
- γεωφυσικά (σεισμοί, τσουνάμι, ηφαιστειογενείς εκρήξεις και γεωλογικές αναταράξεις, όπως κατολισθήσεις/καθιζήσεις εδάφους)
- μετεωρολογικά (καταιγίδες, ανεμοστρόβιλοι, τροπικοί κυκλώνες/τυφώνες)
- υδρολογικά (πλημμύρες)
- κλιματολογικά (μαζικές μετακινήσεις υδάτινων πόρων)
- εξωγήινης προέλευσης (πτώσεις μετεωριτών/αστεροειδών)

Βασικά φαινόμενα –από το σύνολο του πίνακα– αποτελούν τα σεισμικά, οι πυρκαγιές και οι πλημμύρες και τα συναφή με αυτά, δηλαδή τσουνάμι, κατολισθήσεις κ.ο.κ. Η αυξανόμενη ένταση που παρατηρείται συμβαδίζει τόσο με την πυκνότητα στην εμφάνιση όσο και με τις μεγαλύτερες υλικές και οικονομικές επιπτώσεις. Οι υλικές συνέπειες με υπέρογκα κόστη αποκατάστασης έχουν να κάνουν με την υπερδόμηση λόγω πληθυσμιακών

αναγκών, δίχως όμως την παράλληλη πρόβλεψη μέτρων προστασίας για αντίστοιχα μεγέθη (κτιρίων και φαινομένων).

Το ελληνικό Κέντρο Επιχειρήσεων Πολιτικής Προστασίας καταγράφει συστηματικά την εμφάνιση και την ένταση καταστρεπτικών φαινομένων εστιάζοντας στις πυρκαγιές (φαινόμενο με τη μεγαλύτερη συχνότητα), στις χιονοπτώσεις/χιονοστιβάδες, στους σεισμούς, στις υποχωρήσεις εδαφών (και παράκτιων), στις κατολισθήσεις, στις υπερχειλίσεις/πλημμύρες και σε εκρήξεις ηφαιστειών. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί εξειδίκευση στην πρόληψη, στον σχεδιασμό και στα μέσα αποτροπής κινδύνων.

9.7 Συμπέρασμα – Για ένα ολοκληρωμένο σχέδιο προστασίας των μνημείων

Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης επιβάλλονται ακόμη και προληπτικά: πόσο μάλλον έπειτα από φαινόμενα που επηρεάζουν την εικόνα και τη χρήση των πολιτισμικών πόρων. Η ΕΕ διαθέτει κονδύλια για έργα σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς τόπους, σε μουσεία και άλλες υποδομές που επλήγησαν, με την υποβολή σχεδίων και ολοκληρωμένων μελετών. Επίσης, χρηματοδοτεί προληπτικά έργα προστασίας, δεδομένων των υλικών καταστροφών σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Δεν είναι σπάνιο, επίσης, να υπάρχει άμεση ανάγκη επέμβασης και να απουσιάζουν η πλήρης αποτύπωση ζημιών, ο διαγνωστικός σχεδιασμός, οι μελέτες συντήρησης και υλικών, οι ανθρώπινοι πόροι για τη διεξαγωγή του έργου κ.ο.κ.

Η άγνοια από την πλευρά της πολιτείας, η αδιαφορία των αρμόδιων αρχών, οι γρήγορες κλιματικές μεταβολές, η απουσία πολιτικής ενημέρωσης ή προγραμμάτων και η έλλειψη εκπαιδευμένου/εξειδικευμένου προσωπικού εντείνουν το πρόβλημα. Οι ώριμες και κοστολογημένες μελέτες που υιοθετούν τις αρχές προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και την κρατική νομοθεσία διασφαλίζουν τη γρήγορη και σύννομη αποκατάσταση ζημιών. Επίσης εξασφαλίζουν τη διεπιστημονική τεκμηρίωση προς αποφυγή αλλοίωσης των ιστορικών στοιχείων.

Το ολοκληρωμένο σχέδιο για την προστασία, συντήρηση και διαίωνιση των μνημείων προβλέπει α) τις μελέτες (περιβαλλοντικές, τεκμηρίωσης, διαγνωστικές κ.ά.), β) την επιλογή των δομικών υλικών και τις προπαρασκευαστικές ενέργειες, γ) την αναστήλωση και την αποκατάσταση σύμφωνα με τις διεθνείς συνθήκες. Τα νέα μέσα καταγραφής και αποτύπωσης επιτρέπουν εναέρια και δορυφορική εποπτεία, την ψηφιακή χαρτογράφηση, την εκτίμηση απειλών και την εικονική περιήγηση σε διάφορα πιθανά σενάρια. Η εικονική και η επαυξημένη πραγματικότητα προσφέρονται ως εργαλεία δοκιμής τεχνικών και αποκαταστάσεων, ώστε να εξακριβωθεί από πριν το αποτέλεσμα.

Την ίδια στιγμή παραμένει το ζήτημα της αισθητικής και εκπαιδευτικής ωφέλειας από την επίσκεψη σε πολιτιστικά σημεία δίχως την επιβάρυνση στα ίδια και το περιβάλλον. Η έννοια της αειφορίας, ώστε και οι επόμενες γενιές να τα έχουν στη διάθεσή τους, αναλύεται επισταμένα με τα βήματα που προτάθηκαν. Επιδιώκονται η διάδραση και η βιωματική εμπειρία χωρίς την κατάχρηση και τις περιβαλλοντικές συνέπειες. Η συγκρότηση μιας σύγχρονης εργαλειοθήκης για τη συντήρηση και την ολιστική διαχείριση αποτελεί τον κεντρικό άξονα των κεφαλαίων του βιβλίου.

Παράλληλα, σε αυτόν τον άξονα εντάσσεται το σύνολο των μνημείων και των αντικειμένων από το απώτερο μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν: Τα ναυάγια της κλασικής αρχαιότητας, το ναυάγιο της Ζακύνθου, οι οικισμοί και τα κατάλοιπα των κοινοτήτων κάθε περιόδου, οι τέχνες κάθε εποχής, τα κτίρια και οι χώροι βιομηχανικής κληρονομιάς (εξοπλισμός, βαγονέτα, ορυχεία, προβλήτες κ.λπ.), τα κάθε λογής τέχνηρα αντικείμενα ακόμη και του πολύ πρόσφατου παρελθόντος. Το αρχείο ενός ποιητή, ενός στρατηγού αλλά και ενός οπλίτη, οι προφορικές μαρτυρίες των προσφύγων που ήλθαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, όλα τους έχουν θέση και αξία, καθώς ολοκληρώνουν τις ψηφίδες της ιστορικής μας ταυτότητας και της πορείας μας στον χρόνο.

Η κλιματική κρίση, που μαστίζει κάθε περιοχή του πλανήτη και, δυστυχώς, δεν αφήνει την Ελλάδα ανεπηρέαστη, αποτελεί διττή απειλή. Από τη μία απειλεί την υλική (κατ' επέκταση και την άυλη) πολιτιστική κληρονομιά και από την άλλη την πολιτιστική οικονομία, με αιχμή του δόρατος τον τουρισμό. Καθώς το κλίμα αλλάζει πιο γρήγορα από τις επιστημονικές προβλέψεις και εισάγονται πρωτοφανή φαινόμενα, απαιτείται επανασχεδιασμός. Πολύ περισσότερο όταν τα πρωτοφανή φαινόμενα σχετίζονται και με άλλες προκλήσεις, όχι μόνο τις κλιματικές αλλά και την παγκόσμια τρομοκρατία, την αστάθεια, την πανδημία κ.ο.κ.

Ως φυσικό επακόλουθο, η ελληνική πολιτεία οφείλει σήμερα να χρηματοδοτήσει με ιδίους πόρους ή κοινοτικά κονδύλια μια ολιστική στρατηγική πρόβλεψης, αντιμετώπισης, μείωσης των επιπτώσεων και αποκατάστασης των δυσμενών συνεπειών στις περιπτώσεις μελέτης και θεωρίας που αναφέρθηκαν. Η προσαρμογή στα νέα δεδομένα και η ευαισθητοποίηση πολιτών και φορέων είναι μόλις το πρώτο βήμα προς

αυτή την κατεύθυνση. Η έννοια της ανθεκτικότητας αποτελεί προτεραιότητα στην πολιτική προστασίας που οφείλει, ωστόσο, να συμπεριλάβει εξίσου το ανθρώπινο δυναμικό που πλήττεται.

Πέρα από την αυτονόητη θωράκιση της ανθρώπινης ζωής, η πολιτιστική κληρονομιά και ο σύγχρονος πολιτισμός υποστηρίζονται από πλήθος επαγγελματιών, οι οποίοι εξαρτώνται από την κανονικότητα στην πολιτιστική ζωή. Οι καλλιτέχνες δοκιμάστηκαν από τον ξαφνικό κορωνοϊό ίσως περισσότερο από κάθε άλλον κλάδο, καθώς βρέθηκαν αυτομάτως χωρίς δουλειά και δίκτυο προστασίας. Η τρωτότητα των μνημείων αλλά και των καλλιτεχνικών σκηνών δεν πρέπει να σημαίνει και τρωτότητα των ευάλωτων συναφών επαγγελμάτων. Ειδικά στην Ευρώπη, που προτάσσει τον πολιτιστικό της πλούτο ως στοιχείο υπεροχής και την αλληλεγγύη ως στοιχείο της πολιτιστικής της λειτουργίας.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Ankersmit, B., & Stappers, M. H. L. (2017). *Managing Indoor Climate Risks in Museums*. Springer International Publishing. XII, 327.
- Ascherson, N. (2005). Cultural destruction by war and its impact on group identities. In N. Stanley-Price, N. (eds), *Cultural Heritage in Postwar Recovery*, ICCROM Conservation Studies 6, papers from the ICCROM FORUM held on October 4-6, 2005, 17-25.
- Ashby, M. F., & Jones, D. R. H. (1996). *Engineering Materials 1. An introduction to their Properties and Applications*, 2nd Edition. Butterworth-Heinemann.
- Australian National University (2009). *Implications of Climate Change for Australia's World Heritage Properties: A Preliminary Assessment*. A report to the Department of Climate Change and the Department of the Environment, Water, Heritage and the Arts by the Fenner School of Environment and Society, the Australian National University. Canberra: Australian Government.
- Barbieri, L., Giordano, F., & Lucia V. (2019). *Guidelines for climate analysis and vulnerability assessment at local level – The Master Adapt perspective and the focus on North Salento*. Italy: Italian Institute for Environmental Protection and Research.
- Becken, S., & Hay, J. E. (2007). *Tourism and Climate Change – Risks and Opportunities*. Clevedon – Buffalo – Toronto. Channel View Publications.
- Berghall, J., & Pesu, M. (2008). *Climate Change and the Cultural Environment; Recognized Impacts and Challenges in Finland*. The Finnish Environment Series, 44en. Helsinki: Ministry of the Environment.
- Bevan, R. (2006). *The Destruction of Memory. Architecture at War*. Reaktion Books.
- Brenta, M. (2015). *Basic Principles, Methods and Techniques of Bioclimatic Design*. International Hellenic University.
- Brokerhof, A., Ankersmit, B., & Ligterink, F. (2016). *Risk Management for collections*. Cultural Heritage Agency of the Netherlands, Ministry of Education, Culture and Science.
- Brown, M. F. (2005). Heritage trouble: Recent work on the protection of intangible cultural property. *International Journal of Cultural Property*, 12(1), 40-61.
- Bulkeley, H. (2013). *Cities and Climate Change, Critical Introductions to Urbanism and the City*. Routledge.
- Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας (2007). *Εγχειρίδιο σύνταξης και εναρμόνισης ειδικών σχεδίων ανά καταστροφή σε επίπεδο υπουργείου ή άλλου κεντρικού φορέα*. Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.
- Γεωργιάδου, T. (2016). *Προστατεύουμε την Πολιτιστική μας Κληρονομιά I*. Σάϊτα.
- Cameron, Ch. (2008). From Warsaw to Mostar: The world heritage committee and authenticity. *APT Bulletin*, 39(2/3), 19-24.
- Carmichael, B. et al. (2017). Local and Indigenous management of climate change risks to archaeological sites. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 23, 231-255.
- Carroll, P., & Aarrevaara, E. (2018). *Review of Potential Risk Factors of Cultural Heritage Sites and Initial Modelling for Adaptation to Climate Change*. Lahti University of Applied Sciences.
- Carter, B., & Grimwade, G. (1997). Balancing use and preservation in cultural heritage management. *International Journal of Heritage Studies*, 3(1), 45-53.

- Cassar, M., & Pender, R. (2005). *The impact of climate change on cultural heritage: Evidence and response*. 14th Triennial Meeting, The Hague, 12-16 September 2005: preprints (ICOM Committee for Conservation). Earthscan Ltd., London, pp. 610-616.
- Cook, I., Johnston, R., & Selby, K. (2019). Climate Change and Cultural Heritage: A Landscape Vulnerability Framework. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*.
- Coward, M. (2009). *The Politics of Urban Destruction*. Routledge.
- Δημοσθένους, Α. Μ., & Στυλιανίδης, Χ. Κ. (2000). Κριτήρια επιλογής μεθόδων επισκευής και ενίσχυσης μνημείων και παραδοσιακών κτιρίων από τοιχοποιία. Πρακτικά του Εθνικού Συνεδρίου *Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών*, Θεσσαλονίκη: 445-461.
- Daly, C. (2014). A framework for assessing the vulnerability of archaeological sites to climate change: Theory, development, and application. *Conservation and Management of Archaeological sites*, 16(3), 268-282.
- Daly, C. (2019). *Climate Change Adaptation Sectoral Plan for Built and Archaeological Heritage*. Department of Culture, Heritage and the Gaeltacht.
- Dawson, T. (2015). Taking the middle path to the coast: how community collaboration can help save threatened sites. In D. Harvey & J. Perry J (eds), *The future of heritage as climates change: loss, adaptation and creativity*. Routledge.
- Driessen, J. (2013). *Destruction. Archaeological, Philological and Historical Perspectives*, Presses Universitaires de Louvain.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000). *Πράσινη Βίβλος – Προς μια ευρωπαϊκή στρατηγική για την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού*.
- European Commission (2019). *The European Green Deal*.
- European Environment Agency (2019). *The European environment: state and outlook 2020: knowledge for transition to a sustainable Europe*, Publications Office of the European Union, <https://doi.org/10.2800/96749>
- Ferreira, M. T. (2019). *Notre Dame Cathedral: Another Case in a Growing List of Heritage Landmarks Destroyed by Fire*. ISISE, Institute of Science and Innovation for Bio-Sustainability (IB-S), Department of Civil Engineering, University of Minho, 4800-058 Guimarães, Portugal. April.
- Grattan, J., & Torrence, R. (2003). *Natural disasters and cultural change*. Routledge.
- Haugen, A., & Mattsson, J. (2011). Preparations for Climate Change's Influences on Cultural Heritage. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*.
- Helly, B. (1995). Local seismic cultures: a European research program for the protection of traditional housing stock. *Annali di Geofisica*, XXXVIII, 19-21
- ICOMOS (2007). *Heritage and Global Climate Change: Summer Fires in Greece. The Case of Olympia*, World Reports on Monuments and Sites in Danger 2006/2007, available on-line (30.09.2020).
- ICOMOS (2009). *World Heritage in Danger*, s.l., ICOMOS.
- ICOMOS Climate Change and Cultural Heritage Working Group (2019). *The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action*. ICOMOS.
- ICOMOS, Heritage at Risk, Communiqué (2003). War in Iraq-Memory and Heritage of the World in Danger.
- Jones, R., & Preston, B. (2011). Adaptation and risk management. *WIREs Climate Change*, 2, 296-308.
- Καρτάλης, Κ. κ.ά. (2017). *Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην ανάπτυξη*. Διανέοσις.
- Karlsen, E. (2002). *Fire Protection of Norwegian Cultural Heritage*. Norwegian Directorate for Cultural Heritage.

- Kelly, B. & Stack, M. (2009). *Climate Change, Heritage and Tourism: Implications for Ireland's Coast and Inland Waterways*. The Heritage Council.
- Lambourne, N. (2001). *War Damage in Western Europe. The Destruction of Historic Monuments During the Second World War*. Edinburgh University Press.
- López, P. (2016). *Integrated Risk Assessment for Cultural Heritage, Sites: a holistic support tool for decision-making*. IMT School for Advanced Studies, Lucca.
- Michalski, S. (1990). *An overall framework for preventive conservation and remedial conservation*. ICOM Committee for conservation, 1990, Working group 17.
- Miller, F. P., Vandome, A. F., & McBrewster, J. (eds) (2009). *Looted Art: Looted Art, Archaeological Looting in Iraq, Alexander the Great, Book of Jeremiah, World War II, Turkish Invasion of Cyprus*, National Museum of Iraq, Cleveland Museum of Art, Alphascript publishing.
- Morris, I. (2017). *The Case for Historic Buildings: Lessons on balancing human development and sustainability*. Highwire Earth.
- Murphy, P., Thackray, D., & Wilson, E. (2009). *Coastal heritage and Climate Change in England: Assessing Threats and Priorities*, Conservation Management of Archaeological Sites.
- Olson, D., Kennedy, D. M., Dawe, I., & Calder, M. (2012). Decadal-scale gravel beach evolution on a tectonically-uplifting coast: Wellington, New Zealand. *Earth surface processes and landforms*, 37, 1133-1141.
- Omar, Z. M. (2011). The Impact of Acid Rain on Historical Buildings in Kuala Lumpur, Malaysia. *Design Principles and Practices: An International Journal*, 5(6). <http://www.Design-Journal.com>, ISSN 1833-1874.
- Pearce, L. (2003). Disaster management and community planning, and public participation: how to achieve sustainable hazard mitigation. *Natural hazards*, 28(2-3), 211-228.
- Pedersoli, Jr., J., L., Antomarchi, C., & Michalski, S. (2016). *A Guide to Risk Management of Cultural Heritage*. ICCROM- International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property.
- Perez-Alvaro, E. (2016). Climate change and underwater cultural heritage: Impacts and challenges. *Journal of Cultural Heritage*. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2016.03.006>
- Pollack, D. (2015). *Principles of Sustainability*, s.l., Cheatography.
- Ragui, A., Krafft, C., Ali Marouani, M. With Kennedy, S., Cheung, R., & Wahby, S. (2022). *Egypt COVID-19 Country Case Study*. ILO/ERF report.
- Sebald, W. G. (2008). *Η φυσική ιστορία της καταστροφής*. Άγρα [στα γερμανικά: Sebald, W. G. (2003). *Luftkrieg und Literatur*. Hanser]
- Spezzano, P. (2021). Mapping the susceptibility of UNESCO World Cultural Heritage sites in Europe to ambient (outdoor) air pollution. *Science of The Total Environment*, 754 (1 February), 142345.
- Strang, T. (2012). *Studies in Pest Control for Cultural Property*. Gothenburg Studies in Conservation 30, University of Gothenburg, pp. 397, <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/31500>
- Trematerra, P. & Pinniger, D. (2019). *Museum Pests–Cultural Heritage Pests*. https://doi.org/10.1007/978-3-662-56125-6_11
- UNESCO (2006). *Predicting and managing the effects of climate change on world heritage*. UNESCO World Heritage Centre.
- UNESCO (2007). *Climate Change and World Heritage*.
- UNESCO (2011). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*.

- UNESCO, ICCROM, ICOMOS, IUCN (2013). *Managing Cultural World Heritage*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Wijesuriya, G. (2005). The restoration of the Temple of the Tooth Relic in Sri Lanka: A postconflict cultural response to loss of identity. In N. Stanley-Price (ed.), *Cultural Heritage in Postwar Recovery*. ICCROM Conservation Studies 6, papers from the ICCROM FORUM held on October 4-6, 87-97.
- Wirasinghe, S. C., Caldera, H. J., Durage, S. W., & Ruwanpura, J. Y. (2013). *Preliminary analysis and classification of natural disasters*. s.l., International Institute for Infrastructure, Renewal and Reconstruction.
- Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (2020). *Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές στα ελληνικά μνημεία της UNESCO*.

Επίλογος

Ο ιστορικός Hobsbawm αναφέρει πως κολυμπάμε μέσα στο παρελθόν μας όπως τα ψάρια στο νερό, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα να το αγνοήσουμε. Και προσθέτει ότι το πώς ζούμε και πώς κινούμαστε μέσα σε αυτό το περιβάλλον χρήζει ανάλυσης και διαρκούς συζήτησης. Είμαστε προϊόντα του παρελθόντος δίχως αυτό να μας φυλακίζει και να είναι δεδομένο. Οι αρχαιολογικοί μας χώροι, με τα μουσεία και τα μνημεία, αποτελούν μνημειακά σύνολα με πολύπτυχες κοινωνικές διαστάσεις και αλληλεπιδράσεις.

Πέρα από την ουσιαστική και συμβολική επίδραση που ασκούν στις κοινότητες και στο έθνος, κατέχουν παράλληλα παιδευτικό χαρακτήρα και ανταποδοτική λειτουργία με αναπτυξιακές οικονομικές δυνατότητες. Η ορθολογική διαχείριση των πολιτιστικών πόρων, ωστόσο, προϋποθέτει μεταβολή της δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής με προσεκτικό και μελετημένο άνοιγμα αυτών στην κοινωνία και στην οικονομία, μέσω του αναγκαίου εκσυγχρονισμού των υποδομών-κελυφών αλλά και των υπηρεσιών που προσφέρουν, μέσω της μέγιστης προβολής και της ουσιαστικής σύνδεσης με την επιχειρηματικότητα της κοινωνικής και περιβαλλοντικής ευθύνης.

Δεν αρκεί ο φυσικός χώρος ενός μουσείου να περικλείσει το νόημα και τις πολλαπλές δυνατότητες των συλλογών που στεγάζει, ειδικά σε μια χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου οι αρχαιότητες είναι παρούσες σε κάθε έκφανση της ζωής και της πολιτικής. Επανατοποθετούμε στον δημόσιο διάλογο τη σχέση μας και τις προσδοκίες μας με το παρελθόν και τις αρχαιότητες, αποφεύγοντας τις διατυπώσεις του τύπου «ο πολιτισμός είναι η βαριά βιομηχανία μας», καθώς πρέπει να δημιουργηθούν οι συνθήκες για την αειφόρο σύγχρονη πολιτισμική ανάπτυξη.

Οποιαδήποτε σύγχρονη πολιτιστική παρέμβαση αλλά και κάθε μνημείο ή έργο του παρελθόντος που διασώζεται εμπεριέχει ποικιλία αξιών (καλλιτεχνική, αισθητική, οικονομική, πολιτική, εκπαιδευτική κ.ο.κ.) που θα έπρεπε να «συναντά», αν όχι να ταυτίζεται, με τα συμφέροντα και τις ανάγκες της κοινωνίας. Η εξισορρόπηση αυτών των δύο αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση ως προς τη συγκρότηση στρατηγικής και σχεδιασμού.

Στο ερώτημα γιατί οι σύγχρονες πόλεις επανασχεδιάζουν με γνώμονα την προστασία και την ανάδειξη ιστορικών τοπόσημων, ο Robert Stipe (Licciardi & Amirtahmaseb, 2012) συνοψίζει σε τουλάχιστον επτά κομβικά σημεία την άποψη πως: οι ιστορικές πηγές μάς συνδέουν απευθείας με το παρελθόν μας. Έχοντας ζήσει μέσα σε ιστορικά αρχιτεκτονικά σύνολα, αυτά πλέον αποτελούν ευθεία αναφορά της ταυτότητάς μας. Μας διαφοροποιούν από άλλες κοινότητες σε μια περίοδο γρήγορης μετεξέλιξης και αφομοίωσης, ενώ νιώθουμε την ανάγκη να τιμάμε και να κατανοούμε καλύτερα ό,τι σημαντικό (πρόσωπα, ευρήματα, μνημεία, ιστορικά γεγονότα σε τόπους) μας σχετίζει με την παράδοση.

Αναγνωρίζοντας αυτόματα πια την αισθητική αξία και την υπεροχή αρχιτεκτονικών και φυσικών οικοσυστημάτων, επιθυμούμε την αναβάθμιση του μέρους όπου διαβιούμε και, τέλος, επιζητούμε τη διατήρηση αυτών γιατί η προστασία τους υπηρετεί άμεσα ύψιστους κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς στόχους των κοινωνιών μας.

Οι πολιτιστικές λειτουργίες ως σημείο κοινωνικής αναφοράς και ως μοχλός ανάπτυξης και εκπαίδευσης αποτελούν ταυτόχρονα και διόλου αντιφατικά μία από τις βασικές ανάγκες της ανθρώπινης ύπαρξης. Ως κοινωνικό αγαθό και συνάμα ως μοχλός οικονομικής ανάπτυξης, καθώς συμβάλλουν στην άνοδο του ΑΕΠ, ανασυντάσσουν την εικόνα και το περιεχόμενο της χώρας μας. Η πολιτιστική μας κληρονομιά ως κατεξοχήν γονιμοποιό στοιχείο σε συνδυασμό και με τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία συνδράμουν στην άσκηση πολιτιστικής διπλωματίας, στην κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή, στην πολιτιστική ποικιλομορφία, στην αστική αναζωογόνηση, στην εθνική οικονομία και παιδεία.

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν αναλύθηκε ο ευρύτερος ρόλος και ο μετασχηματισμός των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων σε πάρκα, με ψηφιακή μορφή και καινοτόμα συστήματα. Επίσης, σύμφωνα με τον αναθεωρημένο ορισμό του ICOM, το 2022, πώς σηματοδοτούνται τα μουσεία και τι σημαίνουν. Η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική για την κληρονομιά και τις τέχνες προϋποθέτει διάφορα εργαλεία και μέσα: πώς, για παράδειγμα, λειτουργεί ένα επιδραστικό φεστιβάλ αλλά και πώς κάποια ειδικότερα μέσα (οι πολιτιστικές διαδρομές) συνεισφέρουν στην πολιτιστική ανάπτυξη και οικονομία. Παρουσιάστηκε η

ευρωπαϊκή πολιτική για τον πολιτισμό και το ελληνικό γίνεσθαι, ποιοι θεσμοί και φορείς έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο και παρουσία.

Συμπληρωματικά, παρουσιάστηκαν οι κλάδοι πολιτιστικής δημιουργίας και ο πολιτιστικός τουρισμός ως το πλέον αναγνωρίσιμο κομμάτι της πολιτιστικής βιομηχανίας. Και δύο νεότερα ζητήματα, ο ψηφιακός μετασχηματισμός στον πολιτισμό συνολικά ως καταλύτης αλλά και οι προκλήσεις-απειλές, με πρωταγωνιστή την κλιματική κρίση. Μέσω συγκεκριμένων παραδειγμάτων έγινε πιο σαφές το πολιτιστικό τοπίο, οι προκλήσεις και τα περιθώρια βελτίωσης με την υιοθέτηση καλών πρακτικών προς συγκεκριμένους άξονες.

Αναλύθηκαν οι βασικές έννοιες, ενώ παράλληλα αναπτύχθηκαν τα βασικά πολιτιστικά εργαλεία, οι νόμοι και οι ευρωπαϊκές οδηγίες, οι πρακτικές και οι προκλήσεις, ώστε να αξιοποιηθεί το πολιτιστικό απόθεμα για τη βιώσιμη ανάπτυξη και για ένα καλύτερο μέλλον τόσο για τον τόπο όσο και για τους πολίτες.

Εξετάστηκε ποιες προτάσεις και τρόποι μπορούν να συμβάλουν στην κατανόηση του νοήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς, στη διαίωσίση της, καθώς και στη βιώσιμη ανάπτυξη. Πρωταγωνιστικό λόγο έχει η κοινότητα, δηλαδή η συμπερίληψη του κοινού στη διαχείριση, η αποτελεσματική και πιστή διατήρηση, η διεπιστημονική προσέγγιση, τα εκπαιδευτικά προγράμματα, η ψηφιακότητα στα εκφραστικά μέσα, η προσέλευση των νέων και η αύξηση της προσβασιμότητας, η πλαισίωση με επιχειρηματικότητα και επαγγελματική ηθική, οι όροι αειφορίας, η περιβαλλοντική προστασία και πολλοί άλλοι παράγοντες που παρουσιάστηκαν στα επιμέρους κεφάλαια. Η πολιτιστική διαχείριση και η πολιτιστική οικονομία αποτελούν διαρκώς εμπλουτιζόμενους τομείς και πεδία που απαιτούν διεπιστημονική συνεργασία.

Η κατανόηση, αξιοποίηση και ανάπτυξη της αρχαίας κληρονομιάς, καθώς και του σύγχρονου πολιτισμού, συμπεριλαμβανομένης της πολύτιμης άυλης κληρονομιάς, παραμένει ένα δύσκολο εγχείρημα και μια δυναμική πρόκληση για όλους τους λόγους και τις αναγκαίες συνθήκες που ιεραρχήθηκαν. Η εργαλειοποίηση των επιτυχημένων παραδειγμάτων και των καλών πρακτικών, οι συντονισμένες ενέργειες όλων των εμπλεκόμενων φορέων, η βελτίωση υπηρεσιών και προϊόντων, η αναθεώρηση του θεσμικού και νομικού πλαισίου και το άνοιγμα στον ψηφιακό κόσμο αποτελούν τη βάση για το πέρασμα στη νέα πολιτιστική πολιτική, όπως την επιζητούμε.

Εκτός από προτάσεις και διαπιστώσεις, η ολοκλήρωση του συγγράμματος αφήνει αρκετά αναπάντητα ερωτήματα για την αναθεώρηση της στάσης όλων μας απέναντι στο κοινό παρελθόν και τα ανιχνεύσιμα στοιχεία του. Για παράδειγμα, οφείλουμε να αποδεχθούμε και να αναδείξουμε τα οθωμανικά μνημεία, την εβραϊκή παράδοση, τη συμβολή βλαχόφωνων Ελλήνων και κάθε άλλης προέλευσης, καθώς η διατήρηση αυτών των πτυχών της κληρονομιάς και του πολιτισμού τους αποτελεί πεδίο αυτογνωσίας.

Η ταυτότητα του σημερινού ελληνικού έθνους έχει σφυρηλατηθεί από κάθε κοινωνικό κύτταρο και μειονότητα, από την ετερότητα ομάδων, την πολυπολιτισμικότητα και το διαφορετικό στοιχείο.

Κλείνοντας, σε κάθε εποχή οι ενεργές κοινότητες αποφασίζουν για το τι κρατούν ζωντανό και τι αφήνουν στη λήθη, σε μια αυστηρά πολιτική επιλογή. Ωστόσο, όλες οι ιστορίες, όλες οι κληρονομίες και κάθε τέχνη από μόνη της καθορίζουν συνολικά τη φύση μας. Στο μέτρο του εφικτού απαιτείται ένας αέναος κοινωνικός διάλογος που να παράγει και συντηρεί την πιο συμφέρουσα πολιτιστική πολιτική.

Το σύγγραμμα παραθέτει σε διακριτά κεφάλαια, αλλά κάτω από μια ομπρέλα, τη δομημένη πολιτιστική πολιτική που προτάσσουμε σε βάθος χρόνου και η οποία αφορά συνολικά πολίτες, τέχνες και μνημεία. Η διασαφήνιση των όρων κάνει σαφέστερο το πώς θα αναπτύξουμε και θα κερδίσουμε συλλογικά από τους υφιστάμενους και μελλοντικούς πολιτιστικούς πόρους. Τα βήματα για τον επαναπροσδιορισμό του πολιτισμικού κεφαλαίου της χώρας και οι φάσεις, τα είδη αναφοράς της σημερινής ελληνικής κουλτούρας με τα οφέλη και τις προκλήσεις αναλύονται, αντίστοιχα, διεξοδικά. Προσεγγίζεται η σχέση παρελθόντος - παρόντος, παράλληλα αναλύονται η πολιτισμική τους αξία και το νόημα που εκπέμπουν. Προστίθενται αναλύσεις για τα μουσεία και τα φεστιβάλ, την ευρωπαϊκή επίσημη πολιτική και πολιτιστική στρατηγική, το ελληνικό γίγνεσθαι και το παρόν δίκτυο, την ψηφιακή εποχή αλλά και την κλιματική κρίση και το περιβάλλον, που συναποτελούν βασικές παραμέτρους. Στοιχειοθετούνται η ολική εκτίμηση, ο προτεινόμενος πολύπλευρος σχεδιασμός, η ευρύτερη γνώση του πολιτιστικού οικοσυστήματος και του κανονιστικού πλαισίου για την πολιτιστική κληρονομικά και τις τέχνες.

Οι περιπτώσεις μελέτης καθιστούν πιο οικείες τις προτάσεις και τα μέσα ανάπτυξης του πολιτιστικού μας κεφαλαίου. Μέσω της γνώσης της νομοθεσίας, των κανόνων και της πολιτικής ευθύνης για την πολιτιστική διαχείριση και τα νέα κοινωνικά/πολιτικά/οικονομικά/τεχνολογικά δεδομένα, καταδεικνύεται ότι χρειάζονται απλός και κατανοητός σχεδιασμός, άμεση και εύελικτη εφαρμογή των πολιτιστικών μέσων.

Εξετάζεται η σχέση των πολιτιστικών δράσεων και υποδομών στον κοινωνικό και εθνικό ιστό, στην οικονομική αποτύπωση και στην αρχιτεκτονική εικόνα του τόπου τους, προκειμένου να βελτιωθούν και να καταστούν εύληπτα τα φαινόμενα πολιτιστικού χαρακτήρα που ασκούν καταλυτική επίδραση, είτε αυτά αφορούν μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους είτε πολιτιστικούς άξονες στους οποίους εμπεριέχονται μνημεία, τοπόσημα, φεστιβάλ και καλλιτεχνικοί φορείς κ.ά.

Παρουσιάζεται η συνεισφορά τους στην οικονομική ζωή της ευρύτερης περιφέρειας και πώς επηρεάζονται οι κοινότητες, το κοινωνικό σώμα μέσω των σύνθετων κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών φαινομένων, όπως η βιώσιμη ανάπτυξη, η παγκοσμιοποίηση και ο τουρισμός.

Το παρόν σύγγραμμα δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Έργου ΚΑΛΛΙΠΟΣ+	
Χρηματοδότης	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Προγράμματα ΠΔΕ, ΕΠΑ 2020-2025
Φορέας υλοποίησης	ΕΛΚΕ ΕΜΠ
Φορέας λειτουργίας	ΣΕΑΒ/Παράρτημα ΕΜΠ/Μονάδα Εκδόσεων
Διάρκεια 2ης Φάσης	2020-2023
Σκοπός	Η δημιουργία ακαδημαϊκών ψηφιακών συγγραμμάτων ανοικτής πρόσβασης (περισσότερων από 700) • Προπτυχιακών και μεταπτυχιακών εγχειριδίων • Μονογραφιών • Μεταφράσεων ανοικτών textbooks • Βιβλιογραφικών Οδηγών
Επιστημονικά Υπεύθυνος	Νικόλαος Μήτρου, Καθηγητής ΣΗΜΜΥ ΕΜΠ
ISBN:	DOI: